DUMITRU ȚEICU

BANATUL MONTAN ÎN EVUL MEDIU

EDITURA BANATICA TIMIȘOARA 1998

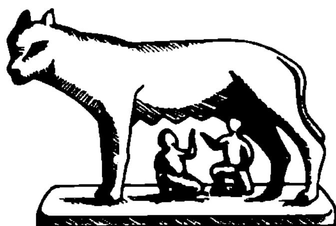
DUMITRU ȚEICU

BANATUL MONTAN ÎN EVUL MEDIU

MVSEVM BANATICVM TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA BANATICA

XIX

Edenda cvravit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MCMXCVIII

DUMITRU ȚEICU

BANATUL MONTAN ÎN EVUL MEDIU

EDITURA BANATICA
TIMIȘOARA
1998

ŢEICU, DUMITRU
Banatul montan în Evul Mediu / Dumitru Ţeicu.
- Timişoara: Banatica, 1998
565 p.; il.; 24 cm.
Bibliogr.
Index.
ISBN 973-98446-1-8

1. Banat
2. Evul Mediu

902(498.5)
904(498.5)"04/14"

CUPRINS

I. INTRODUCERE

Istoria medievală a spaţiului de sud al Banatului a fost abordată în istoriografia multiculturală a Banatului din unghiuri de vedere şi concepţii istorice diferite.

Izvoarele istorice referitoare la acest spaţiu, publicate cu mai bine de un veac în urmă de către Pesty Frigyes, întregite prin strădaniile recente ale lui Costin Feneşan, au constituit punctul de plecare, obligatoriu, al oricăror abordări pe această temă. Iniţierea cercetărilor de arheologie medievală în zona montană bănăţeană, în urmă cu aproape trei decenii, a îmbogăţit şi nuanţat în acelaşi timp baza de date de la care se poate aborda istoria medievală a Banatului Montan. Inventarierea microtoponimiei Banatului aflată în curs de desfăşurare, se poate circumscrie aceloraşi eforturi de a îmbogăţi sursele documentare pentru o perioadă extrem de deficitară în informaţii istorice din trecutul românilor.

Acumulările informaţionale realizate în arheologia medievală bănăţeană au constituit punctul de pornire al reconstituirilor pe care le propunem cu privire la geografia istorică a Banatului montan în secolele XIII-XIV şi în egală măsură cu aspectele diverse legate de civilizaţia medievală din acelaşi spaţiu. Debutul cercetărilor de arheologie medievală în spaţiul sud-bănăţean a avut loc relativ târziu, cu un sfert de veac în urmă, interval în care s-a acumulat o documentaţie inegală, dar cu multe informaţii semnificative. Săpăturile arheologice de la Gornea şi Cuptoare, conduse de G. Lazarovici şi cele de la Ilidia, iniţiate în aceeaşi perioadă de Ştefan Matei, au pus în evidenţă elemente definitorii ale habitatului medieval : vetre de sat, necropole din sec.XII-XV şi printre cele dintâi monumente de cult medievale cunoscute în Banat. Direcţionarea cercetărilor proprii, pe care le-am întreprins în ultimul deceniu, în Depresiunea Almăjului, a Văii Bârzavei şi Bistrei, a dus la integrarea întregii zone montane bănăţene în câmpul investigaţional şi, în acelaşi timp, a adus informaţii importante.

Datele astfel obţinute, prin care s-a reuşit identificarea precisă pe teren a vetrei multor sate medievale, au constituit suportul reconstituirilor de geografie istorică bănăţeană în secolele XIII-XIV.

Reconstituirea habitatului medieval a vizat un spaţiu delimitat natural dintr-o zonă geografică mai mare, care este Banatul, fruntariile şi poziţia binecunoscută la Dunărea de jos apuseană. Colţul sud-estic al Banatului, cu un relief predominant muntos, înconjurat spre vest de un brâu deluros, se detaşează datorită aspectului său de zona de câmpie din vestul şi nordul Banatului. Dunărea delimitează hotarul sudic al Banatului montan, fiind însă în egală măsură hotar şi puncte de legătură cu zona de la sudul fluviului. Culoarele, străbătute de apele Cernei şi Timişului, mărginesc spre răsărit şi nord spaţiul montan bănăţean, în timp ce, spre vest, acesta coboară în trepte. Urmarea evoluţiei habitatului medieval în zona de confluenţă a câmpiei cu dealurile vestice, precum şi o serie de aspecte legate de evoluţia instituţiilor administrative, impuse de regalitatea maghiară la sfârşitul veacului al XII-lea, au impus lărgirea hotarelor zonei investigate până la zona de câmpie.

Reconstituirea habitatului din cuprinsul Banatului montan, obiectivul principal al cercetării de faţă, în corelaţie cu sursele istorice care să-l susţină, a fost circumscrisă unor limite cronologice. În perioada secolelor XIV-XV se circumscrie momentul consemnării documentare a aşezărilor din spaţiul montan bănăţean, în urma intrării acestora în sfera relaţiilor feudale. Am adoptat pentru reconstituiri, informaţii provenind din documente de la sfârşitul secolului al XV-lea şi chiar din prima jumătate a veacului următor, care constituie limita supremă a perioadei investigate. Cercetările de arheologie sistematice în vatra satelor aduc elemente de clarificare privind întemeierea aşezărilor într-o perioadă anterioară momentului consemnării în scris şi a evoluţiei acestora în intervalul secolelor al XIII-XIV-lea. Arheologia medievală a adus în lumină aspecte ale civilizaţiei medievale din secolele X-XII, asupra cărora izvoarele scrise păstrează o tăcere deplină şi care au fost utilizate în demersul nostru privitor la Banatul montan în evul mediu.

Ele aruncă lumini spre momentul când izvoare narative din secoele X-XI aduc primele ştiri despre existenţa românilor la Dunărea de jos apuseană. Puţinele documente arheologice refritoare la această perioadă nu îngăduie însă aprecieri mai nuanţate. Am considerat utilă,

din mai multe motive, o trecere în revistă a documentaţiei arheologice cu privire la secole IV-X în Banatul montan.

Izvoarele scrise aduc extrem de puţine date cu privire la spaţiul sud-bănăţean în această lungă perioadă, arheologiei revenindu-i rolul de primă sursă istorică în această privinţă. Am considerat, de asemenea, că începuturile evului mediu românesc se circumscriu fenomenului general european care s-a petrecut odată cu prăbuşirea lumii romane la sfârşitul veacului al XV-lea d. Hr. Absenţa totală a unor date cu privire la anumite intervale, secolele V-VII d.Hr. bunăoară, se datorează cercetării istorice şi, prin urmare, nu se pot propune întregiri cu privire la aspectul etno-demografic al zonei.

Tentativa de reconstituire a diverselor aspecte din civilizaţia medievală bănăţeană a determinat recursul la sursele etnologice, la izvoarele scrise dintr-o perioadă mai târzie şi la câştigurile obţinute de cercetarea arheozoologică. S-a urmărit, în măsura permisă de documentul arheologic, perpetuarea unor elemente legate de locuinţă şi cultura materială, de-a lungul întregii perioade a evului mediu.

Actele de cancelarie reflectă odată cu veacul al XIV-lea, când satele bănăţene încep să fie integrate sistemului feudal de proprietate impus de regalitatea angevină, o zonă de locuire românească compactă în Banatul montan. Manifestările de viaţă socială, religioasă şi instituţională ale românilor din spaţiul sud-bănăţean în secolele XIV-XV au fost urmărite în evoluţia lor, ca şi în raport cu noile instituţii impuse de Regatul Maghiar. Coagularea unei nobilimi româneşti, la începutul veacului al XIV-lea, din rândurile cnezilor bănăţeni şi poziţia ei deosebit de activă pe fronturile de la Dunărea de jos şi-a găsit reflectarea în documentele de cancelarie ale vremii. Cercetarea arheologică se află însă la începuturile procesului de identificare pe teren şi investigarea reşedinţei cnezilor şi nobililor români.

Începuturile cercetării zonale a evului mediu românesc, având drept suport ştiinţific informaţiile istorice, etnologice, onomastice şi cele oferite de arheologia medievală se pot fixa cu mai bine de trei decenii în urmă. Arheologia medievală, cel din urmă vlăstar apărut al arheologiei româneşti, a început să aducă informaţii de primă importanţă pentru istoria medievală românească. Ea a oferit posibilitatea reconstituirii imaginii *unui alt ev mediu,* pentru a utiliza o formulă devenită celebră a şcolii franceze de istorie[1]. S-a conturat,

---

[1] Jaques Le Goff, *Pentru un alt ev mediu*, II, Bucureşti, 1986, p. 7-15; 158 şi urm.

astfel, o metodă care-şi propunea investigarea regresivă a istoriei medievale a românilor în regiuni delimitate natural. Radu Popa a inaugurat şi a ilustrat în mod strălucit noua cale de cercetare în istoriografia română. Lucrările sale consacrate începuturilor evului mediu românesc în Maramureş şi Haţeg constituie, metodologic şi informaţional, un model şi un reper de raportare al cercetărilor viitoare[2]. Abordarea istoriei spaţiului est-carpatic în secolele XI-XIV de către Victor Spinei, având acelaşi suport oferit de împletirea informaţiilor istorice şi arheologice, a însemnat un nou reper şi model în cercetarea evului mediu[3]. Valorificarea recentă a cercetărilor consacrate elitelor româneşti şi a structurilor ecleziastice proprii din Haţeg, de către Adrian Andrei Rusu, vine să consacre o metodă de cercetare, inaugurată cu aproape trei decenii în urmă de Radu Popa, şi , în egală măsură, să-i dea noi dimensiuni şi strălucire prin raportarea problematicii evului mediu românesc la fenomenul istoric european[4].

Demersul pe care l-am înteprins, în abordarea problemelor atât de diverse şi complexe ale evului mediu în Banatul montan, se înscrie, aşadar, într-o tradiţie a istoriografiei române, cu o concepţie şi metodă de lucru verificate pentru alte zone ale spaţiului locuit de români.

---

[2] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970; idem, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988.

[3] V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*. Chişinău, 1994.

[4] A.A. Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

II. CADRUL GEOGRAFIC, RESURSE, ÎNTINDEREA ZONEI INVESTIGATE

Banatul este spaţiul geografic delimitat la nord de cursul inferior al Mureşului, la vest de râul Tisa, iar la sud de apele Dunării. Un şir de munţi înalţi desparte înspre est Banatul de alte două provincii istorice româneşti: Transilvania şi Oltenia. Individualitatea istorică a acestei provincii situată în zona sud-vestică a spaţiului românesc a fost unanim recunoscută în istoriografie încă din veacul al XVIII-lea[1].

Privit într-un context mai larg sud-est european, Banatul este o zonă de contact, o placă turnantă între lumea central-europeană şi lumea balcano-egeeană din sud. Pe linia Dunării se întretaie mai multe drumuri ce duc spre centrul şi vestul Europei, ca şi spre Asia Mică. De-a lungul Savei, la limita dintre Câmpia Panonică şi Peninsula Balcanică, peste Alpii Iulieni, se poate ajunge în nordul Italiei. Culoarul Morava-Vardar, care face legătura dintre spaţiul carpatic şi cel egeean, constituie o a doua axă importantă de comunicaţie. De pe acelaşi culoar se detaşează, la Niş, un drum care leagă acest spaţiu, prin Sofia, de Constantinopol. Valea Dunării constituie ea însăşi un drum de legătură spre Europa Centrală. Privit din această perspectivă, spaţiul bănăţean a fost numit adesea în istoriografie şi Dunărea de Jos Apuseană[2].

Relieful regiunii Banat este foarte divers şi cuprinde toate formele de relief, aşezate în trepte dinspre vest spre est, ceea ce îi conferă aspectul unui amfiteatru cu deschidere spre vest. Munţii Ţarcu

---

[1] J.J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum - 1774*. Prefaţă, traducere, note C. Feneşan, Timişoara, 1982, p. 29; F. Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, Prefaţă, traducere C. Feneşan, Timişoara, 1984, p. 22, 29; S. Dragomir, *Le Banat roumain*, Sibiu, 1944; C. Daicoviciu, în *Banatica*, 1, 1971, p. 11; I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 22-23.

[2] R. Teodorescu, *Bizanţ. Balcani. Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 61.

şi Godeanu, care delimitează extremitatea vestică a Carpaţilor Meridionali, reprezintă forma cea mai înaltă de relief, cu altitudini medii între 1200 - 1500 m şi cu vârfuri de peste 2000 m (Fig.1).

Munţii Banatului propriu-zişi sau Carpaţii Banatului, cum sunt adesea denumiţi, au altitudini medii între 500 - 1000 m, cu vârfurile cele mai înalte până la 1500 m, dominând în întregime zona sudică a Banatului. Ei sunt fragmentaţi în câteva masive muntoase: Munţii Semenic, Munţii Aninei, Munţii Almăj şi Munţii Locva. Pe marginea estică a Banatului, se detaşează Munţii Poiana Ruscăi ca un bloc unitar, despărţiţi prin culoarul Bistra de Muntele Mic[3].

Dealurile piemontane sunt strâns lipite de conturul sinuos al Munţilor Banatului, cu altitudini până la 500 m. Dealurile Oraviţei, Dognecei şi Pogănişului înconjoară spre vest Munţii Banatului. Câmpiile ocupă aproape jumătate din întreaga suprafaţă a provinciei şi sunt dispuse în cea mai mare parte în zona de nord şi vest a Banatului[4].

Chiar din această sumară trecere în revistă a geografiei Banatului, reiese, sperăm cu limpezime, că jumătatea sudică a cvadrilaterului delimitat de Dunăre, Mureş şi Tisa, se detaşează ca o unitate geografică de sine stătătoare. Relieful muntos este preponderent şi ocupă aproape 70% din suprafaţa zonei de circa 9000 km². Din acest punct de vedere, Banatul de sud poate fi lesne numit şi Banatul montan, spre deosebire de nordul Banatului, unde 80% din suprafaţă o reprezintă câmpia şi dealul[5].

În cele ce urmează vom încerca să definim sumar câteva din caracteristicile geografice care individualizează Banatul montan. Ceea ce izbeşte în primul rând este deci preponderenţa reliefului muntos. Munţii Banatului şi Poiana Ruscăi, Carpaţii Banatului sau Munceii Banatului sunt câteva din denumirile utilizate în literatura geografică a zonei de care ne ocupăm. Munţii Banatului aparţin sectorului nord

---

[3] P.Coteţ, I. Băcănaru, în *Natura*, seria Geografie, Geologie, 18, 2, 1965, p. 19; V. Mihăilescu, în *StCGGB*, Reşiţa, 1978, p. 22-23; *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti, 1982, p. 41.

[4] P. Coteţ, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 18-19; V. Mihăilescu, *Dealurile şi câmpiile României*. Bucureşti. 1966, p. 122-127, 148-150; V. Sencu, I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Bucureştl, 1976, p. 45.

[5] V. Ardelean, I. Zăvoianu, *Judeţul Timiş*, Bucureşti, 1979, p. 14, 17, 23; V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 9; J. Ehrler *op. cit.*, p.29 "Banatul este aşezat pe jumătate la câmpie şi pe jumătate la munte".

dunărean al Carpaţilor Porţilor de Fier dintre Valea Timocului şi Valea Timişului[6]. Munţii Semenic domină zona muntoasă propriu-zisă şi, prin vârful Piatra Goznei (1447 m), ating înălţimea maximă. Ceea ce caracterizează relieful acestui bloc muntos, ridicat deasupra regiunilor înconjurătoare, sunt culmile rotunjite, prelungi şi întinsele platforme de eroziune, situate între 700 şi 1400 m[7].

Platforma Semenic se întinde la 1100 - 1400 m în jurul vârfurilor Piatra Nedeei, Piatra Goznei şi Vârful Semenic, iar cea de-a doua platformă Tomnacica se menţine între 600 - 900 m altitudine. Aceste suprafeţe de eroziune din Munţii Semenic se întind pe o lungime de 40 km şi pe lăţimi cuprinse între 10 - 12 km. Condiţiile de sol şi climă pe platformele din Semenic sunt asemănătoare şi tot atât de favorabile aşezărilor umane precum cele din Munţii Apuseni.

Munţii Dognecei se întind pe o fâşie lungă şi îngustă, între Valea Caraşului şi Valea Pogănişului. Depresiunea Lupacului şi Depresiunea Brebu-Ezeriş despart această zonă montană de Munţii Aninei şi Munţii Semenic. Valea Bârzavei îi taie transversal, despărţindu-i în două masive inegale, zona montană la nord de Bârzava fiind cunoscută şi sub denumirea de Munţii Arenişului[8].

Munţii Aninei sunt situaţi în zona vestică a Munţilor Banatului întinzându-se pe o suprafaţă de 770 km², sub o formă alungită pe direcţia nord, nord-vest-sud, sud-est. În vârful Leordiş ating înălţimea maximă de 1160 m. Culmile acestor munţi coboară spre vest până în dealurile Oraviţei şi Depresiunea Lupacului. Cursul superior al Bârzavei îi delimitează pe marginea lor estică. În Munţii Aninei au fost delimitate două suprafeţe de eroziune denumite Platforma Caraşului şi Platforma Cârja. Cea dintâi este situată între 400 - 600 m, în timp ce cealaltă platformă urcă până la 900 m. Râurile care îi străbat au tăiat în relieful carstic chei sălbatice deosebit de pitoreşti precum: Cheile Caraşului (19 km), Cheile Nerei (18 km), Cheile Gârliştei (9 km), Cheile Minişului.

---

[6] V. Mihăilescu, în *StCGGB*, Reşiţa, 1978, p. 28; *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti, 1982, p. 41, se apreciază că Munţii Banatului reprezintă, din contră, o prelungire spre vest a Carpaţilor Meridionali. Opiniile privind apartenenţa Munţilor Banatului la una din cele două ramuri, occidentală sau meridională a Carpaţilor, se grupează în jurul acestor două poziţii.

[7] V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 25; M. Bizerea, în *StGB*, 1, 1970, p. 262-264; M. Bizerea, O. Herşcovici, R. Munteanu, în *StGB*, 1, 1970, p. 32-33.

[8] V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 27; *Enciclopedia geografică a României*, Bucureşti, 1982, p. 41; 3. P.Coteţ, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 19.

Munţii Almăj reprezintă extremitatea sudică a Munţilor Banatului. Valea Dunării constituie hotarul sudic al acestora, iar spre est sunt mărginiţi de Culoarul Cernei. Ceea ce caracterizează relieful acestor munţi este preponderenţa formelor carstice, vârfurile cele mai înalte arareori depăşind 1000 m[9]. Extremitatea sud-vestică a Munţilor Banatului delimitată de Clisura Dunării, Depresiunea Oraviţa, reprezintă Munţii Locvei. V. Mihăilescu a delimitat acest segment montan sub denumirea de Munceii Gorganului. Culmile acestor munţi arareori depăşesc altitudinea de 700 m[10].

Teritoriul Banatului de Sud se prezintă ca o asociere de masive muntoase, separate de văi adânci, împădurite şi depresiuni intramontane. Ca o consecinţă a acestei rupturi tectonice, accesul în cetatea de piatră a Munţilor Banatului nu este uşor realizabil chiar în zona dealurilor şi a depresiunilor.

Depresiunile, atât cele intramontane cât şi cele periferice, reprezintă pentru spaţiul bănăţean importante zone de habitat, cât şi căi de comunicare pentru zona montană. Depresiunea Caransebeş-Mehadica, strâns delimitată de munţii din jur, reprezintă cea mai importantă arteră de comunicaţie între Valea Dunării şi câmpia bănăţeană din nord[11]. Culoarul Bistrei, care se detaşează ca un buzunar spre răsărit, face legătura prin Poarta de Fier a Transilvaniei cu Depresiunea Haţegului. Pasul Domaşnea sau Poarta Orientală face legătura cu Depresiunea Mehadica[12]. O unitate intramontană tipică o reprezintă Depresiunea Almăj sau Bozovici, cum mai este cunoscută. Terasele Nerei şi văile afluenţilor colaterali au constituit cadrul natural care a favorizat amplasarea aşezărilor medievale[13]. Depresiunea Oraviţei este situată la periferia Munţilor Aninei şi are aspectul unui golf cu o largă deschidere spre câmpia joasă a Caraşului[14].

Dealurile piemontane bănăţene, care fac parte din grupul Piemonturilor vestice ce se întinde din Valea Timocului şi până la Someş, înconjoară ca un brâu Munţii Banatului[15]. Dealurile Banatului de sud sunt despărţite de cele ale Lipovei prin valea largă a Timişului,

---

[9] V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 23, 29-30; V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 22.
[10] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 23-24.
[11] V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 42-43.
[12] *Ibidem*, p. 43; I. C. Scheuşan, *în StCGGB*, Reşiţa, 1978, p. 43.
[13] *Ibidem*, p. 44; Gr. Posea, V. Gârbacea, în *PG*, 8, 1961, p. 41-49.
[14] P.Coteţ, în *LucStG*. 2, 1970, p. 23; V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 149-150.
[15] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 108-109.

care este, dealminteri, apreciată şi ca limită relativă ce împarte Banatul în două părţi[16]. Dealurile Sacoş-Zăgujeni, se întind de la Buziaş şi până spre Caransebeş sub forma unor culmi prelungi, cu aspect de podiş, ele reprezentând, în fapt, limita nordică a spaţiului geografic de care ne ocupăm. Valea Pogănişului desparte spre sud Dealurile Sacoşului de Munţii Arenişului şi de Depresiunea Ezeriş.

Dealurile Doclinului se desfăşoară de-a lungul Munţilor Dognecei, de la Secăşeni, din Valea Caraşului şi până la Bocşa, în nord, pe Valea Bârzavei. Ele se prezintă sub forma unui podiş, cu înălţimi cuprinse între 200 - 400 m. Se detaşează în cadrul lor, la Doclin şi Vârşeţ, două zone mai înalte din care se desprind văi ce străbat zona piemontană[17]. Dealurile Oraviţei se desfăşoară între depresiunea cu aspect de golf şi rama Munţilor Aninei şi Locvei. Culmile prelungi şi rotunjite coboară dinspre Munţii Aninei spre Câmpia Caraşului perpendicular. Înălţimea acestor culmi, între râul Caraş şi Ilidia bunăoară, ajunge la 500 m, iar la sud de Ilidia spre Valea Nerei, înălţimea dealurilor coboară sub 400 m[18]. Dealurile Oraviţei sunt străbătute de o reţea de văi adânci care coboară dinspre culmile munţilor Aninei.

Câmpia Timişului ocupă mici suprafeţe din hotarul Banatului de Sud îndeobşte sub forma unor câmpii subcolinare[19]. Câmpia Moraviţei se întinde în continuarea dealurilor Doclinului, de la Valea Bârzavei, în nord, şi până la poalele dealurilor Vârşeţului. Ea cuprinde două sectoare, denumite, după poziţia pe care o ocupă, Câmpul Sumigâi şi Câmpul Clopodiei. Câmpia subcolinară a Vârşeţului se desfăşoară ca un evantai la sud de Câmpia Moraviţei. Câmpia Vârşeţului este despărţită de valea râului Caraş de câmpia subcolinară cu acelaşi nume. Câmpia Caraşului, este o câmpie în trepte ce ocupă spaţiul de pe malul stâng al râului şi până la poalele dealurilor Oraviţei. Se disting în cadrul ei, lunca Nerei, şesul Bisericii Albe, precum şi câmpia submontană a Socolului[20].

Banatul de sud este străbătut de o densă reţea hidrografică, ceea ce conferă zonei unitate şi accesibilitate. Dunărea, fluviul care

---

[16] *Ibidem*, p. 122.
[17] *Ibidem*, p. 126.
[18] V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 45.
[19] V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 148-150.
[20] *Ibidem*, p. 150.

leagă Europa Centrală de spaţiul balcano-pontic, reprezintă cea mai importantă apă care străbate teritoriul Banatului. Dealminteri, la fruntariile sudice ale Banatului începe delimitarea cursului inferior al Dunării. Banatul de Sud reprezintă aşadar un sector distinct, bine delimitat al Dunării de Jos, fapt pentru care, adesea, a fost denumit, în istoriografie, şi Dunărea de Jos apuseană[21]. Pe o distanţă de circa 140 km., de la vărsarea Nerei în fluviu, şi până la Gura Văii, aceasta străbate un sector transmontan al Carpaţilor, ferestruind "cel mai grandios defileu pe care îl are Europa"[22]. Tăind lanţul Carpaţilor, Dunărea uneşte prin acest defileu două mari zone geografice, Depresiunea Panonică cu Depresiunea Pontică. Culoarul dunărean este străjuit de versanţi abrupţi, cu o înclinare puternică, prin forme care imită canionul[23].

Ceea ce caracterizează zona bănăţeană a Dunării de Jos este alternanţa unor zone de strâmtură cu a unor bazinete. De la confluenţa Dunării cu râul Nera şi până la valea Râlii, se întâlneşte un sector îngust cu versanţi abrupţi urmat apoi pe o lungime de circa 30 km., până la Pescari, de zona depresionară Moldova Veche. De la Pescari până la Ali Beg, pe o lungime de 6 km., se desfăşoară un sector de strâmtură, valea lărgindu-se apoi în cuprinsul Depresiunii Liubcova. Culoarul dunărean, cu vadurile sale spre spaţiul sud balcanic, a făcut din zona montană a Banatului un cap de pod, controlat succesiv de Imperiul Bizantin şi mai apoi de Regatul Maghiar la începutul mileniului nostru. Originea "chestiunii Dunării" , atât de frecvent reluată în istoriografia română, dar şi în cea sud-est europeană, o putem regăsi în politica promovată de Regatul Maghiar la începutul veacului al XIII-lea în această zonă a Europei[24].

Caraşul, râul de la care o parte a ţinutului Dunării de Jos apusene a preluat numele, izvorăşte din Munţii Aninei, străbate transversal Depresiunea Oraviţei, vărsându-şi apele în Dunăre.

---

[21] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 60-61.

[22] G. Vâlsan, în *ArhOlt.*, 5, 1926, 23, p. 3 şi urm.

[23] N. Popp, *Fluviu Dunărea*, Bucureşti, 1985, p. 108-109; M. Grigore, *Defileuri, chei şi văi de tip canion în România*, Bucureşti, 1989, p. 82-92. *Geografia Văii Dunării româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 278 şi urm.

[24] N. Iorga, *Chestiunea Dunării*, ediţie îngrijită, studiu şi indice de V. Spinei, Iaşi, 1998, p. 21, 83-84; R. Theodorescu *op. cit.*, p. 61; V. Achim în RI, V, 3-4, 1994, p. 237-238.

Afluenţii Caraşului precum Gârlişte, Lişava şi Vicinicul îşi adună apele în Munţii Aninei, iar o altă parte precum Ciornovăţul şi Bercheşul străbat zona Munţilor Dognecei. Masivul Semenic reprezintă un rezervor de ape, pe culmile acestuia avându-şi obârşia Nera, Bârzava şi Timişul care străbat apoi întreg ţinutul muntos al Banatului de Sud. Râul Nera îşi are obârşia în culmea de la Piatra Goznei (1447 m) de unde se numeşte, până în Depresiunea Almăjului, şi Nergana[25]. La contactul dintre Munţii Aninei şi Munţii Locvei, râul străbate un sector de chei deosebit de spectaculos, o vale de tip canion[26]. Cursul inferior al râului străbate zona piemontană şi câmpia subcolinară din Depresiunea Biserica Albă.

Bârzava izvorăşte de sub culmile înalte ale Semenicului, de-a lungul cărora şi-a săpat o vale adâncă. Râul taie, apoi, transversal, Munţii Dognecei, separându-i în două masive muntoase. În această zonă, de la Câlnic şi până la Bocşa, pe o distanţă de 16 km., s-a format un sector de chei[27]. Cursul inferior al Bârzavei, puternic meandrat, străbate apoi Câmpia Moraviţei. Aceeaşi obârşie, în Munţii Semenic. o are şi Pogănişul, valea largă a acestui râu delimitând dealurile Sacoş-Zăgujeni de Munţii Dognecei şi Depresiunea Ezeriş. În apropierea localităţii Dezeşti, Valea Pogănişului străbate un sector de chei numite de localnici Clisora[28]. Timişul reprezintă cea mai importantă arteră hidrografică care străbate latura de est şi de nord a Banatului muntos. Obârşia râului se află în Munţii Semenic, sub vârful Piatra Goznei. Cursul superior este orientat vest-est şi străbate zona montană, iar la Teregova îşi face intrarea în Depresiunea Caransebeş. Afluenţii Timişului sunt Hidegul, Teregova, mai la nord chiar la Caransebeş primeşte apele Sebeşului şi Bistrei.

Această succintă analiză a cadrului geografic a urmărit să evidenţieze hotarele naturale ale Banatului de sud, precum şi caracteristicile generale ale mediului ambiental. Informaţiile privind mediul geografic şi resursele naturale ale zonei studiate se cer analizate în contextul istoric pe care l-au avut la începutul mileniului al II-lea. Ele se înscriu într-o temă mai vastă privind raporturile dintre om şi mediul ambiental, dar în acelaşi timp, cercetarea trebuie să

---

25 V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 65.

26 M. Grigore, *op. cit.*, p. 246.

27 *Ibidem*, p. 173.

28 V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 124.

dovedească specificul local în relaţia dintre societatea medievală bănăţeană şi spaţiul ocupat de aceasta.

Raportul complex, de profundă interdependenţă dintre om şi mediul natural a fost obiect de studiu pentru cercetarea istorică, arheologică, etnologică şi geografică modernă[29]. Mediul natural, înţelegând prin acesta solul, subsolul, apa, clima, vegetaţia, fauna, prin fiecare din aceste elemente în parte şi prin toate laolaltă, îşi exercită influenţa asupra omului, asupra modului de organizare socială, economică şi a manifestărilor spirituale. Omul, la rândul său, a modelat şi a transformat mediul în care a vieţuit. Antropogeografia are meritul de a fi impus studierea complexă a peisajului geografic în care omul este unul din elementele primordiale[30]. Premisa esenţială în studierea habitatului medieval din Banatul de sud o constituie, fără îndoială, reconstituirea cadrului natural (Kulturlandschaft) în care a evoluat societatea medievală bănăţeană. Se cer precizate, în acest context, modificările survenite în comparaţie cu perioada secolelor X-XIV, asupra solului, regimului apelor, a exploatării subsolului, vegetaţiei şi faunei.

Trebuie să afirmăm. de la bun început, că izvoarele scrise care ne stau la îndemână în această cercetare de geografie istorică medievală sunt puţine şi sărace în informaţii, comparativ cu alte zone ale Europei în aceeaşi perioadă[31]. Astfel, documentele de cancelarie conţin, arareori, informaţii cu privire la mediul geografic şi la activităţile economice din zona studiată. Hotărniciile unor sate şi domeniile feudale din sec. XIV-XV, îndeosebi din Valea Bârzavei şi Depresiunea Caransebeşului, permit o cunoaştere mai amănunţită a terenurilor din microzonele respective. Informaţiile istorice din cuprinsul unor opere ştiinţifice din veacul al XVIII-lea, datorate unor erudiţi precum Griselini, sunt utile pentru cunoaşterea peisajului natural, bogăţiilor subsolului,

---

[29] H. Jankuhn, în *Geschichtswissenschaft und Archäologie*. Untersuchungen zur Siedlungs-Wirtschafts und Kirchengeschichte, Sigmaringen, 1979, p. 22-40; H. Jäger, în ZfAM, 6, 1978, p. 8-26; T. Dunin-Wasowicz în *ArchPol*, 24, 1985, p. 106-116; V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici.*, Iaşi, 1985, p. 14-15; R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, p. 33-37.

[30] V. Spinei, *op. cit.*, p. 13, St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 2, Cluj-Napoca, 1979, p. 9-18.

[31] D. Deneke, în *ZfAM*, 3, 1975, p. 7; *Sources de la géographie historigue en Belgique*, Bruxelles, 1979, p. 7 şi urm.

aşezărilor, drumurilor etc. la momentul de confluență între epoca medievală şi cea modernă. Ele sunt completate de o serie de izvoare cartografice din aceeaşi perioadă[32]. Peisajul Banatului montan, în momentul impactului revoluției industriale din veacul al XVIII-lea, a fost prezentat de Griselini ca fiind dominat de păduri şi tufişuri care acopereau chiar şi o parte din văile intramontane[33]. Păduri mari acopereau Clisura Dunării, Depresiunea Almăjului, Mehadia, Munții Aninei, dar şi zonele piemontane Caransebeş, Vârşeț şi Palanca. Pădurile ce dominau ținutul muntos al Banatului de sud erau formate din stejari, fagi şi carpeni. Se remarcă însă, datorită influențelor submediteraneene asupra zonei, o serie de specii rare precum smochinul, pinul negru, iedera şi liliacul.

Resursele naturale cu care au fost "binecuvântați aceşti munți le constituie metalele şi minereurile"[34]. Munții Banatului conțin bogate zăcăminte de fier, cupru şi plumb cunoscute şi exploatate încă din perioada romană. Cele mai importante mineralizații banatice, cum mai sunt denumite, se înşiruie de-a lungul unui aliniament cuprins între Bocşa, Oravița, Moldova Nouă[35]. Zăcămintele de la Dognecea şi Ocna de Fier ce se găsesc sub forme de magnetit şi sulfuri polimetalice, au fost exploatate şi în perioada medievală, după cum o atestă izvoarele scrise. Nisipurile râurilor din sudul Banatului au fost spălate în vederea extragerii aurului aluvionar. Mineralizații aurifere sunt cunoscute la Slatina Timiş, Văliug, Sasca Montană, Ciclova şi Jitin. Dealtminteri, şi Griselini a consacrat un întreg capitol din istoria naturală a Banatului exploatării aurului aluvionar[36]. Fără îndoială însă, pentru nevoile locale, aşa cum s-a dovedit prin cercetări interdisciplinare, au fost exploatate mineralizații de limonit din surse aflate la suprafață ori în mâlul râurilor.

Resursele de sare au jucat un rol deosebit pe tot parcursul Evului Mediu, fiind adeseori motiv de dispută şi conflicte pentru controlarea acestor zone şi a căilor comerciale. Conflictul dintre Ahtum,

---

[32] F. Griselini, *op. cit.*, p. 230-278; J.J. Ehrler, *op. cit.*, p. 53-90; Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober-und Nieder-Hungarn*, Frankfurt und Leipzig, 1774, p. 5-10, referiri la geografia Banatului, p. 18-20 şi 24-44 referiri la resursele naturale ale Banatului; Al. Krischan, în *SDA*, 6, 1963, p. 123-157, cu privire la hărți ale Banatului existente la Kriegsarchiv din Viena.

[33] F. Griselini, *op. cit.*, p. 240.

[34] *Ibidem*, p. 249; Ignaz von Born, *op. cit.*, p. 24-39.

[35] S.N. Vlad în *StCGGB*, p. 12-15.

[36] F.Griselini, *op. cit.*, p. 301.

puternicul feudal bănăţean, şi regele maghiar, declanşat în primii ani ai veacului al XI-lea, îşi are originea tocmai în vămuirea sării din Transilvania transportată pe Mureş. Din acest punct de vedere, Banatul a fost dependent de salinele transilvănene. Documentul din 1373, prin care regele Ludovic I interzice aducerea sării din Ţara Românească[37], dovedeşte că, în unele perioade, Banatul, aflat la o zonă de confluenţă, a beneficat şi de resursele din spaţiul sud carpatic.

Nu putem încheia analiza cadrului natural consacrat Banatului de sud fără a include, aici, o privire asupra căilor de comunicaţie medievale[38]. Preponderenţa reliefului muntos, caracterul văilor care străbat regiunea şi-au pus amprenta asupra accesibilităţii şi legăturilor în zonă. Aşa cum s-a mai remarcat deja, accesul în zona montană a Banatului, datorită văilor adânci şi înguste este mult îngreunat. Malul stâng al Dunării de Jos bănăţene, datorită sectoarelor de strâmtură şi versanţilor abrupţi nu au oferit condiţii din cele mai bune de circulaţie de-a lungul său. Căile de comunicaţie legau Valea Dunării de nordul Banatului, ocolind zona montană. Drumurile romane principale din Banat, care aveau drept capete de pod extremităţile Dunării de jos apusene la Dierna şi Lederata, aveau traseul de-a lungul dealurilor piemontane vestice şi celălalt prin culoarul Timiş-Cerna[39]. Fără îndoială, reţeaua de drumuri romane din Banat, aşa cum s-a dovedit şi în alte cazuri, a fost încă utilizată în epoca medievală. Ruinele edificiilor romane au servit în multe cazuri drept cariere de piatră pentru constructorii medievali. Documentele de cancelarie pomenesc, uneori, cu ocazia hotărnicirii unor moşii, drumurile romane. Culoarul tectonic Timiş-Cerna a reprezentat o cale de acces naturală care făcea legătura între Valea Dunării, Câmpia Banatului precum şi cu Depresiunea Haţegului prin Poarta de Fier a Transilvaniei. Au existat, sigur, şi alte căi de legătură pornind din Clisura Dunării spre zonele învecinate, Depresiunea Almăjului şi Depresiunea Oraviţei, ce străbăteau Munţii Almăjului şi Munţii Locvei, fiind cunoscute şi utilizate încă din perioada romană[40]. Documentele de cancelarie amintesc, bunăoară, o "latam viam ultra fluvium Nyarag", din Depresiunea

---

[37] Pesty Friges. *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*. Budapesta, 1886, p. 6.

[38] D.Deneke, în *Geschichtswissenschaft und Archäologie* ..., Sigmaringen, 1979, p. 435-439; R. Popa, *op. cit.*, p. 37.

[39] O. Răuţ, O. Bozu, R. Petrowsky, în *Banatica*, 4, 1977, p. 136-150.

[40] *Ibidem*, p. 142-143.

Oraviţa, ori drumul de piatră peste Dealurile Doclinului spre valea Bârzavei[41]. Toponimla a conservat amintirea acestor drumuri care au supravieţuit perioadei medievale sub denumirile de Calea Împărătească şi Drumul Irinei.

[41] Pesty Fr., *Krassó Vármegye története*, Budapesta, 1882, p. 82.

Fig.1. Harta geografică a Banatului de sud (după V. Sencu). 1. Munţi; 2. depresiuni; 3. dealuri; 4. bazinete; 5. pasuri.

III. IZVOARELE ISTORIEI BANATULUI MONTAN ÎN SECOLELE X-XV

Banatul de sud, cap de pod al Imperiului Roman la Dunărea de Jos apuseană, a fost abandonat datorită presiunii năvălirilor barbare la finele veacului al IV-lea. Timp de mai bine de jumătate de mileniu, acest teritoriu rămâne departe de interesele curții imperiale din Constantinopol. Vremelnic, energicul împărat Iustinian (527-565) readuce şi spaţiul Dunării de Jos bănăţene între fruntariile Imperiului Bizantin.

Evoluţia istorică a societăţii omeneşti din Banat s-a desfăşurat, în acest lung interval, în cadrul propriu al romanităţii în care a fost zămislită. Izvoarele istorice scrise arareori fac referiri la zonă şi cu atât mai puţin la organizarea socială şi economică a societăţii. Societatea feudală bănăţeană era deja cristalizată, cu o organizare voievodală aidoma voievodatelor transilvănene, la începutul veacului al X-lea, când intră sub fascicolul de lumină al izvoarelor narative maghiare[1]. Pentru perioada secolelor X-XII informaţiile oferite de izvoarele scrise externe, maghiare şi bizantine, sunt puţine şi lacunare, iar societatea feudală bănăţeană nu a produs documente interne scrise. Din acest punct de vedere, al surselor de informare, mărturiile de cultură materială şi spirituală lăsate de societatea bănăţeană devin surse documentare de primă importanţă.

Arheologia medievală reprezintă încă o mlădiţă tânără şi firavă a arheologiei româneşti, iar aceste caracteristici ale ei sunt cu mult mai evidente când luăm în discuţie spaţiul muntos al Banatului. Abia cu un sfert de veac în urmă s-au iniţiat cele dintâi săpături arheologice, care aveau drept obiectiv monumentele medievale de la Ilidia şi Gornea. Deşi nu a avut mereu un traseu rectiliniu şi ascendent, cercetarea arheologică a izbutit să pună la dispoziţie o cantitate

---

[1] Gesta Hungarorum, cap. XLIV, în *IIR*, 1, 1934, p. 109.

apreciabilă de informaţii deosebit de utile pentru reconstituirea habitatului medieval din Banat. A oferit răspunsuri la câteva probleme importante ale începuturllor Evului Mediu românesc. Avem în vedere în acest sens informaţiile arheologice veridice privind vatra unor sate medievale, necropolele satului medieval, biserica, reşedinţa feudală şi fortificaţiile din Banatul de sud.

Situat la o zonă de confluenţe europene, expus ca atare agresiunilor de tot felul, Banatul de sud a avut o soartă vitregă în ceea ce priveşte monumentele medievale româneşti. Spre deosebire de regiunile învecinate, bunăoară Ţara Haţegului, nici una din bisericile medievale nu a supravieţuit vicisitudinilor istorice. Cunoştinţele noastre privind arhitectura religioasă medievală se datoresc în întregime cercetării arheologice. Monumentele de cult din secolele XIII-XV de la Ilidia, Reşiţa, Cârnecea, Mehadia, Berzovia, Caransebeş au fost scoase la lumină în urma săpăturilor arheologice din ultimele două decenii. Ele oglindesc stadiul actual al cunoaşterii genezei şi evoluţiei arhitecturii religioase iar adâncirea cunoştinţelor şi nuanţarea imaginii rămân un deziderat al cercetării viitoare.

Cercetările de la Ilidia au constituit punctul de pornire privitor la reşedinţele medievale din Banat. S-au pus în evidenţă la Ilidia-Obliţa fundaţiile celei mai timpurii locuinţe-turn, din veacul al XII-lea, din Banat şi Transilvania, ale unei biserici rotonde. Cercetarea reşedinţei cneziale de la Reşiţa, din veacul al XIV-lea, a adus un plus de date istorice privind reşedinţele feudale româneşti.

Informaţii istorice de primă importanţă pentru cunoaşterea habitatului medieval a adus cercetarea unor necropole din secolele XII-XV, din Banatul de sud[2]. Se detaşează de departe în această privinţă necropola de la Cuptoare-Sfogea, situată într-o zonă omogen românească cum a fost districtul românesc Mehadia. Prin cele 347 de morminte cercetate, ea reprezintă actualmente cea mai mare şi importantă necropolă medievală românească din Banat. Pentru acelaşi interval cronologic, secolele XII-XIII, necropolele de la Gornea-Căuniţă şi Şopotul Vechi-Mârvilă, situate în zone cu populaţie românească, în districtele româneşti menţionate în izvoarele scrise, completează şi nuanţează datele istorice aduse prin cercetarea necropolei de la Cuptoare.

Ruinele fortificaţiilor medievale de la Mehadia, Turnu Ruieni,

---

[2] D. Ţeicu, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 230 şi urm.

Ilidia, Bocşa, Pescari, Pojejena au intrat în atenţia cercetărilor arheologice doar în ultimele două decenii[3]. Informaţiile arheologice, coroborate în acest caz cu izvoarele scrise, constituie o sursă pentru cunoaşterea evoluţiei arhitecturii de fortificaţii pe teritoriul Banatului de sud. Săpăturile arheologice întreprinse în vatra satelor româneşti de la Ilidia, Gornea şi Moldova-Veche se constituie prin mărturiile scoase la lumină în preţioase surse istorice pentru cunoaşterea habitatului medieval. S-au obţinut, astfel, date despre tipul de locuinţă caracteristic acestei zone a Banatului, despre instalaţiile meşteşugăreşti, etc. Având în vedere absenţa completă a unor date din izvoarele scrise medievale referitoare la gospodărie, la inventarul casnic al acesteia, se detaşează importanţa dobândită de arheologia medievală ca sursă de informaţii. Se cuvine făcută precizarea de rigoare că o cercetare completă a vetrei unui sat, a necropolei contemporane şi a reşedinţei feudale oferă documentaţia completă pentru formarea unei imagini reale asupra satului medieval.

Cercetarea arheologică a parcurs etapa cercetărilor de suprafaţă, pe microregiuni geografice, bine delimitate natural. Astfel, s-au întocmit repertorii arheologice pentru Depresiunea Oraviţa, Valea Dunării şi Depresiunea Almăj, care a avut obiectiv prioritar habitatul medieval[4]. S-au eliminat în acest fel bună parte din petele albe de pe harta arheologică a Banatului .

Izvoarele arheologice complete referitoare la începuturile evului mediu bănăţean sunt încă într-un volum redus. Dispunem, în stadiul actual, de cercetarea integrală doar a monumentelor istorice de la Ilidia, Reşiţa, Cârnecea şi Berzovia, a unei necropole din veacul al XII-lea de la Şopotul Vechi. Importanţa acestei surse documentare este evidentă cu precădere pentru perioada secolelor X-XIII, când izvoarele scrise sunt cvasi inexistente. Arheologia este chemată, în acest context, pentru perioada amintită, să răspundă unor chestiuni esenţiale privind caracterul şi durata locuirii în Banatul de sud. Nu mai puţină importanţă capătă informaţia arheologică şi pentru perioada următoare (sec. XIV-XV), când se întregesc informaţiile oferite de documentele scrise. Remarcabile, în acest sens, sunt cercetările de la Reşiţa, Ilidia şi Berzovia.

---

[3] St. Matei, în *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 104-122.

[4] E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, 16, 1979, p. 447-465; D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 230-248.

Categorii aparte din descoperirile arheologice, cum ar fi bunăoară resturile osteologice animaliere din aşezări, analizate în cadrul unor cercetări interdisciplinare, oferă date concludente privind economia medievală. Aportul arheozoologiei la cercetarea evului mediu este de netăgăduit. Analiza materialului osteologic faunistic din aşezările de la Gornea, Ilidia şi Berzovia a adus date privind ponderea unor specii domestice crescute în gospodăriile medievale, precum şi caracteristicile biologice ale acestora[5]. Cercetările antropologice efectuate pe locurile descoperite în cadrul necropolelor din Banatul de sud sunt încă într-o fază inciplentă şi, ca atare, nu reprezintă o sursă de informaţii istorice importante. Descoperite întâmplător, de cele mai multe ori însă în cadrul cercetărilor arheologice din aşezări şi necropole, monedele reprezintă importante jaloane cronologice, şi în acelaşi timp, documente economice. Cercetările de numismatică medievală au evoluat considerabil în ultimele două decenii fiind strâns legate de cercetarea arheologică din Banatul de sud[6].

Preocupările pentru alcătuirea unui corpus de izvoare arheologice referitoare la Banat au apărut încă la finele veacului trecut. Epoca migraţiilor şi începuturile evului mediu şi-au găsit un loc modest, pe măsura consecinţelor , în cadrul acestor repertorii. Remarcabilă rămâne activitatea depusă, pe acest tărâm, de Felix Milleker[7]. În cadrul repertoriului arheologic întocmit de Milleker, au fost adunate descoperirile de la Moldova Veche, Orşova, Şoşdea, Deta, Denta şi Vârşeţ. Constituirea unei societăţi istorice la Timişoara în anul 1872, care avea menirea de a sprjini şi cercetarea arheologică a Banatului, a reprezentat un moment important[8]. Milleker, sprjinit de Societatea pentru istorie şi arheologie din Timişoara, a desfăşurat o intensă activitate arheologică. Preocupări pentru vestigiile trecutului din zona Mehadia a avut şi protopopul Nicolae Stoica de Haţeg. El a adunat descoperirile fortuite din zonă, unde au apărut adesea şi monede schifate bizantine[9]. Perioada interbelică nu a însemnat şi un salt cantitativ în întocmirea unei arhive arheologice a Banatului. Acesta a

---

[5] G.El Susi, în *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 371-376.

[6] I. Sabău, în *SCN*, 2, 1958, p. 286-292.

[7] B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás ellöti idökböl*, Timişoara, 1909, III, 2, p. 274-287.

[8] L.Kakucs, în *Banatica*, 4, 1977, p. 473.

[9] N. Stoica de Haţeg, *Scrieri. Cronica Mehadiei şi a Băilor Herculane*, editată de D. Mioc şi C. Feneşan, Timişoara, 1984, p. 55-56.

rămas şi pe mai departe în afara preocupărilor ştiinţifice ale centrelor universitare din România. Se remarcă, în această perioadă, doar cercetările de teren ale istoricilor clujeni Constantin Daicoviciu şi Mihail Macrea[10]. Ca urmare a acestor periegheze, au rezultat săpăturile întreprinse de Ioachim Miloia la biserica medievală de la Căvăran[11].

Izvoarele diplomatice reprezintă, în cadrul izvoarelor scrise, sursa majoră de informaţii pentru cunoaşterea civilizaţiei medievale din Banatul de sud.

Izvoarele diplomatice bizantine cuprind, arareori, referiri la Banat, doar în momentele când imperiul şi-a extins frontiera pe linia Dunării. Un act fundamental pentru istoria religioasă a românilor bănăţeni în veacul al XI-lea l-a reprezentat Diploma din 1020 privind organizarea arhiepiscopiei din Ohrida. Diploma împăratului Vasile al II-lea enumeră printre eparhiile subordonate Ohridei şi castrele episcopale nord-dunărene de la Tibiscum şi Biserica Albă[12].

Izvoarele diplomatice maghiare cuprind documentele emise de cancelaria regatului maghiar sau de locurile de adeverire ce au funcţionat în comitatele bănăţene sau în alte regiuni. Documentele păstrate din veacul al XIII-lea cu referiri la istoria Banatului de sud sunt puţine, însă odată cu veacul următor numărul documentelor păstrate a crescut simţitor. Saltul realizat este şi calitativ, informaţiile consemnate fiind diverse, ceea ce le conferă caracterul de sursă primară de informaţie. Cercetarea istorică are la dispoziţie, pentru secolele XIV-XV, aproape 800 documente păstrate referitoare la Banatul de Sud. Ele reprezintă doar o mică parte din actele arhivelor medievale bănăţene. Tezaurul documentar al Banatului, păstrat în arhive, a avut o soartă vitregă, asemănătoare în multe privinţe cu cea a monumentelor de arhitectură eclesiastică. Cucerirea turcească din veacul al XVI-lea a însemnat şi distrugerea unor importante arhive bănăţene, iar războaiele din veacul al XVII-lea au desăvârşit, în această privinţă, pierderile din arhivele Banatului[13].

Documentele păstrate reflectă, în mod inegal, joc al hazardului

---

[10] C. Daicoviciu, I. Miloia, în *AnB*, 1930, 4, 7, p. 10-25; M. Moga, N. Gudea, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 128-143.

[11] I. Miloia, în *AnB*, 1930, 4, 7, p. 26-53.

[12] H. Gelzer, în *BZ*, 2, 1893, p. 43, 46; I.D. Suciu, R. Constantinescu *Documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, 1, Timişoara, 1980, p. 21; M. Gyóni, în *RHC*, 1947, V, 3, p. 42-49.

[13] C. Feneşan, *DMB*, p. 6-7.

istoric, spaţiul bănăţean al Dunării de Jos. Astfel, în timp ce zone precum Valea Bârzavei şi Depresiunea Caransebeş se află mereu în raza de lumină, altele, precum Clisura Dunării şi Depresiunea Almăjului, sunt private de această sursă de informare.

Izvoarele diplomatice maghiare sunt deosebit de utile pentru reconstituirea geografiei istorice a Banatului pe care ne-am propus-o. Ele aduc preciziuni cu privire la denumirea satelor medievale, mărimea acestora, asupra hotarelor, a domeniilor feudale, a structurii sociale şi a vieţii economice ce a pulsat în zonă. Districtele româneşti din Banat, privilegiile românilor în cadrul acestora s-au păstrat consemnate în diplomele emise de cancelaria regală maghiară.

Banatul de sud, sub aspectul adunării şi publicării izvoarelor diplomatice, a beneficiat de o situaţie favorabilă. Preocupările unor erudiţi, dintre care se detaşează personalitatea lui Pesty Frigyes, s-au materializat într-o serie de izvoare diplomatice editate în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Studiul lui Pesty Fr. consacrat districtelor medievale româneşti, apărut în anul 1876, a fost însoţit de un grupaj documentar[14]. Documentele referitoare la Banatul de Severin, o zonă cu o populaţie omogen românească, au fost editate de acelaşi erudit în anul 1878[15].

Documentele referitoare la extremitatea vestică a zonei montane a Banatului în care a fost organizat comitatul Caraş, au fost publicate în două volume între anii 1882-1883[16]. Zona de confluenţă cu nordul Banatului, care a intrat în hotarele comitatului Timiş, a fost studiat de Orthmayer Tivadar, care a editat documentele în anul 1896[17]. Cu excepţia volumului de documente referitoare la istoria românilor publicat în 1941, perioada interbelică nu a consemnat realizări notabile în domeniul editării izvoarelor diplomatice medievale[18].

O contribuţie istoriografică de primă importanţă la editarea izvoarelor diplomatice medievale bănăţene a adus-o Costin Feneşan. El a adunat şi valorificat documente referitoare la districtele medievale bănăţene, la familiile româneşti, la viaţa românească în genere care

---

[14] Pesty Fr., *Oláh kerületek*, p. 51-60.

[15] Idem, *Szörény*, III, Budapsta, 1878.

[16] Idem, *Krassó*, III-IV, Budapesta, 1882-1883.

[17] Ortvay T(sub red. Pesty Fr.) *Oklevelek Tm.*, Bratislava, 1896.

[18] *Doc. Val.*, Budapesta, 1941.

a pulsat pe tot parcursul evului mediu în zona montană a Banatului[19].

Cuprinderea Banatului în cadrul regatului catolic maghiar a însemnat, în fapt, şi intrarea sa în sfera de influenţă religioasă a Romei. **Izvoarele diplomatice papale** fac referiri la organizarea bisericească proprie, la organizarea unor misiuni şi ordine călugăreşti şi la relaţiile cu mediul feudal ortodox din Banat[20].

Izvoarele narative maghiare şi bizantine de la începutul mileniului al II-lea, referitoare la Banat reprezintă o sursă de informaţii istorice esenţială. Acestea cuprind cronici care relatează evenimentele istorice din secolele X-XIV şi care au avut drept teatru de desfăşurare Dunărea de Jos apuseană. Având la bază tradiţiile, surse mai vechi ori observaţiile autorilor, ele poartă amprenta subiectivităţii celui care le-a redactat. În acelaşi timp ele au avut menirea de a crea o anume imagine despre o epocă sau un suveran.

Izvoarele narative bizantine reprezintă o sursă de informaţii istorice doar în momentele când această zonă a Dunării de Jos intră în sfera de interes a Imperiului Bizantin. Cel dintâi izvor istoric, care pune în lumină situaţia geo-politică la Dunărea bănăţeană în veacul al X-lea, îl constituie opera **"De administrando Imperio"**, a învăţatului împărat Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-959). El menţionează pentru această epocă prezenţa maghiară în părţile Severinului. În ceea ce priveşte configuraţia etnică a regiunii, izvorul bizantin menţionează că bulgarii se învecinau cu turcii, adică cu maghiarii de care îi despărţea fluviul numit Dunărea, la apus se învecinau cu francii şi spre miazăzi cu croaţii[21].

Izvoare narative maghiare. Un remarcabil izvor pentru istoria Banatului din veacul al X-lea îl reprezintă Gesta Hungarorum, a Magistrului P., notarul regelui Bela al III-lea după câte se pare. Cronica lui Anonimus a concentrat în jurul ei, ca izvor istoric, aprecieri dintre

---

[19] C. Feneşan, în *Banatica*, 5, 1979, p. 265-274; Idem, în Sargeţia, 16/17, 1982-1983, p. 267-279; Idem, în *StCIEC*, 1979, p. 291-299.

[20] F. Knauz, MEC, 1, Strigoniu, 1870, 1, p. 583; K. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927; L. Wadding, *Annales*, VIII, Quaracchi, 1931, p. 294; A. Tăutu, *Acta Gregorii papae*, XI, (1370-1378) Roma, 1966.

[21] D. Onciul, *Scrieri istorice*, Bucureşti, 1968, p. 191-192; 584. Constantini Porphirogeniti, *De administrando imperio*, în *FHDR*, II, p. 667.

cele mai contradictorii până în momentul actual[22]. Ceea ce a determinat aceste reacţii, pentru o sursă istorică extrem de importantă nu numai pentru Banat, ci pentru Ungaria şi Transilvania în primul rând, o constituie referirile la existenţa românilor în acest spaţiu în momentul sosirii triburilor maghiare. Prezenţa populaţiei româneşti în spaţiul intracarpatic şi pe teritoriul Panoniei în perioada impactului cu maghiarii constituie un argument redutabil împotriva teoriei imigraţioniste a românilor[23]. Cronica "mult osânditului Anonimus", după cum îl numea D. Onciul, poate fi apreciată ca un izvor adevărat pentru cunoaşterea realităţilor geopolitice şi etnice din Banat în veacul al X-lea. Critica istorică modernă a apreciat că autorul cronicii, magistrul P., a fost un notar al regelui Bela al III-lea care şi-a redactat opera la mijlocul ori spre a doua jumătate a veacului al XII-lea[24].

Geografia istorică a spaţiului bănăţean în momentul venirii ungurilor este redată astfel în **Gesta** lui Anonimus: teritoriul dintre Dunăre şi Tisa era ocupat de "Kean, marele duce al Bulgariei, strămoşul ducelui Salan ... teritoriul însă care se întindea de la fluviul Mureş până la fortăreaţa Urscia, l-a ocupat un oarecare duce cu numele de Glad". El este strămoşul lui Ahtum, de la care, în vremea lui Ştefan I, ţara va fi cucerită. Glad a ieşit din Vidin şi a cucerit ţara cu ajutorul cumanilor[25]. Ducele Glad "împreună cu o mare armată de călăreţi şi de pedeştri, cu ajutorul cumanilor, bulgarilor şi valahilor luptă lângă malul Timişului, la Vadul Nisipurilor. În această luptă au murit doi duci ai cumanilor şi trei cnezi ai bulgarilor, Glad fiind nevoit să se refugieze în fortăreaţa sa de la Dunăre, numită Keve"[26]. Cronica lasă să se înţeleagă că teritoriul bănăţean al Dunării de Jos se afla sub control politic al Imperiului Bulgar. În acelaşi timp însă, se remarcă

---

[22] N. Drăganu, *Românii din veacurile IX-XIV, pe baza toponimiei şi onomasticii*, Bucureşti, 1933, p. 7-24, o trecere în revistă a istoriografiei mai vechi maghiare şi române; G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 190-200, St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*. I, ed. 2, Cluj, 1972, p. 26-28; Gy Györffy, *Az Arpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapesta, 1987, p. 470; *Histoire de la Transilvanie*, sub red. Béla Kőpeczi, Budapesta, 1992, p. 115-116; I. Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX -XIV*, Cluj Napoca, 1996, p. 70-71.

[23] *IIR*, I, 1934, p. 16-17; I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, Bucureşti, 1938, p. 21.

[24] St. Pascu, *op. cit.*, p. 26-27, G. Brătianu, *op. cit.*, p. 195; I.Aurel Pop, *op. cit.*, p. 71; I. Bona, în *Histoire de la Transilvanie*. p. 115-116.

[25] Anonimus, cap. XI, în *IIR*, I, p. 83.

[26] *Ibidem*, cap. XLIV, p. 110-111.

faptul cel mai important că populaţia românească se afla şi vieţuia deja în spaţiul dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi mai la nord în momentul venirii maghiarilor[27].

Istoria Banatului la cumpăna Anului O Mie îşi găseşte ilustrarea într-un izvor de primă importanţă cum este legenda major: **Vita Sancti Gerardi Moresanae Ecclesiae Episcopi**[28]. Ţinutul sud-vestic "de la râul Criş până în părţile Ardealului şi până la Vidin şi Severin" era închinat, după cum menţionează izvorul lui Ahtum, feudal puternic, cu nume turanic, care a fost botezat în Cetatea Vidinului. Situaţia economică înfloritoare a ţării lui Ahtum este ilustrată de mulţimea hergheliilor, a turmelor fără număr şi de asemenea a moşiilor şi curţilor ceea ce îi conferea tărie şi putere[29]. Încrezător în mulţimea ostaşilor săi, mai numeroşi decât ai regelui maghiar, Ahtum a pus stăpânire asupra sării transportată pe Mureş, fapt care a stat la baza conflictului cu regele Ştefan I. Legenda Sancti Gerardi ilustrează perfect situaţia Banatului ca spaţiu de confluenţă culturală, dar în acelaşi timp, zonă unde se întâlneau interesele puterilor medievale europene[30].

Importanţa izvoarelor narative maghiare şi bizantine pentru începuturile evului mediu în Banat rămâne de netăgăduit. Ele consemnează prezenţa populaţiei româneşti în acest spaţiu în momentul impactului cu maghiari cuceritori, reprezentând, de asemenea, o sursă de primă importanţă pentru cunoşterea realităţii geopolitice, culturale şi religioase ale Dunării de Jos apusene.

Din aceeaşi categorie a izvoarelor scrise se cuvin amintite **cronicile turceşti** şi o serie de **însemnări de călătorie** referitoare la Banat. Informaţiile din cronicile turceşti sunt utile îndeosebi pentru cunoaşterea fortificaţiilor din zona montană a Banatului[31]. Însemnările unor călători precum Evlia Celebi, Giovan Andrea Gromo, deşi au fost redactate în cursul secolelor XVI-XVII, constituie totuşi izvoare utile

---

[27] G. Brătianu, *op. cit.*, p. 206.

[28] *S.R.H.*, II, p. 480-560; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 22, 45; E. Gluck, în *StIB*, XI, 1985, p. 19-31.

[29] *Legenda Sancti Gerhardi*, cap. X, în I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 22.

[30] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 65.

[31] *CTTR*, II, ed. M. Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 432; *Călători* II, Bucureşti, 1970, p. 328.

pentru reconstituirea habitatului medieval[32].

Teritoriul Banatului cu sistemul fortificaţiilor care-l apărau a fost cuprins pe o **hartă militară** a sud-estului Europei din veacul al XIV-lea. Harta, care însoţeşte **"Tractatus de re militari et machinis bellis"**, a fost redactată de Paulus Sanctinus Ducensis pentru Sigismund de Luxemburg spre sfârşitul secolului al XIV-lea şi are o importanţă deosebită pentru istoria provinciilor româneşti în genere, fiind cea dintâi redare cartografică a acestora[33]. Banatul este configurat pe hartă ca fiind străbătut de doi masivi muntoşi, cu cetăţile Osona, Sicherino, Balasaban străjuind malul nordic al Dunării. Documente cartografice austriece de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea sunt deosebit de utile pentru cunoaşterea fortificaţiilor medievale din Banat, dar şi a altor aspecte ale geografiei istorice a provinciei. Remarcabilă rămâne activitatea desfăşurată în Banat de Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730). Planuri şi relevee ale unor fortificaţii medievale din Banat, păstrate în arhivele din Bologna, făcute de ofiţerii din statul major condus de Marsigli, au fost recent publicate[34]. Alături de acesta se cuvine menţionată şi activitatea cartografică a unui alt conaţional al său, Fr. Griselini[35].

Izvoarele onomastice cuprind numele de locuri şi persoane referitoare la spaţiul bănăţean. Onomastica reprezintă o reflectare a relaţiei dintre om şi mediul geografic în care acesta vieţuieşte. Dintre cele două categorii ale onomasticii, antroponimia şi toponimia, aceasta din urmă s-a bucurat de o specială atenţie din partea lingviştilor[36]. Cercetarea istorică are la îndemână un repertoriu aproape complet al numelor locurilor din Banat (al microtoponimiei îndeosebi din zona muntoasă) deosebit de util în reconstituirea habitatului medieval[37]. Remarcat încă de Nicolae Iorga, caracterul slav al numelor de localităţi din Banat a preocupat în egală măsură cercetarea lingvistică şi istorică

---

[32] *Călători* , XI, Bucureşti, 1976, p. 534.

[33] I. Dumitru-Snagov, *Ţările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, /Bucureşti/1979, p. 68-69, 82-92.

[34] G. Sebestyen în *RMM-MIA*, 1, 1986, p. 46 şi urm.

[35] Fr. Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, Timişoara, 1984, Prefaţă, traducere şi note de C. Feneşan; Al. Krischan, în *SDA*, 6, 1963, p. 123-157, cu repertoriul hărţilor referitoare la Banat existente în Arhivele din Viena.

[36] V. Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*, Timişoara, 1982, p.209-299.

[37] *Ibidem*, p. 251-273; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 231 şi urm.

în găsirea unor explicaţii plauzibile[38]. Cercetarea interdisciplinară a aşezărilor medievale dispărute, având la bază informaţiile toponimiei, se dovedeşte mai utilă şi necesară ca oriunde în reconstituirea geografiei istorice a Banatului medieval, tocmai datorită numărului mare de sate pustiite. Vatra satelor medievale bănăţene arareori se poate identifica în arealul actual al vetrei satului, cel mai adesea, se regăsesc unul sau mai multe locuri unde acesta s-a strămutat de-a lungul timpului. Acelaşi fenomen s-a petrecut şi în cazul necropolei sau necropolelor satului medieval. Aceste realităţi medievale bănăţene sunt dovedite de numele topice din hotarul actual al satelor care indică foste aşezări omeneşti şi necropole abandonate. Toponimul frecvent întâlnit care perpetuează amintirea unui sat dispărut este acela de **Sălişte**. Un toponim mai rar întâlnit care aminteşte însă urmele unor locuinţe îngropate, al unor bordee, este acela de **Zomoniţă**[39].

O serie de nume de locuri precum **Mormânţu**, **Mormânţu Bătrân**, **Pograde**, **Moroasa** prin semnificaţia lor indică vechi cimitire ale unor aşezări abandonate şi dispărute[40]. Mărturii ale unor monumente de cult din vatra satelor medievale dispărute o reprezintă toponime precum **Biserica Bătrână**, **Dealul Bisericii**, **Calea Bisericii**, **Cetate**, **Biserica Spartă** întâlnite în zona montană a Banatului. Cercetările de arheologie medievală având ca premisă informaţiile toponimiei au pus în evidenţă vetre de sate medievale, necropole şi biserici. O chestiune de mare importanţă şi care a preocupat în egală măsură lingvişti şi istorici a fost aceea a raporturilor etno-demografice, reflectate în onomastică, fie că a fost vorba de antroponimie, fie în toponimie[41]. Studiul antroponimelor atestate în documentele scrise din sec. XIV-XV a preocupat într-o măsură mai mică decât ar fi reclamat-o importanţa acestora pentru cercetarea istorică.

---

[38] N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940, p. 16; V. Ioniţă, *op. cit.*, p. 209-226 cu privire la toponimia slavă şi "pseudoslavă" din Banat; E. Petrovici, *SDT*, Bucureşti, 1970, p. 138-141, 250-254; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 231-255, cu privire la românii din Banat.

[39] V. Ioniţă; *op. cit.*, p. 179-180, cu privire la sălîştile bănăţene precum şi alte nume topice din hotarul satelor care indică vetre mai vechi de locuire.

[40] *Ibidem*, p. 181, 82, 83, cu privire la semnificaţia numelui topic Moroasa creat în jurul unui vechi cimitir şi biserici medievale.

[41] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 233-235, 250-266; E. Petrovici, op. cit., p. 138-141, 250-254; V. Ioniţă, *op.cit.*, p. 37-43; G. Györffy, op. cit., p. 471-475; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 20.

Deşi este aşezat într-o zonă de interferenţe europene, supus deci unor influenţe culturale eterogene, Banatul se caracterizează, aşa cum s-a remarcat deja, în ciuda poziţiei sale geografice, printr-un conservatorism dialectal şi etnologic remarcabil[42]. Nicolae Iorga a văzut în etnologie un **"izvor al altei istorii a Banatului"**, amintind, prin metodologia de cercetare propusă, gândirea istorică a şcolii franceze de la Annales. Informaţiile etnologice consemnate în scrieri istorice referitoare la Banat din veacul al XVIII-lea oferă un punct de legătură pentru utilizarea lor în reconstituirea unor perioade mai îndepărtate[43]. Sigur, utilizarea informaţiilor etnologice reclamă o anumită prudenţă în reconstituirea unor perioade istorice precis delimitate, aşa cum s-a mai remarcat deja pentru zone învecinate ale Banatului, ele îşi păstrează însă importanţa de netăgăduit în înţelegerea unor fenomene legate de istoria tehnologiilor populare sau de istoria mentalităţilor[44]. Promovarea cercetărilor interdisciplinare nu poate fi decât benefică pentru reconstituirea istorică pe care ne-am propus-o, oferind căi de cunoaştere prin care putem apela la izvoarele tradiţionale.

---

[42] B. P. Haşdeu, în *Scrieri istorice*, II, 1973, p. 158-224; N. Iorga, *op. cit.*, p. 9, 12, ţăranii bănăţeni "păstrează aşa de mult din îmbrăcămintea şi datinile celui mai îndepărtat trecut, până şi la "hora morţilor" trebuie neapărat să se admită o continuitate care se ridică până în timpurile barbare".

[43] F. Griselini, *op. cit.*, p. 173-189, J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 36-46; N. Stoica de Haţeg, *op. cit.*, p. 152-160.

[44] R. Popa, *op. cit.*, p. 22; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 22, face dovada perpetuării unor tehnologii de construcţie a locuinţelor încă din epoca dacică. Pentru existenţa unor construcţii cu plan şi caracteristici asemănătoare, relicte etnografice pe platoul Lucanilor, vezi L. Apolzan, *Carpaţii tezaur de istorie. Perenitatea aşezărilor risipite pe înălţimi*, Bucureşti, 1987, p. 103-104 şi fig. 7 cu reprezentarea unei construcţii arhaice a staurului rotund cu acoperiş conic.

IV. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

Cu mai bine de jumătate de veac în urmă, N. Iorga, zăbovind într-una din puținele sale scrieri consacrate spațiului bănățean, afirma tranşant că o "istorie a Banatului nu s-a scris până acum ".Cu toate încercările istoriografice meritorii, marele istoric sesiza lipsa unei sinteze româneşti care să urmărească evoluția neîntrecută a vieții elementului dac, daco-roman şi românesc, oricare ar fi fost amestecul cu elemente străine în acest spațiu românesc[1].

Studii de istorie a istoriografiei Banatului datorate lui I.D. Suciu, V. Neumann, Al. Krischan, R. Ardelean şi N. Bocşan au analizat global evoluția istoriografiei bănățene sau au stăruit doar asupra unor segmente ale acesteia, din care nu a lipsit interesul pentru civilizația medievală. I.D. Suciu a analizat critic, din punct de vedere confesional ortodox românesc, evoluția scrisului istoric consacrat civilizației medievale din Banat într-un context general, prilejuit de o istorie a vieții religioase şi a istoriei bisericii ortodoxe române din Banat[2].

Punctul de plecare al încercării de sinteză a istoriografiei Banatului, datorat lui V. Neumann, l-a constituit analiza ideilor şi concepțiilor ce au stat la baza scrisului istoric consacrat evului mediu bănățean[3]. Sursele fundamentale ale cunoaşterii istoriei medievale bănățene au fost puse în evidență de istoriografia pozitivistă maghiară de la sfârşitul secolului al XIX -lea. Ea a rămas însă tributară mentalității politice a timpului, ceea ce s-a reflectat nefericit şi în scrisul istoric[4]. Istoriografia germană a adus contribuții esențiale pentru cunoaşterea istoriei confesionale a Banatului medieval şi a geografiei sale istorice[5]. Preocupările istoriografiei locale din perioada interbelică,

---

[1] N. Iorga, *Observații şi probleme bănățene*, Bucureşti, 1940, p. 3-5.

[2] I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 8-23.

[3] V. Neumann, *Convergențe spirituale*, Bucureşti, 1986, p. 131-177.

[4] *Ibidem*, p. 159-161.

[5] Al. Krischan, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860-1980. Bio-Bibliographiache Skizzen*, Freiburg i. Br., 1993, p. 33-90.

direcţiile în care s-au canalizat şi contribuţiile aduse de aceasta au constituit tema predilectă de cercetare pentru R. Ardelean[6].

Trăsătura dominantă a istoriografiei bănăţene încă din momentul genezei acesteia în zorii epocii moderne, o constituie multiculturalismul. Ea reflectă în acest fel specificul istoric şi etnodemografic al provinciei la începutul veacului al XVIII-lea unde convieţuiau români, germani, sârbi şi maghiari. Au luat naştere astfel istoriografii naţionale din dorinţa de identificare etno-culturală şi ancorare în trecutul provinciei a fiecărui grup naţional.

Analiza istoriografiei bănăţene, din această perspectivă, ridică o serie de chestiuni de metodă, concepţie şi ideologie culturală, admirabil reflectate într-un recent studiu al lui Nicolae Bocşan[7]. Astfel, demersul istoriografic poate încorpora global cercetarea istoriei Banatului indiferent de arealul cultural şi naţional sau poate restrânge investigaţia doar la nivelul realizărilor istoriografiei provinciale.

Istoria locală şi un anume etnocentrism, reflex al nevoii de identitate etno-culturală, au marcat mereu istoriografiile naţionale din Banat. Absenţa unui centru ştiinţific în jurul căruia să lucreze istoricii profesionişti constituie o altă constantă a istoriografiei bănăţene[8]. Se detaşează, aşadar, în ultimele trei decenii, o preocupare evidentă de abordare a evoluţiei istoriografiei bănăţene între cele două constante ale sale: multiculturialis-mul şi identitatea naţională.

Fr. Griselini, considerat cel dintâi istoriograf al Banatului, a consacrat o istorie a acestui ţinut încă la finele veacului al XVIII-lea. Acest frate de rasă al nostru, cum îl numea Nicolae Iorga, reprezentant tipic al veacului luminilor, a realizat o operă istorică despre o provincie pe care a cunoscut-o îndeaproape, din dorinţa de a pune informaţii veridice unei Europe care ştia încă puţin despre trecutul şi locuitorii Banatului[9]. Istoria politică a Banatului medieval a fost redată având la bază informaţii din izvoare narative publicate de Schwandtner încă în anul 1746[10]. Autorul relatează astfel, după povestirea lui Anonimus, conflictul dintre "domnul Glad care stăpânea ţara de la Mureş până la castelul Horom" şi oastea maghiară[11]. Merită semnalat capitolul din

---

[6] R. Ardelean, în *StIB*, 14, 1988, p. 14-23.
[7] N. Bocşan în *Banatica*, 14, 1996, p. 265-282.
[8] *Ibidem*, p. 266-271.
[9] Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 22-23.
[10] M. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*. I-II, Vindobonae, 1746.
[11] Fr. Griselini, *op. cit.*, p. 36-37 şi urm.

lucrarea lui Griselini consacrat limbii române, înrudirea acesteia cu italiana şi altele, cu o origine comună în limba latină-vulgară[12]. Istoria lui Griselini consacrată Banatului conţine informaţii deosebit de utile, a căror valoare în perioada secolului al XVIII-lea când a fost redactată lucrarea, a fost remarcabilă. Opera sa trebuie apreciată acum într-o dublă ipostază, anume ca un moment de referinţă al istoriografiei Banatului şi, în acelaşi timp, ca un izvor istoric deosebit de util[13].

Preocupările istorice, deşi au fost nelipsite din programul generaţiei romantice, operele istorice consacrate Banatului de A.T. Laurean[14], V. Maniu[15], N. Tincu Velia[16], nu aduc contribuţii documentare notabile sau din punct de vedere al concepţiilor istorice.

Istoria medievală a Bantului au făcut parte dintr-un program amplu, coerent al **istoriografiei maghiare** direcţionat şi coordonat de Academia maghiară în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. El a fost susţinut de istorici profesionişti, între care se detaşează personalitatea lui Pesty Fr., care a promovat metodele de lucru moderne, specifice istoriografiei pozitiviste. Saltul calitativ al istoriografiei bănăţene se poate percepe odată cu lărgirea bazei de informaţii prin apariţia celor dintâi colecţii documentare consacrate zonei. Remarcabilă rămâne activitatea editorială desfăşurată de Pesty Fr. prin volumele de documente consacrate comitatului Caraş precum şi vechilor districte româneşti din Banatul de Severin[17]. Având drept punct de pornire această solidă bază documentară, istoricul maghiar a edificat cea dintâi geografie istorică a Banatului de sud[18]. El a reallzat

---

[12] *Ibidem*, p. 190, "trăiesc într-o ţară unde am cunoscut un popor a cărui limbă dovedeşte cu limpezime că este urmaşul coloniştilor romani din antichitate, despre care se ştie că au fost aduşi aici de Nerva Traian, după cucerirea regatului dacic". Vezi şi observaţii elogioase la N. Iorga, op. cit. p. 4 şi nota 4.

[13] *Ibidem*, p. 17, cu observaţiile editorului C. Feneşan.

[14] A. T. Laurean, *Temişana sau scurtă istorie a Banatului Temişan*, Bucureşti, 1848.

[15] V. Maniu, *Disertatiune istorico-critică şi literară tractând despre originea românilor din Dacia Traiană*, Timişoara, 1857, vezi şi observaţii critice la V. Neumann, *op. cit.*, p. 152-154.

[16] N. Tincu Velia, *Istorioară bisericească politico-naţională*, Sibiu, 1865; I. D. Suciu, *Nicolae Tincu-Velia (1816-1867). Viaţa şi opera lui*, Bucureşti, 1945, p. 140 şi urm; N. Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, 1986, p. 180.

[17] Pesty Fr., *Krassó*, III-IV, Budapesta, 1882-1883; Idem, *Szörény*, III, Budapesta, 1878; Idem, *Oláh Kerületek*, Budapesta, 1876.

[18] Pesty Fr. *Krassó*, I-II, Budapesta, 1884; Idem, *Szörény*, II, Budapesta, 1878.

astfel micromonografii ale aşezărilor medievale dispărute pe care a căutat să le identifice pe baza toponimiei sau a altor izvoare istorice care le-au păstrat amintirea. Informaţiile documentelor scrise au stat la baza reconstituirilor de geografie istorică consacrate atât aşezărilor existente cât şi celor pustiite şi dispărute. Cu lacunele inerente unei întreprinderi de o asemenea amploare, geografia istorică consacrată comitatelor Caraş şi Severin a constituit o realizare istoriografică de excepţie având o bază documentară solidă şi o concepţie de lucru modernă. Mentalităţile politice cu tendinţe naţionaliste caracteristice sfârşitului secolului al XIX-lea, concepţiile istorice privind emigrarea românilor, deşi nu lipsesc din opera lui Pesty Fr., vor fi întâlnite însă cu multă pregnanţă în lucrările istorice ale lui Szentkláray J.[19], şi ale altora consacrate comitatelor sud-bănăţene, ori în alte studii ale istoriografiei maghiare consacrate istoriei confesionale[20]. În spiritul aceloraşi tendinţe, s-a promovat în istoriografia maghiară de la finele veacului trecut anihilarea individualităţii istorice şi geografice a Banatului prin desemnarea lui cu termenul de Ungaria de sud (Delmagyarország). Istoria elitelor din Banat, unde au acces şi familiile unor feudali români (Bizerea, Cerna, Mâtnic), se regăseşte în programul de cercetare al istoriografiei pozitiviste maghiare[21].

Crearea, în anul 1872, la Timişoara, a unei societăţi de istorie şi arheologie a impulsionat studiile de istorie locală bănăţeană[22]. În paginile revistei editate de societatea ştiinţifică din Timişoara au fost consemnate repertorii de arheologie şi numismatică datorate în special lui I. Berkeszi[23] şi F. Milleker[24], dar şi studii de istorie politică, culturală şi confesională consacrată Banatului medieval.

Cercetarea istoriei Banatului nu a lipsit din programul **istoriografiei germane** din Banat. Lucrările lui J. Schwicker şi L Böhm

---

[19] Szentkláray J., *Krassó vármegye öshajdana*, Budapesta, 1900.

[20] Karácsony J., în *TRÉT*, 1905, p. 76-87, Szentkláray J., *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Delmagyországon*, Budapesta, 1908, p. 46-51 şi 57-61.

[21] M. Lendvai, *Temes vármegye nemes családjai*, I-III, Budapesta, 1896 - 1905; Wertner M., *A magyar nemzetség a XIV szazad Közepeig*, I-II, Timişoara, 1891.

[22] L. Kakucs, în *Banatica*, IV, 1977, p. 473-477; A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timişoara, 1995, p. 21-22, nota 51.

[23] I. Berkeszi, în *TRÉT*, 1907.

[24] B. Milleker, în *TRÉT*, 1909.

nu aduc informaţii noi, prezentând doar istoria politică a Banatului în clişee deja consacrate[25]. Se cuvine însă amintită activitatea prodigioasă desfăşurată de Felix Milleker[26], custodele Muzeului din Vârşeţ între anii 1894-1942. Contribuţiile la istoria locală a Banatului de sud se regăsesc în cele peste 20 de monografii elaborate. Istoric şi arheolog, el a utilizat informaţiile documentare scrise, coroborate, în spirit critic cu cele oferite de toponimie şi arheologie, în reconstituirea monografică a unor aşezări precum Biserica Albă, Vârşeţ, Pancevo şi altele[27].

Lucrarea sa consacrată geografiei istorice a Banatului medieval constituie un moment de referinţă al istoriografiei bănăţene de la începutul secolului nostru[28]. Metoda modernă de lucru, pe care a exersat-o deja în realizarea anterioară a micromonografiilor de localităţi, prin care a utilizat critic informaţiile documentare cu datele din teren a condus la identificarea corectă a multor aşezări medievale pustiite şi dispărute din Banat.

Originar din zona muntoasă a Banatului, istoricul şvab Theodor Ortvay-Orthmayr (1869 - 1914) a avut preocupări legate de istoria ecleziastică şi de geografia istorică a acestei provincii[29].

În atmosfera multiculturală a Banatului de la începutul secolului XX, punctul de vedere românesc în istoriografie a fost susţinut prin sintezele de istorie regională datorate lui Patriciu Dragalina şi Gheorghe Popoviciu[30]. Istoria politică redată în succesiunea ei cronologică ocupă locul central în prezentarea evului mediu bănăţean. Se disting accentele polemice cu istoriografia maghiară în ceea ce priveşte etnogeneza şi prezenţa românilor în spaţiul pe care îl ocupă la începuturile evului mediu. Cu toate erorile ivite, uneori fără un suport documentar temeinic, încercarea de istorie a Banatului a lui G. Popoviciu a marcat un stadiu superior şi un salt calitativ al istoriografiei

---

[25] J.H. Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats*. Budapesta, 1872, ed. 2, p. 6-32; L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, Lipsca, 1861, I-III.

[26] A. Scherer, *Felix Milleker, (1858-1942)*, München, 1983, p. 18-25.

[27] F. Milleker, *Geschichte der kön Freistadt Werschetz*, Budapesta, 1886; Idem, *Geschichte der Grossgemeinde Kuszics. 1387-1907*: Weisskirchen, 1907; Idem, în *TRÉT*, 5, 1889, p. 72-81; Idem, *Geschichte der Stadt Pančevo*, 1925.

[28] B. Milleker, *Délmagyország középkori földrajza*, Budapesta, 1915.

[29] Al. Krischan, *op. cit.*, p. 49-61.

[30] P. Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, I-III, Caransebeş, 1899; G. Popoviciu, *Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj, 1901.

româneşti din Banat.

Absenţa unor istorici profesionişti şi a unui program bine definit de cercetare a istoriei medievale a Banatului, susţinut de Academia Română şi-a pus cu evidenţă amprenta asupra istoriografiei române la începutul veacului nostru. Spre deosebire de celelalte istoriografii naţionale din Banat, care au avut un suport instituţionalizat, acest lucru a lipsit istoriografiei române[31]. Episcopia ortodoxă din Caransebeş şi cea greco-catolică din Lugoj împreună cu şcolile confesionale româneşti din Banat, înfiinţate relativ târziu, nu au putut oferi de la bun început o susţinere solidă a cercetării istorice româneşti.

Cercetarea istorică în perioada interbelică a marcat apariţia în Banat a unui grup intelectual cu preocupări istorice, care încercau să compenseze lipsa unui centru academic din această provincie românească. Activitatea istoriografică în această perioadă se circumscrie fenomenului cultural istoric numit în epocă "localism creator"[32]. Studiul arheologic al unui monument de arhitectură medievală datorat lui I. Miloia a rămas, pentru o foarte lungă perioadă, o excepţie[33]. Acestea vor fi reluate abia în deceniul al VII-lea al secolului nostru.

Rolul principal în unirea eforturilor umane şi materiale implicate în cercetarea istorică l-a avut Institutul Social Banat-Crişana din Timişoara. În cadrul acestuia, în cursul anului 1943, s-a constituit chiar o secţiune istorică sub conducerea lui Victor Motogna[34]. Se relua o idee şi o dorinţă resimţită de multă vreme, de întocmire a unei istorii româneşti a Banatului care să oglindească viaţa poporului autohton[35]. Promotorii acestui curent istoriografic bănăţean au fost oameni de cultură ce aveau deprindere de muncă cu mijloacele de lucru şi sursele istorice, dar nu erau istorici profesionişti[36]. Un loc aparte se cuvine rezervat istoricului V. Motogna pentru studiile sale consacrate problematicii Banatului medieval[37]. Printre temele predilecte abordate

---

[31] N. Bocşan, *op. cit.*, p. 268-269.

[32] A. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, p. 179-184.

[33] I. Miloia, în *AnB.*, III, 4, 7, 1930, p. 36-53.

[34] *RISBC*, XI, 1943, p. 1.

[35] *RISBC*, XI, 1943, p. 1, Aceeaşi chestiune a fost, în mod identic, pusă de Nicolae Iorga cu puţină vreme înainte; vezi şi G. Popoviciu, op. cit., p. IV.

[36] R. Ardelean, *V StIB*. 14, 1988, p. 15-16, 20-21.

[37] V. Motogna, în *Banatul de altădată. Studii istorice*, I, Timişoara, 1944, p. 3-69, 229-329.

de acesta se situează cea a instituţiilor feudale autohtone, districtele româneşti, situaţia confesională a Banatului la începuturile evului mediu şi nu în ultimul rând problema fundamentală a istoriografiei româneşti - etnogeneza românilor[38]. Metoda de lucru propusă de V. Motogna în abordarea reconstituirii istoriei medievale bănăţene a fost metoda regresivă, care va fi utilizată mai târziu cu mult succes în istoriografia română[39].

Originea şi delimitarea districtelor româneşti a fost abordată repetat în cadrul istoriografiei bănăţene interbelice, fără să atingă însă întotdeauna chestiunile esenţiale legate de această problemă[40]. Gh. Cotoşman a abordat o problematică legată de istoria instituţională ecleziastică ortodoxă românească, lansând ipoteze şi încercând demonstraţii, cu privire la episcopia Mehadiei bunăoară, fără suport documentar[41]. Istoriografia bănăţeană, în demersul ei firesc de a prezenta istoria medievală în perspectivă românească, a combătut tezele imigraţioniste ale istoriografiei maghiare mai vechi sau reluate în volumele de studii şi documente contemporane.

Două lucrări fundamentale privind organizarea şi structura ecleziastică catolică în Banat, datorate istoricului german K Juhász, întregesc peisajul istoriografic interbelic bănăţean[42]. Se cuvin amintite o serie de realizări din domeniul cercetării etnologice a satului românesc din Banat, precum şi studiile lingvistice consacrate unui grup etnic slav din Banat, care nuanţează cercetarea istorică interdisciplinară din epocă[43].

Interesul cercetării istorice pentru această zonă se manifestă cu precădere însă abia în ultimele trei decenii. Se constată, pentru

---

[38] *Ibidem*, p. 3-19, p. 31-60.

[39] *Idem*, în *RISBC*, XI, 1943, p. 5; cel care a ridicat-o însă la rangul de metodă istorică de lucru a fost istoricul R. Popa în reconstituirea realităţilor istorice din Transilvania.

[40] I. Vuia, în *AnB*, II, 1929, p. 6 şi urm.; N. Tomici, în *RISBC*, X, 1942, p. 597-600; G. Cotoşman, în *RISBC*, XIII, 1944, p. 367-390.

[41] G. Cotoşman, *Episcopia Caransebeşului până în pragul sec. al XIX-lea*, Caransebeş, 1941, p. 12-40; Idem, *Contribuţii la istoria Banatului Timişan şi al Severinului. Problema continuităţii Episcopiei Mehadiei*, Craiova, 1943.

[42] K. Juhász, *Die Stifte der Tschanader, Diözese im Mittelalter*, 1927; Idem; *Das TschanadTemesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030-1307*, Münster, 1930.

[43] R. Vuia, *Le vilage roumain de Transylvanie et du Banat*, Bucureşti: 1938 (extras); E. Petrovici, *Graiul caraşovenilor. Studiu de diacteologie slavă meridională*, Bucureşti 1935.

această nouă etapă a evoluţiei istoriografiei Banatului, în primul rând, o lărgire şi diversificare a bazei documentare. Au fost publicate şi revalorificate ştiinţific documente de cancelarie referitoare la istoria medievală a Banatului[44]. Studiile Mariei Holban consacrate Banatului medieval reprezintă un model de analiză istorică, o abordare metodologică a subiectelor la nivelul istoriografiei europene. Analiza aprofundată a documentelor de cancelarie au oferit autoarei posibilitatea aducerii în conul de lumină a unor realităţi din lumea medievală românească, nebănuite[45].

Au fost puse în evidenţă rolul şi evoluţia socială a cnezilor din Banat în cursul veacului al XIV-lea, impactul structurilor feudale de tip apusean asupra instituţiilor medievale româneşti.

Contribuţiile ştiinţifice ale Mariei Holban cu privire la problema raporturilor Regatului maghiar şi Ţara Românească în secolele XIII-XIV-lea, istoria Banatului de Severin rămânând un model de cercetare istorică[46].

Problema instituţiilor medievale româneşti din Banat a preocupat constant cercetarea istorică românească din ultimele trei decenii. Trebuie consemnate, în acest, context, demersurile istoriografice ale lui Costin Feneşan, care au vizat, odată cu lărgirea bazei documentare, o nouă interpretare a informaţiilor istorice. O mai veche preocupare de istorie instituţională, districtele medievale bănăţene, a fost abordată de C. Feneşan, Viorel Achim şi alţi istorici din generaţia mai tânără cu o informaţie istorică şi arheologică mult sporită[47]. Originea şi evoluţia instituţiei cneziale în Banatul medieval a fost abordată, într-un studiu de istorie instituţională şi socială, în aceeaşi măsură de către Avram Andea. Lucrarea are meritul de

---

[44] C. Feneşan, *DMB*, Timişoara, 1981; Gy. Györffy, *op. cit.*, III, p. 478 şi urm., cu semnalarea unor documente de arhivă inedite.

[45] M. Holban, în *SMIM*, II, 1957, p. 407-417; Idem, în *SMIM*, V, 1962 p. 57-128.

[46] Idem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981, p. 49-90; p. 126-154.

[47] C. Feneşan, în *Banatica*, 5, 1977, p. 265-274; V. Achim, în *AnB*, 2, 1993, p. 245-258; R. Popa, în *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 353-370; D. Ţeicu, în *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 57-72; I. A. Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 67-75; V. Achim, în *Banatica*, 9, 1987, p. 371-372; Idem, în *RdI*, 41, 2, 1988, p. 191-203; Idem, în *RI*, III, 9-10, 1992, p. 917-927.

netăgăduit de a reconstitui istoria unei instituţii româneşti într-un lung interval cronologic şi raporturile acestuia cu instituţiile feudale impuse de regalitatea maghiară[48]. Cercetarea istoriei cnezilor şi cnezatelor bănăţene a oferit prilejul autorului pentru o analiză structurală de istorie socială, cu evidenţierea clară, pe baza informaţiilor documentare, obligaţiilor fiscale, a sarcinilor militare şi a jurisdicţiei cneziale.

Chestiunile de drept medieval în Banat au fost studiate de către Gh. Ciulei, analiza retrospectivă a unor procese civile, penale, a unor acte de zălogire a pus în evidenţă elemente de veche tradiţie juridică aplicate în medievalul feudal românesc din Banat[49].

Geografia istorică a Banatului mediul, o temă predilectă în istoriografia pozitivistă maghiară, a fost reluată, pe baza unei informaţii documentare sporite şi cu o altă metodă de lucru. Se cuvine amintită aici geografia istorică a Ungariei arpadiene elaborate de Gy. Györffy, volumul al treilea cuprinzând referinţe la spaţiul sud-bănăţean şi extrem de utilul dicţionar istoric, elaborat de Engel Pál, pentru zona Timişoara - Moldova - Veche [50]. Asupra metodei de lucru şi a rezultatelor obţinute s-au exprimat deja unele rezerve în istoriografia română. Probleme legate de geografia istorică medievală bănăţeană vizând identificarea unor aşezări dispărute, a unor fortificaţii sau delimitarea unor districte au abordat P.Binder şi M. Bizerea[51]. Soluţiile propuse şi unele ipoteze lansate, fără o acoperire documentară suficientă, au suferit amendamente.

Studiul bizantinologului M. Gyóny, publicat în anul 1947, a deschis o altă perspectivă privind începuturile organizării ecleziastice în Banat[52]. Integrarea istoriei bănăţene în contextul cultural şi confesional al sud-estului european la începuturile evului mediu se regăseşte în studiile canonicului greco-catolic A. Tăutu[53].

---

[48] A Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)* Reşiţa, 1996.

[49] Gh. Ciulei, în *Banatica*, 5, 1977, p. 285-289; Idem, în *Banatica*, 6, 1981, p. 225-236.

[50] Gy. Györffy, *op. cit.*, III, p. 305-321, 469-498; P. Engel, *A. Temesvári és Moldovai szandzsák törökkori települései* (1554 - 1579), Szeged, 1996.

[51] P. Binder în *St RI*, 21, 4, 1968, p. 625-639, idem în *AIIC*, 7, 1964, p. 321-325; M Bizerea şi Fl. Bizerea în *StIB*, 5, 1978, p. 199.

[52] M. Gyóny în *RHC*, XXV, 6, 1, 1947, p. 42-29.

[53] A Tăutu în *Antemurale*, III, Roma, 1956, p. 51-79, idem în *Mélanges Eugène Tisserant*, III, 2, Cittá del Vaticano, 1964, p. 367-393.

Probleme specifice Banatului medieval, legate de istoria politică, de evoluţia instituţiilor administrative, judiciare şi bisericeşti precum şi o serie de chestiuni privitoare la habitatul medieval sunt incorporate în cele patru volume consacrate Voievodatului Transilvaniei de către Ştefan Pascu[54]. Abordarea istoriei culturale a spaţiului Dunării de Jos în secolele X-XIV a oferit istoricului Răzvan Teodorescu, cadrul necesar pentru a evidenţia rolul Banatului de "coridor cultural" în această zonă sud-est europeană[55]. O recentă sinteză de istorie a Banatului elaborată de Vasile Munteanu, oferă într-o manieră tradiţională o imagine ştearsă şi neconcludentă asupra Evului Mediu bănăţean[56].

Cercetările de arheologie medievală din ultimele trei decenii au adus contribuţii notabile, valorificarea ştiinţifică însă a acestora nu s-a ridicat la nivelul şi importanţa pe care o reclamă descoperirile. Muzeele bănăţene au constituit factorul determinant în promovarea cercetării şi valorificării istoriei medievale a Banatului. Studii de sinteză cu privire la istoria acestei provincii în secolele III-IV şi în perioada secolelor IV-XII abordate de Doina Benea şi Adrian Bejan oglindesc acumulări arheologice bănăţene[57]. Istoriografia sârbească prin studiile cercetătorilor N. Stanojev, Milica şi Djordje Janković consacrate unor spaţii mai vaste din zona Dunării de Jos apusene, analizează şi probleme specifice zonei de sud bănăţene.[58] Se remarcă, în sfârşit, apariţia unor monografii arheologice consacrate unor aşezări medievale bănăţene[59].

Bilanţul cercetărilor istorice şi arheologice, îndeosebi în ultimele trei decenii, relevă, fără îndoială, acumulările făcute de istoriografia bănăţeană, pentru cunoaşterea începuturilor evului mediu, dar, în aceeaşi măsură, evidenţiază multele probleme ce stau în sarcina cercetărilor viitoare. Arheologia medievală este destinată să joace un rol de primă importanţă, prin prisma informaţiilor pe care le poate oferi

---

[54] St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei I*, Cluj-Napoca, 1972; II, 1979; III, 1986; IV 1989.

[55] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974.

[56] V. Munteanu, *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara, 1990, p. 65-107.

[57] D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timişoara, 1996; A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timişoara, 1995.

[58] N. Stanojev, *Nekropole X-XV veka u Vojvodini*, Novisad, 1989; M. şi Dj. Janković, *Sloveni u jugoslovenskom podunavlu*, Belgrad, 1990.

[59] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşiţa, 1996.

despre istoria Banatului în secolele IV-XII, dar şi pentru perioada următoare. Demersul nostru, monografic, se înscrie în cercetarea zonală a unor teritorii româneşti abordate cu mult succes în ultimii ani de istoriografia română. Cercetarea spaţiului sud-bănăţean am început-o cu două decenii în urmă, vizând habitatul medieval în aspectele sale globale. Rezultatele acestor investigaţil se regăsesc în rapoarte şi studii arheologice[60].

[60] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reşiţa, 1996; studii în *Acta MN*, 18, 1981, p. 491-500; *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 274-286; *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 57-72; *Banatica* 12, 1, 1993, p. 230-272; *AM*, 1, 1996, p. 9-34.

V. DOCUMENTAȚIA ARHEOLOGICĂ CU PRIVIRE LA BANATUL MONTAN ÎN SECOLELE IV-X

Orice demers istoriografic legat de problematica Banatului de sud în secolele IV-X este condiționat, în bună măsură, de baza de date oferită de cercetarea arheologică, având în vedere caracterul lacunar al izvoarelor scrise referitoare la acest spațiu.

Se impune de la bun început o explicație în legătură cu oportunitatea unei discuții având ca subiect perioada secolelor IV-X în Banatul de sud. Nu ne-am propus, în lucrarea de față, o analiză globală a civilizației medievale în spațiul bănățean, credem însă, că începuturile Evului Mediu trebuie văzute odată cu începutul veacului al V-lea, când are loc prăbușirea stăpânirii romane la Dunărea de Jos. Civilizația medievală în spațiul european s-a născut odată cu veacul al V-lea, pe ruinele lumii romane[1]. Istoriografia română a îmbrățișat opinii divergente în această chestiune[2]. Remarcăm efortul făcut de R. Popa de a raporta începuturile Evului Mediu românesc la fenomenul istoric european[3].

Cel dintâi repertoriu consacrat descoperirilor din epoca migrațiilor a fost întocmit, la începutul acestui secol, de Felix Milleker, custodele Muzeului din Vârșeț. El a semnalat așezările și instalațiile metalurgice

---

[1] J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 53-55.

[2] St. Pascu, *Istoria României*, II, p. 42 și următoarele,odată cu veacul al X-lea se apreciază începuturile "feudalismului timpuriu"; S. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)* București, 1983, p. 185 și următoarele; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 31 și următoarele; E. Zaharia. *Populația românească din Transilvania în secolele VII-VIII*, București, 1977, p. 106-117; H.H. Stahl. *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 62-105; idem, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 5-37.

[3] R. Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, p. 39 și următoarele.

de la Şoşdea, mormintele de la Denta şi Deta, Vârşeţ, Biserica Albă şi alte descoperiri din spaţiul bănăţean. Mari tezaure monetare din veacul al IV-lea au fost recuperate începând cu a doua jumătate a veacului trecut la Borlova[4], Pojejena, Vârşeţ şi Orşova[5]. Alături de monedele descoperite izolat, tezaurele, ridicau problema Banatului în cursul veacului al IV-lea datorită imensei cantităţi de monedă care a fost utilizată şi acumulată în această zonă a Dunării de Jos apusene.

Absenţa unui centru ştiinţific, universitar, în Banat de-a lungul perioadei interbelice şi multă vreme după aceea, a marcat negativ cercetarea arheologică a provinciei. Documentaţia cu privire la antichitatea târzie şi începuturile Evului Mediu, în acest interval, a înregistrat acumulări nesemnificative, datorate în bună parte unor descoperiri fortuite. Cercetările de suprafaţă din culoarul dunărean, întreprinse între anii 1961-1966, au însemnat începutul unui program de investigaţii arheologice sistematice[6]. Astfel, odată cu anul 1968, s-au început săpături arheologice sistematice la Gornea şi mai apoi la Ilidia, care vizau fortificaţii şi aşezări din epoca romană târzie şi de la începuturile Evului Mediu. Cercetările arheologice de la Gornea, desfăşurate cu intermitenţe pe parcursul a mai bine de două decenii (1968-1991), au evidenţiat urmele unei fortificaţii romane târzii, o aşeza- din veacul al VIII-lea şi vatra satului medieval (sec. XII-XIII)[7]. Aşezări din secolul IV şi secolul VIII au fost sondate în mai multe puncte din depresiunea Moldova Nouă[8]. Sondajele arheologice de la Ilidia şi Grădinari au vizat delimitarea unor aşezări din secolele IV şi VIII-IX. Cercetări de suprafaţă din depresiunea Oraviţa au îmbogăţit informaţia cu privire la perioada secolelor IV-X[9]. Cursul mijlociu al Bârzavei, de la Reşiţa şi până la Gătaia, precum şi zona înconjurătoare a Munţilor

---

4 F. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, V, 1909, p. 274, 286-289, 293.

5 D. Protase, *Problemele continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 173 şi nota 501; F. Milleker, *op. cit.*, II, p. 182-185, E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974, p. 15-47.

6 D. Tudor şi colaboratorii, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 401-403; C. S. Nicolaescu-Plopşor şi colaboratorii, în *Comunicări arheologice*, Craiova, 1968, p. 43-46.

7 N. Gudea, *Gornea. Aşezări din epoca romană şi romană târzie*, Reşiţa, 1977, p. 38-45; D. Ţeicu, G. Lazarovici, *Gornea - Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşiţa, 1996, p. 11-12.

8 O. Bozu, G. El Susi, în *Banatica*, 9, 1987, p. 239-261.

9 D. Ţeicu în *Banatica*, 9, 1987, p. 330-333 şi urm.; O. Bozu în *Banatica*, 10, 1980, p. 147-158.

Dognecei au fost investigate între anii 1986-1989, evidenţiind un spaţiu cu o intensă activitate metalurgică în secolele III-IV. Sondajele de la Reşiţa, Berzovia şi Gătaia au documentat instalaţii de redus minereul care utilizau minereul de fier din zonă. Cercetările arheologilor sârbi în extremitatea sud-vestică a Banatului au îmbogăţit documentaţia arheologică cu privire la secolele IV-X[10].

Stadiul cercetării arheologice a acestei perioade relevă câteva din acumulările realizate, dar şi sarcinile cercetării viitoare. Astfel, dosarul arheologic cuprinde o documentaţie inegală pentru perioada analizată, mai bogată pentru perioada romană târzie şi pentru sec. VIII-IX şi cu multe pete albe pentru sec. VI-VII şi pentru sec. X. Cercetările de suprafaţă şi sondajele oferă informaţii parţiale, neconcludente pentru cunoaşterea habitatului. Absenţa unor cercetări în necropole constituie un impediment serios, care nu poate fi neglijat într-o analiză globală şi care diminuează în bună parte valoarea informaţiilor obţinute.

1. FORTIFICAŢII DIN EPOCA ROMANĂ TÂRZIE

Retragerea administraţiei romane, la mijlocul veacului al III-lea, de către împăratul Aurelian din spaţiul fostei provincii Dacia la sudul Dunării, devenită din nou graniţă a Imperiului Roman, a impus reorganizarea sistemului defensiv pe linia fluviului. Sistemul de fortificaţii din acest sector al fluviului este cunoscut în istoriografia română dar şi de cea sârbească care s-a ocupat mai intens de acestă chestiune, sub denumirea de **limesul roman târziu din regiunea** Porţilor de Fier[11]. Nicolae Gudea, implicat direct în investigarea fortificaţiilor romane târzii din zonă, a adus obiecţiuni privind utilizarea termenului de limes, el propunând denumirea de graniţă fortificată[12]. De la sfârşitul veacului al III-lea şi până la finele veacului al IV-lea s-au

---

[10] F. Milleker, *Délmagyarország*, II, 1899, p. 21-30; S. Barački, în *Rad VM*, 10, 1961, p. 17-140; idem în *AP*, 3, 1961, p. 102-104; O. Bruinker, P. Medovič, în *AP*, 23, 1982, p. 109-111; N. Simovljevič în *Rad VM*, 6, 1957, p. 57-66.

[11] P. Petrovic, M. Vesič, în *Roman limes on the middle and lover Danube*, Belgrad, 1996, p. 16-26.

[12] N. Gudea, în *Drobeta*, 5, 1981, p. 93-107.

produs modificări structurale privind concepţia defensivă, arhitectura, mărimea şi dispunerea fortificaţiilor. Astfel, de-a lungul culoarului bănăţean al Dunării, în intervalul amintit (sfârşitul sec. III-sec. IV) au funcţionat 40 de fortificaţii importante. Se constată deci o creştere numerică în comparaţie cu perioada anterioară a sec. III, când pe malul nordic au existat doar un număr de 16 castre[13]. Majoritatea fortificaţiilor din epoca romană târzie se aflau la sudul Dunării, concentrate în sectorul de la est de Porţile de Fier. Graniţa de nord a provinciilor Moesia Prima şi Dacia Ripensis era apărată de fortificaţiile din sectorul bănăţean al Dunării.

Chestiunea esenţială la care cercetarea arheologică a fost chemată să dea un răspuns se referă la întinderea şi delimitarea spaţiului de la nordul Dunării pe care-l controlau, cu fortificaţii şi trupe cele două provincii romane din zona învecinată de la sudul fluviului. Un segment din spaţiul montan al Banatului, străbătut de culoarul Cerna-Timiş, aflat în faţa provinciei Dacia Ripensis, se găsea într-o anume măsură şi sub controlul acesteia. Dealurile vestice bănăţene şi o parte a zonei montane a Banatului se găseau pe graniţa de nord a provinciei Moesia Prima şi ca atare se aflau sub controlul acesteia.

Fortificaţiile de pe malul nordic al Dunării, de la Pancevo şi până la Sviniţa. aparţineau sistemului defensiv al provinciei Moesia Prima, iar cele de la Dierna şi Mehadia intrau în structura militară a provinciei Dacia Ripensis[14]. Planul fortificaţiilor de la Pancevo, Banatska Palanka şi Cuvin nu a fost identificat pe teren, ele fiind atribuite acestei epoci pe baza reconstituirilor din desenele de la L.F. Marsigli sau a unor ştampile păstrate la Muzeul din Vârşeţ[15]. S-a sugerat posibilitatea existenţei unei fortificaţii şi în depresiunea Moldova Nouă având în vedere resursele miniere ale zonei şi imensa cantitate monetară din secolul al IV-lea descoperită acolo[16].

Săpăturile arheologice de pe insula Sapaja şi cele de la Gornea, prin modul de valorificare ştiinţifică a acestora, sunt printre puţinele care oferă o documentaţie concludentă pentru cunoaşterea graniţei fortificate din veacul al IV-lea din spaţiul bănăţean. Cercetările conduse de Nicolae Gudea au identificat, la Gornea, o fortificaţie cu un plan

---

[13] *Ibidem*, p. 98.

[14] *Ibidem*, p. 93 şi fig. 1; D. Benea, *op. cit.*, p. 71-77.

[15] N. Gudea, *op. cit.*, p. 106-107; D. Benea, *op. cit.*, p. 72-73.

[16] E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, 1974, p. 68; N. Gudea, *op. cit.*, p. 107; D. Benea, *op. cit.*, p. 74-75.

pătrat, un castellum de tip quadriburgium[17]. Zidurile de incintă ridicate din piatră şi cărămidă aveau dimensiunile de 41,50/41,50 m. Turnurile de colţ au avut un plan pătrat cu dimensiunile de circa 9,20/9,20 m şi au fost realizate în aceeaşi tehnică ca şi zidul de incintă de care erau legate organic. Ele depăşeau în medie cu 4 m, spre exterior, zidurile de incintă. Accesul în turnuri se făcea doar din interior de-a lungul zidului de incintă respectând astfel tradiţia.

Castellum-ul de la Gornea a fost construit în epoca tetrarhiei, cândva în perioada 294-300 după Hr. Sistemul de construcţie, elementele de arhitectură, analogiile de plan şi nu în ultimul rând inventarul arheologic sugerează această datare[18]. Abandonarea fortificaţiei, în urma unui sfârşit violent, după cum lasă să se înţeleagă indiciile stratigrafice, a avut loc în ultimii ani ai veacului al IV-lea. Descoperirile monetare, a căror limită superioară se circumscrie perioadei anilor 392-402, întăresc observaţiile arheologice în această privinţă. Izvoarele scrise antice nu au păstrat denumirea quadriburgium-ului de la Gornea. Fortificaţia putea să adăpostească în suprafaţă utilă, apreciată de N. Gudea la circa 600 m², un efectiv de 100-150 de soldaţi combatanţi împreună cu familiile lor[19].

Insula Sapaja se află situată într-o zonă strategică extrem de importantă, între vărsarea în Dunăre a râurilor Caraş şi Nera. Ea reprezintă un punct de supraveghere extrem de important al circulaţiei pe fluviu în acest sector, dar în egală măsură, controla căile de acces şi drumurile spre spaţiul nordic al Banatului care ocoleau zona montană, de-a lungul văilor Caraş, Ciornovăţ şi Bârzava. Fortificaţia a avut un plan rectangular regulat cu dimensiunile de 92,5 x 92, 93 x 92 m. Turnurile de colţ au avut o formă pătrată şi au fost construite complet în afara zidului de incintă. Pe mijlocul laturilor de est şi vest au fost construite două turnuri interioare care aveau un plan pătrat cu dimensiunile de 7,80 x 6,20 m. Fortificaţia de pe Insula Sapaja se înscrie în seria de tip quadriburgium cunoscute în zona dunăreană la Orşova şi Gornea. Castellum-ul se evidenţiază prin câteva particularităţi cum ar fi dimensiunile apreciabile, turnurile interioare şi structura spaţiilor interioare[20]. Construcţia acestei fortificaţii a fost

---

[17] N. Gudea, *Gornea*, p. 42.
[18] *Ibidem*, p. 68-74.
[19] *Ibidem*, p. 74.
[20] D. Dimitrijević, în *Starinar*, 33-34, 1982-1983 (1984), p. 70-71.

apreciată de autoarea cercetărilor (D. Dimitrijevič) în epoca lui Constantin cel Mare,cândva după anul 322, şi distruse într-o primă etapă de atacurile hunilor la începutul secolului V[21]. De-a lungul culoarului Timiş-Cerna, care străbate ca o axă spaţiul intramontan al Banatului, în cursul veacului al IV-lea, au funcţionat castrele de la Dierna şi Praetorium (Plugova) care făceau parte din sistemul defensiv al provinciei **Dacia Ripensis**.

Cercetările arheologice de la Orşova au fost întreprinse între anii 1966-1971 cu ocazia construcţiei hidrocentralei Porţile de Fier I şi au rămas până în momentul actual în bună parte inedite. Observaţii în legătură cu castellum-ul din secolul III-IV au fost recent prezentate de către D. Benea[22]. Fortificaţia de la Orşova, un quadriburgium cu dimensiunile incintei de 34/35 m, a fost construit asemeni celui de la Gornea, cu zidurile din piatră alternând cu cele din cărămidă, tipică pentru perioada tetrarhiei[23]. Turnurile de la colţuri aveau formă pătrată cu dimensiunile de 9/9 m şi au fost avansate faţă de incintă cu 6,60 m. Accesul în interiorul lor se făcea direct printr-un culoar de cărămidă cu o lăţime de 1 m, şi nu de-a lungul zidului de incintă cum am întâlnit la castellum de la Gornea. Fortificaţia de la Orşova a fost ridicată, după cum sugerează materialul numismatic, în perioada 294-296, de către împăratul Diocleţian. Atacurile hunilor au distrus cetatea în perioada anilor 395-402, moment apreciat pe baza descoperirilor monetare[24].

Amplasarea fortificaţiei într-o zonă strategică, care controla accesul spre interiorul Daciei de-a lungul unei importante căi naturale şi, în acelaşi timp, al unui important drum roman, a făcut ca fortificaţia de la Dierna în epoca romană târzie să aibă un rol extrem de important. Cercetările arheologice de la Orşova au rămas în mare parte inedite, iar nevalorificarea ştiinţifică a acestora, în totală contradicţie cu importanţa descoperirilor, ilustrează una din etapele nefericite ale istoriografiei române din ultimele decenii.

Se cuvine apreciat, în acest context, efortul de valorificare a unor cercetări mai vechi referitoare la sud-vestul provinciei Dacia întreprinse de Nicolae Gudea. Publicarea unor cercetări mai vechi

---

[21] *Ibidem*, p. 61; A. Iovanovič, în *Roman limes on the middle and lover Danube*, Belgrad, 1996, p. 70-71.

[22] D. Benea, *op. cit.*, p. 83-88.

[23] I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982,p. 93.

[24] D. Benea, *op. cit.*, p. 86.

conduse de Mihai Macrea la castrul Praetorium se înscrie în acest demers istoriografic. S-a dovedit în timpul cercetării arheologice, la aproape toate elementele de fortificaţie ale castrului, la construcţiile din interior, la clădirea comandamentului, o fază de refacere şi refolosire din epoca constantiniană[25]. Materialul numismatic, ceramica descoperite în castru şi aşezarea civilă dovedesc că viaţa a pulsat aici normal, neîntrerupt, până după mijlocul veacului al IV-lea după Hr. Castrul roman de la Teregova, situat de-a lungul unei importante artere de circulaţie aidoma celui de la Mehadia, a rămas, până în momentul actual, în afara sferei de cercetare arheologică. Descoperirile monetare de la Teregova aparţinând secolului al IV-lea sugerează funcţionarea acesteia în cursul secolului al IV-lea, integrat deci în sistemul defensiv al provinciei Dacia Ripensis[26]. Cercetările arheologice de la Tibiscum ar fi trebuit să ofere deja un răspuns cu privire la funcţionarea castrului în secolul al IV-lea. Aşa cum s-a afirmat recent, ultima fază de locuire a castrului este puţin documentată arheologic şi ca atare nu se poate dovedi în ce măsură castrul a fost locuit şi utilizat în cursul secolului al IV-lea[27]. Modificările în structura internă a fortificaţiei, constatate arheologic şi atribuite perioadei târzii, au fost puse pe seama populaţiei daco-romane care exercita atribuţiile militare ale soldaţilor limitanei.

În aceeaşi măsură, cercetarea de la Tibiscum ar fi putut oferi un răspuns la problema semnalată mai înainte, extrem de importantă pentru istoria Banatului în veacul al IV-lea, aceea a întinderii controlului efectiv al Imperiului Roman în spaţiul de la nordul Dunării.

Sistemul defensiv roman din sudul Banatului, deşi a fost vizat în ansamblul său de cercetarea arheologică, a fost inegal investigat. Constatările făcute de Nicolae Gudea în această privinţă cu aproape două decenii în urmă şi-au păstrat actualitatea[28].

Fortificarea zonei dunărene a Banatului în secolele III-IV se circumscrie unei acţiuni generale de refacere a apărării graniţelor Imperiului Roman. Aşa cum sugerează cercetarea arheologică, epoca Tetrarhiei a fost perioada cea mai intensă de construcţie a noilor

---

[25] M. Macrea, N. Gudea, I. Moţu, *Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia*, Bucureşti, 1993, p. 30-31.

[26] E. Chirilă, I. Stratan, în *StS*, 19, 1975, p. 84-85.

[27] D. Benea, *op. cit.*, p. 99.

[28] N. Gudea, *op. cit.*, p. 104.

fortificaţii. Distrugerea sistemului defensiv a avul loc la sfârşitul secolului al IV-lea sau la începutul secolului al V-lea. Edificarea unor fortificaţii de mici dimensini în comparaţie cu vechile castre, oglindeşte concepţia strategică şi mutaţiile survenite, organizarea tactică a armatei imperiale romane în cursul secolului al IV-lea. S-au dovedit arheologic refaceri la fortificaţiile mai vechi din Banat. Drumurile romane au fost menţinute şi utilizate în această perioadă[29]. Fortificaţiile de tip quadriburgium adăposteau un număr limitat de soldaţi, spre deosebire de castrele din perioada anterioară. În acest fel, ele îşi pierd funcţia de centre de producţie pentru o anumită zonă geografică. Apariţia în interiorul acestor fortificaţii a unui străvechi tip de locuinţă cu podeaua adâncită în pământ, surprinsă arheologic la Hinova, Pontes, Novae, dovedeşte schimbările profunde care au cuprins lumea romană şi sub aspectul culturii materiale.

2. HABITATUL RURAL ÎN VEACUL AL IV-LEA

Abandonarea provinciei Dacia a marcat începutul unui vast proces de ruralizare, care cuprinde treptat, în cursul veacului al IV-lea vaste teritorii ale Imperiului Roman. Imaginea actuală asupra habitatului rural în Banatul de Sud în veacul al IV-lea are ca suport informaţia arheologică oferită de cercetările de suprafaţă mai vechi şi mai recente şi de sondaje arheologice în câteva aşezări şi necropole. Repertoriul aşezărilor din secolele III-IV, recent întocmit de Dolna Benea, consemnează un număr de 455 aşezări în zona sud-vestică a fostei provincii Dacia[30]. În spaţiul Banatului montan se cunosc, în stadiul actual al cercetării, 130 de localităţi cu descoperiri atribuite perioadei secolelor III-IV. Sondajele arheologice, care au evidenţiat grupuri de locuinţe, ateliere de olărie, ateliere metalurgice ori morminte, s-au întreprins la Moldova Veche, Grădinari[31], Şoşdea, Fizeş[32], Vârşeţ

[29] *Ibidem*, p. 104.

[30] D. Benea, *op. cit.*, p. 122.

[31] O. Bozu, *op. cit.*, p. 148-149; O. Bozu, G. El. Suzi, *op. cit.*, p. 239-260.

[32] E. Iaroslavschi, R. Petrovsky în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 147-155; E. Iaroslavschi, în *ActaMN*, 13, 1976, p. 231-234.

şi altele[33]. O situaţie asemănătoare se poate consemna pentru zona de câmpie din nordul Banatului. Stadiul actual al cercetării habitatului rural în sudul Banatului consemnează un grup numeros de descoperiri de suprafaţă, sondaje şi cercetări parţiale în câteva aşezări şi necropole, dar nici o cercetare exhaustivă a unei aşezări sau a unei microzone. Absenţa unor cercetări de amploare, sistematice, grevează fără doar şi poate, tentativa de reconstituire a imaginii habitatului rural în veacul al IV-lea, în sudul Banatului. O serie de probleme legate de întinderea vetrei aşezării, de durata acesteia, de structura internă, rămân, în condiţiile unor cercetări parţiale, fără răspuns. O altă chestiune de primă importanţă în studiul habitatului rural, atribuirea etnică a aşezării sau necropolei, nu-şi poate găsi rezolvarea decât în contextul unei cercetări globale, integrate în ambianţa istorică a zonei.

Aşezarea de la Grădinari-Sălişte se află situată în lunca Caraşului, dispersată pe o suprafaţă de câteva hectare. Au fost săpate 6 locuinţe şi un grup de cuptoare de ars oale atribuite veacului al III-lea[34]. Descoperirile monetare din vatra aşezării sugerează existenţa acesteia şi în cursul veacului al IV-lea. Locuinţele au avut podeaua adâncită în pământ, săpată la 0,40-0,60 m adâncime. Cercetările de pe malul Dunării, la Moldova Veche-Vinograda au evidenţiat urmele unei aşezări din veacul al IV-lea, din vatra căreia au fost investigate patru locuinţe[35]. În zona sud-vestică a Banatului, la Vârşeţ, Pancevo, Alibunar au fost săpate locuinţe şi morminte din secolele III-IV atribuite de cercetătorii sârbi sarmaţilor[36]. Repertorierea descoperirilor cunoscute cu privire la veacul al IV-lea în sudul Banatului relevă fără îndoială acumulările făcute de cercetarea istorică şi arheologică dar, pune în evidenţă şi câteva din limitele cercetării şi priorităţile investigaţiilor viitoare.

O chestiune mult dezbătută în istoriografia multiculturală a Banatului se referea la atribuirea etnică şi implicit la denumirea aşezărilor rurale. Istoriografia română a atribuit aşezările rurale identificate populaţiei romanice şi au fost demunite ca atare aşezări

---

[33] V. Dautova-Ruševljan, în *RadVM*, 32, 1990, p. 81-85; S. Trifunovič în *RadVM*, 32. 1990, p. 99-106.

[34] O. Bozu, *op cit.*, p. 148-149.

[35] O. Bozu, El Suzi, *op. cit.*, p. 265-266.

[36] V. Dautova-Ruševljan, *op. cit.*, p. 83-84, D. Batistič,*op. cit.* p. 83; S. Barački, în *AP*. 3. 1961, p. 102-104; idem în *Rad VM*, 10, 1961, p. 117-142.

daco-romane[37]. Istoriografia sârbă sau maghiară care s-a ocupat de aşezările din zona sud-vestică sau din câmpia Banatului, din veacurile III-IV, atribuie aceste aşezări sarmaţilor, utilizând pentru ele terminologia de aşezări sarmatice[38]. Mormintele sau necropolele investigate la Vârşeţ, Pancevo sau în alte puncte din zonă au fost atribuite de arheologii sârbi sarmaţilor, care convieţuiau uneori cu populaţia dacă[39]. Atribuirea aşezărilor, mormintelor şi necropolelor (sec. III-IV) din întreg vestul Banatului şi din Voivodina populaţiei sarmatice de către V. Dautova-Ruševljan nu are un suport istoric[40]. Descoperirile extrem de numeroase din sudul Banatului, concentrate îndeosebi în culoarul dunărean şi în depresiunea Biserica Albă-Vârşeţ, deci într-o zonă de puternică romanizare, nu pot fi pur şi simplu atribuite unei dense populaţii sarmatice aşa cum sugerează cercetătoarea sârbă. Prezenţa unei populaţii daco-romane, în sud-vestul fostei provincii Dacia în cursul veacului al IV-lea dovedită de numeroasele urme de locuire atât în zona montană, cât şi la extremitatea sud-vestică a acesteia nu poate fi pur şi simplu ignorată. Analiza elementelor de habitat rural şi a elementelor din inventarul funerar al necropolelor va conduce la identificarea zonelor de locuire daco-romane şi a prezenţei sarmatice în zona de sud a Banatului.

Revenind la situaţia aşezărilor rurale, cercetările de suprafaţă au oferit date cu privire la răspândirea, densitatea şi amploarea aşezărilor în peisajul geografic al Banatului de sud. Aşezările acestei perioade sunt răspândite de-a lungul văilor şi depresiunilor intramontane bănăţene. Văile râurilor Bârzava, Caraş, Nera, dar şi ale unor pârâuri precum Vicinicul, Ciclova şi altele au fost exploatate intens aşa cum sugerează concentrarea mare de urme de locuire identificată pe cursul mijlociu şi inferior al acestora (Fig.2). Depresiunea Oraviţa, care s-a bucurat de o atenţie stăruitoare, relevă câteva aspecte interesante privind amplasarea vetrei aşezărilor şi repartiţia teritorială a acestora. Aşezările se înşiruie de-a lungul albiei

---

[37] D. Protase, în *Banatica*, 1, 1971, p. 101, idem, *Problema continuităţii*, p. 138-140; O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în dacia Traiana sud-carpatică*, Craiova 1976 pag. 39 şi urm.; D. Benea, *op. cit.*, p. 114-115.

[38] *Nakit sarmata u Banatu*, sub red. S. Baraćki, Vîrşeţ, 1975. p. 5-11; V. Dautova-Ruševljan, *op. cit.*, p. 82-83.

[39] S. Barčki, în *Rad VM*, 10, 1961, p. 117-143; D. Batistić-Popadić, *op. cit.*, p. 8; V. Dautova-Ruševljan, *op. cit.*, p. 83-84.

[40] *Ibidem*, p. 91.

văii Vicinicului, bunăoară de la Iam, Milcoveni, Berlişte, Ciuchici, Macovişte, Ilidia, din zona joasă a câmpiei Caraşului şi până în zona dealurilor de la poalele Munţilor Aninei, cu altitudinl cuprinse între 400-500m (Fig. 2). O situaţie identică s-a constatat în aceeaşi zonă a depresiunii Oraviţa de-a lungul văii pârâului Ciclova. Cursul inferior şi mijlociu al râului Nera a fost intens locuit în secolul III-IV după cum o dovedesc vetrele unor aşezări de la Banatska Palanka, Socol, Naidăş, Ţârvena - Ţârkva, Slatina Nera[41] din zona de vărsare în Dunăre şi până în sectorul de strâmtoare al acestuia. Repartiţia teritorială a aşezărilor din secolul III-IV a fost determinată de caracteristicile factorului geografic din zona sudică a Banatului. Ele se află dispuse la altitudini cuprinse între 150 m şi 400 m, de-a lungul cursurilor inferioare şi mijlocii ale râurilor care străbat spaţiul bănăţean. S-a evidenţiat, prin cercetările de suprafaţă, o altă caracteristică a habitatului rural. Vatra aşezării se află în zona de luncă, cât şi pe culmile domoale care mărgineau valea râului. La Ilidia, bunăoară, au fost identificate trei zone de locuire din sec. III-IV dispuse în lunca Vicinicului şi pe pantele care domină valea (Fig. 3). Amploarea acestor locuiri, durata şi raportul cronologic dintre ele se poate stabili doar în urma unor investigaţii arheologice. Fenomenul acesta cu privire la arealul ocupat de vetrele aşezărilor daco-romane şi la mobilitatea lui a fost sesizat şi pentru zonele de câmpie din nordul Banatului[42]. O situaţie complexă au oferit investigaţiile cu privire la aşezările şi instalaţiile metalurgice din sec. III-IV de pe cursul mijlociu al Bârzavei de la Gătaia, Şoşdea, Berzovia până la Reşiţa. Urmele activltăţii metalurgice se înşiruie neîntrerupt de-a lungul văii râului şi la poalele dealurilor care străjuie lunca.

În stadiul actual al cunoaşterii, caracterul aşezărilor, agrar sau meşteşugăresc, precum şi datarea acestora s-au apreciat pe baza materialelor arheologice oferite de cercetarea de suprafaţă sau de sondajele arheologice. Aşezările din valea Bârzavei şi o parte din cele din depresiunea Oraviţa (Slatina Nera, Ilidia, Ciclova Română) au putut fi aşezări de mineri şi metalurgişti, deci cu un caracter preponderent meşteşugăresc, după cum o dovedesc descoperirile arheologice.

---

[41] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 323-325 şi fig. 2; F. Milleker, *op. cit.*, II, p. 21-30; III, p. 266.

[42] D. Benea, *op. cit.*, p. 143.

Atribuirea aşezărilor rurale perioadei secolelor III-IV, s-a făcut pe baza materialului arheologic descoperit în arealul acestora. Elementul definitoriu l-a constituit de obicei ceramica[43]. Prezenţa ceramicii cenuşii sau negru brun, a pledat pentru încadrarea unei locuiri în perioada secolelor III-IV; o departajare mai nuanţată s-a putut face doar în cadrul unor săpături sistematice, cum a fost cazul, bunăoară, cu aşezarea de la Moldova Veche.

Aşezările identificate prin cercetări de suprafaţă s-au constituit în secolul al III-lea, foarte probabil chiar la sfârşitul perioadei şi se dezvoltă în cursul secolului al IV-lea, unele probabil chiar şi în cursul secolului al V-lea. Pustiirea şi abandonarea acestei locuiri la sfârşitul secolului al IV-lea sau în cursul perioadei următoare va putea fi determinată doar în urma unor cercetări arheologice exhaustive. În acest context, cu prudenţa impusă de o cercetare parţială sau de suprafaţă, s-a propus încadrarea aşezărilor în perioada secolului III-IV, ele neputând fi atribuite în exclusivitate sec. IV, eventual şi perioadei următoare.

Reconstituirea habitatului în veacul al IV-lea aduce în prim-plan problema locuinţei rurale. Izvoarele scrise ale antichităţii târzii aduc puţină lumină în această problemă. Ammianus Marcellinus, descriind spaţiul geografic dintre Tisa şi Dunăre, cu un mediu natural umed, aminteşte în acest context de casele sărăcăcioase cu acoperişuri slabe ale sarmaţilor. Alături de acestea, el menţionează şi existenţa unor case făcute din bârne puternice[44]. Sigur, arheologia poate oferi şi în acest caz o bază de date pentru cunoaşterea locuinţei rurale a populaţiei daco-romane şi nu numai a aceleia în veacul al IV-lea. Locuinţele din aşezarea de pe malul Dunării de la Moldova Veche erau construcţii monocelulare cu podeaua săpată în pământ. Groapa locuinţei, de formă ovală sau rectangulară a fost surprinsă la adâncimi de 0,20-0,40 m de la suprafaţa solului. Partea săpată în pământ a avut adâncimi cuprinse între 0,40-0,60 m. Suprafaţa utilă a locuinţelor măsura între 12 m² şi 17 m². Nu au fost surprinse gropile stâlpilor de susţinere, ceea ce sugerează că pereţii au fost ridicaţi pe tălpi de lemn. Pereţii au fost realizaţi din împletitură de nuiele peste care s-a aplicat o lipitură din lut. Amenajările interioare surprinse arheologic cuprindeau o vatră de formă circulară, uneori şi un cuptor de copt,

---

[43] *Ibidem*, p. 122.

[44] Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, Bucureşti 1982, studiu introductiv, traducere şi note de D. Popescu, p.164.

săpat într-o margine a locuinţei şi o groapă de provizii. Locuinţele de la Grădinari, din valea Caraşului, evidenţiază acelaşi tip de locuinţă cu podeaua adâncită în pământ. Pereţii au fost construiţi din nuiele împletite peste care s-a aplicat un strat de lut. S-a evidenţiat aici şi existenţa unor locuinţe cu pereţii din bârne. Descoperirile de suprafaţă în arealul unor aşezări din secolul al IV-lea din sudul Banatului sugerează existenţa aceluiaşi tip de locuinţă cu pereţii din nuiele împletite lipiţi cu lut. Informaţiile oferite de cercetarea arheologică sunt puţine pentru a generaliza imaginea locuinţei rurale în zona sudică a Banatului veacului al IV-lea. Istoriografia bănăţeană a denumit aceste locuinţe în termeni diverşi: bordei, semibordei, locuinţă de suprafaţă (doar puţin adâncă în pământ)[45]. Locuinţa cu podeaua adâncită, termen folosit în arherologia medievală credem că poate fi utilizat şi în cazul habitatului rural din veacul al IV-lea. Acest tip de locuinţă arhaic a cunoscut o lungă utilizarede-a lungul întregii perioade medievale. Termenul latin care desemnează aceste amenajări modeste, aceste colibe, în comparaţie cu vechea locuinţă romană (**domus**), este cel de **casa** şi care a fost preluat şi în limba română[46]. Este important de ştiut şi chestiunea a fost deja ridicată în istoriografie, momentul în care s-a produs această adopţie a termenului de **casă** pentru a desemna locuinţe din cadrul unei aşezări[47]. Originea românescului **sat** se regăseşte în **fossatum**, termen eminamente militar care desemna un loc întărit cu şanţuri. S-a apreciat că transferul de sens, de la cel militar spre unul civil, care aminteşte o aşezare deschisă, paşnică, s-a produs în mediul armatei de graniţă în sec. IV-VI[48]. Foarte probabil că în aceeaşi vreme, caracterizată printr-o ruralizare generală a spaţiului fostei provincii Dacia, când locuinţele modeste din lemn şi

---

[45] A. Bejan, *op. cit.*, p. 42-43 clasifică locuinţele în două categorii: locuinţe de suprafaţă şi bordee; D. Benea, *op. cit.*, p.144 cu referire la locuinţele de suprafaţă; p. 151 face o trecere în revistă a aşezărilor cu bordee din spaţiul bănăţean. Nu se precizează însă criteriile de diferenţiere tipologică între bordei, semibordei şi locuinţele de suprafaţă; O. Bozu, G. El Suzi,*op. cit.*,p. 265-266 tipul locuinţelor de la Moldova Veche a fost definit drept "bordei semiadâncit"; D. Potase, *op. cit.*, p.138.

[46] Gh. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti;I.I.Russu în *AMET*, 1966, p. 79-80 după care apelativul bordei îşi are originea în fondul străvechi, preroman al limbii române; V. Neamţu, în *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*. Cluj-Napoca, 1985, p. 64-66.

[47] V. Neamţu, *op. cit.*, p. 70.

[48] I.I.Russu, *op. cit.*,p. 74-75; V. Bogrea în *Dacoromania*, I, 1921, p.253-257;C. Daicoviciu, în *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 586.

pământ cu podeaua adâncită devin elementul dominant al aşezării, a avut loc adoptarea apelativului latin **casa**. Acest tip de locuinţe va domina peisajul rural al spaţiului bănăţean până în perioada medievală târzie.

Cercetarea necropolei constituie un segment extrem de important al arheologiei aşezării. În spaţiul montan al Banatului nu se cunosc necropole contemporane cu aşezările din veacul al IV-lea. Se poate doar consemna descoperirea întâmplătoare la Vrăniuţ, în depresiunea Oraviţa, a unui mormânt de inhumaţie în vas care poate fi atribuit în sec. III-IV[49]. Un vas de provizii, lucrat din pastă cenuşie, având o înălţime de 0,70 m a fost utilizat pentru înhumarea unui copil. Vasul prin formă, factură, se înscrie în categoria ceramicii cenuşii specifice sec. III-IV. Un fund de vas din aceeaşi categorie a servit drept capac. Morminte de înhumaţie în vase se cunosc în necropolele din sec. IV-V d H. din zona Mării Negre[50]. Descoperiri mai vechi, încă de la sfârşitul secolului trecut, dar şi cercetări recente în zona joasă a câmpiei din sud vestul Banatului au identificat morminte şi necropole din sec. III-IV atribuite de obicei populaţiei sarmatice. Astfel, în Depresiunea Biserica Albă (Bela Ţîrkva) şi Câmpul Vîrşeţului au fost cercetate morminte datate la sfârşitul sec. III - sfârşitul sec. IV[51]. Morminte din aceeaşi perioadă descoperite în valea Dunării la Pancevo şi până la Cuvin au fost atribuite sarmaţilor sau unei simbioze daco-sarmatice[52] (Fig. 4/1-12).

Una din priorităţile cercetării arheologice viitoare o constituie identificarea necropolelor din jurul aşezărilor din secolul III-IV identificate în zona montană din sudul Banatului. Studierea inventarului funerar, analiza comparativă cu descoperirile funerare atribuite sarmaţilor va oferi o imagine mai amănunţită asupra habitatului din veacul al IV-lea.

Economia spaţiului sudic al Banatului se distinge în cursul veacului al IV-lea printr-o intensă circulaţie monetară şi o mare concentrare de zone cu activitate metalurgică. Aceste aspecte deosebit de evidente nu au scăpat atenţiei cercetării istorice şi arheologice. F.

---

[49] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 343.

[50] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980,p.21

[51] F. Milleker, *op. cit.*, II, 1899, p. 21-30; III, 1906, p.266; S.Baračk*i,op. cit.*, p. 117-143; *idem*, în *Nakit sarmata u Banatu*, p. 14-50.

[52] *Supra*, nota 36.

Milleker a semnalat încă la finele veacului trecut urmele activităţii metalurgice din valea Bârzavei[53]. O serie de sondaje arheologice la Fizeş, Şoşdea, Berzovia şi Reşiţa au evidenţiat cuptoare de redus minereul atribuite de obicei sec. al IV-lea[54]. Cuptoarele de redus minereul investigate la Fizeş a avut o formă tronconică, diametrul vetrei de 0,75 şi 0,80 m. Ele s-au păstrat pe o înălţime de 0,80 m. Structura cuptoarelor de la Fizeş a evidenţiat, pe nivelul de călcare antic, urma unei guri, a unei "uşi" prin care se introducea tubul suflant pentru aer (Fig. 5). De altminteri în jurul instalaţiilor metalurgice s-au găsit numeroase tuburi suflante lucrate din lut şi nisip cu aspect grosler. Tubul, sub forma unei pâlnii, avea lungimea de peste 20 cm şi cu diametrul de 80 cm (Fig. 6). Cercetările de la Şoşdea au oferit date mai sumare cu privire la structura şi dimensiunile cuptoarelor de redus minereul. Se pare că aveau un diametru de 1,20 m, fiind printre cele mai mari instalaţii de redus minereul din secolul IV cunoscute în zona de sud a Banatului[55]. S-a apreciat că au avut o înălţime de 1,50 m. În aceeaşi zonă a văii Bârzavei, la Berzovia, se cunosc întinse suprafaţe cu urmele activităţii metalurgice. Săpăturile arheologice de pe malul nordic al Bârzavei, la baza dealurilor de la Pătrueni, au evidenţiat vatra unui cuptor care a avut diametrul de 0,50 m şi în care s-a găsit o lupă de fier[56]. Urme ale activităţii metalurgice s-au identificat pe cursul mijlociu al Bârzavei în hotarul actual al Reşiţei pe culmea dealului Cioara[57]. Cuptorul cercetat, în anul 1980, în această zonă s-a păstrat pe o înălţime de 0,25 m de la nivelul vetrei. Diametrul vetrei măsura la interior 0,52 m şi avea săpată o cavitate de formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 0,24/0,17 adâncă de 0,10 m. Pereţii cuptorului, puternic arşi, au fost săpaţi în panta dealului. Cuptoarele de redus minereul din Banatul de sud au fost încadrate cronologic în sec. IV-lea pe baza ceramicii descoperite în preajma acestora. La Şoşdea şi Berzovia predomină ceramica fină cenuşie, lucrată la roată, în timp ce la Fizeş vasele au fost lucrate dintr-o pastă

---

[53] F. Milleker, *op. cit.* V, 1909, p. 289.

[54] E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, *op. cit.*, p.147-155; E. Iaroslavschi,*op. cit.*, p.231-234; Cercetările de la Berzovia şi Reşiţa sunt încă nepublicate.

[55] E. Iaroslavschi, *op. cit.* p.232.

[56] Cuptorul de la Berzovia-*Pătruieni* a fost identificat cu ocazia cercetărilor din vatra aşezării medievale care a suprapus o locuire din sec. III-IV.

[57] Cercetări D. Ţeicu, O. Bozu.

de culoare brună, brun-cărămizie, nelipsind însă nici ceramica cenuşie fină. Cuptoarele investigate în bazinul râului Bîrzava se înscriu din punct de vedere tipologic într-o serie arhaică care a cunoscut însă o lungă tradiţie până la începutul Evului Mediu. Din această perspectivă, tipologia cuptoarelor de redus minereul nu poate fi utilizată pentru încadrarea cronologică a acestora[58]. Cercetarea arheologică a identificat o zonă de pe cursul mijlociu al Bârzavei, de la Şoşdea, Berzovia şi până la Bocşa care păstrează extrem de multe urme ale activităţii metalurgice asociate cu ceramică ce poate fi atribuită secolelor III-IV. Aceste ateliere metalurgice se găsesc de obicei în zona de luncă a râului în zona de confluenţă a acestuia cu dealurile care o mărginesc. Doar cuptoarele de la Reşiţa, situate într-o zonă îngustă a râului, se află amplasate pe pantele abrupte şi înalte ale dealului. Cartarea acestor cuptoare, care se întind pe o lungime de peste 30 km, de-a lungul văii Bârzavei, şi cercetarea lor arheologică va oferi fără îndoială o imagine exactă a activităţii metalurgice în veacul al IV-lea în zona montană a Banatului. Sigur, chestiunea esenţială la care cercetarea arheologică va trebui să ofere informaţii o constituie stabilirea momentului de început al activităţii metalurgice şi a duratei acestora. Nu credem că este lipsit de semnificaţie să amintim faptul că, în această zonă metalurgică de pe valea Bârzavei, la Ramna, s-a găsit un tezaur monetar din această vreme[59]. Cercetările metalografice au dovedit că materia primă utilizată în atelierele metalurgice de la Gherteniş, Şoşdea şi Reşiţa a fost magnetitul, exploatat în zona Munţilor Dognecei[60]. Descoperirile din arealul unor aşezări din veacul al IV-lea, din valea Vicinicului şi Ciclovei sugerează existenţa unei activităţi metalurgice şi în această zonă.

Cercetările arheologice au evidenţiat o activitate metalurgică intensă în zona montană a Banatului, de la Dunăre până pe culoarul Bârzavei, în secolele III-IV. Analiza istorică a acestui segment al economiei din perioada romană târzie trebuie făcut în contextul

---

[58] J. Maréchal, în *Dictionnaire archéologique des techniques*, Paris, 1964, p. 622-670; B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens*, Berlin, 1954, p.12-24; R. Pleiner, *Staré Evropske Kovařstvi*, Praga, 1962, p. 262-274; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 31; G. Novaky, în *AAH*, 21, 1969, p. 305-331.

[59] D. Protase, *Problema continuităţii*..., p.177.

[60] E. Stoicovici, în *Banatica*, 6, 1981, p. 173-178.

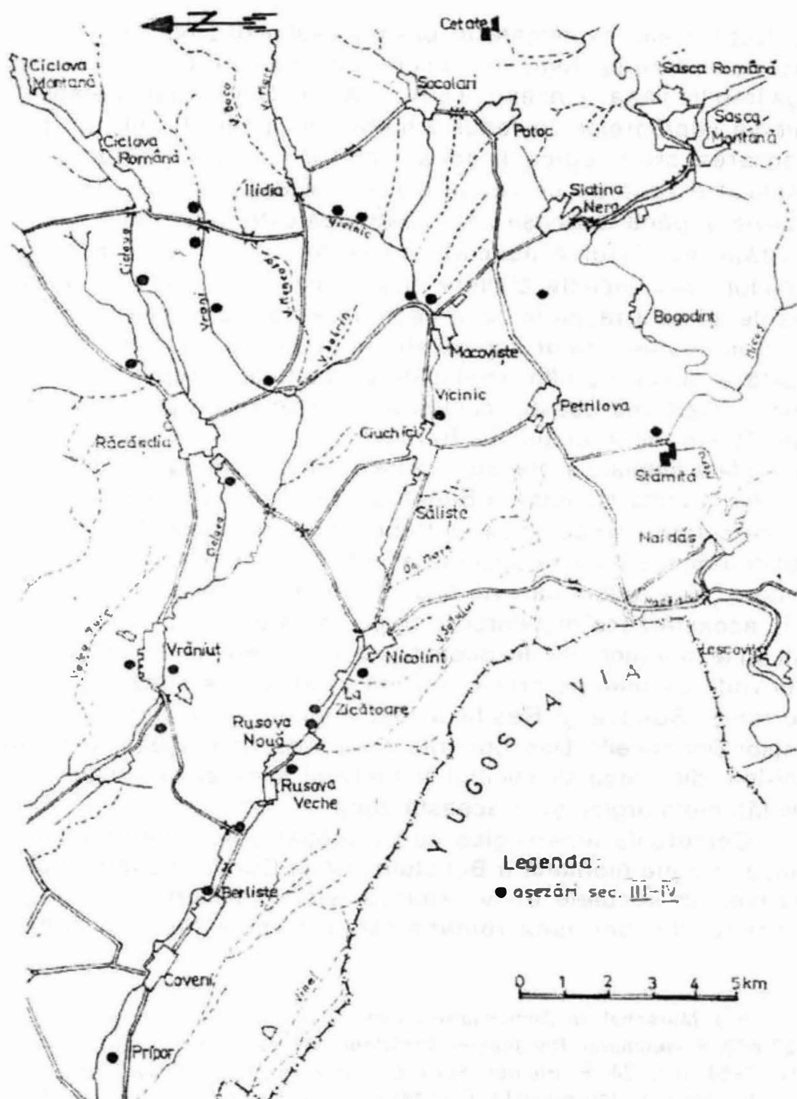

Fig.2. Aşezări din sec. III-IV identificate pe cursul mijlociu şi inferior al Caraşului.

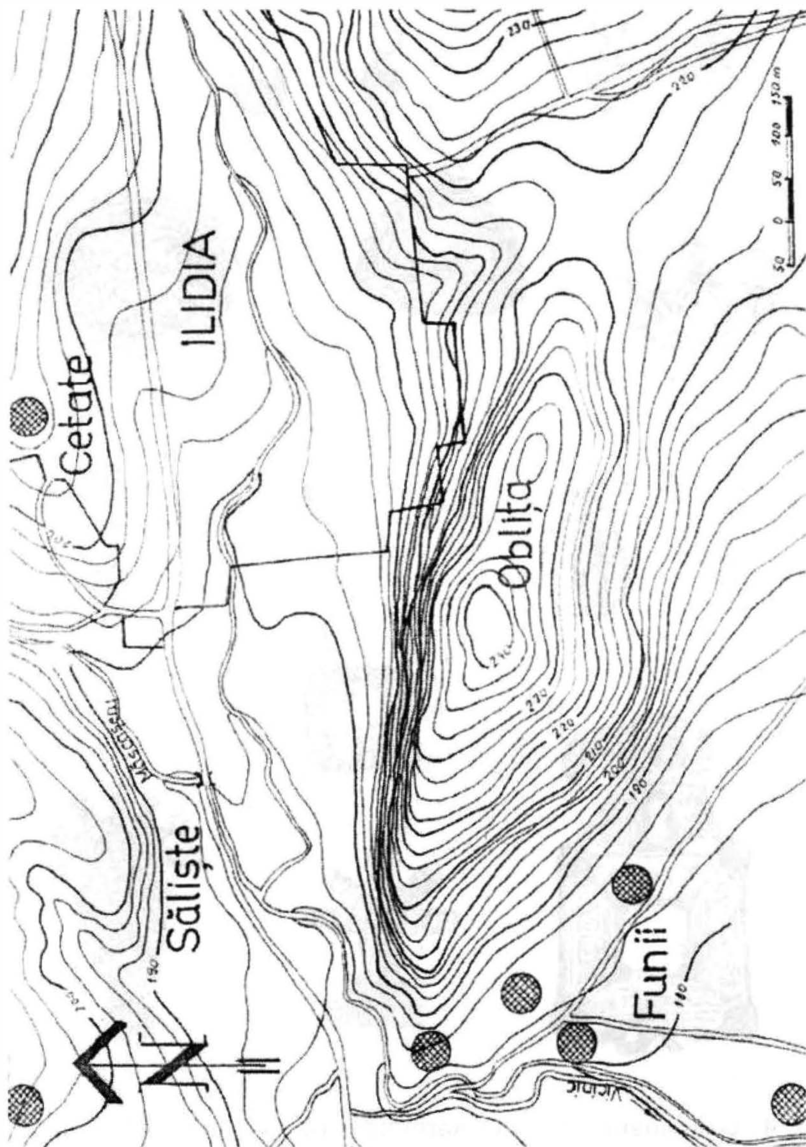

Fig. 3. Ilidia. Zone de locuire din sec. III-IV.

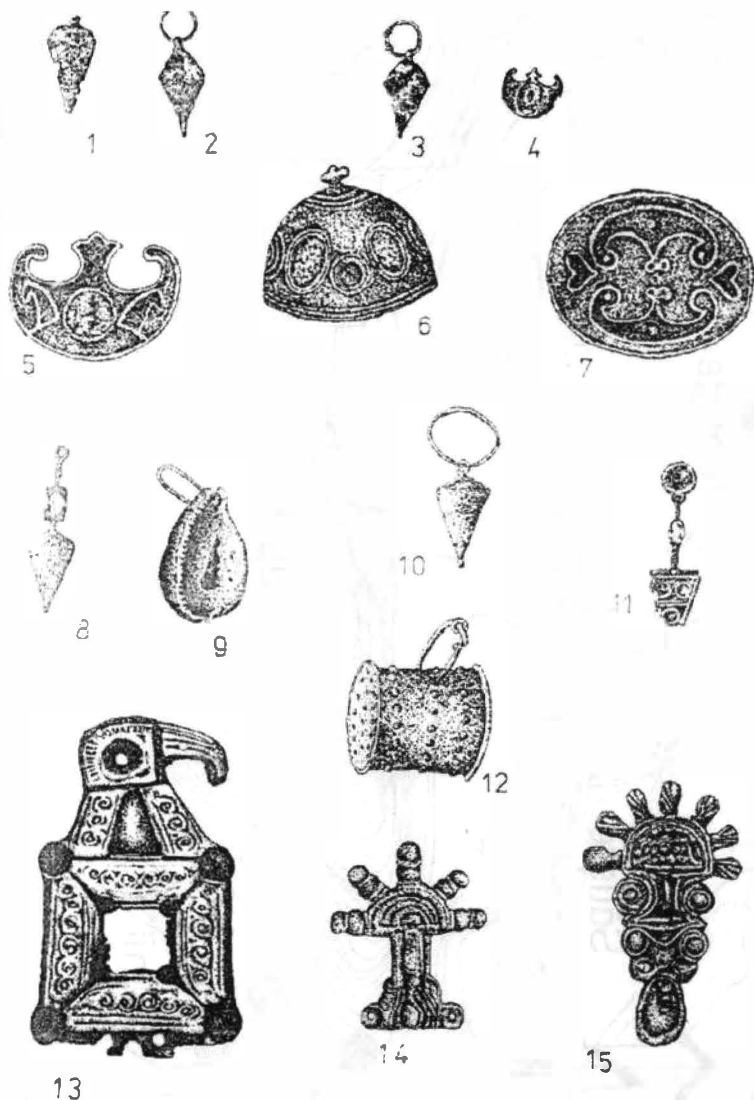
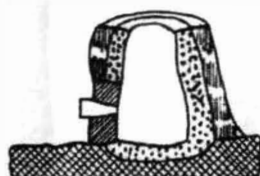
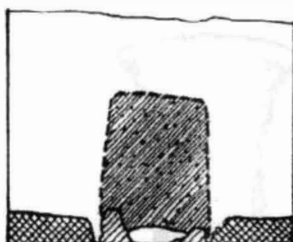

Fig. 4. Descoperiri atribuite sarmaţilor de la Ţarvena-Ţarkva (1-4); Vârşeţ (5-12), pafta gepidică de la Sapaja (13); fibule digitate (sec. VIII) de la Orşova (14) şi Biserica Albă / Bela Ţârkva (15).

3. 0 20 40 60cm

2. 0 20 40 60cm

Legendă

sol galben steril arheologic

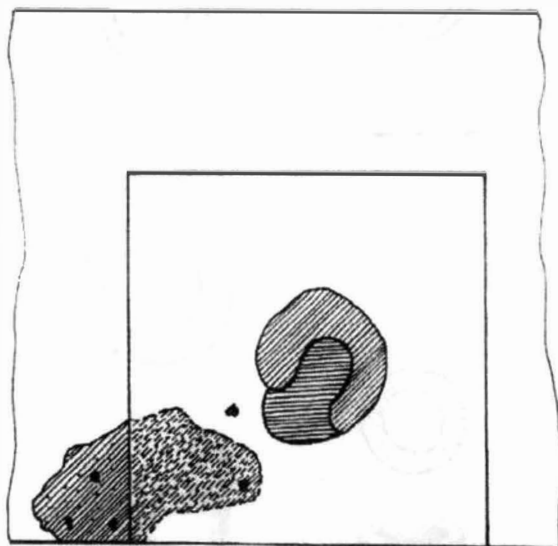
peretele cuptorului

pămînt ars intens cu urme de zgură

pămînt din perete

vatră

perete vitrificat

1. 0 20 40 60cm

Fig.5. Fizeş. Planul unui cuptor de redus minereul din secolul al IV-lea; 2. Secţiunea prin cuptor; 3. Propunerea de reconstituire (după R. Petrowski).

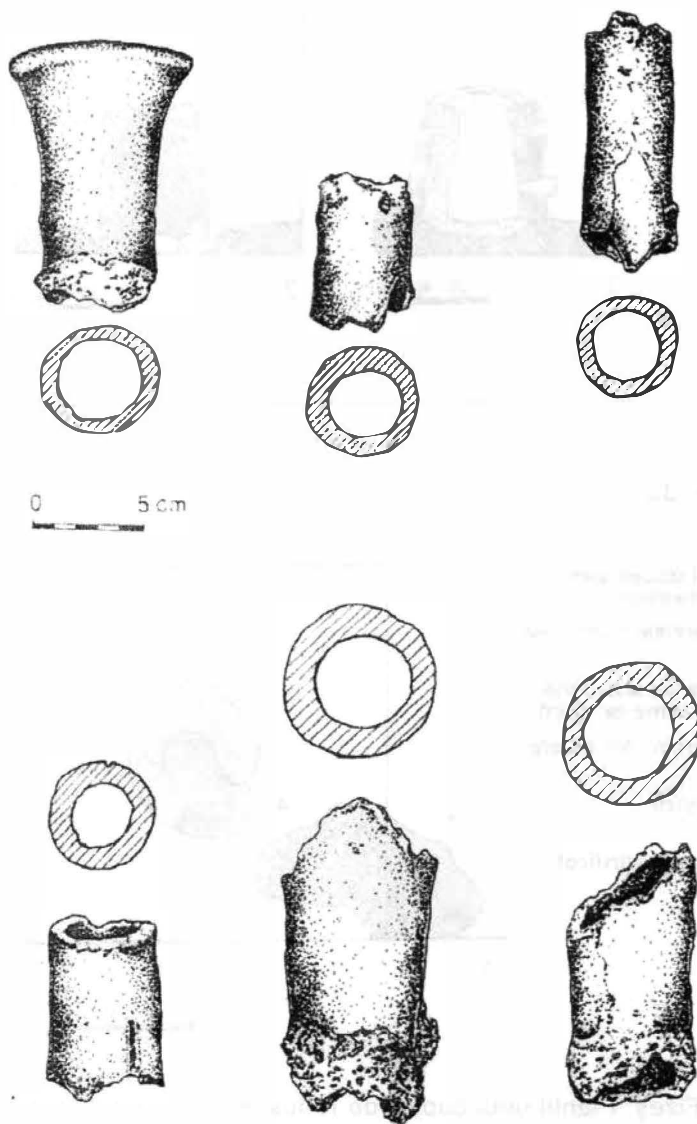

Fig. 6. Tuburi suflante de la cuptoare de redus minereul din sec. al IV-lea

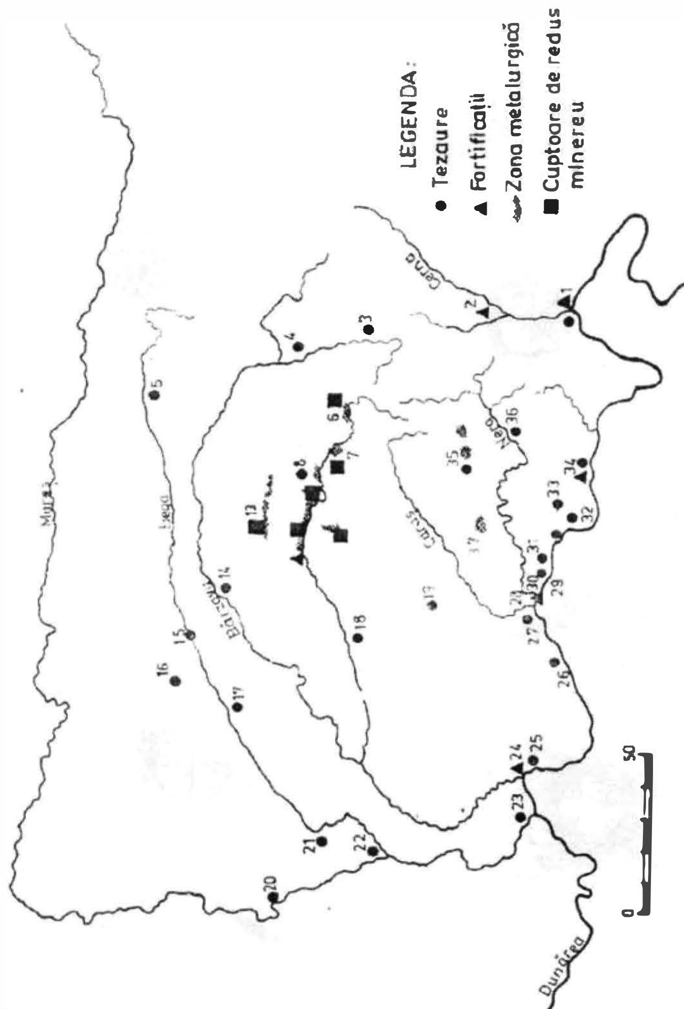

Fig. 7. Banatul montan în sec. III-IV. 1. Orşova, 2. Mehadia, 3. Borlova, 4. Jupa, 5. Făget, 6. Reşiţa, 7. Bocşa, 8. Ramna, 9. Berzovia, 10. Fizeş, 11. Gherteniş, 12.,13. Ersig, 14., 15. Timişoara, 16., 17. Sînmartinul sârbesc, 18. Denta, 19. Vîrşeţ, 20. Novi Becej, 21., 22. Belo Blata, 23. Borcea, 24. Pancevo, 25., 26. Dubovăţ, 27.28., 29. Radimna, 30. Pojejena, 31. Măceşti, 32. Moldova Nouă, 33. Moldova Veche, 34. Gornea, 35. Răcăşdia, 36. Dalboşeţ, 37. Slatina Nera.

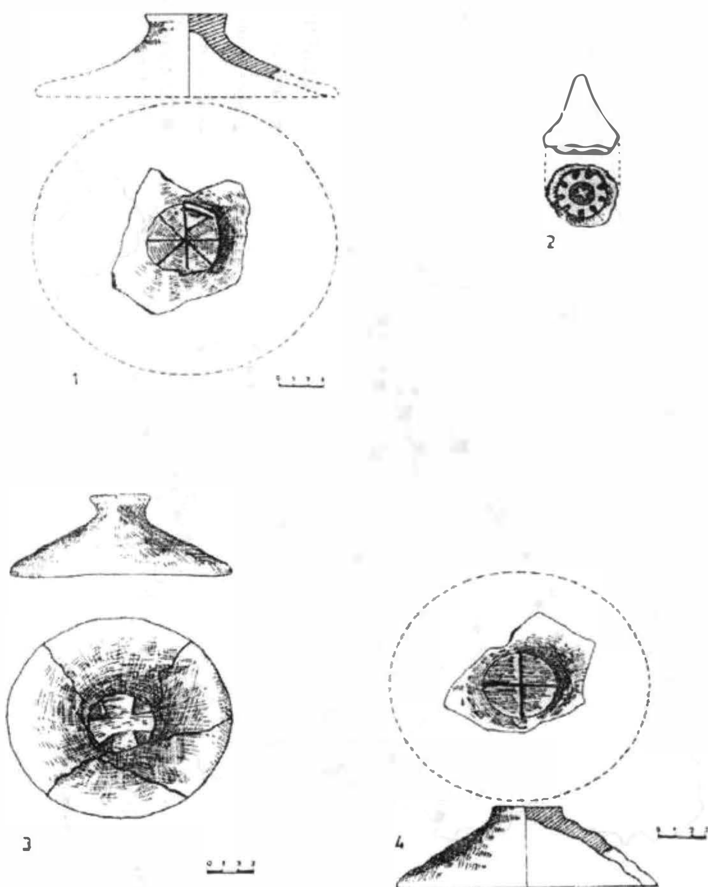

Fig.8. Piese paleocreştine (sec. IV d. Hr.) descoperite în sudul Banatului; Jupa (Tibiscum) (1, 3); Jabăr (2); Mehadia (Praetorium) (4).

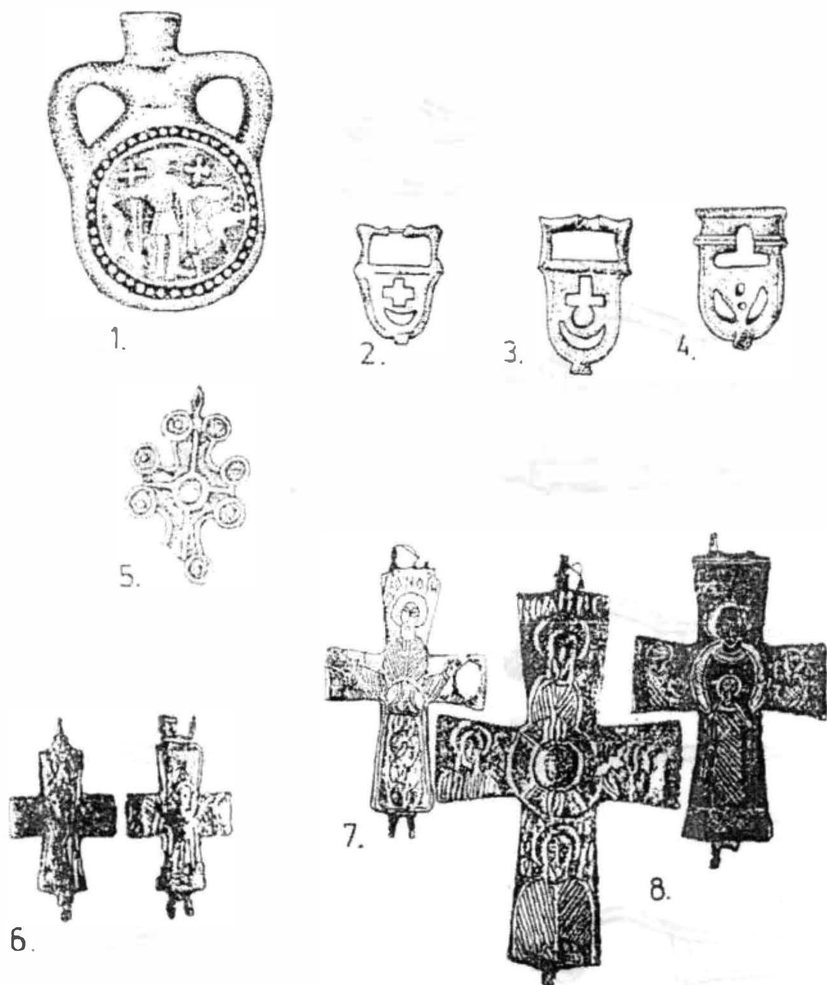
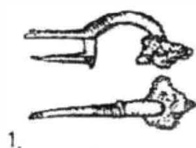
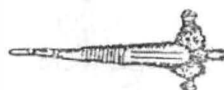

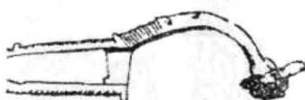
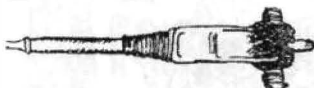
Fig.9. Descoperiri creştine în Banatul de sud din sec.VI-X. Orşova, sec. VI (1), sec. IV (2 - 4); Deta, sec. X (5); Vârşeţ, sec. IX - XI (6 - 8).

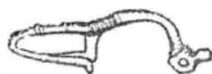
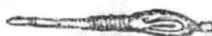

1.

3.

4.

5.

6.

7.

Fig.10. Fibule din sec.al VI-lea descoperite la Orşova (după A. Bejan).

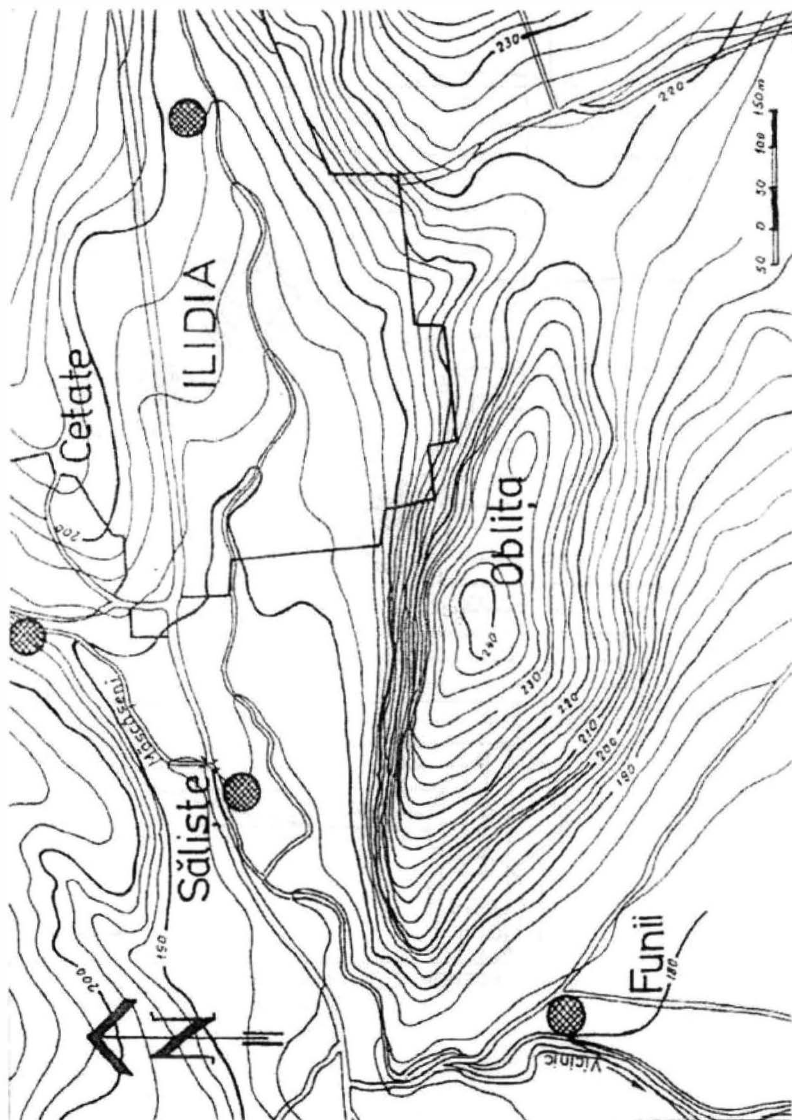

Fig.11. Ilidia. Zone cu urme de locuire din secolul al VIII-lea.

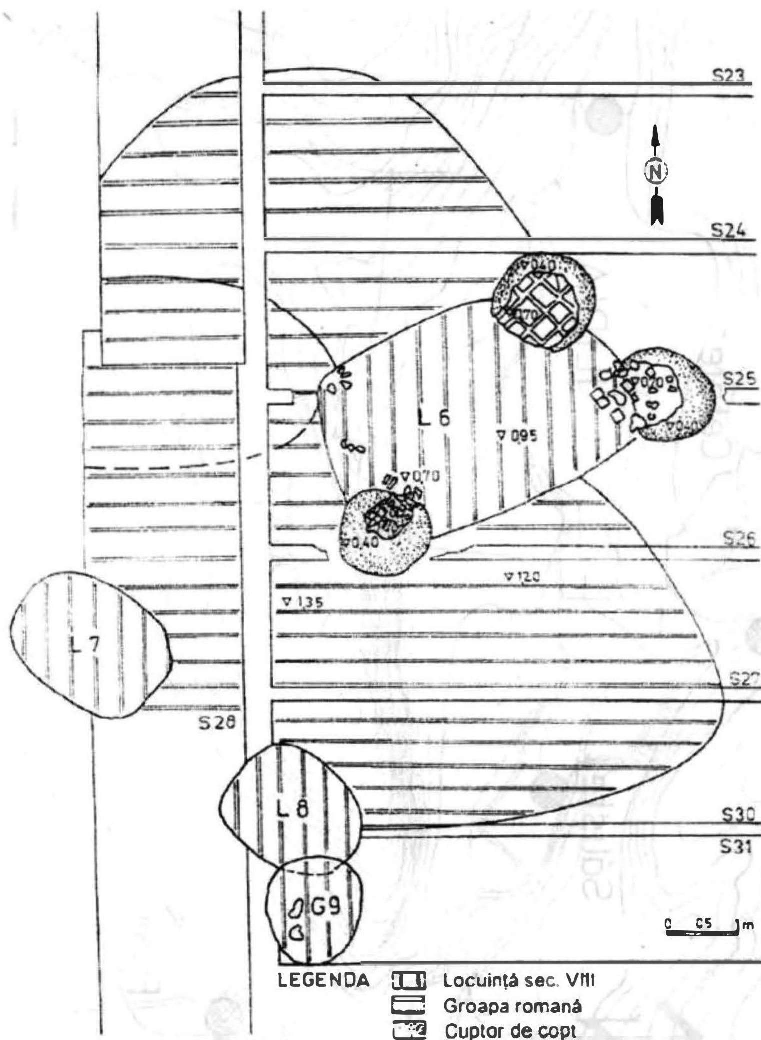

Fig.12. Gornea - Căunița de Sus. Locuințe și gropi (sec. VIII).

existenţei fortificaţiilor romane pe linia Dunării, dar şi în interiorul zonei montane şi al unei imense cantităţi monetare care a circulat în zona de sud a Banatului în cursul veacului al IV-lea. Din acest punct de vedere, activitatea metalurgică îşi găseşte explicaţia în apartenenţa zonei montane a Banatului, în cursul veacului al IV-lea, la Imperiul Roman. Abandonarea provinciei Dacia a avut, printre alte consecinţe, şi pierderea unor zone bogate în resurse miniere cum au fost cele din Transilvania. Acest fapt a determinat o revigorare a exploatării zăcămintelor de fier din Munţii Dognecei şi un impuls pentru activitatea metalurgică din zonă. Această activitate economică, susţinută de o circulaţie monetară intensă, s-a putut desfăşura doar într-o zonă controlată politic şi apărată de Imperiul Roman în secolul al IV-lea. Spaţiul montan al Banatului, datorită acestor avantaje, a fost integrat în hotarele Imperiului Roman. Ipoteza propusă de Doina Benea, conform căreia activitatea metalurgică din sudul Banatului s-a desfăşurat în afara frontierelor romane, producţia de metal fiind preluată pe baza schimbului monetar, ni se pare mai puţin plauzibilă[61] (Fig. 7).

În spaţiul sudic al Banatului, există, pentru secolul al IV-lea, o mare concentrare de masă monetară. Se cunosc actual 15 localităţi în care au fost descoperite 27 de tezaure monetare care însumează câteva zeci de mii de monede[62]. Această intensă circulaţie a monedei romane în veacul al IV-lea, în zona montană a Banatului, dovedeşte apartenenţa acesteia la Imperiul Roman. Ea ilustrează, aşa cum s-a afirmat deja, în mod strălucit perpetuarea unui sistem economic în care moneda a jucat rolul esenţial, sistem caracteristic lumii romane[63].

---

[61] D. Benea, *op. cit.*, p.172.

[62] D. Protase, *Problema continuităţii...*, p. 184-193; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p.84-92.

[63] E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 88-89.

3. DOCUMENTAŢIA ARHEOLOGICĂ CU PRIVIRE LA SECOLELE V-X

Învestigaţia arheologică a fortificaţiilor a dovedit că, la sfârşitul veacului al IV-lea, acestea au fost distruse şi abandonate [64]. Atacurile hunilor au bulversat sistemul de fortificaţii de pe linia Dunării. Procopius, vorbind despre fortificaţiile de pe malul nordic al fluviului, unele doar simple turnuri, arată că au fost dărâmate până la pământ şi pustiite de oastea lui Attila[65] Frontiera romană dela Dunăre, după moartea împăratului Teodosius, îşi încetează existenţa pentru o perioadă de aproape un veac. Descoperirile arheologice din secolul al V-lea, din spaţiul sud bănăţean, sunt extrem de puţine şi acestea provin doar din zona dunăreană. Descoperirile de pe insula Sapaja dovedesc că acest segment al zonei dunărene a fost, după căderea statului lui Attila, în anul 454, sub controlul gepizilor până la recucerirea bizantină de la începutul secolului al VI-lea. Piesele luxoase din aur, fibule şi garnitura de centură sunt atribuite unor vârfuri ale aristocraţiei gepidice[66] (Fig. 4/13).

Absenţa unor cercetări exhaustive în aşezările rurale identificate în spaţiul bănăţean, datate pe baza ceramicii doar în secolul al IV-lea, lasă deschisă posibilitatea existenţei acestora şi în cursul veacului al V-lea. De altminteri, aşa cum s-a remarcat deja şi pentru zonele învecinate din Haţeg şi Oltenia, insuficienta cunoaştere a culturii materiale nu oferă suportul necesar unor reconstituiri istorice adecvate[67].

În stadiul actual al cercetării arheologice nu dispunem de o documentaţie mai amplă nici cu privire la veacul al VI-lea în Banatul de sud. Dunărea de Jos apuseană în această perioadă redevine frontieră a Imperiului Bizantin. Împăratul Iustinian a făcut din **"Istru cea mai**

---

[64] N. Gudea, *op. cit.*, p. 104; L. Zotović, Vl. Kondić în *Comori arheologice în regiunea Porţile de Fier*, Bucureşti, 1978, p. 200.

[65] Procopius, *De Aedificiis*, IV, în *FHDR*, II, 1970, p. 463-465.

[66] D. Dimitrjević, *op. cit.*, p. 61 şi pl. VII-VIII; D. Minić în *Comori arheologice în Regiunea Porţile de Fier*, p.263, nr. 249, piesă atribuită ostrogoţilor şi datată sf. sec. V şi jumătatea sec. VI. Analogii în România din aceeaşi perioadă la Fundătura (j. Cluj). M. Rusu în *Dacia N-S*, 3, 1959, p.489.

[67] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p.45.

puternică apărare a noastră şi a întregii Europe, împăratul a acoperit ţărmul fluviului cu întărituri dese" după cum le descria **Procopius din Caesarea**[68]. Au fost refăcute şi o parte din vechile fortificaţii de pe malul nordic al Dunării sau "au fost construite din temelii alte fortăreţe"[69]. S-a amintit, în acest context, refacerea unui turn "cu numele Literata, pe care oamenii de demult îl numeau Lederata ... într-o fortăreaţă mare şi deosebit de întărită", situată în faţa oraşului Novae[70]. Castrul Novae a fost cercetat la Čezara, la circa 20 km, în aval de Golubăţ - în acest sector pe malul nordic al Dunării se deschide depresiunea Liubcova. Identificarea cetăţii refăcute de Iustinian, după cum sugerează descrierea lui Procopius, ar trebui făcută undeva în zona cuprinsă între Moldova Veche şi Gornea, unde, de altminteri, se cunoaşte existenţa unei fortificaţii din veacul al IV-lea. S-a sugerat în istoriografie identificarea cetăţii din veacul al VI-lea la extremitatea vestică a Clisurii, în insula Sapaja, unde a fost cercetată de altfel o fortificaţie mai veche folosită şi în veacul al VI-lea[71]. Ipoteza cercetătoarei Danica Dimitrijević a fost primită cu rezerve[72]. Identificarea unei alte fortificaţii, Recidiva, amintită în Novella XI, undeva între Viminacium şi Lederada nu a întrunit consensul istoricilor şi arheologilor[73]. Izvoarele istorice scrise fac dovada că o parte a Banatului de sud, cel puţin zona dunăreană, în cursul veacului al VI-lea, a intrat din nou în sfera de influenţă culturală şi politică a Imperiului Bizantin. Cercetările arheologice de-a lungul malului bănăţean al Dunării, de la Orşova şi până la Cuvin, au adus încă puţine dovezi cu privire la prezenţa bizantină în veacul al VI-lea, în acest spaţiu. Cu excepţia descoperirilor din insula Sapaja, documentaţia arheologică se rezumă doar la descoperiri fortuite de la Orşova, antica Dierna şi la Palanka Nouă. În cursul veacului al VI-lea, la Drobeta, a funcţionat un atelier metalurgic care producea catarame şi fibule romano-

---

[68] Procopius, *De Aedificiis*, IV, 1, 33, în FHDR, II, 1970, p. 461.

[69] *Ibidem*, IV, 6, 5.

[70] *Ibidem*, IV, 6, 3.

[71] D. Dimitrjević, *op. cit.*, p. 62; A. Iovanović în *Roman limes on the middle and lover Danube*, Belgrad, 1996, p. 69 şi urm.

[72] M. Vasić, în *Starinar*, 45-46, 1995, p. 44.

[73] D. Tudor, în *Istoria României*, I, p. 661, identifică Recidiva la Sucidava; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, p. 20 au propus localizarea la Vărădia în Valea Caraşului, reluând o ipoteză mai veche a istoricului V. Pârvan.

bizantine[74]. Fibule cu piciorul întors pe dedesubt, turnate în bronz, asemănătoare celor ce se produceau la Drobeta, sunt cunoscute din descoperiri mai vechi de la Orşova (Fig. 10). Corpul fibulei are de obicei o secţiune semicirculară, imitându-se prin turnare şi înfăşurarea unei sârme. Piciorul piesei este unit printr-o bară de arc, care împarte aproape simetric fibula[75]. O fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, din fier, atribuită secolului VI, a fost descoperită într-un mormânt la Cuvin[76]. Din împrejurimile Orşovei provin două fibule digitale, una de tip slav, cealaltă atribuită tipului german[77]. O piesă deosebită din aceeaşi categorie se cunoaşte de la Biserica Albă (Bela Ţîrkva). Corpul fibulei de formă semicirculară avea aplicate şapte ramificaţii, piciorul redă o figură umană (Fig. 4/15). Fibulele digitale slave de acest tip au fost atribuite celei de-a doua jumătăţi a secolului VI-lea[78].

4. DESCOPERIRI CREŞTINE DIN SECOLELE IV-VI DIN BANATUL MONTAN

Poziţia geografică a spaţiului bănăţean, punte naturală de legătură între spaţiile central şi sud-europene, precum şi permanenţa Imperiului Roman până la sfârşitul secolului al IV-lea în această zonă, au constituit factori importanţi în receptarea şi răspândirea credinţei creştine. Căile naturale de legătură cu Transilvania şi drumurile romane, exploatate încă în secolul al IV-lea, au făcut din spaţiul montan al Banatului o bază de răspândire spre fosta provincie Dacia nu numai pentru produsele romane, ci şi pentru curentele de idei şi cultul creştin[79].

Problema răspândirii creştinismului în Dacia a generat opinii

---

[74] A. Bejan, în *Acta MN*, 13, 1976, p. 257-258.

[75] *Ibidem*, p. 266 şi pl. III, IV.

[76] *Ibidem*, p. 265.

[77] D. Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568)*, Budapesta, 1961, p. 195, Tof CCXIII/ 11; U. Fiedler, *Studien zu den Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, 1992, I, p. 92, 100.

[78] U. Fiedler, *op. cit.*, p.103, face o analiză cronologiei propuse pentru aceste piese de podoabă.

[79] M. Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanenţă istorică*, Cluj, 1978, p. 225..

divergente în istoriografia română. V. Pîrvan, abordând, pe baza mărturiilor arheologice, această chestiune, a văzut începuturile creştinismului daco-roman în secolele II-III, odată cu răspândirea noii credinţe în cadrul Imperiului Roman[80]. S-a impus însă în istoriografie, pentru multă vreme, opinia formulată în anul 1936 de Constantin Daicoviciu potrivit căreia existenţa unor comunităţi creştine în spaţiul fostei provincii Dacia se poate dovedi arheologic abia din secolul al IV-lea[81]. Se admite însă, tot mai frecvent, în ultima vreme, că intervalul de la sfârşitul secolului al II-lea şi până la mijlocul secolului al III-lea au activat şi în Dacia comunităţii creştine[82]. Dacă pentru perioada de început din timpul provinciei, descoperirile arheologice creştine sunt încă puţine şi nu totdeauna concludente, odată cu veacul al IV-lea, numărul şi existenţa acestora sunt de netăgăduit.

Mărturiile arheologice creştine din secolele IV-VI din Banat au fost consemnate în studii şi repertorii întocmite începând cu perioada interbelică şi până recent de Constantin Daicoviciu[83], I.I. Rusu[84], M. Macrea[85], D. Protase[86] şi N. Gudea[87], fiind astfel integrate istoriei creştinismului din provincia Dacia. Studii speciale doar pentru spaţiul bănăţean au consacrat acestei probleme M. Moga[88], I.D. Suciu[89] şi N. Dănilă[90].

Majoritatea obiectelor creştine din Banat provin din descoperiri întâmplătoare, unele încă din veacul trecut şi au fost preluate ca atare în diverse studii, o parte s-au pierdut din depozitele muzeelor şi nu pot fi studiate. Cercetările din ultimele trei decenii în aşezările rurale daco-romane ori în fortificaţiile din veacul al IV-lea au îmbogăţit documentaţia. Având în vedere cele două aspecte expuse mai sus,

---

80 V. Pîrvan, *Contribuţii arheologice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.

81 C. Daicoviciu, în *AISC*. 2, 1936, p.208-209.

82 N. Gudea, I. Ghiurco *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 29-30.

83 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 121.

84 I.I.Rusu, în *StT*, 5-6, 1958, p. 312.

85 M. Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanenţă istorică*, p. 212-227.

86 D. Protase, *Problema continuităţii*, p. 141-153.

87 N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*,p. 71-79.

88 M. Moga, în *In Memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 260.

89 I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 26-29.

90 N. Dănilă, în MB, 34, 3-4, 1984, p. 156-159.

considerăm că se impune o rediscutare a mărturiilor creştine din secolele IV-VI din zona montană a Banatului.

Săpăturile arheologice, conduse de M. Macrea în castrul şi aşezarea romană Praetorium de la Mehadia, au scos la lumină un capac de vas care a avut incizat pe buton, după ardere, un chrismon (Fig. 8/1). Capacul, lucrat dintr-o pastă fină de culoare roşie, a apărut în castru, la clădirea comandamentului, într-un nivel datat cu monede în secolul al IV-lea[91].

De la Tibiscum provin mai multe obiecte creştine atribuite secolului al IV-lea. Astfel, din castru se cunosc, în urma cercetărilor arheologice, trei capace de vase pe care a fost redat semnul crucii[92] (Fig. 8/3,4).

Capacul, publicat de M. Moga, a avut butonul realizat după ardere, prin fierăstruire sub forma unei cruci cu braţele egale (Fig. 8/3,4). Analogiile tipologice pentru forma crucii l-au determinat pe autorul descoperirii să o încadreze perioadei de sfârşit a secolului al IV-lea[93]. Tot de la Tibiscum provine o fibulă din bronz care are arcul sub forma unui delfin în coada căruia se află o cruce. Piesa, atribuită secolului IV, provine dintr-un atelier de sticlărie[94].

O piatră de inel cu simboluri creştine, descoperită în anul 1841 la Băile Herculane, constituie o piesă deosebită. Inelul din aur, pe care a fost montată piatra de culoare albastră, cu redarea unui păun care ţine în ghiare un delfin, este apreciat drept o mărturie creştină sigură[95]. Păunul se impune în simbolistica creştină odată cu veacul al IV-lea, fiind însă întâlnit şi în veacurile următoare[96]. O piesă fragmentară din bronz, provenind din fortificaţie, din secolul al IV-lea, de la Gornea, pare să aibă un caracter creştin[97]. Este vorba de o tijă de bronz, păstrată pe o lungime de 17,5 cm, terminată la capătul inferior printr-un inel, în timp ce la capătul opus se pare că avea aplicat

---

[91] M. Macrea, N. Gudea, I. Moţu, *Praetorium.Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia*, Bucureşti, p. 84, pl. VI/6.

[92] M. Moga, *op. cit.*, p.263-264; D. Benea în *Tibiscum*, 6, 1986, p.254-255.

[93] M. Moga, *op. cit.*, p. 266.

[94] D. Benea, *op. cit.*, p. 255.

[95] M. Macrea, *op. cit.*, p. 225; D. Protase, *op. cit.*, p. 152; M. Moga, *op. cit.*, p. 260; N. Dănilă, *op. cit.*, p. 157; I. Barnea, *Arta creştină în România*, Bucureşti, 1979, p. 39 pune sub semnul întrebării descoperirea.

[96] *DACL*, XIII, I, 1937, col. 1075-1095.

[97] O. Bozu, în *Banatica* 12/1, 1993, p. 219-220, fig. 1/5.

un porumbel. Piese asemănătoare ca formă cu reprezentarea porumbelului se cunosc îndeosebi în fortificaţiile din sec. IV-VI de la sudul Dunării[98]. În opinia noastră, doar obiectele descoperite în aşezările şi fortificaţiile romane menţionate mai sus pot fi atribuite cu certitudine unor comunităţi creştine din veacul al IV-lea. Prescurnicerul de la Jabăr, descoperit într-o aşezare din veacul al IV-lea, se circumscrie mărturiilor arheologice creştine sigure, ce pot fi atribuite populaţiei daco-romane din spaţiul bănăţean (Fig. 8/2)[98a].

O serie de piese diverse din spaţiul sud-bănăţean de la Vîrşeţ, Dubovăţ, Berzovia, Gornea, râul Caraş nu pot fi incluse între mărturiile creştine din veacul al IV-lea. Astfel, cruciuliţele din metal alb, amintite de F. Milleker fără alte detalii, provenind de la Vârşeţ şi Dubovăţ, pot în egală măsură să aparţină secolelor VII-IX, sau chiar unei perioade ulterioare (sec. XI-XIII)[99]. Aceeaşi situaţie incertă privind caracterul creştin şi cronologia piesei se poate constata în legătură cu inelul în formă de cruce provenind din râul Caraş. El nu s-a găsit în inventarele Muzeului Banatului şi, aşa cum a dovedit-o investigaţia făcută de M. Moga, poate să fie o podoabă medievală decorată cu însemnul crucii[100]. Opaiţul de la Berzovia inclus în repertoriul descoperirilor creştine este cunoscut doar dintr-o descriere sumară şi care nu poate convinge asupra autenticităţii sale. Demonstraţia făcută în favoarea caracterului creştin al opaiţului descoperit într-o villa rustica la Gornea nu a oferit argumente convingătoare[101].

Revenind acum la obiectele paleocreştine din veacul al IV-lea din spaţiul montan al Banatului, constatăm că acestea se concentrează în exclusivitate în jurul centrelor romane importante precum Tibiscum,

---

[98] D. Janković, *Podunavski deo oblasti Akvisa u VI pocetkom VII veka*, Belgrad, 1981, p. 221, pl. XVIII.

[98a] I. Stratan, în *MB*, 10-12, 1980, p.740-741; N. Dănilă *op. cit.*, p. 159.

[99] F. Milleker, *op. cit.*, II, 1906, p. 276; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 28 a acceptat fără obiecţiuni descoperirile; M. Moga, *op. cit.*, p. 261 acceptă ca sigur creştine doar piesele de la Dubovăţ, Vârşeţ, Szöreg şi Băile Herculane. Inelul descoperit în râul Caraş îl exclude pe bună dreptate; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*; p. 176 au preluat fără obiecţiuni în repertoriul întocmit toate descoperirile semnalate până atunci.

[100] M. Moga, *op. cit.*, p. 260-261, nota 7.

[101] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 27 cu privire la opaiţul de la Berzovia; N. Dănilă, *op. cit.* p. 157 pune la îndoială autenticitatea piesei; O. Bozu în *Banatica*, 7, 1985, p. 226; N. Dănilă, *op. cit.* p. 158 contestă, pe bună dreptate, caracterul creştin al opaiţului din veacul al III-lea de la Gornea.

Praetorium şi Gornea. Aceste aşezări şi-au menţinut neîntrerupt viaţa din perioada provinciei şi până în secolul al IV-lea. Cu excepţia inelului de la Băile Herculane, descoperirile creştine sunt obiecte de uz comun sau podoabe de aceeaşi factură. Această constatare este importantă atunci când se are în vedere atribuirea etnică a obiectelor. Această chestiune extrem de dificilă, pentru că ele au fost atribuite în egală măsură migratorilor, cât şi populaţiei daco- romane, a generat polemici aprinse, de lungă durată, între adepţii tezei continuităţii daco-romane şi adversarii acesteia[102]. Cu toate că problema continuităţii nu a vizat şi spaţiul bănăţean, atribuirea descoperirilor creştine de aici îşi păstrează importanţa de netăgăduit. Analizarea şi atribuirea mărturiilor creştine din secolele IV-V, aşa cum sugera deja C. Daicoviciu, trebuie făcute în contextul societăţii care a avut o formă de viaţă şi o mentalitate romană şi care a rămas în Dacia[103]. Materialele creştine din veacul al IV-lea descoperite în Banat au făcut parte din categoria obiectelor de uz casnic sau podoabe de certă factură romană. Aceste mărturii trebuie puse pe seama populaţiei daco-romane care a continuat şi în secolul al IV-lea să trăiască în vechile centre romane din Banatul de sud. Creştinismul s-a răspândit, în cursul veacului al IV-lea prin "coridorul cultural" al Dunării de Jos apusene spre spaţiul fostei provincii Dacia, în forma sa latină, sub influenţa centrelor religioase din nordul Italiei şi Illyricum[104]. Spaţiul bănăţean a fost legat, în această perioadă, economic, militar şi politic, de provinciile romane de la sudul Dunării.

Căderea fortificaţiilor, la sfârşitul sec. al IV-lea şi începutul sec. V, de pe linia Dunării sub şocul migratorilor, a avut drept consecinţă ştrangularea unor căi naturale de comunicaţie cu occidentul. Legăturile multiple, evocate mai sus, cu provinciile de la sudul Dunării, şi mai departe cu Italia, au devenit dificile în contextul politic şi economic creat de invaziile din veacul al V-lea. Odată cu readucerea frontierei Imperiului de răsărit, sub împăratul Iustinian (527-565), pe linia Dunării, spaţiul fostei provincii Dacia intră în sfera de influenţă politică, culturală şi religioasă a acestuia. Piese descoperite la Orşova şi Noua Palanka fac dovada existenţei unor comunităţi creştine din veacul al VI-lea în

---

[102] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 517; G. I. Brătianu, O *enigmă şi un miracol: poporul român*. Bucureşti, 1988, p. 53-67; D. Protase, *op. cit.* p. 157; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*. Bucureşti, 1982, p. 163-170; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 84-87; U. Fiedler, *op. cit.*, p. 43-48.

[103] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 521.

[104] M. Macrea, *op. cit.*, p. 207-210; D. Protase, *op. cit.*, p. 154.

spaţiul sud-bănăţean. Astfel, de la Dierna, fortificaţie refăcută de împăratul Iustinian, se cunosc trei catarame de centură de tip Sucidava[105]. Piesele, turnate în bronz, au avut corpul de formă ovală, terminate printr-un buton. Decorul a fost realizat prin decuparea în corpul podoabei a unei lunule şi a unei cruci cu braţe (Fig. 9/2-4). Cataramele de tip Sucidava, atribuite de obicei veacului al VI-lea, se cunosc într-un număr impresionant de descoperiri în spaţiul Dunării de Jos[106].

O altă piesă, redescoperită în depozitele de la Muzeul Banatului şi care se pare că provine tot de la Dierna, constituie o mărturie extrem de sugestivă privind circulaţia obiectelor de cult creştine din zona orientală a Imperiului Bizantin în spaţiul Dunării de Jos. Este vorba de un vas de lut, care provine din mediul copto-creştin din nordul Egiptului, frecvent utilizat în cultul Sfântului Menas. Ploscuţa (ampula) cu diametrul de 6,7 cm. şi o grosime de 2,2 cm., a avut redate pe ambele feţe imaginea Sfântului Menas, în picioare, în poziţie de orant[107]. De-o parte şi de alta a corpului apar două cruci cu braţele egale, iar la picioare sunt redate două cămile (Fig. 9/1). Aceste vase pentru păstrat apa sau untdelemnul au fost răspândite de pelerini în sec. V-VI, de la mormântul Sf. Menas, de la Karm-Abou-Mina, în nordul Africii, Italia, Dalmaţia şi până la Dunărea de Jos[108].

Un opaiţ din bronz, care se poate înscrie între mărturiile creştine din sec. V-VI din spaţiul sudic al Banatului, a fost semnalat la Nova Palanka. Piesa, se pare azi pierdută, din Muzeul Vârşeţ, se cunoaşte doar din descrierea făcută de F. Milleker[109]. În absenţa unui desen, nu se poate preciza tipul opaiţului, se ştie doar că a avut mânerul în formă de cruce, pe care se afla un porumbel. Cu toată descrierea sumară, ea îşi găseşte analogii apropiate într-o descoperire din împrejurimile

---

[105] M. Moga, *op. cit.*, p. 260; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 200-201.

[106] I. Barnea, *Arta creştină în România*, I, Bucureşti, 1979, p. ; U. Fiedler, *op. cit.* 73.

[107] D. Benea, în *MB*, 36, I, 1986, p. 43-44.

[108] *DACL*, XI-1, 1935, col. 387-390; Karl M. Kaufmann, *Die Menasstadt und das Nationalheiligtum der altchristlichen Aegypter*, Leipzig, 1910, p. 75 şi urm., taf. 97; J. Strzygowski, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire*, Osnabrück, 1973, p. 224-225 nr. 8969-8973; O. Wulf, *Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke*, Berlin, 1909, n. 1385-1386; I. Barnea, *op. cit.* p. 29 pl. 101.

[109] F. Milleker, *Denkmäler des Glaubenslebens im römischen Banat 101-270, n. Chr.*, Werschetz, 1937, p. 14; N. Dănilă, *op. cit.* p. 158; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 147.

Dejului. Opaiţul de la Dej, turnat din bronz, avea deasupra mânerului o cruce înscrisă într-un cadru romboidal, deasupra căreia se înălţa un porumbel[110]. Analogiile pentru piesa de la Dej sugerează o încadrare cronologică a acesteia în secolele V-VI. Atât opaiţul de la Dej, cât şi cel de la Nova Palanka se înscriu într-o serie tipologică de opaiţe din bronz cu mânerul redat sub forma unei cruci suprapuse de un porumbel, frecvent răspândită în perioada secolelor V-VI[111]. Originea acestui tip de lampă creştină trebuie căutată în lumea bizantino-koptă de unde s-a răspândit în Imperiul Bizantin[112].

Prezenţa la Dunărea de Jos apuseană a unor piese provenind din mediul creştino-kopto-bizantin nu poate să mai surprindă având în vedere că cercetările lui N. Vlassa au evidenţiat deja, cu două decenii în urmă, obiecte creştine, de aceeaşi factură, ajunse în extremitatea nord-vestică a fostei provincii Dacia[113]. Piesele creştine din Banat sugerează un "coridor cultural" de-a lungul căruia au circulat obiectele creştine de aceeaşi factură, venite din Imperiul Bizantin, prin Balcani spre Transilvania.

Politica ofensivă a împăratului Iustinian (527-565), în urma căreia s-a restabilit autoritatea bizantină la Dunărea de Jos, a avut consecinţe şi în planul organizării ecleziastice a Peninsulei Balcanice. Prin Novella XI din 14 aprilie 535, împăratul a înfiinţat Prefectura Illyricum şi arhiepiscopia Iustiniana Prima[114]. O parte din teritoriul sud-bănăţean intră în structura administrativă şi ecleziastică nou creată. Pe ţărmul nordic al Dunării au fost ridicate cetăţile Litterata şi Recidiva. Bisericile existente în fortificaţiile din frontiera dunăreană au contribuit la răspândirea credinţei în spaţiul de la nordul fluviului şi au jucat un rol important în combaterea ereziei bonosiene care s-a manifestat cu

---

[110] D. Protase, *op. cit.* p. 127-148; I. Barnea *op. cit.* p. 254, p. 109/1; datează piesa în sec. IV-V; N. Vlassa în *Acta MN*, 16. 1979, p. 173-174 cu argumente temeinice pentru fixarea cronologiei în sec. V-VI.

[111] J. Strzygowski, *op. cit.* p. 290-292, pl. XXXIII; DACL, 1, 1928, col. 1198: *DACL*, III, 2, 1914, col. 2213.

[112] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 173.

[113] *Ibidem*, p. 174-187.

[114] *FDRH*, II, p. 378-379 *"utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frecventaretur et tam Viminacium quam Recidiva et Litterata quae trans Danubium sunt"*.

virulenţă în episcopia Aquae[115]. Extrem de puţinele mărturii arheologice creştine din sec. V-VI din spaţiul sud bănăţean sunt departe de a oferi suportul documentar pentru reconstituirea vieţii creştine. Rămâne un deziderat al cercetării viitoare identificarea pe teren şi investigaţia arheologică a cetăţilor din sec. al VI-lea amintite în izvoarele scrise şi a evenualelor lăcaşe de cult.

5. AŞEZĂRI ŞI DESCOPERIRI DIN SECOLELE VII-X

Documentaţia de care dispunem pentru secolul al VII-lea asupra zonei montane a Banatului este extrem de puţină. Se cunosc câteva descoperiri atribuite secolelor VI-VII la Caransebeş[116], Jupa[117] şi Drencova[118]. Dealtminteri, şi în zonele învecinate din Transilvania şi Oltenia se constată o situaţie asemănătoare, cu foarte puţine aşezări în care s-au făcut cercetări concludente[119].

Pentru secolul următor, al VIII - lea. harta zonei studiate consemnează un număr de 16 localităţi cu descoperiri atribuite acestei perioade. Urme de locuire, atribuite unor aşezări din sec. VIII-IX, sunt cunoscute în Clisura Dunării, în văile care străbat Depresiunea Oraviţa, precum şi în Depresiunea Caransebeş. Sigur, majoritatea descoperirilor au fost făcute prin cercetări de suprafaţă, investigaţii arheologice, care au evidenţiat locuinţe şi amenajări gospodăreşti, s-au executat doar la Gornea, Ilidia şi Moldova Veche. Repartiţia geografică a aşezărilor din sec. VIII-IX în spaţiul Banatului de sud reflectă doar stadiul actual al cunoaşterii, intensitatea cercetărilor

---

[115] M. Vasić, *op. cit.*, p. 42-52, cu privire la limesul bizantin al provinciei Moesia prima; Dj. Janković, *op. cit.* p. 207, admite că o parte din descoperirile arheologice de la Prahovo, sediul episcopiei Aquae, fac dovada adepţilor ereziei lui Bonosiu. Furcile de mână (pl. XVIII), identice celei semnalate la Gornea (sec. IV) sunt apreciate ca obiecte purtate de adepţii ereziei bonosiene, înlocuind crucile; J. Zelller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918, p. 344-345 şi 349-350.

[116] A. Bejan, P. Rogozea, în *St CIEC*, 4, 1982, p. 216-222.

[117] M. Rusu în *Banatica*, 4, 1977, p. 202.

[118] Informaţii V. Boroneanţ, care a făcut cercetări în zona Cazanelor Dunării.

[119] M. Rusu, *op. cit.* p. 180; O. Toropu, *op. cit.* p. 199-121; R. Popa, *op. cit.* p. 46; A. Bejan, *op. cit.* p. 198. repertoriul descoperirilor din Banat.

arheologice în microzonele geografice ale regiunii. Aşezările identificate în Depresiunea Oraviţa se înşiruie de-a lungul văilor care străbat acest spaţiu piemontan de la poalele Munţilor Aninei şi până în zona Câmpiei Caraşului. Ele se află în lunca râurilor, la adăpostul dealurilor ca o străjuire de-o parte şi de alta. Aşa cum au dovedit-o cercetările de la Ilidia şi Forotic, uneori aşezările atribuite sec. VIII-IX au vatra amplasată în văi colaterale împădurite şi retrase (Fig. 11). În Clisura Dunării, la Gornea şi Moldova Veche, vatra aşezării ocupa terasele deschise ale fluviului. În stadiul actual al cercetării este dificil de stabilit suprafaţa ocupată de vatra unei aşezări din această perioadă, precum şi dispunerea locuinţelor în cadrul acesteia. Doar cercetările de la Gornea-Căuniţa de Sus au oferit repere pentru reconstituirea perimetrului aşezării şi al tipului de locuinţă[120]. Astfel, pe o terasă domoală a Dunării, într-o suprafaţă de circa 15000 m^2 au fost cercetate 11 complexe arheologice. Locuinţele de la Gornea au avut o parte săpată în pământ, sub forma unor gropi rectangulare cu colţuri rotunjite care măsoară 2,70 / 1,80 (L_8), 3,50 / 3,60 (la L_1) şi 4,50 / 3,25 la locuinţa 6. Adâncimea gropii locuinţelor era cuprinsă între 0,40-0,60 cm (Fig 12). Observaţiile arheologice au dovedit că pereţii caselor au fost ridicaţi pe tălpi de bârne de lemn aşezate direct pe sol[121]. Acelaşi tip de locuinţă se cunoaşte din aşezările de la Ilidia-Sălişte, Ilidia-Funii şi de la Moldova Veche-Vinograda. Locuinţele cu podeaua adâncită în pământ din sec. VIII-IX, pentru care arheologia medievală a utilizat o terminologie diversă, sunt de veche tradiţie şi au persistat până în perioada medievală târzie[122].

În interiorul locuinţelor de la Gornea şi Ilidia au fost găsite cuptoare din piatră, cât şi cuptoare din lut, cu bolta semisferică. Prezenţa în locuinţe a acestui tip de cuptor, cel din urmă, cunoscut de altminteri din aşezări din Transilvania, Moldova şi spaţiul sud-carpatic, a fost pusă pe seama unei influenţe slave.

Inventarul locuinţelor de Gornea-Căuniţa de Sus a evidenţiat podoabe, arme şi oblecte de uz casnic, utile atât pentru cunoaşterea culturii materiale, cât şi pentru stabilirea cronologiei aşezării. Obiectele de podoabă descoperite în inventarul locuinţelor L_3 şi L_4 sunt reprezentate de cerceii cu pandantiv stelat precum şi de un cercel cu

---

[120] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *Gornea*, p. 16-18.

[121] *Ibidem*, p. 29.

[122] Supra nota 46 cu privire la terminologia locuinţei.

cap spiralat. Cercelul din argint cu lunulă simplă, are un decor care imită tehnica firului filigranat. Celălalt exemplar are pandantivul realizat prin turnare cu un ornament care imită tehnica granulaţiei[123]. Numai în spaţiul carpato-dunărean se cunosc 27 de aşezări şi necropole din sec. VI-IX, unde s-au descoperit acest gen de podoabe[124]. Analogiile din spaţiul Dunării de Jos pledează pentru datarea podoabelor de la Gornea în veacul al VIII-lea[125]. Cerceii cu pandantiv stelat au fost vehiculaţi în mediul slav şi bulgar de la sudul fluviului şi în mediul românesc, după cum o dovedeşte aria lor de difuziune.

Reconstituirea tabloului etno-demografic al spaţiului carpato-dunărean în sec. VII-IX, datorită absenţei aproape complete a informaţiilor scrise, are la bază documentele oferite de cercetarea arheologică. În aceste condiţii, problema esenţială pe care o are de surmontat cercetarea istorică o constituie atribuirea etnică a documentaţiei arheologice. Cercetarea exhaustivă a unei aşezări din sec. VII-X şi a necropolei contemporane constituie condiţia absolut necesară care trebuie să preceadă orice demers în această chestiune[126]. Observaţiile şi interpretarea documentaţiei arheologice sub raportul atribuirii etnice şi al difuziunii lor între diferitele comunităţi etnice, propuse de R. Popa pentru spaţiul vecin Banatului, şi-au păstrat neştirbită actualitatea.

Se remarcă însă faptul că, pentru Banatul de sud, nu dispunem în acest moment de o documentaţie arheologică completă asupra unei aşezări sau necropole. Din acest motiv, datarea unor descoperiri izolate, într-o perioadă restrânsă şi atribuirea lor etnică a fost evitată. Absenţa cercetării arheologice în necropole din sec. VII-X, în Banat, reduce, în acest moment, considerabil şansele unor întregiri istorice[127].

Studiul recent al cercetătorilor sârbi Milica şi Djordje Janković, consacrat istoriei şi arheologiei slavilor în bazinul Dunării sârbeşti, consemna cele dintâi aşezări slave în valea Dunării, la mijlocul

---

[123] D. Ţelcu, G. Lazarovici, *op. cit.* p. 30-31.

[124] D. Gh. Teodor, în *Arh. Mold*, 18, 1995, p. 296-297.

[125] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.* p. 31; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p.197; U. Fiedler, *op. cit.* p. 177-179, Abb 39; M. Comşa în RÉSEE, IX, 3, 1971, p. 383-389.

[126] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 51.

[127] M. Rusu, *op. cit.* p. 205-206 lista cimitirelor din sec. VII-IX din Banat şi Transilvania. Cimitirul de înhumaţie de la Maidan, localizat la Bădişorul de Jos, în judeţul Caraş-Severin, se identifică însă cu altă aşezare Maidan din NV Banatului.

secolului al VI-lea[128]. Aşezările de pe malul drept al fluviului de la Apatin, Vlnca, Slatina, Prahovo datate în cursul secolului al VI-lea au fost atribuite valului slav timpuriu care a trecut Dunărea[129]. Trebuie subliniat însă şi faptul că, în amintitul studiu de sinteză arheologică privitor la bazinul sârbesc al Dunării în sec. VI-XI, elementul romanic nu se regăseşte deloc. Descoperirile arheologice provenind din cele 112 localităţi situate în bazinul dunărean au fost atribuite de cercetătorii sârbi în exclusivitate slavilor[130].

Analiza descoperirilor funerare din sec. VI-IX din spaţiul Dunării de Jos l-a determinat pe Uwe Fiedler să conteste continuitatea populaţiei romanizate în această zonă. Elementul românesc, după opinia aceluiaşi autor, s-a infiltrat după secolul al VIII-lea în spaţiul nord dunărean venind din Peninsula Balcanică[131]. Constatăm, aşadar, în studii arheologice recente contestarea prezenţei unei populaţii romanice şi mai apoi româneşti în bazinul Dunării de jos ceea ce face, după aceste teorii, inexplicabilă apariţia poporului român[132].

Studierea perioadei de convieţuire slavo-române (sec. VI-IX) a găsit un suport documentar în toponimia din spaţiul românesc actual, având în vedere caracterul lacunar al celorlalte izvoare istorice. Pentru zona Banatului de sud, s-a relevat că o bună parte din numele de aşezări, râuri îşi au originea în apelative slave. E. Petrovici a susţinut că toponimele slave vechi din Banat dovedesc o puternică influenţă bulgară[133]. Discuţiile privitoare la vechimea relaţiilor lingvistice slavo-române şi a etapelor de pătrundere a influenţelor în perioada secolelor VI-X reflectă încă o dată, o diversitate de opinii[134]. Se pare că

---

[128] M. şi Dj. Janković *op. cit.* p. 143.

[129] *Ibidem*, p. 144.

[130] *Ibidem*, p. 143-144.

[131] U. Fiedler, *op. cit.* I p. 45-48.

[132] I. Bóna, în *Histoire de la Transilvanie*, p. 115, considera că românii au apărut în bazinul Carpatic, sporadic, odată cu secolul al XIII-lea. Opinia lui F. Lot este extrem de sugestivă şi încă actuală în privinţa atitudinii istoriografiei maghiare, sârbe şi bulgare faţă de problema continuităţii. Prezenţa românilor în Evul Mediu este exclusă în spaţiul Transilvaniei cât şi al Peninsulei Balcanice. F. Lot considera că românii "n-au căzut din cer şi nici n-au venit din fundul iadului. Această unanimitate împotriva românilor incită, prin urmare la adoptarea tezei cu privire la dăinuirea daco-romanilor la nordul Dunării". G. Brătianu, *op. cit.*, p. 161.

[133] E. Petrovici în *Dacoromania*, X, 1941-1943, p. 235, 247-250; idem în *SDT*, Bucureşti, 1970, p. 250-254.

[134] E. Petrovici, *SDT* ..., p. 145-151; 173-193; I.I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981, p.218-222; I. Pătruţ, *Studii de limba română şi slavistică, Cluj, 1974*, p. 91-98; 101-121.

argumentele lingvistice nu pot să susţină o etapă anterioară secolului al IX-lea de pătrundere a elementelor slave direct în limba română[135]. Izvoarele narative bizantine aduc mărturii ale stăpânirii bulgare la nordul Dunării odată cu secolul al IX-lea. Interpretarea informaţiilor istorice cu privire la stăpânirea bulgară în sec. IX-X în spaţiul carpato-dunărean au dat naştere la aprigi polemici în istoriografia română şi bulgară[136]. Înfrângerea avarilor în anul 803 sub acţiunile conjugate ale bulgarilor şi francilor a dus la modificări în structura politică şi statală în bazinul Dunării mijlocii şi inferioare. Expansiunea bulgară sub Omurtag a făcut ca regiunea Sirmium şi o parte a Banatului să rămână o îndelungată perioadă sub stăpânirea bulgară[137]. O ştire din anul 892 face dovada că bulgarii vindeau sare în Moravia. Salinele din Transilvania şi drumul sării pe Mureş şi Tisa a fost controlat în această perioadă de bulgari. K. Horedt, analizând descoperirile din sec. VII-VIII şi până în sec. IX-X din perioada slavă din Transilvania, le grupează în două mari blocuri, fiecare cu câte trei grupe.Descoperirile atribuite grupului Blandiana, circumscrise perioadei sec. IX-X, sunt puse pe seama dominaţiei bulgare, cu evidente legături culturale în bazinul Dunării Inferioare[138].

Izvoarele narative bizantine şi maghiare aduc mărturii tot mai dese, odată cu veacul al X-lea, despre prezenţa maghiară şi, odată cu aceasta, despre configuraţia etno-demografică din bazinul Dunării mijlocii şi inferioare. Constantin Porfirogenetul, împăratul bizantin care-şi scria opera pe la mijlocul secolului al X-lea atestă prezenţa maghiarilor pe linia Dunării lîngă "podul lui Traian, la intrarea în Turcia". Aceeaşi sursă, amintind despre configuraţia etnografică, arată că "turcii (ungurii) se învecinează în partea de răsărit cu bulgarii, unde îi desparte fluviul Istru, fluviu numit şi Dunăre, la apus sunt francii, iar

---

[135] I. Pătruţ, Vechimea relaţiilor lingvistice slavo-române în: *Studii de limba română şi slavistică* ..., p. 105.

[136] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti* în *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p.51-53. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 191; V. Spinei, *op. cit.* p. 50-51.

[137] A. Decei, *op. cit.* p. 53; U. Fiedler, *op. cit.*, p. 35-36; V. Spinei, *op. cit.*, p. 50; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 62; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, 191-193.

[138] M. Comşa în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 73-74, atribuie tezaurul de la Sînnicolau Mare atelierelor bulgare datate în sec. IX; M. Rusu, în *Apulum*, 9, 1971, p. 722, descoperiri din Transilvania; K. Horedt, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 72-78; 100-101. I. Bóna, *op. cit.*, p. 105-108.

la miazăzi sunt croaţii"[139].

Documentaţia arheologică cu privire la zona montană a Banatului în veacul al X-lea este încă foarte sumară. Au fost semnalate descoperiri monetare bizantine la Deta, Orşova şi Cuvin[140]. Se cunosc, din descoperiri întâmplătoare mai vechi, podoabe şi accesorii de îmbrăcăminte de la Deta, Vârşeţ, Banatska Palanka, Orşova şi Cuvin. Mormintele de la Vârşeţ şi Denta au fost atribuite sec. X-XI. În inventarul funerar cuprinzând cercei cu pandantiv în formă de ciorchine, brăţările cu capete animaliere pledează pentru datarea descoperirii la sfârşitul sec. X-XI[141]. Podoabele cunoscute de la Banatska Palanka, tipologic se înscriu în aceeaşi perioadă[142]. Pandativii cunoscuţi din descoperirile de la Deta şi Vârşeţ şi Banatska Palanka sunt consideraţi îndeobşte ca podoabe legate de mediul feudal maghiar[143].

Mormintele din sec. X-XI, care pot fi atribuite cuceritorilor maghiari (perioadei *honfoglalás*), sunt amplasate pe rama vestică a piemontului bănăţean, la confluenţa acestuia cu cîmpia. Descoperirile de la Timişoara-Cioreni, Voiteg, Deta, Vârşeţ, jalonează şi ocolesc pe la vest zona montană a Banatului[144].

Absenţa unor descoperiri care ar putea fi atribuite unei prezenţe timpurii maghiare în culoarul Timiş-Cerna sugerează că spaţiul montan din sudul Banatului a rămas în afara acţiunilor maghiare din sec. X-XI sau a fost ocolit pe la vest[145]. Prezenţa unor comunităţi maghiare încă în veacul al X-lea în sudul Banatului a fost susţinută pe baza unor atestări din documente de cancelarie târzii din veacul al XIV-lea.

---

[139] Constantini Porphyrogeniti. *De administrando imperio*, 13. 15; 40. 25, 35, în *FDRH*, II, p. 661, 667.

[140] A. Bejan, *op. cit.* p. 202.

[141] F. Milleker, *op. cit.* 1909, p. 290; M şi Dj. Janković, *op. cit.*, p. 85. Pentru descoperirile de la Deta: F. Milleker, *op. cit.*, 1909, p. 274; Cs. Balint, *Südungarn im X Jahrhundert*, Budapesta, 1991, p. 218, tab LIII/17; J. Giesler, în *PZ*, 56, 1, 1981, p. 94-99 cronologia şi răspândirea cercellor cu pandantiv sub formă de ciorchine atribuiţi culturii Bjelo-Brdo.

[142] M. şi Dj. Janković, *op. cit.* p. 70; Cs. Balint, *op. cit.*, p. 245; taf. LIII.

[143] Cs. Balint, *op. cit.*, p. 123-135; taf. XXXVII/4; J. Giesler, *op. cit.*, p. 90; Z. Vana, in *SlovArch.* 2, 1954, p. 100.

[144] M. Rusu, în *Relations between the autochtonous population and migratory populations*, Bucureşti, 1975, p. 201, lista de la 216-217; D. Ţeicu, în *AM*, I 1996, p. 13.

[145] R. Popa, în *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 354.

Interesul regalităţii maghiare pentru organizarea zonei nu poate fi susţinut pe temeiul izvoarelor documentare înaintea veacului al XII-lea[146]. Câteva piese de cult descoperite la Deta[147], Vârşeţ[148] şi alte zone neprecizate din sudul Banatului[149], fac dovada unor comunităţi creştine în spaţiul Dunării de Jos apusene în secolele IX-XI. O cruce simplă, cu braţele egale, redate la colţuri sub forma a două cercuri se cunoaşte dintr-o descoperire întâmplătoare de la Deta (Fig. 9/5). Analogiile tipologice plasează piesa în secolul X-XI. Crucile simple din sec.VII-X aflate în colecţia Muzeului Banatului pot să provină din sudul văii Dunării. Cruci duble relicviar a căror manieră de execuţie şi decor ne îndreaptă spre un centru creştin din mediul siro-palestinian al secolului IX-X au fost descoperite la Vărşeţ[150] (fig. 9/6-8). În valea Dunării, la Cladovo, se cunosc astfel de piese din sec. VIII-IX provenind din mediul creştin bizantin. Piesele din Muzeul Banatului, aparţinând aceleiaşi categorii de piese de cult, au decorul realizat în relief. Existenţa unor centre religioase şi a unor structuri bisericeşti în secolul al X-lea la sudul Dunării a favorizat fără îndoială circulaţia unor piese de cult în spaţiul bănăţean. De altfel, la începutul veacului al XI-lea, în Banat, sunt atestate, la Tibiscum şi Biserica Albă, centre episcopale subordonate Episcopiei de Branicevo. Originea acestor structuri ecleziastice, aşa cum vom arăta în altă parte, se leagă direct de stăpânirea bulgară din secolul al IX-lea în Banat. Analiza globală a documentaţiei arheologice de care dispunem pentru reconstituirea evoluţiei istorice a Banatului de sud a pus în evidenţă problemele majore care se ridică în faţa cercetărilor arheologice. Absenţa unor cercetări în necropole din perioada secolelor IX-X reduce considerabil şansele unor reconstituiri reale a stărilor etno-demografice din spaţiul bănăţean. Cu toate limitele inerente pe care le oferă documentaţia arheologică în reconstituirea proceselor istorice, în absenţa altor surse istorice, ea reprezintă singura alternativă viabilă şi de aceea se impune un program clar pentru acest interval cronologic din istoria românilor. Aspectul în sine a fost relevat şi pentru alte zone ale României, dar îşi păstrează actualitatea şi pentru istoria Banatului.

---

[146] Gy. Györfy, *op. cit.* III, p. 473.

[147] Cs. Balint, *op. cit.* p. 218.

[148] R. Petrović în GMP, 3, 1991, p. 69-71, pl. 4/1.

[149] A. Bejan, P. Rogozea în *StCIEC*, 4, 1982, p. 222-224, pl. 1-3.

[150] R. Petrović, *op. cit.*, p. 69, 76 plasează originea acestora în mediul siro-palestinian.

VI. CIVILIZAŢIA MEDIEVALĂ ÎN BANATUL MONTAN

1. SATUL MEDIEVAL

Geneza şi evoluţia satului românesc au constituit o preocupare permanentă a istoriografiei române, abordată de istorici, arheologi, filologi şi etnologi[1]. Pornind de la definirea unanim acceptată a satului drept o aşezare stabilă ai cărei locuitori se ocupă cu agricultura, s-a încercat reconstituirea habitatului rural pe baza informaţiilor istorice scrise, arheologice şi lingvistice. Aportul arheologiei medievale la cunoaşterea habitatului rural în secolele X-XIV a fost unanim recunoscut şi evidenţiat. Momentele de bilanţ periodic în istoriografia română asupra cercetării satului medieval au pus în evidenţă acumulările realizate, metodele de cercetare, dar şi deziderate extrem de importante rămase încă restante[2]. Stadiul actual al cercetării satului medieval în spaţiul Transilvaniei şi Banatului, bunăoară, relevă un număr extrem de mic de aşezări investigate şi mai puţine din acestea valorificate ştiinţific. O recentă evaluare a momentului actual al arheologiei medievale româneşti a evidenţiat priorităţile cercetării în acest domeniu[3].

Reconstituirea imaginii unui sat medieval presupune cunoaşterea vetrei sau vetrelor propriu-zise ale aşezării şi a spaţiului de activitate, evidenţierea urmelor activităţii agricole şi meşteşugăreşti, a drumurilor, a monumentului de cult, a necropolei şi nu în ultimul

---

[1] I.I. Rusu, în *AMET*, 1966, p. 74-75; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj-Napoca, 1969, p. 586; N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1972, p. 14; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chişinău, 1994, p. 106-150; 229-306.

[2] R. Popa, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 556; M. Matei, în *SCIVA*, 30, 3, 1979, p. 420; P. Iambor, în *ACTA MN*, 20, 1983, p. 505-506.

[3] A.A. Rusu, în *AM*, I, 1996, p. 7-8.

rând a fortificaţiei individuale sau colective[4]. Cunoaşterea integrală a fiecărui segment al habitatului rural oferă informaţiile necesare pentru reconstituirea imaginii de ansamblu a unui sat medieval. S-a relevat deja că cercetarea parţială, prin sondaje arheologice, a unui sat medieval oferă răspunsuri limitate şi reduce şansele unei reconstituiri globale a habitatului medieval dintr-o zonă. Extrem de puţine aşezări din spaţiul românesc au beneficiat de o cercetare arheologică exhaustivă urmată de o reconstituire pe baza informaţiilor oferite de izvoarele scrise şi cele arheologice.

Cercetarea satului medieval bănăţean, din secolele X-XIV, a stat în atenţia istoricilor, arheologilor şi etnologilor care au analizat vetre de sat, necropole, toponimia şi geografia istorică a regiunii în această perioadă. Documentele de cancelarie oferă informaţii cu privire la aşezările medievale din secolele XIII-XIV; în acest context arheologia este chemată să ofere documentaţia complementară pentru acest interval cronologic.

Rolul arheologiei medievale pentru perioada timpurie, sec. X-XII, când ne confruntăm cu tăcerea izvoarelor scrise, este de neînlocuit.

Investigarea arheologică a satului medieval bănăţean a început abia cu trei decenii în urmă. Vatra aşezării de la Gornea, din Clisura Dunării, a fost cercetată cu precădere în anii 1973-1979. Săpăturile arheologice de la Gornea-Zomoniţă şi Ţărmuri, unde au fost identificate urme de locuire din secolele XII-XIII au avut mai degrabă caracterul unor sondaje şi săpături de salvare spre deosebire de cercetările din aceeaşi perioadă din punctul Căuniţa de Sus unde a fost investigată o aşezare din veacul al VIII-lea. Necropola din secolele XII-XIII de la Gornea a fost investigată în anii 1978-1980 şi 1989. S-au documentat un număr de 65 de morminte care reprezintă doar o parte din necropola a cărei întindere nu a fost delimitată. Înmormântări din secolele XIV-XV care se leagă sigur de existenţa aşezării de la Gornea au fost dovedite prin sondajele din anii 1969 şi 1973 pe dealul Ţârchevişte

---

[4] V. Janssen, în *AAWG*, 101, 3, 1977, p. 291-324; idem, în *VF*, 22, 1979, p. 101-119; H. Jankuhn, în *VF*, 22, 1979, p. 29 *"Siedlung mit ihrem Wirtschaftsraum"*, R. Popa, *op. cit.*, p. 556; P. Iambor, *op. cit.*, p. 506; J. Kazmierczyk, M. Mlynarska-Kaletyn, Z. Podwinska, în *Arch. Pol.*, 10, 1968, p. 171-174; D. Minić, în *Balcanoslavica*, 6, 1977, p. 109-113; A. Habovstiak, *Stredoveká dedina na Slovensku*, Bratislava, 1985, p. 100-125, 203-215.

situat în imediata vecinătate a necropolei de la Căuniţa de Sus[5]. Cercetările de la Gornea, cu toate limitele semnalate, au pus în evidenţă un punct arheologic extrem de important, singurul de altminteri care a beneficiat de o valorificare monografică a habitatului medieval.(Fig. 15). Rămânând în aceeaşi zonă a Clisurii Dunării, sunt de semnalat săpăturile din aşezarea din secolele XI-XIII de la Moldova Veche -Rât. Identificată într-un sondaj din anul 1970, aşezarea medievală a fost cercetată în anii 1975-1978. Cercetarea parţială de la Moldova Veche nu a delimitat întinderea aşezării, densitatea locuinţelor şi nici necropola contemporană aflată în vecinătatea ei. Descoperiri întâmplătoare confirmate prin sondaje arheologice dovedesc existenţa unor locuiri din aceeaşi perioadă (sec.XI-XIII) pe terasele Dunării de la Moldova Veche, a căror amploare însă numai o cercetare sistematică o poate evidenţia[6].

Cercetările de arheologie medievală de la Ilidia, aşezare situată în zona deluroasă a Depresiunii Oraviţa, au debutat în anul 1969 şi au continuat cu intermitenţe până în anul 1985. S-a investigat în acest interval o curte medievală situată pe dealul Obliţa şi o biserică din zid cu o fortificaţie de pământ din secolul XIII pe dealul Cetate[7]. Vatra satului medieval (sec. XIII-XIV) identificată în lunca pârâului Vicinic, între dealurile Obliţa şi Cetate a fost doar sondată în anii 1973-1985. Cercetările de la Ilidia privitoare la habitatul medieval au adus informaţii de primă importanţă pentru cunoaşterea arhitecturii din zid medievale[8].

Valea Bârzavei de-a lungul cursului superior şi mijlociu a fost obiectul cercetării arheologice între anii 1986-1990. Reluarea săpăturilor la ruinele unei biserici de la Reşiţa-Moroasa a dovedit, prin coroborarea informaţiilor arheologice cu cele din documentele de cancelarie, existenţa unei reşedinţe cneziale româneşti la originile Reşiţei medievale[9]. Cercetarea de la Bocşa, deşi parţială, a adus precizări privind planul unei fortificaţii din zid din veacul al XIV-lea[10].

---

[5] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.*, p. 44-92.

[6] I. Uzum, în *Banatica* 5, 1979, p. 225-234; D. Ţeicu, O. Bozu, în *Acta MN*, 19, 1982, p. 393.

[7] D. Ţeicu, în *Banatica* 9, 1987, p. 327; I. Uzum, în *RMM-MIA*, 2, 1988, p. 44 cu o prezentare lacunară şi plină de inadvertenţe a cercetărilor de arheologie medievală de la Ilidia.

[8] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reşiţa, 1996. p. 77-81.

[9] *Ibidem*, p. 6-20.

[10] *Ibidem*, p. 21-25.

Săpăturile de la Berzovia din anii 1986-1987, au scos la lumină planul unei biserici din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, identificată pe temeiul informaţiilor scrise cu biserica parohială a satului dispărut Remetea (Fig. 16). S-au evidenţiat, în aceeaşi zonă a văii Bârzavei, urmele unor construcţii din lemn din secolul al XIV-lea atribuite curţii medievale Remetea a nobililor Himfy.Descoperiri de suprafaţă şi sondaje au localizat vatra unor sate medievale la Ramna, Berzovia, Gherteniş şi Şoşdea[11].

Descoperirea necropolei din secolele XII-XIII de la Şopotul Vechi, din Depresiunea Almăjului, a adus în obiectivul cercetării istorice o zonă omogenă românească, despre care însă documentele de cancelarie aduc mărturii abia din veacul al XV-lea[12].

Necropola de la Cuptoare, aşezare românească din cuprinsul districtului Mehadia, a fost cercetată între anii 1977-1985, evidenţiind un număr de 347 de morminte atribuite secolelor XII-XV[13]. Inventarul funerar găsit şi poziţia geografică în cadrul locuirilor medievale româneşti au făcut din şantierul de la Cuptoare unul din cele mai importante obiective ale cercetării arheologice medievale din Banat. Valorificarea ştiinţifică a descoperirilor de la Cuptoare, departe de modul cum ar fi cerut-o importanţa acestora, la care se adaugă şi sentimentul pierderii irecuperabile a documentaţiei, fac din necropola de la Cuptoare unul din marile eşecuri ale arheologiei medievale româneşti.

Monumentele de arhitectură de la Mehadia au atras de timpuriu atenţia, încă în momentul începerii cercetărilor de arheologie medievală[14]. Fortificaţia de pe dealul Grad a fost primul monument investigat, iar reluarea săpăturilor în anii 1984-1985 a marcat identificarea unei biserici sală şi a vetrei unui sat din secolele XII-XIII pe malul râului Bela Reca[15].

Cercetarea habitatului medieval în culoarul Timişului a avut un caracter sporadic, determinat mereu de descoperirile întâmplătoare. Vatra unei aşezări medievale din secolele XI-XII a fost semnalată la

---

[11] *Ibidem*, p. 38-45.

[12] Idem, în *Crisia* 21, 1991, p. 308-310.

[13] I. Uzum, în *Banatica* 9, 1987, p. 281-315; D. Ţeicu, în *Banatica* 12/1, 1993, p. 231-234.

[14] St. Matei, în *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110.

[15] D. Ţeicu, în *AM*, 1996, p. 15.

Caransebeş, în lunca Timişului. Cunoaştem, din aceeaşi zonă, câteva morminte dintr-o necropolă mai mare din secolele XII-XIII[16]. Cercetările de la Obreja, la un monument din zid şi o necropolă, marchează integrarea văii Bistrei în priorităţile de cercetare ale arheologiei medievale. Fortificaţiile din zid din zona sud bănăţeană au beneficiat în acest interval de un oarecare interes al cercetării arheologice. Fortificaţiile de la Pescari, Jdioara şi Vârşeţ cercetate arheologic au beneficiat de o valorificare ştiinţifică[17]. Cercetările de la Orşova, extrem de importante pentru cunoaşterea începuturilor arhitecturii de fortificaţii, au rămas până în momentul actual inedite, cu şanse minime de a fi publicate adecvat. Alături de alte obiective din Banat şi Transilvania, cu siguranţă că cercetările de la Orşova pot fi consemnate printre eşecurile arheologiei medievale româneşti. Monumentele bănuite a fi existat la Palanca şi Cuvin, pe temeiul informaţiilor documentare încă în veacul al X-lea au rămas în afara preocupărilor arheologilor sârbi.

Bilanţul cercetărilor de arheologie medievală din ultimele trei decenii în zona montană a Banatului relevă, pe de-o parte, tendinţa unei cercetări globale a habitatului şi, în acelaşi timp, câteva din acumulările realizate. Mijloacele materiale şi forţa umană angrenată în cercetare au făcut ca puţine din şantierele de arheologie medievală să fie finalizate şi valorificate ştiinţific corespunzător. Acest aspect incomplet al reconstituirilor istorice a influenţat negativ evaluările istorice asupra habitatului medieval bănăţean. Acumulări semnificative se pot consemna doar în cercetarea începuturilor arhitecturii ecleziastice şi de fortificaţii, dat fiind faptul că Banatul a avut o soartă vitregă în această privinţă.

Cunoaştem în stadiul actual al cercetării 35 de localităţi unde au fost identificate urme de locuire care atestă vatra unor aşezări din secolele X-XIV (Fig. 13). Dispunerea acestora pe harta Banatului de sud reflectă, în opinia noastră, doar stadiul actual al cercetării şi intensitatea cu care au fost investigate diversele microzone. Se impun câteva observaţii, chiar în acest context, privitoare la amplasarea vetrei satelor medievale. Vatra satelor a fost localizată, în mod obişnuit, în imediata vecinătate a unor cursuri de apă. Lunca râurilor a constituit locul predilect de amplasare al unui sat. Aşezările se înşiruie ca o salbă

---

[16] A. Bejan, P. Rogozea, în *StCIEC*, 4, 1982, p. 220; E. Iaroslavschi, în *Banatica*, 3, 1975, p. 361-362.

[17] St. Matei, *op. cit.*, p. 106-122.

de-a lungul cursului unui râu, aşa cum au dovedit-o cercetarea sistematică a văii râurilor Vicinic şi Ciclova, bunăoară. Urmărind dinspre izvoare spre vărsare, pe firul văii Vicinicului, cea dintâi aşezare medievală localizată se afla la poalele dealurilor de la Ilidia. Pâlcuri de locuinţe din veacul al XIV-lea au fost identificate în lunca râului Sălişte (Fig.14). Descoperiri de suprafaţă sugerează că locuirea medievală s-a extins de-a lungul albiei şi în zona mai îngustă, spre izvoare, străjuită de culmile unor dealuri cu înălţimi cuprinse între 300-400 m. Vatra unor aşezări din aceeaşi perioadă (sec. XIV), amplasată în lunca Vicinicului, a fost depistată la Ciuchici-Sălişte, Rusova Nouă, Berlişte, Milcoveni şi Iam[18]. Acelaşi amplasament al aşezărilor releva cartarea descoperirilor din valea pârâului Ciclova şi a văilor colaterale ale acestuia. Locuirea din secolul al XIV-lea şi necropola a fost identificată între dealurile Vraniului de la Ciclova Română, succedată de-a lungul albiei, la Răcăşdia, Vrăniuţ, Iertof. Descoperirea unor locuinţe din secolele XII-XIII la Ilidia şi Vrăniuţ sugerează că aceeaşi zonă de habitat a fost preferată şi în perioada secolelor X-XII. Urmele de locuire din secolele XIV-XV, identificate la Slatina Nera pe un câmp înalt care desparte Valea Nerei şi de valea râului Vicinic, dovedesc faptul că în zona deluroasă, acolo unde luncile erau înguste şi supuse inundaţiilor, satele s-au ridicat în zone mai înalte. Râurile cu lunci înguste, străjuite de obicei de pantele unor dealuri abrupte, cum ar fi bunăoară Bela Reca, oferă puţine zone pentru amplasarea unui sat, acestea au fost de fiecare dată utilizate. La nord de Mehadia, în zona numită **Ulici**, dealurile coborau în pantă domoală până la circa 100 de metri de albia Bela Recăi, în această zonă îngustă s-au identificat locuinţe din secolele XII-XIII şi un monument de cult cu o necropolă în jurul său. Aşezările din veacul al XIV-lea identificate pe cursul mijlociu al Bârzavei au avut vatra amplasată în zona de confluenţă a luncii cu dealurile care străjuie valea. Tipice pentru această situaţie sunt situaţiile întâlnite pe teren la Ramna, Berzovia, Gherteniş şi Şoşdea. Amplasamentul aşezărilor în zona mai înaltă a văii se explică prin pericolul care-l reprezentau viiturile apelor mari. Dealurile bănăţene cu altitudini între 200-300 m au oferit adăpost pentru aşezări medievale identificate arheologic la Cârnecea, Forotic şi alte zone.

Descoperiri arheologice sporadice la Anina, în Munţii Aninei sau

[18] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 336-338.

zonei şi nu existenţa unor aşezări permanente în zonele montane cu altitudini de peste 700 m. Cercetarea arheologică a habitatului medieval bănăţean nu a produs deocamdată dovezi clare privind existenţa unor aşezări permanente în zonele înalte (700-900 m).

Delimitarea vetrei propriu-zise a unei aşezări medievale se poate face doar în urma cercetărilor arheologice sistematice. O anume amploare, fără a fi însă exhaustive, au avut investigaţiile de la Gornea, Moldova Veche şi Ilidia. Vatra satului din secolele XII-XIII de la Gornea a fost delimitată în zona Ţărmuri şi Zomoniţă, de-a lungul albiei pârâului Cameniţa pe o suprafaţă ce măsoară 300/200 m (Fig. 15). Din această suprafaţă a fost săpată doar o zecime în care au fost evidenţiate urmele a 14 complexe în majoritate din perioada secolelor XII-XIII[19]. La Ilidia - Sălişte, între albiile pârâurilor Vicinic şi Măşcăşeni, pe o suprafaţă care măsoară 500/200 m, au fost sondate vatra unei aşezări din veacul al XIV-lea din care au fost identificate doar 4 complexe arheologice (Fig. 14). Săpăturile arheologice de la Moldova Veche - Rât au evidenţiat, pe o terasă a Dunării, un număr de 10 complexe arheologice atribuite în rapoartele de cercetare secolelor XII-XIII. Datele sumare obţinute din cercetarea arheologică a vetrei unui sat medieval, singurele în măsură să ofere o imagine reală extrem de sumară, nu îngăduie o încheiere fermă din acest punct de vedere. Ele au făcut doar dovada existenţei aşezărilor din secolele X-XII, rămânând în sarcina cercetării viitoare delimitarea vetrei şi locuinţa acestora.

Actele de cancelarie din veacul al XIV-lea referitoare la aşezările bănăţene fac dovada unei structuri interne, a vetrei aşezării. Casele, curţile sau locurile pentru curte din cuprinsul unui sat au fost pomenite în acte cu ocazia unor devastări, conflicte patrimoniale sau a unor zălogiri. Un loc de curte din vatra satului Guluez ("unum locum curiae de Guluez") a fost zălogit în anul 1355 pentru o marcă şi jumătate[20]. Casele satului Suran, din valea Bârzavei, au fost distruse în cursul anului 1364 în conflictul permanent dintre nobilii Himfy din Remetea şi castelanul cetăţii Cuieşti[21]. Satul Şoşdea din aceeaşi zonă, a avut, în anul 1369, un număr de 24 de curţi dispuse de-a lungul unei uliţe *("duodecium curiae in linea occidentale eiusdem ville.... duodecium curiae a parte orientali")*[22].

---

[19] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.*, p 48-58.

[20] *DRH, C, X*, 1977, p. 348.

[21] *DRH, C, XII*, 1985, p. 244.

[22] *DRH, C. XIII*, 1994, p. 628.

Documentele de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea amintesc în aşezarea de la Ersig, curţile, locuri de curte şi *"una platea civitatis penes Paganch"*[23]. Informaţii din izvoarele scrise cunoscute abia de la mijlocul secolului XIV nu îngăduie să stabilim modul în care satele bănăţene au dobândit o anume structură intravilană. Cu siguranţă, în toate cazurile, natura terenului a avut un rol important în organizarea internă a satelor medievale. Cercetările de la Berzovia, în urma cărora a fost identificată biserica parohială Remetea şi urmele unei curţi medievale, sugerează într-o oarecare măsură organizarea internă a satului Remetea. Biserica parohială şi necropola se află amplasate la baza dealului şi pădurii Ciclău, iar satul se află la nord spre lunca Bârzavei, aşa cum sugerează descoperirile de ceramică. Urmele unor construcţii din lemn, ce formau o parte a curţii Remetea, au fost identificate pe o ridicătură situată la sud-vestul monumentului. Aşadar, biserica şi necropola au avut o poziţie excentrică, fiind situate la marginea nordică a vetrei satului Remetea din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (Fig.16). Bisericile din zid construite în veacul al XIV-lea şi necropolele construite în jurul lor se află amplasate pe înălţimi ce domină zona, în afara vetrei aşezării. Amplasarea monumentelor de cult de la Cârnecea, Mehadia, Berzovia şi Ilidia confirmă această observaţie. Necropola contemporană a aşezării din secolele XII-XIII de la Gornea se află amplasată pe marginea vestică a satului. Ulterior, în cursul secolului al XIV-lea, dln motive pe care nu le cunoaştem, amplasamentul necropolei a fost mutat spre culmea aceleiaşi terase, probabil în jurul unei biserici din lemn, după cum sugerează toponimul **Ţârchevişte**.Curţile cnezlale ori nobiliare cunoscute din sec. XII de la Illdia, ori din secolul al XIV-lea de la Reşiţa şi Berzovia erau situate în preajma unei aşezări, dar pe înălţimi care dominau zona. Având în vedere stadiul investigaţiei arheologice a satului medieval în zonele învecinate Banatului montan considerăm că informaţiile obţinute despre vetrele de sat medievale bănăţene oferă câteva repere semnificative în această privinţă[24].

---

[23] *Doc. Val*, p. 221-223.

[24] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 203 şi urm.; O. Toporu *op. cit.*, p. 150-154; D. Minić *op. cit.*, p. 109-115.

2. CASE ŞI CURŢI MEDIEVALE

Casa a reprezentat un element definitoriu al peisajului rural, ilustrând, în acelaşi timp, relaţia de profundă interdependenţă dintre om şi mediu[25]. Ea oferă adăpost şi loc de pregătire a hranei pentru o familie, iar împreună cu alte construcţii din jurul ei formează o gospodărie. Privită din această perspectivă, locuinţa rurală a reprezentat, în acelaşi timp, nucleul economic al gospodăriei. Aşa cum s-a remarcat deja, tradiţia a jucat un rol esenţial în domeniul arhitecturii rurale, casa fiind construită cu materiale aflate la îndemână într-o anumită zonă, respectând modelele tradiţionale[26].

Izvoarele scrise medievale oferă extrem de puţine informaţii cu ajutorul cărora am putea reconstitui imaginea unei locuinţe medievale din zona montană a Banatului[27]. Fără îndoială, şi în acest caz, arheologia oferă o documentaţie importantă privind casa medievală. Mărturiile unor călători străini în Banatul veacului al XVIII-lea au consemnat câteva elemente definitorii ale casei româneşti. Aceste informaţii, datorate lui J.J. Ehrler, reprezintă un document important cu privire la casa rurală românească întâlnită în perioada finală a evului mediu[28]. Având în vedere forţa precedentului şi schimbările extrem de lente în acest domeniu, pe care le-am invocat mai înainte, mărturiile lui Ehrler coroborate cu cele oferite de arheologie şi etnologie, formează un suport documentar pentru reconstituirea locuinţei rurale medievale în spaţiul bănăţean (Fig. 19, 22). Mărturiile etnografice, preluate desigur cu precauţiile de rigoare, oferă sugestii privind tehnica de construcţie a locuinţei, structura şi obiceiuri legate de aceasta (Fig. 23-24).

---

[25] H. Jankuhn, *op. cit.*, p. 22 şi urm.; H. Jäger, în *ZfAM*, 6, 1978, p. 8-17; V. Spinei, *op. cit.*, p. 14.

[26] F. Braudel, *Structurile cotidianului*, 2, Bucureşti, 1984, p. 6-7.

[27] Casele sunt amintite, de obicei, în cazul unor conflicte patrimoniale, devastări şi arderi. Actul din 21 aprilie 1362 aminteşte arderea caselor din satul Zeredahel, sau, cu altă ocazie, în mai 1364 sunt amintite casele distruse ale satului Suran, *DRH, C, XII*, p. 69-70, p. 244.

[28] J.J. Ehrler, *op. cit.*, p. 49, "Românul îşi construieşte singur casa. Aceasta e zidită cel mai adesea din pământ bătătorit ori din împletitură de nuiele sau din buşteni aşezaţi unii peste alţii şi acoperită cu stuf".

Punctul de plecare al oricărei discuţii despre casa medievală bănăţeană este legat, fără îndoială, de documentaţia oferită de arheologia satului medieval. Cercetările în vatra aşezărilor din secolele XII-XIV de la Ilidia, Gornea şi Moldova Veche au oferit repere semnificative despre forma şi structura locuinţei, dar şi cu privire la inventarul gospodăresc. Locuinţa de sfârşitul sec.XII şi începutul sec. al XIII-lea, de la Ilidia-Funii, se află situată în imediata apropiere a albiei pârâului Vicinic. Planul acesteia prezenta o formă rectangulară, uşor rotunjită la colţuri cu dimensiunile de 6/4 m (Fig. 18/3). Accesul în locuinţă se face printr-un coridor de 2/1,50 m situat pe marginea de nord-vest (Fig. 19). Locuinţa a avut o parte în pământ sub forma unei gropi adânci de 0,50 m. Nu au fost surprinse în timpul cercetării gropile stâlpilor de susţinere a pereţilor şi a acoperişului, fapt relevat dealtminteri şi în cazul aşezărilor de la Gornea şi Moldova Veche. Această constatare ne determină să susţinem că locuinţa de la Ilidia a avut pereţii de bârne aşezate pe o talpă din lemn. Propunerea de reconstituire (Fig. 19) are la bază această observaţie esenţială pentru înţelegerea modului de construcţie. Materialul de construcţie folosit pentru ridicarea pereţilor a fost fără îndoială lemnul, aflat din abundenţă la îndemână. O locuinţă cu un plan întru-totul asemănător a fost cercetată la Ilidia-Sălişte. Ea a avut un plan rectangular cu dimensiunile de 6,25/3,25 m (Fig.18/2), iar partea adâncită a acesteia măsoară 0,30 m. Accesul se făcea printr-un coridor scurt care are dimensiunile de 1,50/1,25 m. Piatra măruntă de râu, surprinsă în jurul gropii locuinţei sugerează că pereţii au fost ridicaţi pe o talpă din lemn. Tehnica de construcţie a pereţilor în cununi de bârne aşezate orizontal, aşa cum o aminteşte Ehrler, specifică arhitecturii româneşti de lemn, se poate doar bănui pe baza unor relicve etnografice[29](Fig. 23-24). Arhitectura de lemn utilizată încă în veacul al XIV-lea la biserici din sudul Banatului a influenţat fără îndoială şi arhitectura caselor de locuit. În imediata vecinătate a Ilidiei, pe moşia Valea, a fost atestată, la 1378, o biserică din lemn pe un fundament din piatră[30].

---

[29] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, în *Le Transylvanie*, II, 1938, p. 776-781; V. Vătăşianu, *Studii de artă veche românească şi universală*, Bucureşti, 1987, p. 71; N. Săcară, *Valori ale arhitecturii populare româneşti*,Timişoara, 1987, p. 55-56.

[30] Pesty Fr., *Krassó*, III, p. 147 "*ecclesia partim in lingnis et partim in lapidibus constucta*".

Cercetările arheologice în vatra unor aşezări din secolele XII-XIII de la Gornea şi Moldova Veche au evidenţiat acelaşi tip de locuinţă (Fig. 20,21). Cele 14 locuinţe cunoscute la Gornea se află situate pe o terasă a Dunării, în preajma văii pârâului Cameniţa. Ele au fost amenajate cu o parte săpată în pământ, care a avut adâncimi cuprinse între 0,40-0,80 m. Forma şi dimensiunile gropilor evidenţiază aspecte diverse. Astfel, locuinţa 1 a avut partea adâncită sub forma unei gropi rectangulare cu dimensiunile de 2,60/1,80 m, locuinţa 4 a avut o groapă de o formă rotunjită cu dimensiunile pe axe de 3,75/3 m, iar locuinţa 14, cu o groapă ovală, avea amenajat un cuptor de copt într-o margine. O situaţie similară se poate consemna şi pentru locuinţele de la Moldova Veche - Rât (Fig. 21). Partea adâncită de la locuinţele 5,8 şi 9 a avut o formă ovală alungită, în timp ce locuinţa 10 avea un contur neregulat. Gropile măsurate pe axe, aveau dimensiuni cuprinse între 4/3 m la L_8, 3/2 m la L_{10} şi 4/2,50 m la L_9. Nu au fost evidenţiate în timpul săpăturilor arheologice la Gornea şi Moldova Veche urmele gropilor de la stâlpii de susţinere ceea ce sugerează că pereţii acestora se sprijineau pe tălpi de lemn. Propunerea de reconstituire a locuinţei 9 de la Moldova Veche are ca suport datele oferite de cercetarea arheologică.

O încercare de sistematizare a datelor arheologice despre locuința bănățeană din secolele XII-XIV relevă câteve aspecte legate de planimetria acesteia. Tipologic, toate locuinţele cunoscute au un singur nucleu funcţional. S-a constatat că, şi în cursul secolului al XIV-lea, la Ilidia, bunăoară, locuinţele aveau o parte săpată în pământ. În spaţiul central şi vest european, în secolele XII-XIII, clădirile din lemn au fost înlocuite cu cele din piatră, iar locuinţele îngropate dispar[31]. Casa rurală din lemn cu o parte adâncită în pământ a avut în spaţiul bănăţean o lungă persistenţă, statisticile din veacul al XVIII-lea dovedind că ea avea încă preponderenţă în lumea rurală[32]. Lemnul a dominat, ca material de construcţie, arhitectura casei ţărăneşti în zona Banatului, în tot cursul Evului Mediu. Spaţiul util al unei locuinţe, apreciat după dimensiunile părţii săpate, cuprindea suprafeţe diverse. Astfel, o parte din locuinţele sec. XII-XIII, de la Gornea şi Moldova Veche, aveau o suprafaţă de 10 -12 m², dar, în acelaşi timp, o locuinţă

---

[31] W. Janssen, *op. cit.*, p. 328; P. Donat, *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert*, Berlin, 1980, p. 31-32.

[32] N. Săcară, *op. cit.*, p. 50.

contemporană de la Ilidia-Funii, avea 24 m². S-au investigat însă la Gornea şi la Moldova Veche locuinţe care au avut doar 6 m². Având în vedere că nici una din aşezările medievale identificate nu a fost cercetată arheologic exhaustiv, nu putem face aprecieri globale cu privire la evoluţia şi planimetria locuinţei în cadrul unei aşezări.

Un element definitoriu pentru aprecierea funcţionalităţii unui complex arheologic drept locuinţă îl constituie instalaţia de încălzire şi gătit. Aceasta se întâlneşte în locuinţa amenajată sub forma unei vetre sau unui cuptor. Vatra reprezintă cel mai vechi mijloc de încălzit şi preparat hrana, cu o extrem de îndelungată persistenţă în timp[33]. Locuinţa din sec. XII-XIII de la Ilidia-Funii a avut o vatră simplă, deschisă, amenajată pe podeaua locuinţei. Aceeaşi dispunere a vetrei pe podea o întâlnim la locuinţa 2 de la Moldova Veche şi locuinţa 13 de la Gornea, din veacul al XIII-lea. În cazul locuinţei 9 de la Moldova Veche, vatra se află amplasată deasupra podelei pe o margine a gropii locuinţei (Fig. 21). În acest caz, după cum sugerează gropile de mici dimensiuni din jurul ei, a fost înconjurată cu un gard cu lut pentru a proteja peretele casei. Se constată, aşadar, că vatra de obicei de formă rotundă a fost amenajată în mijlocul locuinţei sau într-o margine a acesteia. Locuinţele medievale cu vatra amenajată în interior se cunosc în lumea slavă central şi est europeană, dar şi în mediul românesc[34]. În aşezarea de la Gornea s-au identificat şi cercetat cuptoare de copt atât în interiorul locuinţelor, cât şi în afara acestora[35]. Două locuinţe din secolul al XII-lea au avut săpat într-o margine a gropii acestora un cuptor de copt. Ele au avut o vatră rotundă cu diametrul de 0,80 m şi respectiv 1,30 m la L_{14} , acoperită cu o calotă semisferică. Un grup de trei cuptoare de copt săpate în panta dealului au fost cercetate pe marginea de răsărit a satului medieval de la Gornea. Locuinţe de acest tip, cu un cuptor de copt amenajat în interior, au avut o lungă persistenţă în timp şi se întâlnesc pe un spaţiu vast din centrul şi estul continentului[36]. Legat de iluminatul locuinţei, se

[33] I. Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973, p. 171-172.

[34] K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einen mittelalterlichen Siedlung in Siebenburgen*, II, Bonn, 1984, p. 21; O. Toporu, *op. cit.*, p. 153-154; M. Comşa, în *Ilfov. File de istorie*, Bucureşti, 1978, p. 112-115; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 44; L. Skružny, în *Pam Arch*, 54, 2, 1963, p. 234-248.

[35] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.*, p. 57.

[36] O. Toporu, *op. cit.*, p. 153; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 45; M. Comşa, în *SCIV*, 10, 1, 1959, p. 83; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iaşi, 1978, Skružny *op. cit.*, p. 105 p. 261.

cuvin amintite două opaiţe din sec. XIII-XIV de la Ilidia şi Gornea (fig. 25,26). Ele au corpul asemeni unei tăviţe, de o formă ovală, cu pereţii scunzi şi evazaţi prevăzute la un capăt cu un cioc scurt. Forme asemănătoare se regăsesc în aşezările de la Dunărea de Jos din sec. XI-XIII[37].

Documentele de cancelarie din secolul al XIV-lea amintesc casele din aşezări cu termenul de **domus**.Anexele gospodăreşti din jurul locuinţei arareori sunt menţionate în acte şi cu atât mai puţin găsim referiri utile pentru reconstituirea lor[38]. O chestiune mult dezbătută în istoriografia română a fost legată de terminologia locuinţelor medievale investigate arheologic. Având în vedere faptul că o parte era săpată în pământ, ele au fost denumite cu termenul de bordei, semibordei, locuinţă semiîngropată, locuinţă cu prispă naturală[39]. Aşa cum arătam şi cu alt prilej, şi cum am adoptat deja, denumirea de locuinţe de suprafaţă cu podeaua uşor adâncită, propusă de V. Spinei, o considerăm definitorie[40]. Arheologia satului medieval are printre priorităţile imediate îmbogăţirea documentaţiei cu privire la locuinţa medievală, nuanţarea imaginii acesteia şi evoluţia ei în timp[41].

Reconstituirea structurii interne a satului medieval în intervalul sec.X-XII ridică obstacole greu de surmontat. Informaţiile lacunare ale izvoarelor scrise şi arheologice limitează sever încercarea de reconstituire a peisajului rural din spaţiul montan al Banatului. Un izvor istoric de primă importanţă pentru cunoaşterea realităţilor bănăţene la începutul veacului al XI, am amintit aici **Legenda Sancti Gerardi**, atestă existenţa unor moşii (**allodiae**) şi a unor curţi (**curiae**) în spaţiul

---

[37] M. Comşa, în *Dinogeţia*, I, 1967, p. 185 şi fig. 119/2; S. Baraschi, în *Păcuiul lui Soare*, II, 1977, p. 66, p. IX.

[38] *DRH, C, XII*, p. 20; 69-70 actul din aprilie 1362 menţionează arderea unor case în Zeredahel; p. 244 casele distruse din satul Suran.

[39] I.I. Rusu, *op. cit.*, termenii de *bordei* şi de *vatră* provin din fondul autohton străvechi, casa şi elementele sale componente sunt de origine latină; V. Neamţu, *op. cit.*, p.- 64-67 propune denumirea de *locuinţă cu prispă naturală* pentru locuinţele puţin adâncite.

[40] V. Spinei, *op. cit.*, p. 103-104 a adus argumente pentru adoptarea denumirii de *"locuinţă de suprafaţă cu podeaua uşor adâncită"* pentru construcţiile numite în literatura arheologică semibordei; P. Donat *op. cit.*, p. 18, 25, 31, 37, 122 pentru locuinţa din centrul Europei.

[41] D. Antonescu, în *Ethnos*, 2, 1992, p. 90-92, o prioritate, în opinia sa, o constituie stabilirea momentului când s-a adoptat acoperişul în patru ape. Acest fapt îl leagă de influenţa arhitecturii religioase din sec. al XIV-lea.

dintre Mureş şi Dunăre[42]. Identificarea şi cercetarea arheologică a acestor structuri rurale, din sec. X-XI, va rămâne un deziderat al cercetării viitoare. În stadiul actual al cunoaşterii, arheologia medievală nu a oferit aproape nimic din documentaţia referitoare la această problemă. Existenţa şi organizarea acestor curţi o putem bănui pe temeiul analogiilor din spaţiul transilvănean sau din alte zone[43].

Odată cu veacul al XIV-lea, sursele istorice oferă informaţii mai ample privind structura unui sat medieval din Banat. Reiese că, în această perioadă, elementul definitoriu al habitatului rural îl constituia curtea feudală. Documentele de cancelarie din veacul al XIV-lea menţionează **curtea feudală** cu termenii de **curia** şi **fundus curiae.** Satul Şoşdea, din valea Bârzavei, a avut în anul 1369 un număr de 24 de gospodării: "duodecim curiae in linea occidentale eiusdem ville... similiter duodecim curiae in parte occidentale"[44]. Într-o aşezare dispărută Guluez, din Câmpia Caraşului, un loc de curte a fost zălogit, în anul 1355, pentru suma de o marcă şi jumătate[45]. Cnezii din districtul românesc Sebeş se plâng, în anul 1369, banului Benedict Himfy, arătând că oastea regală în trecere le-a ars până la temelie "toate grădinile şi curţile şi alte clădiri, în care nu se aflau locuinţe pentru oameni".[46] O confirmare a acestei opinii privitoare la curtea medievală întâlnim în documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea privitoare la domeniul familiei Himfy din valea Bârzavei şi Pogănişului. Actul din 1377-1378, care confirmă reîmpărţirea domeniului Remetea-Ersig, menţionează curtea ca element de referinţă. Astfel, curtea Remetea i-a revenit lui Ştefan Himfy drept reşedinţa sa[47]. Au fost consemnate, cu acelaşi prilej, curtea olarului Benedict, de pe uliţa târgului Ersig, situată lângă Pogăniş şi curtea nobilului Benedict Himfy[48]. La împărţirea domeniului Remetea-Ersig, în anul 1389 au fost consemnate mai multe curţi părăsite ("desertas curias") la Izgar şi Ersig în valea Pogănişului[49]. Curţi şi locuri de curte au fost amintite în

---

[42] *Legenda Sancti Gerhardi, X: "erant ei pecora infinita, quae omnia habebat pastores suos deputatos, insuper allodia et curias".*

[43] R. Popa, N. Chidioşan, A. Lukacs, în *RMM-MIA*, 2, 1984, p. 21-34.

[44] Ortvay, *Oklevelek Tm.*, IV, p. 114-115.

[45] Pesty Fr, *Krassó*, III, p. 29; DRH, C, X, p. 340.

[46] *DRH, D. I,* 1977, p. 97-98.

[47] *DRH, C. XIII*, 1994, p. 570 *"curia Remethe pro curia sua"*.

[48] Ibidem, p. 570. *"Benedictus lutificulus cum curia sua"*.

[49] Pesty Fr., *Krassó*, III, p. 188.

date de cancelarie din veacul al XV-lea în structura urbană a Caransebeşului. Nobilii români Lado de Bizere şi Petru Viteaz de Bizere au primit, în noiembrie 1430, un loc de curte în faţa mănăstirii franciscane din Caransebeş[50]. Documentele scrise menţionează sub aceeaşi accepţiune în sec. XIV-XV, curtea ţărănească, curtea cnezială sau nobiliară. Relevante în această chestiune sunt delimitările de hotar ale domeniului Remetea-Ersig, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Gospodăria ţărănească este amintită uneori în documente şi cu termenul **mansio**. Sub această accepţiune, actul din 1357 delimitează o sesie de pământ cu 50 de gospodării în valea Secăşului[51].

Informaţiile din documentele scrise ale veacului al XIV-lea sunt extrem de lacunare cu privire la structura unei aşezări rurale, numărul gospodăriilor ţărăneşti, inventarul gospodăresc, amplasarea şi structura curţii unui stăpân feudal. Actul mai sus amintit din anul 1357 menţiona :"pământurile de arătură, fâneţele, păduri şi toate celelalte folosinţe îndestulătoare pentru cele 50 de gospodării"[52]. O imagine asemănătoare regăsim într-un document din 1369 referitor la satul Şoşdea din valea Bârzavei: "pământurile de arătură, de folosinţă şi înţelenite precum şi râturile, fânaţele... atât cât trebuie să ţină o curte pentru a o îndestula"[53].

Curtea feudală, aşa cum o conturează mărturia puţinelor izvoare scrise, se detaşează ca o unitate economică distinctă şi, în acelaşi timp, un element definitoriu din structura satului medieval bănăţean. Ea cuprindea, în general, case de locuit, alte clădiri, adăposturile pentru animale, grădinile şi celelalte folosinţe necesare unei gospodării. Această accepţiune, în care curtea feudală este văzută ca unitatea economică de bază a statului medieval, o întâlnim şi în istoriografia central europeană[54].

Arheologia medievală, cu toate acumulările evidente cu privire la satul bănăţean în secolele XII-XIV, este încă departe de a oferi documentaţia necesară cunoaşterii şi reconstituirii unei curţi ţărăneşti sau cneziale. Dispunem, în această privinţă, doar de cercetările arheologice în cadrul unor reşedinţe cneziale şi nobiliare de la Reşiţa şi Ilidia, asupra cărora vom reveni. Cercetările arheologice în vatra

---

50 Pesty Fr., *Szöreny*, III, p. 23.
51 *DRH*, *C*, *XI*, 1981, p. 201.
52 *Ibidem*, p. 201.
53 *DRH*, *C*, *XIII*, 1994, p. 629.
54 P. Donat, *op. cit.*, 93, p. 101-105; W. Janssen *op. cit.*, p. 326, 331.

aşezărilor de la Ilidia, Gornea şi Moldova Veche oferă câteva repere privind locuinţa şi gospodăria ţărănească în sec. XII-XIV. Locuinţele de mai mare amploare, de la Ilidia-Sălişte (sec. XIV) şi Ilidia-Funii (sec. XII-XIII), în preajma cărora au fost identificate amenajări de mai mică amploare cu acelaşi inventar gospodăresc, par a sugera imaginea unei gospodării. Această ipoteză de lucru poate fi acceptată sub rezerva unor confirmări viitoare. Dispunem de date arheologice privind structura unor ateliere din secolul al XII-lea de la Gornea, dar nu putem discuta despre curtea unor meşteşugari amintită în documentele veacului al XIV-lea. Reconstituirea imaginii unei curţi ţărăneşti medievale pe baza informaţiilor arheologice, aşa cum o cunoaştem în spaţiul central european, rămâne un deziderat al cercetării viitoare. Doar în condiţiile unor investigaţii arheologice complete a vetrei satului medieval se pot face aprecieri privind planul, forma, structura unei curţi medievale şi se pot stabili conexiunile cu factorul geografic, economic şi etnic.

3. REŞEDINŢE CNEZIALE ŞI NOBILIARE

Identificarea reşedinţelor feudale din secolele X-XII, bănuite pe temeiul informaţiilor din izvoarele scrise, rămâne o prioritate a cercetărilor viitoare. Un monument de arhitectură din veacul al XII-lea identificat, la Ilidia, constituie o dovadă importantă despre organizarea unei curţi feudale în mediul românesc din sudul Banatului. Turnul-locuinţă, asupra caracteristicilor căruia vom reveni, a fost ridicat în a doua jumătate a secolului al XII-lea[55]. În etape succesive, la Ilidia-Obliţa, odată cu veacul al XII-lea, a fost amplasată o curte feudală din care au fost cercetate o capelă de curte cu o necropolă înconjurătoare şi mai multe clădiri din piatră şi cărămidă. Rămase în bună parte inedite, cercetările de la Ilidia au oferit o documentaţie importantă despre o curte feudală (Fig. 27). Ea ocupă o suprafaţă de 13.500 m², fiind amplasată pe culmea unui deal care domină zona. Aşezarea medievală Ilidia a fost menţionată în actul din 30 martie 1223, alături de cetatea Cuvin şi alte posesiuni printre stăpânirile fostei împărătese a Bizanţului, Margareta, soţia lui Isac II Angelos (1185-

---

[55] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reşiţa, 1996, p. 80.

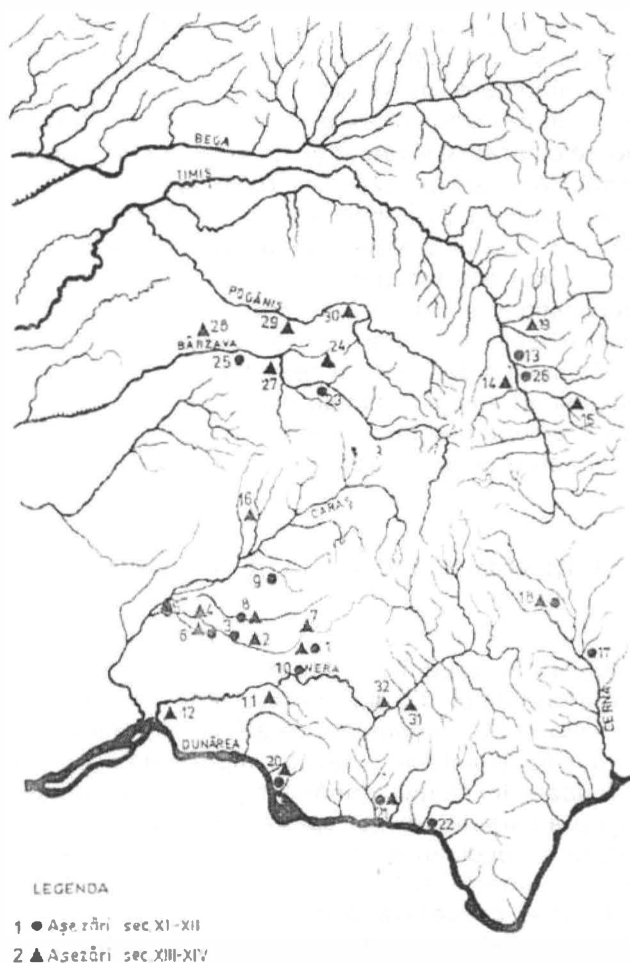

Fig.13. Banatul de sud. Aşezări medievale identificate arheologic: 1 - sec. XI-XII,2 - sec. XII-XIII. 1 - Ilidia; 2 - Ciuchici; 3 - Rusca Nouă; 4 - Berlişte; 5 - Iam; 6 - Milcoveni; 7 - Ciclova Română; 8 - Vrăniuţ; 9 - Broşteni; 10 - Slatina Nera; 11 - Naidăş; 12 - Socol; 13 - Caransebeş; 14 - Valea Timişului; 15 - Vârciorova; 16 - Giurgiova; 17 - Mehadia; 18 - Cuptoare; 19 - Obreja; 20 - Moldova-Veche; 21 - Gornea; 22 - Berzasca; 23 - Bocşa; 24 - Ramna; 25 - Ghertenis; 26 - Buchin; 27 - Berzovia; 28 - Şoşdea; 29 - Iersig; 30 - Fîrliug; 31 - Şopotu Vechi; 32 - Moceriş.

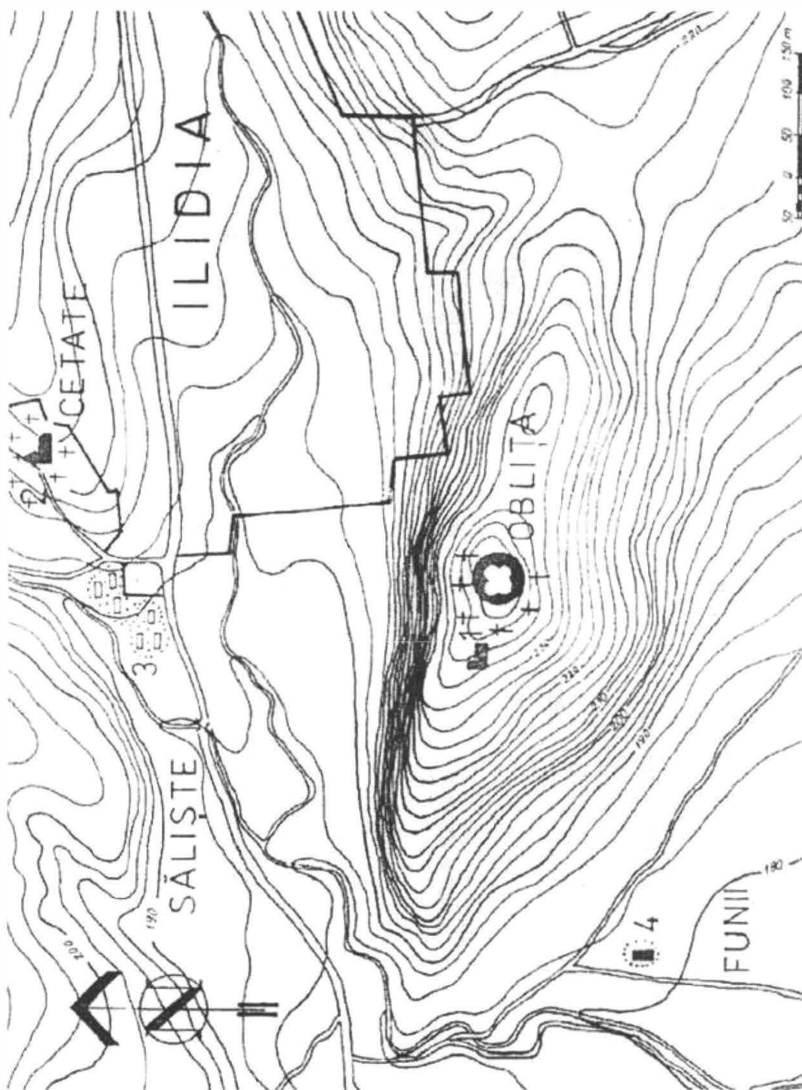

Fig.14. Ilidia. Plan de situație cu zona de habitat medieval.
1 - Reședința medievală;2 - Biserica din zid și necropola; 3 - Vatra satului medieval; 4 - Locuințe (sec. XII-XIII).

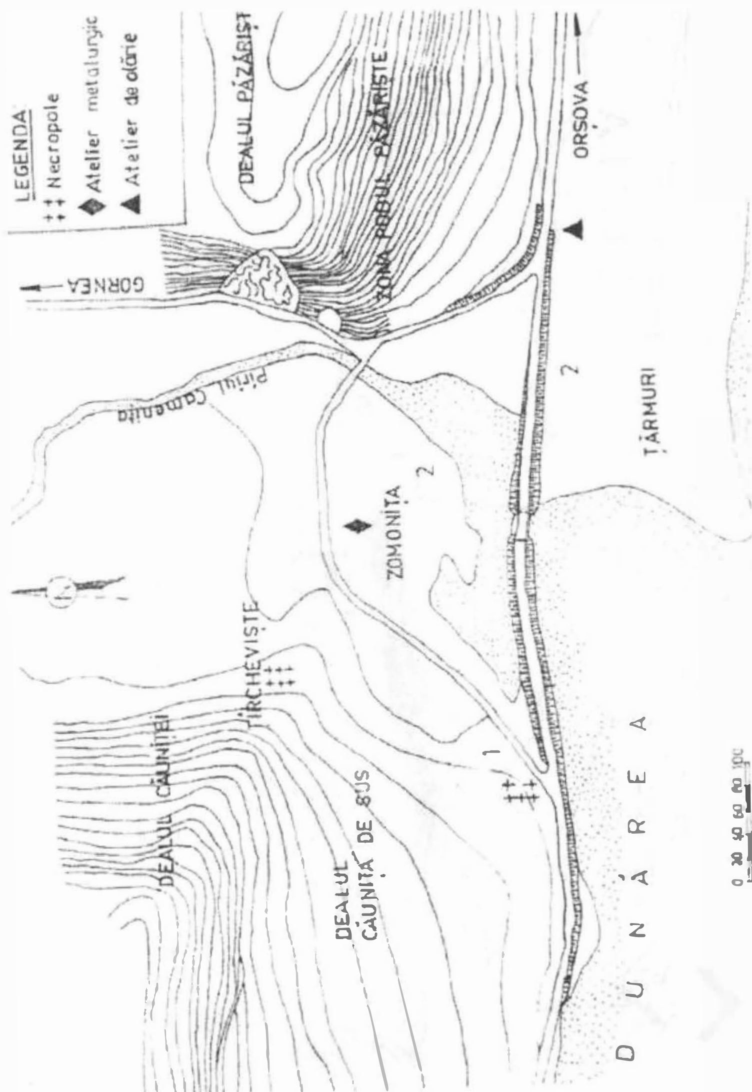

Fig.15. Gornea. Plan de situație cu zona de habitat medieval.

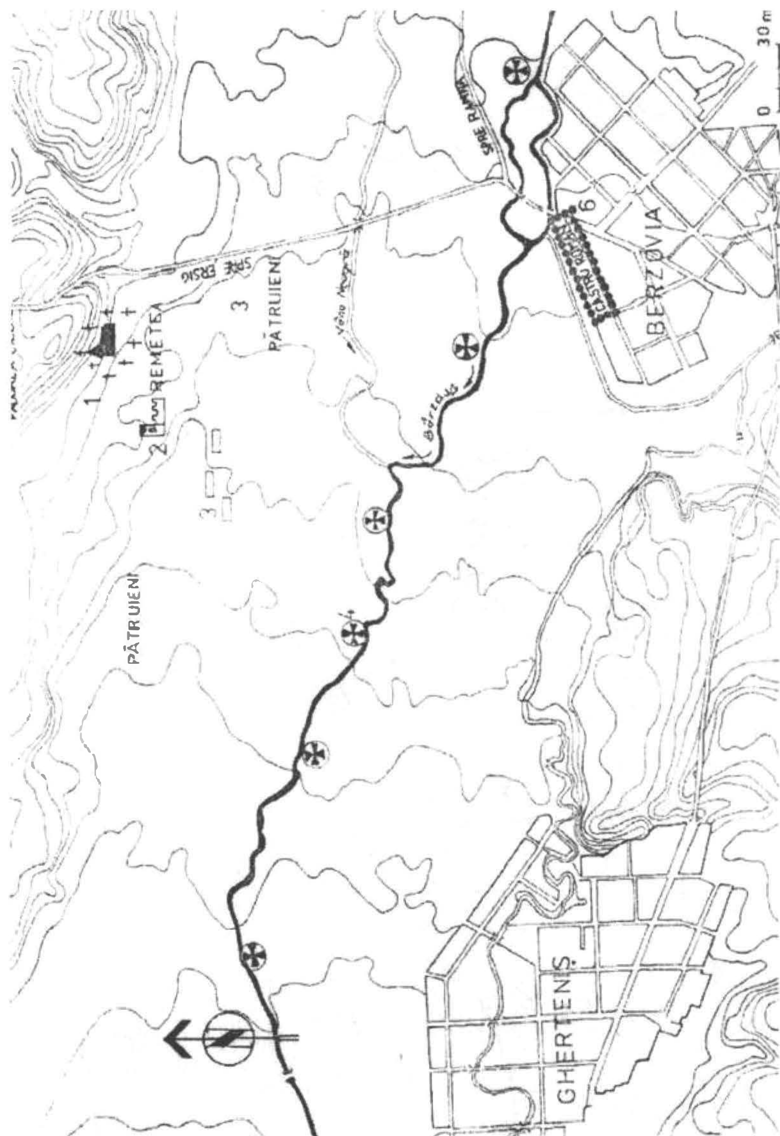

Fig.16. Berzovia. Plan de situație cu amplasarea așezării medievale dispărute Remetea și a curții medievale.

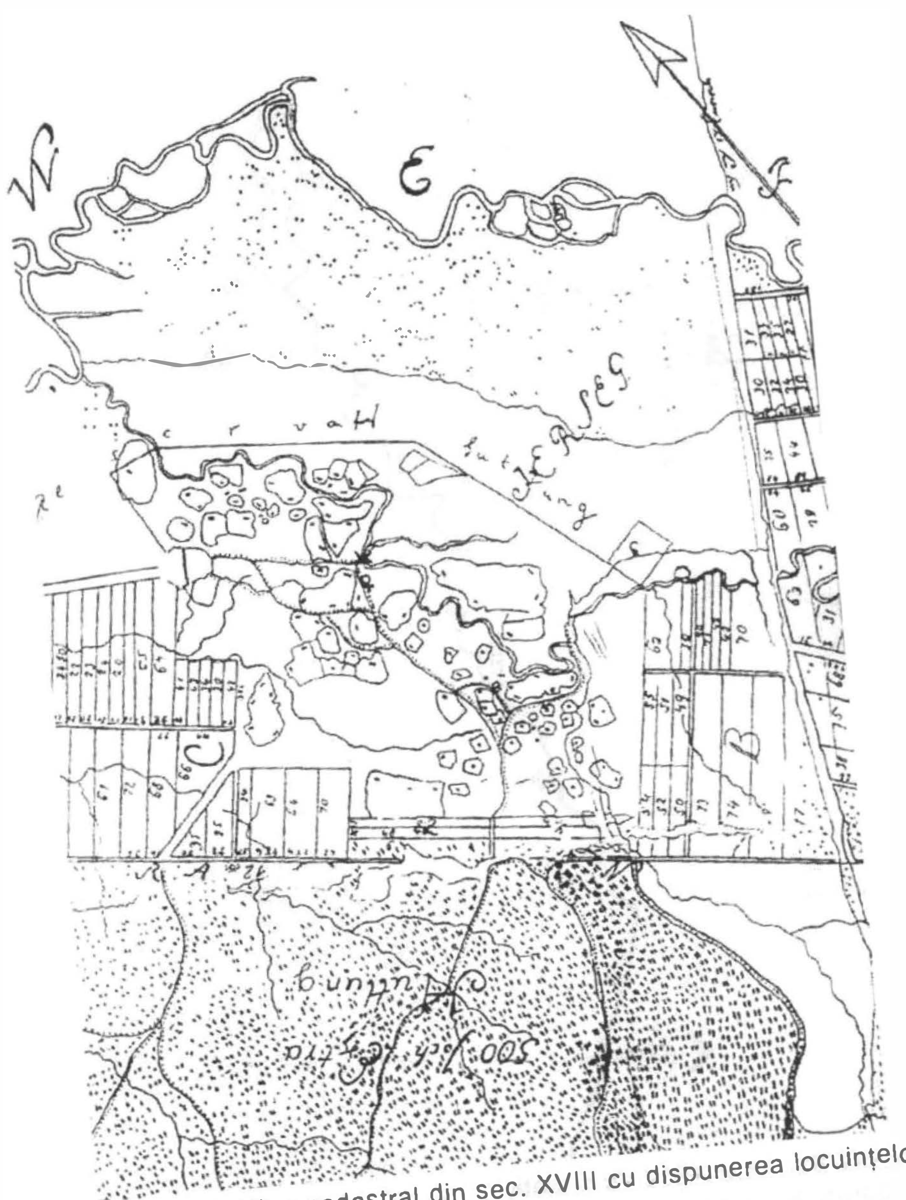
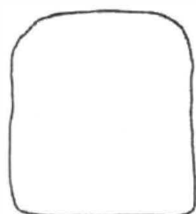
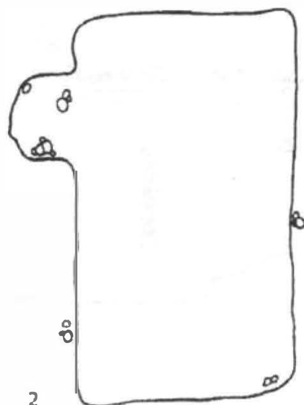

Fig.17. Iersig. Plan cadastral din sec. XVIII cu dispunerea locuințelor satului.

0 1 2 3m

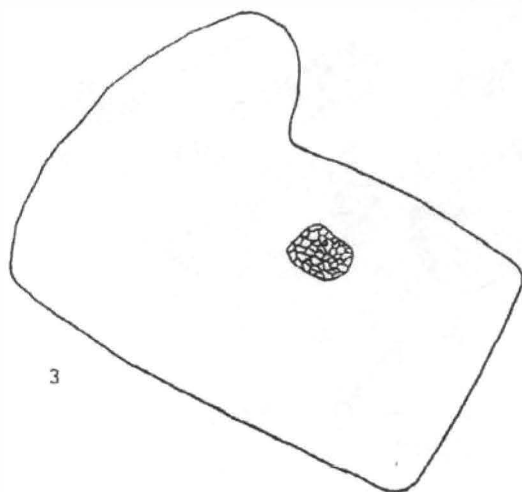

Fig.18. Planul locuințelor medievale de la Ilidia (sec. XII-XIV).

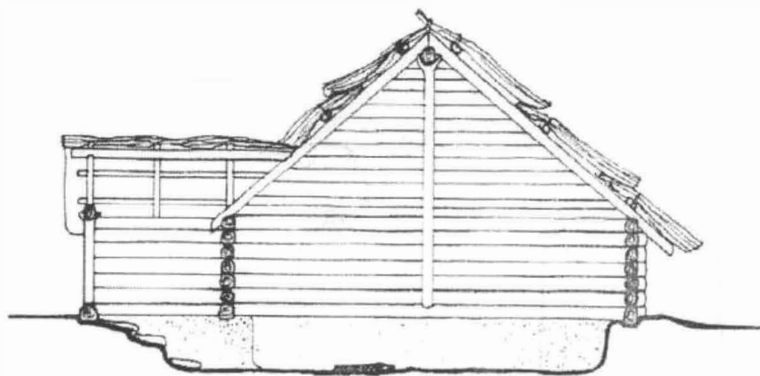

Fig.19. Ilidia - Funii. Propunere de reconstituire pentru locuință din sec. XII-XIII.

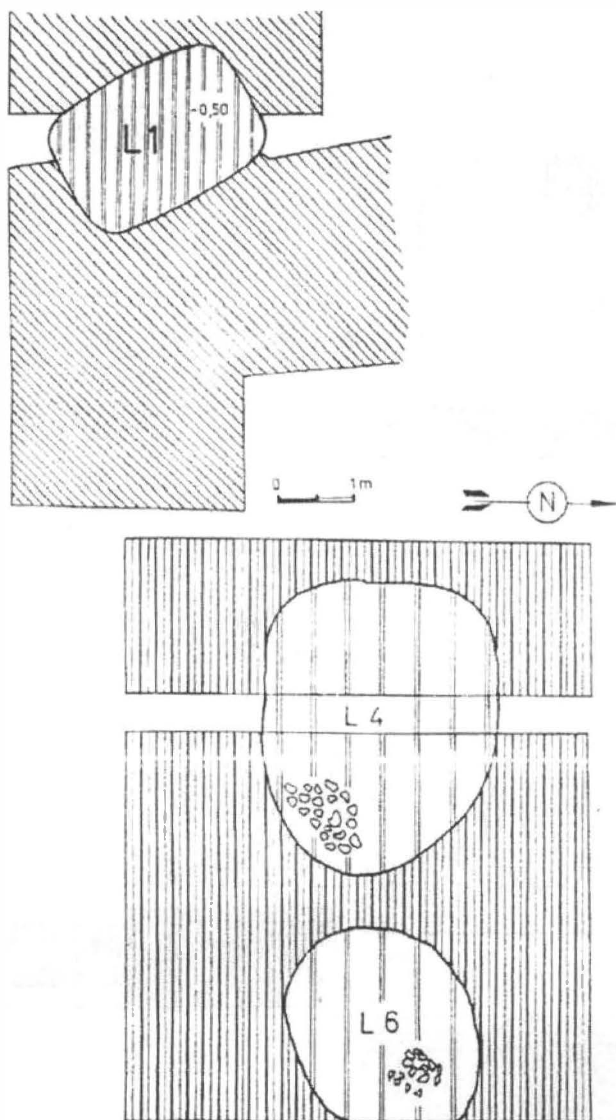

Fig.20. Gornea. Planuri de locuințe (sec. XII-XIII).

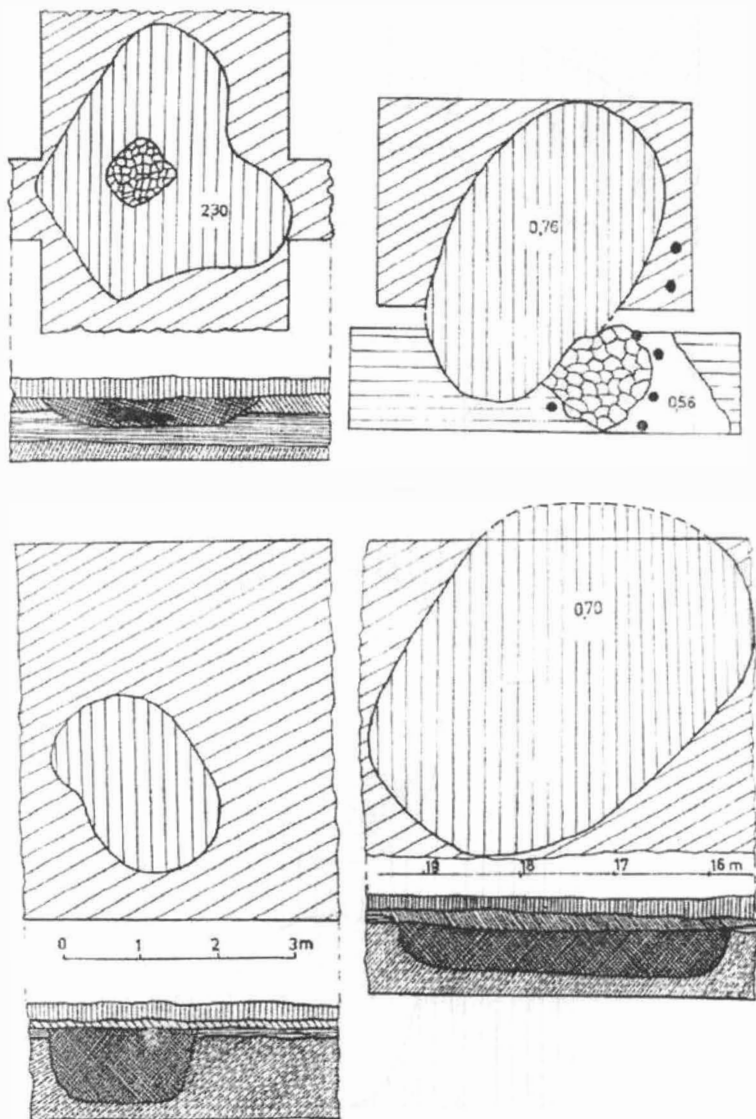

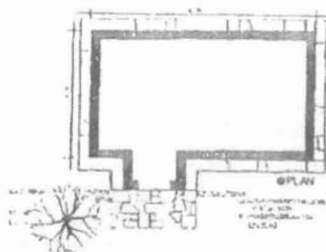
Fig.21. Moldova Veche. Planuri de locuințe (sec. XII-XIII).

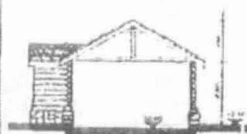

VARIANTA 1

VARIANTA 2

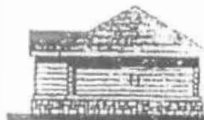
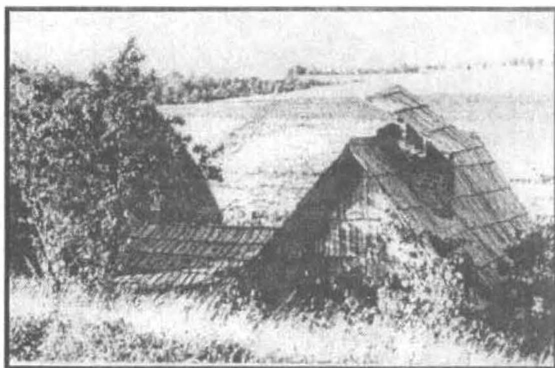

Fig.22. Ilidia - Sălişte. Plan şi propunere de reconstituire a unei locuinţe din sec. XIV.

Fig.23. Arhitectură rurală din lemn din zona montană a Banatului. (Ciclova Română şi Ilidia).

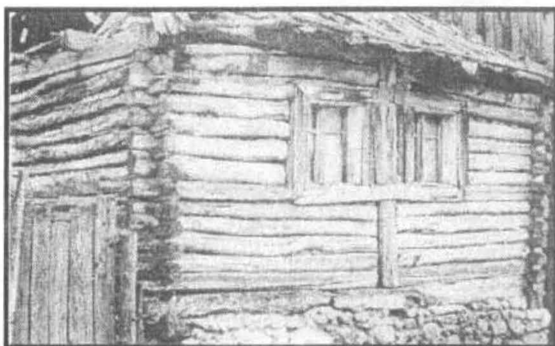

Fig.24. Arhitectură rurală din lemn din zona montană a Banatului. (Rudăria şi Ciclova Română).

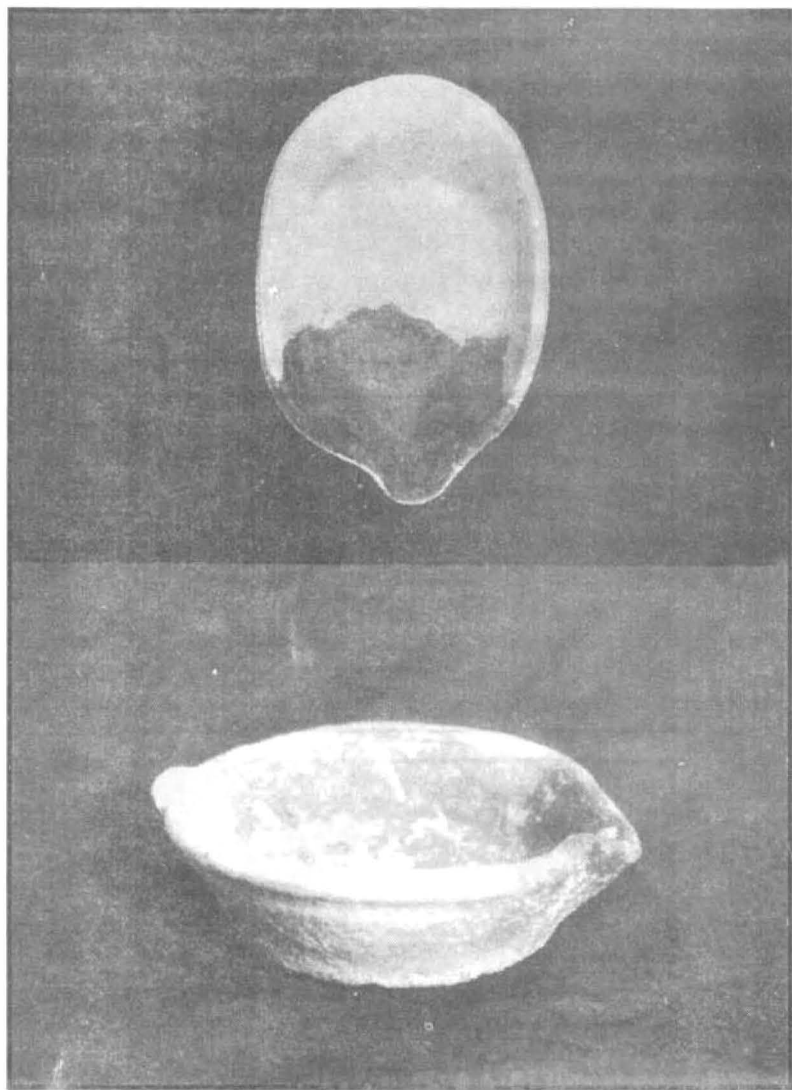

Fig.25. Opaițe medievale (sec. XIV).

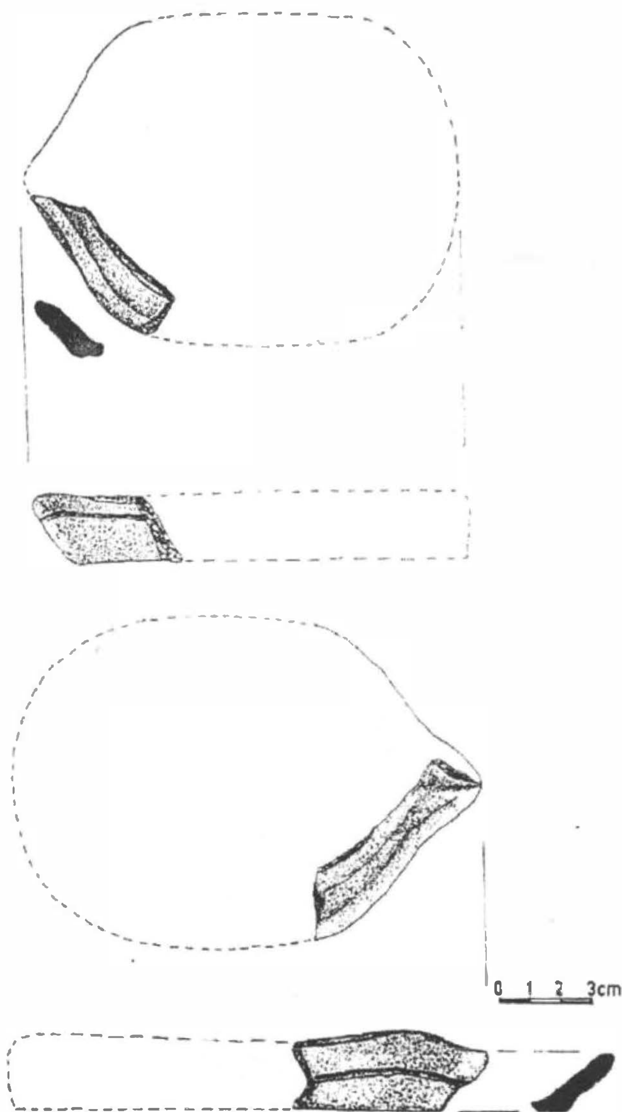

Fig.26. Opaițe medievale (sec. XIV).

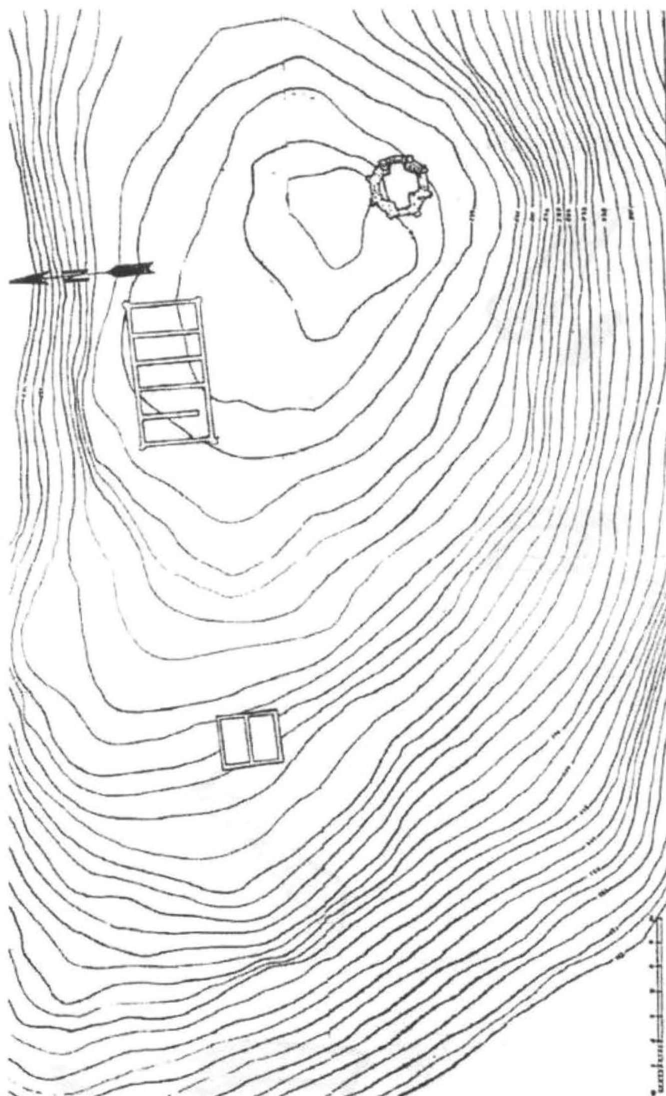

Fig.27. Ilidia - Oblița. Plan de situație cu reședința feudală.

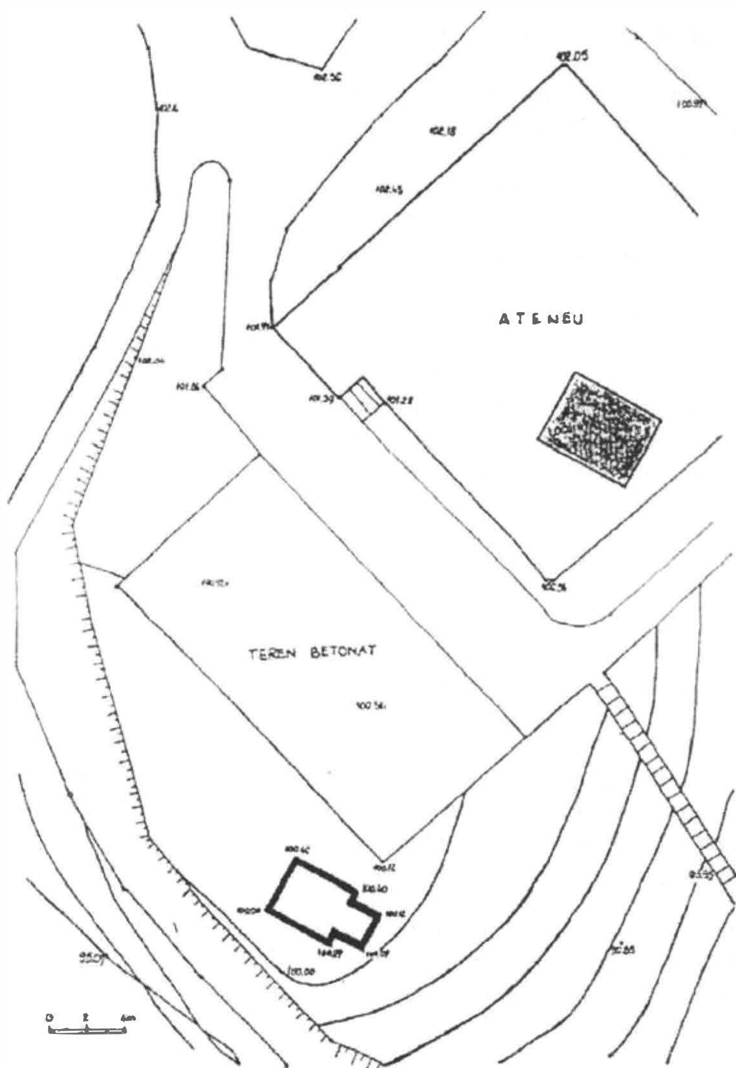

Fig.28. Reşiţa - Moroasa. Plan de situaţie cu amplasarea reşedinţei feudale.

1195)[56]. Teritoriile dunărene, inclusiv zona Ilidiei au fost sub control bizantin şi, în anul 1182, au fost cucerite de regele maghiar Bella al III-lea. Reşedinţa feudală cercetată la Ilidia-Obliţa se poate aprecia ca o implantare a regalităţii maghiare în spaţiul românesc din sudul Banatului. Dealtminteri, Ilidia, în anul 1334, a fost amintită cu o parohie catolică[57].

O reşedinţă feudală românească, aparţinând cnezilor ţeroveni, a fost identificată la Reşiţa. Dealul, sub forma unui promontoriu, pe care s-a aflat amplasată, domină valea Bârzavei la confluenţa acesteia cu pârâul Predova. Ea ocupă o suprafaţă de circa 5500 m², pe care se aflau amplasate un turn-locuinţă şi o biserică-sală cu necropolă în jurul ei. Nu au fost evidenţiate alte elemente de fortificare a locului. Planul turnului-locuinţă şi dimensiunile acestuia sunt cunoscute doar din consemnările unor cercetări mai vechi[58]. Cercetările arheologice recente au oferit date despre biserica-sală şi necropola înconjurătoare. S-a evidenţiat astfel că necropola a avut o fază de funcţionare anterioară monumentului din zid de piatră încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea[59]. Biserica de curte, construită după un plan simplu, arhaic, a avut o navă care măsura la interior 5/6 m şi un altar cu dimensiunile de 3/3 m. Reşedinţa feudală de la Reşiţa-Moroasa a fost ridicată de cnezii de la Ţerova la începutul secolului al XIV-lea după cum a dovedit-o cercetarea arheologică. Documentele de cancelarie din secolul al XV-lea amintesc sate şi moşii stăpânite de familia ţerovenilor pe cursul superior al Bârzavei. Cercetarea arheologică de la Reşiţa-Moroasa, coroborată cu informaţiile izvoarelor scrise, a pus în valoare o reşedinţă feudală românească din veacul al XIV-lea (Fig. 28).

Satul dispărut şi curtea feudală Remetea au fost identificate pe teren, pe malul nordic al Bârzavei, la Berzovia. Cercetarea arheologică a pus în evidenţă fundaţiile unei biserici-sală, amintită într-un document din anul 1414 ca o biserică parohială a satului Remetea[60]. Urmele curţii feudale Remetea, atestată documentar începând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au fost localizate la circa 300 m sud-vest de biserica parohială. Ea ocupa o suprafaţă de 3400 m² pe o movilă amenajată artificial în lunca Bârzavei.

---

[56] A. Tăutu, în *Antemurale*, 3, Roma, p. 52-65.

[57] DIR, C, Veacul XIV, III, p. 234.

[58] D. Ţelcu, *op. cit.*, p. 6.

[59] *Ibidem*, p. 12.

[60] *Ibidem*, p. 38.

Cunoaştem din structura curţii de la Remetea, în urma unui sondaj arheologic doar planul unei clădiri din lemn, cu talpa îngropată în pământ. Inventarul arheologic plasează construcţia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea[61]. Identificarea şi cercetarea reşedinţei familiilor româneşti Bizere, Mîtnic, Cerna, Deş de Timişel rămân o prioritate a arheologiei medievale bănăţene.

Documentaţia arheologică şi istorică de care dispunem în momentul actual nu permite o discuţie mai amplă bazată pe elemente concludente. Putem să constatăm deocamdată că, în secolul al XIV-lea, cnezii români îşi ridică curţi cu biserici din zid aidoma celor ridicate în Transilvania sau la răsărit de Carpaţi în aceeaşi perioadă[62]. Locuinţa-turn de la Ilidia din veacul al XII-lea constituie o mărturie extrem de importantă referitoare la amenajarea curţilor feudale în mediul românesc din sudul Banatului. Cercetările arheologice ulterioare vor îmbogăţi şi nuanţa imaginea cu privire la reşedinţele feudale din Banat în secolele XII-XIII.

4. NECROPOLE MEDIEVALE

Cercetarea satului medieval presupune cunoaşterea necropolei contemporane cu aşezarea. Investigarea acesteia oferă date concludente cu privire la aspectul etno-demografic al aşezării, ritul funerar şi nu în ultimul rând relevă o serie de mărturii ale culturii materiale. Necropola sau necropolele unei aşezări rurale medievale reflectă etapele esenţiale din existenţa şi evoluţia acesteia.

Descoperiri întâmplătoare, la sfârşitul veacului trecut, prin inventarul funerar, atrăgeau atenţia asupra acestui aspect al civilizaţiei medievale din Banat[63]. Investigaţii arheologice mai ample în necropolele din spaţiul sud bănăţean se pot consemna însă doar în ultimele trei decenii. S-au putut carta, în momentul actual, 30 de descoperiri cu morminte şi necropole din sec. X-XV (Fig. 29). Având

---

61 Cercetări prilejuite de lucrările de îmbunătăţiri funciare, conduse de D Ţeicu.

62 R. Popa, N. Chidioşan, A. Lukács, *op. cit.*, 21-34; A. Bătrâna, în *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 302

63 F. Milleker, *Delm*, V, 1909, p. 274.

în vedere amploarea spaţiului geografic în care au fost localizate, precum şi segmentul cronologic pe care se eşalonează, considerăm că documentaţia arheologică cu privire la necropole medievale oferă încă informaţii parţiale pe temeiul cărora nu se pot face încheieri istorice concludente[64]. Extrem de puţine din necropolele identificate au beneficiat de cercetări arheologice sistematice, complete. Se remarcă, în acest sens, investigarea arheologică exhaustivă a necropolei de la Şopotu Vechi, din depresiunea Almăjului[65]. Necropolele de la Cuptoare, din depresiunea Mehadica şi cele de la Gornea din Clisura Dunării au beneficiat şi ele de cercetări de amploare. Necropolele constituite în secolele XIII-XIV, în jurul bisericilor din zid de la Ilidia, Reşiţa, Cârnecea şi Mehadia, au fost cercetate într-o bună măsură. Cercetările în necropolele medievale din Banatul de sud, după cum sugerează această trecere în revistă, au fost inegale, bună parte rămânând la stadiul de sondaj arheologic. Aşa cum arătam cu alt prilej, doar cercetările de la Reşiţa şi Gornea au beneficiat de o publicare ştiinţifică integrală, în multe cazuri pentru multe descoperiri importante, precum cea de la Cuptoare, documentaţia arheologică a rămas nepublicată şi inaccesibilă.

Consecvenţi unui punct de vedere adoptat prezentăm în cele ce urmează descoperirile funerare din secolele X-XII, constituite în afara unor monumente de cult şi într-o etapă ulterioară, necropolele din secolele XIII-XIV amenajate în spaţiul din jurul unor biserici.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR
A. NECROPOLE ŞI MORMINTE DIN SECOLELE X-XIII

1. Biserica Albă (Bela Ţârkva)

Cercetările conduse de M. Garašanin au evidenţiat, în această zonă de pe cursul inferior al râului Nera, un grup de 23 de morminte care făceau parte, fără îndoială, dintr-o necropolă mai mare[66]. Inventarul funerar de la M_3 şi M_4, format din cercei globulari, şi de la M_{14} şi M_{16} cu cerceii cu granulaţii oferă elemente de datare a necropolei. Podoabele au fost atribuite secolelor X-XI, după opinia noastră, ele aparţin mai degrabă veacului al XII-lea[67].

---

[64] D.Ţeicu, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 230 şi urm.

[65] *Idem*, în *Crisia*, 21, 1991, p. 307-310.

[66] M. Garasanin, D. Garasanin, în *ZbNM*, 1, 1958, p. 33-36.

[67] *Jewelry on the territory of Serbia*, Belgrad, 1982, p. 44.

2. Caransebeş - Măhala

Un grup de şase morminte a fost cercetat printre ruinele unei ferme romane, situată pe malul stâng al râului Sebeş. O brăţară din sticlă, găsită la unul din morminte dovedeşte că înmormântările de aici pot fi atribuite secolului al XII-lea[68].

3. Cuptoare - Sfogea

Satul Cuptoare se află situat în culoarul Timiş-Cerna, la extremitatea sud-estică a depresiunii Mehadica. Necropola de la Cuptoare este amplasată pe culmea dealului Sfogea, la confluenţa pâraielor Luncaviţa şi Mehadica (Fig. 33). Săpăturile arheologice, întreprinse timp de mai bine de un deceniu, consemnează un număr de 347 de morminte. Beneficiem în momentul de faţă doar de un extrem de sumar raport de săpătură care evidenţiază o parte din inventarul funerar[69]. Monedele bizantine, maghiare, sârbeşti şi apusene, alături de podoabe, oferă jaloane semnificative privind cronologia necropolei. Seria monedelor bizantine începe cu piese de la împăratul Isac II Angelos (1185-1195), consemnate la M_{132} şi M_{329}, continuând cu descoperirile din M_{329}, monedă de la Alexios III Angelos (1195-1203) şi Ioan III Vatatzes (1222-1254) la M_{230}. O monedă apuseană emisă de Bernard al II-lea (1202-1270) a fost găsită în inventarul funerar la M_{306}. Piesa de la M_{127} a fost o monedă emisă de regele sârb Ştefan al IV-lea Dragutin (1276-1316).

Moneda maghiară, utilizată ca obol funerar la Cuptoare, este cunoscută prin emisiuni de la regele Bella al IV-lea (1235-1270). Monede de la regele Ştefan al V-lea (1270-1272) sunt dovedite prin descoperirile de la M_{266}, M_{318}. La mormintele din veacul al XIV-lea, inventarul funerar cuprinde piese de la Carol Robert (1308-1340), regina Maria (1382-1387) şi Sigismund de Luxemburg (1387-1437).

Mormintele de la sfârşitul veacului al XII-lea şi din secolul următor au avut un inventar funerar reprezentativ, cu podoabe din argint ce cuprindeau cercei de tâmplă, diademe, brăţări. Necropola de la Cuptoare documentează existenţa unei aşezări româneşti ale cărei începuturi pot fi întrezărite la sfârşitul secolului al XII-lea şi a cărei existenţă poate fi urmărită până la atestarea ei în izvoarele scrise

---

[68] E. Iaroslavschi, în *Banatica*, 3, 1975, p. 355-361.

[69] I. Uzum, în *Banatica*, 9, 1987, p. 281-315.

medievale. Aşezarea şi necropola se află situate într-o zonă omogen românească cum a fost districtul medieval Mehadia.

4. Cuvin

Cercetările arheologice din valea Dunării, din anul 1968, au semnalat morminte cu inele de tâmplă cu capete "S"[70].

5. Deta

Descoperiri întâmplătoare de la sfârşitul veacului trecut, consemnate de F. Milleker, semnalează prezenţa unor morminte maghiare din secolele X-XI[71].

6. Drencova

Un sondaj arheologic întreprins în această zonă a Clisurii Dunării de V. Boroneanţ a localizat morminte din secolele XII-XIII[72].

7. Gornea - Căuniţa de Sus

La extremitatea sudică a terasei Dunării de la Căuniţa de Sus a fost parţial cercetată o necropolă din perioada secolelor XII-XIII. S-au investigat pe o suprafaţă de circa 300 m^2 un număr de 65 de morminte de inhumaţie. Deşi au avut un caracter sistematic, cercetarea arheologică nu a oferit o documentaţie completă privind întinderea şi cronologia necropolei[73]. (Fig. 30-31)

Înmormântările s-au făcut în imediata vecinătate a vetrei satului medieval din secolele XII-XIII (Fig. 15). Aproape un sfert din morminte au avut ca inventar funerar monede şi podoabe. Astfel, monedele depuse ca obol funerar cuprindeau emisiuni maghiare de la regele Géza II (1142-1162) şi de la împăratul bizantin Isac II Angelos (1185-1195). Cerceii cu astragali, descoperiţi la M_5 şi M_{43} au fost lucraţi din argint, decoraţi cu granule sub forma unui brâu. Asemenea podoabe se cunosc în mediul românesc din Banatul de sud în necropolele din secolele XII-XIII de la Cuptoare şi Şopotu Vechi. Inventarul mormântului 59 a evidenţiat o pereche de cercei biconici decoraţi cu

---

[70] L. Kovacs, în *AAH*, 43, 1991, p. 419.

[71] F. Milleker, *op. cit.*, p. 274; C. Balint, *Südungarn im X Jahrhundert*, Budapesta, 1991, p. 218, LIIIb.

[72] Informaţii V. Boroneanţ.

[73] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.*, p. 80 şi urm.

granule şi fir de argint filigranat (Fig. 36). Ei aparţin tipologic unei serii de podoabe specifice secolelor XII-XIII, întâlnită în zona Dunării de Jos apusene. Argumentele oferite de cercetarea parţială a necropolei pledează pentru stabilirea duratei acesteia în intervalul veacului al XII-lea şi până la mijlocul veacului al XIII-lea[74]. Necropola de la Gornea, alături de aşezarea rurală în preajma căreia s-a constituit, reflectă un aspect semnificativ din imaginea habitatului medieval din zonă.

8. Ilidia - Funii

În zona de luncă a pârâului Vicinic, situată la sud-vestul dealului Obliţa a fost identificată o necropolă din secolele XI-XII, din care au fost cercetate doar 17 morminte de inhumaţie. Mormintele 8 şi 17 au avut ca inventar cercei de tâmplă cu capetele în "S" şi monede[75].

9. Mehadia - Zidină

Cercetările arheologice de la castrul roman au evidenţiat, în zona cuprinsă între Bela Reca şi pârâul Valea Bolvaşniţei, un grup de morminte, atribuit perioadei arpadiene[76].

10. M 'lova Veche - Rât

În imediata vecinătate a satului medieval (sec.XI-XIII), pe malul Dunării au fost semnalate morminte feudale[77]. Necropola, distrusă de amenajările moderne, a rămas necercetată.

11. Pescari

Localitatea a fost amplasată la extremitatea estică a depresiunii Moldova Veche, într-un sector de strâmtură al fluviului. Pe malul Dunării, în vecinătatea cetăţii medievale de pe dealul Culă, a fost identificat un mormânt care a avut o brăţară din sticlă[78]. El aparţine, fără îndoială, unui cimitir din secolele XII-XIII.

---

[74] *Ibidem*, p.90-91.
[75] Cercetări D. Ţeicu
[76] M. Macrea, în *Studii. Revistă de ştiinţă şi filosofie*, II, 1, 1949, p. 1239-140.
[77] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 239.
[78] *Ibidem*, p. 239.

12. Pojejena

Pe o terasă joasă a Dunării, situată la vest de sat, s-au găsit urme ale unei necropole medievale. Un inel din argint, lucrat din fir răsucit, poate fi atribuit secolului al XI-lea ceea ce oferă un reper pentru datarea necropolei[79].

13. Şopotu Vechi - Mârvilă

Localitatea se află situată pe rama sudică a depresiunii intramontane Almăj. O necropolă care cuprindea 47 de morminte a fost cercetată exhaustiv între anii 1988-1991. Ea a fost amplasată pe o movilă aflată în lunca râului Şopot (Fig. 32). Din cele 47 de morminte, 24 au avut inventar funerar reprezentat prin monede şi podoabe (Fig. 38). S-au găsit la M_3 şi M_7 monede bizantine de la împăraţii Manuel Comnenul (1145-1180) şi Isac II Angelos (1185-1195), în timp ce la M_{23} s-a găsit o monedă maghiară emisă de regele Coloman (1095-1116), iar la M_{25} şi la M_{40} monede de la regele Bela al II-lea (1172-1196). Mormântul 29 a avut ca obol funerar, depus în palma mâinii stângi, o monedă apuseană de la începutul veacului al XIII-lea. Cercei din argint biconici, decoraţi cu fir filigranat şi cu granule îşi găsesc analogii în necropolele din zona dunăreană în secolele XII-XIII (fig. 38). Necropola de la Şopotu Vechi-Mărvilă a aparţinut unei comunităţi mici de la sfârşitul secolului XII şi începutul secolului al XIII-lea[80].

14. Svinița

Un grup de 12 morminte au fost cercetate în această zonă a văii Dunării. Inventarul funerar sugerează o încadrare a mormintelor în intervalul secolelor XII-XIII[81].

15. Vârşeţ

Descoperiri mai vechi, semnalate încă de F. Milleker, indică prezenţa în zonă a unor morminte maghiare din sec. X-XI[82].

16. Voiloviţa

Aşezarea este situată pe culoarul dunărean, nu departe de

---

[79] *Ibidem*, p. 240-241.

[80] *Ibidem*.

[81] V. Boronenţ în *Drobeta*, 6, p. 111-117.

[82] N. Stanojev, *op. cit.*, p. 43.

Pancevo în Banatul iugoslav. Documente de cancelarie atestă, în anul 1230, aşezarea Voila, ca făcând parte din domeniul cetăţii regale Caraş[83]. Săpăturile arheologice au identificat o necropolă din secolele XII-XIII, în care a fost cercetat un număr de 23 de morminte. Inventarul funerar cuprinde brăţări, inele şi cercei[84].

B. NECROPOLE DIN SECOLELE XIV-XV

În cursul veacului al XIV-lea se constituie necropole aparţinând unor aşezări rurale care nu au avut monumente de cult. Se cunosc astfel de necropole la Ciclova Română, Gornea, Pojejena, Vrani, Vrăniuţ.

17. Ciclova Română - Morminţi

Dealul Morminţi domină valea pârâului Vraniul Mare, care constituie hotarul cu satul Ilidia. S-a cercetat un grup de 25 de morminte, dintr-un cimitir mai mare amplasat pe culmea dealului. Mormintele investigate au fost atribuite secolului al XIV-lea[85].

18. Gornea - Ţârchevişte

O parte a unui cimitir din veacul al XIV-lea a fost săpată pe culmea terasei Dunării de la Ţârchevişte. Au fost cercetate 55 de morminte, cu inventar modest, în care se remarcă doar o monedă de la Sigismund de Luxemburg (1387-1437), pe o suprafaţă de 100m². Toponimul Ţârchevişte sugerează existenţa unei biserici în zonă, care n-a fost localizată în sondajul arheologic[86]. Necropola de la Ţârchevişte se află situată pe aceeaşi terasă a Dunării cu cea de la Căuniţa de Sus din secolele XII-XIII, în vecinătatea satului medieval, de a cărui existenţă se leagă nemijlocit. Ea reflectă, în acelaşi timp, modificările în structura peisajului rural medieval de la Gornea.

19. Pojejena - Nucet

Pe malul Dunării, în punctul Nucet, care se află situat în vecinătatea cetăţii medievale Pojejena a fost sondată o necropolă medievală. În absenţa inventarului funerar şi ţinând cont de caracterul

---

[83] Milleker *op. cit.*, p. 290; N. Stanojev *op. cit.*, p. 43.
[84] N. Stanojev, *op. cit.*, p. 38-42.
[85] I. Uzum, D. Ţeicu, în *Banatica*, 6, 1981, p. 213.
[86] I. Uzum, în *Banatica*, 3, 975, p. 131 şi urm.

parţial al cercetării, încadrarea cronologică a mormintelor s-a făcut pe baza unor descoperiri ceramice din stratul de cultură[87].

20. Petnic

Localitate situată în ţinutul Craina, prin care se leagă depresiunea Almăjului de culoarul Timiş-Cerna.Pe dealul Morminţi a fost evidenţiat un grup de morminte ce par să facă parte dintr-o necropolă din secolele XV-XVI[88].

21. Vărădia

Aşezare în lunca Caraşului, atestată în documente din secolul al XIV-lea în hotarele cetăţii Ersumlow. Au fost semnalate podoabe medievale (sec. XIV-XV) provenind de la un cimitir din hotarul satului[89].

22. Vrani

Un sondaj arheologic în lunca râului Caraş a semnalat morminte medievale (sec. XIV-XV)[90].

23. Vrăniuţ

Pe malul pârâului Ciclova au fost semnalate morminte şi monede medievale. Necropola se află situată în apropierea unei aşezări din secolele XII-XIV[91].

C. NECROPOLE ÎN JURUL UNOR BISERICI DIN SECOLELE XIII-XIV

24. Berzovia - Pătruieni

Biserica parohială a satului dispărut Remetea a fost localizată pe malul nordic al Bârzavei, în vecinătatea drumului spre Ersig. În jurul acesteia au fost săpate douăsprezece morminte. Necropola a avut o fază de înmormântări anterioară construcţiei bisericii, unul din morminte fiind tăiat de şanţul de fundaţie al zidului de est al sanctuarului[92]. S-a remarcat faptul că mormintele investigate nu au

---

[87] Idem, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 161-162.

[88] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 239.

[89] *Ibidem*, p. 241.

[90] Cercetări şi informaţii M. Gumă.

[91] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 241.

[92] Idem, în *Banatica*, 10, 1990, p. 267-268.

avut inventar funerar (Fig. 34).

25. Cârnecea - Dealul bisericii

În jurul bisericii-sală au fost cercetate 55 de morminte din ansamblul unei necropole rurale, a cărei mărime nu a fost stabilită. Inventarul funerar al mormintelor a fost modest şi a cuprins un număr de şase monede şi câteva fragmente mărunte de podoabă. S-a documentat stratigrafic o fază de înmormântări anterioară construcţiei bisericii din zid. Cercetarea arheologică nu a putut stabili momentul de început al înmormântărilor şi nici durata necropolei din jurul bisericii. Inventarul funerar a reprezentat un jalon pentru funcţionarea bisericii şi a cimitirului la hotarul secolelor XIV-XV[93].

26. Ilidia - Cetate

Construcţia bisericii-sală de la Ilidia-Cetate a început odată cu mijlocul veacului al XIII-lea, după cum sugerează cercetarea arheologică. În jurul acesteia a fost identificată o necropolă cu două faze de înmormântări, din care au fost săpate 92 de morminte[94]. S-a apreciat că prima etapă a necropolei a funcţionat începând cu a doua jumătate a secolului al XII-lea. În stadiul actual al cercetării, necropola de la Ilidia-Cetate constituie cea mai timpurie dovadă pentru o necropolă sătească amenajată în jurul unei biserici din zid în veacul al XIII-lea.

27. Mehadia - Ulici

Pe malul râului Belareca au fost sondate arheologic vatra unui sat din secolele XII-XIII şi necropola din jurul unei biserici-sală aflate în aceeaşi zonă. Au fost consemnate pe plan 16 morminte dispuse în jurul monumentului dintr-un cimitir, fără îndoială, cu mult mai mare. Un inel sigilar cu imaginea unui vultur bicefal, sugerează că în veacul al XIV-lea se făceau deja înmormântări[95]. Având în vedere caracterul restrâns al cercetării nu se pot face aprecieri cu privire la amploarea şi cronologia necropolei şi nici nu putem, deocamdată, stabili conexiuni între vatra satului şi monumentul de cult din vecinătatea acesteia.

---

[93] Idem, *Arheologia satului medieval in Banat*. Reşiţa, 1996, p. 56-59.

[94] Şt. Matei, I. Uzum în *Acta MN*, 9, 1972, p. 557

[95] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 238

28. Sat Bătrân - Dealul bisericii

Aşezarea este situată în baza râului Timiş, la circa 3 km est de Slatina Timiş. Se poate doar consemna în urma unor cercetări de suprafaţă, existenţa unei biserici şi a unei necropole înconjurătoare[96]. În absenţa unor cercetări arheologice descoperirea de la Sat Bătrân are un caracter limitat.

29. Ilidia - Obliţa

Biserica rotundă din cadrul curţii feudale a avut rostul unei capele în jurul căreia se afla un cimitir. Se cunosc, în jurul bisericii sau în interiorul acesteia, un număr de 37 de morminte. Inventarul funerar, în măsura în care îl cunoaştem, cuprinde monede şi podoabe specifice secolelor XIV-XV[97]. Necropola de la Ilidia-Obliţa s-a construit ca o necropolă nobiliară în cadrul unei curţi feudale.

30. Reşiţa - Moroasa

În cadrul reşedinţei feudale a cnezilor ţeroveni de la Reşiţa, biserica-sală a îndeplinit aceeaşi funcţie de capelă de curte. Cercetările arheologice recente au marcat în plan amplasarea în jurul monumentului a 33 de morminte dintr-o necropolă sigur mai mare. Observaţiile stratigrafice au relevat faptul că necropola a avut o fază de înmormântări anterioară construcţiei bisericii din zid[98]. Nu s-a putut stabili arheologic momentul de început al înmormântării de la Reşiţa-Moroasa. Inventarul funerar sugerează că în prima parte a secolului al XIV-lea s-au practicat deja înmormântări. Necropola de la Reşiţa, asemeni celei de la Ilidia-Obliţa, s-a constituit ca o necropolă cnezială în jurul unei curţi feudale (Fig. 35).

ANALIZA INVENTARULUI FUNERAR

1. Diademele

Cercetările din necropola de la Cuptoare-Sfogea, precum şi în cea de la Şopotu Vechi-Mârvilă au pus în evidenţă, la inventarul

---

[96] *Ibidem*, p. 245.

[97] *Ibidem*, p. 237. Necropola din jurul bisericii rotonde nu a fost încă publicată ştiinţific, referirile în diverse studii cu privire la datarea şi încadrarea acesteia fiind contradictorii.

[98] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 240.

funerar al mormintelor, fragmente provenind de la diademe.

Astfel, la M_2 din necropola de la Şopotu Vechi, s-a găsit un fragment dintr-o plăcuţă de argint de formă rectangulară ornamentată prin presare. Mai numeroase în necropola de la Cuptoare-**Sfogea**, astfel de podoabe s-au găsit la M_{214}, M_{225}, M_{232} şi M_{327}. Doar la M_{214} s-au găsit în jurul craniului 16 plăcuţe provenind de la o diademă (Fig. 39). Ele au fost lucrate dintr-o folie subţire de argint, au o formă rectangulară şi măsoară cca 2,15/1,50 cm. Plăcuţele au fost ornamentate prin presare cu două calote semisferice, în zona centrală, iar pe tot perimetrul dreptunghiului sunt decorate cu mici impresiuni. La colţuri au patru orificii prin care au fost cusute pe o bucată de pânză sau piele.

Descoperirea de la Şopotu Vechi se poate data, pe baza inventarului funerar al necropolei, în a doua jumătate a veacului al XII-lea. Podoabele similare de la Cuptoare se pot atribui secolelor XII-XIII.

Piesele de la Şopotu Vechi şi Cuptoare au similitudini ce merg până la identitate în descoperirile de la Hajducka Vodenica[99], Brestovik[100], Glamija-Ljubičevac[101]. În zona de nord a Serbiei sunt semnalate podoabe similare la Vinča[102], în depozitul de la Kustunić şi la Bârza Palanka. Faptul remarcabil asupra căruia trebuie să zăbovim este însă următorul: în apropiere de Vârşeţ, la Kapelin Breg[103], a fost găsită o matriţă pe care s-au făcut plăcuţe de diademă de formă şi decor identice cu cele semnalate la Cuptoare şi Şopotu Vechi, dar şi în descoperirile de la sudul Dunării.

Această descoperire dovedeşte că centrul de producţie al lor a fost unul local, chiar în apropiere de Vârşeţ, deci undeva la linia de contact între zona de câmpie şi zona montană a Banatului.

2. **Cerceii**

a) Cerceii de tâmplă cu capetele în "S"

---

[99] St. Ercegović - Pavlović, *Les sites d'habitations et les necropoles de Boljetin et de Hajdučka Vodenica*, Belgrad, 1986, p. 72, fig. 14/2, 3.

[100] M. Ćorović-Ljubinković, în *Zbor NM*, 1, 1958, p. 332-333, Fig. 2.

[101] M. Parović, în *Djerdapske Sveske*, II, Beograd, 1984, p. 143, Fig. 131/5.

[102] *Jewelry on the territory of Serbia*, p. 59, cat. 297.

[103] D. Minić, în *Starinar*, 21, 1972, p. 166.

Aceştia sunt cunoscuţi din descoperirile de la Ilidia-Cetate şi Funii, Gornea-Căuniţă, Şopotu Vechi-Mârvilă şi Cuptoare-Sfogea. Cercelul de la Cuptoare-Sfogea este lucrat din argint şi are diametrul de 2 cm (Fig. 40).

Cerceii de tâmplă cu capetele în formă de "S" au fost socotiţi multă vreme printre elementele tipice ce caracterizează aşa-zisa cultură Bjelo Brdo. Asupra cronologiei, tipologiei şi atribuirii etnice pe baza lor s-au exprimat opinii diverse şi divergente în istoriografie[104]. Ei au servit foarte mult timp ca argument principal în atribuirea etnică a necropolelor cu astfel de descoperiri. Aşa cum au dovedit-o cercetările arheologice, aceste podoabe s-au găsit în medii etnice diverse, în cimitire maghiare, slave şi româneşti[105]. Revenind la descoperirile din necropolele din Banat suntem de părere că cerceii de la Cuptoare şi Gornea pot fi atribuiţi veacului al XII-lea.

b) Cerceii cu astragali

Podoabele de acest tip au fost lucrate dintr-o tijă rotundă care a fost îndoită sub forma unui cerc cu diametrele cuprinse între 1,5-3 cm. Spre unul din capetele tijei au fost dispuse granule, mici bobiţe, sub forma unui brâu, de aici şi denumirea întâlnită în literatura de specialitate de cercei cu astragali (Fig. 41).

Cerceii de acest tip sunt cunoscuţi din necropola de la Cuptoare-Sfogea din M_{19}, M_{41}, M_{92}, M_{209}, M_{300}, de la Gornea-Căuniţă din M_6 şi M_{44} şi de la Şopotu Vechi-Mârvilă. Cerceii de la Cuptoare au fost dataţi pe baza analogiilor formale de I. Uzum între sec. XI-XIII-lea. Pe baza aceloraşi analogii, podoabele de la Gornea au fost circumscrise sec. X-XII[106].

Podoabele de acest gen se cunosc din necropole şi descoperiri de pe o arie întinsă, cuprinzând Dalmaţia, Bosnia, Herţegovina şi Serbia[107]. Din ansamblul tipologic al zonei Dalmaţiei şi Balcanilor se

---

[104] Z. Vana, în *Slov. Arch.* II, 1954, p. 69, 99; A. Kralovansky, în *Stu.Sl.*, V, 1-2, 1959, p. 330-346; J. Giesler, *op. cit.*, p. 104-108, cu referiri speciale la tipologia şi cronologia acestora; K. Horedt, *Moreşti*, II, Bonn, 1984, p. 62-63 cu răspândirea acestui tip de podoabe în Transilvania.

[105] R. Popa, în *RMM MIA*, 47, 1978, 1, p. 9-32, cu descoperirea din necropola din jurul bisericii româneşti de la Streisângeorgiu; G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 809.

[106] I. Uzum, *op. cit.*, p. 296; Idem, în *Banatica*, 6, 1981, p. 188.

[107] Pentru teritoriul Dalmaţiei a se vedea D. Jelovina, în *SHP*, III, 8-9, 1963, p. 101-102, Pentru Bosnia şi Herţegovina N. Miletić, în *GZM-A*, 18, p. 169; G. Marianović-Vujovcić, *op. cit.*, p. 84.

desprind exemplare caracteristice zonei dunărene. Podoabele de la Gornea, Şopotu Vechi şi Cuptoare îşi au cele mai apropiate asemănări în descoperirile de la Trnjane, Vinča, Kostol şi Brestovlk[108]. Prezenţa cerceilor cu astragali, din care se detaşează exemplare chiar luxoase din argint, de o parte şi de alta a văii Dunării ne dovedeşte existenţa unor ateliere comune care au produs şi alimentat ţinutul cu astfel de podoabe.

O variantă a aceluiaşi tip de cercei este cea cu două rânduri de granule dispuse sub forma a două brâuri (Fig. 42). Cercei de acest fel s-au găsit de la Cuptoare-Sfogea la M_{150}. Analogiile cele mai apropiate sunt cele de la Trnjane, Prahovo, Korbovo, toate situate în Valea Dunării. Cerceii cu astragali de la Gornea şi Şopotu Vechi aparţin cronologic. veacului al XII-lea, poate chiar celei de-a doua jumătăţi al acestuia. Descoperirile similare de la sudul Dunării sunt socotite specifice veacului al XII-lea[109]. Ca atare, cerceii de la Cuptoare nu pot fi atribuiţi perioadei X-XI, ei trebuie atribuiţi veacului al XII-lea, . poate chiar primei jumătăţi a veacului al XIII-lea.

c) Cerceii globulari

Aceste podoabe au fost lucrate dintr-o tijă rotundă ce are fixată pe ea un glob de formă sferică (Fig.43), ornamentată cu mici proeminenţe, dispuse în şiruri, iar pe tijă cercelul este ornamentat cu fir filigranat. Acest tip de cercei, pe teritoriul Banatului, îl cunoaştem doar din necropola de la Cuptoare, care au fost dataţi vag, în sec. X-XIII[110]. Cerceii globulari de la Cuptoare îşi află analogii în descoperirile similare de la Vinča[111], Prahovo şi Trnjane[112], fiind socotiţi podoabe specifice veacului al XII-lea[113].

d) Cerceii biconici

O tijă rotundă, lucrată de obicei din argint, este trecută prin

---

[108] *Ibidem*, p. 84-86, Fig. 176 şi Pl. 24-25-28; M. Ćorović-Ljubinković, *op. cit.*, p. 33, Fig. 3, Piese caracteristice secolului XII ce se regăsesc în zona Timoc-Niş şi Dunăre-Sava.

[109] G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 84, Fig. 177, Pl. 15, 22.

[110] I. Uzum, *op. cit.*, 299.

[111] *Jewelry...*, p. 58-59, catg. 287, dataţi în sec. XI-XII.

[112] G. Marianović-Vujovcić, *op. cit.*, p. 80-81, Fig. 168, Pl. 16, 19, 21, unde au fost găsiţi alături de brăţări torsadate.

[113] *Ibidem*, p. 162.

corpul cercelului care are forma a două trunchiuri de con puse cap la cap. Cele două trunchiuri de con au fost lucrate din mici cerculeţe de fir filigranat (Fig. 44). Din necropola de la Şopotu Vechi cunoaştem un astfel de exemplar de la M_{27}. El îşi află asemănări ce merg până la identitate în necropolele de la Trnjane, Vinča şi Brestovik, unele sunt specifice veacului al XII-lea şi începutului de veac următor.

O altă categorie o reprezintă cerceii biconici lucraţi dintr-o foiţă subţire de argint. Corpul acestora este ornamentat la vârfurile conurilor şi pe zona mediană prin brâuri de granule. Cunoaştem astfel de podoabe din necropola de la Şopotu Vechi-Mârvilă, la M_8. Alteori, brâurile de granule sunt legate între ele printr-un ornament din fir filigranat. Tija cercelului este ornamentată în acelaşi mod. Cerceii de la Şopotu Vechi, cât şi cei de la Cuptoare, descoperiţi la M_{17} sunt realizaţi în acest mod. Podoabe identice se cunosc în necropolele dunărene din secolele XII-XIII[114].

e) Cercei de tip Tokay

Cerceii de tâmplă de tip Tokay au fost descoperiţi în necropolele din sudul Banatului la Cuptoare, Reşiţa-Ogăşele şi în tezaurul de la Macovişte. Ei sunt lucraţi dintr-o tijă de argint pe care au fost montate trei corpuri inegale. Două dintre acestea sunt sub forma unor globuri sferice, decorate cu cerculeţe în fir filigranat. Două trunchiuri de con, reunite, decorate cu granule şi fir filigranat formează al treilea corp (Fig. 45).

Cercelul de la Reşiţa-Moroasa, din cadrul necropolei cneziale, a fost datat în veacul al XIV-lea, posibil chiar în perioada de început a acestuia[115]. Cercelul de la Cuptoare îşi are asemănări în descoperirile de la Kladovo, Vršac[116] şi într-o oarecare măsură cu cea din depozitul de la Prahovo[117]. Având în vedere analogiile de mai sus, opinăm pentru datarea cercelului de la Cuptoare, în veacul al XIII-lea.

Asupra cronologiei şi evoluţiei tipologice a cerceilor de tip Tokay s-au acumulat opinii diverse, din momentul publicării tezaurului şi până în momentul actual. M. Čorović, cu aproape patru decenii în urmă, a urmărit difuziunea acestei podoabe în teritoriile dunărene, catalogând

---

[114] M. Čorović-Ljubinković, în *Rad. VM.* 3, 1954, p. 83, Fig. 3.
[115] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 65.
[116] M. Čorović-Ljubinković, *op. cit.*, p. 82, Fig. 2.
[117] M. Janković, în *Zbor NM*, 9-10, 1979, p. 271-276.

toate descoperirile cunoscute la acea vreme[118]. Analizând difuziunea lor în spaţiul est şi central european o parte a descoperirilor se concentrează de-a lungul bazinului Dunării. Pentru regiunea Pannonică descoperirile sunt rare, fără a lipsi însă cu desăvârşire. Perioada de înflorire şi maximă difuziune a cerceilor de acest tip se circumscrie veacului al XIII-lea. Ei se întâlnesc în descoperiri şi din veacul următor, iar pentru veacul al XII-lea descoperirile sunt extrem de puţine[119]. Cei care au zăbovit asupra studiului acestei podoabe au căutat să ofere o explicaţie originii ei şi să delimiteze teritoriul de unde a pornit moda acestor podoabe. S-a sugerat originea acestora dinspre Rusia kieveană sau Bulgaria[120]. Difuziunea lor a fost pusă pe seama comerţului şi a legăturilor cu Bizanţul. Prezenţa acestor podoabe şi în mediul feudal românesc din Banat, dar şi din alte regiuni, denotă că aceasta nu a fost specifică lumii slave aşa cum a căutat să convingă M. Čorović-Ljubinković[121].

O variantă a acestui tip de cercei este formată tot din trei mărgele inegale înşirate pe o tijă rotundă şi răsucită. Corpul central al cercelului are acelaşi aspect biconic, el fiind însă decorat cu proeminenţe ascuţite. Celelalte două au o formă sferică, fiind lucrate din cerculeţe din fir filigranat. Tija este ornamentată tot cu fir filigranat, acest model de cercei a apărut în M_{189}, la Cuptoare. Descoperiri similare s-au făcut la Voineşti[122], unde sunt numiţi cercei de **tip cuman**, la Păcuiul lui Soare[123], la Branicevo[124]. Cerceii de acest tip se întâlnesc cu precădere în cursul veacului al XIII-lea.

3. Mărgelele

Aceste podoabe s-au găsit în necropola de la Cuptoare şi Gornea-Căuniţa. Din necropola de la Cuptoare provin de la M_{218} şi M_{328}. Ele au fost confecţionate din lut şi sticlă. Colierul de mărgele de la M_{218} a fost format din mărgele de formă sferică şi cilindrică de culoare roşie, neagră, verde şi galbenă (Fig. 46). Cele ce provin de la M_{328},

---

[118] M. Čorović-Ljubinković, *op. cit.*, p. 81-93.

[119] Z. Kadar, în *Slavica*, 1, 1961, p. 200-201; şi mai recenta discuţie la J. Giesler, *op. cit.*, p. 20-21 şi nota 57; M. Janković, *op. cit.*, p. 277.

[120] *Ibidem*, p. 277; Z. Kadar, *op. cit.*, p. 200.

[121] M. Čorović-Ljubinković, *op. cit.*.

[122] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 255, Fig. 7/6.

[123] P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 125.

[124] M. Popović, V. Ivanisević, în *Starinar*, 39, 1988, p. 154, Fig. 24

cca. 30 de bucăţi, au fost în cea mai mare parte lucrate din lut ars, pictat, doar câteva au fost din sticlă verzuie. Moda acestor podoabe o întâlnim în cimitirele dunărene de la Maticane, Batjianca, Vinča, Brestovik şi Trnjane[125]. Foarte probabil, că o parte din aceste descoperiri, îndeosebi cele lucrate din sticlă colorată, provin din zona unor ateliere sud-dunărene.

4. Brăţări torsadate

Podoabele de acest tip sunt frecvente atât în necropola de la Cuptoare, cât şi în cele de la Şopotu Vechi şi Gornea-Căuniţa (Fig. 47-49). Ele au fost lucrate din patru sârme de cupru care au fost răsucite şi terminate la ambele capete sub formă de buclă. Dimensiunile mici ale unor exemplare dovedesc faptul că ele erau purtate frecvent şi de către copii.

Brăţări torsadate se cunosc din descoperiri întâmplătoare de la Izvoarele, jud. Mehedinţi, precum şi cele de la Ferigile şi Orlea[126]. Ele au fost atribuite, pe baza analogiilor cu descoperirile din Balcani în sec. X-XIII. În Transilvania, acest gen de podoabă este cunoscut, deocamdată, doar la Vărşand[127]. Săpăturile arheologice din Dobrogea au evidenţiat brăţări de acest tip la Isaccea, Dinogeţia[128]. Acest gen de podoabă simplă a circulat în sud-estul european şi în Câmpia Pannonică. Descoperirile din Câmpia Pannonică, sunt puţin numeroase, fiind semnalate deocamdată în două localităţi[129].

Brăţările împletite au cunoscut o adevărată modă în zona de nord a Serbiei. Se cunosc numeroase descoperiri din Valea Dunării de la Brza Palanka, Ribnica, din zona Timocului şi Valea Mlavei[130]. Numai în necropola de la Trnjane au fost recuperate din inventarul funerar un număr de 62 de brăţări torsadate. Perioada de maximă înflorire şi răspândire a acestor podoabe se înscrie în cursul veacului

---

[125] G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 122, Fig.- 117.

[126] O. Toporu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia-traiană sud-carpatică*, p. 178, Pl. 17/7.

[127] D. Popescu, în *MCA*, 2, 1956, p. 132.

[128] I. Barnea, în *Dinogeţia*, 1976, p. 292 şi Fig. 172/8.

[129] M. Szell, în *FolArch.*, în 3-4, 1941, p. 241, Gy. Fülöp, B. Jungbert, în *Alba Regia*, 20, 1983, p.133-134, Fig. 3.

[130] M. Popović, V. Ivanisević, *op. cit.*, p. 163, Pl. 34. Descoperiri de la Branicevo. Pentru descoperirile mai vechi, a se vedea o trecere în revistă la D. Ţeicu, în *Acta MN*, 18, 1981, 496-497.

al XII-lea, dar ele se întâlnesc şi în veacul următor. Este demn de semnalat că în necropolele din Macedonia, îndeosebi în cea de la Demir Kapija, astfel de brăţări sunt datate chiar din sec. IX-X, iar descoperirile de la Marcovi Kuli de lângă Prilep sunt datate în sec. X-XII[131]. În zona vecină Banatului, la sudul Dunării, cele mai frecvente descoperiri sunt atribuite sec. X-XII. Socotim că valea Timocului, a Dunării şi a Moraviei a fost spaţiul unde astfel de podoabe au fost foarte la modă în sec. XII-XIII, de unde s-au răspândit la nordul Dunării. O parte din aceste podoabe, datorită simplităţii lor, au fost confecţionate chiar în zona de sud a Banatului.

5. **Brăţări din sticlă**

Brăţările de sticlă sunt cunoscute prin descoperirile de la Cuptoare-Sfogea, Caransebeş-Măhala şi Şopotu Vechi-Mârvilă. Criteriile care au fost folosite la prezentarea tipologiei brăţărilor au luat în considerare forma barei în secţiune şi aspectul acesteia[132]. Mare parte din podoabele de la Cuptoare, Caransebeş şi Şopotu Vechi au fost lucrate dintr-o bară de sticlă de formă circulară în secţiune. Distingem, de asemenea, brăţări care au o formă elipsoidală, ori semicirculară. Având în vedere aspectul corpului brăţării, distingem următoarele două tipuri: a) brăţări cu corpul neted, b) brăţări cu ornamente aplicate în relief. Brăţările de la Şopotu Vechi, Caransebeş şi în bună parte cele de la Cuptoare au fost lucrate dintr-o sticlă de culoare albastru închis sau o nuanţă foarte închisă de culoare verde (Fig.50-51)

Brăţările monocrome din nordul Banatului îşi au corespondenţe în descoperirile din Valea Dunării, Mlavei şi până în Macedonia[133].Cronologic cele mai numeroase descoperiri se aşează în intervalul secolului al XII-lea. Podoabele de la Lešie, Ribnica, Maćvanska-Mitrovica au fost găsite în morminte, alături de monede din veacul al XII-lea[134]. Sigur sunt întâlnite în necropole brăţări de sticlă încă din veacul al XI-lea.

---

[131] B. Babić, *Srednovekovno kulturno bogatotvo na SR Makedonija*, Prilep, 1974, p. 42; Fig. 78 şi 79, pentru descoperirile de la Marcovi Kuli la p. 44, Fig. 93.

[132] P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare*, 1, Bucureşti, 1972, p. 150; E. Comşa, în Dinogeţia, p. 302.

[133] D. Minić, în *Srednoveko staklo na Balkanu (V-XV veku)*, Beograd, 1975, p. 71-78, pentru apariţia şi răspândirea brăţărilor în Iugoslavia; Idem, în *Sirmium*, 11, 1980, p. 56; B. Babić, *op. cit.*, p. 50, pentru brăţările din Macedonia.

[134] D. Minić, *op. cit.*, p. 72.

Problema atelierelor de sticlărie medievale în Balcani şi în lumea bizantină a constituit o preocupare a cercetăril arheologice. Au fost săpate arheologic ateliere de sticlărie din sec. VIII-X din Serbia şi Bulgaria[135]. Cercetările de la Corint au dovedit că acolo a funcţionat până la mijlocul secolului al XII-lea un atelier de sticlărie[136]. Cercetarea arheologică de până acum n-a făcut dovada unor ateliere în zonele învecinate de la sudul Dunării, unde prezenţa bizantină a fost efectivă. O cercetare cu metode ştiinţifice moderne, pe un lot de podoabe ce-ar cuprinde întreaga zonă, aşa cum s-a făcut în alte spaţii europene, ar putea aduce precizări cronologice mai nuanţate şi, în acelaşi timp, ar putea stabili centrele de producţie locale.

6. **Inelele**

a) Inele din sec. XII-XIII de la Cuptoare, Şopotu Vechi şi Gornea le putem clasifica în trei grupe tipologice (Fig. 52,55).

Inele lucrate într-o singură bară, atât veriga, cât şi corpul inelului. Pe chaton sunt gravate motive geometrice, monograme, ori reprezentări umane ca la Şopotu Vechi(Fig. 52/5,7,9,11).

Inele din argint ce au chatonul decorat cu granule de argint. Veriga inelului este sudată de corpul acestuia, fiind lucrată dintr-o bară subţire. Tipul acesta de cercei îl întâlnim la Ilidia-Cetate şi Cuptoare (Fig. 52/1-3).

Inele ornamentale cu pietre semipreţioase. Cunoaştem acest tip doar de la Cuptoare-Sfogea. Unul din exemplare este ornamentat şi cu astragali în jurul monturii de pe chaton. Cele mai apropiate analogii se găsesc în necropola de la Niš datată în sec. XII-XIII[137] şi de la Trnjane[138].

b) Cercetările din necropolele din sudul Banatului au dus la constituirea unei colecţii de inele din sec. XIV-XV (Fig. 53-54). Necropolele din jurul bisericilor de la Reşiţa şi Ilidia-Obliţa au oferit două ansambluri unitare de inele sigilare din sec. XIV-XV. Inelele sunt lucrate din argint, atât veriga cât şi chatonul. Decorul acestora cuprinde elemente florale, geometrice, crucea simplă ori dublă. Sensul iniţial al simbolului ce-l reprezenta imaginea gravată s-a pierdut, încât este acum greu

---

[135] M. Čorović-Ljubinković, în *Staklo na Balkanu*..., p. 64.

[136] Gl. R. Davidson, *AJA*, 44, 1940, p. 297.

[137] *Jewelry*..., p. 55, cat. 234; Vujović, *op. cit.*, p. 122, Fig.- 117.

[138] G. Marianović-Vujović, *op. cit.*, p. 88, Fig.- 187.

explicabil. Remarcăm exemplarul de la Ilidia-Obliţa ce are gravat într-un scut imaginea unui animal fantastic. La Viena se află un exemplar asemănător descoperit, cu multă vreme în urmă, la Vărădia[139]. Modele asemănătoare din sec. XIV-XV se cunosc în spaţiile vecine din această zonă a Europei.

OBSERVAŢII PRIVIND RITUL FUNERAR

Reconstituirea obiceiurilor, a rânduielilor legate de înmormântare, făcută regresiv, se dovedeşte o întreprindere extrem de anevoioasă, având în vedere caracterul lacunar al izvoarelor medievale. Observaţiile arheologice, legate de această chestiune, se cer filtrate şi completate cu informaţii din izvoarele narative din veacul al XVIII-lea sau cele oferite de izvoarele etnologice.

Constatările legate de ceremonialul popular al înmormântării pentru o epocă mai târzie, aşa cum le-a definit Doru Radosav, considerăm că îşi păstrează actualitatea şi pentru evul mediu românesc[140]. Elemente definitorii ale ceremonialului înmormântării ar fi, pe de o parte *simplitatea* şi în acelaşi timp, perpetuarea unor *practici arhaice*, legate de sentimentul peren al trăirii religioase.

S-a remarcat prezenţa monedei la mormintele cercetate în necropolele din sudul Banatului. În necropola de la Şopotu Vechi, şase morminte au avut depuse monede în diverse poziţii, la fel în opt cazuri s-a întâlnit situaţia de la Reşiţa-Moroasa. Observaţii temeinice în legătură cu felul depunerii monedei în cadrul mormântului s-au făcut la Şopotu Vechi şi Reşiţa-Moroasa. Moneda era aşezată în gura mortului, situaţie întâlnită la M_{23} de la Şopotu Vechi ce avea o monedă de la regele Coloman, dar şi la Reşiţa, la M_{34}, care avea pusă în gură o monedă de la Ludovic I. Moneda se punea pe piept, aşa cum s-a întâlnit la Şopotu Vechi la M_7 şi M_{40}, ori la M_{24} şi M_{42} de la Reşiţa, alteori era aşezată pe abdomen precum la M_{26} de la Reşiţa şi M_{29} de la Şopotu Vechi a avut depusă, în palmă, moneda. Alteori, monedele

[139] R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museums din Viena*, Bucureşti, 1979, cat. 234.

[140] D. Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p. 166; E. Branişte, în *ST*, 18,5-6, 1996, p. 255-260 cu o discuţie, din prisma teologică ortodoxă, a ritualului; S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, p. 212 şi urm., despre imaginea bisericii ortodoxe şi a practicilor rituale în scrierile franciscane.

erau aşezate în zona craniului, aşa cum s-au întâlnit situaţii la Cuptoare la $M_{216.230}$ şi M_{260}.

Cercetătorii care au zăbovit asupra acestei probleme, au socotit punerea monedei în mormânt drept un obol funerar (Totenobolus)[141]. În perioada medievală timpurie (sec. X-XII), acest obicei legat de înmormântare se întâlneşte pe spaţii mari din Peninsula Balcanică, regiunea carpato-dunăreană şi până în Europa Centrală. Astfel, în Ungaria obiceiurile sunt documentate prin morminte cu monede de la Ştefan I, încă din prima jumătate a secolului al XI-lea. O situaţie similară a fost dovedită pentru Moravia, unde în a doua jumătate a sec. al XII-lea, obiceiul era deja curent[142]. În lumea slavă, obiceiul a pătruns odată cu creştinarea acestora. Rădăcinile acestuia sunt însă mai puternice şi sunt legate de rituri păgâne mai vechi în legătură cu înmormântarea. Creştinismul a absorbit şi a dizolvat aceste practici funerare înlocuindu-le cu depunerea monedei. Cimitire din Moravia, Boemia, Polonia, Ungaria dovedesc că, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, obiceiul devine foarte frecvent. Urmărind regresiv obiceiul depunerii monedei în morminte, el se poate ilustra prin cimitirele merovingiene din sec. V-VII, preluat apoi de populaţiile germanice, avari etc.[143].

G. Marianović-Vujović, într-un studiu consacrat ritului de înmormântare în necropolele medievale din Serbia, vede în depunerile de monede mai degrabă un fapt ce ilustrează poziţia economică decât un fapt legat de ritul înmormântării[144]. Este greu de împărtăşit această opinie ştiut fiind faptul că o rânduială legată de unul din actele fundamentale ale existenţei nu se poate schimba uşor în timp şi are o lungă persistenţă.

În ceea ce priveşte situaţia necropolelor din Banatul montan, obiceiul depunerii monedei în morminte ca obol funerar este documentat, deocamdată, doar din veacul al XII-lea. Sunt folosite fără excepţie monedele care au circulat în această zonă a Banatului. Ne lipsesc dovezi privind transmiterea acestui obicei în timp din perioada romană târzie.

Semnalăm prezenţa unor vase de lut în necropolele din sudul

---

[141] E. Kolnikova, în *Slov. Arch.*, 15, 1, 1967, p. 189-254.
[142] *Ibidem*, p. 253.
[143] *Ibidem*, p. 247-248.
[144] G. Marianović-Vujović, în *Balcanoslavica*, 9, 1980, p. 68.

Banatului. Cunoaştem două oale găsite într-o zonă excentrică a necropolei de la Şopotu Vechi şi unul în necropola de la Gornea-Ţârchevişte. Vasele sunt contemporane cu mormintele şi au fost îngropate în timpul funcţionării acestora. În timpul cercetărilor de la biserica medievală din Mehadia, în nava bisericii a fost găsit un vas care avea în el oase ce proveneau de la un animal mic. Apariţia acestor vase nu este un fapt singular pentru necropolele din Banat. Ele se regăsesc în necropolele din Dobrogea, Moldova şi Muntenia[145]. D.Minić a consacrat un studiu anume prezenţei ceramicii de uz comun şi glazurate în necropole. În lipsa unor mărturii scrise, explicaţia în sine a acestor vase conţine o anumită doză de subiectivism şi îndoială. Foarte probabil că obiceiul este legat de practici rituale străvechi privind ofrandele pentru morţi şi pe care creştinismul nu le-a eliminat cu totul. Ele au putut fi puse cu alt scop şi din alte motive[146]. J.Ehrler, vorbind de obiceiurile de înmormântare ale românilor din Banat la 1774, nu încetează să se mire de o serie de practici, inclusiv de ofrande specifice acestei zone, depuse la morţi. Explicaţia primită de la români era una singură, o veche tradiţie perpetuată din generaţie în generaţie[147].

Textele creştine vechi, din secolele VII-VIII d. Hr., relevă impor' ̄ıţa mâinii omeneşti în desfăşurarea ceremonialului religios şi a actului de rugăciune[148]. Poziţiile diverse ale braţelor identificate la morminte reflectă, după opinia noastră, importanţa acordată de creştini gestului de supunere şi rugăciune cu care omul trece în lumea veşnică. În legătură cu poziţia braţelor, s-a acreditat ideea în mai multe studii că ar putea constitui un element cronologic pentru dotarea necropolei[149]. Având în vedere faptul că însăşi problema în sine a ritului nu a făcut obiectul unei dogme a bisericii, cu atât mai puţin vom găsi referiri în izvoarele istorice legate de problema mai sus amintită. Ea a constituit o problemă de practică şi s-a transmis ca atare în timp. Constatările arheologice din necropole au oferit argumente ce se opun

---

[145] G. Mănucu-Adameşteanu, în *Peuce*, 9, 1984, p. 358.

[146] D. Minić, în GGB, 25, 1978, p. 85-94.

[147] J.J. Ehrler, *op. cit.*, p. 41.

[148] *DACL*, VI/I, col. 392, 396 şi îndeosebi col. 411.; *DACL*. X/I, col.1212, 1216; *Dictionaire des antiquites chretiennes*, ed. A Martigny, ed. III, Paris, 1889, p. 442, 443; P. Vintilescu, Liturghierul explicat, Bucureşti, 1972, p. 113.

[149] I. Uzum, *op. cit.*, p. 163; E. Comşa *op. cit.*, p. 371.

faptului că poziţia braţelor la morminte ar putea fi utilizată ca element cronologic[150].

OBSERVAŢII ISTORICE PRIVIND NECROPOLELE MEDIEVALE DIN BANAT

Analiza inventarului funerar din necropole a oferit o bază de date importante pentru cunoaşterea civilizaţiei medievale din Banatul de Sud. Aportul este cu atât mai important cu cât se referă şi cuprinde o perioadă istorică (sec.X-XIII) când informaţiile istorice din izvoarele scrise lipsesc cu desăvârşire pentru această zonă. În acelaşi timp, ea completează, în mod fericit, informaţiile din izvoarele scrise referitoare la secolele XIII-XIV. Necropola de la Cuptoare deţine, în acest context o poziţie privilegiată, durata ei acoperind intervalul din secolele XII-XIV. Modul de publicare a ei, însă, a diminuat mult din valoarea concluziilor istorice. ce le-ar fi putut permite cercetarea. Ea constituie deocamdată singura necropolă cercetată într-o zonă românească ce-şi are începuturile în perioada dinaintea ştirilor scrise şi funcționează până la atestarea aşezărilor româneşti din zonă.

Cercetările au adus informaţii privind cronologia inventarului funerar specific acestei zone a Banatului. Se disting podoabe specifice veacului al XII-lea cum ar fi brăţările de sticlă, cele torsadate şi cerceii biconici. S-a conturat, de asemenea, grupul de podoabe, specifice veacului al XIII-lea. Se cunosc, prin cercetările de la Reşiţa şi Ilidia-**Obliţa,** podoabe caracteristice, provenind dintr-o necropolă cnezială, respectiv seniorială din sec. XIV-XV. Informaţiile documentare au dat posibilitatea stabilirii ctitorilor reşedinţei feudale de la Reşiţa.

Începând din veacul al XIV-lea, se documentează pregnant o serie de necropole săteşti în jurul unor biserici din zid: la Ilidia-Cetate, Mehadia, Căvăran, Sat Bătrân şi Berzovia. O parte din ele au avut o fază de înmormântări mai vechi. Cercetarea de la Ilidia-Cetate a dovedit chiar o fază a necropolei încă din veacul al XII-lea în jurul unei biserici din lemn.

Niciuna din necropolele din Banat nu a beneficiat de analize antropologice, ceea ce diminuează din importanţa cercetării şi a concluziilor istorice.

---

[150] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 269.

Analiza istorică asupra necropolelor oferă date importante privind aspectul etnodemografic al zonei. Reconstituirea stărilor etnodemografice în intervalul sec. X-XII se poate face operând doar cu date oferite de cercetarea arheologică. Acest lucru presupune un anumit grad de incertitudine, având în vedere caracterul incomplet al multora din săpăturile iniţiale. Doar necropola de Şopotu Vechi-Mârvilă rămâne singura cercetată exhaustiv. Ea este cu atât mai importantă fiind situată într-o depresiune închisă al cărei caracter etnic românesc în perioada medievală n-a fost nicicând contestat. Inventarul funerar al acesteia documentează un aspect din cultura materială specifică unei comunităţi româneşti din veacul al XII-lea.

Obiectivul principal ce trebuie lămurit - şi acest lucru nu-l poate face decât cercetarea arheologică - este în ce măsură se poate documenta prezenţa maghiarilor, începând din veacul al X-lea, în această zonă. Descoperiri şi necropole de tip "honfogla lás" se înşiruie pe rama vestică a zonei muntoase, ele pot fi urmărite începând de la Deta, Denta, Voiteni, Vârşeţ[151]. La stadiul actual al cercetării necropolele maghiare lipsesc în spaţiul dintre Dunăre şi Bârzava, ceea ce denotă că Banatul a fost ocolit pe la vest, atât în expediţiile din secolul al X-lea, cât şi mai târziu.

O parte din podoabele întâlnite în inventarul funerar al necropolelor din veacul al XII-lea, bunăoară cercei de tâmplă cu capetele în "S", se regăsesc între elementele definitorii ale necropolelor numite de tip "Bjelo Brdo". S-a relevat deja că aceste podoabe, începând cu a doua jumătate a veacului al X-lea se regăsesc pe întinse spaţii din centrul Europei, dar şi de la Dunărea de Jos[152]. Ele se regăsesc în cimitire slave, maghiare, dar şi în mediul feudal românesc din Transilvania şi Banat[153]. S-a apreciat chiar, de arheologii sârbi, că cerceii de tâmplă cu capetele în "S", începând cu veacul al XI-lea, rămân între puţinele elemente definitorii ale aşa numitei culturi Bjelo Brdo[154].

---

[151] M. Rusu, în *Relations betwen the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Bucureşti, 1975, p. 201-215.

[152] Z. Vana, op. cit., p. 99; B. Szöke, în *AAH*, 3, 1953, p. 282 şi urm.; Sl. Ercegović-Pavlović, în *Sirmium*, 13, 1980, p. 47; S. Georgieva, în *Arheologia*, 3, 1, 1961, p. 4-9.

[153] R. Popa, *op. cit.*, p. 62-63 fig. 13; K. Horedt, *Moreşti*, II, 1984, p. 62; Fl. Draşovean, D. Ţeicu, M. Munteanu, *op. cit.*, p. 39.

[154] M. Janković, Dj. Janković, *op. cit.*, p. 148.

Asupra acestui concept de cultură arheologică, care a încercat să definească un proces de sinteză etno-culturală din spaţiul Dunării Mijlocii şi al Bazinului Carpatic, R. Popa a ridicat serioase îndoieli[155]. Atribuirea etnică a necropolelor doar pe baza unor podoabe specifice secolelor XI-XII este infirmată de răspândirea acestor podoabe pe spaţii vaste din centrul şi sud-estul continentului.

---

[155] R. Popa, *op. cit.*, p. 63 şi urm.

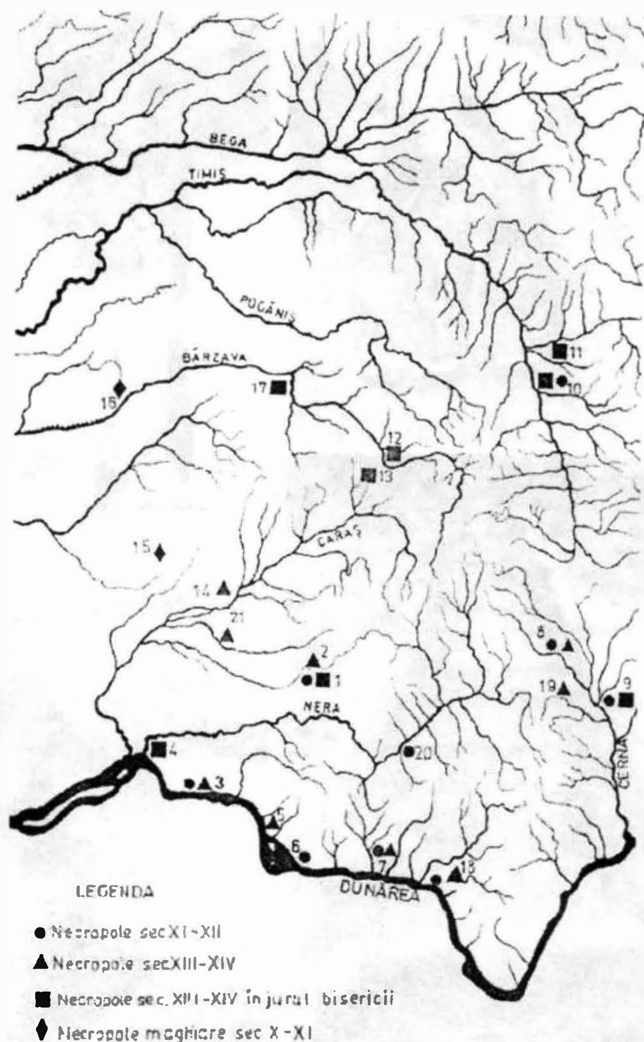

Fig.29. Banatul montan. Necropole: 1 - Ilidia; 2 - Ciclova Română; 3 - Pojejena; 4 - Socol; 5 - Moldova Veche; 6 - Pescari; 7 - Gornea; 8 - Cuptoare; 9 - Mehadia; 10 - Caransebeş; 11 - Obreja; 12 - Reşiţa; 13 - Cârnecea; 14 - Vărădia; 15 - Vârşeţ; 16 - Deta; 17 - Berzovia; 18 - Drencova; 19 - Petnic; 20 - Şopotu Vechi; 21 - Vrăniuţ.

Fig.30. Gornea - Căunița de Sus. Morminte din necropola din sec. XII-XIII.

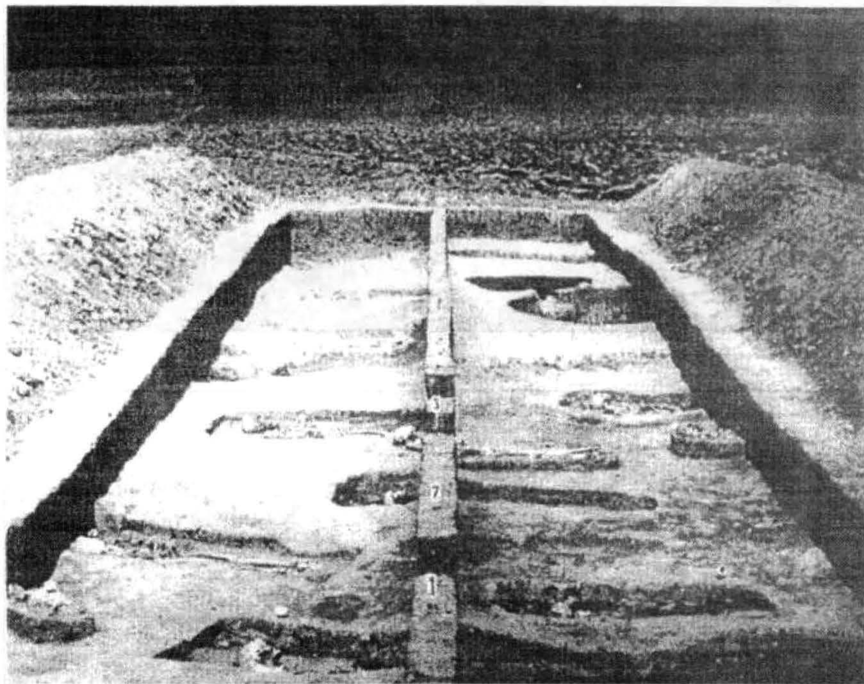

Fig.31. Gornea - Căunița de Sus. Vedere generală a necropolei (sec. XII-XIII).

Fig.32. Şopotu-Vechi - Mîrvilă. Vedere a movilei cu necropola din sec. XII-XIII.

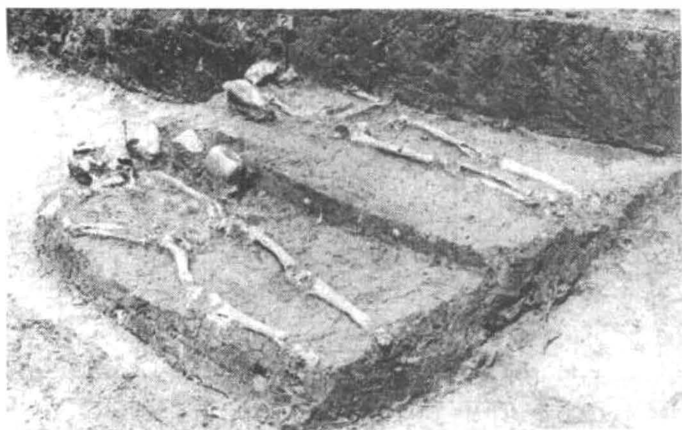

Fig.33. Cuptoare - Sfogea. Morminte sec. XIII.

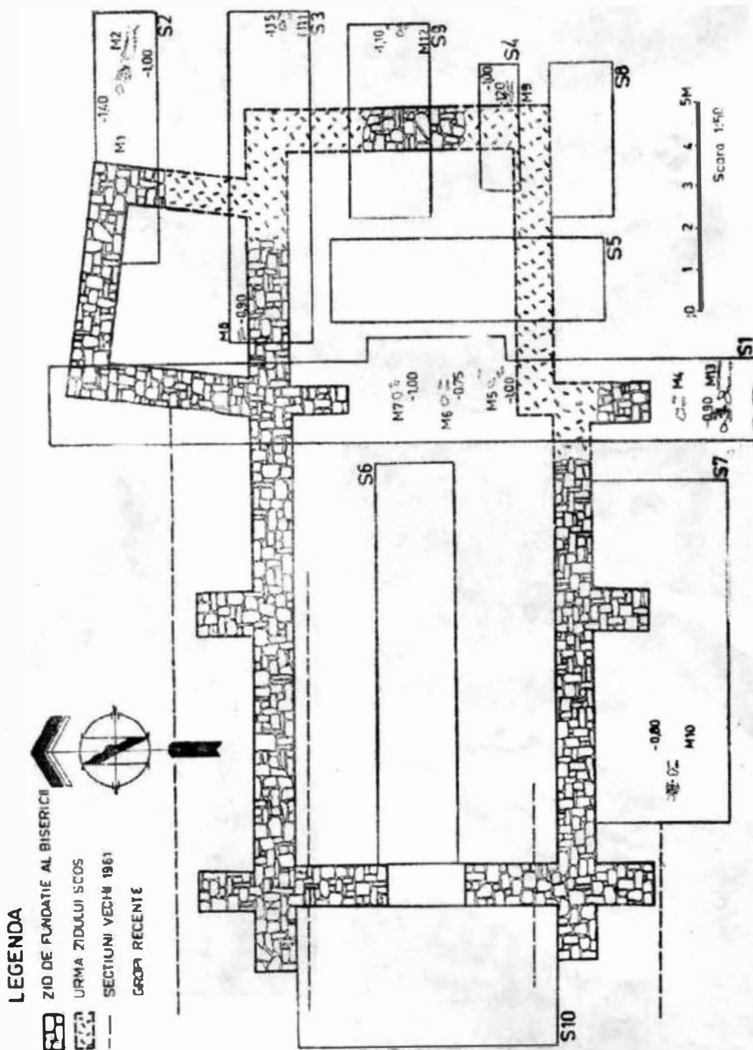

Fig.34. Berzovia. Planul de situaţie cu cercetările de la biserica şi necropola satului dispărut Remetea.

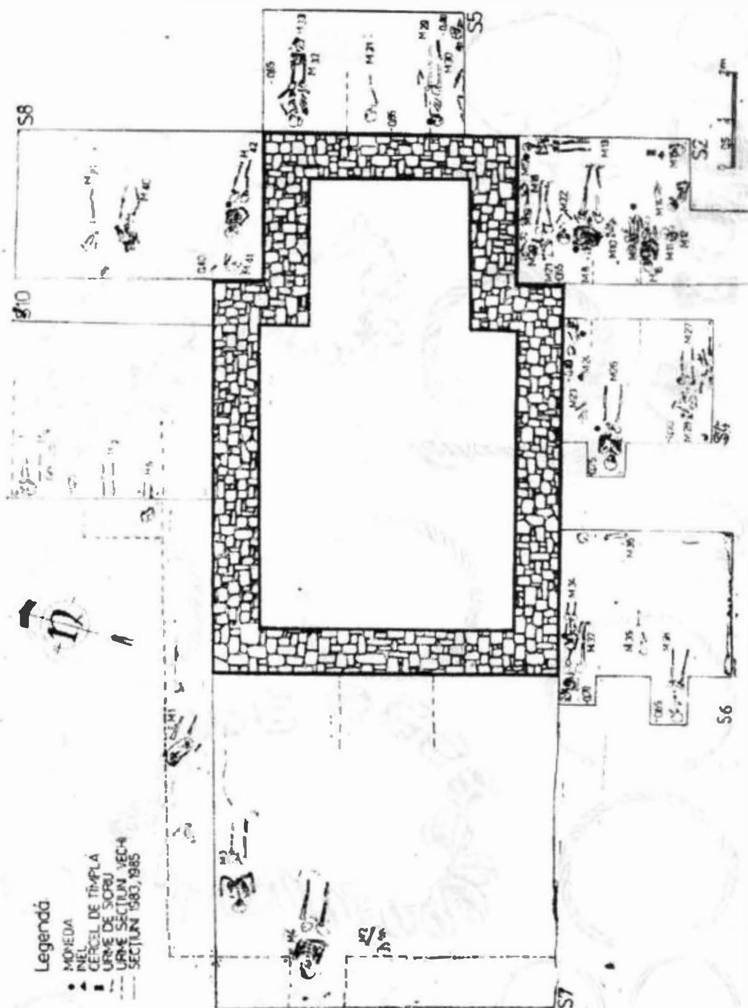

Fig.35. Reșița - Moroasa. Plan de situație de la necropola din jurul capelei de curte.

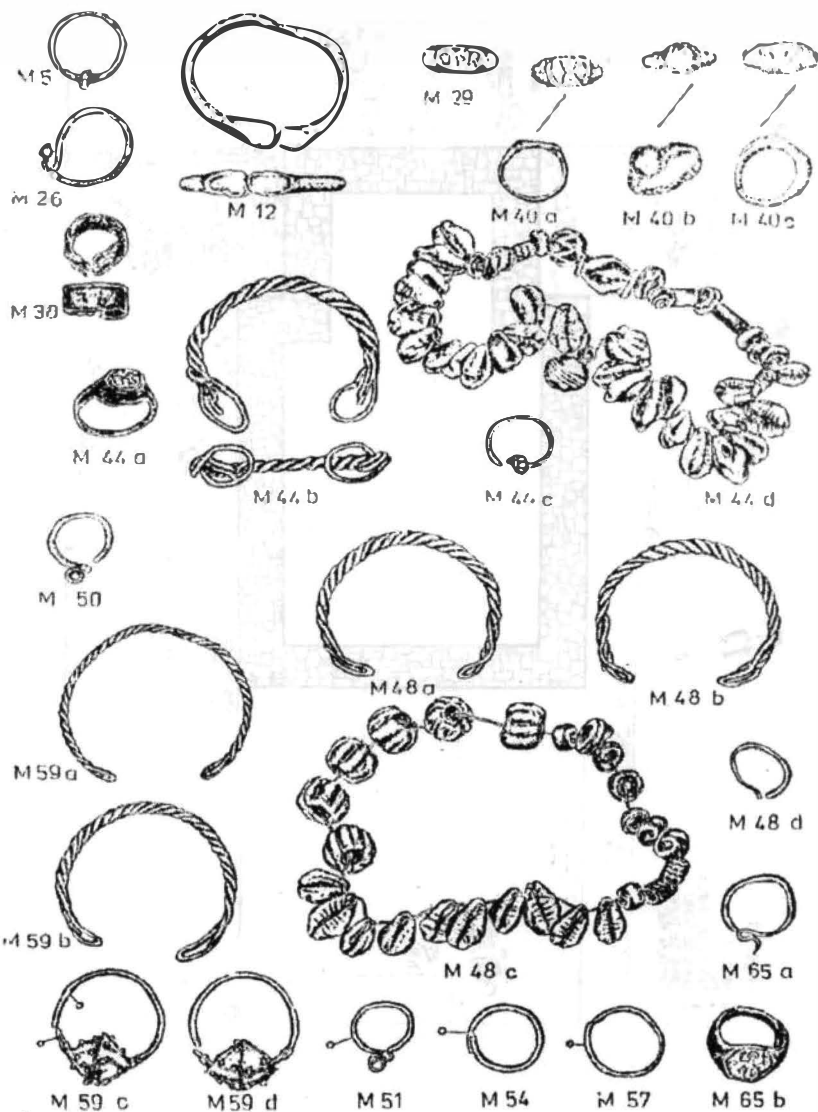

Fig.36. Gornea. Inventarul funerar al necropolei din sec. XII-XIII.

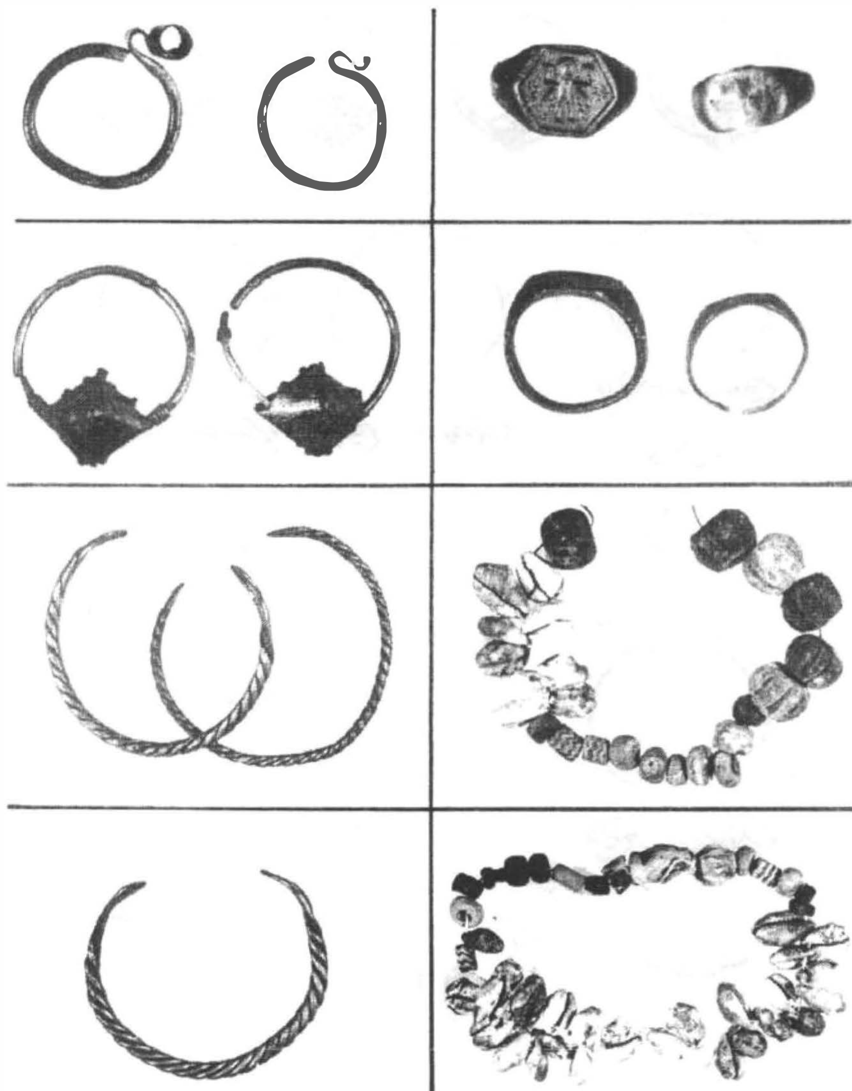

Fig.37. Gornea - Căunița de Sus. Podoabe de la morminte (sec. XII-XIII).

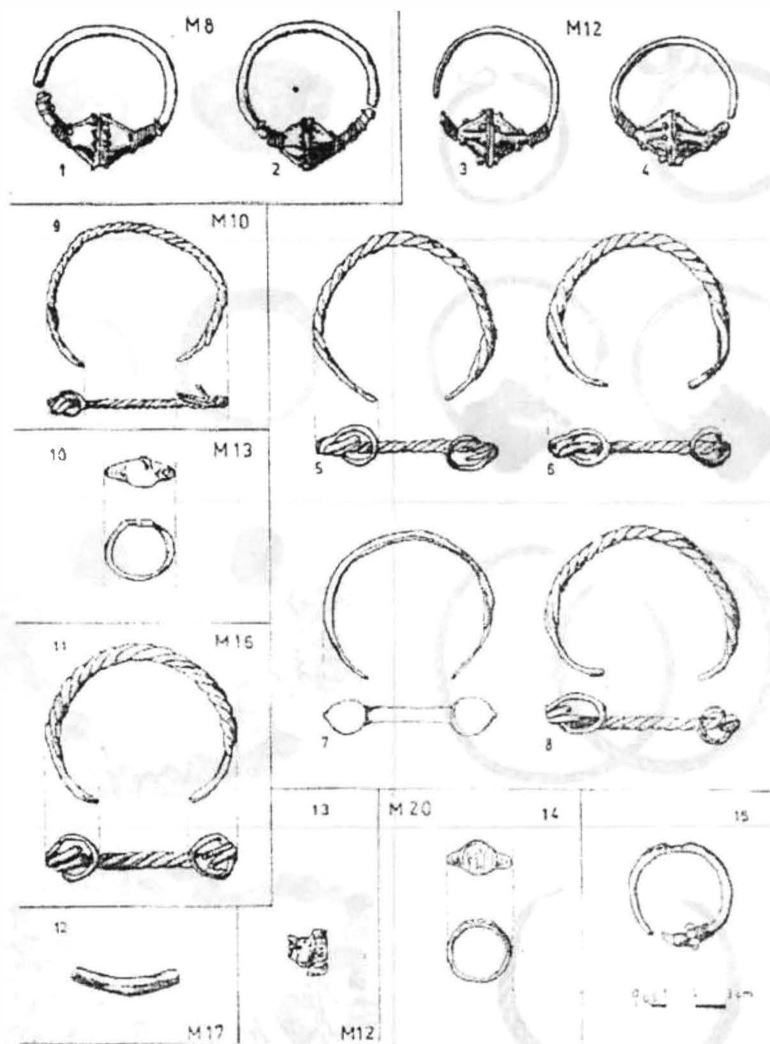

Fig.38. Şopotu Vechi. Inventarul funerar al necropolei din sec. XII-XIII.

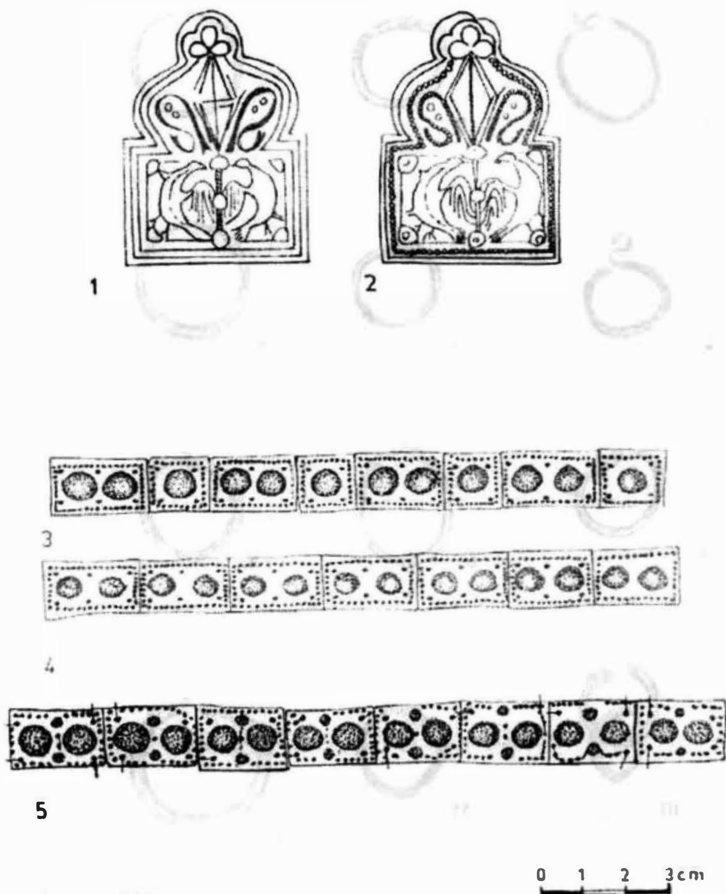

Fig.39. 1-2. Diademe din tezaurul de la Macovişte; 3-5. Piese din necropola de la Cuptoare.

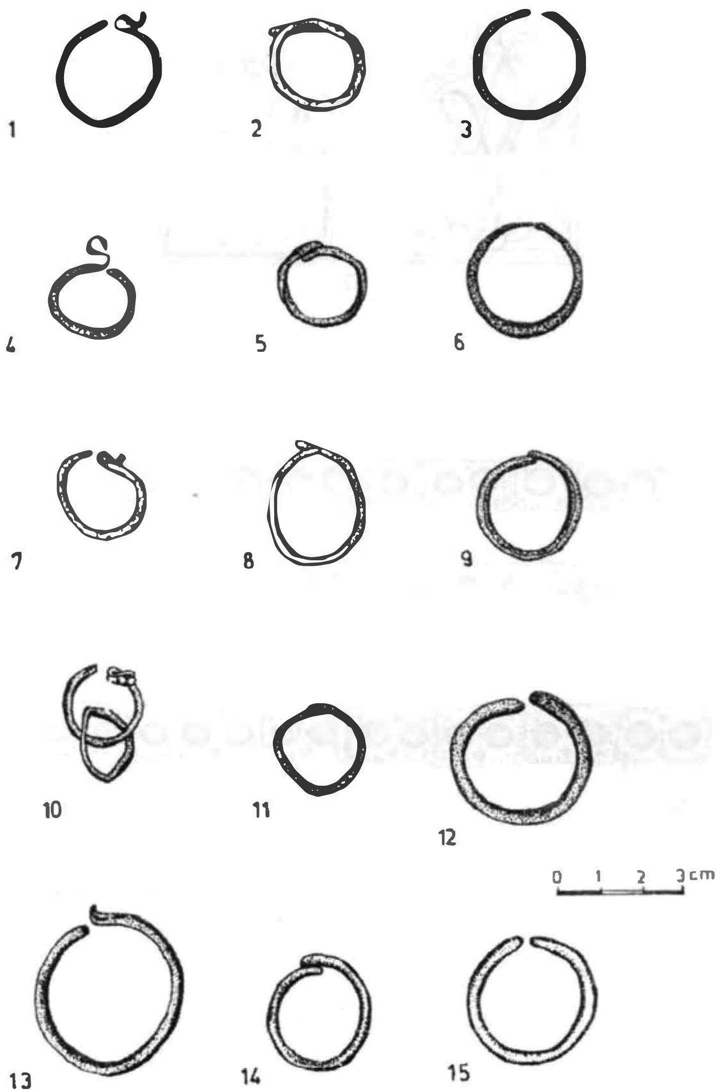

Fig.40. Cercei de tâmplă, cercei cu capătul în "S".

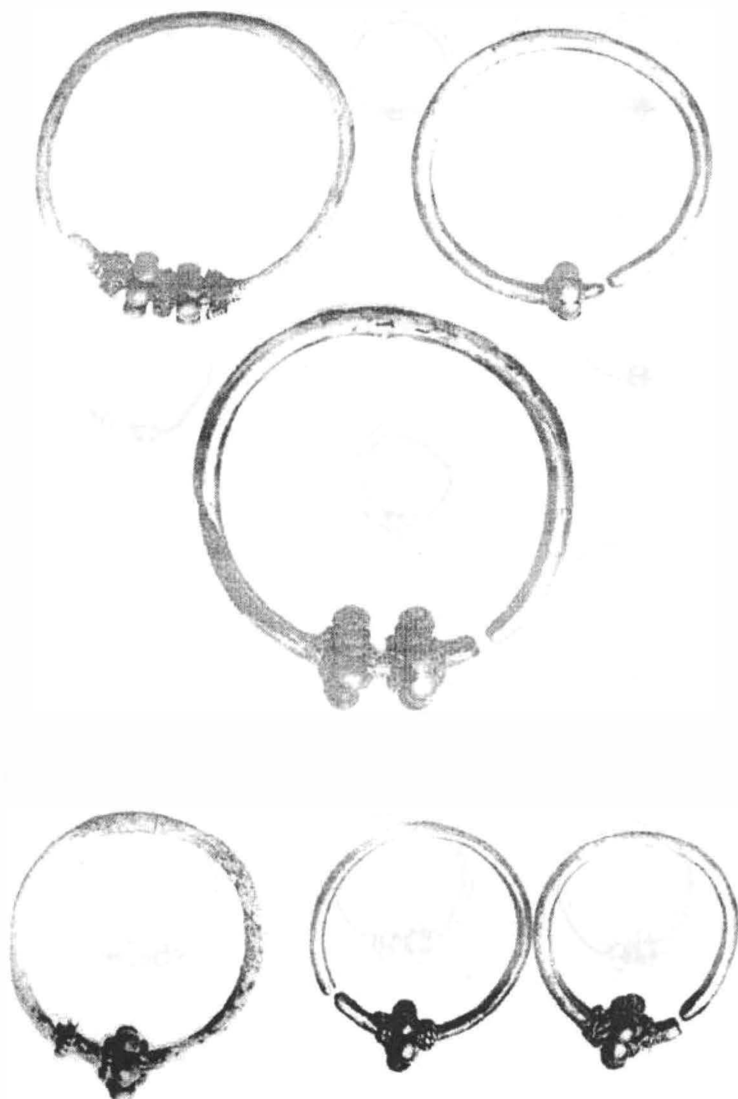

Fig.41. Cercei cu astragali.

Fig.42. Cercei cu astragali, 1-2, 4-9, 11-13 din necropola de la Cuptoare; 3 - Gornea; 10 - Şopotu Vechi.

Fig.43. Cercei globulari din necropola de la Cuptoare.

Fig.44. Cercei biconici din necropola de la Şopotu Vechi.

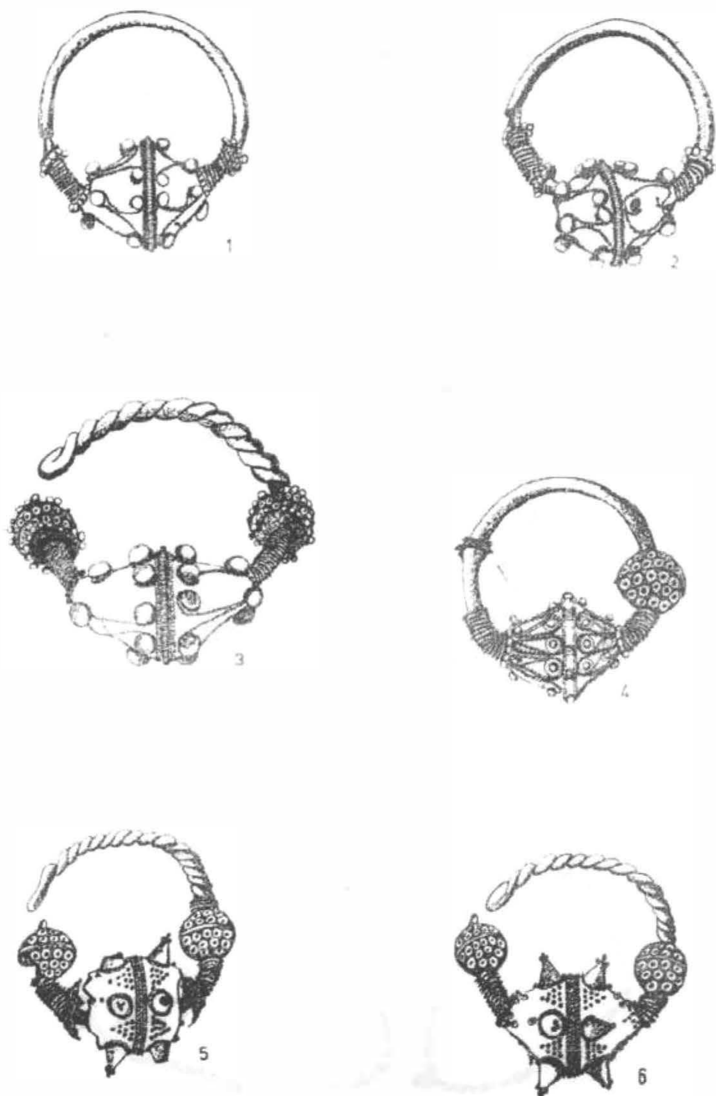

Fig.45. Cercei de tip Tokay 1-2, 5-6 Cuptoare; 3 - tezaurul de la Macovişte; 4 - Reşiţa.

Fig.46. Cuptoare. Mărgele descoperite la morminte (sec. XII-XIII).

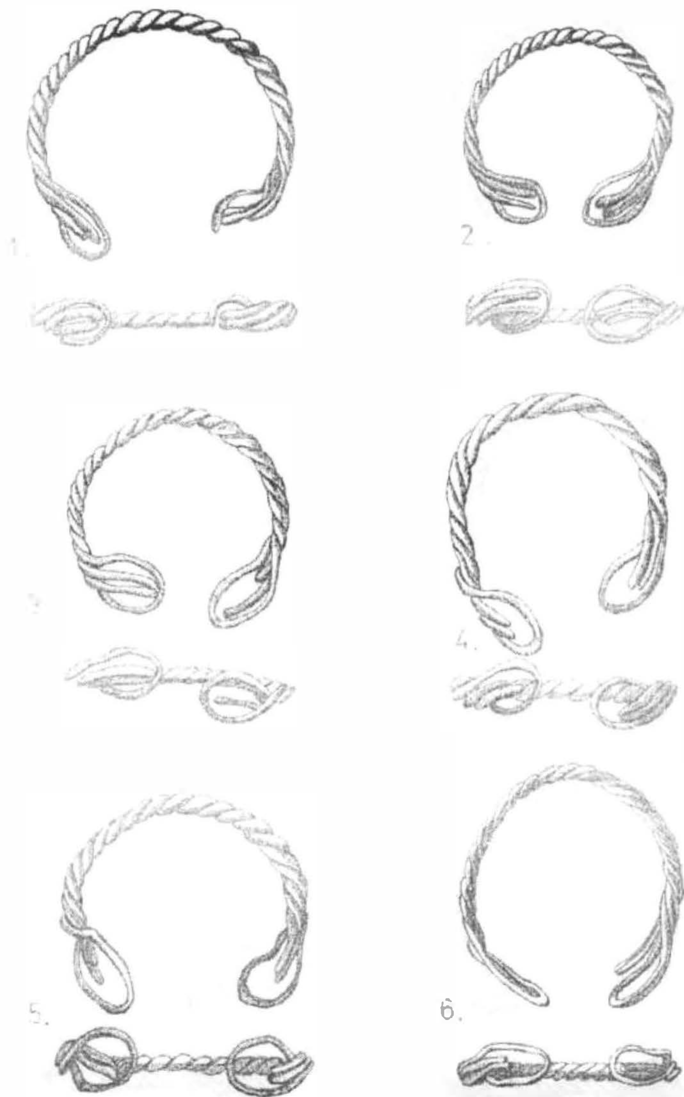

Fig.47. Brăţări torsadate, 1-4 Cuptoare; 5 - Gornea; 6 - Şopotu Vechi.

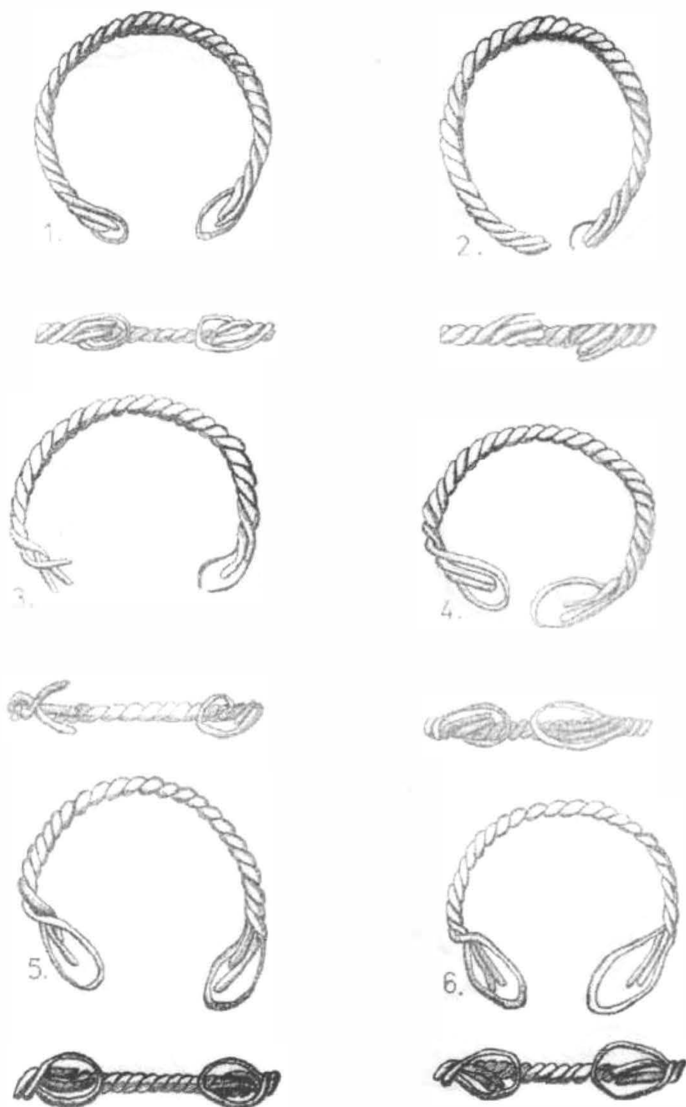

Fig.48. Cuptoare. Brățări torsadate provenind de la morminte.

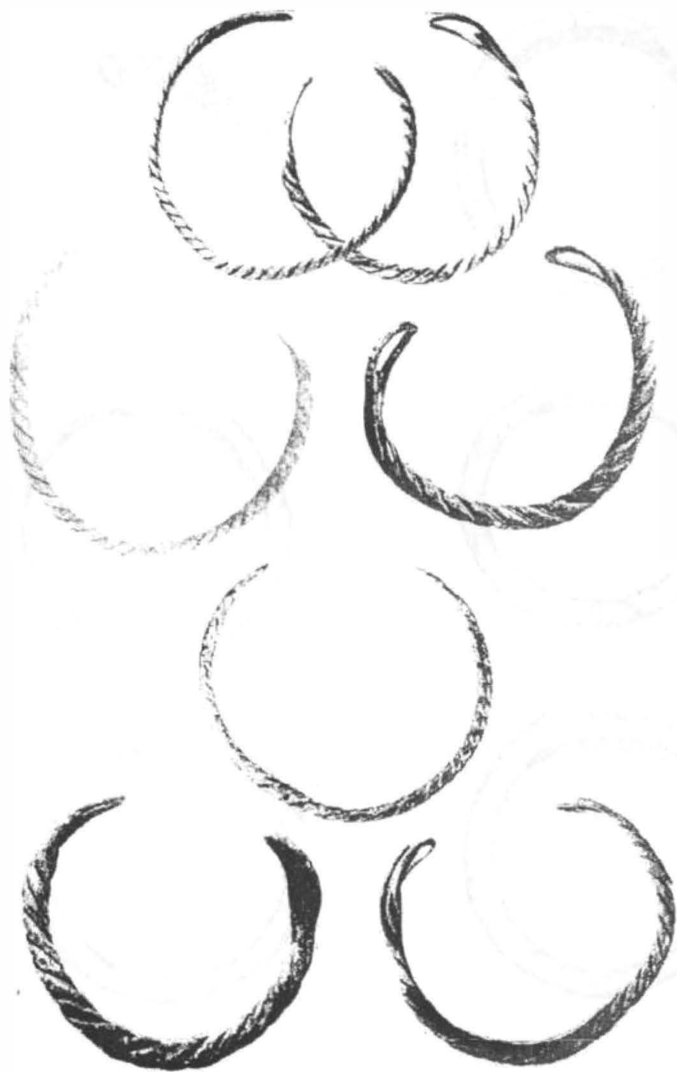

Fig.49. Cuptoare. Brăţări torsadate.

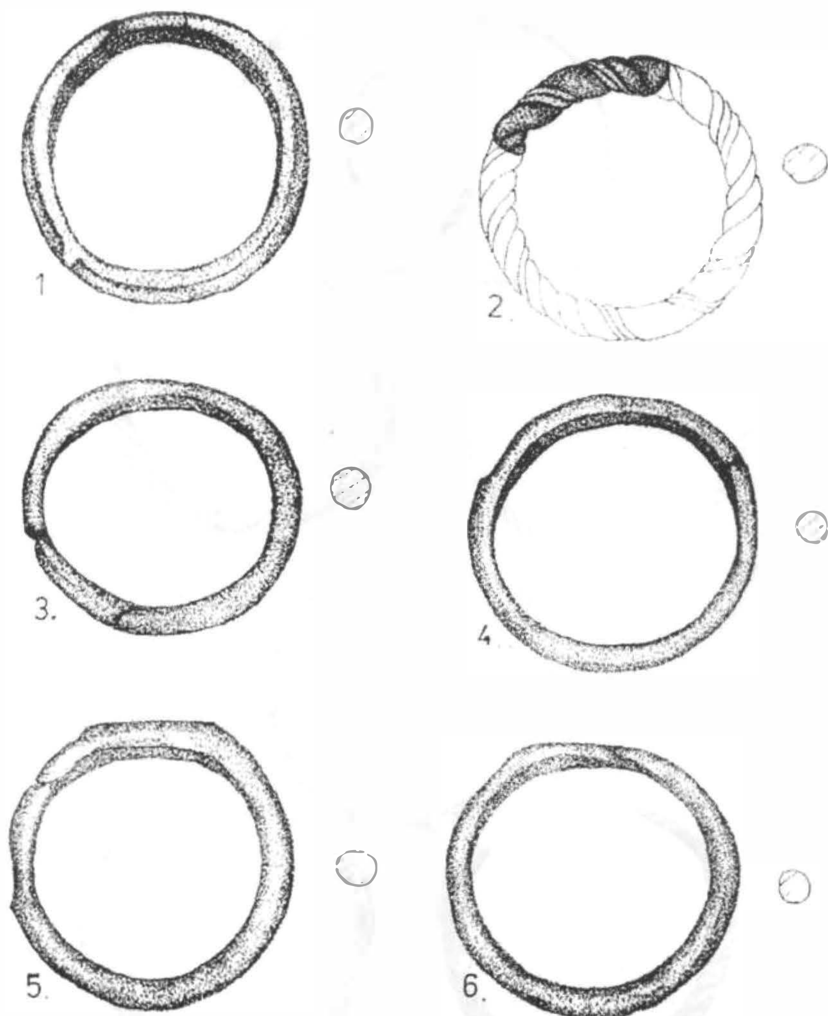

Fig.50. Brățări de sticlă; 1, 3-6 Cuptoare; 2-4 Gornea.

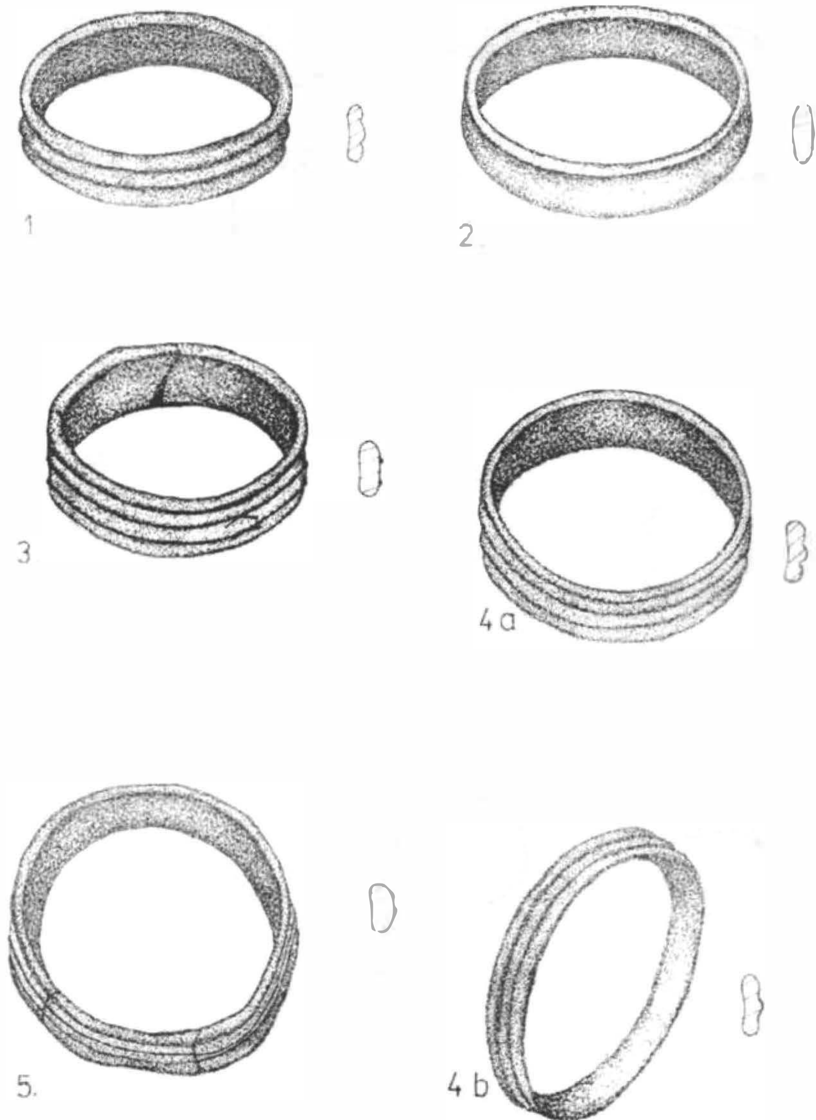

Fig.51. Cuptoare. Brățări din sticlă descoperite la morminte.

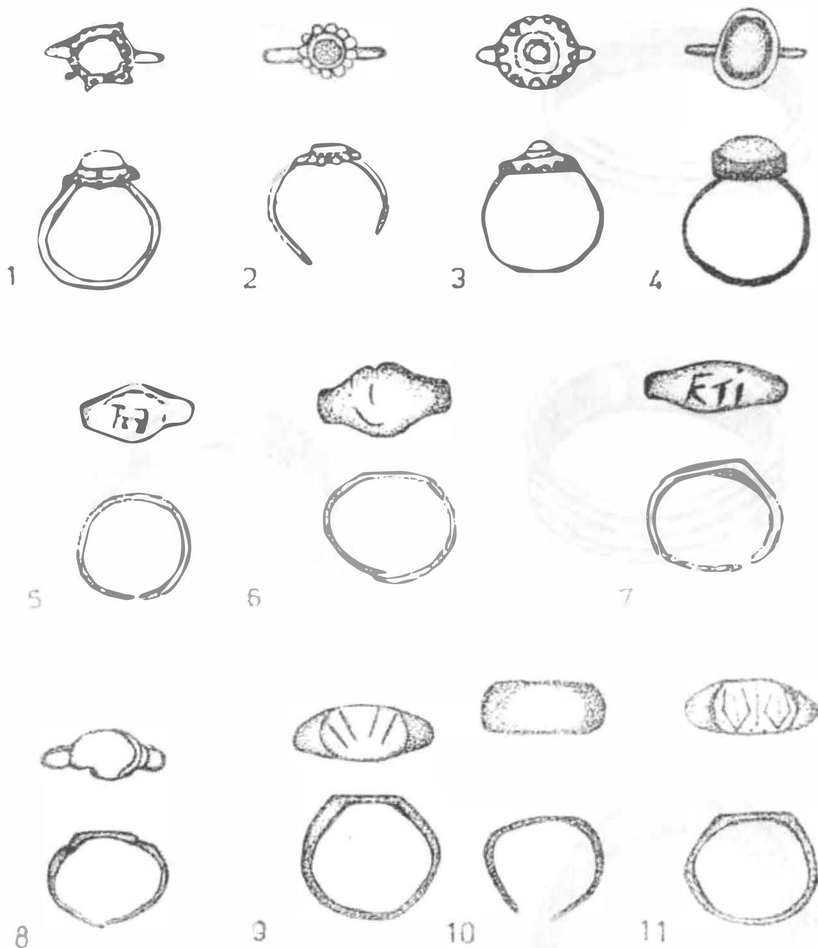

Fig.52. Inele: 1-7 Cuptoare; 8-11 Gornea - Căunița de Sus.

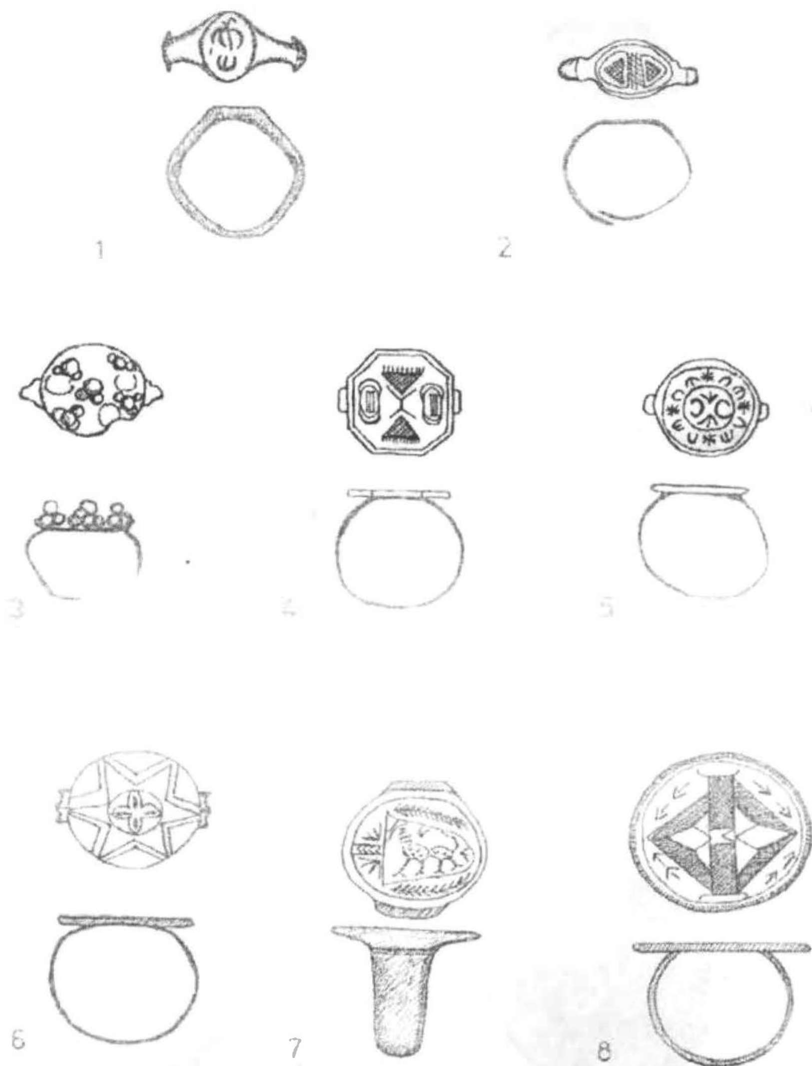

Fig.53. Inele: 1-3 Ilidia - Cetate; 4-8 Ilidia - Oblița.

Fig.54. Inele: 1-2, 4, 8 Reşiţa; 3, 6, 7, 9 Ilidia - Obliţa; 5 Macovişte - tezaur.

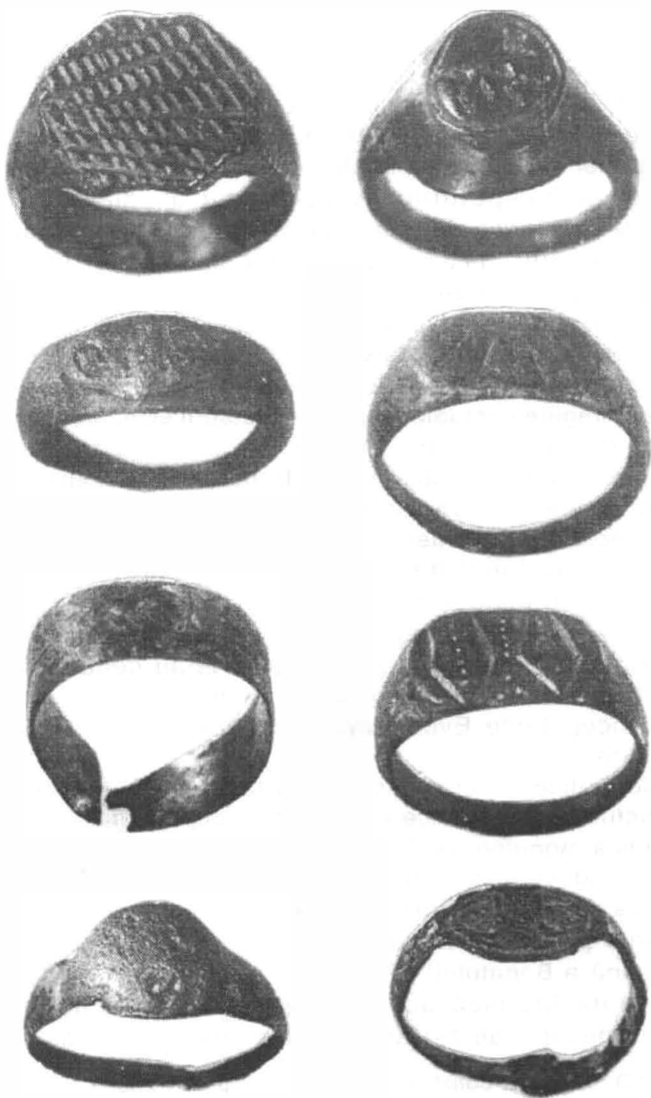

Fig.55. Inele descoperite la morminte din secolele XII-XIII de la Gornea şi Cuptoare.

5. BISERICI ŞI MĂNĂSTIRI BĂNĂŢENE

Banatul de Sud, spre deosebire de regiunile româneşti învecinate cu Transilvania şi Oltenia, a avut o soartă vitregă în privinţa monumentelor de cult medievale. Aproape fără excepţie, bisericile construite la începuturile evului mediu au pierit în vâltoarea evenimentelor istorice din zorii epocii moderne. Un document de la începutul anului 1757, "Statistica bisericllor din Eparhia Caransebeşului", oglindeşte această situaţie de excepţie, pe care a moştenit-o Banatul în privinţa arhitecturii medievale[156].

Datorăm în exclusivitate cercetărilor arheologice din ultimele decenii, cunoştinţele cu privire la bisericile şl mănăstirile medievale din Banat. Imaginea actuală asupra arhitecturii ecleziastice oglindeşte, ca atare, stadiul cercetării istorice şi arheologice, iar cele zece monumente în spaţiul intramontan al Banatului sunt departe de a oferi un tablou complex şi nuanţat al arhitecturii medievale comparativ cu zonele învecinate ale Ardealului, bunăoară[157].

Din orice punct de vedere am analiza problema bisericii medievale din Banat, cea dintâi întrebare la care ar trebui să se răspundă se referă la momentul când au apărut cele dintâi construcţii de cult în mediul românesc şi ce impuls le-au generat. Cele dintâi biserici din zid ori cărămidă construite în mediul feudal românesc din Banat la începuturile Evului Mediu românesc rămân, deocamdată, necunoscute.

Informaţiile din cronicile medievale atestă, în cursul veacurilor X-XI, structuri social-politice româneşti în cuprinsul Banatului care ar fi putut ridica monumente de cult româneşti. În cetatea voievodatului bănăţean Glad, cu nume semnificativ, Haram, a existat, fără îndoială, şi o biserică episcopală. Rămâne însă un deziderat al cercetării viitoare identificarea şi punerea în valoare a celor dintâi ctitorii româneşti din această zonă a Banatului[158].

Dorinţa firească de sistematizare a informaţiilor privind arhitectura bisericii de zid are de surmontat o serie de carenţe ale

---

[156] I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 204-238.

[157] R. Popa, în *Episcopia Aradului. Istorie, Viaţa culturală şi monumentele de artă*, Arad, 1989, p. 223 şi urm.; A.A. Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 141şi urm.

[158] Gy Györfy, *op. cit.* III, p. 470 şi urm. I. Aurel Pop, *op. cit.*, p. 112-115.

cercetării ce nu au permis o prezentare evolutivă având la bază criterii cronologice şi tipologice. Puţine monumente depistate au beneficiat de o cercetare sistematică şi tot atât de puţine de o valorificare ştiinţifică corespunzătoare pe măsura importanţei istorice ce o deţin. De aceea, ne vedem nevoiţi să încercăm o prezentare a lor în cadrul microzonelor geografice bănăţene îmbinând în măsura posibilă, criteriile enunţate mai sus.

Săpăturile arheologice din anii 1969-1970 de la Ilidia- Cetate, o aşezare situată în zona deluroasă a Depresiunii Oraviţa, au identificat fundaţiile unei biserici-sală, construită imediat după mijlocul veacului al XIII-lea[159]. Biserica de Ilidia- Cetate, zidită din piatră şi cărămidă, a avut un plan simplu compus dintr-o navă cu dimensiunile interioare de 12,50 / 7 m şi un altar rectangular cu dimensiunile interioare de 4,50 / 5,30 m. În zona de vest a navei, la circa 1,70 m faţă de peretele vestic, s-au aflat fundaţiile masive ale celor doi stâlpi care susţineau un turn clopotniţă (Fig. 56). Monumentul din zid a fost precedat de unul din lemn, situat în acelaşi loc sau în imediata vecinătate, fapt evidenţiat de săpătura arheologică. Biserica de lemn ca şi cea din zid se aflau amplasate în jurul unei necropole a cărei primă fază, contemporană cu biserica din lemn, a început cel mai târziu în secolul al XII-lea. Interiorul biseri⸗ din zid de la Ilidia-Cetate a fost decorat cu pictură după cum sugerează câteva fragmente de perete găsite în stratul de moloz. Biserica din zid de la Ilidia-Cetate împreună cu fortificaţia de pământ ce o deserveau au fost distruse violent în cursul veacului al XIV-lea, probabil chiar în prima jumătate. Prezenţa tribunei pe latura de vest a fost apreciată ca o influenţă a formelor romanicului târziu. Şantierele mânăstirilor benedictine din Banat au fost promotorii arhitecturii monastice unde se întâlneşte frecvent tribuna[160]. Deşi s-au făcut adeseori referiri în istoriografie cu privire la monument, lipseşte încă o interpretare cu privire la apartenenţa şi funcţionalitatea sa. Dimensiunile relativ mari ale navei ce ofereau un spaţiu util de circa 70m² ne îndreptăţeşte să presupunem că biserica-sală de la Ilidia-Cetate are rostul unei biserici parohiale (Fig.57).

Tot la Ilidia, pe dealul Obliţa, a fost cercetată arheologic, în cadrul unei reşedinţe feudale, o biserică de tip central. Monumentul a fost construit având la bază un plan circular la exterior, în timp ce

---

[159] St. Matei, I. Uzum, în *Acta MN*, 9, 1972, p. 555-559.
[160] St. Matei, în *Banatica*, 2, 1973, p. 316 şi urm.

interiorul a fost structurat sub forma unei patrulob[161]. O structură de opt lesene decora zidurile exterioare ale rotondei de la Ilidia-Oblița (Fig.58). În interiorul bisericii și în jurul ei a fost cercetată o necropolă, rămasă încă inedită la mai bine de două decenii de la începerea săpăturilor[162]. Monumentul de Ilidia- Oblița a fost atribuit, pe baza analogiilor de plan, secolelor XII-XIII. V. Vătășianu opina că datarea capelelor de tip central se poate face, în general, în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, în Transilvania și Banat[163]. La Cluj-Mănăștur, a fost investigată o biserică rotondă cu o structură asemănătoare celei de la Ilidia, interiorul acesteia fiind sub formă a șase lobi. Biserica rotondă de la Cluj a fost construită de călugării benedictini după mijlocul veacului al XIII-lea[164]. În colțul nord-vestic al Banatului, la Kisszombor, se cunoaște o biserică rotondă având interiorul articulat cu șase lobi. Construcția acesteia a fost atribuită feudalilor din familia de Cenad care ar fi ridicat-o înainte de 1010-1020[165]. O datare la fel de timpurie, în a doua jumătate a secolului XI, întărită de elemente oferite de cercetarea arheologică, s-a propus pentru un monument reprezentativ al acestui gen - biserica din Karcsa[166]. Asupra cronologiei capelelor de plan central cu interiorul articulat în șase lobi, cercetarea istorică și arheologică nu a ajuns încă la un consens. Ele au fost atribuite secolelor XI-XII, dar s-au adus argumente și pentru o datare a lor în a doua jumătate a secolului XIII[167].

Revenind la biserica rotondă de la Ilidia, se impune o valorificare științifică corespunzătoare a rezultatelor săpăturii arheologice pentru o încadrare cronologică mai exactă a monumentului și o precizare a

---

[161] *Ibidem*, p. 316-317.

[162] I. Uzum, în *RMM-MIA*, 1988, 2, p. 42 afirmă, cu totul nefondat, că în jurul monumentului au fost 200 de morminte, în realitate fiind circa 40 morminte. El a prezentat, în același studiu, un plan fantezist al rotondei, în totală neconcordanță cu realitatea arheologică. G. Petrov în *Acta MN* 33/1, 1996, p.49 a sesizat aceste contradicții, a luat în discuție planul corect stabilit de St. Matei.

[163] V. Vătășianu, *Studii de artă veche românească și universală*, București 1987, p. 17.

[164] P. Iambor, St. Matei, în *Acta MN*, 16, 1979, p. 608.

[165] V. Gerves-Molnar, *A közepkori Magyarorszag rotundai*, Budapesta, 1972, p. 46-47.

[166] I. Holl, în *AAH*, 22, 1970, p. 384.

[167] V. Gerves-Molnar, *op. cit.* 46-48; I. Holl, *op. cit.* p. 383-385; V. Vătășianu, *Arhitectura și sculptura romnică în Panonia*, București, 1966, p. 113; A. Habostiak, *op. cit* , p. 379; I Bóna, în *Histoire de Transilvanie*, p. 171-172.

rostului acestuia în cadrul reşedinţei feudale de pe dealul Obliţa. Inventarul funerar al mormintelor, amintit cu diverse ocazii, sugerează că, în jurul rotondei, s-au făcut înmormântări începând cu veacul al XIV-lea[168] şi în tot cursul veacului următor. Nu s-au identificat elemente concludente pentru secolele XII-XIII. În acest context, se poate aprecia că monumentul a fost ridicat abia la începutul veacului al XIV-lea, poate chiar la finele secolului XIII. El ar încheia astfel cronologic o serie de monumente de tip central specifice ambianţei artei romanice şi a căror prezenţă s-ar putea urmări pe tot parcursul veacului al XIII-lea. Rostul acestuia în cadrul curţii feudale de la Ilidia-Obliţa a fost acela al unei capele de curte. Documentele de cancelarie medievală referitoare la Ilidia nu oferă informaţii concludente cu privire la ctitorii rotondei şi ai curţii feudale de pe dealul Obliţa. Chestiunea esenţială la care cercetarea istorică şi arheologică trebuie să ofere o soluţie este legată de apartenenţa reşedinţei şi implicit a capelei. Ambianţa românească aşezării şi zonei Ilidia este mai presus de orice îndoială. Districtul românesc Ilidia a fost atestat în documente încă din anul 1312. Ilidia este însă amintită în cursul veacului al XIV-lea ca o parohie catolică ce făcea parte din arhidiaconatul din Caraş.

În ambianţa unei aşezări româneşti, la Cârnecea, a fost cercetată arheologic, în ultimii ani, o biserică-sală. Satul Cârnecea este situat între dealurile Doclinului, la confluenţa M-ţilor Dognecei cu Valea Caraşului. Monumentul de la Cârnecea are plan arhaic, format dintr-o navă care măsoară 9,00/7,75 m la exterior şi un altar dreptunghiular cu dimensiunile exterioare de 6,00/3,75 m (Fig. 59). În jurul bisericii, s-au făcut înmormântări începând, probabil, de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în cursul secolului al XV-lea. Biserica de la Cârnecea a fost construită la cumpăna dintre sfârşitul secolului XIV şi începutul secolului XV de către comunitatea rurală locală[169]. Ea a fost biserică parohială românească. Satul Cârnecea este amintit târziu în documente, abia la sfârşitul secolului al XIV-lea. Aceleaşi surse documentare însă pun în lumină, începând din veacul al XIV-lea, un mediu omogen românesc în zonă[170].

Din grupul bisericilor parohiale rurale face parte şi monumentul cercetat la Berzovia, pe malul nordic al Bîrzavei. Săpăturile arheologice

---

[168] D. Ţeicu, în *Banatica* 12/1, 1993, p.237.
[169] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, p. 56.
[170] *Ibidem* p. 70.

din anii 1986-1987 au pus în evidenţă fundaţiile unei biserici-sală cu sanctuar patrulater. Nava bisericii avea dimensiunile interioare de 11/ 6,55 m, iar sanctuarul 6,50 / 4,50 m. Adosat laturii nordice a sanctuarului, a fost construită o sacristie (Fig. 61-62). Nava a fost articulată cu contraforturi. Zidurile în fundaţie, cu grosimi de 1,00 m, aveau piatră îngropată în mortar. Constructorii medievali au utilizat alături de piatra cioplită, cărămidă şi materiale romane. Ruinele castrului roman, situat în imediata vecinătate, au constituit o sursă importantă de exploatare a materialelor de construcţie[171].

Biserica de la Berzovia-Pătruieni a fost identificată pe temeiul mărturiei izvoarelor diplomatice ca aparţinând satului dispărut Remetea[172]. Biserica parohială din Remetea a fost atestată documentar la începutul veacului al XV-lea. Satul şi curtea medievală Remetea, cunoscute din actele de cancelarie începând din anul 1323, aparţinând puternicii familii feudale Himfy, au fost localizate pe teren, pe malul nordic al Bârzavei, la Berzovia. Cercetarea arheologică, cu excepţia unui fragment de la portalul vestic al bisericii, nu a pus în evidenţă elemente de arhitectură susceptibile să ofere o imagine mai nuanţată a monumentului. Prezenţa contraforturilor, încă din fundaţii legate organic de zidurile perimetrale ale navei, sugerează că aceasta a fost acoperită de o boltă. Contraforturile, ca elemente de suport majore menite să preia o parte din sarcinile unei bolţi, au fost atribuite în contextul local transilvănean definitorii pentru arhitectura gotică. Sigur, cu prudenţa cuvenită, putem aprecia că monumentul de la Berzovia a aparţinut arhitecturii gotice bănăţene. Construcţia bisericii de la Berzovia, pe temeiul informaţiilor documentare referitoare la satul medieval Remetea şi a analogiilor de plan, a avut loc cândva în a doua jumătate a secolului al XIV-lea[173].

În aceeaşi zonă din valea Bârzavei, la Bocşa, s-a aflat, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, sediul ordinului franciscan[174]. Călugării franciscani au fost promotorii unei arhitecturi gotice simplificate care a influenţat, fără îndoială, şi evoluţia arhitecturii ecleziastice în mediul românesc din zonă[175]. Izvoarele diplomatice

---

[171] *Ibidem*, p. 37-38.

[172] *Ibidem*, p. 38-39.

[173] *Ibidem*, p. 40.

[174] L. Wadingus, *Annales*, IX, 1932, p. 294-295.

[175] C. Popa, în *Pagini de veche artă românească*, IV, Bucureşti, 1981, p. 72-72.

amintesc, încă la mijlocul veacului al XII-lea, existenţa unei biserici la Mezeusumlov, în zona de câmpie a văii Bârzavei; acele surse mai menţionează, acolo, la sfârşitul secolului XIII, o mânăstire augustină fondată de regele Béla al IV-lea[176]. Rămâne în sarcina cercetării viitoare identificarea acestor biserici, studierea lor pentru cunoaşterea începuturilor arhitecturii religioase catolice în Banatul de Sud.

Pe cursul superior al văii Bârzavei, la Reşiţa, s-au păstrat doar ruinele unei biserici-sală de mici dimensiuni. Monumentul are un plan arhaic, simplu, o navă cu dimensiuni interioare de 5 / 6m şi un altar pătrat ce măsoară, tot la interior, 3 / 3m (Fig. 63). Cercetările arheologice din anii 1983-1985 au pus în evidenţă o parte din necropola din jurul bisericii. Aceasta a avut o fază de înmormântări anterioară construcţiei monumentului de zid. Observaţiile stratigrafice şi analiza inventarului funerar au oferit elemente pentru datarea momentului construcţiei bisericii din zid, la mijlocul sau imediat spre a doua jumătate a veacului al XIV-lea[177]. Biserica de la Reşiţa a avut rolul unei capele de curte în cadrul reşedinţei medievale a cnezilor de Ţerova. Documentele de cancelarie oferă informaţii despre această familie românească, ce stăpânea cursul superior al văii Bârzavei până pe Semenic, abia de la începutul veacului al XV-lea. Cnezii ţeroveni şi-au construit biserica de curte de la Reşiţa încă la mijlocul veacului al XIV-lea, ea fiind precedată foarte probabil de o construcţie de lemn. Având în vedere faptul că s-au păstrat doar fundaţiile bisericii nu putem face aprecieri privind arhitectura monumentului. Fragmente din tencuielile interioare ale navei păstrează urme de pictură, ceea ce denotă că biserica a fost pictată. Măsura în care monumentul de la Reşiţa, cu un plan arhaic la bază, a adoptat elemente specifice goticului, având în vedere perioada în care a fost construit, rămâne o chestiune fără răspuns.

Pe valea râului Belareca, la circa 2 km nord de Mehadia, sunt încă vizibile ruinele unei biserici sală. Nava măsoară 7,60 / 7,40 m la interior, iar altarul 6 / 5,20 m; într-o etapă ulterioară, a fost construită o sacristie a altarului cu dimensiunile interioare de 5 / 6 m (Fig. 64). Sondajul arheologic din anul 1985 a pus în evidenţă o parte din necropola înconjurătoare, precum şi existenţa sacristiei[178]. Inventarul funerar modest a oferit puţine jaloane cronologice pe baza cărora

---

[176] F. Knauz, *MES*, I, 1874, p. 583.
[177] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 6 şi urm.
[178] Cercetări St. Matei, D. Ţeicu.

opinăm că biserica aparţine veacului al XIV-lea. Din zona ruinelor bisericii provin monede schifate bizantine şi un tezaur de cinci vase de cult care ar pleda pentru o vechime mai mare a inventarului[179].

Constructorii medievali au folosit, la zidirea bisericii, alături de piatra de carieră, ţigle şi cărămizi romane. Ruinele castrului roman din imediata vecinătate au constituit o carieră importantă. O problemă esenţială legată de monument, la care săpăturile arheologice sistematice vor trebui să ofere răspuns, în ce măsură acesta a fost contemporan cu aşezarea din sec. XII-XIII în hotarul căreia se află. Semnalarea descoperirii monetare bizantine, probabil din veacul al XII-lea, îndreptăţeşte presupunerea unei vechimi mai mari a monumentului.

Informaţii documentare din deceniul al optulea al secolului XIV-lea dovedesc existenţa unor stăpâniri cneziale asupra zonei de la confluenţa Belareca cu Valea Bolvaşniţa. Regele Ludovic I dona, în vara anului 1376, moşia Valea Bolvaşniţa din districtul Mehadia românilor noştri "Şurian, Bogdan şi Dimitrie, Toma şi Vasiu fii lui Baic". Dania regală survenea în urma confiscării unei mai vechi stăpâniri româneşti aparţinând lui Ladislau, fiul lui Lechach, refugiat în Ţara Românească[180].

Biserica medievală de la Căvăran, actualul Constantin Daicoviciu, cunoscută datorită săpăturilor întreprinse de I. Miloia în anul 1930, se înscrie în seria bisericilor-sală cu altar pătrat. Construcţia are o navă mult alungită şi îngustă. Spaţiul acesteia a fost fragmentat de prezenţa a doi stâlpi pătraţi din zidărie în partea vestică, care au susţinut, fără îndoială, un turn-clopotniţă. Doi contraforţi, în unghi de 45°, se aflau dispuşi pe latura vestică a navei. Zidurile de nord şi est ale altarului erau susţinute de alte două contraforturi. Într-o etapă ulterioară, se pare că au fost ridicate aceste elemente de susţinere şi pe celelalte laturi ale navei (Fig. 65.B). Autorul cercetării a atribuit biserica de la Căvăran acţiunii constructive unor ordine călugăreşti apusene ce au activat în această zonă în cursul veacului al XIII-lea[181]. V. Vătăşianu opina însă că monumentul de la Căvăran pare mai degrabă o adaptare a vechiului tip al bisericii-sală stilului gotic din

---

[179] N. Stoica de Haţeg, *Scrieri. Cronica Mehadiei şi a Băilor Herculane*, ediţie îngrijită de D. Mioc şi C. Feneşan, Timişoara, 1984, p. 56.

[180] DRH, D, 1979, p. 108-109; C. Feneşan, în *Banatica*, 5, 1979, p. 266.

[181] I. Miloia, în *AnB*, III, 4, 1930, p. 31-49.

prima jumătate a secolului al XV-lea[182].

Biserica de la Căvăran a fost construită în incinta unui târg, care era şi centrul districtului românesc omonim. Ea a avut deci rostul unei biserici parohiale. Târgul medieval Caran a fost identificat, pe drept temei, în intravilanul actualului sat Căvăran şi în jurul său pe valea Timişului s-a constituit un mic district românesc[183].

În centrul actual al oraşului Caransebeş au fost puse în evidenţă, în urma cercetării arheologice din anul 1988, ruinele unui complex mănăstiresc. Clădirea centrală o constituie biserica-sală, un edificiu cu dimensiuni apreciabile. Nava bisericii a avut o suprafaţă utilă de circa 125 m², măsurând 15 / 8,40 m, corul uşor alungit, cu dimensiunile 5,90 / 5,50 m, mărginit de sacristie pe latura de nord. Absida altarului, de formă semicirculară a avut o lăţime de 5 m. Doi contraforţi dispuşi în unghi de 45° se leagă organic de zidurile vestice ale navei. Într-o etapă ulterioară construcţiei bisericii, s-au adăugat patru perechi de contraforţi dispuşi asimetric dealungul laturilor lungi ale navei (Fig. 65.A). Alături de piatra de râu şi carieră, constructorii medievali au utilizat, la ridicarea bisericii, şi materiale romane găsite în zonă. Contraforţii oblici au fost ridicaţi utilizând blocuri de piatră ecarisată. În zona centrală şi vestică a navei, sub nivelul pardoselii, au fost amenajate un număr de 11 cripte. Se pare că, iniţial, biserica a avut trei cripte, restul fiind adăugate ulterior. Biserica din Caransebeş - s-a apreciat de către autorul cercetării arheologice - Petru Bona a fost construită în două etape: la mijlocul veacului al XIII-lea a fost înălţat întreg edificiul, inclusiv cele două contraforturi oblice de pe latura de vest, şi a doua etapă la sfârşitul veacului al XIII-lea, când au fost adăugate perechile de contraforturi pe laturile lungi ale navei[184]. S-a apreciat, în acelaşi context, că monumentul reprezintă o creaţie ortodoxă a comunităţii româneşti din oraşul medieval, socotit astfel una din cele mai vechi biserici de zid româneşti din mediul urban al Transilvaniei şi Banatului.

R. Popa, abordând problema monumentului de cult din Caransebeş, pune sub semnul întrebării observaţiile istorice legate de acesta, susţinând că, biserica din Caransebeş a făcut parte dintr-un ansamblu de construcţii ce formau împreună un aşezământ

---

[182] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, Bucureşti, 1959, p. 258.
[183] I. Miloia, în *AnB*, IV, 1, 1931, p. 33; Al. Horvath, în *StCIEC*, 2, 1977, p. 403.
[184] P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeş*, Reşiţa, 1993, p. 57-68.

mănăstiresc. Fragmentele de ziduri păstrate la nord şi nord-est de biserică, construite în aceeaşi tehnică ca şi biserica, reprezintă părţi ale incintei mănăstireşti[185]. Cercetarea arheologică a fost parţială şi a vizat doar biserica şi nu ansamblul zonei, ceea ce a diminuat mult din imaginea globală despre ansamblul de construcţii. Sprijinit pe informaţiile documentare, R. Popa aprecia că aşezământul monastic de la Caransebeş a fost opera călugărilor franciscani, ridicat de aceştia "cel mai devreme în a doua jumătate a secolului XIII"[186]. El sesiza, cu acelaşi prilej, un anumit decalaj între momentul cronologic rezultat din analiza stilistică a monumentului şi informaţiile scrise. Revenind în discuţie problemele controversate legate de momentul de construcţie, de semnificaţia ansamblului şi atribuirea lui confesională, avem la îndemână un raport final al cercetării arheologice coroborat cu informaţiile izvoarelor scrise.

Se impune de la sine precizarea că ansamblul de construcţii din Caransebeş a reprezentat un ansamblu mânăstiresc ce a cuprins o biserică-sală de mari dimensiuni şi un claustru. Inventarul mormintelor cercetate în cripte şi în afara lor oferă puncte de reper privind cronologia monumentului. Cele 18 monede depuse ca obol funerar se eşalonează în mare majoritate în cuprinsul veacului al XIV-lea, două aparţinând sfârşitului secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, emisiuni ale lui Sigismund de Luxemburg. Se remarcă, în privinţa podoabelor, moda unor paftale specifice secolelor XV-XVI, inelele îşi au analogii apropiate în aceeaşi perioadă, doar puţine pot fi atribuite veacului al XIV-lea. Din analiza inventarului funerar, se impune concluzia că înmormântările în cripte ale bisericii s-au făcut cel mai devreme la sfârşitul veacului al XIV-lea. Rămâne greu de explicat de ce nu s-au făcut înmormântări pe tot cuprinsul veacului al XIII-lea şi bună parte din veacul al XIV-lea, dacă biserica a fost într-adevăr construită la începutul secolului al XIII-lea, sau chiar în a doua jumătate a acestei perioade. Revenind la structura de plan a monumentului analizat, este evidentă o îmbinare a unor elemente arhaice de arhitectură, specifice epocii romanice: absida semicirculară a altarului, bunăoară, alături de elemente specifice arhitecturii gotice. În contextul local al arhitecturii transilvănene, prezenţa contraforturilor defineşte atribuirea unui monument perioadei gotice. Contraforturile

[185] R. Popa, în *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 365-368.
[186] *Ibidem*, p. 366.

dispuse în unghi de 45° au fost ridicate în faza matură şi târzie a goticului[187]. Informaţia arheologică coroborată cu analogiile de plan al bisericii, credem că sprijină o datare mai târzie a bisericii decât s-a propus până acum, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Documentele de cancelarie atestă conventul franciscan din Caransebeş abia în anul 1428. Acesta vine însă să confirme un privilegiu mai vechi de la regele Ludovic I (1342-1382)[188]. Informaţii documentare din deceniul al optulea al secolului XIV anunţă prezenţa ordinului fransciscan la Caransebeş[189].

Documentaţia istorică şi arheologică despre începuturile organizării mănăstirilor ortodoxe în Banatul montan este extrem de modestă. Istoriografia maghiară mai veche de la începutul secolului nostru a adunat informaţii istorice referitoare la mânăstiri, însă lăcaşurile greco-orientale au fost socotite ctitorii sârbeşti[190]. Cercetările arheologice de la Vărădia şi Zlatiţa au adus puţine elemente concludente în stare să amelioreze întrucâtva imaginea generală privind mânăstirile ortodoxe din sudul Banatului[191]. Informaţii din documentele turceşti, emise între anii 1554-1579, confirmate în Conscripţia mânăstirilor bănăţene din anul 1775 fac dovada existenţei, la acea dată în zona montană a Banatului, a mănăstirilor Zlatiţa, Baziaş, Cusici, Mesici, Sredişte, Sirinia şi Sfinţii Arhangheli de la Izvorul Ternovei, lângă Moldova Nouă[192]. În acelaşi context, se menţionează sfârşitul secolului al XV-lea, perioada în care au fost întemeiate mânăstirile din zona Clisurii Dunării. Ruinele bisericii de la Zlatiţa păstrează încă planul unui edificiu cu o singură navă, un altar poligonal la exterior şi semicircular la interior. Deasupra zidului vestic

---

[187] E. Greceanu, în *SCIA*, 18, 1, 1971, p. 43; C. Popa, *op. cit.*, şi nota 317 unde pledează pentru o datare târzie, în cursul secolului al XV-lea a contraforturilor în unghi de 45°.

[188] I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, I. p. 88-90.

[189] *Ibidem* p. 78; V. Achim, în *RI*, VII, 5-6, 1996, p.389 şi urm.

[190] J. Karácsonyi, în *Tőrteneti és régeszeti Értesitő*, 1905, p. 76-88; J. Szantkláray, *A szerb monostoregyházak tőrténeti emlekei Delmagyarországon*, Budapesta, 1908, p. 46-53, V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănăţene*, Timişoara, 1947, p. 10-12, fără contribuţii documentare; M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1980, p. 314; I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 70-72.

[191] Cercetări L. Munteanu nepublicate deocamdată.

[192] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 344; Engel P., *op.cit.*, p.133,152,128.

al navei, sprijinit pe doi stâlpi, se ridică turnul-clopotniţă. Construcţia a fost ridicată în a doua jumătate a veacului al XV-lea, după cum sugerează analogiile de plan, ca şi informaţiile documentare la mijlocul secolului al XV-lea[193] (Fig. 66-67).

Nuclee de viaţă monahală ortodoxă au existat, fără îndoială, în cuprinsul zonei montane a Banatului, ca şi în alte părţi ale ţinuturilor româneşti la începuturile Evului Mediu. Picturile rupestre de la Ilidia, situate într-o zonă împădurită şi retrasă de sub culmile M-ţilor Aninei, reprezintă, fără îndoială, martorul existenţei unei "pustnicii" în acel loc la începutul mileniului II[194]. Pe pereţii stâncoşi au fost redate, stângaci, aproape schematic, figuri cu nimb, cruci şi oranţi (Fig. 69). Tot în depresiunea Oraviţa, pe malul Caraşului, la Vărădia, se afla odinioară o mănăstire a cărei amintire se păstra încă din secolul al XVIII-lea, perpetuată acum doar de numele dealului - **Chilii**[195]. Se pare că viaţa monahală de la Vărădia pulsa încă în veacul al XII-lea, cum sugerează descoperirile arheologice. Prezenţa unor biserici cu plan triconc în culoarul dunărean, la Baziaş şi Vodiţa, în apropierea Orşovei, dovedeşte, pe de-o parte existenţa unor nuclee monahale ortodoxe şi, în acelaşi timp, jalonează drumul triconului în spaţiul nord dunărean la sfârşitul veacului al XIV-lea[196].

Constatăm, aşadar, în spaţiul geografic de care ne ocupăm, ridicarea celor dintâi biserici de zid româneşti după mijlocul veacului al XIII-lea. Abia în cursul secolului al XIV-lea, feudalii locali îşi ridică capele de curte şi încep să apară biserici parohiale. Monumentele din sec. XIII-XIV păstrează încă amprenta stilistică a arhitecturii romanice pe care, apoi, se vor grefa elemente caracteristice arhitecturii gotice locale. Planul simplu, arhaic, al bisericii-sală cu altar pătrat a fost adoptat în această perioadă la toate bisericile cunoscute din mediul feudal românesc. Monumentele structurate în acest fel au fost adaptate

---

[193] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 65; E. Greceanu in EBB, I, p. 208 - 209.

[194] Simbolistica creştină şi modul de vedere îşi găsesc analogii în arta rupestră din Dobrogea şi Balcani; R. Teodorescu op. cit. p.88 - 89; Ch. Delvoye, *Arta bizantină*, II, Bucureşti, 1976, p.82; R. Ljubiuković, Dj. Bosković, in Starinar, 7 - 8, 1958, p. 91 - 112.

[195] N. Tincu Velia, *Istoria bisericească politică naţională*, Sibiu, 1865, p. 181.

[196] R. Theodorescu, *op. cit.*; p.296-297; V. Vătăşianu, *op. cit.*; p.134-135; D. Ţeicu, D. Zipfl, *Monumente medievale din Banat*, Reşiţa, 1997, p.5 şi plan pentru biserica mănăstirii Baziaş; J. Szentkláray, *op. cit.*; p.51-53 informaţii istorice cu privire la mânăstirea Baziaş.

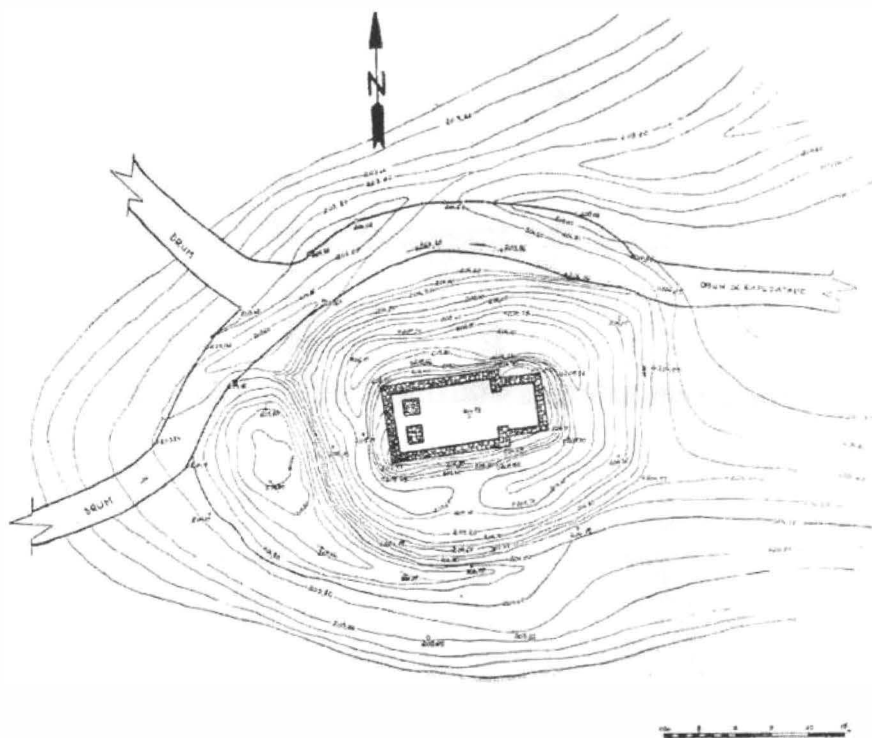
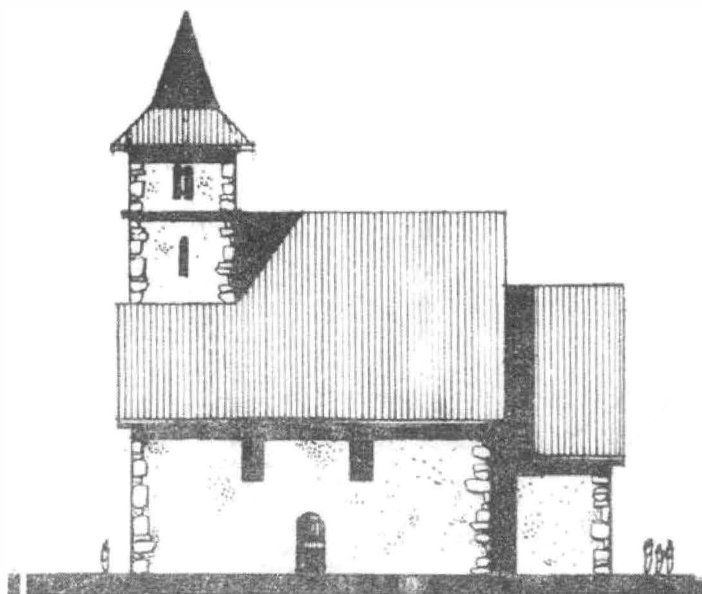
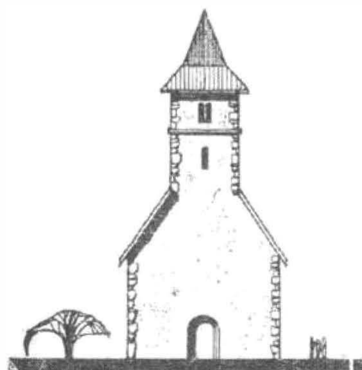

Fig.56. Ilidia - Cetate. Planul bisericii-sală şi al fortificaţiei de pământ (sec. XIII-XIV)

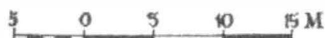

Fig.57. Propunere de reconstituire, biserica-sală de la Ilidia.

Fig.58. Ilidia - Oblița. Biserica rotundă, plan şi reconstituire.

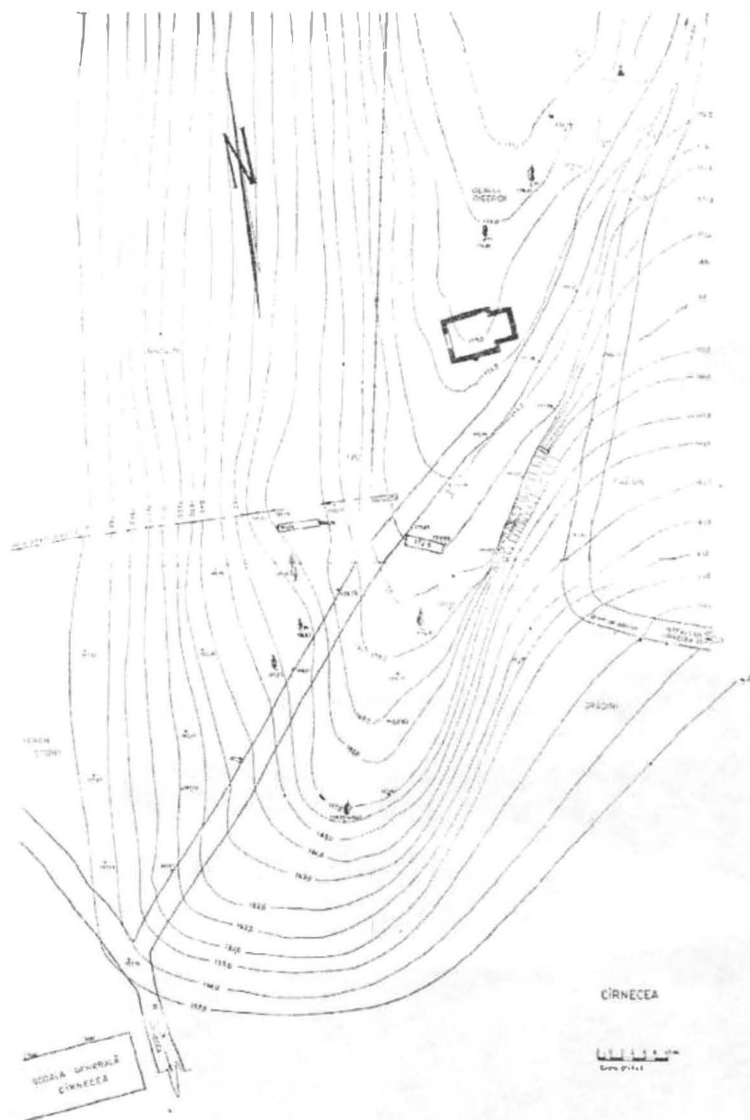

Fig.59. Cârnecea - Dealul bisericii. Plan de situație cu amplasarea monumentului.

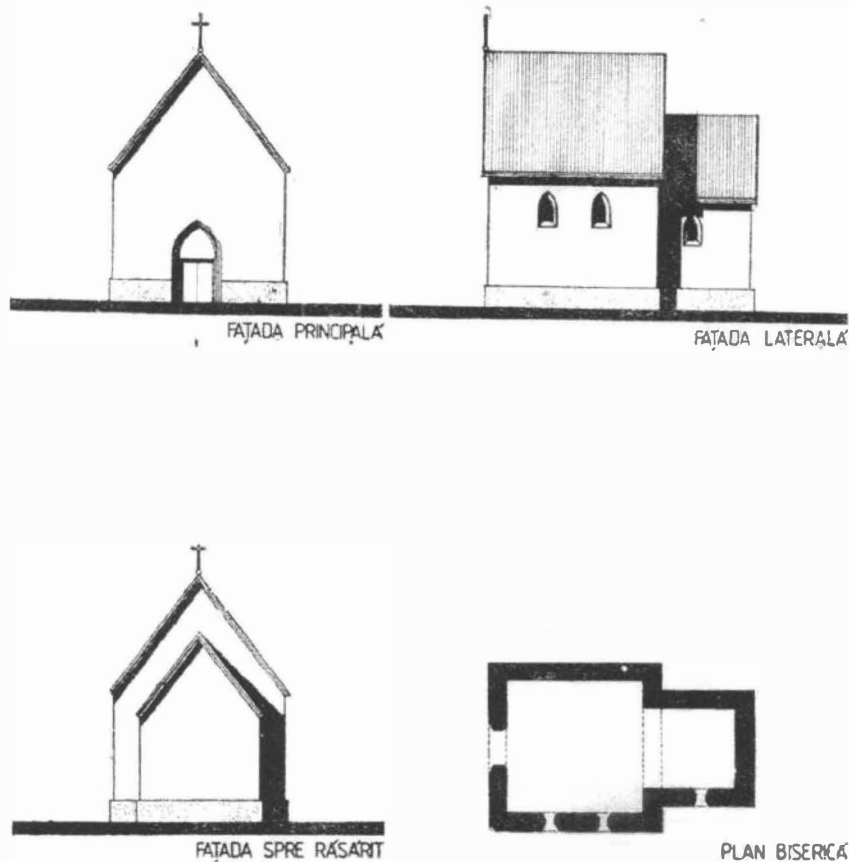

Fig.60. Cârnecea. Propunere de reconstituire a bisericii din sec. XIV-XV.

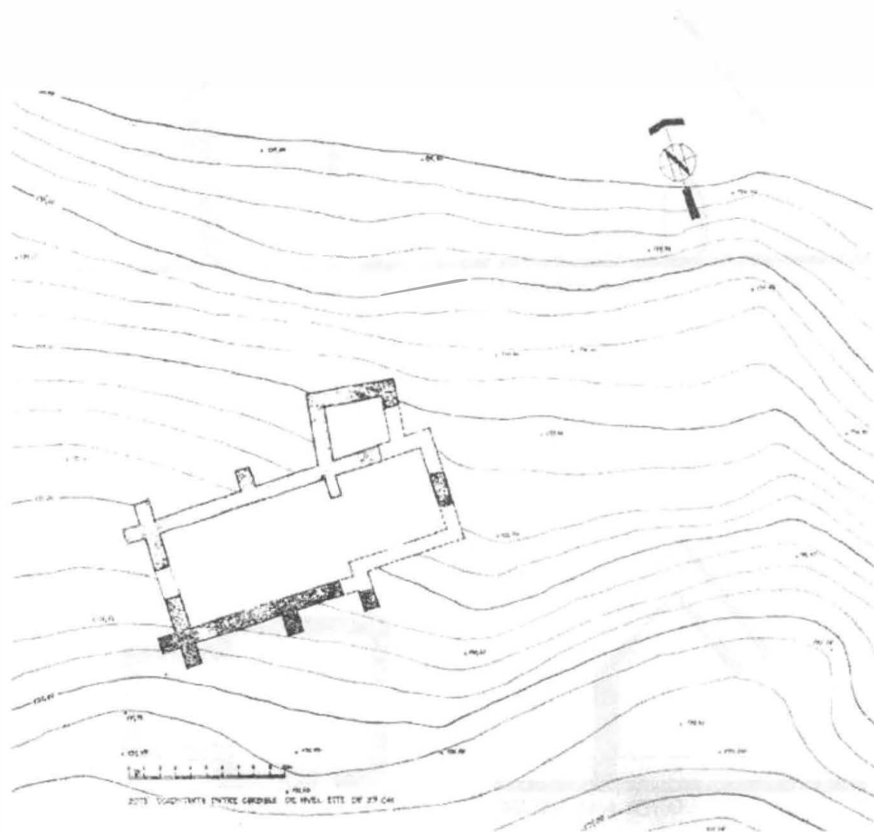
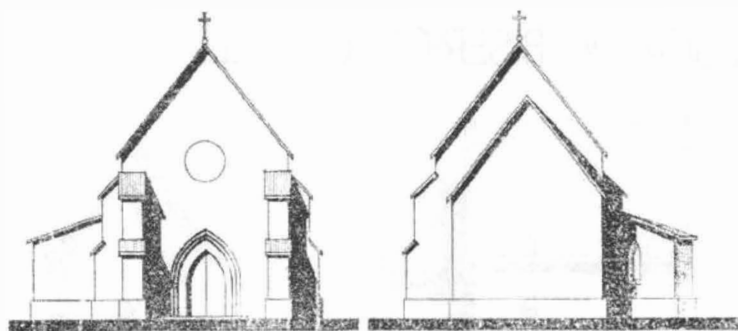
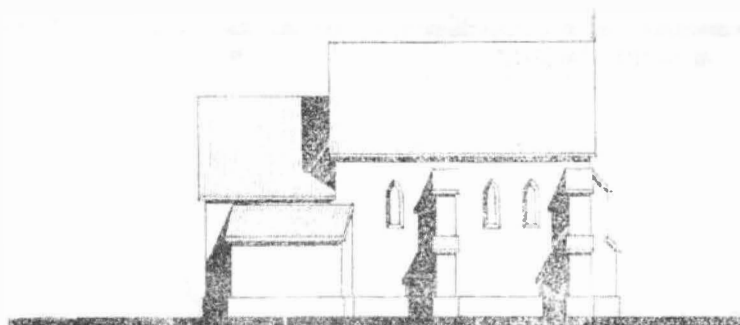
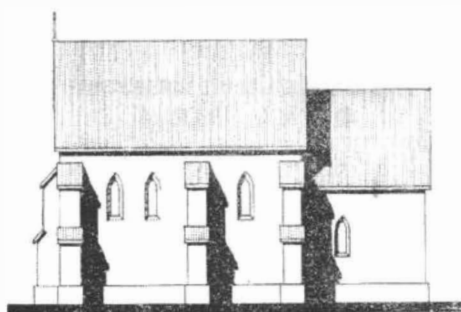

Fig.61. Berzovia. Plan de amplasare a bisericii satului dispărut Remetea (sec. XIV-XV).

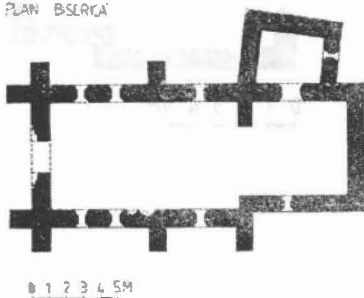
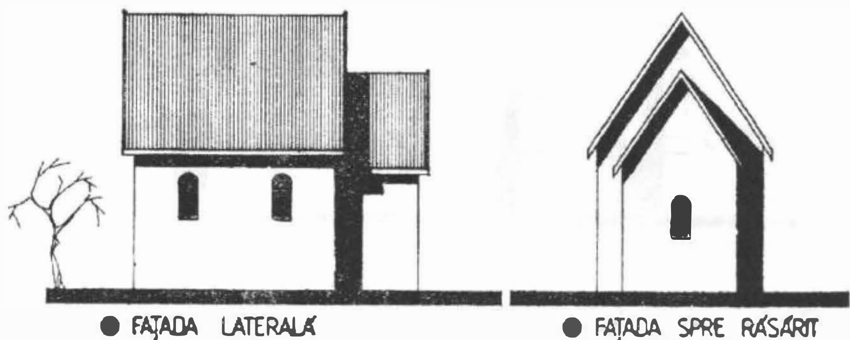

Fig.62. Propunere de reconstituire a bisericii parohiale Remetea.

REȘIȚA • BISERICA OGĂȘELE

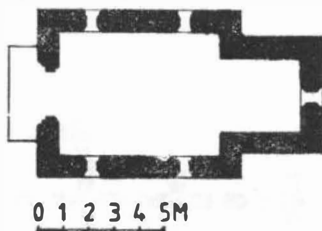
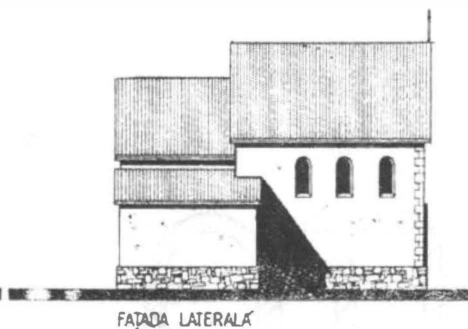

Fig.63. Reşița - Moroasa. Propunere de reconstituire a bisericii-sală.

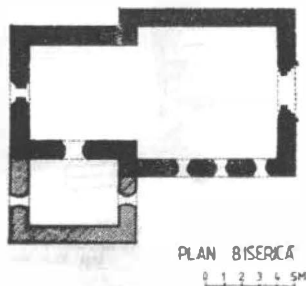

Fig.64. Mehadia. Propunere de reconstituire a bisericii-sală.

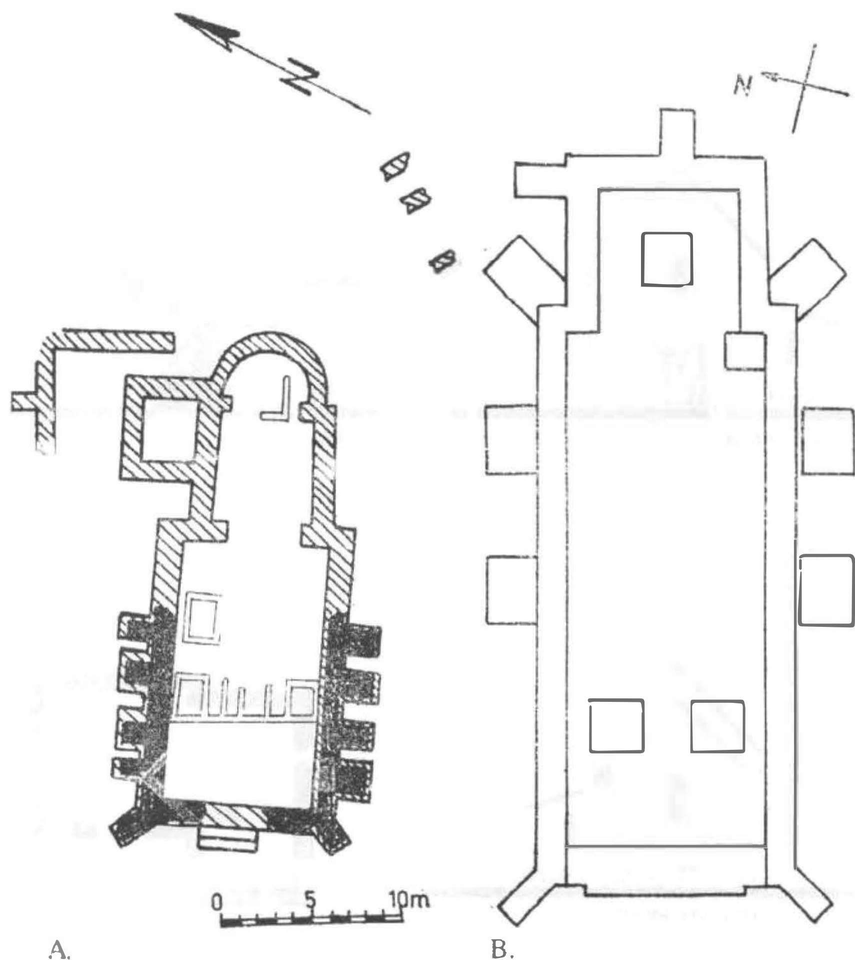
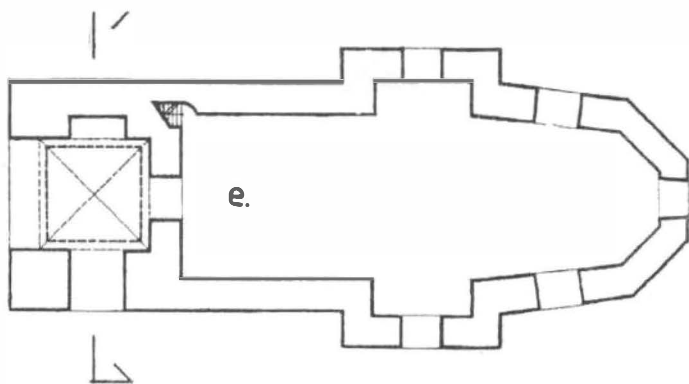

Fig.65. A. Caransebeş. Planul mănăstirii franciscane (după P. Bona);
B. Căvăran - Planul bisericii-sală (după I. Miloia).

0 1 2 3 4 5M

ZLATIȚA

b.

Fig.66. Zlatița. Secțiune longitudinală a bisericii.

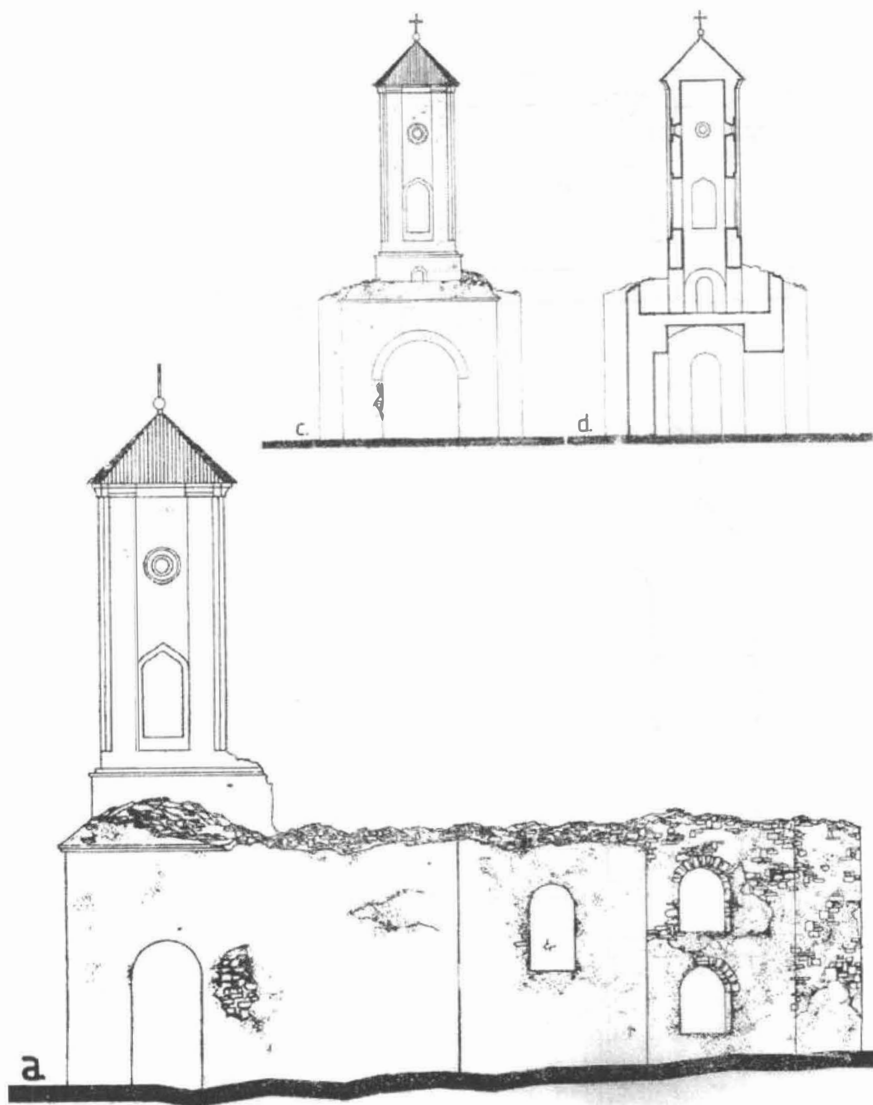

Fig.67. Perspectivă şi secţiune prin turnul clopotniţă al bisericii de la Zlatiţa.

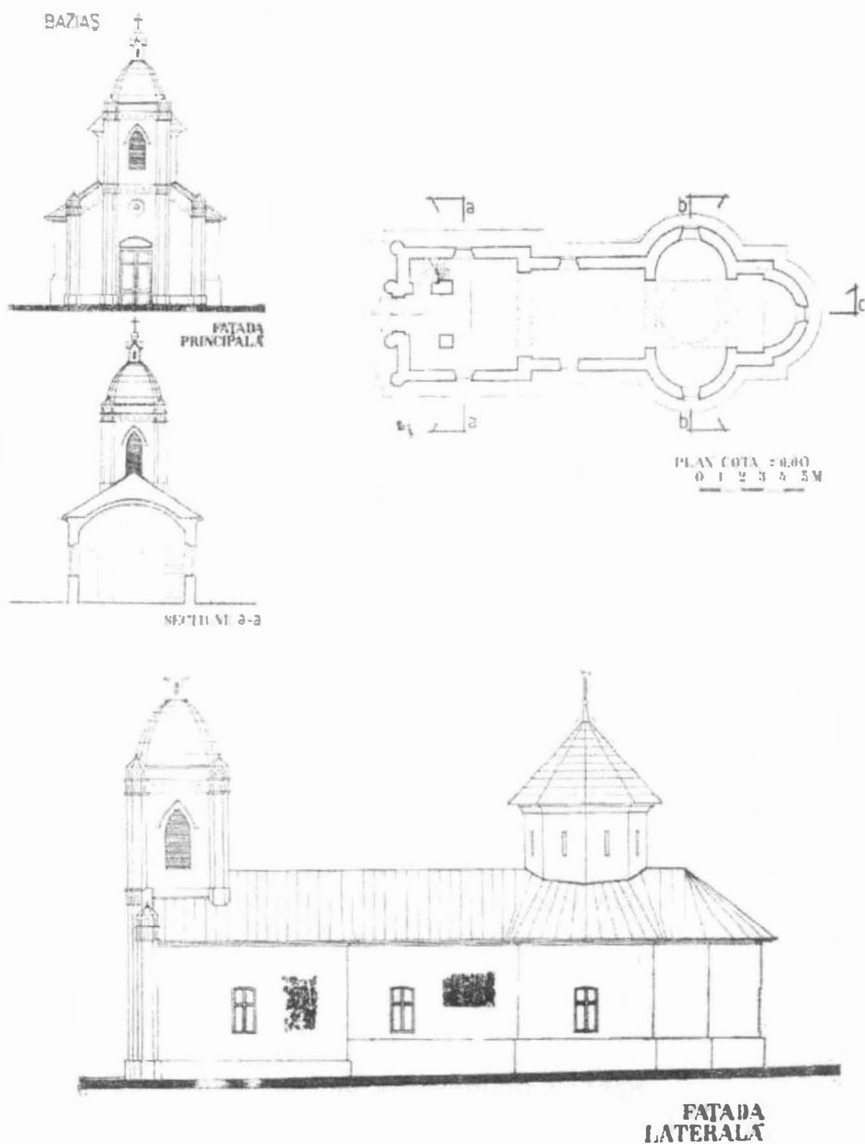

Fig.68. Plan, perspectivă şi secţiune a bisericii mănăstirii Baziaş.

cultului ortodox. În stadiul actual al cunoaşterii monumentelor de cult din Banat nu este posibilă delimitarea ariei de influenţă a arhitecturii ecleziastice sud-dunărene la sfârşitul veacului al XIII-lea şi începutul veacului al XIV-lea. Bisericile din zid de la Turnu Severin, atribuie perioadei finale a veacului al XIII-lea, certifică şi o influenţă artistică în domeniul arhitecturii ecleziastice venită dinspre Ţaratul bulgar spre lumea ortodoxă dunăreană de la nordul Dunării de jos apusene[197].

6. FORTIFICAŢII MEDIEVALE

Cunoaşterea fortificaţiilor medievale reprezintă un segment important pentru reconstituirea globală a habitatului medieval al unei zone. Izvoarele arheologice, coroborate cu informaţiile oferite de izvoarele scrise, reprezintă instrumentele de lucru cu ajutorul cărora putem aborda chestiunea fortificaţiilor medievale din Banat. Beneficiem pentru acest spaţiu şi de informaţia oferită de documente cartografice de la sfârşitul secolului al XVII-lea, datorate lui L. F. Marsigli. Izvoarele narative maghiare rămân, deocamdată, principala sursă cu privire la fortificaţiile din secolele X-XI existente în spaţiul bănăţean. Documentele de cancelarie abia de la începutul veacului al XIV-lea aduc în conul de lumină fortificaţiile medievale. De regulă, informaţiile regăsite în cuprinsul unor asemenea acte fac referiri la castelanii sau slujbaşii cetăţii, la hotarele domeniului cetăţilor sau al satelor aparţinătoare. Deosebit de utile pentru reconstituirile de geografie istorică medievală, informaţiile din documentele de cancelarie au însă o pondere redusă în reconstituirea vieţii monumentelor. Documentele referitoare la cetăţile medievale din zona muntoasă a Banatului au fost editate în cea mai mare parte încă la finele veacului trecut de Pesty Fr.

Arheologia medievală este chemată să-şi aducă o contribuţie esenţială privind geneza şi evoluţia arhitecturii de fortificaţii din Banat. Dispunem în momentul actual de o documentaţie adecvată la extrem de puţine monumente bănăţene. Se pot aminti în acest context investigaţiile din cetăţile de la Mehadia, Pescari şi Jdioara. Sondajele

---

[197] V. Vătăşianu, *op.cit.*; p.134-1345; R. Theodorescu, *op.cit.*; p.270.

arheologice au vizat însă şi cetăţile de la Bocşa, Ilidia, Turnu Ruieni şi Vârşeţ. Ele oferă informaţii parţiale privind planimetria şi cronologia monumentelor.

Sistemul de fortificaţii medievale din Banatul montan a constituit deja o preocupare veche a istoriografiei multiculturale bănăţene. Pesty Fr. şi F. Milleker au abordat, sigur, cu limite inerente, problema cetăţilor medievale din fostul comitat Caraş şi din Banatul de Severin. Interesul pentru monumentele medievale bănăţene se manifestă din nou odată cu deceniul al şaptelea al secolului nostru. Studii speciale datorate lui Th. Trâpcea, Şt. Matei, N. Secară şi A. Bejan au abordat, în ultimele trei decenii, din perspective diverse, fortificaţiile medievale bănăţene[198]. Problema cetăţilor bănăţene se regăseşte în studii generale consacrate istoriei medievale a Transilvaniei de Şt. Pascu şi A. A. Rusu[199].

Existenţa unor fortificaţii în spaţiul bănăţean se leagă nemijlocit de activitatea unor formaţiuni politice prestatale care controlau zona. **Cronica lui Anonymus**, izvorul narativ mereu invocat pentru cunoaşterea realităţilor începutului veacului al X-lea la Dunărea de Jos apuseană, aminteşte cetăţile de la Orşova, Keve şi Horom. Teritoriul dintre Dunăre şi Mureş avea o structură politică proprie, după cum aminteşte izvorul istoric, în fruntea căreia se găsea Glad - **"Glad ducem, qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum Horom"**.

Cetăţile ducelui Glad "castrum Keve şi Ursova" au fost cucerite de oastea maghiară consfinţind astfel înfrângerea acestuia. Izvorul istoric aminteşte doar cele trei cetăţi bănăţene de la cumpăna secolelor IX-X, fără alte precizări privind descrierea şi localizarea acestora. Aşa cum s-a arătat deja, în absenţa unor investigaţii arheologice, este dificil să ne facem o imagine, doar pe baza unor analogii, cu privire la structura internă şi tehnică de construcţie a castrelor menţionate[200]. Dealtminteri, nu există un consens în istoriografie şi nici măcar în legătură cu localizarea exactă a fortificaţiilor menţionate în **Cronica notarului**

---

198 Th. Trâpcea, în *StIB*, 1, 1969, p. 26-54, studiu cu extrem de multe inexactităţi privind planimetria şi cronologia fortificaţiilor; St. Matei, *op. cit.*, p. 103-122; N. Secară, în *Banatica*, 3, 1975, p. 303-308; idem, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 167-185; A. Bejan în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 155-167.

199 St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, 1979, p. 246-250; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 177-197.

200 R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 114; M. Rusu, în *Acta MN*, 8, 1971, p. 198.

anonim datorită aceloraşi carenţe ale cercetării arheologice. Astfel, M. Bizerea a propus identificarea menţionatului "castrum Ursova", nu la Orşova cum s-a admis, de obicei, în istoriografie, ci la Vârşeţ[201]. Argumentele lingvistice şi geografice pot susţine această ipoteză istorică. Celelalte două fortificaţii ale lui Glad menţionate în Cronica lui Anonymus au fost localizate la Cuvin "castrum Keve" şi la Palanka "castrum Horom"[202]. Cercetări de suprafaţă au identificat fortificaţii de pământ în spaţiul sud bănăţean la Domaşnea, Armeniş, Pescari, Soşdea şi Berzovia rămase încă necercetate arheologic sau doar sondate. La Pescari, sub incinta de piatră din veacul al XII-lea, a fost pus în evidenţă un val de pământ atribuit, pe baza ceramicii, secolelor VIII-IX[203]. Cercetarea parţială nu permite încheieri ferme cu privire la existenţa unei fortificaţii de pământ şi lemn la Pescari, în sec. VIII-IX. Cercetările sumare, la majoritatea fortificaţiilor de acest tip, din spaţiul intracarpatic, au generat curente de opinii divergente privitoare la atribuirea acestor cetăţi de pământ societăţii româneşti[204]. Documentaţia arheologică sumară obţinută în urma cercetărilor incomplete nu oferă suportul necesar unor datări ferme şi a unor reconstituiri sigure a istoriei sociale şi politice a secolelor IX-XI. Identificarea şi cercetarea arheologică a fortificaţiilor existente în spaţiul de sud al Banatului, în momentul impactului cu ungurii de la sfârşitul secolului al IX-lea, rămâne, aşadar, o chestiune deschisă în sarcina cercetării viitoare (Fig. 70).

Informaţii de primă importanţă pentru începuturile arhitecturii de fortificaţii din zid în Banat au oferit săpăturile arheologice de la Ilidia. În cadrul reşedinţei feudale de pe dealul Obliţa, au fost identificate fundaţiile unei construcţii din zid cu dimensiunile de 11 / 11 m (Fig. 71). Planul acesteia a fost stabilit pe baza fragmentelor de fundaţii şi a urmei şanţului acesteia. Grosimea zidului în fundaţie a fost de circa 0,90 m. Constructorii medievali au folosit, alături de piatra de carieră aflată la îndemână, cărămidă şi mortar. Un zid median împarte structura constructivă în două compartimente. Inventarul

---

201 M. Bizerea, în *StIB*, 5, 1978, p. 4-6.

202 Gy Györfy, *op. cit.* III, p. 317-318; 487.

203 St. Matei, I. Uzum, în *Banatica*, 2, 1973.

204 St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. 2, p. 217 şi urm., R. Popa, în *SCIVA*, 42, 3-4, p. 167-169 pune sub semnul întrebării apartenenţa fortificaţilor de pământ din spaţiul intracarpatic la societatea românească.

arheologic susţine o datare a turnului-locuinţă de la Ilidia-Obliţa în a doua jumătate a secolului al XII-lea[205]. Monumentul de la Ilidia impune o rediscutare a problemelor legate de apariţia acestei categorii de fortificaţii turnurile-locuinţă în spaţiul românesc. Istoriografia română, în studii speciale din ultimele decenii consacrate acestei chestiuni, a fost unanimă în a stabili momentul genezei lor în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, mai probabil în deceniul al VII-lea[206]. Cercetări arheologice la monumente din Transilvania, bunăoară, la Cetatea de Baltă, au dovedit că turnul-locuinţă a început să-şi facă apariţia, timid, încă în prima parte a secolului al XIII-lea.

Turnul-locuinţă din piatră a transpus, fără îndoială, tradiţiile mai vechi ale arhitecturii din lemn, apreciat drept una din marile inovaţii ale arhitecturii de fortificaţii din Europa de vest, din secolul al XI-lea. Arhitectura ecleziastică, aflată în plin avânt, a jucat un rol important pentru impunerea sa în veacul al XII-lea[207]. Siluetele acestor fortificaţii au împânzit spaţiul central european în secolul al XIII-lea, pentru ca, în regiunile periferice, să cunoască deplină înflorire în cursul secolului al XIV-lea. Turnul-locuinţă, perpetuând tradiţii ale arhitecturii antichităţii târzii, a fost o creaţie a civilizaţiei medievale occidentale de unde a fost vehiculat şi adoptat până în zonele de interferenţă cu civilizaţia bizantină. Odată cu veacul al XI-lea, Dunărea de Jos apuseană devine din nou frontieră a Imperiului Bizantin, care-şi edifică aici un sistem de fortificaţii defensiv[208]. Banatul de Sud se afla, în cursul veacului al XII-lea, într-o zonă de interferenţe a intereselor Imperiului Bizantin, Regatului Ungariei şi al Ţaratului Asăneştilor. Un document emis de cancelaria papală la începutul anului 1223 menţiona Ilidia, cetatea Cuvin, printre stăpânirile fostei împărătese a Bizanţului. Aceste posesiuni au făcut parte, în anul 1185, din dota matrimonială a Margaretei, fiica lui Béla al III-lea, la

---

[205] D.Ţeicu, *op. cit.*, p. 77.

[206] Gh. Anghel, în *Apulum*, 18, 1980, p. 195, A. A. Rusu, în *Acta MN*, 17, 1980, p. 181; R. Popa, în *IBI*. Bulletin 34, 1978, p. 60; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 17.

[207] M. de Bouard, *Manuel d'archeologie médiévale. De la fouille á l'histoire, Paris*, 1975, p. 113-114; Fr. Enaud, în *IBI*, 43, 1985, p. 50; A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 181; N. Párady, în *AAH*, 34, 1982, p. 131-149.

[208] M. Popović, în *Balcanoslavica*, 11-12, 1984-1985, p. 11-28; idem, în *Starinar*, 42, 1991, p. 171-182; M. Popović, V. Ivanisević, în *Starinar*, 39, 1988, p. 126-132.

căsătoria cu împăratul bizantin Isac al II-lea Angelos[209].

Monumentul de la Ilidia din veacul al XII-lea a fost edificat într-o zonă de culoar cultural între civilizaţia bizantină şi cea occidentală. Având în vedere faptul că turnul de la Ilidia se situează în capul de serie al unor astfel de creaţii arhitectonice în spaţiul Transilvaniei şi Banatului, chestiunea esenţială care solicită răspuns este determinarea impulsului sub care a luat naştere. În măsura în care cunoaştem monumentele din sec. XI-XII de pe frontiera dunăreană, suntem de părere că apariţia turnului-locuinţă de la Ilidia se poate atribui influenţei occidentale. Arhitectura ecleziastică a influenţat, fără îndoială, şi cele dintâi creaţii ale arhitecturii de fortificaţii.

Documentaţia arheologică cu privire la evoluţia arhitecturii de fortificaţii în spaţiul sud-bănăţean în secolele XIII-XIV este cu mult mai bogată în comparaţie cu perioada anterioară, oferind astfel suportul necesar unor încheieri istorice de ordin general. Atestarea documentară a celui dintâi ban de Severin la 1233 a marcat, în fapt, expansiunea politico-militară şi confesională a Regatului Maghiar în spaţiul Dunării de jos apusene. Acţiunile militare repetate vor culmina, la începutul secolului XIII, după 1230, cu impunerea efectivă a noii creaţiuni politice - Banatul de Severin[210]. Cu siguranţă câ acţiunile politice ofensive au fost susţinute de un program constructiv militar în teritoriu care a cuprins şi spaţiul sud-bănăţean, ce a servit drept bază de pornire. Fortificaţiile de la Turnu Severin ar putea oferi un reper al programului constructiv militar în secolul al XIII-lea, instituit de regii arpadieni, în zona dunăreană, cu condiţia unor datări mai precise, bazate pe o documentare arheologică sigură şi de care momentan suntem lipsiţi. Foarte probabil că, la data primelor menţiuni din 1233 şi 1240 a banilor de Severin, cetatea nu a fost încă construită, cum de altfel nici actul din 1247 nu o menţionează[211].

Cetatea Erdsumlya, care se localizează la Vârşeţ, a fost printre cele dintâi obiective ridicate în noua etapă a arhitecturii de zid din a doua jumătate a veacului al XIII-lea[212]. Ea avea o poziţie strategică

---

[209] L. Tăutu, în *Antemurale*, 3, 1956, p. 52-65; G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 102-119.

[210] M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-maghiare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981, p. 85-89; S. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 1993, p. 66-70, 139-142.

[211] M. Holban, *op. cit.*, p. 84 - 85.

[212] Gy Györffy, *op. cit.*, III, p. 493 - 494.

deosebită, controlând drumul principal care leagă Valea Dunării de ţinutul câmpiei bănăţene din nord, drum care ocolea dealurile şi zona muntoasă. În acelaşi timp şi în aceeaşi măsură, ea se găsea în vecinătatea căilor de acces spre nordul Banatului prin valea Ciornovăţului şi valea Bârzavei. Ea a fost atestată în documente în deceniul al treilea al secolului XIV, în anul 1335 este pomenit cel dintâi castelan cunoscut[213]. Implantarea ei într-o zonă cu locuiri româneşti a generat acţiuni de cotropiri şi deposedări ale castelanilor acesteia. Donjonul cetăţii de la Vârşeţ are planul rectangular, cu dimensiunile de 13.80/11,00 m, construit pe o structură formată din parter şi două etaje[214]. (fig. 76)

Cercetarea arheologică a fortificaţiei de pe malul Dunării de la Pescari a pus în evidenţă o incintă din zid construită la mijlocul secolului al XIII-lea[215]. Zidul de incintă, aşezat direct peste un val de pământ aplatizat, a avut grosimea de 2,80-3 m. Traseul său urmărea caracteristicile promontoriului unde a fost amplasată fortificaţia (Fig. 97). Incinta de la Pescari, cu excepţia turnului de piatră, nu a fost prevăzută cu donjon sau alte amenajări din zidul interior. Un şanţ de apărare lat de 9 m a fost amenajat pe latura de nord a incintei. Deasupra zidurilor a fost o suprastructură din lemn, aşa cum sugerează fragmentele de grinzi carbonizate surprinse de cercetarea arheologică. Cetatea de la Pescari a fost menţionată într-o hartă militară din ultimul deceniu al secolului al XIV-lea sub numele BOLASABON (Sfântu Lazăr), documentele de la începutul secolului al XV-lea o numesc cetatea Sfântului Ladislau (Szent Lászlovára) (Fig. 96)[216]. Cetatea de la Pescari controla un important vad al Dunării, dar era, în acelaşi timp, situată între două zone depresionare ale văii Dunării ce adăpostea grupuri compacte de aşezări româneşti.

Asistăm la începutul veacului al XIV-lea la un salt cantitativ sensibil al numărului cetăţilor atestate documentar în sudul Banatului. Această perioadă marchează, în fapt, o etapă nouă, superioară, în ceea

---

[213] DIR, C, Veacul XIV, III, (1331-1340), p. 360-361.

[214] M. Petrović, în GKV, 6-7, 1976, p. 53-56.

[215] St. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, II, p. 147 - 150.

[216] I. Dumitru Snagov, *Ţările Române în veacul al XIV-lea, Codex Latinus Parisinus*, 1979, p. 86, cetatea Balasabon, marcată pe hartă la vest de Ossona (Orşova) se poate localiza în zona de strâmtoare a Dunării de la Pescari. Pe malul drept al fluviului, în aceeaşi zonă, se află cetatea CHOLOMBAZO (Golubaţ)

ce s-a numit în istoriografie "încastelarea Transilvaniei"[217]. Odată cu începutul veacului al XIV-lea, cetatea este comandată de un castelan, pe care documentele de cancelarie îl atestă frecvent. Documentele din anul 1320 atestă un "castellanus de Sydovar", cinci ani mai târziu cunoaştem un castelan al cetăţii Ilidia, la mijlocul secolului XIV este amintit şi castelanul cetăţii Orşova[218].

Surse documentare diverse concură la formarea unei imagini mai nuanţate asupra arhitecturii de fortificaţii din Banat în secolul al XIV-lea. O serie de izvoare narative turceşti din veacul al XVII-lea reflectă însă realităţi medievale[219] din Banat, date şi imagini sugestive în această privinţă se regăsesc în surse cartografice medievale şi din epoca modernă[220]. În sfârşit, câteva din fortificaţiile medievale bănăţene, precum cele de la Mehadia, Turnu Ruieni, Jdioara, Bocşa şi Ilidia au făcut obiectul unor cercetări arheologice de amploare diferită[221]. Era şi firesc ca aceste surse de informaţii să-şi aibe valorificare ştiinţifică. S-a manifestat astfel o tendinţă firească în istoriografia română de a umple un gol ce a caracterizat istoria artei medievale româneşti. Timişoara a devenit, în primii ani ai domniei regelui Carol Robert (1308-1342), sediul regal, ceea ce, fără îndoială, a influenţat şi programul de fortificare a Banatului la începutul secolului al XIV- lea. O bună parte din cele nouă fortificaţii pe care le cunoaştem au fost ridicate în această perioadă. Acest fapt şi explică o anumită unitate de plan şi structură a acestor cetăţi.

Remarcăm un prim grup de monumente, turnurile-locuinţe sau donjoanele, cum au fost denumite cel mai ades în istoriografie, ale căror origini le-am regăsit încă în arhitectura veacului al XII- lea din Banat. Donjonul de la Mehadia se înălţa pe culmea dealului Grad, ce domina valea râului Belareca într-un sector de strâmtură al acestuia (Fig. 72). Construcţia are un plan hexagonal cu laturile cuprinse între 6,50 şi 7,70 m. Zidurile, cu o grosime de circa 2,20 - 2,30 m, au fost ridicate din piatră de carieră, alături de care se disting şi cărămizi romane. Colţurile hexagonului s-au realizat din blocuri formate, în acelaşi mod îngrijit, cu

---

[217] A.A. Rusu, *Cetăţi din voievodatul Transilvaniei (sec. XI - XIV)*, Teză de doctorat, rezumat, p. 9; Engel Pál, *Magyarország világi archontologia. 1301 - 1457*, I-II, Budapesta, 1996.

[218] DIR, C., XIV, 2, p. 69.

[219] *CTTR II. Extrase*. Editate de M. Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 432.

[220] Gy Sebestyen, *op. cit.*, p. 46 şi urm.

[221] St. Matei, *op. cit.*, p. 106-119.

piatra de talie s-au învelit faţa zidurilor. Turnul avea o structură verticală, păstrată pe circa 15 m, care cuprindea parterul şi două etaje. O boltă din cărămidă, ale cărei puncte de naştere se mai păstrează încă în colţul sud-vestic al hexagonului, acoperea parterul. Un planşeu de lemn separa cele două etaje ale turnului, după cum sugerează golurile pentru capătul grinzilor marcate în pereţi (Fig. 74). Etajul întâi, cu o înălţime de 6,20 m, era prevăzut cu două ferestre suprapuse. S-a apreciat că turnul de la Mehadia a fost ridicat în perioada de început a secolului al XIV-lea. Argumentele cercetării arheologice coroborate cu mărturiile documentelor de cancelarie susţin această datare[222]. La mijlocul deceniului al doilea al secolului XIV, fortificaţia era deja construită când documentele o amintesc în centrul unei dispute între regele Carol Robert şi nobilii bănăţeni. Astfel, documentul din 23 octombrie 1317 face dovada că cetatea se afla, în acel moment, ocupată de fiul magistrului Theodor de Voiteg[223]. Ea revine sub stăpânire regală la începutul anului 1322, când documentul din 16 martie îl consemnează castelan al cetăţilor Mehadia şi Jdioara pe Dionisie Széchy. Fortificaţia de la Mehadia a fost ridicată de către regalitatea maghiară ca avant-post, "pentru a sta împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul transalpin, a regelui schismatic al Rasciei şi a tătarilor ce năvăleau neîncetat, cu duşmănie, atacând hotarele regatului nostru" după cum menţionează actul din 1329[224]. Donjonul a servit drept nucleu al fortificaţiilor construite în jurul ei cândva în deceniile patru - cinci ale secolului al XV- lea, puse în evidenţă de cercetările arheologice[225] (Fig. 73). O incintă de zid, prevăzută cu turn de apărare a fost ridicată pe marginea culmii înguste şi alungite a dealului, incluzând o suprafaţă ce măsura pe axe circa 60/10 m. În imediata apropiere a donjonului, s-a ridicat un turn de piatră. Alte două turnuri de apărare, dezvoltate în interiorul incintei, s-au aflat pe laturile de est şi de vest, în timp ce spre sud incinta era închisă de un turn circular cu ziduri groase de circa 2,10 m şi un diametru de 2,20 m. Zidurile de curtină, cu o grosime de 1,50 m au fost adaptate la traseul impus de teren dezvoltând un plan de formă neregulată[226].

---

[222] *Ibidem*, p. 112.
[223] M. Holban, *op. cit.*, p. 91.
[224] *Ibidem*, p. 94.
[225] St. Matei, *op. cit.*, p. 122. Engel P., I, 1996, p. 367.
[226] *Ibidem*, p. 122.

Construcţia de la Turnul Rueni, un turn-locuinţă masiv, înconjurată de un şanţ de apărare, constituie unul din cele mai reprezentative monumente ale acestei categorii. A fost ridicată pe culmea unui deal singuratic, la poalele Muntelui Mic de unde domina o parte a depresiunii Caransebeş. Turnul a fost ridicat având la bază un plan patrulater cu laturile interioare de 4,60/4,80 m (Fig. 78; 80). Patru contraforţi masivi, realizaţi în trepte şi dispuşi în unghi de 45°, susţineau construcţia. Structural, turnul a avut un parter uşor adâncit, deasupra căruia se ridicau încă trei etaje (Fig. 81). Parterul, inaccesibil din afară, avea o înălţime de 4,30 m la nivelul etajului întâi, zidurile se îngustau cu circa 0,40 m, realizându-se în acest fel şi suportul necesar planşeului. Acelaşi procedeu a fost utilizat de constructori şi la nivelul etajului doi, care avea o înălţime de 5,80 m, spre deosebire de primul etaj care avea doar 4,10 m. La nivelul etajului al treilea, grinzile pentru planşeu au străbătut pereţii turnului, realizându-se, în acest mod, suportul necesar pentru o platformă exterioară (Fig. 82). Sondajul arheologic a evidenţiat ceramică şi o monedă de la regele Carol Robert care a constituit, împreună cu analogiile de plan, un argument pentru datarea sa la începutul secolului al XIV- lea[227]. Un document târziu, din iulie 1467, menţionează "cuisdam turris lapidei" printre posesiunile nobililor români de Mâtnic[228], ceea ce a determinat atribuirea acestei construcţii familiei Mâtnic, fiind, deci, o posesiune nobiliară.

Aparţinând acelei categorii de fortificaţii, turnurile-locuinţă de la Sviniţa - Tricule, datorită caracteristicilor deja semnalate[229], ele au, deocamdată, o poziţie aparte, ceea ce le conferă un statut de unicat. Turnurile sunt situate la circa 45 km amonte de Orşova, în hotarul satului Sviniţa. Dunărea, în acest sector al defileului transcarpatic ce-l străbate, face un cot brusc spre nord, intrând în clisura Cazanelor. De la confluenţa văii Tisoviţa cu fluviul spre bazinetul de la Dubova, se desfăşoară Cazanele Mari ale Dunării, Munţii Clisurii domină peisajul coborând până în malurile abrupte ale fluviului. Trei turnuri izolate, dispuse sub forma unui triunghi cu vârful sprijinit în malul Dunării, formează ansamblul fortificat de la Sviniţa - Tricule.

---

[227] St. Matei, *op. cit.*, p. 109, N. Secară, *op. cit.*, p. 307, structura internă a turnului nu corespunde descrierii şi planurilor prezentate.

[228] Pesty, *Szöreny*, III, p. 80.

[229] Th. Trâpcea, *op. cit.*, p. 45; Al. Corvătescu, Al. Rădulescu, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 169-180; St. Matei, *op. cit.*, p. 20.

Cercetarea arheologică nu a dovedit existenţa elementelor de fortificare presupuse a fi existând între ele: şanţuri, palisade, curtine[230]. S-au putut, în schimb, evidenţia elementele specifice de arhitectură ale monumentelor (Fig. 99). Turnul construit în avalul fluviului a avut un plan pătrat cu dimensiunile de 7/7,50 m. Un plan asemănător au avut şi celelalte două edificii, diferite prin dimensiunile de 6,70/6,50 m cele două turnuri s-au păstrat aproape integral, cu înălţimi de 10 şi respectiv 11m, conservând inclusiv o parte din creneluri[231]. Accesul se putea face la nivelul primului etaj printr-un gol, marcat, cu dimensiunile de 1,90/1 m. Deasupra parterului complet închis se ridicau două etaje. Planşeele care separau etajele şi parterul au fost din lemn, după cum sugerează golurile pentru grinzi din pereţi. O platformă de strajă, protejată de creneluri cu merloane, având goluri de tragere cu dimensiuni de 0,35/0,15 m a fost amenajat la nivelul etajului doi din turnuri. Tustrele turnuri indică un program constructiv unitar, realizat într-o singură etapă. Cercetarea arheologică de la Sviniţa - Tricule a evidenţiat piese din metal, ceramică din secolele XI-XIII şi din perioada următoare XIII-XIV şi o monedă bizantină de la Manuel Comnenul[232]. S-a apreciat astfel că turnurile au fost construite cândva în intervalul dintre secolele al XIII- lea şi prima jumătate a secolului al XV- lea. Nici documentele scrise nu oferă indicii pentru o identificare a acesteia mai precisă. Printre fortificaţiile cedate cavalerilor teutoni în anul 1429 de regele Sigismund de Luxemburg, pentru apărarea frontierei dunărene, se aminteşte şi un "Castrum Zinicze". Fortificaţiile de la Sviniţa - Tricule au avut rolul de a controla navigaţia pe Dunăre într-un punct extrem de important. Elementele arheologice timpurii, din secolele XII-XIII, constituie un element, care, după opinia noastră, pledează pentru o datare a fortificaţiilor în această perioadă de la începutul secolului XIII. Construcţia lor poate fi legată de momentul implicării Banatului de Severin la începutul veacului al XIII- lea de către regatul arpadian şi disputa acestuia cu Imperiul vlaho-bulgar al Asăneştilor pentru controlul zonei dunărene.

Distingem, în cadrul fortificaţiilor de zid bănăţene, un grup reprezentat prin cetăţile de la Bocşa, Jdioara, Pescari, Caraşova şi Ilidia. Ele au fost, fără excepţie, din punct de vedere al proprietăţii,

---

[230] Al. Corvătescu, Al. Rădulescu, *op. cit.*, p. 169.
[231] *Ibidem*, p. 171-176.
[232] *Ibidem*, p. 175.

cetăţi regale. Caracteristica comună o constituie dimensiunile reduse, aparte, de incintă. Au fost amplasate pe vârfurile dealurilor, cu pante abrupte, greu accesibile. S-au exploatat în acest fel de către constructorii medievali toate avantajele defensive ale terenurilor. Zona calcaroasă din munţii Banatului a oferit, din acest punct de vedere, avantaje deosebite, ce-au fost valorificate la maxim în cadrul cetăţilor de la Ilidia, Caraşova şi Jdioara. Alteori, cum a fost cazul cetăţii Cuieşti, de la Bocşa, a fost ales un pinten deluros care a fost fortificat. Planurile cetăţii au fost adoptate în funcţie de caracteristicile terenului, având forme ovale, poligonale neregulate, sau doar o curtină ce închidea accesul pe promontoriu, cum a fost cazul cetăţii de la Ilidia. Puterea de apărare a cetăţii de zid a fost dublată cu elemente de fortificaţie din pământ şi lemn, şanţuri de apărare şi valuri, surprinse la Caraşova, Bocşa şi Mehadia. Căile de acces spre fortificaţie, aşa cum au fost surpinse la Bocşa şi Ilidia, au fost amenajate utilizând elemente naturale care favorizau accesul spre culmea dealului. Zidurile fortificaţiilor au grosimi cuprinse între 1,70 - 1,80 m, surprinse la Bocşa şi Jdioara şi până la 2,30 la Ilidia. S-a utilizat piatra de râu şi piatra de carieră legată cu mult mortar ceea ce le-a conferit o priză deosebită. Elementele constructive sunt cunoscute într-o măsură mai mare la fortificaţiile la care s-au făcut investigaţii arheologice. Din structura de apărare exterioară se remarcă şanţurile de apărare, de obicei, amenajate în faţa porţilor. La cetatea de la Caraşova, au fost săpate în stâncă două şanţuri paralele late de 5 m şi adânci doar de 2 m, în timp ce la Bocşa, şanţul din faţa curtinei era lat de 15-20, şi adânc de 4 m. Turnurile interioare ridicate în faţa porţilor la Bocşa, Jdioara, Mehadia aveau ziduri groase de peste 3 m atunci, pentru a proteja eficace accesul în cetate. Zidurile de curtină, păstrate mai bine la cetatea de la Bocşa, au o înălţime de 10 m. Fortificaţiile în cauză au fost construite cu precădere în cursul veacului al XIV-lea, dar şi în cursul secolului următor, conţinând amenajări în aceeaşi tehnică, cum am văzut, bunăoară, în cazul de la Mehadia şi chiar la Pescari. Elementele arhitecturii militare occidentale, evidente în ansamblul monumentelor, au fost deja vehiculate la Dunărea de Jos de către ordinele militare călugăreşti încă în cursul veacului al XIII-lea[233]. Dezvoltarea arhitecturii de fortificaţii în spaţiul bănăţean s-a încadrat,

[233] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 320-321.

fără doar şi poate, într-o arie mai vastă a influenţei civilizaţiei occidentale din sec. XIII-XIV din Transilvania[234].

Cetatea de la Jdioara se află situată pe rama sud-vestică a Munţilor Poiana Ruscăi, la confluenţă cu valea râului Timiş. Zidurile de incintă, degajate în urma cercetărilor, au fost adaptate configuraţiei terenului, fortificaţia având un plan poligonal cu laturile uşor rotunjite[235]. (Fig. 83.A). Spaţiul din interiorul fortificaţiei măsura, pe axe, 40 / 22 m. Fortificaţia a fost prevăzută cu două turnuri interioare amplasate pe latura de vest şi respectiv în colţul sud-vestic al acesteia. Interiorul turnului, adosat laturii vestice, are forma unui pătrat cu latura de 5 m. Rolul acestuia, de turn de poartă, a determinat constructorii medievali să-i ridice zidurile cu grosimi de 3 - 3,51 m. Turnul din colţul sud-estic de plan dreptunghiular (3,60 / 3,10 m) a fost dezvoltat spre interiorul incintei. Curtina păstrată pe latura nord-estică până la 6-8 m înălţime are o grosime de 1,80 m. Fortificaţia de la Jdioara a fost o cetate regală construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, sau primii ani ai veacului al XIV-lea[236]. Diploma din 16 decembrie 1320 atestă pe Dionisie Széchy castelan de Sydovar. Acelaşi personaj, răsplătit de regele Robert pentru slujbe credincioase, ocupa, în anul 1322, funcţii importante în această zonă a Banatului, fiind pomenit în continuare castelan de Jdioara, dar şi de Mehadia[237]. Ridicarea fortificaţiei de la Jdioara de către regalitatea maghiară se leagă, fără îndoială, de impunerea autorităţii regale în mediul feudal românesc din zona montană a Banatului. Documente de cancelarie din sec. XIV-XV atestă existenţa unui district românesc al Caranului în acest sector al văii Timişului. Cetatea de la Jdioara a devenit probabil centrul militar al districtului românesc Caran[238].

Cercetările arheologice de la Bocşa au oferit informaţii privind cetatea medievală Cuieşti, localizată în această zonă de pe cursul mijlociu al râului Bârzava (Fig. 84). Cetatea a avut un plan poligonal neregulat, cu dimensiunile interne de 29 / 32 m. S-au degajat, pe latura

---

[234] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 262-267; Gh. Anghel, *Fortificaţii medievale de piatră din secolele XIII-XIV*, Cluj-Napoca, 1986, p. 48-59; M. Popović, în *Balcanoslavica*, 11-12, 1984-1985, p. 11 şi urm.

[235] A. Bejan, *op. cit.*, p. 202-203.

[236] *Ibidem*, p. 202.

[237] M. Hoban, *op. cit.*, p. 93, 97.

[238] R. Popa, în *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 360 şi nota 34; Engel P., *MVA*, I, 1996, p. 467, susţine că fortificaţia de la Jdioara a fost centrul districtului Lugoj.

de nord a poligonului, fundaţiile unui turn interior cu dimensiunile de 4,50 / 4,30 m. Zidurile turnului au fost construite, ca şi ale incintei de altfel, din blocuri de piatră de carieră având grosime de 3,20 m. S-a apreciat că turnul pătrat amplasat în calea drumului de acces a avut rolul unui turn de poartă[239]. Cetatea a avut şi un alt turn amplasat în colţul nord-estic (Fig. 86, 88). Fortificaţia a avut, ca elemente externe de apărare, un şanţ lat de 15-20 m şi adânc de 4 m, care închidea accesul dinspre culmea dealului. Fortificaţia de la Bocşa a fost identificată pe temeiul mărturiilor scrise cu cetatea regală Cuieşti, atestată în secolele XIV-XV. Amplasarea ei într-o zonă românească, cum a fost districtul, amintit se leagă nemijlocit de existenţa şi exploatarea zăcămintelor de fier din Munţii Dognecei. S-a dovedit, în acelaşi timp, că fortificaţia de la Bocşa nu poate fi identificată cu cetatea Bârzavei, care trebuie localizată undeva pe cursul superior al Bârzavei[240]. Cercetarea parţială la fortificaţia de la Socolari-Cetate a relevat câteva elemente de plan ale acesteia. Cetatea a fost construită într-o zonă calcaroasă cu o înălţime de 656 m, ce domină rama sud-estică a depresiunii Oraviţa. Constructorii au exploatat avantajele promontoriului stâncos, cu dimensiunile pe axe de 180 / 90 m, închizând cu un zid latura vestică, singura accesibilă (Fig. 90, 91). Zidul de curtină, gros de 2,30 m, din piatră de carieră nefasonată, avea o lungime de 70 m. Extremităţile zidului au fost flancate de două turnuri. Turnul de la marginea nordică, dezvelit de cercetarea arheologică a avut o formă pătrată cu dimensiunile de 5 / 3 m (Fig. 90). Din structura internă a cetăţii, s-a identificat traseul unor construcţii amenajate în platou calcaros, precum şi un puţ de formă rectangulară cu dimensiunile de 4 / 5 m şi adânc de 5 m[241]. Fortificaţia de la Socolari-Cetate se identifica cu ruinele cetăţii medievale Ilidia, amintită în izvoarele diplomatice la începutul veacului al XIV-lea. Hotarele domeniului cetăţii Ilidia sunt dificil de stabilit, datorită caracterului lacunar al informaţiilor. Astfel, satul Rusova, de pe cursul inferior al Vicinicului, amintit într-un document din 1321 (**"villes seu possesiones Mathelec, Patrugh et Orozy in comitatu de Elyed"**) jalonează un punct din extremitatea vestică a hotarului. Văile pârâului Vicinic şi Ciclova, ce coborau din M-ţii Aninei, formau nucleul domeniului, spre

---

[239] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 21.

[240] *Ibidem*, p. 23; Engel P., *MVA*, I, p. 352.

[241] D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 335 şi fig. 13.

nord şi nord-est se afla pe hotar cetatea Caraşului, iar în zona Câmpiei Caraşului cetatea Erdsumlow. Cercetarea ruinelor cetăţii Caraş, aflate în hotarul comunei Caraşova, au rămas, până acum, în afara interesului arheologiei medievale.

Cetatea Caraşului şi-a împrumutat numele de la râul omonim, care izvorăşte din Munţii Aninei străbătând apoi spaţiul montan şi deluros din sudul Banatului. Ruinele fortificaţiei de piatră ocupă un pinten stâncos care domină intrarea în Cheile Caraşului (Fig. 94). Aşa cum precizam mai sus, în absenţa cercetărilor arheologice, o serie de chestiuni legate de planimetria monumentului şi cronologia acestuia rămân încă fără răspuns. Traseul zidurilor sugerează că planul fortificaţiei a fost adaptat caracteris-ticilor terenului, exploatând, în acest fel, avantajele naturale oferite. Se remarcă, dintre elementele exterioare de fortificare, şanţurile de apărare care barau singura cale de acces spre interiorul cetăţii. Au fost amenajate, în stânca calcaroasă, două şanţuri paralele. Cel dintâi avea lăţimea cuprinsă între 7 şi 9 m, iar celălalt a avut o lăţime între 10 şi 15 m, cu o adâncime de până la 2 m (Fig. 92). Spaţiul interior al fortificaţiei avea forma unui poligon neregulat cu laturile măsurând între 20 şi 40 m fiecare, cu dimensiunile extreme de 50/35 m[242]. Un zid de incintă, lung de circa 32 m, mărginea extremitatea nordică a promontoriului, în timp ce latura vestică, în faţa şanţurilor de apărare, a fost închisă cu un zid care se mai păstrează pe o lungime de 20 m. Foarte probabil că în zona nord-vestică s-a aflat un turn de poartă, ale cărui caracteristici nu le putem preciza. Colţul de sud-vest al zidului de incintă s-a prăbuşit în valea Caraşulul, păstrându-se în acest spaţiu un zid oblic, pe o lungime de circa 25 m (Fig. 92). Zidurile au fost construite din piatră de calcar înecată în mortar şi au grosimi cuprinse între 1,75 şi 3,20 m[243]. Se păstrează încă vizibilă groapa de formă rotundă, cu un diametru de 4,75 m, a unui puţ, săpat în stânca calcaroasă la 10 m sud de curtina nordică a fortificaţiei. Momentul ridicării acestei fortificaţii din zid de piatră în zona montană a Banatului îl putem aprecia doar pe baza informaţiilor din izvoarele diplomatice. Atestarea, în anul 1323, a unui castelan de Erdsumlow şi Caraş dovedeşte că cetatea era deja ridicată la momentul respectiv[244]. Cetatea Caraşului aparţinea, în anul 1335,

---

[242] Th. Trâpcea, *op. cit.*, p.62, notează dimensiuni eronate şi o formă de plan inexactă a ruinelor.

[243] Şt. Matei, *op. cit.*, p. 115.

[244] Gy Györffy, *op. cit.*, p. 489; Engel P., *MVA*, I, p. 367.

arhiepiscopului de Calocea, după cum lasă să se înţeleagă un document din anul 1335, pentru ca, în anul 1358, să fie menţionată ca cetate regală[245].

Fortificaţia medievală din Caransebeş a constituit, până în momentul actual, într-o mică măsură, obiectivul cercetării istorice şi arheologice. Reconstituirea cetăţii regale din secolele XIII-XIV s-a făcut îndeobşte pe baza planurilor din secolele XVII-XVIII. Astfel, planuri din prima jumătate a secolului al XVII-lea dovedesc că cetatea din zid, din secolele XIII-XIV, a avut un plan poligonal cu 8-10 laturi[246] (Fig. 95). Un turn rectangular exterior este marcat pe una din laturl. O descriere a cetăţii Caransebeşului de la mijlocul secolului al XVII-lea, rămasă de la Evlia Celebi, redă nucleul iniţial ca o "puternică cetate interioară, în cinci colţuri, solid construită"[247]. Stabilirea perioadei de construcţie a nucleului iniţial şi etapele de evoluţie a cetăţii în secolele XIV-XV rămâne un deziderat al cercetărilor arheologice viitoare.

Cercetările arheologice de la Pescari şi Mehadia au oferit documentaţia pentru cunoaşterea evoluţiei arhitecturii de fortificaţii din Banat în secolele XIV-XV. Capacitatea de apărare a cetăţii de la Pescari a fost întărită printr-o incintă interioară prevăzută cu turnuri de flancare şi turnuri interioare[248]. Planul acesteia a fost adaptat la structura naturală a dealului care domină defileul Dunării (Fig. 83.B). Zidurile incintei interioare aveau grosimi cuprinse între 2,80 - 3,00 m. Un turn cilindric, cu zidul masiv de 5 m grosime a fost ridicat în colţul de sud-est al incintei cu rol de a flanca poarta de intrare. Pe mijlocul laturii de nord a fost construit un turn de flancare care a avut o formă poligonală la exterior şi pătrată în interior. Colţul nord-estic al incintei a fost prevăzut cu un turn pătrat, dispus cu unul din colţuri spre exterior. Zidul vestic al incintei a fost prevăzut cu două turnuri, cel din colţul sud-vestic avea dimensiuni mai mari (7,25/4,10 m) şi s-a păstrat până la înălţimea de 8 m (Fig. 98). Materialul arheologic confirmă faptul că incinta interioară a cetăţii de la Pescari a fost construită în timpul

---

[245] DIR, C, XIV, III (1331-1340), p.361 "*magistrul Thouka de Ersumlya şi de Caraşova castelanul său*", Pesty Fr., *Krassó*, III, p.33.

[246] Gh. Sebestyen, *O pagină din istoria arhitecturii României. Renaşterea*, Bucureşti, 1987, p.96 şi fig.170; Gh. Anghel, *Cetăţi medievale din Transilvania*, Bucureşti, 1972, p. 119 şi 120, cu un plan de la începutul sec XVII; R. Popa, *op. cit.*, p. 361-363; Engel P. , *MVA*, I, 1996, p. 407 identifică, fără temei, donjonul de la Turnu-Ruieni cu cetatea Caransebeşului.

[247] *Călători*, VI, Bucureşti, 1976, p. 534.

[248] Şt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p. 149-151.

domniei regelui Sigismund de Luxemburg[249]. Dealtminteri, documentele scrise menţionează o refacere a cetăţii de la Pescari în anul 1428. Ea a jucat un rol important în sistemul de apărare de la Dunăre la sfârşitul veacului al XIV-lea,odată cu creşterea pericolului otoman. O hartă militară de la sfârşitul veacului al XIV-lea, redactată, se pare, pentru regele Sigismund de Luxemburg, redă cetatea sub denumirea de BOLASABON, situată la vest de Orşova[250] (Fig. 96).

O seamă de fortificaţii de pe linia Dunării de la Orşova, Drencova, Dubova, Liborajadea, Pojejena au rămas, până în momentul actual, în afara sferei de interes a arheologiei medievale. Apele Dunării au acoperit ruinele fortificaţiilor de la Orşova. Drencova, Dubova şi Pojejena, singurele informaţii fiind cele cunoscute din actele de cancelarie[251]. Cetatea Peth, amintită documentar la începutul veacului al XV-lea a fost identificată pe teren în hotarul aşezării Dubova[252]. Ruinele unui turn, se pare de formă hexagonală, sunt încă vizibile pe culmea unui deal din malul Dunării[253]. Cetatea Drencova, atestată documentar în anul 1451, se afla situată în extremitatea estică a depresiunii Liubcova de la Dunăre[254]. În aceeaşi zonă depresionară a fluviului, a fost localizată o altă cetate medievală, Liborajadea, a cărei existenţă este consemnată de izvoarele documentare în prima jumătate a sec. XV[255]. La extremitatea estică a depresiunii de la Moldova Veche, se află cetatea Pojejena, menţionată documentar abia în anul 1437.

În interiorul zonei montane a Banatului de sud, s-a aflat cetatea Bârzava, neidentificată încă pe teren. Un document din anul 1370 atestă existenţa unor sate în preajma cetăţii regale Bârzava. Castelanii cetăţii regale au fost consemnaţi în anul 418 şi 1452, cu ocazia unor adunări cneziale, care au avut loc în districtul Bârzava. Hotarele şi

---

[249] *Ibidem*, p. 154.

[250] I. D. Snagov, *op. cit.*

[251] E. Bujor, *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p.62 şi urm., o sinteză a informaţiilor arheologice despre Orşova unde se menţionează că cetatea medievală a rămas neidentificată pe teren.

[252] Cetatea a fost menţionată începând din anul 1439 sub denumirea de "*castrum Peech*"; Csánki D., *op. cit.*, II, p.14; Pesty Fr., *Szöreny*, II, p.441-442; Şt. Matei, în *Banatica*, 5, p.979, p.258; Engel P., *MVA*, I, p. 391.

[253] Th. Trâpcea, în *StIB*. 1, 1969, p.44-45; D.V. Rosetti, în *Drobeta*. 1. 1976, p.147-153, unde aminteşte urme de fortificare încă din veacul al XIII-lea.

[254] Csanki D., *op. cit.*, II, p.89; Pesty Fr., *Krassó*, II, 1, p.314.

[255] Csanki D., *op. cit.*, II, p.96.

domeniul cetăţii se pot bănui în zona cursului superior al Bîrzavei, având în vedere informaţiile lacunare din izvoarele scrise[256].

[256] Pesty Fr., *Krassó*, III, p.96-99, "*villa Petri, fili Balk in pertinenciis Borzafew*".

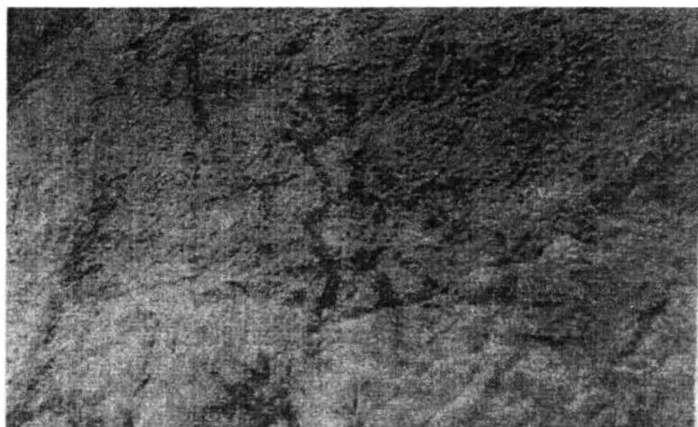

Fig.69. Ilidia. Desene rupestre, figuri de sfinți, oranții și cruci.

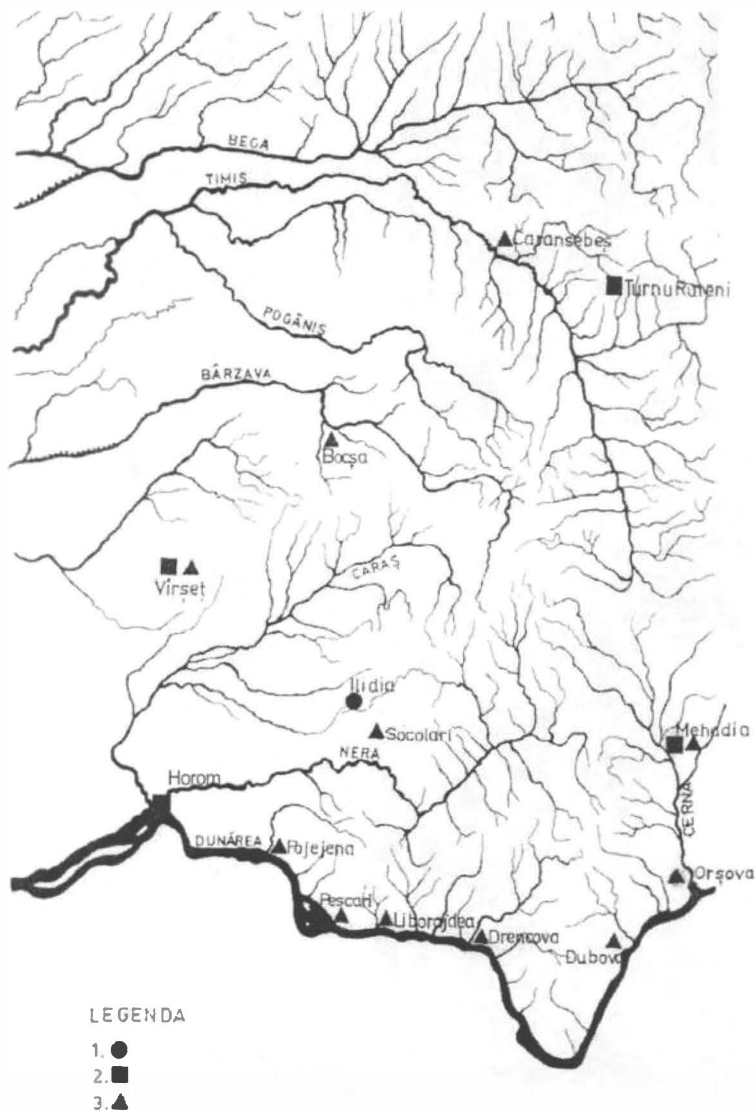
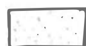

Fig.70. Fortificațiile medievale din sudul Banatului, 1 Turn-locuințe sec. XII; 2 Turn-locuințe sec. XIII-XIV; 3 Fortificații sec. XIV-XV

LEGENDA

MORTAR

PIATRĂ

CĂRĂMIDĂ

0 1 2 3 4 5

Fig.71. Ilidia - Oblița. Locuința-turn (sec. XII).

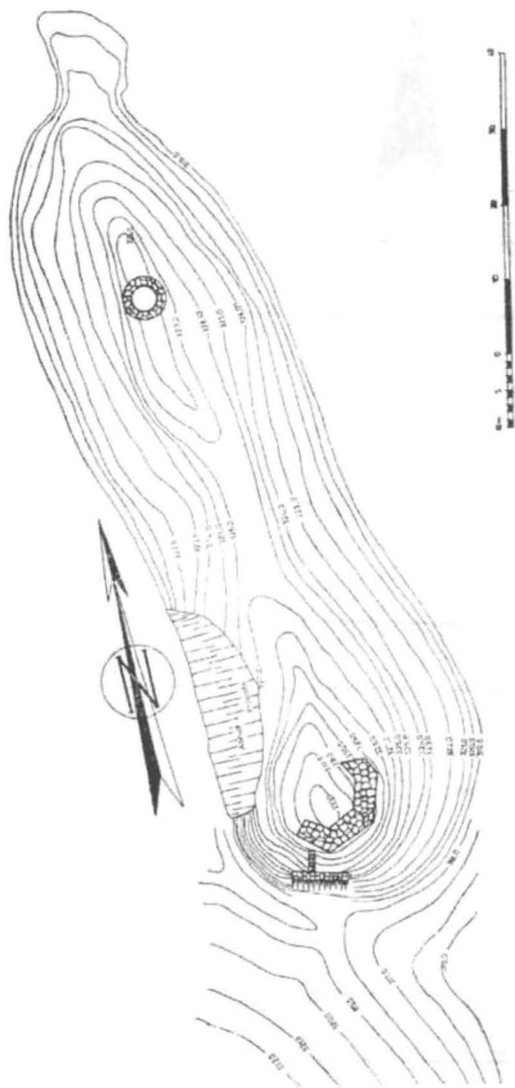

Fig.72. Mehadia. Plan de situaţie cu amplasarea ruinelor fortificaţiei.

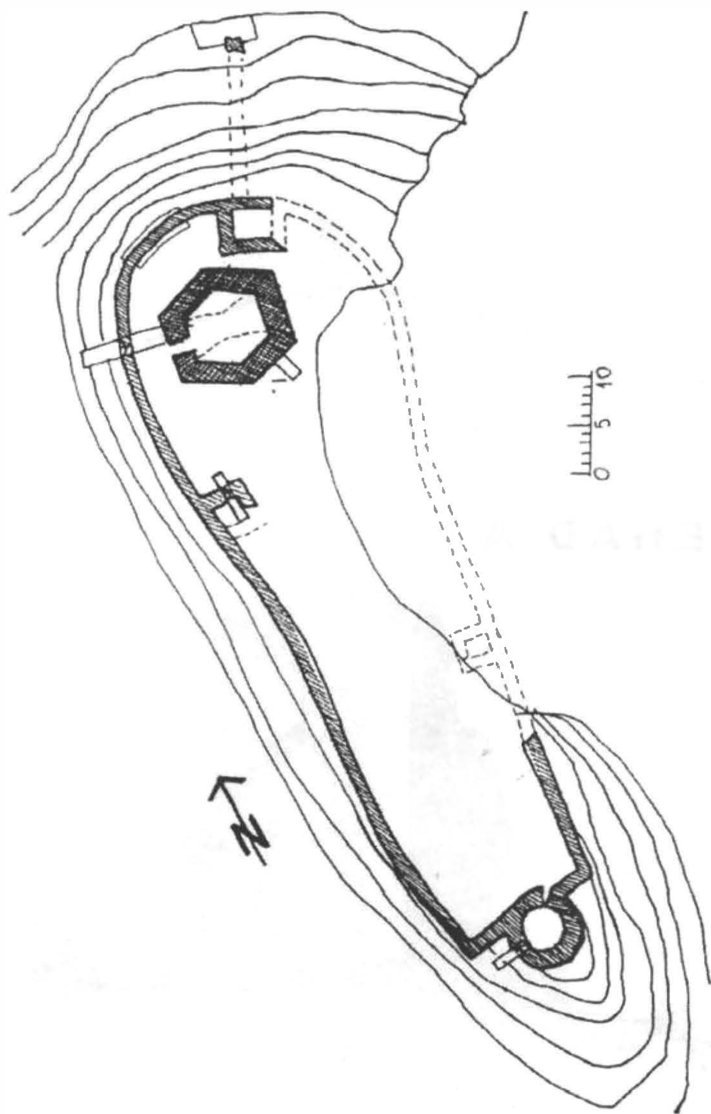
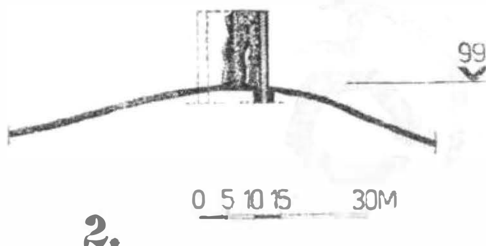

Fig.73. Mehadia. Planul donjonului şi a fortificaţiei din sec. XV (după Şt. Matei).

MEHADIA

1.

Fig.74. Mehadia. Perspectivă şi secţiune cu donjonul.

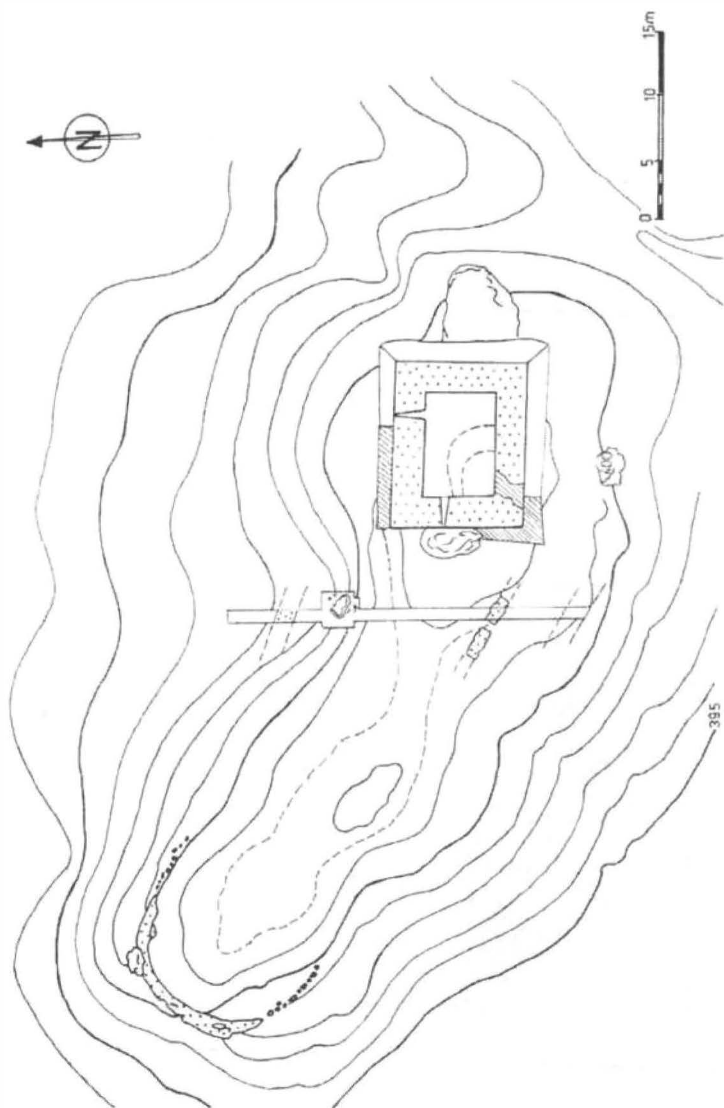

Fig.75. Vârşeţ. Plan de situaţie cu amplasarea turnului-locuinţă (după M. Petnić).

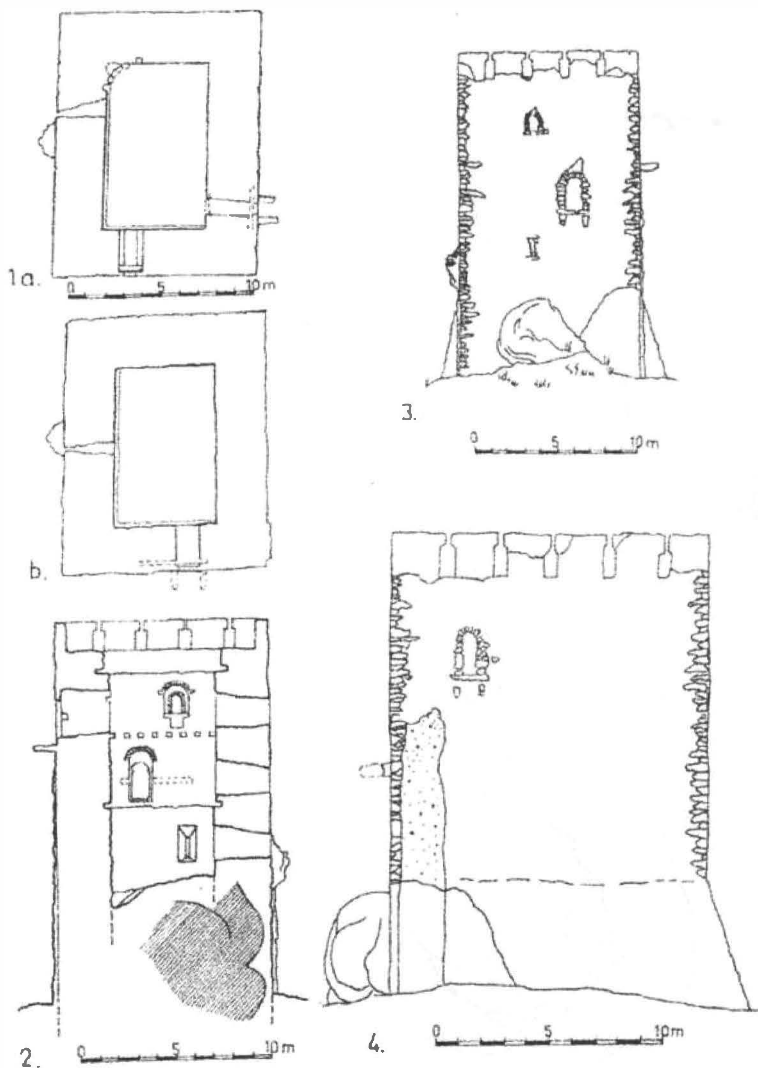
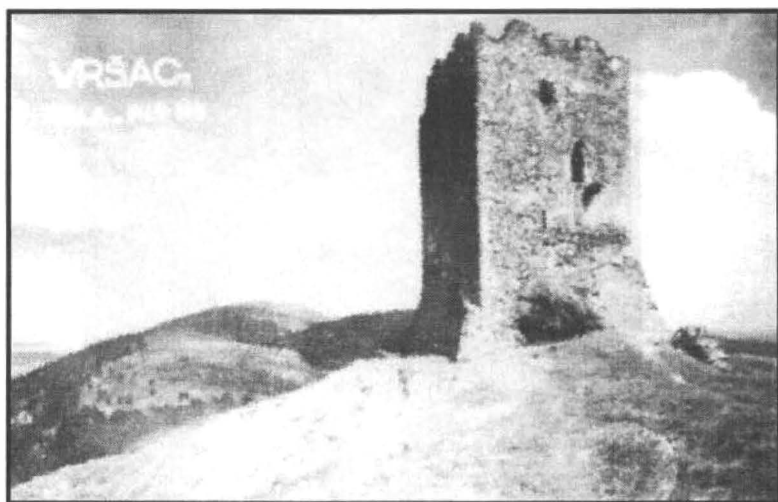
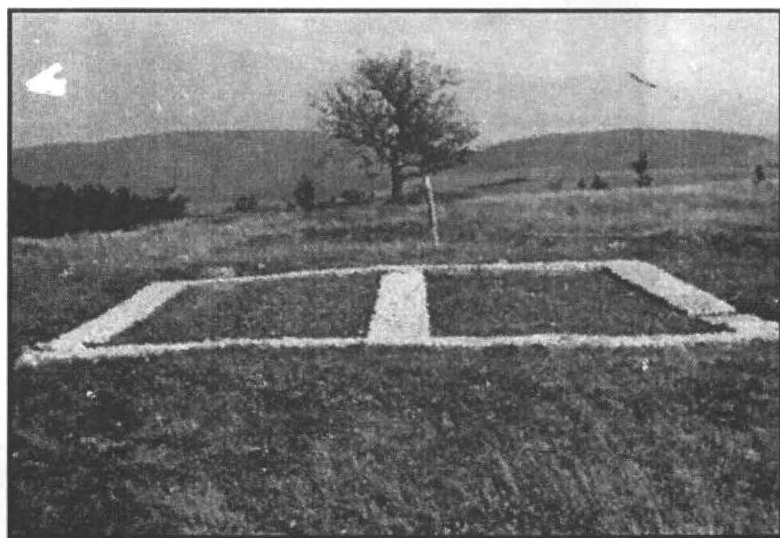

Fig.76. Vârşeţ. Secţiuni şi perspectivă cu turnul-locuinţă (după M. Petnić).

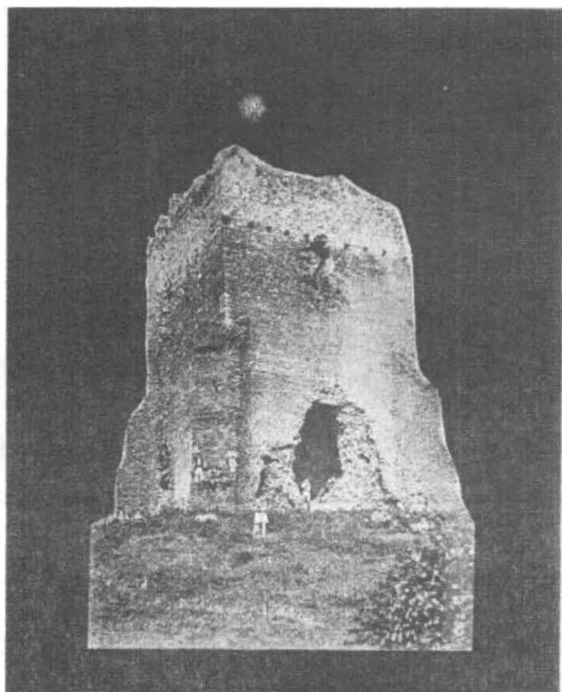

A

B

Fig.77. A. Vârşeţ. Turn-locuinţă (sec. XIV); B. Ilidia - Turn-locuinţă (sec. XII).

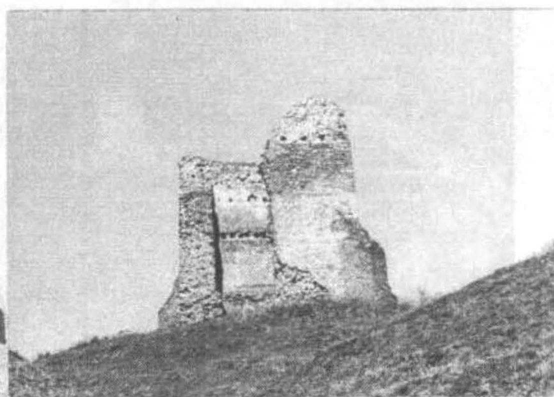
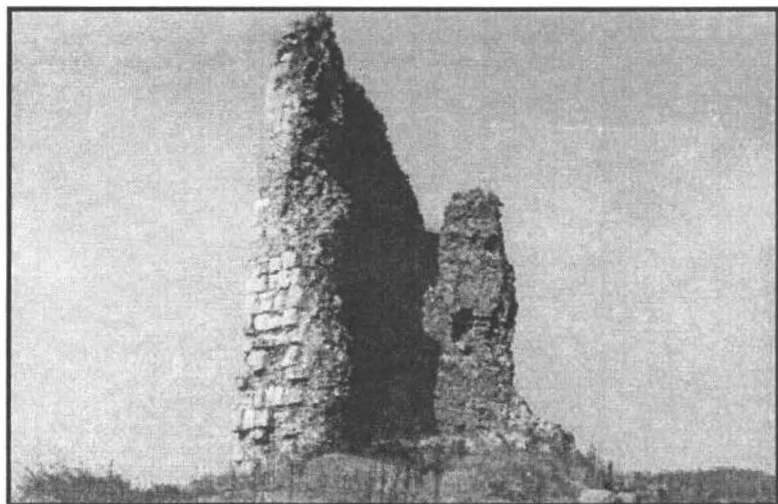

Fig.78. Turnu Ruieni. Turn-locuință.

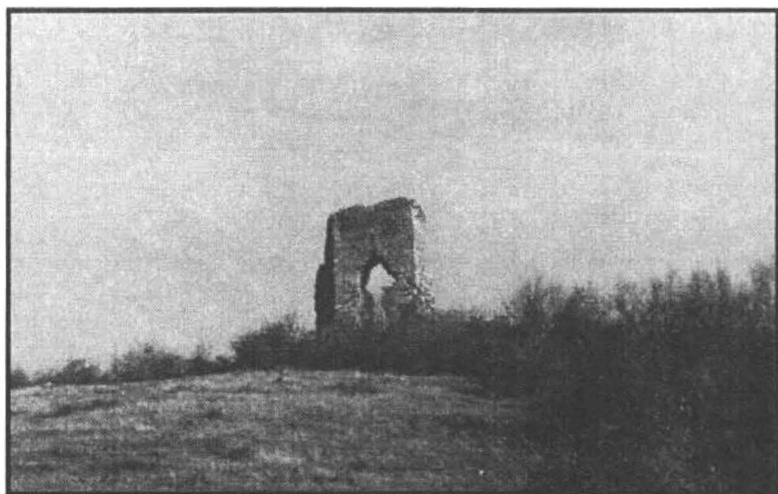

Fig.79. Mehadia. Turn-locuință.

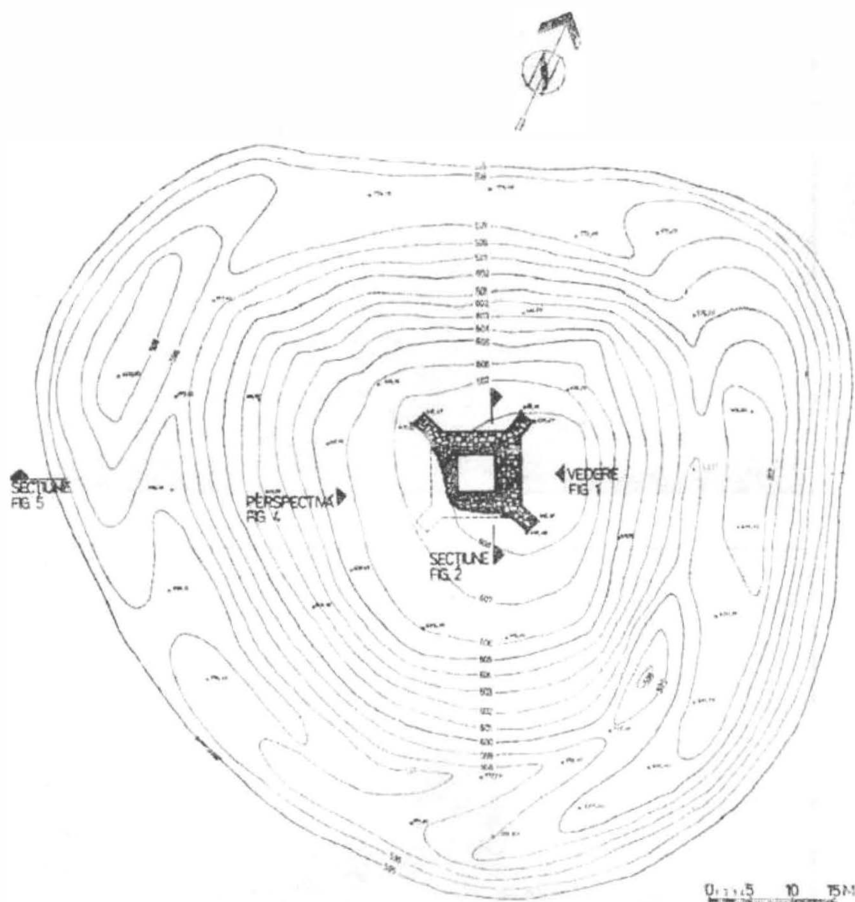

Fig.80. Turnu Ruieni. Plan de situație cu amplasarea fortificației medievale.

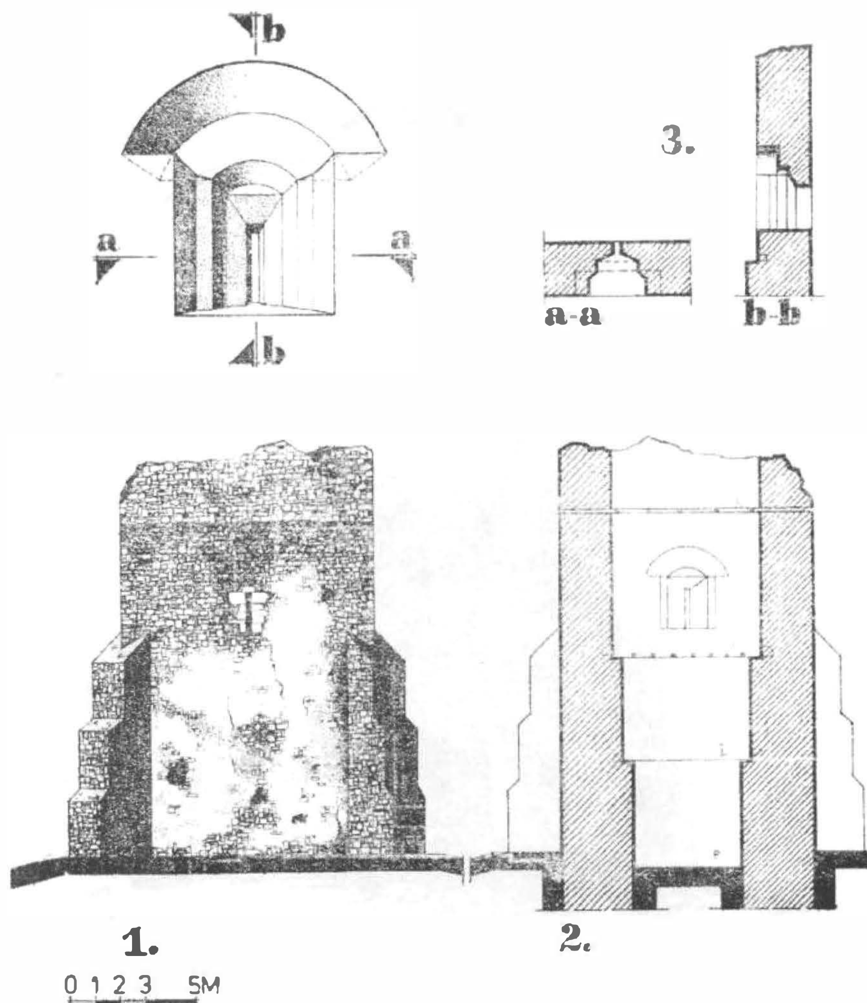
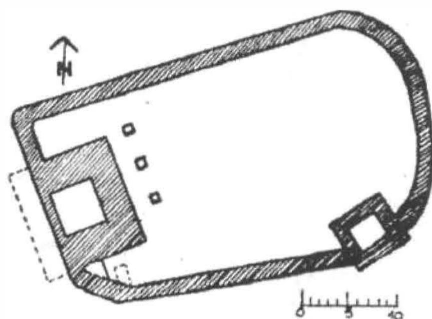

Fig.81. Turnu Ruieni.1.Vedere dinspre est a turnului-locuință; 2. Secțiune prin locuința turn; 3. Detalii de la fereastra amenajată la nivelul al doilea al fortificației.

Fig.82. Perspectivă şi secţiune prin turnul-locuinţă de la Turnul Ruieni.

A

B

Fig.83. A - Jdioara. Planul fortificației medievale (sus); B - Pescari. Plan de situație al cetății medievale; (sec. XIII-XV).

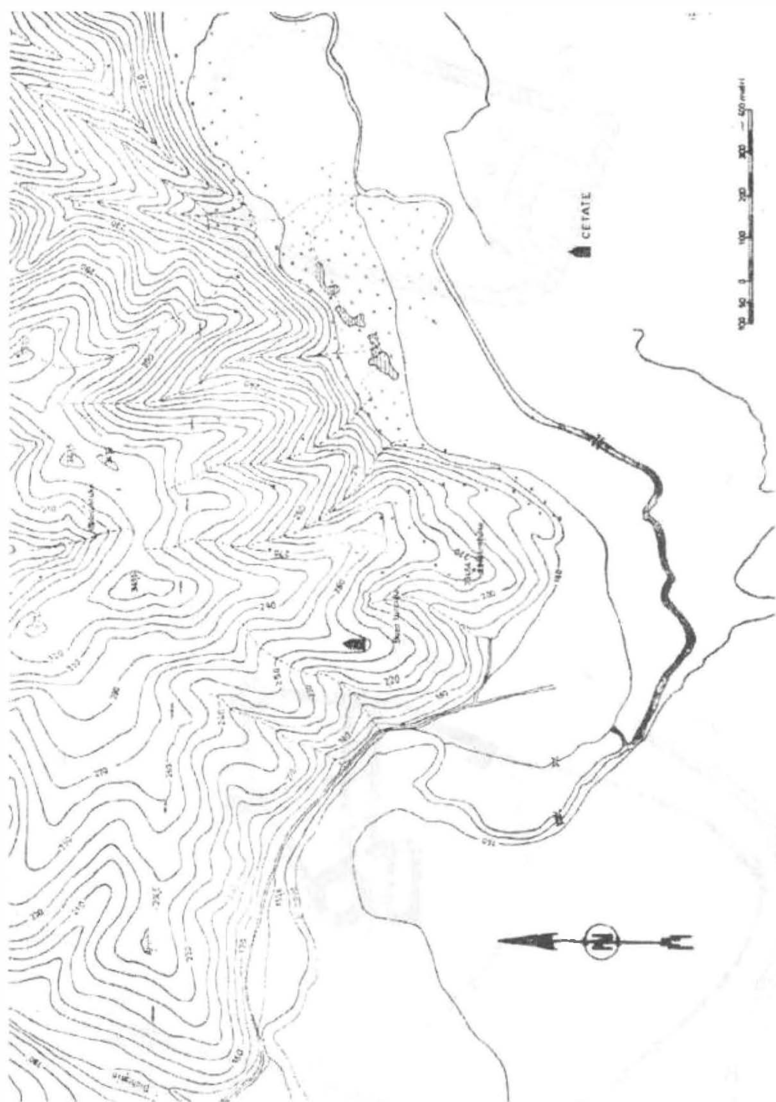
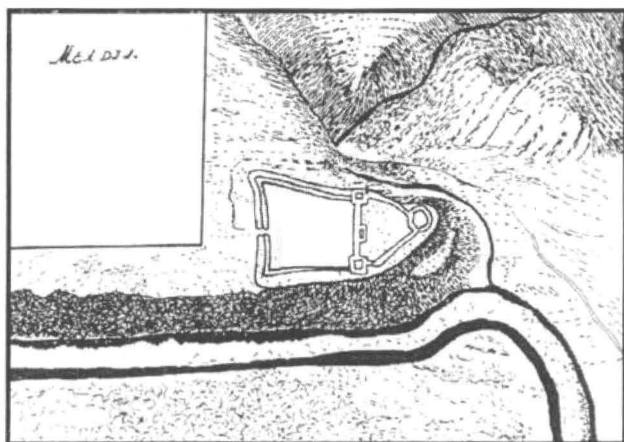

Fig.84. Bocşa. Amplasarea cetăţii medievale Cuieşti, în Valea Bârzavei.

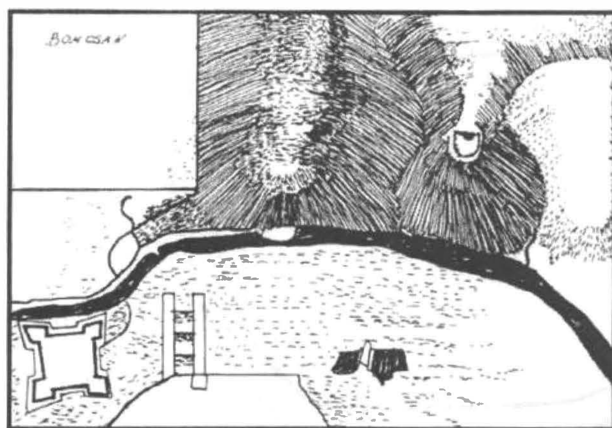

Fig.85. Planuri de situaţie cu amplasarea cetăţii medievale de la Mehadia şi Bocşa (după L. F. Marsigli).

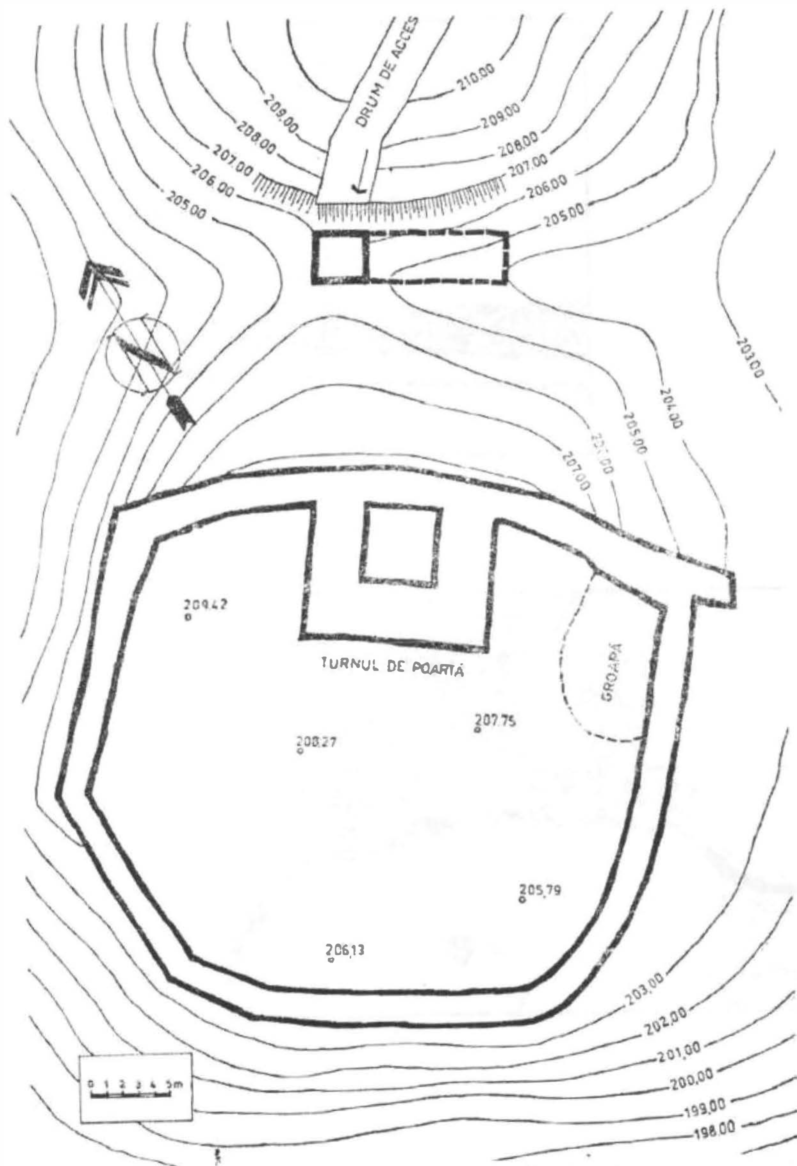
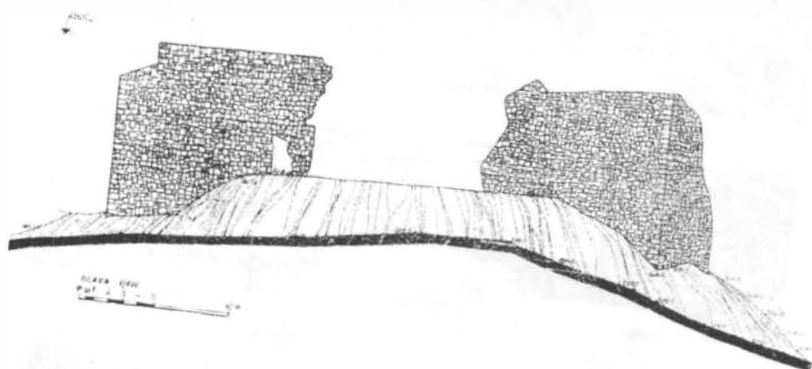
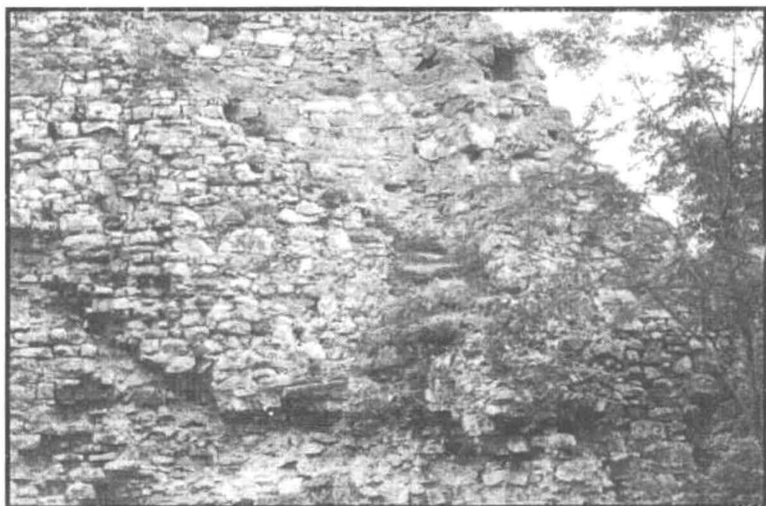

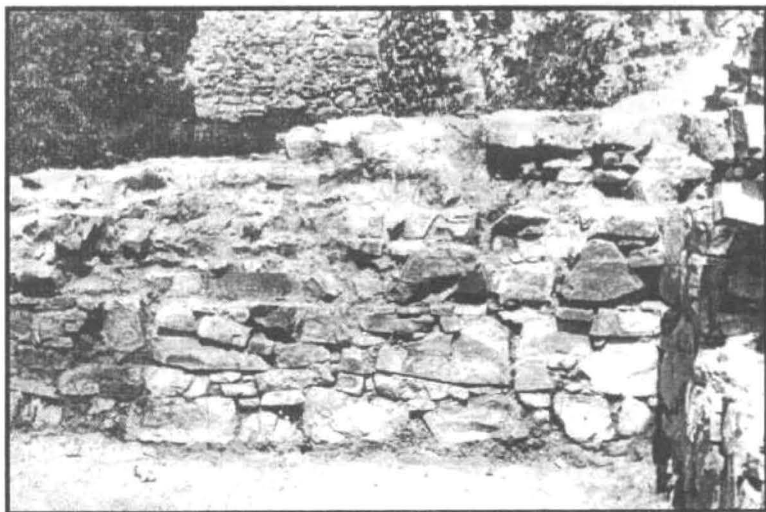
Fig.86. Bocşa. Planul cetăţii medievale Cuieşti.

ig.87. Bocşa. Perspectivă cu zona de nord a curtinei şi a şanţului de
părare.

A

B

Fig.88. Bocşa. Vedere de la turnul de poartă (B) şi de la donjon (A).

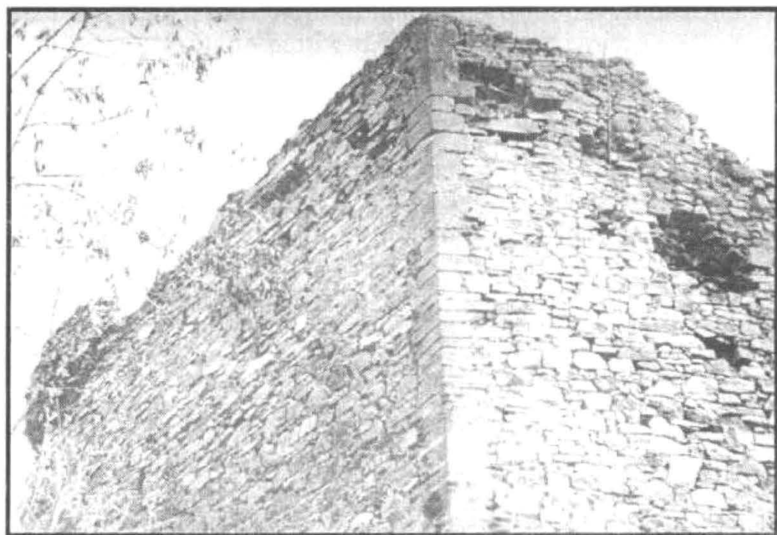

Fig.89. Bocşa. Vederea zidului de curtină.

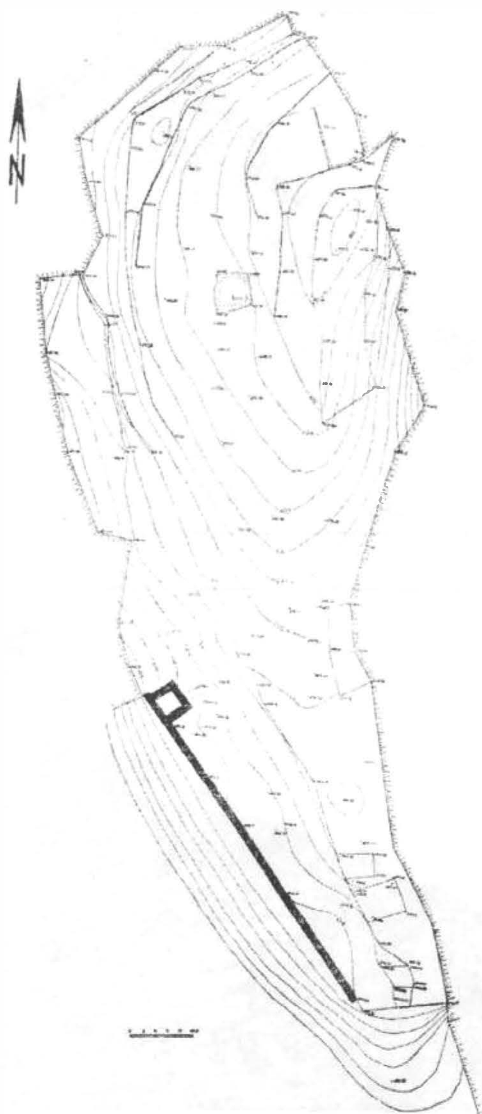
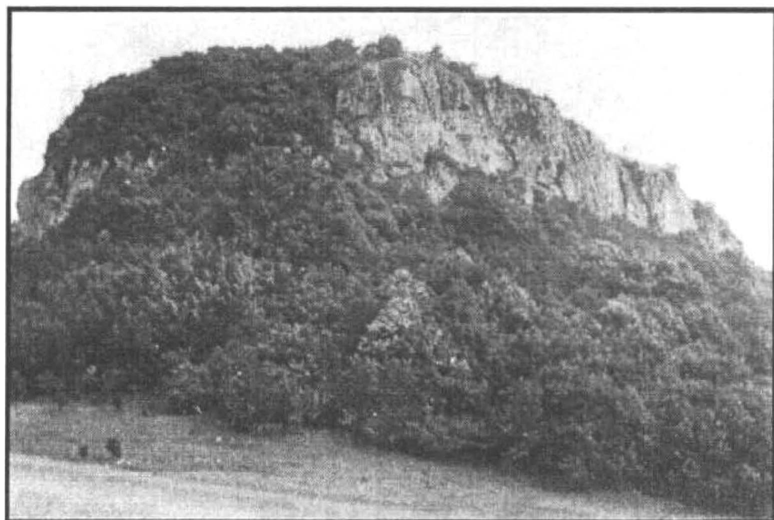

Fig.90. Socolari. Plan de situaţie cu amplasarea cetăţii medievale Ilidia.

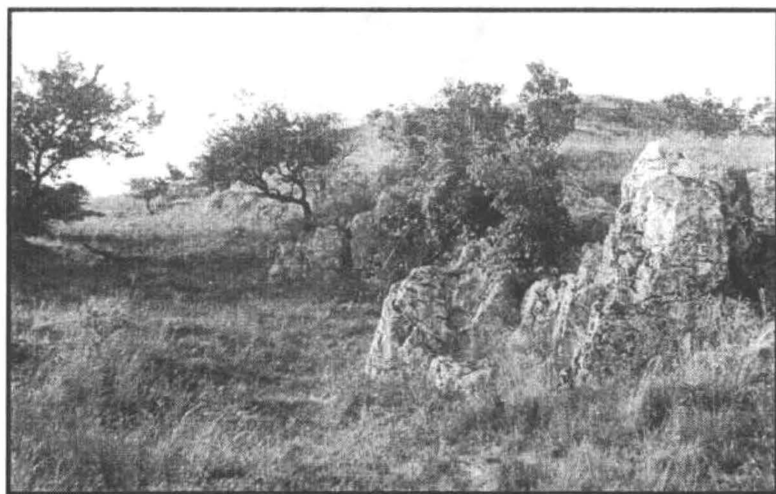

Fig.91. Socolari. Aspecte de la fortificația medievală.

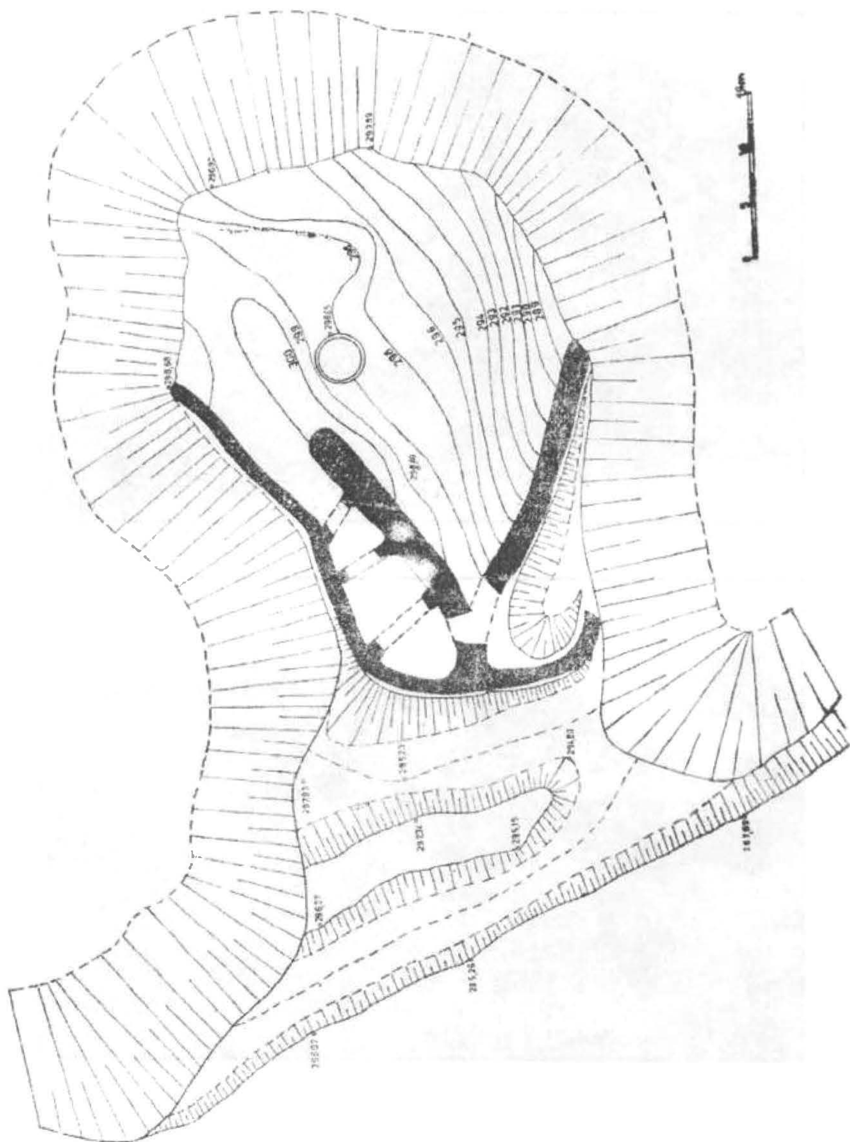

Fig.92. Caraşova - Plan de situaţie al cetăţii Caraş (sec. XIV - XV).

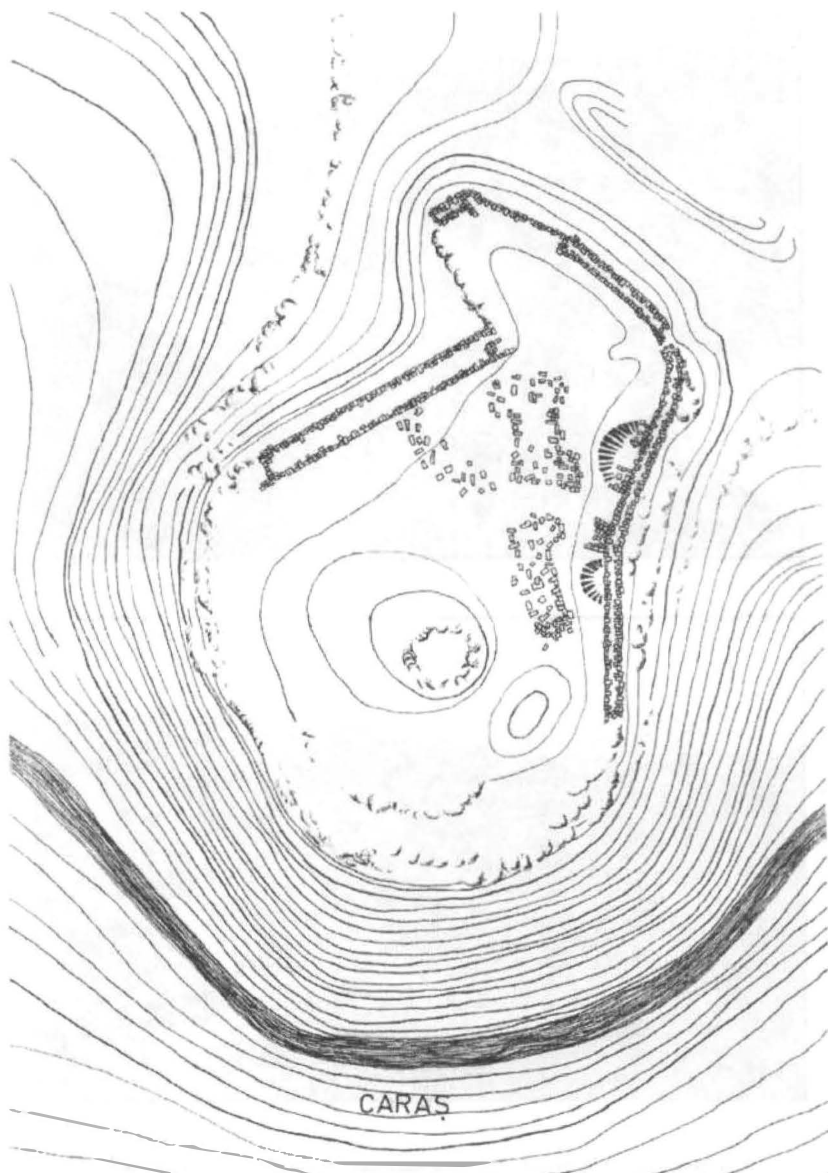

Fig.93. Caraşova - Plan cu amplasarea ruinelor cetăţii Caraş.

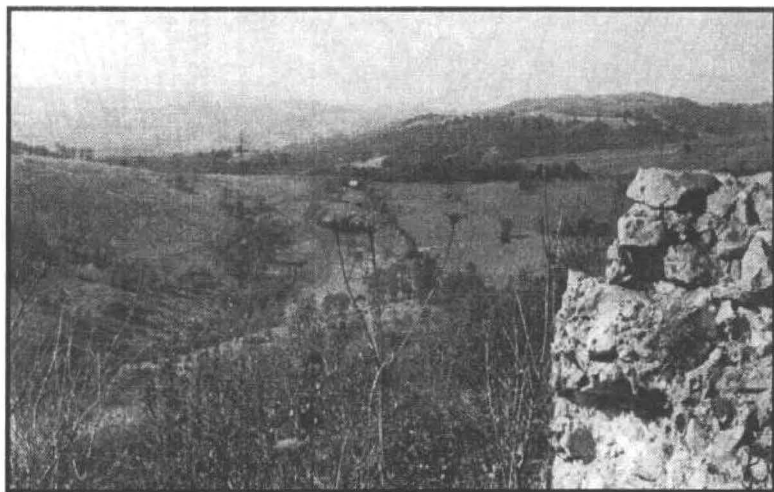

Fig.94. Caraşova. Vedere cu amplasarea cetăţii Caraş şi a cheilor Caraşului.

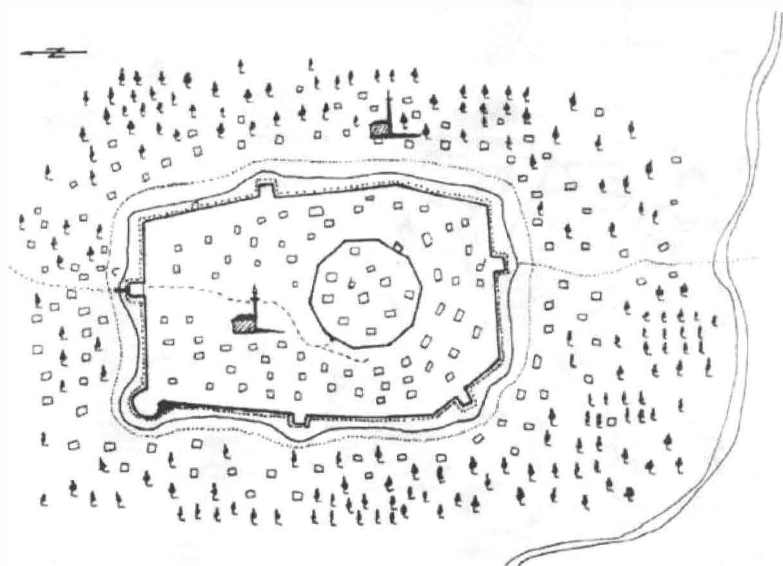

Fig.95. Cetatea şi oraşul Caransebeş în prima jumătate a secolului al XVII-lea (după G. Sebestyen): a) planul Caransebeşului; b) fortul central; c) poarta spre Lugoj; d) partea spre Orşova.

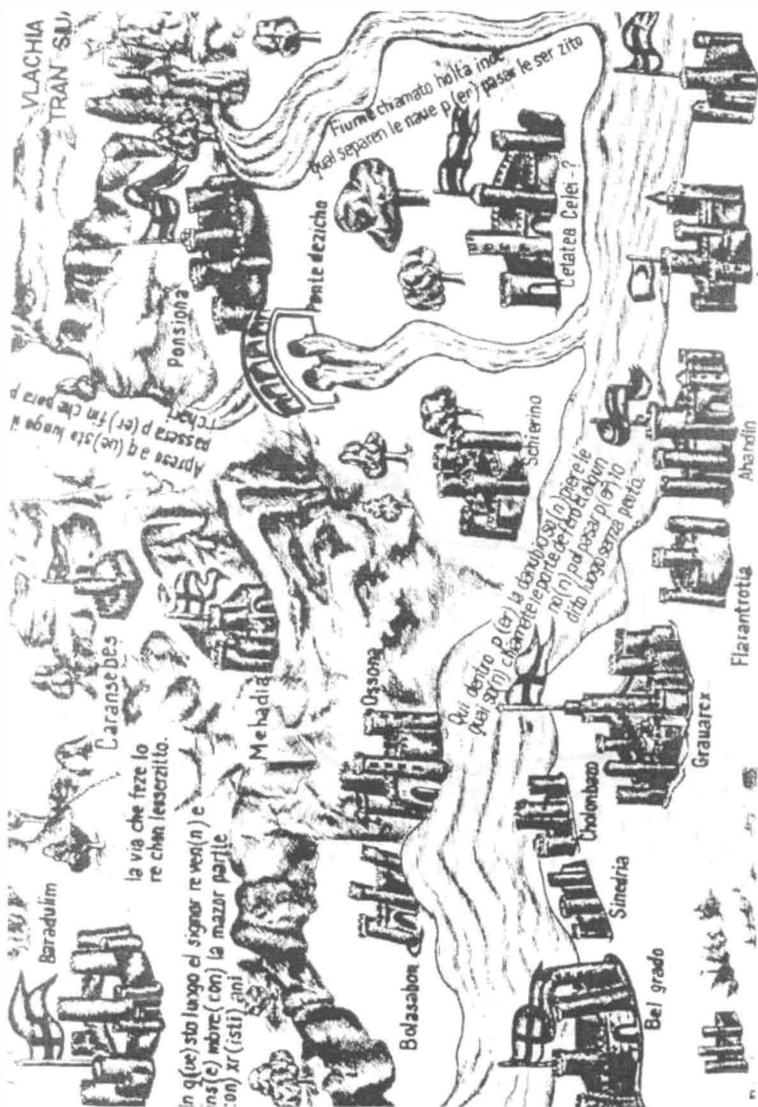
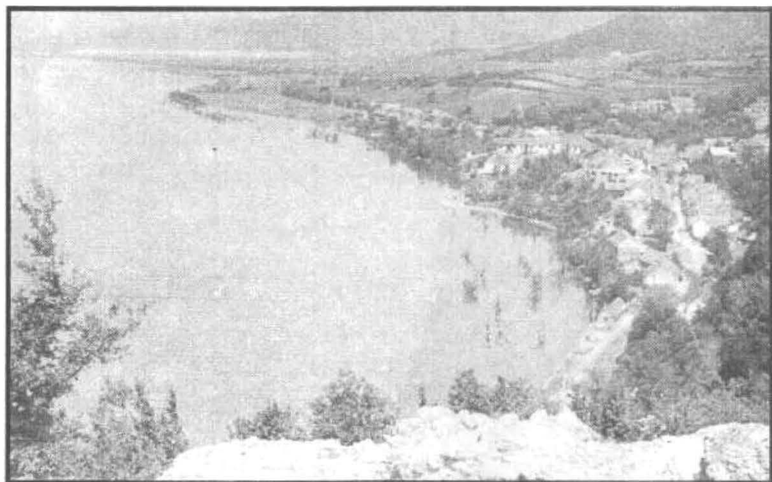

Fig. 96. Fortificații medievale din sudul Banatului redate pe o hartă de la sfârşitul secolului al XIV-lea (după I. D. Snagov).

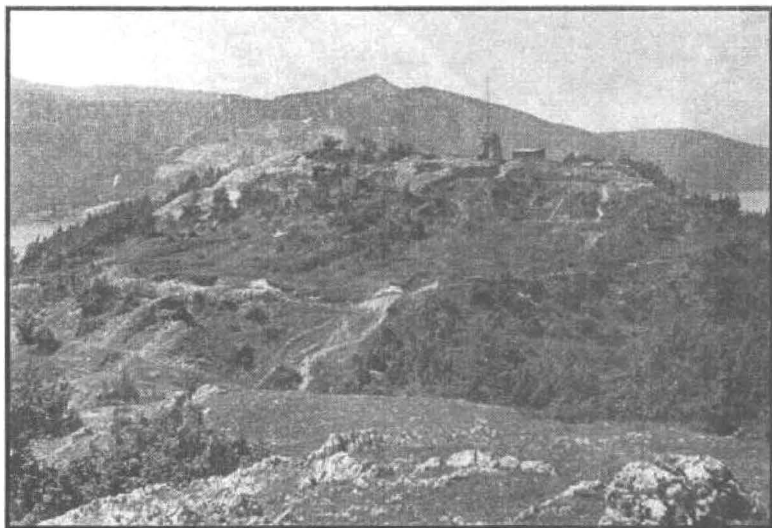

Fig.97. Pescari. Vedere cu amplasarea cetății medievale Sfântul Ladislau (sec. XIV-XV).

Fig.98. Pescari. Turnul sud-vestic al incintei interioare.

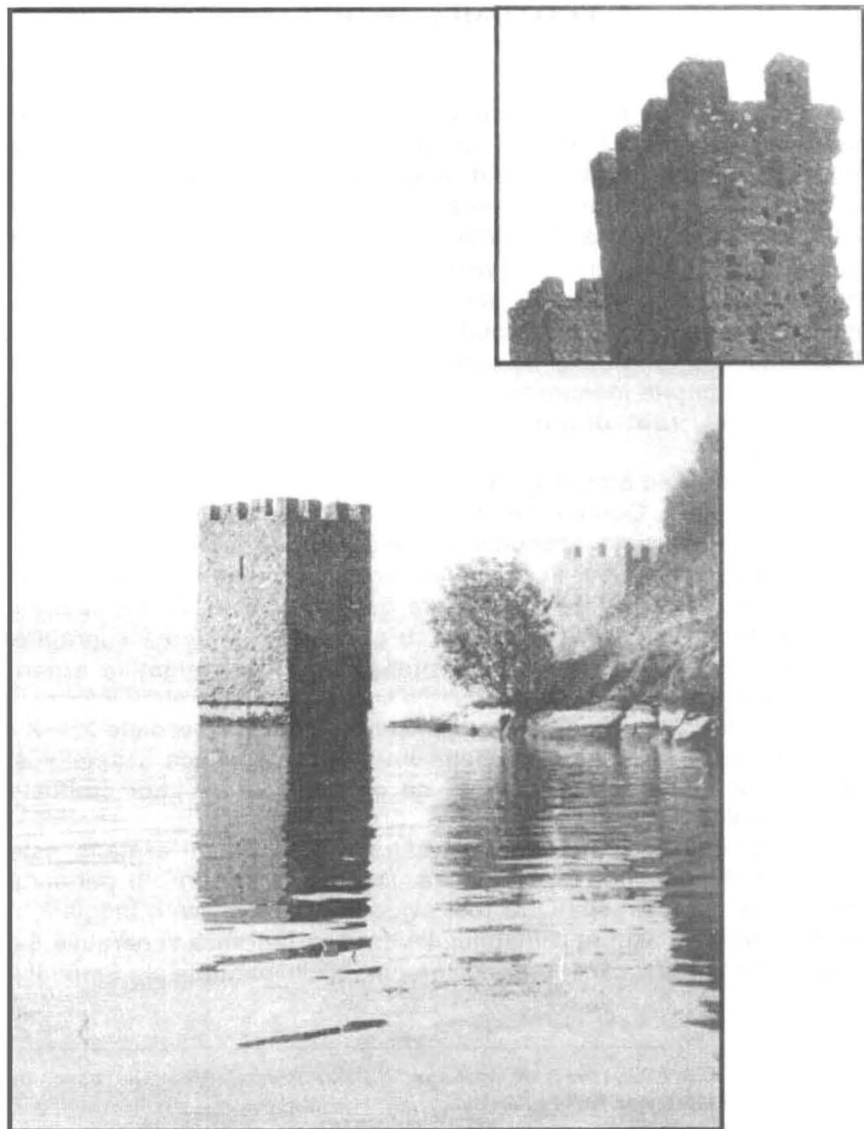

Fig.99. Svinița - Tricule. Turnuri - locuință.

7. ECONOMIA MEDIEVALĂ

Încercarea de reconstituire a caracteristicilor mediului natural, specifice secolelor X-XIV, în spaţiul sud bănăţean, pentru a putea înţelege impactul acestuia asupra aşezărilor şi economiei medievale a zonei se dovedeşte o încercare extrem de anevoioasă. Sursele istorice privind această chestiune sunt extrem de sumare. Dealtminteri, şi pentru spaţiul central sau vest-european, unde au fost acumulate informaţii istorice şi arheologice cu mult mai diverse şi consistente, istoricii întâmpină multe dificultăţi în problema amintită mai sus[257]. Existenţa, dezvoltarea şi specificul economic al unei aşezări rurale au fost influenţate în mare măsură de caracteristicile spaţiului natural din jurul ei, fapt unanim remarcat de cercetarea istorică şi arheologică[258].

Cercetarea arheologică în vatra aşezărilor medievale (sec.XII-XIV) de la Ilidia, Gornea, Moldova Veche şi Berzovia a adus câteva mărturii privind viaţa economică a acestora. Arheologia medievală bănăţeană nu dispune, în momentul actual, de informaţii obţinute în urma unor cercetări interdisciplinare cu privire la resursele naturale exploatate în secolele X-XIV, sau cu privire la întinderea suprafeţei agricole, climă, în intervalul menţionat. Doar investigaţiile arheo-paleozoologice în aşezările medievale sud bănăţene au oferit informatii istorice utile[259]. Documentele de cancelarie abia din secolele XIV-XV aduc în conul de lumină aspecte din viaţa economică a satelor şi domeniilor medievale bănăţene, de obicei în urma unor conflicte patrimoniale.

Configuraţia reliefului sud bănăţean, aşa cum arătam, este predominant montană şi deluroasă. Dominaţia pădurii, în perioada medievală, în acest spaţiu, a fost evidentă, ceea ce, fără îndoială, a avut influenţe şi asupra climatului. Izvoare cartografice şi narative din veacul al XVIII-lea, care surprind caracteristicile naturale ale Banatului

---

[257] G. Duby, *Guerriers et paysans VIIIe-XIIe siecle. Premmier essor de l'économie europêenen*, 1973, p.13-14.

[258] Janssen, *op. cit.*, p.300-308.

[259] G. El Susi, *Vânători, pescari şi crescători de animale în Banatul mileniilor VI.I.C -I D CH*,Timişoara, 1996, p.187-190.

de la finele perioadei medievale, dovedesc acest lucru[260]. Mari păduri dominau spaţiul montan bănăţean din Clisura Dunării, în zona Caransebeş, Lugoj, Semenic, Vârşeţ. Munţii Banatului erau acoperiţi cu păduri de stejar, fag, carpen, dar şi de unele specii de arbori specifice zonei de influenţă mediteraneană. Pădurile şi tufişurile dese acopereau spaţiul montan, cât şi văile adânci care fragmentau zona, după cum o dovedeşte harta întocmită de Fr. Griselini[261].

Nume de locuri semnificative, precum Lazuri, Culmea Lazului, Cracul Lazului, Runcu, sunt martorii unui proces de despădurire care a avut loc în spaţiul montan sud- bănăţean. Toponimele menţionate se regăsesc în hotarul aşezărilor Mehadia, Glimboca, Turnu Rueni, Luncaviţa, situate la poalele munţilor[262]. Un loc numit Laz a fost menţionat într-un act din anul 1376, cu prilejul unei delimitări de hotar pe Valea Mâtnicului[263]. Izvoarele scrise nu îngăduie o urmărire a procesului de recuperare a spaţiului ocupat de pădure în favoarea agriculturii în secolele XIV-XV. Determinarea epocii în care cei doi termeni Runc şi Laz, cu semnificaţii clare privind defrişarea, au devenit nume topice, rămâne o chestiune de strictă specialitate a cercetării lingvistice[264].

Informaţii sumare şi răzleţe din izvoarele diplomatice ale secolelor XIV-XV, reprezintă repere pentru o discuţie privind tehnicile agricole practicate, animalele de povară şi intervalul agricol al unei curţi medievale. Un act din anul 1322 menţionează "pământurile de arătură gunoite" pe moşiile lui Teodor de Voiteg, din comitatele Caraş şi Timiş[265]. Tehnica îngrăşării pământului prin gunoire, practicată în spaţiul bănăţean la începutul veacului al XIV-lea, probabil cu mult mai veche însă, a mărit, fără îndoială, randamentul agricol. În zonele cu pământuri fertile din Valea Caraşului şi Bârzavei, această tehnică agricolă a devenit deja obişnuită în cursul veacului al XIV-lea. Pământurile de arătură gunoite de pe moşiile Voia, Secăş şi alte zone

---

[260] F. Griselini, *op. cit.*: 240; J. J. Ehrler *op. cit.*, p. 29 menţiona pentru sfârşitul secolului al XVIII-lea o suprafaţă de 935642 iugăre de pădure, echivalent a 5379 km², ceea ce reprezenta 20% din suprafaţa Banatului.

[261] *Ibidem*, p.240 şi harta.

[262] V. Ioniţă, *op. cit.*, p. 262, 256, 269.

[263] Pesty Fr., *Szörény*, III, p.7: "*eadem viam pervenit ad unum laz, et per ipsum laz ubi similiter unam metam terream erexissent*".

[264] V. Ioniţă, *op. cit.*, p.125 şi urm.

[265] DIR, C, XIV, II, (1321-1330), p.54.

sud bănăţene au fost menţionate în acte din anul 1361şi pe moşia Terien, de lângă Haram în anul 1368 [266].

Absenţa informaţiilor din izvoarele scrise din secolele XIV-XV cu privire la utilajul agricol ne plasează cu totul în domeniul ipotezelor. Dealtminteri, nici arheologia medievală nu a adus, în această privinţă, contribuţii pentru cunoaşterea inventarului agricol din aşezările medievale bănăţene. Se pot menţiona descoperirile semnificative de la Vârşeţ şi Berzovia. O serie de constatări privind progresele realizate în domeniul atelajului şi al inventarului agricol, în special al plugului, în secolele XIII-XIV, din zonele vecine ale Banatului, ne îndreptăţesc să presupunem că acestea au fost cunoscute şi aplicate şi în aşezările rurale bănăţene. Rolul de punte de legătură între zona sud dunăreană şi spaţiul Transilvaniei pe care l-a jucat Banatul, evident în multe aspecte ale culturii medievale, ne îndreptăţesc spre aceste ipoteze de lucru. Plugurile trase de mai multe perechi de animale, reprezentate grafic într-un monument de cult din Haţeg din veacul al XIV-lea, prezenţa oticului la plug documentată în aşezările medievale încă de timpuriu, reprezintă un termen de comparaţie şi pentru spaţiul bănăţean[267].

Rămânând în domeniul agriculturii medievale, nu poate fi ocolită o problemă extrem de importantă legată de sistemul de tracţiune şi de animalele de muncă folosite. Studiul consacrat, acum şase decenii, atelajului cu cai şi boi în Bizanţ, de către Lefebre des Noëttes, a deschis o nouă perspectivă în această chestiune şi a explicat o mare invenţie a lumii medievale[268]. Harnaşamentul utilizat în Antichitate pentru tracţiune la cai era primitiv şi incomod, ceea ce făcea ca randamentul să fie extrem de scăzut la tracţiunea unor greutăţi mai mari de 500 kg. Atelajul modern, prin care calul era prevăzut, la tracţiune, cu un colier rigid pe umeri, a apărut în cursul veacului al VIII-lea, răspândindu-se treptat în cursul următoarelor secole[269].

---

[266] DRH, C, XII, (1361-1365), p.52; DRH, C, XIII, p. 553.

[267] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p.205, fig.31; St.Olteanu, *op. cit.*, p.61, cu privire la răspândirea oticului, piesă a plugului, situată înaintea brăzdarului, extrem de utilă la desţelenirea terenurilor.

[268] Lefebre des Noëttes, Le system d'attelage du cheval et du boeuf á Byzance et les conséquences de son émploi, in *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p.185-188.

[269] Ibidem, p.188; Jean Gimpel, *Revoluţia industrială în Evul Mediu*, Bucureşti, 1983, p.52-54.

Potcovirea cailor cu ajutorul caielelor, generalizată odată cu secolul al XI-lea, atât în Occident, cât şi în Bizanţ, a mărit randamentul şi a impus tot mai mult folosirea cailor ca animale de tracţiune. În aşezările bănăţene, descoperirile arheologice aduc mărturii despre potcovirea cailor doar în veacul al XIV-lea. Sistemul de tracţiune occidental se pare că a rămas în afara zonei de interes a lumii medievale din Bizanţ. El a fost adoptat însă în veacul al XIII-lea, după cum sugerează o imagine dintr-un manuscris, de sârbi, prin intermediul cruciaţilor latini[270].

Actele de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi începutul celui următor fac uneori referiri la animalele de muncă utilizate în aşezările rurale bănăţene. Importanţa acestora, atât pentru gospodărirea iobagului, a cnezilor, dar şi a unor mari curţi feudale, este evidentă şi susţinută de desele conflicte patrimoniale ce au ca obiect furtul animalelor de muncă. Analizând statistic aceste referiri documentare, se constată că menţionările cailor în aceste acţiuni este mai frecventă în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea şi primele decenii ale secolului al XV-lea[271]. Documentele de la mijlocul veacului al XIV-lea şi primele decenii ale secolului al XV-lea menţionează mult mai frecvent. atât în tranzacţii, cât şi, în urma unor acţiuni de deposedare. boii. Astfel, în zona depresiunii intramontane Domaşnea, în anul 1392, pentru posesiunile Hideg şi Timişel, s-au plătit 100 de boi alături de bani şi alte bunuri[272]. Faptele sunt cu mult mai relevante pentru o zonă agricolă cum este Valea Bârzavei pe cursul mijlociu. Documentul din anul 1376, o plângere a cnezilor de pe domeniul Remetea, consemnează, între acţiunile samavolnice, deposedarea de animalele de muncă. Cnezii din aşezările Remetea şi Goloane au fost deposedaţi de 50 de boi, alături de alte bunuri şi bani[273]. Acţiuni similare sunt consemnate, în anul 1406, la Ersig, în anul următor în zona Gherteniş, în anul 1410, pe moşia Şoşdea[274]. Odată cu animalele de lucru, aşa cum s-a întâmplat în anul 1418 bunăoară, au fost luate

---

[270] Lefebre des Noëttes, *op. cit.*, p.188.

[271] Pesty Fr., *Krassó*, III, p.63. 247,277; Ortvay, *Oklevélek Tm.*, p. 244, 503, 488-489.

[272] Pesty, *Szörény*, III, p 14

[273] M. Holban, în *SMIM*, 2, 1957, p.408-411 Nicolae, fiul lui Pribil, a fost deposedat de 17 boi, un altul, Pavel, de doi boi, şi din satul Goloane au luat un animal, iar din Remetea, treizeci de boi.

[274] Ortvay, *Oklevélek Tm*, p.374-437; Pesty Fr., *Krassó*, III, p.260-261.

şi plugurile[275]. Menţiunile din actele de cancelarie, dovedesc că, în cursul veacului al XIV-lea, boii constituiau principalul animal de muncă folosit în agricultură. Mutaţia survenită în spaţiul central şi vest european[276], în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, care a impus calul în muncile agricole, se pare că nu a cuprins şi spaţiul Banatului.

Prezenţa morilor de apă în spaţiul montan al Banatului reflectă, pe de o parte, un aspect al economiei rurale şi, în egală măsură, exploatarea resurselor energetice ale zonei cu o tehnologie specifică Evului Mediu. Moara de apă a fost o invenţie a Antichităţii, dar este un simbol al Evului Mediu, după cum spunea March Bloch, din punct de vedere al difuziunii[277].

Primele ştiri despre morile de apă din Banat se regăsesc în izvoarele scrise de la mijlocul secolului al XIII-lea. În spaţiul Dunării de Jos apusene, actul din 1247 consemnează deja morile de apă[278]. Pe râul Bârzava funcţiona deja, în anul 1270, o instalaţie de măcinat "molenalinum nostrum regalem in Mezeusumlov super fluvium Borzua"[279].

Odată cu mijlocul veacului al XIV-lea, avem informaţii despre morile de apă aflate pe râurile din spaţiul sud bănăţean. Deşi au existat, fără îndoială, cu mult mai multe mori, pe râul Nera a fost atestată documentar doar una. pe moşia Kuesd. Documentul din anul 1364 aminteşte o moară năruită de către slujbaşul din satul Almăş, al arhiepiscopului de Calocea[280]. Apa răului Caraş, pe cursul mijlociu şi inferior al acestuia, a fost utilizată pentru punerea în funcţiune a unor mori în perioada Evului Mediu. Astfel, pe moşia Voia, situată în zona câmpiei Caraşului, din depresiunea Oraviţa, exista o moară, amintită într-un act din anul 1378[281]. Câţiva ani mai târziu, în anul 1382, nobilul Petru de Remetea se afla în conflict cu cei din aşezarea Jank, care au schimbat cursul Caraşului, lăsând în acest fel fără apă moara de pe moşia Voia. Conflictul n-a fost stins nici în cursul anului 1383, dovadă că văduva lui Petru Himfi se plânge că pe moşia Voia i-a fost

---

275 Pesty Fr., *Krassó*, III, p.289 "*ad possessionem Bastwuisse veniendo quinque boues de eorum propriu ac iobagionum ipsorum artris quator boues excepisset...*"

276 G. Duby, *op. cit.*, p.219; J. Gimpel, *op. cit.*, p.54-55.

277 M. Bloch, *Lavoro e tecnica nel Medioevo*, Bari, 1959. p.59.

278 DRH, 8, I, 1966, p.7-8.

279 F. Knauz, *MES*, I, 1874, p.583.

280 DRH, C, 12, p.310-311.

281 Pesty Fr., *Krassó*, III, p.147.

distrusă "**clamusuram cuisdam molendini sui in fluvio Crassow**"[282]. O altă moară de pe Caraş, din hotarul aşezării Nandraz, a fost obiectul unui conflict patrimonial în anul 1382[283]. Documentul din anul 1389 menţionează două mori pe râul Caraş, greu de localizat însă pe teren[284]. Actele de cancelarie cunoscute au păstrat extrem de puţine mărturii despre morile care au existat, fără îndoială, pe râurile Bistra, Timiş şi Cerna în secolele XIII-XV. În conflictul din anul 1376, dintre nobilii români de Mâtnic şi locuitorii târgului Caran, apar menţionate iazurile pentru mori, ale celor din Mâtnic, şi un canal care lega Valea Mâtnicului de albia Timişului[285]. Mori au existat, în aceeaşi perioadă, fără îndoială, şi pe cursul superior al Timişului, ori pe râul Sebeş, dar care au rămas necunoscute în actele cancelariei din diverse motive. Morile şi locurile de moară de la Goleţ, Bucoşniţa, Petroşniţa, existente pe apa Timişului au fost consemnate abia în anul 1468, iar câţiva ani mai târziu, şi cele existente pe râul Bistra[286].

Informaţiile din documentele scrise oferă o imagine cu mult mai cuprinzătoare şi mai nuanţată despre morile existente în secolele XIV-XV pe cursul Bârzavei şi Pogănişului. Cu prilejul unei tranzacţii. pentru moşia Ciornovăţ, în anul 1364, Petru Himfy a cedat folosinţă, pentru o perioadă de şapte ani, o moară cu o roată de pe râul Bârzava[287]. Un număr neprecizat de mori se aflau, de-a lungul Bârzavei, la Şoşdea, în anul 1369, consemnate într-un act de împărţire a moşiei. Au fost menţionate, alături de morile existente la Şoşdea, locurile unde s-ar fi putut ridica în viitor mori[288]. Un număr impresionant de mori au funcţionat pe un segment de peste 15 km, al Bîrzavei, cuprins între Gherteniş - Berzovia şi Ramna. Astfel, în actul de împărţire a domeniului Remetea - Ersig, din anul 1377, au fost consemnate morile existente în satul Golonia, de lângă Ramna, în satul Gurea, satul lui Nicolae, fiul lui Pribil, cea din Mayan, moara din satul Lybur, identificată lângă Remetea. O parte a morilor se regăsesc confirmate în actul de partaj al aceluiaşi domeniu din anul 1389. Adevărata amploare a amenajărilor cu mori şi iazuri pe râul Bârzava reiese din actul emis la

---

[282] *Ibidem*, p.160-161.
[283] *Ibidem*, p.158-159.
[284] Ortvay T., *Oklevélek Tm*, p.184.
[285] Pesty Fr., *Szöreny*, III. p.8.
[286] *Ibidem*, p.81.
[287] DIR, C, XII, 1985, p.334.
[288] Ortvay Tm., *op. cit.*, p.114-115.

4 noiembrie 1408. Nobilii din Gherteniş au distrus iazul de pe Bârzava şi au dirijat apa spre moşia aflată pe malul stâng al râului, astfel ei au oprit 24 de mori aflate pe malul drept, pe domeniul Remetea[289]. S-a încălcat, în acest fel, o înţelegere intervenită, în anul 1406, între nobilii din Gherteniş şi cei din Remetea prin care **"flumen Borzua vocato sub certis obligacionibus infra declaranda certis signis et distincionibus divisionem fecissent"**[290].

Dealtminteri, acest permanent conflict pentru apa Bârzavei, angrenat între cele două domenii învecinate, Remetea şi Gherteniş, s-a menţinut pe tot parcursul primei jumătăţi a secolului al XV-lea. Nobilii din Remetea se plâng, în anul 1415, împotriva celor din Gherteniş care au abătut iarăşi cursul râului **(fluvium Borzua vocato a territorio dicte possessionis sue Remethe videlicet suo vero cursum et statu excipiendo in alium novum meatum predictam possessionem ipsorum Gyerthyanus transmitti et converti)**. Înţelegerea intervenită, în anul 1424, între nobilii Himfy din Remetea şi cei din Halimba reglementa utilizarea apei Bârzavei pentru morile de la Şoşdea şi Halimba[292]. Documente de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea atestă existenţa unor mori de-a lungul albiei râului Pogăniş. O parte a văii Pogânişului din zona Ersig a făcut parte din domeniul stăpânit de nobilii Himfy. Actele de partaj ale domeniului intervenit în anii 1377 şi 1389 amintesc un loc de moară şi alte trei mori în această zonă.

Informaţiile de care dispunem din izvoarele scrise sunt extrem de sumare atunci când am dori să reconstituim tipul morii, numărul roţilor care acţionau la moară, materialele de construcţie utilizate la ridicarea unei mori. Au existat mori ridicate numai din zid de piatră, cunoscute, bunăoară, în zona de nord a Banatului, dar au funcţionat şi mori ridicate din lemn sau o parte din lemn şi o parte din zid de piatră.

Roata şi sistemul de transmisie constituie două elemente definitorii pentru tipologia morii. În funcţie de aceste caracteristici se disting morile de apă cu transmisie directă şi roata orizontală şi morile angrenaj de transmisie şi roata verticală. Instalaţiile cu roata verticală

---

[289] *Ibidem*, p.395-395.

[290] Pesty, *Krassó*, III, p.252-253

[291] Ortvay, *Oklevélek Tm*, p.508.

[292] Pesty, *Krassó*, III, p.303-304.

puteau avea admisie inferioară la cele prevăzute cu aripi de curent sau admisie superioară la cele prevăzute cu cupe[293]. Morile puteau avea una, două sau mai multe roţi. Doar pentru moara de pe Caraş, aparţinând satului Voia, documentul din anul 1378 precizează că era o moară cu roată verticală şi admisie inferioară (*"unum molendinum inferius pellens"*). Puţinele mori cu mai multe roţi din spaţiul bănăţean au fost atestate documentar, nu întâmplător, în zona de câmpie.

Moara cu roata orizontală, denumită şi moara cu ciutură sau cu făcaie, nu apare consemnată ca atare în documentele medievale referitoare la spaţiul montan al Banatului. Existenţa acestul tip de moară medievală, în epoca de care ne ocupăm, a fost presupusă pe baza caracteristicilor hidrologice ale râurilor din zona montană bănăţeană şi a unor argumente etnografice mai târzii[294].

O chestiune importantă, pentru care cercetarea istorică şi arheologică n-a oferit încă un răspuns argumentat, o constituie momentul apariţiei şi difuziunii morii de apă în spaţiul nord dunărean. Constantin C. Giurescu a susţinut existenţa permanentă a morii de apă în spaţiul fostei Dacii, după abandonarea provinciei şi până în perioada medievală, invocând elemente esenţiale ale terminologiei[295]. Istorici şi etnologi au apreciat că moara cu roată orizontală a fost răspândită în spaţiul nord dunărean în veacul al IX-lea, sau la începutul secolului al X-lea.

Ea a pătruns din civilizaţia bizantină prin intermediul bulgarilor şi sârbilor, iniţial în Banat şi Oltenia. Moara cu roata verticală, aparţinând ariei culturale central şi vest europene, se răspândeşte, după opinia lui C. Bucur, într-un interval cronologic restrâns după apariţia în sec. IX-X a morii cu roata orizontală[296]. Arheologia medievală n-a oferit o documentaţie suficientă în această chestiune, pentru a avea repere cronologice referitoare la apariţia şi difuziunea morii de apă. În aşezările din veacul al VIII-lea, bunăoară la Ilidia, se utilizau încă râşniţele lucrate dintr-o rocă moale, sfărâmicioasă. Construcţia unei mori presupunea o mare investiţie, o anume cantitate de fier, nu

---

[293] C. Bucur, în *Cibinium*, 1979, p.126.

[294] C. Bucur, în *Biharea*, 1977, p.70; O. Răuţ, în *Banatica*, 12/2, 1993, p.31-32.

[295] Constantin C. Giurescu, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV - începutul secolului XIX*, Bucureşti, 1973, p.137-140.

[296] C. Bucur, *op. cit.*, p.68-70; V. Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie românească Transilvania - Studiu etnografic*, Bucureşti, 1989, p.316-317.

întotdeauna uşor de procurat şi nu în ultimul rând o anume tradiţie. Dealtminteri, şi în spaţiul central şi vest european, moara de apă, în secolele IX-X, reprezenta încă o curiozitate, odată cu sfârşitul veacului al XI-lea, numărul acestora începe să crească[297].

Absenţa unor mori, la un moment dat, de la începutul secolului al XI-lea, în câmpia Banatului şi utilizarea în gospodărie a râşniţei a fost surprinsă într-un izvor privind **Viaţa Sfântului Gerard**[298]. Moara de apă a început să fie folosită în spaţiul bănăţean, în secolele XII-XIII, după cum sugerează extrem de puţinele mărturii, ceea ce nu exclude cunoaşterea şi utilizarea ei într-o epocă mai timpurie. Ordinele călugăreşti apusene au avut un rol în difuziunea morii cu roată verticală.

Rămâne încă o chestiune deschisă apariţia şi difuziunea morii cu ciutură sau cu roata orizontală în secolele X-XII în spaţiul montan al Banatului, dinspre civilizaţia bizantino-balcanică. O prioritate pentru cercetarea istorică şi arheologică medievală o constituie oferirea unei documentaţii clare şi sigure pentru această problemă. Prezenţa unor toponime precum Ogaşul morilor şi Sălişte, la Domaşnea, situate în zona montană, la 650 m altitudine, sugerează existenţa acestor amenajări hidrologice în spaţiul montan bănăţean.

Amenajarea unui loc de moară, construcţia şi întreţinerea acesteia, implicau o serie de probleme juridice şi cheltuieli materiale, fapt ce-a făcut din moară dintru început un monopol feudal[299]. Nici morile din Banatul de Sud, cunoscute în secolele XIII-XV, n-au făcut excepţie de la această regulă, fiind o stăpânire regală, nobiliară sau cnezială. Moara de pe Bârzava, de la Mezeusumlow, amintită în anul 1270, era o posesiune regală. Cele mai numeroase au fost morile aparţinând feudalilor. Astfel, nobilii din familia Himfy stăpâneau, la sfârşitul sec. XIV şi începutul secolului al XV-lea, un număr impresionant de mori pe râurile Bârzava, Pogăniş şi Caraş. Tot stăpâniri nobiliare erau morile de pe Bârzava de la Gherteniş, Şoşdea şi Halimba.

Morile aparţinând cnezilor au fost arareori pomenite în

---

[297] G. Duby, *op. cit.*, p.212, G. Šebesta, *La vita dei mulini*, Trento, 1977, p.101-103; J. Le Goff, *Civilizaţia occidentului medieval*, p.186.

[298] *Legenda Sancti Gerhardi Episcopi*, 14 în I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, I, p.50.

[299] G. Duby, *op. cit.*, p.212; M. Bloch, *op. cit.*, p.70.

documente ele fiind menţionate doar în cazul în care au intrat în centrul unui conflict patrimonial. Cnezii de pe un mare domeniu feudal, cum a fost bunăoară domeniul Remetea, stăpâneau, încă la sfârşitul veacului al XIV-lea, mori pe Bârzava ori pe Pogăniş[300].

Moara a jucat un rol important în economia medievală, atât în exploatarea unor domenii feudale ori regale, cât şi pentru stăpânirlle cneziale. Ea reprezenta o sursă de venit permanent, ţăranii fiind obligaţi să-şi macine grânele la moara stăpânului feudal. Morile de la Remetea, împreună cu alte mori din zonă,aduceau nobililor Himfy în anul 1372 un venit de 5,5 florini[301]. Moara cnezului Ioan de pe domeniul Remetea a fost jefuită de 14 florini de către slujbaşii domeniului, în anul 1376, ceea ce dovedeşte că aducea beneficii acestuia. În cursul veacului al XIV-lea, stăpânii feudali deţineau monopolul asupra morilor ridicate pe râurile din Banat.

Actele de cancelarie aduc informaţii semnificative în această chestiune. Astfel, morile şi locurile de moară sunt menţionate distinct în cazul unor donaţii sau împărţiri de mori, iar dreptul de a ridica o moară aparţinea doar stăpânului feudal. Încălcarea acestui drept a generat deseori conflicte, aplanate prin înţelegeri cum a fost, bunăoară, cea din 1424 între nobilii din Remetea şi cei din Halimba. Venit' ''e obţinute din exploatarea morilor constituiau un beneficiu al stăpânului feudal. Semnificativă, în această privinţă, era dispoziţia regelui Ludovic I din anul 1372 prin care obliga pe toţi iobagii din districtul Timişului, după vechiul obicei, să-şi macine grânele doar la moara regală[302]. Pierderea, chiar şi temporară, a beneficiilor de la mori, prin distrugerea iazurilor sau a morilor atrăgea solicitarea unor despăgubiri substanţiale. Ştefan Himfy a reclamat, în anul 1408, pentru oprirea celor 24 de mori de la Remetea, o pagubă de 1000 de florini, cauzată de nobilii din Gherteniş. Creşterea numărului morilor, perceptibilă în documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, reflectă după opinia noastră, progresele agricole, cel puţin pentru anumite zone ale Banatului, o extindere a suprafeţelor agricole şi a randamentului, dar, în egală măsură şi cu spor demografic.

Cuptoarele de copt reprezintă, alături de inventarul casnic,

---

[300] M. Holban, în *SMIM*, II, 1957, p.413; O. Răuţ, *op. cit.*, p.39.

[301] I. Dani, C. Feneşan, în, *Banatica*, 3, 1977, p.149, 151.

[302] C. Feneşan, în *Ştefan Meteş la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p.229.

martori importanţi ai vieţii cotidiene din Evul Mediu. Arheologia medievală a evidenţiat cuptoare de copt în perimetrul aşezării din sec. XII-XIII, de la Gornea[303]. Ele au fost construite atât în interiorul locuinţelor, cât şi în preajma acestora. Cuptorul din locuinţa 3 a avut diametrul vetrei de 0,80 m, în timp ce, la locuinţa 14, diametrul vetrei măsura 1,30 m. O calotă semisferică înaltă de 0,40 m acoperea vatra cuptoarelor. Acest tip de instalaţie a cunoscut o lungă vieţuire şi se întâlneşte pe aceste spaţii. Absenţa unor cercetări interdisciplinare în aşezările medievale bănăţene lasă, în domeniul supoziţiilor, observaţiile privind speciile cerealiere cultivate în Banat. Utilizarea sporită a cailor, chiar spre sfârşitul perioadei de care ne ocupăm, a atras, fără îndoială, o creştere a suprafeţelor cultivate cu ovăz.

Grădinile, amenajate de obicei în zonele fertile ale luncii râurilor, la Duboz şi la Caransebeş, bunăoară, au fost menţionate în acte cu ocazia unor conflicte sau a împărţirii unor domenii feudale. Curţile şi grădinile din valea Sebeşului şi a Timişului au fost pustiite de trecerea armatei regale, în anul 1369, prin districtul Sebeş[304]. Viile de pe dealurile însorite din sudul Banatului, la Subotiţa, Ciortea şi Recaş au fost cultivate şi exploatate încă din secolul al XIV-lea. Două vase cu vin, cumpărate în anul 1406 de la Şemlac, de Ştefan Himfy, au costat 40 de florini[305].

Creşterea vitelor a constituit,alături de agricultură, un segment esenţial al economiei medievale. Relieful divers, dispus în trepte, al zonei sud bănăţene a favorizat existenţa unei economii complexe agro-pastorale rurale. Ponderea uneia dintre cele două ramuri, creşterea animalelor şi cultivarea pământului, a fost diferită, determinant fiind aspectul geografic şi resursele naturale ale microzonelor. Câmpia Moraviţei, cu aspectul unui golf în zona de contact cu Munţii Dognecei şi Câmpia Caraşului, în sud, au oferit condiţii prielnice pentru agricultură, dar, în egală măsură, şi creşterii animalelor. Munţii Banatului au altitudini mici, cuprinse în medie între 600 şi 1000 de m. Culmile Munţilor Semenic, ce se disting prin înălţime, se prezintă sub forma unor platforme acoperite de o vegetaţie de pajişte şi stepă alpină. Marius Bizerea, analizând o serie de toponime de pe culmile Semenicului, cuprinse între 800-1000 m, ajungea la concluzia că în

---

[303] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.*, p.57, fig.29.

[304] DRH, D, I, 1977, p.97.

[305] Pesty Fr., *Krassó*. III, p.253; DRH, C, X, p 371; C Feneşan, *DMB*, p. 38-39.

sec. XV-XVI au existat aici aşezări şi cătune permanente[306]. Se exploatau, în acest fel, resursele oferite de platformele netede şi culmile prelungi şi domoale. Un act din anul 1392 privind cumpărarea a două moşii, Timişelu şi Hideg, situate la poalele Munţilor Semenic şi Ţarcu, oferă o mărturie indirectă asupra turmelor de animale crescute în această zonă. Nobilii români din familia Dees de Timişel au plătit, alături de 200 florini, 100 de boi şi 300 de oi pentru moşiile sus menţionate[307]. Informaţiile din izvoarele scrise ale secolelor XIV-XV sunt puţine şi lacunare pentru a oferi suportul necesar unei reconstituiri globale a efectivelor şi speciilor de animale crescute în aşezările bănăţene. Datele oferite de studiul lui Ehrler în această privinţă, pentru sfârşitul veacului al XVIII-lea, reprezintă un reper important privind ponderea diferitelor specii de animale crescute în gospodăriile bănăţene ca şi despre taliile mici ale acestora. Studiile arheologice din aşezările de la Ilidia, Gornea, Moldova Veche şi Berzovia au îmbogăţit şi nuanţat, în acelaşi timp, informaţiile din actele de cancelarie[308]. Cercetarea unei locuinţe din cadrul curţii Remetea de la mijlocul veacului al XIV-lea, a evidenţiat un eşantion faunistic semnificativ în privinţa speciilor consumate în hrana zilnică. Porcul domestic se detaşează, în cadrul mamiferelor, care au ponderea cea mai numeroasă. Bovinele ocupă, statistic, locul secund în ceea ce priveşte consumul de carne. Alături de acestea, s-au identificat, în cantităţi mai mici, oase de la ovicaprine şi păsări de curte[309].

Turmele de porci din aşezările de pe valea Bârzavei, de la Remetea şi Şoşdea, au fost amintite adeseori începând de la mijllocul veacului al XIV-lea. Aflăm, dintr-un document din decembrie 1343, că Bratan, cnezul din Şoşdea, a luat 94 de scroafe ale iobagilor din Remetea. Turma de animale era păzită de un porcar[310]. Animalele mari şi turmele de porci ale iobagilor din Şoşdea au fost victimele conflictului armat purtat de nobilii din Gherteniş şi cei din Remetea, în anul 1404[311]. Nobilii din Duboz au luat, în anul 1409, de la iobagii din Grădiştea, din vecinătate de Gherteniş, alături de alte bunuri şi 57 de porci graşi[312].

---

308 M. Bizerea, în StGB, I, 1970, p.261-267.
307 Pesty Fr.. *Szöreny*, III, p.14.
308 G. El Susi. *op. cit.*, p.102.
309 *Ibidem*, p.102.
310 DIR, C, IV (1341-1450), p.166-167.
311 Pesty Fr., *Krassó*, III, p.247-248.
312 Ortvay, *Oklevélek Tm.* p.405.

Scrisoarea din anul 1416, adresată comitetului Pipo de Ozora are ca obiect plângerea cnezului Bracan pentru furtul unei turme de 40 de porci de la Şoşdea. Se menţionează, cu aceeaşi ocazie, şi adăpostul pentru porci[313].

Datele metrice obţinute pentru lotul de porcine de la Berzovia au relevat câteva din caracteristicile somatice ale indivizilor. Talia măsura valori cuprinse între 0,68-0,80 m, care depăşeau uşor media întâlnită la aceeaşi specie în aşezările de la Ilidia şi Moldova Veche. Caracteristicile corporale ale porcinelor crescute în aşezările, din secolele XII-XIV, în sudul Banatului, indică o specie neameliorată, animale cu bot lung de talie mică sau mijlocie[314]. Luate în considerare, cu prudenţa cuvenită, datorită caracterului incomplet al cercetării arheologice, analizele arheologice sugerează că, în aşezările de la Ilidia, Moldova Veche şi Gornea, porcinele au ocupat un loc secund în alimentaţia locuitorilor. Ponderea cea mai numeroasă, ca număr de indivizi sacrificaţi, au avut-o bovinele, în secolele XII-XIV. Semnificative sunt observaţiile făcute asupra resturilor osteologice găsite în locuinţele din secolele XII-XIII de la Ilidia - Funii, Gornea - Zomoniţe şi Moldova Veche - Rât. Datele metrice prelevate relevă înălţimi la greaban cu valori de 1,23 m la Moldova Veche, 1,18 m la Gornea - Zomoniţa şi 1,26 m la Ilidia - Sălişte[315]. Măsurătorile au pus în evidenţă animale de talie mică cu o configuraţie gracilă ce-şi găsesc omologii în aşezări medievale situate în acelaşi areal bio-geografic din România. O importanţă cu totul aparte capătă observaţiile făcute cu privire la estimarea vârstei de sacrificare a bovinelor. Astfel, cu procente cuprinse între 60-70%, animalele sacrificate la Berzovia, Gornea şi Moldova Veche aveau o vârstă de peste 4 ani, ceea ce dovedeşte că ele erau folosite până la o vârstă înaintată pentru muncă. Documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea amintesc frecvent, într-o zonă fertilă, aşa cum era Valea Bârzavei, pe cursul său mijlociu, bovinele ca obiect de dispută şi răfuială între feudalii locali. Nobilii din familia Himfy se plâng, în anul 1376, împotriva cnezului Neacşu, din cetatea Cuieşti, care le-a luat cu forţa patru boi şi un car cu grâne[316]. Iobagii din aşezările de pe domeniul Remetea au suportat consecinţele

---

[313] Ortvay T, *Oklevélek Tm*, p.518.
[314] G. El Susi, *op. cit.*, p.127.
[315] *Ibidem*, p.93-102.
[316] Pesty Fr., *Krassó*, III, p.129-130.

conflictelor cu nobilii învecinaţi sau cu castelanii cetăţii Cuieşti. Nobilii din Halimba au pătruns, în anul 1406, pe moşia Şoşdea din vecinătate şi au luat animalele de muncă ale iobagilor, acţiune care s-a repetat aidoma în anul 1410[317]. Alteori, iobagii din aşezarea *Bachtiuwisse*, au fost păgubiţi de cinci boi ("quinque boues de eorum proprio ac iobagiorum ipsorum aratris quator boues excepissent").

Documentele de cancelarie menţionează arareori turmele de oi, doar în cazul unor tranzacţii comerciale sau în urma unor conflicte patrimoniale. Nobilii din Remetea se plâng, în anul 1406 şi în anul următor, că, în urma unor acţiuni samavolnice, au fost deposedaţi de turme de oi[318]. Nu se pot face estimări obiective, pe baza informaţiilor scrise şi arheologice, cu privire la amploarea turmelor de oi crescute, la un moment dat, în spaţiul sud bănăţean. Cercetările arheologice au evidenţiat prezenţa păsărilor de curte în gospodăriile medievale de la Remetea şi Ilidia[319]. Cu extrem de puţine excepţii, să amintim, aici, documentele din 1416 şi 1503, care menţionează cocinile (**stabulum**) pentru porci, izvoarele scrise nu aduc mărturii cu privire la adăposturile pentru animale din gospodăriile bănăţene. Nici arheologia medievală n-a adus, în această privinţă, informaţii utile. Se cuvine reţinută descrierea unei cocini într-o gospodărie românească, făcută de J. J. Ehrler, ca reper etnografic util. Aceasta este redată ca o amenajare sub forma unei îngrădituri circulare de stâlpi bătuţi în pământ şi acoperiţi cu stuf [320].

Relieful predominant muntos al Banatului de sud a influenţat o dispunere etajată a vegetaţiei în care a vieţuit o faună bogată. Un act din anul 1400 aduce dovada vânătorii cu şoimi practicată de feudalii bănăţeni[321]. Informaţii utile despre speciile vânate în arealul aşezărilor medievale, au adus investigaţiile arheozoologice. S-a dovedit astfel că pescuitul a constituit o ocupaţie permanentă în viaţa comunităţii din aşezarea de la Moldova Veche - Rât, dar a fost practicat şi în Valea Bârzavei de locuitorii din Remetea, în veacul al XIV-lea, sau Ilidia, în sec.XII-XIII. Pescuitul pe Bârzava se făcea la sfârşitul veacului al XIV-lea cu vârşa, aşa cum rezultă dintr-o listă de socoteli de pe

---

[317] Ortvay, *Oklevėlek Tm*, p.437.
[318] Pesty Fr., *Krassó*. III, p.259.
[319] G. El Susi, *op. cit.*, p.133-134
[320] J. J. Ehrler, *op. cit.*, p.50.
[321] Doc Val., p.529.

domeniul Remetea[322].

Speciile sălbatice, vânate în arealul văii Dunării de la Gornea până la Moldova Veche, au fost cerbul, căpriorul şi mistreţul. A fost dovedită vânarea unor animale rozătoare: castorul, sau a unor carnivore precum jderul şi bursucul. Cerbul a fost vânat în pădurile de la poalele munţilor Aninei, din hotarul aşezării de la Ilidia, dar şi în pădurile din preajma aşezării de la Remetea. Dovedit cu certitudine în aşezarea din veacul al VIII-lea de la Gornea, bourul se pare că era încă vânat în secolele XIII-XIV, în pădurile din preajma aşezării de la Ilidia[323]. Datele culese din analiza materialului osteologic dovedesc vânarea mistreţului în toate aşezările investigate în sudul Banatului. Având în vedere caracterul parţial al cercetărilor arheologice din aşezări, nu se pot face estimări globale cu privire la ponderea uneia sau alteia din speciile vânate în diferite zone ale Banatului de Sud. În acest stadiu al cercetării, datele obţinute de cercetarea arheologică reprezintă repere privind fauna existentă încă şi vânată în perioada medievală. Din această perspectivă, trebuie reţinută şi dovada vânării unui urs de talie mare, cândva la mijlocul veacului al XIV-lea, în preajma aşezării Remetea din valea Bârzavei. Faptul nu trebuie să surprindă, pentru această zonă, deoarece în actul de hotărnicie al domeniului Remetea-Ersig din anul 1369, un afluent al Pogănişului se numea Pârâul Urşilor[324].

Exploatarea resurselor metalifere din Munţii Banatului a jucat, fără îndoială, un rol extrem de important în economia medievală a spaţiului sud bănăţean. Zonele cu minereuri se întind pe un aliniament cuprins între Bocşa - Oraviţa - Moldova Nouă. Munţii Dognecei, cu exploatările de la Ocna de Fier şi Dognecea, au constituit principala zonă cu resurse de minereu de fier. Cunoscute şi exploatate încă din Antichitate, minele din M-ţii Dognecei au constituit, în veacul al IV-lea, o importantă sursă de metal pentru Imperiul Roman. Resursele din M-ţii Dognecei au fost exploatate, fără îndoială, într-o măsură mult redusă, în perioada medievală, până în momentul atestării lor în izvoarele scrise. La mijlocul veacului al XIV-lea, minele din zona sudică

---

322 I. Dani; C. Feneşan, *op. cit.*, p.149.

323 G. El Susi, *op. cit.*, p.139. Demonstraţia privind existenţa şi vânarea bourului în spaţiul montan al Banatului în secolele XII-XIV nu a fost făcută cu suficiente argumente.

324 *Ibidem*, p.103; DRH, C, XIII, (1366-1370), p.582.

a M-ţilor Dognecei sunt amintite ca o proprietate regală. Actele din 1351 şi 1358 privind satele Secăş şi Biniş, amintesc minele regale (**montane regalis Sekusbanya**), de acolo, numite Baia Secăşului şi Baia (Ocna de Fier)[325].

Implantarea cetăţii regale Cuieşti, din valea Bârzavei, în prima jumătate a veacului al XIV-lea, a avut şi rolul de a controla regiunea mineră a Munţilor Dognecei. Documentul din anul 1395 menţionează anume cetatea Cuieşti şi minele de fier ce aparţineau de ea (*"castrum Kwesd vocatum in comitatu de Crassow habitum, cum villis et montani ferri, ad ipsum castrum spectantibus"*)[326]. Galeriile înguste cu profil mic, găsite la Dognecea şi la Ocna de Fier, ar fi putut fi săpate tocmai în perioada medievală. Exploatarea zăcămintelor metalifere în zona Oraviţa, la Ciclova, este marcată documentar în anul 1437.

S-a dovedit deja, chiar pentru spaţiul bănăţean, utilizarea, în perioada medievală, a unor resurse metalifere secundare, aflate în vecinătatea aşezărilor medievale. La Ilidia, bunăoară, s-au identificat lentile de mineralizaţii feruginoase sub forma limonitului concreţionar[327]. Aceste pălării de fier provenind din zona de oxidaţie a zăcămintelor, se regăsesc la suprafaţă sau la mică adâncime şi, ca atare, erau lesne de exploatat de meşterii feudali.

Cercetarea arheologică a evidenţiat un atelier metalurgic, din veacul al XII-lea, în aşezarea de la Gornea, în Clisura Dunării[328]. Atelierul se prezenta ca o construcţie simplă, cu dimensiunile de 3,25/2,30 m, asemănătoare unei locuinţe contemporane (Fig. 100). Cuptorul de redus minereul se găsea amenajat într-un colţ al atelierului. Structural, s-a păstrat vatra de formă cu dimensiunile de 0,75/0,80 m şi o parte din pereţii din lut ars. Instalaţia de la Gornea îşi găseşte analogii în ateliere din sec. XI-XII din Bazinul Carpatic şi din afara acetuia. Tipologic, el se înscrie într-o serie de cuptoate simple, arhaice dar care au fost utilizate din Epoca Laténe şi până în Evul Mediu. Atelierul metalurgic din veacul al XII-lea de la Gornea a utilizat, fără îndoială, minereuri din pălării de fier, identificate în apropiere, având în vedere faptul că, în zonă, se regăsesc resurse de magnetit, hematit şi limonit[329].

---

[325] DIR. C. XI. (1356-1360), p. 285; V. Achim, în *Banatica*, 12/2, 1993, p.59.

[326] Ortvay, *Oklevélek Tm*, p.250-251.

[327] E. Stoicovici, în *Banatica*, 6, 1981, p. 175.

[328] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op. cit.*, p.102-105.

[329] D. Rădulescu, R. Dumitrescu, *Mineralogia topografică a României*, Bucureştl, 1966, p.197.

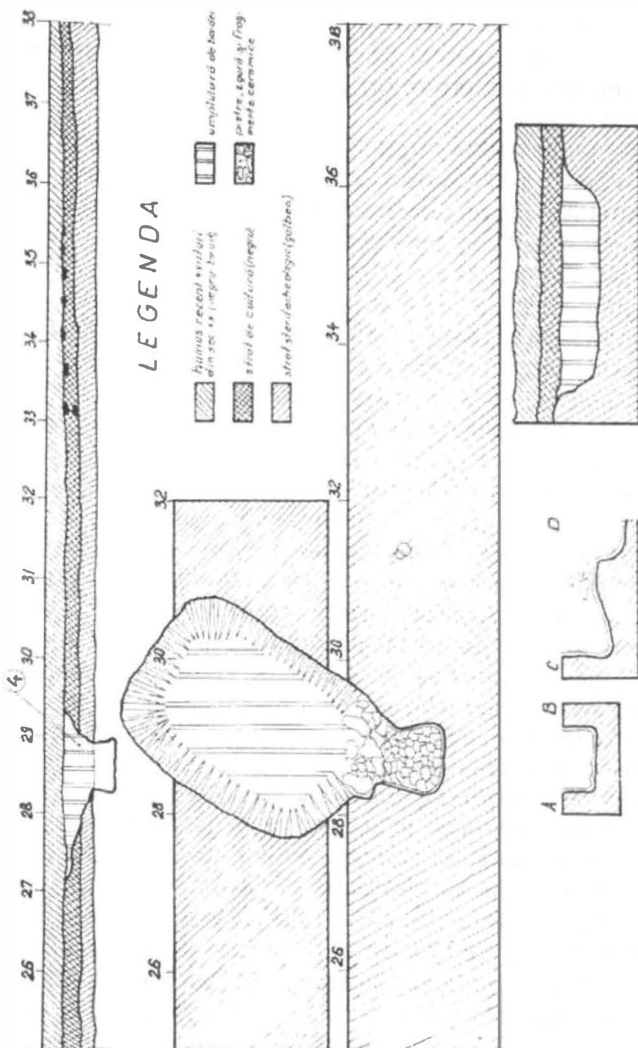

Fig.100. Gornea - Zomoniţa. Plan de situaţie de la atelierul metalurgic (sec. XII).

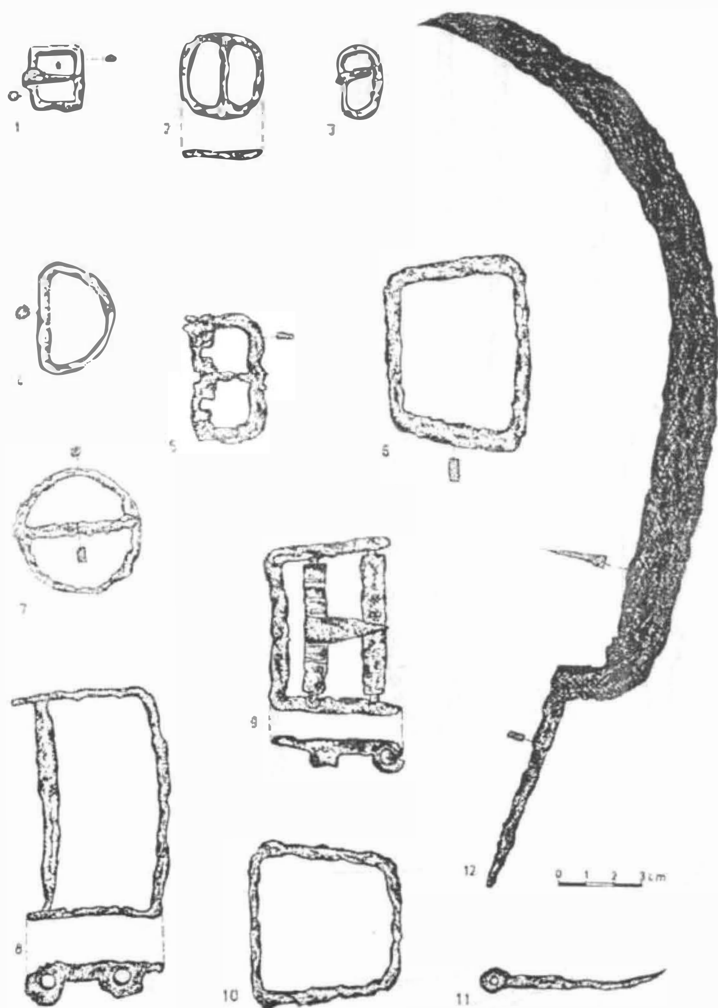

Fig.101. Accesorii de îmbrăcăminte şi unelte gospodăreşti descoperite într-o locuinţă de la Remetea (Berzovia).

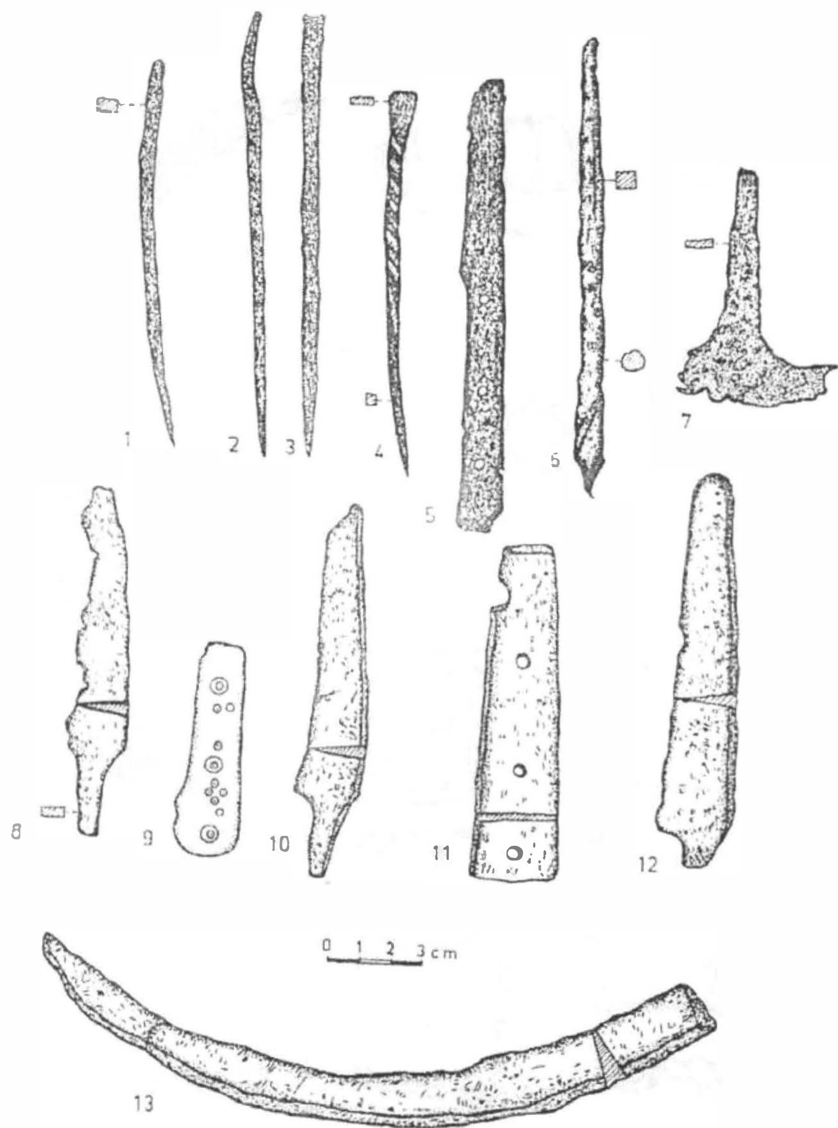

Fig.102. Unelte şi obiecte de uz gospodăresc descoperite într-o locuinţă de la Remetea (Berzovia).

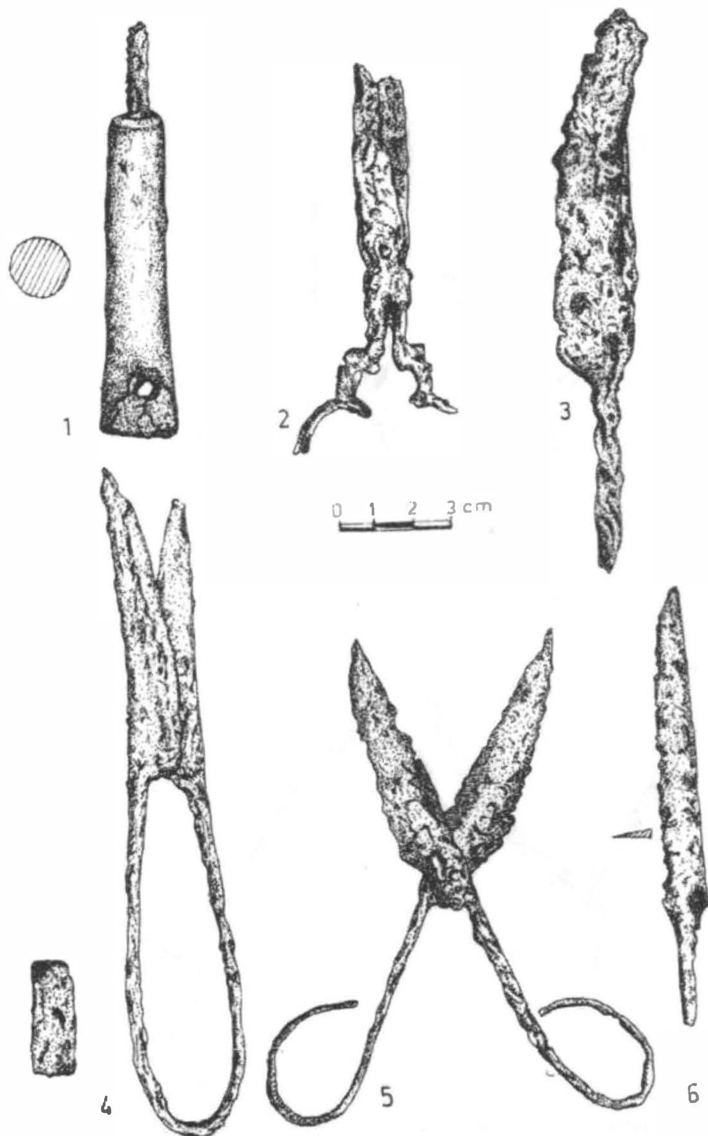

Fig.103. Ilidia - Sălişte. Obiecte de uz gospodăresc (sec. XIV).

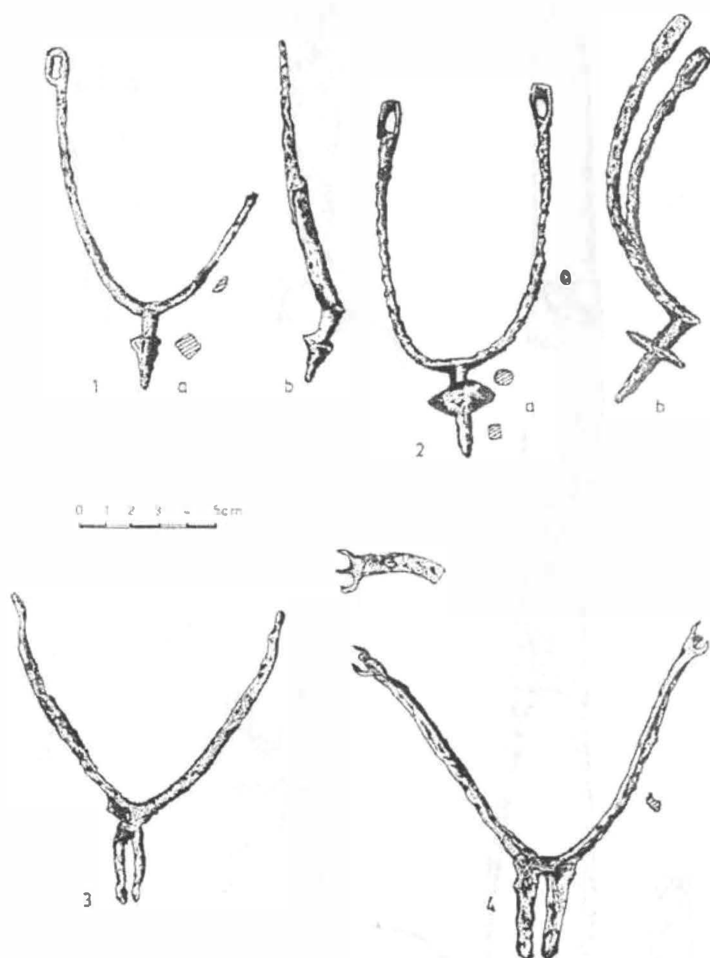

Fig.104. Pinteni din sec. XII - XIV, descoperiţi la Ilidia - Obliţa. 1. Ilidia - Sălişte, 2. Berzovia.

Urmele activităţi metalurgice, evidenţiate sub forma unor zguri sau bucăţi de metal, s-au găsit în arealul unor aşezări din valea Vicinicului, la Ilidia, Berlişte, în valea pârâului Ciclova, la Vrăniuţ, bunăoară. Obiecte de uz casnic, pintenii şi piesele de harnaşament, uneltele şi chiar o parte din podoabele găsite în aşezări şi necropole fac dovada activităţii meşteşugăreşti în spaţiul montan al Banatului. Informaţii din izvoare scrise, apariţia unor podoabe luxoase, şi nu în ultimul rând, circulaţia monetară indică schimburi comerciale cu lumea central europeană şi sud dunăreană. Activitatea unor meşteşugari, care deserveau aşezările rurale sau curţile feudale bănăţene, a fost consemnată, sub o formă sau alta, în acte de cancelarie din sec. XIV-lea. Meşterii fierari şi cojocarii din satul Zeradahel au fost consemnaţi într-un document din anul 1362[330]. Informaţii de primă importanţă despre activitatea unor meşteri şi. în egală măsură, despre mărfurile de lux cumpărate pentru curtea feudală Remetea, aflăm dintr-o listă de socoteli din anul 1372 sau 1378. A fost amintită, în acest context, activitatea unor meşteri dulgheri, fierari, olari, pielari, croitori şi chiar a unui găitanar (**filator ligaturarum**)[331]. Nu avem informaţii despre activitatea constructorilor medievali din spaţiul bănăţean. Mărturiile arheologice sugerează că s-a apelat la meşteri pietrari, specializaţi, în cazul unor biserici parohiale mai mari cum a fost, bunăoară, cea de la Remetea. Prezenţa în zonă a unor şantiere mănăstireşti franciscane au oferit, în multe cazuri, o soluţie pentru comanditarii monumentelor[332].

Accesoriile de îmbrăcăminte în cadrul curţii Remetea (fig.101) sau obiectele casnice din locuinţe din sec. XIV de la Ilidia (fig.102/8-12; 103) au fost produse în ateliere rurale. Produse locale au fost, de asemenea, uneltele meşteşugăreşti şi agricole descoperite în vatra unor aşezări bănăţene (fig.101/11, 12; 102). Necesităţile de metal pentru producerea de arme, vârfuri de săgeţi şi pinteni, au fost evidente. Ilustrative pentru acest aspect sunt descoperirile de la Gornea (sec.XII-XIII), pintenii din locuinţa-turn şi din aşezarea de la Ilidia (sec.XII-XIII), sau de la Remetea (Fig. 104). În spaţiul montan al Banatului, se cunosc, până în momentul actual, spade descoperite la Jupa, Măru şi o alta

---

330 DRH, C, 12, (1361-1365), p.69-70.

331 I. Dani, C. Feneşan, *op. cit.*, p.150-151.

332 V. Vătăşianu, *op. cit.*, p.149; C. Popa, în *Pagini de veche artă românească*, 4. 1981 p. 79 şi urm.

existentă la Muzeul din Vârşeţ. Exemplarele de la Jupa şi Poiana Mărului au fost atribuite cronologic intervalului de la sfârşitul secolului al XIII-lea, eventual începutul secolului al XIV-lea[333].

În zona dunăreană a Banatului au apărut şi ateliere de orfevrărie, unde se lucra o parte din produsele artei minore: cercei de tâmplă, inele şi brăţări torsadate. Descoperirea, în apropiere de Vârşeţ, a unei matriţe pe care se puteau lucra plăcuţe din argint purtate pe frunte, dovedeşte existenţa unui centru local pentru producerea acestor podoabe. Moda acestor diademe sau fruntarii se constată odată cu veacul al XII-lea, de o parte şi cealaltă a culoarului dunărean[334].

Prelucrarea oaselor şi coarnelor de animale a fost practicată în aşezările rurale bănăţene, în scopuri utilitar gospodăreşti. Descoperirile din locuinţele de la Ilidia - Funii (sec.XII-XIII), Ilidia - Sălişte (sec.XIV) şi Berzovia au evidenţiat mânere de cuţite (Fig. 102), ace şi accesorii lucrate din os cu multă îngrijire. Ceramica uzuală este nelipsită atât în inventarul locuinţelor rurale, cât şi în cadrul reşedinţelor feudale. Din această perspectivă, olăritul a fost, în intervalul sec.X-XIV, o ocupaţie meşteşugărească importantă. Imaginea cu privire la evoluţia ceramicii în secolele X-XI, a centrelor de producţie care au funcţionat în acest interval în spaţiul bănăţean, este difuză, având în vedere absenţa unor cercetări în aşezări. Investigaţiile arheologice în aşezările de la Gornea, Ilidia şi Moldova Veche, au oferit repere pentru cunoaşterea ceramicii din secolele XII-XIII. Odată cu veacul al XIV-lea, izvoarele scrise atestă olari sau comerţul cu oale[335]. Un atelier de olărie din veacul al XII-lea a fost identificat în vatra aşezării medievale de la Gornea[336]. Acesta a fost amenajat sub forma unei construcţii monocelulare cu podeaua adâncită în pământ (Fig. 105). Cuptorul propriu-zis de ars oale a avut o formă circulară şi era structurat în două camere despărţite printr-un grătar. El se înscrie, din punct de vedere tipologic, în seria cuptoarelor de ars oale cu două camere şi

---

[333] Z. Pinter, în *SCIVA*, 2, 1986, p. 184-188.

[334] D. Ţeicu, în *Banatica*, 12/1, 1993, p.242.

[335] Gospodăria unui ţăran olar (Benedictus lutificulus) de pe o uliţă a târgului a fost consemnată la Ersig; *Doc. Val.*, p.222-223; Comerţul cu oale este atestat pe domeniul Remetea, în anul 1372, într-o listă de socoteli; I. Dani, C. Feneşan, *op. cit.*, p.150.

[336] I. Uzum, D. Ţeicu, în *Acta MN*, 15, 1978, p.296-300.

tiraj vertical, cunoscute şi utilizate din preistorie şi până în epoca medievală[337]. Dimensiunile modeste dovedesc că atelierul de olărie de la Gornea avea menirea de a satisface nevoile comunităţii locale şi eventual ale unor aşezări din vecinătate. Descoperirea de la Gornea este semnificativă, din punctul de vedere al cunoaşterii economiei medievale, cât şi al tehnologiei medievale.

Aşa cum consemnam mai sus, cercetările de la Gornea, Moldova Veche şi Ilidia au oferit repere pentru cunoaşterea caracteristicilor ceramicii din secolele XII-XIII din sudul Banatului. Vasele au fost lucrate din lut în amestec cu nisip şi mică, în proporţii diverse, ceea ce conferă un aspect nisipos. Cea mai mare parte a ceramicii descoperite a fost lucrată la roată. În urma arderii vaselor, se întâlnesc nuanţele brune, negru-brune şi cărămizii, conferite de intensitatea şi felul arderii. Repertoriul formelor, întâlnite în aşezări, este extrem de modest pentru acest interval cronologic. Oala simplă, numită uneori în literatura arheologică şi vasul borcan, reprezintă forma tipică, nelipsită din inventarul locuinţelor. Puţine castroane şi căldări din lut se regăsesc alături de oale. S-au propus diverse tipologii pentru oala din secolele XII-XIII, având drept criterii de operare înălţimea, diametrul vasului şi profilul buzei (Fig. 110; 111). Motivele ornamentale au fost realizate sub forma unor inciziuni şi impresiuni, dispuse, de obicei, pe jumătatea superioară a oalelor. Repertoriul ornamentelor se reduce în cele mai multe cazuri la grupuri de linii simple sau în benzi, asociate uneori, cu impresiuni (Fig. 111). Alături de oale, în locuinţele din aşezările sud bănăţene se regăsesc căldările din lut, de formă tronconică, cu buza teşită orizontal, prevăzută cu două urechiuşe pentru suspendare. Căldări din lut au fost identificate în inventarul atelierului de olărie de la Gornea, într-o locuinţă din sec.XII-XIII de la Ilidia şi la Berzovia-Pătruieni. Uneori, în cazul ceramicii medievale din Banat, au fost constatate semne pe fundul vaselor. Astfel, la Gornea, pe fundul unor oale atribuite secolelor XII-XIII, s-au întâlnit redate în relief semnul crucii şi svastica. Semnificaţia acestor semne a fost doar bănuită, ele fiind apreciate ca semne de meşter, însemne magice ori simple ornamente[338]. Având în vedere faptul că însemnul meşterului a fost

---

[337] N. J. Steve, în *Dictionnaire archéologique des téchniques*, I, Paris, 1963, p.242; J. Duhanel, în *Acta PA*, 9/10, 1979, p.72; S. Baraschi, în *SCIVA*, 25, 3, 1974, p.464-470; O. Toropu, *op. cit.*, p.154,pl.20.

[338] M. Comşa, în *SCIV*, 13, 2, 1961, p.298 şi urm.; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, Bucureşti, 1972, p.133.

utilizat frecvent în cursul Evului Mediu, se poate admite că semnificaţia plauzibilă pentru semnele de pe fundul vaselor va fi fost cea a meşteşugarului care le-a produs. Ceramica din aşezările medievale bănăţene îşi găseşte analogii aproplate, din punct de vedere al formelor, facturii şi ornamentelor, în descoperiri din secolele XII-XIII din zonele învecinate ale Transilvaniei, Olteniei şi sudului Dunării[339].

În inventarul, nu foarte bogat, al unor locuinţe, îşi face apariţia, odată cu veacul al XII-lea, ceramica smălţuită. Descoperirile timpurii, din secolele XI-XII, din zona dunăreană a Banatului, sunt puţine şi se pot consemna până în momentul actual doar cele de la Gornea - Zomoniţă şi Drobeta Turnu Severin[340]. Din formele fragmentare recuperate de la Gornea, s-a putut reconstitui un ulcior şi o cană cu mănuşă, ambele fără motive decorative. Vasele au fost lucrate din lut cu mult nisip şi au fost acoperite, la exterior, cu smalţ verde. Prezenţa ceramicii smălţuite din secolele XIII-XIV, în aşezările bănăţene, are o pondere cu mult mai mare, spre deosebire de perioada anterioară. Ea a fost consemnată atât în culoarul dunărean de la Turnu Severin, Gornea, Moldova Veche, cât şi în aşezările de la Mehadia, Ilidia şi Gherteniş din spaţiul intramontan al Banatului. Ulcioarele cu gât prelung şi corpul bombat, piriform, sunt nelipsite în toate aşezările (Fig. 109). Ele au fost decorate în tehnica numită cu "cornul", sub forma unor cercuri din humă albă, dispuse în diverse combinaţii. Se întâlnesc în locuinţe, alături de ulcioare, căni cu mănuşă şi castroane cu picior inelar. Ceramica din aşezările bănăţene, din secolele XIII-XIV, a fost decorată cu smalţ monocrom de culoare verde-măslinie. Alături de motivele cu cercuri din humă albă şi zgrafitate, au fost preluate motive comune ceramicii uzuale, precum canelurile, impresiuni şi pastile aplicate. O chestiune importantă, la care arheologia medievală a oferit un răspuns, o reprezintă identificarea centrelor de producţie ale ceramicii smălţuite din spaţiul bănăţean[341]. S-a făcut deja dovada că aşezarea de la Gornea în sec.XIII-XIV a fost

---

[339] O. Toropu, *op. cit.*, p.171, pl.15-16; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p.66-68; D. Minić în *Sirmium*, 11, 1980, p.24 şi urm.; V. Bikić, *Srednovekovna keramika Beograda*, Belgrad, 1994, p.44 şi urm.; D. Minić, în *Balcanoslavica*, 3, 1974, p.60-72.

[340] C. Nicolaescu, în *SCIVA*, 6, 2, 1959, p.86; B. Slătineanu, *Studii de artă populară*, Bucureşti, 1972, p.96, fig.1, 3, pl.V; D. Ţeicu, în *SCIVA*, 34, 3, 1983, p.283 şi urm.

[341] D. Ţeicu, în *Kulturraum Mitteleren und unteren Donau*, Reşiţa, 1995, p.149-153.

un centru de producere a ceramicii cu smalţ verde măsliniu. Observaţiile asupra ceramicii smălţuite din veacul al XIV-lea de la Ilidia au pus în evidenţă analogii de formă, factură şi decor cu cele ale ceramicii uzuale, care susţin existenţa unui centru de producere şi în această zonă. Tehnologia smălţuirii vaselor a fost asimilată în secolele XIII-XIV de meşterii locali din aşezările bănăţene. Se cuvine subliniată această constatare, extrem de importantă atât pentru economia medievală a zonei, cât şi din punct de vedere al asimilărilor tehnologice medievale. Acumulările semnalate în domeniul producerii ceramicii smălţuite s-au făcut sub impulsul venit dinspre centrele importante ale lumii bizantino-balcanice. Politica activă a Imperiului Bizantin, în secolele XI-XII, pe linia Dunării, a favorizat, fără îndoială, şi schimburile economice şi culturale cu spaţiul sud-est european. Circulaţia oamenilor, a ideilor şi a bunurilor materiale şi culturale în secolele XIII-XIV, de-a lungul "coridoarelor culturale" care legau spaţiul bănăţean de cel balcanic, a contribuit în bună măsură la formarea centrelor de olărie smălţuită din Banat[342].

Importul unor produse de lux, la sfârşitul veacului al XIV-lea, mătase, catifea şi stofe, aduse la Remetea, în valea Bârzavei, tocmai de la Köln, sau din Boemia, a fost consemnat în documentele vremii[343]. Se importau, în aceeaşi vreme, pentru acelaşi domeniu feudal, mirodenii venite din Orient. Fragmente provenind de la vase de sticlă, găsite în locuinţe din secolele XII-XIII de la Ilidia şi Gornea, sugerează importul acestor produse din centre bizantine sau central europene.

Genovezii, atât de activi în comerţul european în veacul al XIV-lea, au integrat spaţiul bănăţean, datorită poziţiei sale geografice, în rutele lor comerciale. Actul din anul 1279 întărea privilegiul negustorilor genovezi de a circula liber, fără vamă, cu mărfurile care le aduceau dinspre Marea Neagră spre Ungaria. Drumul comercial al genovezilor urma **"apa Dunării şi pe uscat, venind de la Orşova spre Timişoara până la Buda"**[344]. Datorită poziţiei geografice favorabile în care se afla amplasată, Orşova a avut importante rosturi comerciale şi vamale în cursul veacului al XIV-lea. Acelaşi rege, Ludovic I, oprea, în anul

---

[342] R. Theodorescu, *op. cit.*, p.340 şi urm.

[343] I. Dani, C. Feneşan, *op. cit.*, p.151, "*item domino Bano comparui decem wlnas pannorum Coloniensium; item domino nostro vidcliet magistro Nicolao comparaui secundum dimidium wlnas pareni bochemicali LXVI denarios*".

[344] *DIR, C, XIV*, (1341-1350), p.486.

1373, comercializarea sării de la ocnele muntene pe drumul comercial de la Orşova spre Timişoara[345]. Documentele de la sfârşitul secolului al XIV-lea au consemnat o unitate de măsură specifică Banatului, **câbla de Timişoara** ("cubulus Themessiensis")[346].

Absenţa informaţiilor din izvoarele istorice cu privire la amploarea şi natura comerţului de mărfuri, în secolele XI-XIV, lasă extrem de puţine posibilităţi de cunoaştere a acestui aspect al economiei medievale. S-a apreciat, pentru spaţiul Haţegului, din vecinătatea zonei montane bănăţene, cu resurse şi condiţii geografice asemănătoare, că obştile săteşti în veacurile XI-XIV au produs doar necesarul de hrană. Constituirea unei rezerve se putea face doar în domeniul creşterii animalelor, unde comunităţile româneşti aveau anumite obligaţii şi dări[347]. Revenind la spaţiul sud bănăţean, încercarea de apreciere a rezervelor disponibile pentru schimb ale aşezărilor rurale ne plasează cu totul în domeniul ipotezelor. Schimburi au existat, fără îndoială, pe tot parcursul perioadei secolelor XI-XIV, dovadă fiind monedele găsite în aşezări şi morminte, amploarea şi natura acestora fiind greu de precizat. Odată cu veacul al XIV-lea, documentele scrise consemnează existenţa târgurilor zonale (**forum provinciali**) ce aveau loc în spaţiul bănăţean. Astfel de târguri se organizează, în anul 1330, pe valea Bîrzavei, la *Bodugazum folua* şi Şemlac, la Vârşeţ (Ersumlov) şi la Tyvissed şi Srediştea Mare[348]. O parte din aceste locuri de târg, bunăoară cel ce se ţinea la *Bodugazum folua*, a fost menţionat, din nou, în anii 1343 şi 1370, cu prilejul unor conflicte ce-au avut loc tocmai în zilele de târg[349]. Aşezările ce-au beneficiat de condiţii economice favorabile şi de un spor demografic, au putut organiza târguri ale ţinutului, neconsemnate însă în actele scrise. În prima jumătate a veacului al XV-lea, în Banat, sunt consemnate 13 aşezări care au evoluat la rangul de târg (**oppidum**)[350].

---

[345] Pesty, *Szöreny*, III, p.6, scrisoarea regelui adresată soţiei şi fraţilor lui Benedict Himfy stipula că "*sales transalpini nequam in regnum nostrum adducantur*".

[346] I. Dani, C. Feneşan, *op. cit.*, p.149.

[347] R. Popa, *op. cit.*, p.207.

[348] Gy. Györffy, III, p.488... "*Per fore provincialia eiusdem Comitatu. videlicet in foro Mezeusumlou. in villa Bodugazunnfalva, Erthsumou, Tyvyssed et foro Zeredahel... convocassent*".

[349] *DIR, C. XIV*, (1341-1350), p.175; Pesty Fr., *Krassó*, III, p.99, "*consuetum forum*".

[350] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, p.135.

Amplasarea unor târguri de-a lungul arterelor naturale de comunicaţie, cum sunt, bunăoară, cele de la Orşova, Mehadia, Sebeş, Caran şi Lugoj, a favorizat organizarea unor locuri de desfacere şi comercializare a produselor. Amplasarea locurilor de târg a fost, fără îndoială, determinată şi de reţeaua de drumuri medievale. Reconstituirea traseelor principalelor căi de comunicaţie, din secolele XIII-XV, se poate face pe baza puţinelor informaţii oferite de izvoarele scrise şi de cercetările de teren. Banatul a reprezentat o punte de legătură între Câmpia Panonică şi sud-estul european, prin culoarul Dunării şi, în egală măsură, a făcut legătura în zona pontică. Documentul din anul 1349, invocat pentru legăturile comerciale ale genovezilor, menţiona, în acelaşi timp, un important drum de comerţ care pornea de la Orşova spre Timişoara, până la Buda. Tronsonul de drum, care străbătea spaţiul montan al Banatului de la Orşova, Mehadia, Caransebeş, suprapunea traseul unei importante artere de circulaţie romane ce lega antica Dierna de Tibiscum. Traseul drumului roman care pornea de la Jupa spre Ciuta prin valea Bistrei a fost amintit în actul de hotarnicie din anul 1411 ("magnam viam in cacuminibus eorundum moncium") [351]. Cealaltă arteră romană pornea tot de la Dunăre, de la Lederata, ocolind pe la vest spaţiul montan, prin Iam - Vărădia - Berzovia, pentru a ajunge, din nou, la Tibiscum[352]. O parte din traseul drumului roman din această zonă a fost utilizat şi în secolele XIII-XV. Un drum important pornea din Horom, încă la sfârşitul secolului al XIII-lea, spre Subotita şi Vârşeţ (**magnam viam ab Armenis in Horom ducentem**)[353] (Fig.113). Traseul acestuia, spre nord, ocolea dealurile Vârşeţului, străbătea câmpia Moraviţei până la Şemlac. Fără îndoială că a fost utilizat şi traseul drumului roman prin valea Caraşului şi a Ciornovăţului, de la Iam, Vărădia, Surduc, Fizeş, ajungea la Berzovia, iar celălalt traseu prin Doclin, Biniş, ajungea la Bocşa. Avem confirmarea, printr-un act de hotărnicie al moşiei Biniş, din anul 1351, că drumul roman de la Biniş la Bocşa era cunoscut şi utilizat[354]. Un pod amenajat peste Bârzava, la Şemlac, a fost ridicat încă la sfârşitul veacului al XIII-lea[355]. De la Şemlac, pornea un drum, de-a lungul

---

[351] *DRH, C, IV*, (1341-1350), p.486; Pesty, Krassó, III p. 275, actul din 10 aug. 1411.

[352] O. Răuţ, O. Bozu, R. Petrovszki, în *Banatica*, 4, 1977, p.141-144.

[353] Gy. Györffy, *op. cit.*, III, p.482.

[354] V. Achim, în *Banatica*, 12/2, 1993, p.59.

[355] Gy. Györffy, *op. cit.*, III, p.494.

Bârzavei, prin Şoşdea, la Ersig, iar de aici, de-a lungul Pogănişului, traversa ultimele prelungiri ale M-ţilor Dognecei până la Lugoj[356].

Despresiunea intramontană Almăj comunica cu spaţiul sud-bănăţean printr-un drum transversal, ce urmărea traseul unui drum roman (Fig. 113). Din drumul princi-pal care pornea de la Dunăre, s-au desprins două ramificaţii de-a lungul văii Vicinicului şi Nerei, care se uneau în apropiere de Slatina Nera, pentru a traversa zona minieră Sasca până la Şopotu Nou. Drumul care traversa râul Nera din Sasca, pentru a ajunge în Almăj a fost consemnat documentar în anul 1367[357].

Alături de arterele principale de comunicaţie, ce legau spaţiul Dunării de câmpia din nordul Banatului, au existat, de-a lungul perioadei medievale, drumuri mai mici care făceau legături între sate. Ele sunt menţionate uneori ca semne de hotare, ca în cazul moşiei Biniş, din anul 1351, când este amintit drumul de la Bănia, sau al moşiei Secaş, la 1358, dar şi din alte zone[358].

---

[356] *DRH. C, XIII*, (1366-1370), p.581-582, *"pe un drum mare, pe care se merge de la zisa moşie Ersig spre Şemlac"* ... *"drumul ce duce de la Ersig la Lugoj"*.

[357] DRH, C, XIII, 1994, p. 357 *"latam viam ultra fluvium Nyarag"*; Gy. Györffy, op. cit. III, p. 475.

[358] *DRH. C. X*, p.138 menţionat *"quamdam parvam viam"*; p.161, un drum ce venea din satul Gamza; *DRH. C. XII*, p.11 două drumuri în apropiere de Bănia; V. Achim, în *Banatica*, 12/2, 1993, p.58 *"via que venit de Banya"*.

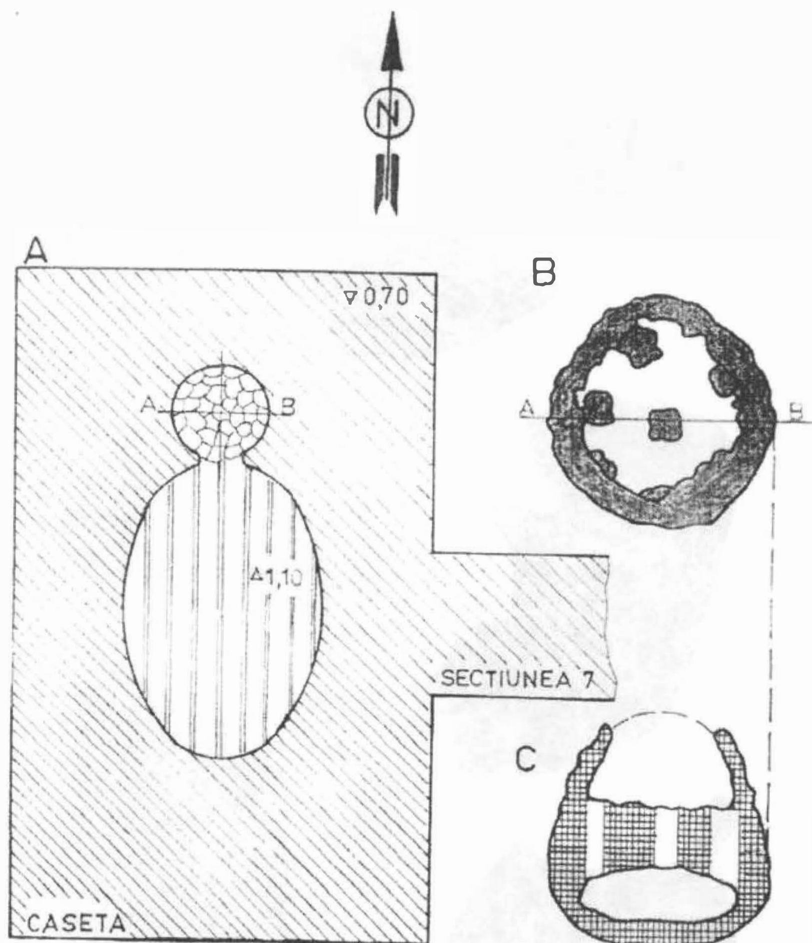

Fig.105. Gornea. Plan de situație cu atelierul de olărie (sec. XII).

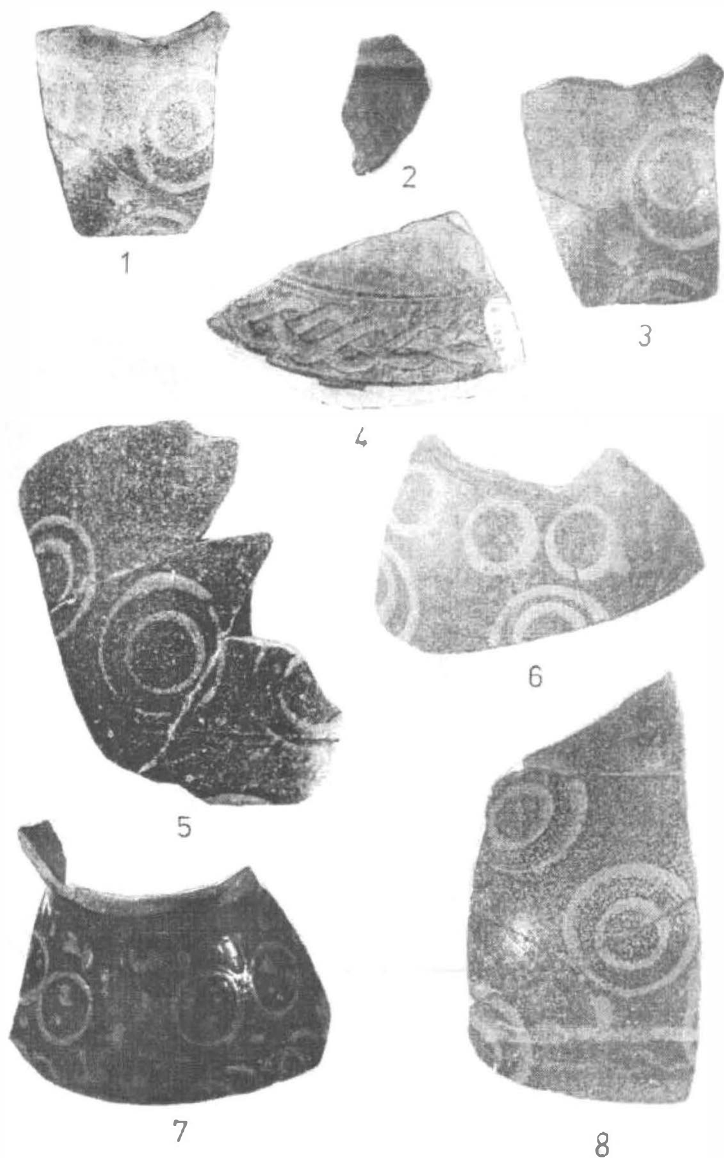

Fig.106. Gornea. Ceramică smălţuită (1-7) Moldova-Veche (8).

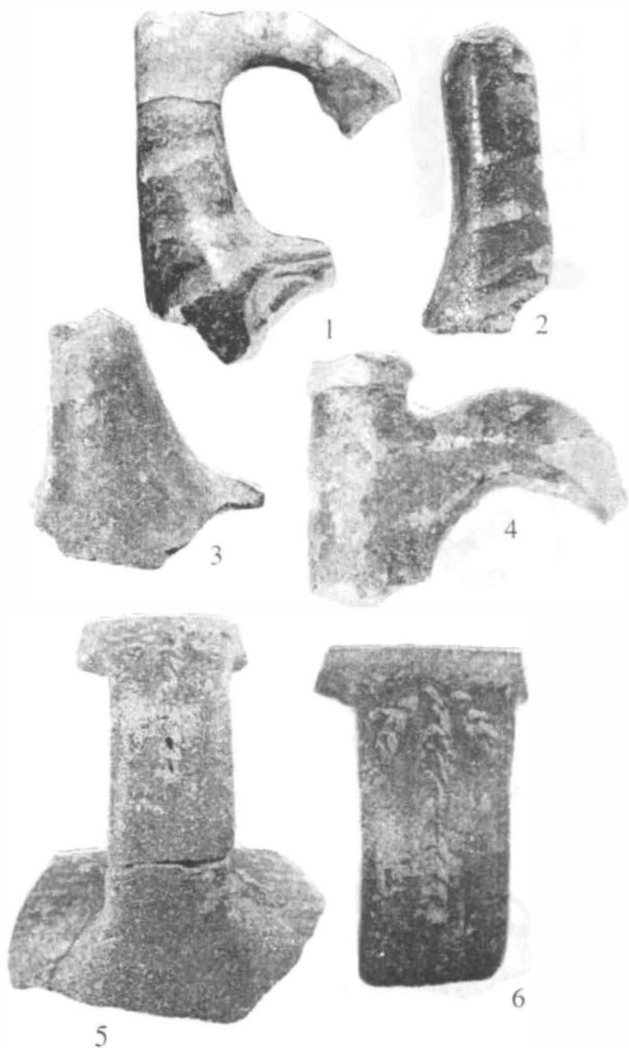

Fig.107. Ilidia. Ceramică smălțuită (sec. XIV).

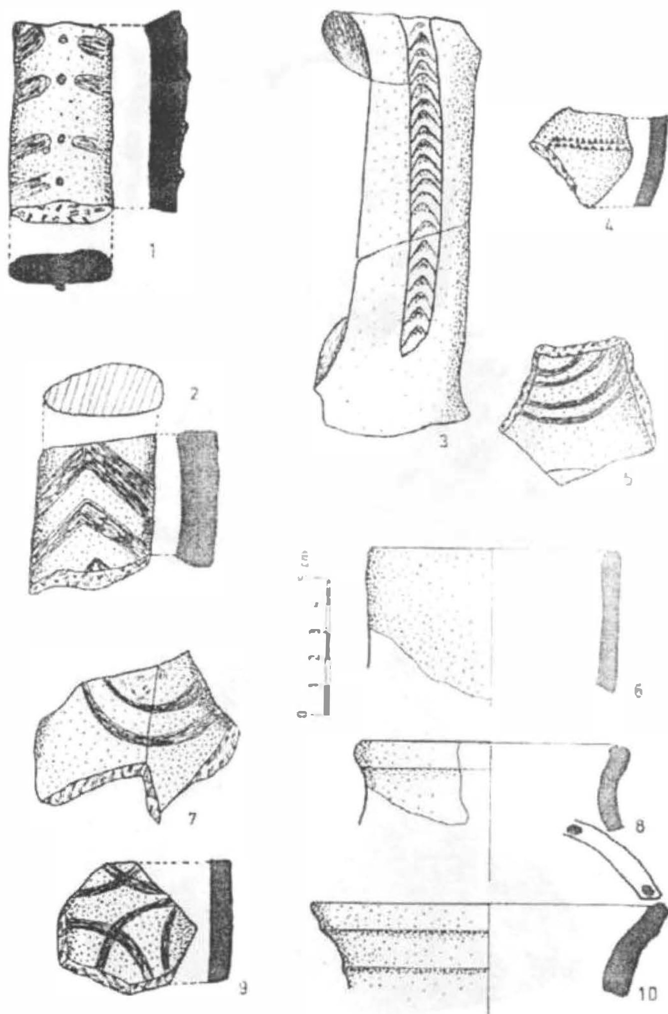

Fig.108. Ilidia - Sălişte. Ceramică smălţuită (sec. XIV).

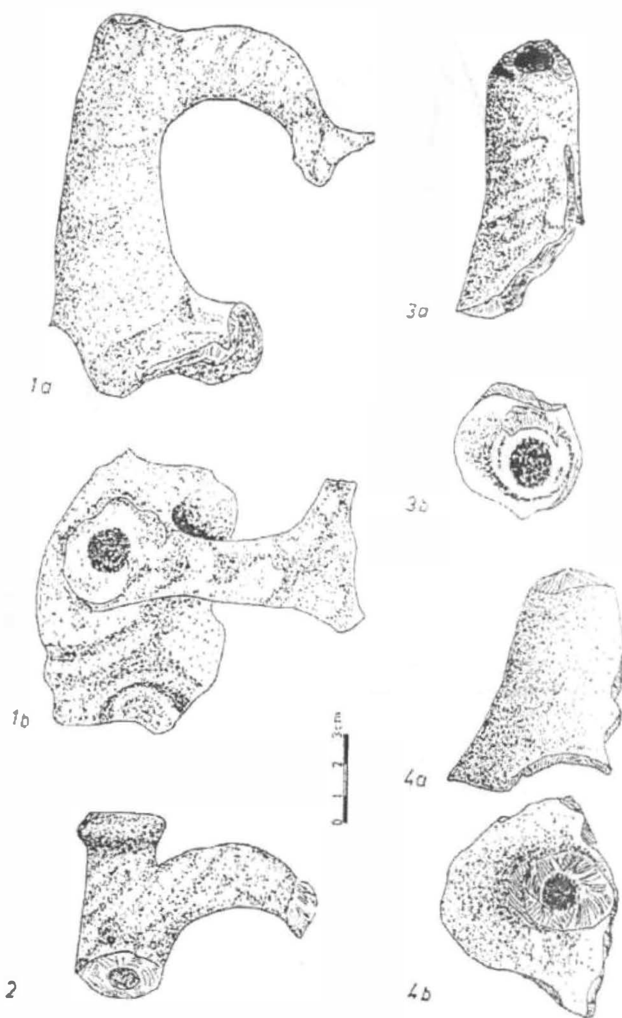

Fig.109. Ilidia - Săliște. Fragmente de ulcioare smălțuite (sec. XIV).

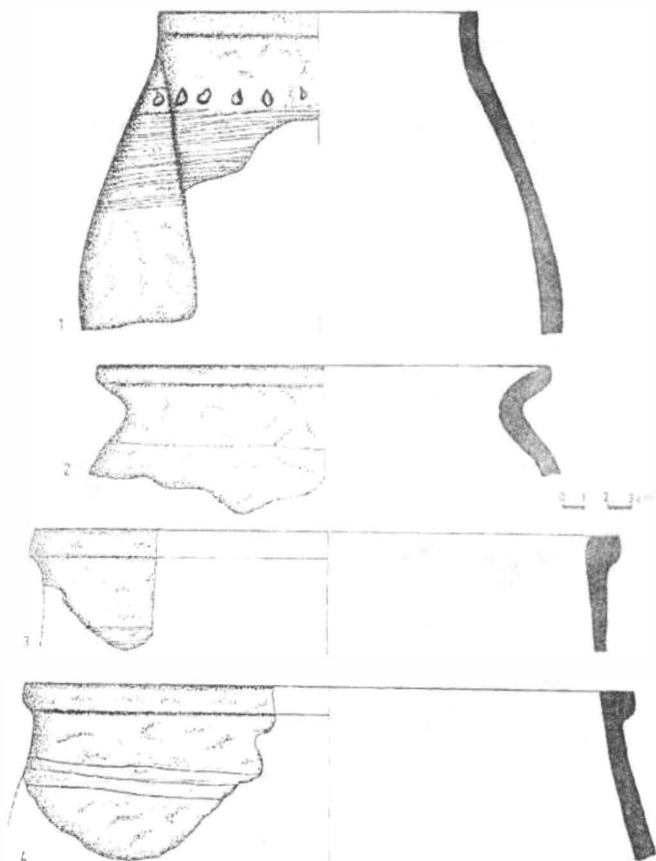

Fig.110. Gornea. Ceramică de uz comun (sec. XII).

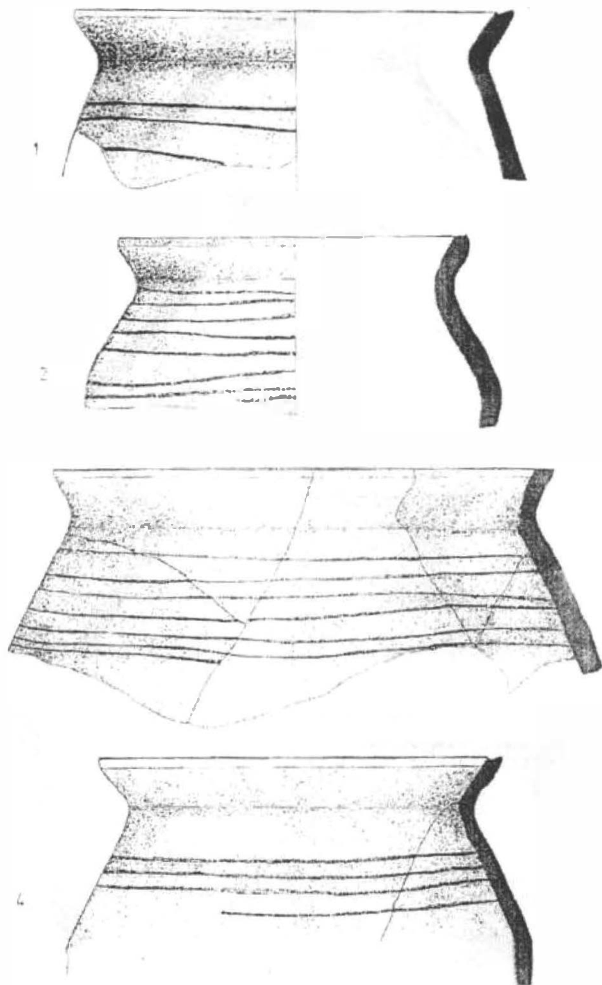

Fig.111. Ilidia - Funii. Ceramică de uz comun (sec. XII-XIII).

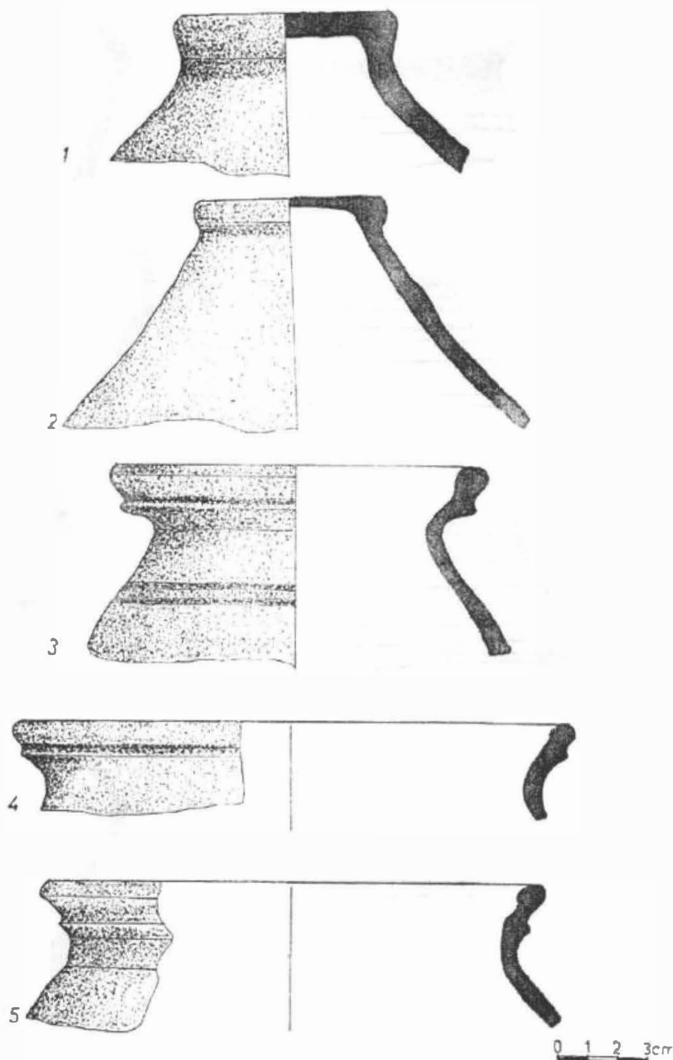

Fig.112. Ilidia - Sălişte. Ceramică de uz comun (sec. XIV).

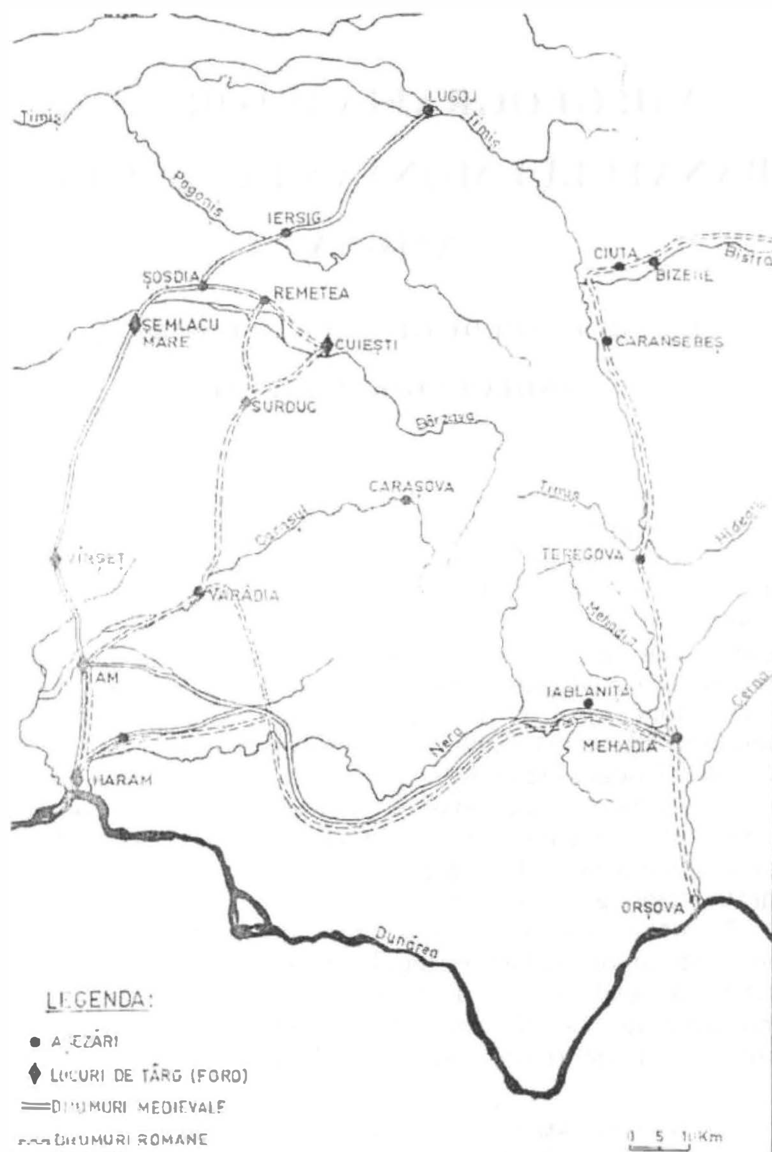

Fig.113. Drumuri medievale şi târguri ale Banatului montan .

VII. GEOGRAFIA ISTORICĂ A BANATULUI MONTAN ÎN SECOLELE XIII-XV

I. CERCETĂRI DE GEOGRAFIE ISTORICĂ ŞI ARHEOLOGIE MEDIEVALĂ

Reconstituirea geografiei istorice a Banatului Montan nu poate fi decât rezultatul unor cercetări interdisciplinare care au cumulat informaţiile obţinute de cercetarea istorică a aşezărilor şi arheologia medievală. S-a evidenţiat, deja în istoriografia europeană, interdependenţa care există între geografia istorică şi arheologia aşezărilor medievale[1]. Reconstituirea peisajului cultural medieval (*mittelalterliche Kulturlandschafen*) constituie scopul primordial al unei cercetări istorico-geografice. Acest deziderat poate fi realizat doar prin coroborarea informaţiilor obţinute de cercetarea istorică şi arheologia medievală[2]. Evidenţierea influenţei formelor de relief, a apelor, asupra tipului de aşezare, a populaţiei, a economiei aşezărilor presupune o cercetare interdisciplinară, nu întotdeauna uşor de realizat. Izvoarele scrise şi arheologia medievală au rol de primă importanţă în realizarea geografiei istorice a unei zone[3].

Revenind la un spaţiu vecin Banatului montan, o reconstituire a geografiei istorice a Ţării Haţegului în secolele XIII-XV a evidenţiat caracterul absolut necesar al cercetării interdisciplinare. Radu Popa a remarcat atunci că, întocmirea hărţii medievale a Haţegului, având ca suport doar informaţiile scrise, comportă un risc şi o doză de

---

[1] H. Jäger, în *ZfAM*, 6, 1978, p. 7 şi urm.; D. Denecke în *Zf.AM*, 3, 1975, p. 7-11; K. Fehn, în *BDL*, 116, 1980, p. 330-346.

[2] D. Denecke, *op.cit.*, p. 7-10; H. Jäger, *op.cit.*, p. 7-8.

[3] H. J.Jäger, *op.cit.*, p. 9-21.

aproximaţie, atâta vreme cât aceste surse istorice nu sunt confruntate cu cercetări exhaustive de arheologie medievală[4].

Reconstituirea geografiei istorice a spaţiului montan al Banatului pe care o configurăm mai jos are ca suport informaţia izvoarelor scrise şi documentaţia arheologică acumulată cu privire la aşezări. Ea îşi propune să evidenţieze, pe baza celor două coordonate amintite, ponderea şi rolul elementului românesc în cadrul habitatului medieval din Banat. Geografiile istorice de până acum consacrate acestui spaţiu au fost realizate în exclusivitate pe baza informaţiilor din izvoarele scrise. Acest fapt a lăsat în umbră sau a eliminat de pe hartă aşezări şi zone întregi. Cercetările de arheologie medievală din ultimele două decenii au îmbogăţit baza de date privind habitatul medieval şi în egală măsură au nuanțat informația istorică despre vechimea satelor bănățene[5]

Cercetarea istoriei satelor bănăţene, odată cu consemnarea lor în izvoarele scrise ale veacului al XIII-lea şi urmărirea evoluţiei lor până la sfârşitul veacului al XV-lea, presupune răspunsuri la probleme esențiale. Trebuie stabilit numărul satelor care au existat în acest interval şi vechimea fiecăruia dintre ele. În măsura în care sursele istorice o îngăduie, se poate stabili mărimea, structura internă şi hotarele aşezărilor. O parte din problemele satului medieval bănăţean, bunăoară, cele privitoare la amenajările intravilane, la structura casei şi gospodăriilor, la economia medievală au fost deja abordate[6]. Ne vom ocupa în acest context doar de chestiunile privind identificarea şi localizarea satelor bănăţene, de stabilirea hotarelor şi a regimului juridic. Documentele de cancelarie oferă informaţii inegale despre aşezările din spaţiul montan bănăţean. Zonele periferice, de câmpie din jurul dealurilor bănăţene au intrat în sfera de interese a regatului maghiar cu mult mai timpuriu, comparativ cu zonele închise, din interiorul spaţiului montan al Banatului. Este evident în acest context că, pentru aceste spaţii de câmpie, beneficiem de informaţii despre aşezări şi regimul acestora încă de la începutul veacului al XIV-lea, în timp ce satele din depresiunea intramontană Almăj, bunăoară intră în conul de lumină al izvoarelor istorice în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Cazul cel mai reprezentativ este Valea Bârzavei. Informaţiile

---

[4] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 78.

[5] Vezi p. 90-98 din această lucrare.

[6] Vezi p. 225-235 din această lucrare.

despre aşezările din zona cursului mijlociu, unde s-a aflat domeniul familiei Himfy[7], de la care s-a păstrat o bogată arhivă, sunt numeroase şi nuanţate, în timp ce aşezările de pe cursul superior, de la poalele Semenicului, intră în atenţia cancelariei regale odată cu mijlocul veacului al XV-lea. O semnificaţie aparte o incumbă cele două acte de partaj a domeniului Remetea - Erslg, din anii 1377-1378 şi 1389, între membrii puternicei familii Himfy. Ele au elementele unor inventare cuprinzând numărul satelor, al morilor şi al numărului de familii iobăgeşti existente pe domeniu[8]. Documentele turceşti de la mijlocul veacului al XVI-lea, deşi sunt mai îndepărtate de perioada pe care o analizăm, conţin informaţii extrem de importante privind satele existente şi cele pustiite şi chiar numărul locuitorilor din unele aşezări. Ele reprezintă, din acest punct de vedere, un reper important privind habitatul bănăţean de la sfârşitul veacului al XV-lea[9].

Un izvor mult utilizat în reconstituirea de geografie istorică din regatul arpadian maghiar îl reprezintă listele de *"Socoteli ale strângătorilor dijmei papale"* din anii 1332-1337[10]. El cuprindea un inventar al satelor cu populaţie aparţinând bisericii catolice, structurat pe decanate şi episcopii. Aşezările consemnate cu parohii catolice în acest izvor reprezintă şi repere pentru o structură etnică în cadrul habitatului bănăţean. Deşi a fost apreciat ca un izvor foarte important pentru prima jumătate a veacului al XIV-lea, în studiile de geografie istorică s-au exprimat obiecţiuni cu privire la valoarea informaţiilor[11].

Arheologia medievală reprezintă un izvor fundamental pentru reconstituirea geografiei istorice a Banatului montan. Cercetările sistematice în vatra unor sate medievale de la Gornea şi Ilidia, sau în necropolele contemporane au oferit informaţii de primă importanţă privind vechimea satelor medievale.

Coroborarea informaţiilor izvoarelor scrlse cu documentul arheologice reduce gradul de incertitudine al reconstituirii, oferind indicii privind vechimea unor aşezări consemnate relativ târziu în actele

---

[7] Despre arhivele bănăţene la C. Feneşan, DMB, p. 16-17.

[8] DRH, C, XIII, p. 571; *Pesty, Krassó, III*, p. 185-191.

[9] T.Halasi-Kun in AO. X. 1985, p. 103-1178; XI. 1986, p. 77-211; Engel Pál, *A Temesvári és Moldovai szandzsak törökkori települései (1554-1579). Szeged, 1996.*

[10] DIR, C, veac XIV, III, p. 129 şi urm.

[11] Gy.Györffy, în AH, 6. 1959, p. 165, apreciate ca un izvor aproape complet, pe baza căruia se pot face aprecieri cu privire la mărimea satelor.

de cancelarie. Cercetarea de teren măreşte în mod sensibil şansele de identificare şi localizare a aşezărilor medievale pustiite şi face, în acelaşi timp, dovada materială a mobilităţii vetrei satelor medievale[12].

Preocupări pentru întocmirea unei geografii istorice a Banatului de Sud ori a comitatelor din această zonă au apărut încă în istoriografia pozitivistă maghiară de la sfârşitul veacului trecut. Concomitent cu volumele de documente consacrate fostului comitat Caraş şi Banatului de Severin, istoricul maghiar Pesty Frigyes a întocmit o geografie istorică a Caraşului şi a Banatului de Severin. Aceasta reprezintă o analiză a zonei montane bănăţene, desfăşurată însă la unele aşezări pe o lungă perioadă cronologică, uneori până în veacul al XVIII-lea. Demersul istoricului Pesty Fr. se înscrie într-un program amplu finanţat şi coordonat de Academia Maghiară. Monografiile aşezărilor, ordonate în cele două volume după denumirea maghiară, au avut ca suport informaţiile izvoarelor diplomatice editate de acelaşi autor[13]. Identificarea şi localizarea unor aşezări s-a făcut pe baza informaţiilor primite prin chestionare din teren. Aşa cum era şi firesc, s-au strecurat erori în localizarea unor aşezări dispărute.

Comitatele sud-bănăţene se regăsesc şi în Geografia istorică a Ungariei realizată în anul 1913 de Csánki Dezsö[14]. Autorul a îmbogăţit baza ~ date despre satele medievale, informaţiile din actele de cancelarie au adus elemente noi faţă de cele deja cunoscute privind vechimea unor aşezări sau relaţiile patrimoniale. S-au exprimat rezerve asupra metodei de prelucrare a materialului documentar şi a unor aspecte ale reconstituirilor de geografie istorică[15]. Un marcant reprezentant al istoriografiei germane din Banat, Felix Milleker a editat în anul 1915 Geografia istorică medievală a comitatelor din Banatul de Sud[16]. El a utilizat informaţiile din izvoarele publicate de Pesty Fr. şi Csánki D., iar cunoaşterea spaţiului bănăţean i-a fost extrem de utilă în localizarea unor aşezări. Istoriografia română din perioada interbelică şi chiar în etapa actuală n-a manifestat preocupări pentru

---

[12] R. Popa, *op.cit.*, p. 80, cu privire la evoluţia şi transformările suferite de habitatul medieval, pe care documentele scrise nu le oglindesc întotdeauna

[13] Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, II, Budapesta, 1884; *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, II, Budapesta, 1878.

[14] Csanki Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapesta, 1913.

[15] Gy. Györffy, in AH, 6, 1959, p. 167; R. Popa *op.cit.*, p. 80.

reluarea problematicii unei geografii medievale a Banatului medieval. Au apărut recent, în ultimul deceniu, abordări noi de geografie istorică a spaţiului bănăţean. Astfel, în cadrul *Geografiei istorice a Ungariei în perioada arpadiană*, volumul al treilea include şi comitatul Caraş[17]. Structura volumului cuprinde o parte introductivă referitoare la istoria comitatului Caraş de la finele veacului al IX-lea şi până în secolul al XIV-lea, a legăturilor cu zonele învecinate de la Dunăre şi a raporturilor patrimoniale din cadrul comitatului[18]. Se remarcă de la bun început în lucrarea istoricului Gy.Györffy aportul documentar, fiind semnalate acte de cancelarie inedite, care aduc o altă perspectivă cronologică asupra unor aşezări[19]. Lucrarea aduce elemente moderne de reconstituire a peisajului geografic medieval, a drumurilor din comitatul Caraş care legau bazinul Dunării de spaţiul nordic al Banatului. Limita cronologică superioară a reconstituirilor sunt anii 1332 - 1337 cu lista "Socotelilor strângătorilor dijmei papale" apreciată ca un izvor extrem de important.

Asupra limitelor lucrării, tocmai ca rezultat al supralicitării acestui izvor istoric şi a concepţiei istorice, a zăbovit pe larg, cu alt prilej. Radu Popa[20] în analiza istorică asupra Ţării Haţegului, pentru a nu mai reveni aici. Se cuvine subliniată o altă carenţă de metodă a lucrării care a pornit de la concepţia de lungă persistenţă în istoriografia maghiară, potrivit căreia românii au populat spaţiul Banatului abia în veacul al XIV-lea. Reconstituirile de geografie istorică de la mijlocul veacului al XVI-lea propuse de T.Halasi-Kun şi Engel Pál pentru spaţiul sud-bănăţean oferă repere pentru cunoaşterea habitatului şi elementului demografic în veacul al XV-lea. Cercetarea unui segment al spaţiului bănăţean, cum a fost districtul Comiat, de către Viorel Achim, a creat premisele unei reconstituiri de geografie istorică care a utilizat în egală măsură informaţia izvoarelor scrise şi documentaţia din teren[21].

Problema de fond a oricărei lucrări de geografie istorică o constituie identificarea geografică a aşezării, o localizare cât mai

---

[16] B. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Timişoara, 1915, p. 46-270.

[17] Gy. Györffy, *Az Arpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III, Budapesta, 1987.

[18] Ibidem, p. 469-476.

[19] Ibidem, p. 477-493.

[20] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 81.

[21] V. Achim, în *AnB*, III, 1993, p. 254-258.

apropiată informaţiei izvoarelor scrise[22]. Reconstituirea geografiei istorice a Banatului montan în secolele XIII-XV are de surmontat o serie de piedici datorate caracterului lacunar al informaţiei izvoarelor scrise şi unei anume mobilităţi a habitatului medieval evidenţiat în cercetarea de teren. Este evident că nu dispunem, pentru perioada menţionată, de planuri cadastrale ale aşezărilor care se delimiteze vatra satelor şi hotarelor acestora. Cele mai vechi reprezentări cartografice de această natură au fost realizate de topografii austrieci în veacul al XVIII-lea. Planul satului Ersig din relevă dispunerea gospodăriilor şi a loturilor înainte de măsurile de sistematizare dispuse de autorităţile austriece şi care conservă aspectul medieval al aşezării (fig. 17). Cercetările de teren au documentat în Valea Bârzavei, la Berzovia-Gherteniş-Şoşdea urme de locuire, care indică vetrele unor sate medievale într-un spaţiu redus al văii, ceea ce denotă o apropiere de 3-4 km între aşezări. Aceeaşi situaţie s-a constatat pe văile pârâurilor Vicinic şi Ciclova în depresiunea Oraviţa. Informaţiile izvoarelor scrise relevă în aceleaşi zone o mare densitate de aşezări. Identificarea acestora pe teren, atunci când toponimia nu oferă indicii, ridică o serie de probleme.

---

[22] R. Popa, *op.cit.*, p. 82; Gy. Györffy, AH, 6, 1959, p. 168 şi urm.

2. REGISTRUL AŞEZĂRILOR MEDIEVALE

1 AGADICI. (oraş Oraviţa). Aşezare situată pe rama vestică a dealurilor Oraviţei, la poalele munţilor Aninei. În anul 1355 sunt amintiţi iobagii din *Agyagos*, care constituie cea dintâi atestare scrisă a aşezării. Nu cunoaştem evoluţia ulterioară acesteia, cert este însă că la sfârşitul sec. XV, după cum reiese dintr-un document din anul 1471, este amintit *oppidum Agyagos* (Pesty, *Krassó*, III, p. 428; Pesty, *Krassó* II/1, p. 5; Csanki, MH, II, p 97; Milleker, DKF, p. 56; Suciu, DIT, p. 26 şi II 287 apreciată o aşezare dispărută, diferită de Agadici; Györffy,, ATF, III, p. 427; Engel, TMTT, p. 21).
2 AGRIŞ. Satul cneazului Baciu *"villa suam Egrus"* a fost mutat cu forţa în alt loc de către *Paulus dictus Olosz* (DIR, C, veac XIV, I, p. 310), pentru care Baciul împreună cu fiul său Iwan se plâng, în aprilie 1319, comitelui de Caraş. Un an mai târziu, este amintită în proprietatea cneazului Baciu (*excepta 1 mollendino et unum locum ville*). Dominic, fiul lui Iwan, fiul lui Baciu, a protestat, în anul 1360, în adunarea nobililor comitatului Caraş împotriva lui Laurenţiu Himfy care a cotropit moşiile sale *Zeuren, Ozyag, Bokorand* şi jumătate din *Egres* (DRH, C, XI, p. 529). Aceste sate au fost stăpânite de înaintaşi, în temeiul unor acte legale. Nobilii Himfy implicaţi în acest proces de deposedare obţin termene de amânare astfel încât, la finele anului 1363, procesul era încă pe rol (DRH, C, XII, p. 191). Satul a fost identificat în mod obişnuit până acum, cu satul Ezeriş, de pe valea râului Pogăniş (Pesty, *Krassó* II/1, p. 146; Milleker, DKF, p. 83; Doc. Val, p. 56; Suciu, DIT, I, p. 223; DIR, C, veac XIV, I, p.310; DRH, C, XII, p. 191): Numele aşezărilor cunoscute în documentele medievale sub forma maghiarizată Egres îşi au originea în ager, agre care au evoluat în limba română în agru, ogor (V. Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*, p. 190-191). Aşezarea dispărută Agriş, se poate localiza în zona de câmpie lângă Clopodia şi Ferendia, unde s-a păstrat şi toponimul Valea Agrişului. (Fig. 114) Györffy, ATF, III, p. 481; Engel, TMTT, p. 21, la mijlocul secolului XVI, au fost menţionate satele pustii Agrişul de Sus şi Agrişul de Jos.
3 ALMĂJ. Actul din anul 1307 consemna existenţa unei *possesio Halmas* (Györffy, ATF, III, p. 477), confirmată din nou în anul 1370, când au fost pomeniţi iobagii regali din *villa Amas* (Pesty, *Krassó*, III,

p. 98). Satul se afla, în anul 1364, în stăpânirea arhiepiscopului de Calocea, slujbaşul acestuia, împreună cu iobagii din Almaj au năruit o moară din satul *Kuesd*, aflată pe apa râului *Narad* (DRH, C, XII, p. 311). Toponimul Cracu Almăjului, din hotarul satului Şopotu Nou, din depresiunea Almăş, păstrează aminitrea aşezării medievale (Györffy, ATF, III, p. 477; Milleker, DKF, p. 58-59).

4 ALFALU. Aşezare dispărută care se găsea în hotarele actualei localităţi Vracevgai, din Banatul sârbesc. Atestată încă la sfârşitul veacului al XIII-lea, aşa cum reiese dintr-o hotărnicire a cetăţii Horom, Alfalu se afla pe hotarul nordic al râului Nera (Györffy, ATF, III, p. 477).

ALMAFA - vezi MĂRU.

ALSO BIZERE - vezi BIZERE.

ALSO DOBROGOTHA - vezi DOBROGOSTA.

5 ALSO FALU (com. Obreja). Aşezare dispărută de pe valea Bistrei. Documentul din 4 iulie 1447 o menționează alături de satele Bizere, Ramna, Glimboca, şi cele două aşezări Calova cu părţile de stăpânire care au revenit lui Nicolae de Bizere. Satul poate fi localizat în acest sector de pe malul drept al Bistrei, la poalele M-ţilor Poiana Ruscă (Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 52; C. Feneşan, DMB, p. 427).

ALSO KALWA - vezi Calova.

ALSO MACSKAS - vezi Măcicaş.

ALSO THEUS - vezi JUPA.

ALSO ACHOWA - vezi Vârciorova.

6 APADIA. (com. Brebu). Aşezare situată pe malul stâng al Pogănişului, într-o microdepresiune de la poalele Semenicului. În anul 1433 făcea deja parte, alături de Ohabiţa şi Delineşti, situate în vecinătate, din stăpânirile familiei Bizere. A fost iniţial o posesiune a lui Lado fiul lui Ladislau, fiul lui Petru de Bizere, ulterior, după anul 1429, trece în stăpânirea lui Nicolae de Bizere şi Laţcu fiul lui Ioan de Bizere (Pesty, *Szörény,* III, p. 27-29). Actul capitlulului din Cenad, din 4 februarie 1434, menţionează că Nicolae de Bizere şi vărul său primar Laţcu au fost introduşi în stăpânirea posesiunilor confiscate, amintind doar jumătate din moşia Apadia (*Ibidem*, p. 29). Iacob, fiul lui Laţcu de Delineşti este întărit în stăpânirea posesiunilor sale din Valea Pogănişului, Apadia, Delineşti, *Striges* şi *Kisfalu*, prin actul regal din 6 februarie 1439. (C. Feneşan, în *Sargeția*, 16/17, p. 275). În urma conflictelor interne între Ladislau fiul lui Lado Românul, Petru fiul lui

Petru Viteazul de Bizere pe de-o parte, şi Nicolae de Bizere împreună cu Ladislau fiul lui Ioan, o parte din moşiile de pe Valea Pogănişului revin lui Ladislau fiul lui Lado de Bizere. Petsy, *Krassó*, II, 1, p. 7-10; Milleker, *DKF*, p. 157.

7 APADIA MICĂ (com. Brebu). Nu se pot preciza împrejurările în care a luat naştere şi a pierit această aşezare, consemnată doar într-un document din 4 iulie 1447. (Pesty , *Szörény*, III, p. 52).

8 APADIA DE MIJLOC (com. Brebu). Aşezare dispărută, aflată în apropiere de Apadia, pe valea Pogănişului din depresiunea Brebu. Actul mai sus evocat, din anul 1447, menţionează jumătate din aşezare, alături de Lăţcani şi Apadia Mică între proprietăţile aflate în dispută între membrii familiei nobiliare româneşti Bizere.

9 ARACI (Vracevgai. Serbia). Aşezare dispărută, amintită în anul 1404, printre proprietăţile confiscate de la Nicolae, Ioan şi Benedict, fii lui Dumitru de Osiac. (Pesty, *Krassó*, III, p. 243 poss. Arach). La mijlocul secolului al XVI-lea, satul deja pustiit, este consemnat în valea Nerei, în apropiere de Vracevgai (Engel, TMTT, p. 50). Petsy, *Krassó*, II, 1. p. 12; Milleker, *DKF*, p. 157. cu localizare în Valea Bârzavei.

10 ARMENIŞ I. Sat situat pe malul drept al Timişului, sub poalele Munţilor Ţarcu şi Muntelui Mic. Târziu, abia în 1428, este amintit Ioan fiul lui Bogdan de *Eörmenyes* ca martor la introducerea în stăpânirea moşiilor Ruginosu şi Leordiş (Pesty, *Krassó*, III, p. 331). Andrei de *Ermines* ia parte în anul 1430, alături de alţi oameni de încredere, la introducerea în stăpânire a unor posesiuni de pe valea Bistrei (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 62). Fiath de Armeniş este trimis ca om de încredere în anul 1447 la introducerea în stăpânire a moşiilor Prisian şi Besna din districtul Sebeş. (Pesty , *Szörény*, III, p. 50). Fraţii Ludovic şi Ladislau Fiath apar în vara anului 1501 în faţa banilor Severinului şi se înţeleg în urma situaţiei create de Ludovic Fiath prin uciderea unui nobil. El a pierdut în acest fel, ca urmare a dispoziţiei regale posesiunile şi părţile care le stăpânea în moşiile Buchin, Poiana, Poieniţa, Petroşniţa, Vălişoara, Goleţ, Slatina, *Zorozpotok*, *Sekas*, Valea Mare, Nireş, Sadova de sus şi de jos, Feneşul de sus şi de jos, *Gyro*, Criva, Bolvaşniţa de sus şi de jos, Poreca de sus şi de jos.Prin intervenţii la curtea regală îşi recapătă dreptul de stăpânire în actualele proprietăţi şi dreptul de a le împărţi copiilor lui Ladislau, Ioan, Ecaterina, Elisabeta şi Ana. Documentele scrise, cunoscute până acum, nu oferă ştiri referitoare la Armeniş anterioare începuturilor

Fig.114. Plan de situație cu zona văii Bocorondia și Agriș.

veacului al XV-lea. Originea toponimului, derivat, probabil, dintr-un colectiv de la *armân*, *armâniş*, sugerează vechimea apelativului (V. Ioniţă, *Nume şi locuri*, p. 237). Petsy, *Szőrény*, II, p. 429 şi urm.; D. Ţigău, în Banatica, 14, 1996, p. 21-48.

11 ARMENIŞ II (Banatska Subotica, Serbia). Aşezare dispărută, amintită în anul 1290, staţie importantă pe drumul ce pleca din Haram spre nordul Banatului (*magnam viam ab Armenis in Horam ducentem,* Györffy, ATF, III, p. 482). Ea se poate localiza, în valea Caraşului, la sud de Iam, în apropiere de Banatska Subotica. În această zonă se află urmele vechiului drum imperial roman, care pornea de pe malul Dunării. de la Lederata şi făcea legătura cu valea Bârzavei. La Armeniş II, în acest sector al Dunării de jos apusene, se poate localiza centrul franciscan, omonim, atestat în anul 1372 (A. Tăutu, *Acta GP,* XI, p. 64-66).

12 ARUSNOK (Milcoveni, com. Berlişte). Documentul din 1348 aminteşte pe Ştefan fiul lui Toma din *Kisarusnok*. când satul a fost împărţit în două. Atestările ulterioare. din 1358 (DIR, C, XI, p. 288), 1370, 1378, legate de procesul moşiei Valea din valea Caraşului, în vecinătatea căreia se află, oferă extrem de puţine informaţii cu privire la aşezare. Acest sat a fost localizat în valea Ruşnic de la hotarul satelor Iam şi Milcoveni. Pesty, *Krassó* II/1, p. 12. 235; II/2, p. 36; Milleker, DKF, p. 60; Suciu, DIT, I, p. 291; Györffy, ATF, III, p. 478; Engel, TMTT, p. 115, la mijlocul sec. XVI satul era deja pustiit.

13 ASSONYLAKA (Şemlacu Mare, com. Gătaia). Aşezare dispărută, consemnată în acte începând cu anul 1323,a cărei vatră trebuie identificată în hotarul Şemlacului Mare (Györffy, ATF, III, p. 478). Proprietate regală, după cum pare să sugereze şi denumirea satului, la sfârşitul veacului al XIV-lea făcea deja parte din stăpânirile familiei nobiliare Himfy, din valea Bârzavei Györffy, *op. cit.*, p. 473; Pesty, *Krassó,* III, p. 190; Csanki, MH, II, p. 98; Milleker, DKF, p. 60, propune localizarea satului în hotarul Lăţunaşului.

14 ARNEGU (sat Prilipeţ, com. Prigor). Moşie din depresiunea Almăj, atestată în anul 1484 printre stăpânirile lui de Iacob Gârlişteanu (*poss. Hernyak*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 83). Dealul Arnegu, situat pe malul nordic al Nerei, între Bozovici şi Prilipeţ, păstrează amintirea aşezării medievale. Milleker, DKF, p. 193; V. Ioniţă, *Nume de locuri*, p. 151 explică etimologia toponimului din maghiarul árnyék "umbră".

15 BACIU Aşezare dispărută, situată pe Valea Domanului, un afluent

al râului Bârzava, la sud de Reşiţa. Dealul Baciului din hotarul actual al Domanului a păstrat amintirea acestei posesiuni cneziale. Cneazul Ioan Veres din Baciu, alături de un altul numit "*George de dicta Bacz de Borzafew*" sunt amintiţi cu ocazia unei adunări cneziale în anul 1433 (Pesty, *Krassó*, III, p. 345). Documentele amintesc în 1418 pe Nicolae din Baciu, alături de alţi cnezi din districtul Bârzavei implicaţi într-un proces de proprietate de pe cursul mijlociu al Bârzavei. (*Ibidem*, p. 285). Istoriografia mai veche a identificat această aşezare dispărută în zona Dognecei, sau între Doclin şi Dognecea, fără un suport documentar real Pesty, *Krassó*, II/1, p. 13, Milleker, DKF, p. 61, Csanki, MH, II, p. 98; Suciu, DIT, II, p. 292; N. Drăganu, *Românii...*, p. 264 amintit ca un vechi nume românesc. La mijlocul sec. al XVI-lea, satul încă exista (Engel, TMTT, p. 23).

16 BACHTUISSE (Srediştea Mare, Serbia). Aşezare dispărută ce se poate identifica pe rama nordică a dealurilor Vârşeţului, foarte probail în vestul văii Marcovăţ, lângă Srediştea Mare. Aflăm dintr-un document din 22 martie 1363, că "*possessio Bach Timisse*" se afla situată în partea de apus a unei văi împădurite pe hotar cu cetatea Ersomlia, de la Vârşeţ (DRH, C, XII, p. 143). Ea a avut hotar comun şi cu moşia *Zeredahel* (azi Srediştea Mare) situată, de asemenea, la nordul dealurilor Vârşeţului. În anul 1411, Ştefan de Remetea se plângea împotriva "*cives et hospites de Zeredahel*" care au încălcat hotarul aşezării sale *Bastuisse*, cu care se învecina (Pesty, *Krassó*, III, p. 268). Aşezarea *Bachtövisse* a fost, fără îndoială, iniţial, o proprietate cnezială, care la mijlocul veacului al XIV-lea, datorită vecinătăţii cu cetatea regală de la Vârşeţ, a fost cotropită de către castelanul acesteia Ioan Bisenul. Ea a avut, din acest punct de vedere, o soartă asemănătoare cu alte proprietăţi cneziale din valea Caraşului, Secaş şi Valea, bunăoară.

Informaţiile din documentele de cancelarie păstrate nu precizează când şi în ce mod Ioan Pecenegul a obţinut de la rege moşia Voia şi jumătate din moşia Bastuisse, cert este doar faptul că, în noiembrie 1361, acesta le revinde regelui pentru suma de 3400 florini (M. Holban, în SMIM, II, p. 96). Regele Ludovic I, răsplătind serviciile lui Benedict Himfy, a donat acestuia, prin actul din 18 noiembrie 1361, moşiile *Kuespataka*, Voya şi jumătate din *Bachythuisse* (DRH, C, XII, p. 50). Punerea în stăpânire a părţii din moşia Bachtivisse, din martie 1363, a lui Benedict Himfy şi a fraţilor

săi Nicolae şi Petru s-a făcut fără nici o împotrivire, spre deosebire de moşiile Secaş şi Voia (DRH, C, XII, p. 143). În anul 1391, moşia *Bastivisse*, alături de *Schekas*, *Woya* au fost obiect de dispută între nobilii din familia Himfy.

Aşezarea se afla pe hotar cu Zeredahel (Pesty, *Krassó*, III, p. 368). Această precizare din documentul din anul 1411 sugerează localizarea acesteia în vecinătatea localităţii Sredіştea Mare. Györffy, ATF, III, p. 478; Pesty, *Krassó* II/1, p. 31-32; Suciu, DIT, II, p. 292 au propus localizarea în vecinătatea Vărădiei; Milleker, DKF, p. 61-64 o plasează pe valea Ciornovăţului, la Comorâşte.

17 BAI (oraş Denta). Aşezare dispărută în câmpia joasă a Bârzavei. Preotul Ioan din Bay este amintit la 1334, în cadrul parohiilor din arhidiaconatul de Caraş (DIR, C, veac XIV, III, p. 234). Atestată la 1409 în proprietatea comitelui de Timişoara, Pipo de Ozora, care avea şi dreptul de vamă la *Bay*, *Salayes şi Bereny*. S-a propus localizarea acesteia undeva în zona Denta-Omor. Györffy, ATF, III, p. 478; Turchany T., *Krassó-Szörény*, I, p. 220 presupune că aşezarea s-ar fi numit Gai, aceeaşi opinie la Engel, TMTT, p. 46.

18 BAIOLA (Banatska Subotica, Serbia). Ştefan, fiul lui Dominic, din familia cnezială Baciu, a primit în septembrie 1355, ca zălog, un loc de moşie la Guluez şi douăzeci de iugăre de pământ la *Baila* pentru o marcă şi jumătate (DRH, C, X, p. 360). În toamna anului 1355, Caterina, soţia lui Dominic, primeşte a treia parte din moşia Guluez, care-i revine ca moştenire *"pro quarta parte puellari"* din partea lui Nicolae, fiul lui Iacob de Ciortea. Această sesie cuvenită Caterinei şi fiilor săi aflată pe bucăţile de moşie Ciortea, Guluez şi Baila a fost completată cu pământ de arătură dinspre moşia *Zerdahel* (DRH, C, X, p. 372). Informaţiile din izvoarele scrise relevă ascensiunea familiei cneziale Baciu, care la 1319 este menţionată cu stăpânire pe valea Agrişului de lângă Ferendia, iar la mijlocul veacului, prin înrudiri şi acumulări avea posesiuni şi părţi din acestea, la Bocurundia, Oşiacu, Guluez, Ciortea şi Baiola. În ceea ce priveşte localizarea aşezării dispărute Baiola, în istoriografia mai veche a fost situată undeva în câmpia Caraşului, între Biserica Albă şi Ciortea. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 15; Csanki MH, II, p. 98; Milleker, DKF, p. 64, o plasează în valea Nerei; editorii DRH, C, X, p. 384 o localizează în nordul câmpiei Banatului, lângă Giulvâz, identificând superficial Guluez cu Giulvăz. Aşezarea se localizează cel mai probabil în zona Subotiţa-Biserica Albă, unde,

dealtminteri, şi toponomia i-a păstrat amintirea. Györffy, ATF, III, p. 478; Petsy, *Krassó*, II, 1, p.15; Milleker, *DKF*, p. 64.

19 BASTA. Satul este cunoscut din documentul din 12 mai 1370. Drugan, iobag regal din satul Basta *(villa Basta ad castrum Erdsomplio pertinens)* a fost menţionat în lista celor proscrişi de adunarea obştească a comitatului Caraş (DRH, C, XIII, p. 770). Această aşezare dispărută s-a aflat între pertinenţele cetăţii regale de la Vârşeţ, Milleker, DKF, p. 65.

20 BĂNIA (Ocna de Fier). Actuala aşezare minieră din Munţii Dognecei a fost consemnată într-un document din anul 1351 (*via que venit de Banya*) sub această formă. Satul Biniş, ale cărui hotare au fost delimitate în anul 1351, se afla pe hotar, spre nord şi nord-est cu cetatea Cuieti şi satul Bănia. Se menţiona, cu acelaşi prilej zona minieră Secăş (*terra montana Scekus*) de pe rama sudică a Munţilor Dognecei (V. Achim, în *Banatica*, 12/2, 1993, p. 59).

21 BĂNIA (com. Bănia). Aşezată pe marginea nordică a depresiunii Almăj, pe hotar cu Rudăria (azi Eftimie Murgu) şi Gîrbovăţ. Satul este atestat la 1484 când Ladislau Banyay, în calitate de vecin, a luat parte, alături de Lazăr de Bozovici, Ioan şi Ştefan de Moceriş, la introducerea în stăpânire a lui Iacob de Gârlişte (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 84). Documentele scrise sunt extrem de lacunare cu privire la originea şi evoluţia acestei aşezări. Tradiţia fixează vatra medievală a satului, pe valea pârâului Bănia, la sud de sat. L. Smeu, *Contribuţii...*, p. 21; Pesty, *Szörény*, II, p.10.

22 BĂDRA. Aşezare dispărută, din vecinătatea satului Remetea de pe valea Bârzavei. Un document redactat, in 22 august 1364, în *Bedrefalva* păstrează amintirea aşezării. Denumirea satului are la bază un antroponim, întâlnit de altfel în această zonă a Bârzavei (DIR, C, veac XIV, p. 175); Milleker, DKF, p. 66 a propus localizarea în hotarul Ramnei, pe valea Budurului; Pesty, *Krassó* II/1, p. 34, fără precizări; DTB, I, 1984, p. 48, 60, la Fizeş, toponim Bădra.

23 BELIBUC. Sat dispărut situat între Mehadia şi Valea Bolvaşniţa. Dealul Bilibuc din hotarul Văii Bolvaşniţa oferă un reper pentru localizarea aşezării. Toponimul de origine slavă semnifică o pădure cu fagi albi (DTB, I, 1984, p. 68). A făcut parte din grupul de moşii, din districtul Mehadia stăpânit de familia Cerna. Actul din anul 1439 menţionează moşia *Belabwk* alături de Cerna, Iardasiţa, Topleţ, Verendinul de Sus, Verendinul de Jos, Toplician, *Kiskiralmezeu* şi

Plugova (Pesty, *Szörény*, III, p. 39). A fost identificat în zona Mehadia Pesty, *Szörény*, II, p. 14, Milleker, *DKF*, p. 165 lângă Plugova, Suciu, *DIT* I, p. 296.

24 BENKEFALVA. Aşezare dispărută, atestată documentar începând cu anul 1348 (Györffy, *op.cit.* III; p. 479). În anul 1418, Ştefan de Remetea şi fii săi se plâng împotriva lui Petru Benke de Benkefalva care a pătruns pe moşia lor *Bastwuisse*, de unde a luat "*quinque boves de iobagiorum ipsorum aratris quator boves*" (Pesty, *Krassó*, III, p. 289). Datorită informaţiilor lacunare din izvoarele scrise a fost localizată vag în partea de sud a comitatului Caraş. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 38; Milleker, DKF, p. 68 a localizat-o între Vărădia şi Socolari; Suciu, DIT, II, p. 247 în aceeaşi zonă; Györffy, ATF, III, p. 479 propune o identificare a ei în valea Nerei, la sud-est de Biserica Albă.

25 BERLIŞTE (com. Berlişte). La stabilirea hotarelor moşiei Valea, în anul 1378, "*possessio Perlyzke*" se afla pe hotar cu această moşie şi cetatea Ilidia. Satul avea opt gospodării (*possessionem Perlyzke... ibi includeret octo mansiones*. Pesty, *Krassó*, III, p. 136). Izvoarele scrise cunoscute nu aduc alte precizări în legătură cu soarta aşezării *Perlyzke* care se poate identifica cu actualul sat Berlişte. Cercetările arheologice au identificat în lunca Vicinicului la nord-est de sat vatra aşezării din veacul al XIV-lea (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1989, p. 338).

26 BERZASCA (com. Berzasca). Aşezare din Clisura Dunării care închide spre est bazinetul Liubcova. Vatra unui sat din secolele XII-XIII a fost identificată arheologic în punctul "Ogaşul Neamţului" de pe malul Dunării (V. Boroneanţ, în *Banatica*, 3, 1975, p. 124-130). În cursul veacului al XV-lea, satul a făcut parte, probabil, din pertinenţele cetăţii Drencova. Iancu de Hunedoara confirmă, în 1451, stăpânirea cetăţii Drencova, de pe malul Dunării, "*simulcum comitatu, ac villis ad idem pertinentibus*" pentru Mihai de Cerna, ban de Severin şi Nicolae de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 61; Engel, TMTT, p. 29).

27 BESNA. Aşezare dispărută consemnată în actele de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XV-lea printre proprietăţile lui Nicolae de Bizere. Capitlul din Arad a introdus în stăpânirea moşiilor Prisian şi Besna (*possessionum Priscyen et Besna...in districtu Sebus*; Pesty, *Szörény*, III, p. 49) pe Nicolae de Bizere în anul 1447. S-a aflat, probabil în apropiere de Prisian. Pesty, *Szörény*, II, 15; Milleker, *DKF*, p. 163; Suciu, *DIT*, II, p. 298; *DTB*, I, 1984, p. 77.

28 BINIŞ (com. Doclin). Satul este situat pe raza nord-vestică a Munţilor

Dognecei, la confluența acestora cu câmpia Bârzavei. Hotarul satului, în zona montană, se învecina cu Bania (Ocna de Fier) şi Doclin, iar spre valea Bârzavei cu Bocşa, la răsărit era aproape de valea Bocşei, care-l despărțea de cetatea Cuieşti, spre sud se afla "pe hotar cu ținutul minier numit Secaş", spre nord şi vest valea Gârlişte o despărțea de Doclin şi mai apoi tot spre vest valea râului numit "Kapas", spre nord şi nord-est era amintit un drum pietros. fig.131. (V. Achim, în *Banatica* 12/2, 1993, p. 53). Documentul din 4 iulie 1349 consemnează faptul că *"locum seu situum ville Belenus in districtu Kuesd"* a fost dăruit lui Ioan şi Marcu fiul lui Hench (DIR, C, veac XIV, IV, p. 488). Doi ani mai târziu, la 3 august 1351, Ioan, Egidiu şi Marcu au fost introduşi în stăpânirea moşiei Biniş. Aflat în vecinătatea unor feudali puternici precum familia Himfy, satul Biniş a fost obiect de dispută cu aceştia în 1368 (Pesty, *Krassó*, III, p. 87-88). Biniş a fost fără îndoială o posesiune cnezială românească situată în cadrul districtului Cuieşti, actul de donație din 1351 reprezintă în fapt o deposedare a unor feudali români în favoarea unor slujbaşi regali. Satul *Belenus* a fost amintit în lucrările de geografie istorică îndeobşte ca o aşezare dispărută. Pesty, *Krassó* II/1, p. 36; Csanki. MH. II. p. 68; Milleker, DKF. p. 66-67, identificată în hotarul satului Cârnecea; editorii de la DRH. C. X, p. 400 identifică o aşezare dispărută lângă Cârnecea; Suciu, DIT, II, p. 296 cu o localitate în aceeaşi zonă; Györffy, ATF, III, p. 479 localizată în hotarele Binişului actual; V. Achim, în *Banatica*, 12/2, p. 48 aceeaşi identificare.

29 BISERICA ALBĂ (com. Socol). Actele de cancelarie din 1355 şi 1370 amintesc fără precizări, o aşezare *Feyereghaz*. Mai concludent actul din anul 1404, prin care s-au confiscat proprietățile fiilor lui Dumitru de Oşiac, o menționează alături de *Arach*, *Zenthlaslo*, *Zentmyhal*, *Gywregew*, *Zenthmyklos* (Pesty, *Krassó*, III, p. 243). S-a adoptat în studii de geografie istorică identificarea aşezării *Feyereghaz* cu actuala localitate din valea Nerei, Biserica Albă (Fehértemplom, Bela Țârkva). (Pesty Fr., *Krassó*, II/1, p. 163; Milleker, DKF, p. 84). Documente turceşti din 1579 certifică existența a două aşezări cu acest nume. Una, numită *O Bila Çirka* sau *Okruglița* se localizează la Socol, pe valea Kruglița (T. Halasi-Kun, H-T, p. 295). Cealaltă aşezare menționată cu acelaşi nume, *Bela Çirka* se identifică cu localitatea modernă Bela Țârkva (Biserica Albă). T. Halaşi-Kun a propus identificarea *Albei Ecclesia* medievale la Socol. Cercetările arheologice

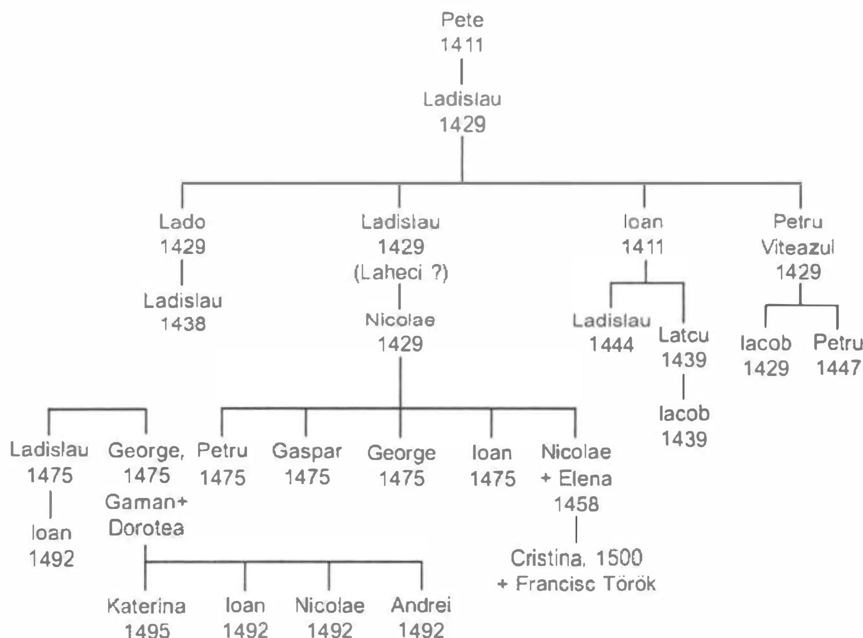
vin să confirme existenţa la Socol, pe valea Kruglița, a unei aşezări din secolele XI-XIII şi a ruinelor unei biserici (I. Uzum, G. Lazarovici, în *Crisia*, 1974, p. 47).

30 BISERICA ALBĂ (Serbia). Documentaţia arheologică, accesibilă până acum, dovedeşte existenţa unei aşezări şi a unei necropole încă din veacul al XII-lea. O parte din posesiunile amintite în actul din anul 1404 se identifică în acest sector al câmpiei Caraşului de la Nicolinţ la Vlaicovăţ. (Engel, TMTT, p. 27).

31 BIZERE (com. Obreja). Aşezare dispărută a cărei vatră se regăseşte în lunca Bistrei, sub culmile joase ale Munţilor Poiana Ruscă, din hotarul actual al localității Obreja (fig. 132). Satul Bizere, consemnat în izvoarele diplomatice odată cu veacul al XV-lea, a fost identificat, de obicei, în studiile de geografie istorică medievală, pe valea pârâului Bolvaşnița în apropierea actualei aşezări Vârciorova (Pesty, *Szörény*, II, p. 15, Suciu, DIT, I, p. 306, N. Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeş*, 1940, p. 610, P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeş*, 1993, p. 38). Cel care a intuit şi a localizat aşezarea medievală Bizere, pe valea Bistrei, în apropiere de Obreja şi Ciuta a fost istoricul şvab F. Milleker (Milleker, DKF, p. 165).Documentul din anul 1411, care consemnează cea dintâi atestare a satului specifică că hotarul satului Ciuta, la nord de Bistra, se învecinează cu Bizere "*plagam septemtrionale tenendo et dictum fluvium Bizere ultra meando inter quesdam duas possessiones ultraque Bizere*" (Pesty, *Krassó*, III, p. 274). Informații despre satele stăpânite de nobilii de Bizere, se regăsesc în actele de cancelarie din prima jumătate a secolului al XV-lea. Satele Bizere, Calova, Vârciorova, Zabathfalva, Ramna, Mal, Slatina, Novacfalva, Mihăinţ, din districtul Sebeş, au fost confiscate de la Lado fiul lui Ladislau de Bizere, pentru infidelitate şi au fost donate, în anul 1433, lui Nicolae de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 26-27). Prin acţiunea de recuperare a proprietăţilor, iniţiată de Ladislau, fiul lui Lado şi de Petru fiul lui Petru de Bizere, se ajunge în anul 1448 la o înţelegere privind împărţirea stăpânilor din Valea Bistrei. În acest fel, jumătate din posesiunile Bizere, Calova, Pleşa, Mal, Novakfalva, Valea şi Satul de Sus revin în stăpânirea lui Ladislau fiul lui Lado şi a lui Petru de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 54-55). Se precizează în acelaşi act, că cele două moşii, Vârciorova şi Bizere, se aflau în imediata vecinătate, urmând a fi delimitate prin semne de hotar (*annotata possessio Worcharowa a prefata possessione Byzere*

nondum metaliter foret separata et distincta). Hotarul celor două sate cuprindea pădurile şi păşunile de pe culmile Munţilor Poiana Ruscă (*terrarum silvarum moncium alpinum inter predictas Worchorowa et Byzere existencium*; Pesty, *Szörény*, III, p. 55). Hidronimele Vârciorova, Ramna, Glimboca, din spaţiul cuprins între Ciuta, Obreja şi Glimboca se constituie în martori importanţi în tentativa de localizare a aşezărilor medievale dispărute de pe cursul mijlociu şi inferior al Bistrei. Pârâul Vârciorova coboară dinspre nord spre sud, despărţind prin valea îngustă, culmile prelungi Pleşa Mare şi Vârful Dilunii cu Dealul Gurui. În imediata vecinătate, la circa 1,5 km. Spre răsărit, paralel cu el coboară printre culmile Dealului Gurui şi a Culmii Gorunului, pârâul Ramna. Valea pârâului Glimboca coboară de sub culmea Dealului Bogdan (550 m) spre Bista, urmând acelaşi traseu ca şi pârâul Ramna de care-l despart aproape 2 km. Pârâul Ohaba, situat în hotarul actualului oraş Oţelu Roşu, străbate acelaşi traseu printre culmile prelungi ale Munţilor Poiana Ruscă (Fig. 115).

Propunere de tabel genealogic al familiei Bizerea (sec. XV - mijl. sec. XVI) după L. Boldea.

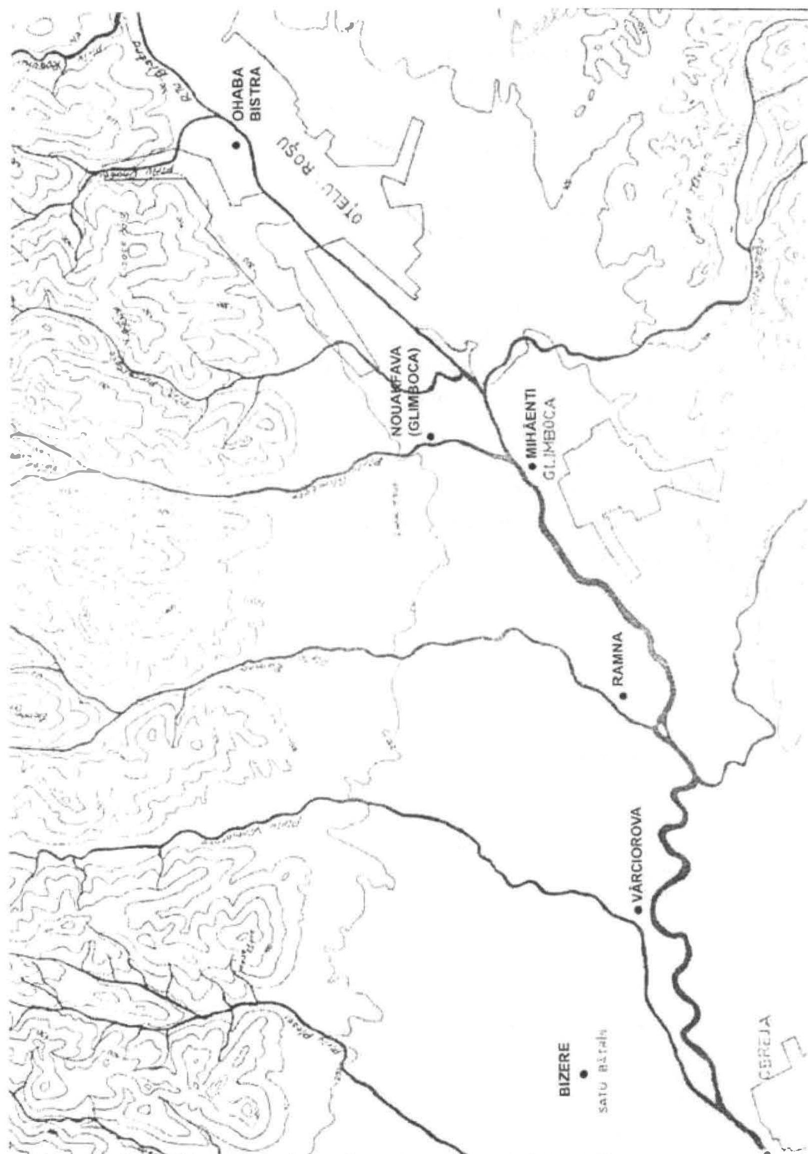

Fig.115. Valea Bistrei, plan de situaţie cu identificarea posesiunilor familiei Bizere.

Cercetările arheologice au identificat-o la Obreja - *Sat Bătrân*, în Lunca Bistrei, un monument de cult şi o necropolă din secolele XIII-XIV. Se poate astfel conchide că aşezarea Bizere se situa în această zonă din Lunca Bistrei, străjuită de culmile dealurilor Pleşa Mică şi Pleşa Mare. Delimitarea hotarelor aşezării este sugerată într-o anumită măsură în actele de cancelarie din veacul al XV-lea. Astfel, spre răsărit, Valea Vârciorova o despărţea de aşezările cu acelaşi nume. Culmile împădurite ale Munţilor Poiana Ruscă, cu altitudini cuprinse între 600-800 m., delimitau hotarul nordic. Valea Calova şi văile unor pârâuri amintite în actul din 1411 era semnul de hotar care o delimitau spre vest şi sud-vest de Ciuta. Spre sfârşitul secolului al XV-lea, s-au constituit două aşezări Bizere (*Felseu Bizere* şi *Also Bizere*; Pesty, *Szörény*, III, p. 132, 200).

Numele aşezării se leagă, fără îndoială, de cel al râului Bistra, apreciat drept unul dintre cele mai vechi nume topice medievale din Banat. (N. Drăganu, *Românii pe baza toponimiei...* p. 237, nota 1); Asupra etimologiei numelui s-au exprimat opinii diverse (Pesty, *Szörény*, II, p. 15-16; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 237...). Informaţiile din actele de cancelarie oferă repere pentru reconstituirea arborelui geneologic al familiei Bizere în veacul al XV-lea. L. Dragoş Ţigău, în *Banat*[illegible], 1999; L. Boldea, în *Banatica*, 1412, 1996, p. 15.

32 BODUGAZUNFALVA (SFÂNTĂ MĂRIE) (oraş Bocşa Română). Aşezare de pe cursul mijlociu al Bârzavei, dispărută, care se poate identifica în hotarul actual al localităţii Bocşa Română. Târgul obişnuit al zonei, care se ţinea la *"in villa Bodugazunfalwa* a fost consemnat în anul 1330 (Györffy, *ATF*, III, p. 479). Documentul din anul 1344 oferă elemente sumare din peisajul geografic al zonei în care se afla aşezarea şi satele învecinate. Iobagul nobililor din Remetea a fost prins în câmp, după ce a coborât dealul şi dus în satul Bodugazunfalva de către cneazul Dobrotă. Aici a fost închis, jefuit de bani, sabie, arc şi haine în văzul "tuturor ce se adunau la târgul ţinutului" (DIR, C, veac XIV, IV, p. 175). Nobilii din Gherteniş se plâng, în anul 1370, că un iobag a fost deposedat de cal în preajma târgului obişnuit care a avut loc în Bodugazunfalva (*consuetum forum...ad possessionem Bodugazunfalva*; Pesty, *Krassó*, III, p. 99). Documentele turceşti menţionează, lângă Bocşa, în anul 1554, un sat pustiit *Bodilo Silişte* (Engel, *TMTT*, p. 31). Aceleaşi surse din anul 1579 menţionează *Bodilo Silişte* în preajma Binişului (Halasi-AO, p. 110). Având în vedere

reperele oferite de sursele istorice, opinăm pentru identificarea aşezării pe valea Moraviţei, afluent de pe malul stâng al Bârzavei, în preajma dealului Godinova. Un sondaj arheologic a identificat în zonă urme de locuire medievale. Satul şi locul de târg se găseau în preajma cetăţii Cuieşti, a zonei miniere Bănia (Ocna de Fier) şi în acelaşi timp în apropierea drumurilor care veneau dinspre sudul Banatului, prin Biniş. S-a propus localizarea sa în hotarul Binişului (Milleker, *DKF,* p. 71); sau pe valea Bârzavei în apropiere de Remetea şi Gherteniş; Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 69; Csanki *MH*, p. 90; Györffy, *ATF*, III, p. 479, a localizat-o la Berzovia.

33 BOCORONDIA (sat Surducul Mare, com Forotic). Aşezare dispărută, situată între dealurile Doclinului, pe valea Bocorondia. Pârâul Bocorondia are cursul orientat de la sud spre nord, nord-vest, coborând printre dealurile domoale (200-300 m altitudine) spre zona de câmpie de la Ferendia. A fost pomenit în anul 1323 *"fluvium Bukurand"* printre semnele de hotar ale posesiunii *Ermen* (Pesty, *Krassó*, III, p. 8). Identificarea aşezării este uşurată de specificarea dintr-un act din anul 1391, potrivit căruia satul Bocorondia, care se mai numea şi Dyakolch, era situat lângă pârâul cu acelaşi nume (*possesio Dyakolch alia nomine Bokrand...penes fluvium Bokrand*; Pesty, *Krassó*, III, p. 213) (Fig. 115).Satul Bocorondia a fost iniţial o stăpânire românească care a aparţinut cnezilor din familia Baciu. După mijlocul veacului al XIV-lea, aceste proprietăţi cneziale au fost acaparate cu forţa de nobilii Himfy. Dominic, fiul lui Ioan din familia Baciu, se plânge în adunarea nobiliară de la Şemlac, în august 1360, împotriva lui Benedict şi Laurenţiu Himfy, care au ocupat cu forţa proprietăţile sale *Zeuren*, Oşiac, Bocorondia şi jumătate din Agriş (DIR, C, XI, p. 529). Aceste proprietăţi au fost bunuri dobândite şi stăpânite de înaintaşii săi "prin puterea actelor celor mai neîndoielnice" *(Ibidem*, p. 529). Termenele de judecată din 1363 şi 1364 au fost mereu amânate de nobilii Himfy. (DIR, C, XII, p. 176). Cert este că, la sfârşitul veacului al XIV-lea, documentele au consemnat alţi proprietari asupra satului Bocorondia. (Pesty, *Krassó*, III, p. 213). Localizarea aşezării dispărute Bocorondia s-a propus în zona dintre Surducul Mare şi Ferendia pe valea cu acelaşi nume. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 69 şi 125; Milleker, DKF, p. 70; Györffy, ATF, III, p. 479; Engel, TMTT, p. 33, în anul 1579 satul era deja pustiit; DTB, I, 1984, p. 98.

34 BOGDAN. Aşezare dispărută, menţionată cu ocazia împărţirii

domeniului Remetea-Ersig în anul 1377-1378. *"Villa Bogdan"* amintită în document revine printre proprietățiile lui Benedict Himfy. (*Doc. Val*, p. 223; Suciu DIT, II, p. 300).

35 BOGÂLTIN (com. Cornereva). Satul este aşezat sub culmile Munților Cernei, într-o zonă înaltă aproape de confluența Bogâltinului cu râul Bela Reka. La adunarea nobiliară din Sebeş, ținută în 1452, a participat şi OLCHWL DE BUGULTHIN, care a confirmat o donație mai veche în favoarea lui Mihai Cerna şi Nicolae de Bizere. (Pesty, *Szörény*, III, p. 64). Documentul din 29 iunie 1500 consfințeşte participarea lui *Sandrinus de Bogalthyn* ca martor la punerea în stăpânirea unor sate din valea Timişului a lui Ladislau Fyat de Armeniş (*Ibidem*, p. 91). El participă ca om de încredere şi la 1500 la punerea în stăpânire a unor nobili. (*Ibidem*, p. 132).

36 BOLVAŞNIȚA (com. Bolvaşnița). Aşezată în depresiunea Caransebeş-Mehadia, pe valea râului Bolvaşnița. un afluent al Timişului, care-şi adună apele pe sub vârful Pleşa. Luca de Bolvaşnița este amintit ca martor la punerea lui Nicolae de Bizere, în stăpânire a moşiilor Prisian şi Besna, în anul 1477 (Pesty, *Szörény*, III, p. 50). Aşezarea ajunge în anul 1495 în stăpânirea nobililor de Bizere (*Ibidem*, p. 121); Pesty, *Szörény*, II, p. 25; Milleker, DKF, p. 167.

37 **BORZLYUK.** Aşezare dispărută, din valea Bârzavei, care a făcut parte din domeniul nobililor Himfy. La împărțirea domeniului, din anul 1389, s-a menționat şi aşezarea cu douăzeci şi unu de iobagi (*villa Borzlyuc... et locum desertum in eodem Borzlyuk*. Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Informațiile extrem de sumare fac dificilă o identificare a acesteia, pentru care s-a propus zona cuprinsă între Gătaia şi Şoşdea, Pesty, *Krassó*, II/1, p. 72; Csánki, MH, II, p. 99; Milleker, DKF, p. 72.

38 BOSILAFALVA. Aşezare dispărută amintită cu ocazia împărțirii domeniului Remetea-Ersig din 1377-1378. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 74, localizată lângă Ersig; Milleker, DKF, p. 72-73, o localizează fără temei în zona Vârşeț; Suciu, DIT, II, p. 302 lângă Ersig.

39 BOZOVICI (com. Bozovici). Este situat la confluența pârâului Miniş cu Nera din depresiunea Almăjului. Hotarul nordic şi nord-estic este determinat de culmile Munților Semenic şi Aninei. *Lazarus de Bohowith* a luat parte în 1484 ca om de încredere la introducerea în stăpânirea domeniilor din Almăj a lui Iacob de Gârlişte (Pesty, *Oláh Kerületek*, p. 83). Cercetările arheologice în vatra aşezării, la *Cetate* şi Târgovişte au identificat urme de locuire din secolul al XIV-lea. Petsy, *Szőrény*,

II, p. 32; Milleker, DKF, p. 169.

40 BRANCFALVA. Aşezare dispărută, situată probabil între culmile dealurilor Vârşeţului. A făcut parte din pertinenţele cetăţii regale Ersomlya de la Vârşeţ. Comitele de Caraş, Posa de Zeer a protestat, în anul 1343, împotriva ocupării cu forţa *"quasdam possessionis castri domini regis Ersomlya vocati Steepkfalva, Lukaya, Bykesd, Harasthowth, Brancfalva, Feketeizwar* et *Nenegteluk"* (Pesty, *Oláh Kerületek*. p. 51). A fost localizată de Milleker în hotarul Vărădiei, Milleker, DKF, p. 74-75; Csánki, MH, p. 99; Suciu, DIT, I, p. 303.

41 BRATOCA. Aşezare pustiită situată, probabil, lângă Izgar, în valea Pogănişului. Actul de împărţire a domeniului Remetea-Ersig între membrii familiei Himfy din 1377-1378 aminteşte *"villa Bratoca que nunc desolata est" (Doc. Val.*, p. 223).

42 BREBU. Aşezare dispărută din hotarul domeniului Remetea-Ersig. Actul de împărţire între Benedict, Nicolae şi Ştefan din 1377-1378 menţionează *villa Prybyl* (DRH, C, XIII, p. 570). Satul era lângă apa Bârzavei şi avea o moară. În anul 1389, satul apare menţionat la reîmpărţirea domeniului Remetea cu o moară şi douăzeci şi patru de familii iobăgeşti *(Pribifyamiklosfalva cum viginti quator iobagionibus...et molendino in eadem habito super dicto fluvio Borzua...*;Pesty, *Krassó*, III, p. 190). Pesty, *Krassó* II/2, p. 113; Milleker, DKF, p. 227.

43 BROŞTENI (oraş Oraviţa). Satul este situat pe marginea estică a câmpiei Caraşului în zona câmpului înalt Greoni-Răcăşdia. Cercetări arheologice au identificat în hotarul actual vatra unui sat din sec. XII-XIII (E. Iaroslawschi, G. Lazarovici, *Acta MN*, 16, 1979, p. 454).

44 BRUZNIC (sat Calina, com. Dognecea). Aşezare dispărută cunoscută din documentul din anul 1437 care menţionează pe un *"Valentinum Kenesium de Bruznuc"* (Pesty, *Krassó*, III, p. 361). Milleker a propus identificarea acestei aşezări dispărute, care a aparţinut familiei Himfy, în hotarul Calinei unde s-au păstrat toponimele Dealul Bruznicului şi Valea Bruznicului. Milleker, DKF, p. 75; Csánki, MH, II, p. 99, lângă Halimba; Pesty, *Krassó*, II/1, p. 97-98; Engel, TMTT, p. 36, aşezare pustiită la mijlocul sec. XVI.

45 BUCHIN. Cercetări de suprafaţă pe terasa râului Timiş la "Sat bătrân" au identificat vatra unui sat medieval încă din veacul al XII-lea. Documentele scrise amintesc aşezarea la începutul veacului al XV-lea. În anul 1411, are loc o împărţire a moşiilor nobililor de Măcicaş, printre vecini şi martori ia parte şi *"Petrus filius Bak de Beken"* (Pesty,

Krassó, III, p. 271). Un anume Ladislau de Beken este amintit la 1447, tot în calitate de martor cu ocazia introducerii în stăpânirea moşiilor Prisian şi Besna a lui Nicolae de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 50), Pesty, *Szörény*, II, p. 37; Milleker, DKF, p. 169.

46 BUCOŞNIŢA (com. Bucoşniţa). Actele de cancelarie atestă, după mijlocul secolului al XV-lea, această aşezare situată în valea Timişului. Nobilii Ludovic şi Ladislau de Armeniş împreună cu Iacob de Măcicaş au fost introduşi, în anul 1468, în stăpânirea moşiilor Bucoşniţa, Vălişoara, Goleţ, Petroşniţa din districtul Caransebeş. (Pesty, *Szörény*, III, p. 81). Au fost consemnate cu acel prilej morile şl locurlle de moară, dealurile cu vii alături de celelalte utilităţi existente. Pesty, *Szörény*, II, p. 24; Milleker, *DKF*. p. 167.

47 BUDA (com. Ramna). Aşezare din valea Bârzavei, dispărută, care a făcut parte din domeniul nobililor Himfy. La împărţirea domeniului Remetea-Ersig din 1377-1378, satul *(villa Bude)* i-a revenit lui Ştefan Himfy. (*Doc. Val.* p. 221-222). Presupunem că se poate localiza de-a lungul văii Bârzavei, în hotarul satului Ramna, unde se află Valea Budurului.

48 BUTIN (com. Jamu Mare). Aşezare situată pe valea Moraviţei în apropiere de Şemlac. Amintit în 1353 "*Tompa filius Andree de Boytun*", şi într-un document din 26 iulie 1364, ca om de încredere al doamnei Clara, soţia lui Farkas din Farkasfalva la adunarea nobililor din Caraş (DRH, C, XII, p. 307); Pesty, *Krassó*, II/1, p. 15-16; Milleker, *DKF*. p. 64; Suciu, *DIT*, I, p. 115; Györfy, *ATF*, III, p. 64; Engel, *TMTT*, p. 37.

49 CALOVA (sat Ciuta, com. Obreja). Aşezare dispărută care şi-a avut hotarele pe valea cu acelaşi nume. Pârâul Calova coboară de sub culmea Calovei (700 m), ocolind crestele domoale ale dealului Pleşa Mică de unde face un ocol brusc spre vest, pentru a-şi uni apele cu Bistra în apropiere de Maciova. La stabilirea hotarelor moşiei Ciuta, în anul 1411 a fost consemnată *villa Kalna* în apropierea văii cu acelaşi nume *Kalnapataka...penes villa Kalna* (Pesty, *Krassó*, III, p. 275). La introducerea în stăpânirea moşiei Ciuta a participat ca om de încredere Ladislau fiul lui Lado de Bizere, care a avut stăpâniri în zonă. Documentul din anul 1433, prin care Nicolae Bizere este introdus în stăpânirea satelor confiscate de la Lado de Bizere, aminteşte Calova, alături de Vârciorova şi Bizere, în vecinătatea cărora se afla. (Pesty, *Szörény*, III, p. 27). În disputa dintre Nicolae de Bizere şi nepotul său Ladislau fiul lui Lado împreună cu Petru fiul lui Petru Viteaz pentru

stăpânirile din valea Bistrei, s-a ajuns la o înțelegere privind împărțirea acestora. Actul din anul 1447 face dovada înțelegerii prin care Nicolae de Bizere şi vărul său primar Ladislau fiul lui Ioan stăpâneau trei părți din Calova, Vârciorova şi Bizere *(Ibidem,* p. 52). Un an mai târziu s-a ajuns la o nouă înțelegere prin care jumătate din moşiile Calova, Vârciorova, Pleşa, Mal, Glimboca reveneau fiecăreia dintre cele două tabere. *(alie equales medietatis prefatarum possessionum Byzere, Kalowa, Plese, Meel, Noakfalva, Wolya et Alsofalva...annotati Ladislai fily Lado et Petri fily Petri; Ibidem, p. 55).* Nu cunoaştem schimbările intervenite până în anul 1458 când au fost consemnate două sate, Calova de Sus şi Calova de Jos, ambele aflate în stăpânirea lui Nicolae de Bizere. (C. Feneşan, *DMB*, p. 41). Documentele de la sfârşitul veacului al XV-lea consemnează iarăşi existența unei singure aşezări. B. Milleker, *DKF*, p. 197; Pesty, *Szörény*, II, p. 101-106; C. Feneşan, *DMB*, p. 42; C. Suciu, *DIT*, II, p. 392 propun aceeaşi localizare la Obreja.

50 CALOVA DE SUS (sat Ciuta, com. Obreja). Sat dispărut de pe valea pârâului cu acelaşi nume ale cărui hotare se regăsesc în zona înaltă, dinspre izvoare, a văii. Aşezarea este atestată doar în anul 1458 (C. Feneşan, *op. cit.*, p. 40-41). Absența informațiilor din izvoarele scrise nu îngăduie supoziții în legătură cu momentul întemeierii aşezării şi evoluției acesteia.

51 CARAN (fost Căvăran, azi C. Daicoviciu). Aşezare medievală Caran, centrul unui district românesc a fost amplasată în lunca Timişului, la nord de Caransebeş. I. Miloia a dovedit că aşezarea Caran a avut o evoluție proprie, diferită de a târgului Sebeş de care-l despărțea de mai bine de 15 km. (I. Miloia, în *AnB*, 4, 1, 1931, p. 33 şi urm., pentru o opinie aparte care vedea Caran şi Sebeş în aceeaşi zonă pe amlurile Sebeşului, la Pesty, *Szoreny*, II, p. 116). Cercetarea arheologică a evidențiat la Căvăran Cetate fundațiile unei biserici sală de la sfârşitul secolului XIV - începutul sec. XV. Construcția bisericii se leagă fără îndoială de existența unei comunități de “ oaspeți regali”. Conflictele pe care le-a avut comunitatea străină de “cives et hospites de Karan” cu familia cnezilor de Mâtnic în veacul al XIV-lea au fost surprinse în documente. Bogdan, fiul lui Bogdan şi Radu, fiul lui *Woznuk*, nobili de Mâtnic se flau în dispută pentru mori şi pământuri în anul 1376 cu “cives et hospites nostros de Karan” (Pesty, *Szöreny*, III, p. 6-7). Cele două aşezări aveau hotar comun de-a lungul văii Mâtnicului şi a unor

pârâuri de lângă Timiş (*flumen Zlatnuk şi Fekethepatak*; *Ibidem*, p. 7). A fost menţionată în document, o zonă împădurită, un pământ lăzuit şi drumurile care veneau din Caran spre Mâtnic. Conflictele între cele două comunităţi au fost consemnate în acte şi în cursul veacului al XV-lea. Astfel în aprilie 1419 judele din oraşul Caran (*judex civitatis nostre Caran*) se plângea în numele locuitorilor şi oaspeţilor din oraş (*universorum civium et hospitum eiusdem civitatis*; *Ibidem*, p. 19) pentru un pământ de lângă pârâul Mâtnic aflat în dispută cu nobilii de Mâtnic. Pesty, *Szörény*, II, p. 109-111; *Krassó*, II, 1, p. 253; Milleker, *DKF*, p. 154.

52 CARANSEBEŞ. Aşezat la confluenţa Timişului cu Sebeşului, oraşul Caransebeş ocupă astfel o poziţie importantă într-o zonă de culoar spre Transilvania, prin valea Bistrei şi, în acelaşi timp, spre sudul Dunării. Un document din anul 1290 menţionează, surprinzător, aşezarea cu numele de Caransebeş (Pesty, *Szörény* II, p. 115). Documentele din veacul al XIV-lea amintesc cetatea, oraşul şi districtul românesc sub forma Sebeş. Caran şi Sebeş au fost de la bun început două aşezări distincte despărţite de circa 15 km. una de cealaltă (Pesty, *op. cit.*, p. 116 a acreditat ideea că Sebeşul şi Caranul s-au aflat de-o parte şi cealaltă a râului Timiş în aceeaşi zonă. Castelanii cetăţii din Sebeş au fost consemnaţi în actele de cancelarie de la bun începutul veacului al XIV-lea. Astfel, în anul 1318 era amintit Petru, comite de Sebeş, cu ocazia unei danii (DIR, C, veac XIV, I, p. 295). Funcţia de castelan de Sebeş şi Ilidia în anul 1325 era îndeplinită de către Posa de Zer (DIR, C, veac XIV, II, p. 149). Acelaşi personaj, ajuns comite de Caraş în anul 1352, îndeplinea şi funcţia de castelan al cetăţii Sebeş, amintit cu ocazia unei danii de pământ pe Valea Mâtnicului (DRH, C, X, p. 161).

Oraşul de la confluenţa Sebeşului cu Timişului este amintit, la mijlocul secolului al XIV-lea, centrul unui district românesc (provincia Sebeş, DRH, C, X, p. 161). Locuitorii districtului "precum şi locuitorii cetăţii şi toţi bogaţii şi săracii din cetatea Sebeşului" s-au adresat banului Benedict Himfy în anul 1369 pentru a fi scutiţi de dări datorită greutăţilor pe care le-au întâmpinat (DRH, D, I, 1977, p. 97). Caransebeşul a fost sediul districtului omonim, în care aveau loc adunările districtuale, dar în acelaşi timp a fost şi centrul districtelor privilegiate din zona montană a Banatului.

Existenţa unei parohii catolice, care era şi sediul unui

arhidiaconat, a fost consemnată în listele din anii 1334 (DIR, C, veac XIV, III, p. 35). Mânăstirea franciscană de Caransebeş este consemnată documentar abia în anul 1428, prezenţa călugărilor franciscani însă se poate bănui încă de la începutul veacului al XIV-lea. Dealtminteri Caransebeşul era un centru important al ordinului din cadrul custodiei Bulgariei (S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 209; R. Popa, in SCIVA, 40, 4, 1989 p. 368-369). Arheologia medievală a adus puţine contribuţii la cunoaşterea structurii oraşului medieval Caransebeş şi a începuturilor aşezării. A fost sondată o necropolă din secolele XII-XIII în zona Măhala şi a fost identificată prin cercetări de suprafaţă urme de locuire din secolele XII-XIII. Săpăturile arheologice din anii 1988-1989 au evidenţiat planul mânăstirii franciscane din centrul oraşului Caransebeş. Pesty, *Szörény*, II, p. 118 şi urm; Milleker, *DKF*, p. 151; R. Popa, *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 353-370; P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeş*, Reşiţa, 1993, p.57 şi urm.; V. Achim, în *Banatica*. 9. 1987, p. 371-378.

53 CARAŞOVA MARE (com. Caraşova). Documentul din anul 1358, prin care se introducea în stăpânirea moşiei Secaş, Ioan Pecenegul, prin deposedarea cnezilor Grigore, Farcaş şi Nicolae, a consemnat aşezarea Caraşova Mare *(Bozorad kenesius de Nog Carassou,* DRH, C, XI, 1356-1360, p. 260). Aşezarea s-a dezvoltat, în lunca largă, cu aspect de golf a văii Caraşova. Documentele turceşti din anul 1554 consemnează satul Caraşova Mare (Engel, *TMTT*, p. 73; Halasi, *AT*, p. 123).

54 CARAŞOVA MICĂ (sat Giurgiova, com. Goruia). Aşezarea a fost atestată în anul 1358, odată cu Caraşova Mare *(DRH*, XI, p. 260 *alter Bozorad de Kiskarassou)*. Satul este consemnat sub această formă în documentele otomane de la mijlocul secolului al XVI-lea, (Engel, *TMTT*, p. 73, propune identificarea acestuia cu actuala localitate Gârlişte). Documentele, din aceeaşi sursă, din anul 1579 precizează că aşezarea Caraşova Mică se află undeva după Jitin şi înainte de Gârlişte (Halasi-Kun, *AO*, p. 123). Tradiţia şi toponomia au păstrat amintirea acestui sat şi a unei biserici pe malul stâng al Caraşului, în apropiere de Giurgiova.

55 CĂLUGĂRENI. Aşezare dispărută din districtul Comiat. Actul capitlului din Arad din 25 noiembrie 1458 a consemnat între martorii şi vecinii la introducerea lui Mihail Cornet în stăpânirrea moşiilor Valea

Mare, Mezevhath şi Strâmtura pe *Michaele de Kalagerfalva şi Luca de Kalagerfalva* (Pesty, *Szörény*, III, p. 76). Satul apare din nou în documente la începutul veacului al XVI-lea. Banii Severinului notifică, la 23 noiembrie 1530, voinţa nobilului Gabre fiul lui Bogdan de Kalugyeren de a zălogi "*iuxta ritum Volachie*" părţile sale de stăpânire din moşiile Călugăreni, Măgoieşti, Răchita şi Strâmtura" (Pesty, *Krassó*, III, p. 476). Capitlul din Arad, la 9 iunie 1505, a consfinţit zălogirea de către Gabre fiul lui Bogdan o jumătate din moşiile Călugăreni, Măgoieşti şi Răchita şi a unui sfert din Strâmtura, aflate în districtul Comiat (*Ibidem*, p. 481). Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 245; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 254.

56 CERNA. Aşezare dispărută de pe cursul inferior al râului Cerna, care a făcut parte din stăpânirile familiei nobiliare româneşti cu acelaşi nume. Capitlul din Cenad, la porunca regelui Sigismund de Luxemburg, în anul 1436, a introdus în stăpânire moşiile Cerna, Iardaşiţa, Propodna, Topleţ şi *Kyralmezei*, pe Mihai fiul lui Mihail şi pe Blasiu fiul lui Stoian de Cerna. (Pesty, *Szörény*, III, p. 31). Trei ani mai târziu, capitlul din Arad confirmă introducerea nobililor de Bizere în stăpânirea moşiilor amintite *(possessiones Chorne...necnon Iordanycza. Poprad, Thoplocz...; Ibidem*, p. 37). Având în vedere că posesiunile celor din familia Cerna se concentrează pe valea râului Cerna, în jurul Topleţului, presupunem că şi aşezarea de reşedinţă trebuie căutată în aceeaşi zonă. Pesty, *Szörény*, II, p. 45-46; Milleker, DKF, p. 175. Satul şi familia şi-au luat fără îndoială numele de hidronimul Cerna. N. Drăganu, *Românii pe baza toponimiei*, p. 240 cu privire la vechimea şi etimologia hidronimului Cerna.

57 CORNET. Aşezare dispărută de pe Valea Pogănişului. Ladislau din Cornet a fost consemnat în actul din 25 iulie 1420, prin care se confirma stăpânirea moşiilor Măgoia şi Strâmtura de către cnezii din familia Măgoia. El a depus mărturie alături de alţi cnezi şi nobili din districtul Comiat, Lugoj şi Sebeş (DRH, D, I, p. 217). Mihail din Cornet alături de Nicolae Turcin din Gamza "*walachorum keneziorum scilicet districtus Lugos*" au fost introduşi în stăpânirea unor părţi de moşie din districtul Lugojului (Pesty, *Krassó*, III, p. 383-384; 385-386). Satul era deja pustiit în anul 1569; (Engel, TMTT, p. 78). Aşezarea a fost identificată în apropiere de Duleu, pe Dealul Cornetului. Engel, *op. cit.*, p. 78 şi harta; V. Achim în *AnB*, II, 1993, p. 255 semnalează mai multe toponime Cornet în hotarul satelor Fârliug, Valea Mare; Pesty,

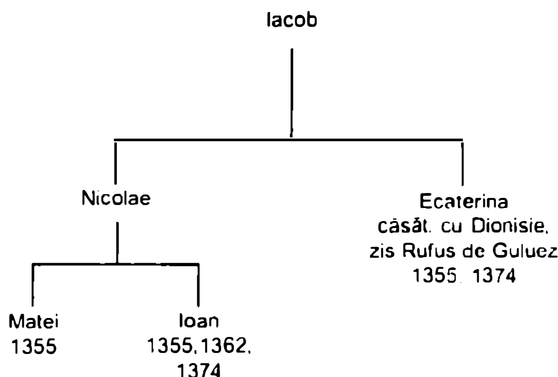
Krassó, II, 1, p. 284, 286; Milleker, DKF, p. 201-202 propune pe baza toponimelor o identificare în zona Valea Mare-Duleu.

58 CERNEŢ (com. Bucoşniţa). Aşezare dispărută ce-şi avea hotarul situat pe valea cu acelaşi nume, între Bucoşniţa şi Petroşniţa. Numele satului şi al pârâului au la origine un toponim slav. (DTB, II, C, p. 38). Valea Cerneţului îşi adună apele de sub masivul Nemanu Mic din Munţii Semenic, coborând spre est până la vărsarea în Timiş. Moşia Cerneţ *(possessio Chernecz)*, din districtul Caransebeşului, a făcut parte, în anul 1468, dintre proprietăţile nobililor de Armeniş (Pesty, *Szörény*, III, p. 82). Documentul din anul 1480 consemnează moşia Cerneţ *(Cheresnyes et Kerg in Sebes districtibus)*; în stăpânirea lui Ladislau şi Ludovic Fiat de Armeniş şi a lui Iacob de Măcicaş. *(Ibidem*, p. 89); Pesty, *Szörény*, II, p. 43; Milleker, *DKF*, p. 173.

59 CICLOVA ROMÂNĂ (com. Ciclova Română). Aşezare situată pe valea pârâului care coboară din Munţii Aninei, între dealurile care închid spre răsărit depresiunea Oraviţa. Cercetările arheologice au identificat vatra unui sat medieval (sec. XIV) în zona Obana, de pe valea Ciclovei. Dealurile dintre Oraviţa şi Ciclova au în subsolurile lor resurse metalifere, cunoscute şi exploatate încă din epoca romană şi romană târzie. Exploatarea acestor filoane s-a făcut şi în evul mediu aşa cum o dovedeşte actul din anul 1437 *(iobagianes de Pataky, nunc...in Chiglobanya*; Pesty, *Krassó*, III, p. 364). Satul Ciclova a fost, din nou, consemnat documentar în anul 1464, în districtul Ilidia. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 79). Vatra satului din veacul al XIV-lea şi necropola contemporană investigată în valea Vrani, la hotarul dintre Ilidia şi Ciclova Română aparţin satului dispărut Vrani. (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, p. 341).

60 CIORTEA. Aşezare dispărută ce s-a aflat pe marginea de nord a dealurilor care închid valea Nerei, în zona Biserica Albă şi Cruşiţa. Nicolae, fiul lui Iacob de Ciortea şi fii săi cedează, în anul 1355, surorii sale partea care se cuvenea ca dotă de fată *(quarta parte puelari)*. La delimitarea şi punerea în stăpânire a Ecaterinei de Guluez şi a fiilor săi le-a revenit o treime din moşia *Guluez*, un deal şi un pământ nelucrat pe care se sădea viţa de vie. Această sesie se afla pe moşiile Ciortea, Bayla şi *Guluez* (DRH, C, X, 1351-1356, p. 371-372). Deoarece locul de sesie n-a fost îndestulător au primit pământuri de arătură spre *Zeredahel*. Printre martori la punerea în stăpânire a fost Mihail din *Feyereghaz* şi Nicolae din *Bayla*. *(Ibidem*, p. 372). Nicolae

de Ciortea şi fii săi se aflau în anul 1362 în dispută cu fii lui Dominic din Guluez care s-au împotrivit la cumpărarea unei bucăţi de pământ de la Ivan şi Ladislau de Bayla (DRH, C, XII, p. 111). Ivan fiul lui Nicolae de Ciortea a luat parte în anul 1374, alături de Andrei fiul lui Ştefan de *Guluez* la acţiunea de împotrivire a acestuia contra rudelor care l-au deposedat de drepturi (Pesty Fr., *Krassó*, III, p. 126). Datele cunoscute despre familia lui Iacob de Ciortea din documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea relevă că aceasta s-a înrudit cu Dominic zis Roşu din *Guluez*.

Aşezarea a fost localizată în mod obişnuit cu actualul sat Ciortea, din lunca Caraşului (Pesty, *Krassó*, II/1, 112; Milleker, *DKF*, p. 78; Csanki, MH, II, p. 100). Documentul din anul 1355 specifică că aşezările Ciortea, *Bayla,* Guluez şi *Zeredahel* aveau hotar comun. Au fost menţionaţi printre martori şi vecini nobilii din *Bayla şi Feyereghaz*. (DRH, C, X, p. 372). Aceste menţiuni documentare la care s-a adăugat faptul că satul Ciortea din valea Caraşului este situat într-o zonă joasă de luncă şi nu a fost menţionat în hotărnicia moşiei Voia din vecinătate l-au determinat pe Györffy să propună o identificare a aşezării în apropiere de Biserica Albă (Györffy, ATF, III, p. 480). Se cuvine reţinut însă faptul că la mijlocul secolului al XVI-lea documentele turceşti consemnează o singură aşezare Ciortea localizată în lunca Caraşului. (Engel, *TMTT*, p. 44).

61 CHATAR. Aşezare dispărută, situată undeva pe cursul inferior al Nerei. În urma unui proces, hotarele ei sunt menţionate la 1350, lângă apa Nerei (Györffy, III, p. 480). Ioan fiul lui Petru de Chatar se plânge

la 1363 împotriva lui Petru fiul lui Chulnuk şi a "oaspeţilor" din Csatar care-i culeg roadele moşiei (DRH, C, XII, p. 156). În acelaşi an Petru de Csatar este citat ca martor în conflictul dintre Ioan de Guluez şi Laurenţiu Himfy (DRH, C, XII, p. 176); Pesty, *Krassó* II/1, p. 100 şi 110; Csanki, *MH*, II, p. 99; Suciu, DIT, II, 308 o identifică lângă Potoc; Györffy, ATF, III, p. 480 la SE de Biserica Albă, lângă Naidăş, pe Valea Nerei.

62 CHECH. Aşezare dispărută, identificată probabil la est de Surducu Mare în hotarul Clopodiei, unde se află Pădurea Celusiu, Valea Bocorondia şi Dealul Oşiacu. La 1321 *possessio Chech* este menţionată alături de Ozywag, Bokorand şi Zeurin. Fără îndoială, ea a fost în această vreme o posesiune cnezială la fel ca şi *Oşiacu*. *Bocorondia*, *Zeurin* ce au aparţinut cnezilor Baciu (vezi Guluez şi Baciu). Spre sfârşitul veacului al XIV-lea, Georgius de Chechthelekee este menţionat în mai multe rânduri ca om de încredere şi martor în disputele patrimoniale dintre puternicii nobili Himfy ce le au cu vecinii din valea Bârzavei. (Pesty, III, p. 186; *Ortvay*, Tm, p. 544); Pesty, *Krassó*, II/1, p. 101-102; Csánki, *MH*, II, p. 99, Suciu, *DIT*, II, p. 308; Györffy, *ATF*, III, p. 480 identifică la Clopodia.

63 CIUCHICI. Sat aşezat în valea râului Vicinic între dealurile ce închid spre sud Depresiunea Oraviţa. Cercetări arheologice au identificat vatra satului medieval (sec. XIV-XV) în zona numită Sălişte din lunca Vicinicului. (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, p. 336). Într-un document din anul 1464, moşia *Thywko* a fost menţionată alături de alte aşezări din districtul Ilidia (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 77). Documentele turceşti de la mijlocul sec. XVI-lea fac dovada că aşezarea *Homoq Silište* (Săliştea nisipoasă) se mai numea şi *Čuqičiva*. Numele satului provine dintr-un antroponim Pesty, *Krassó,* II/1, p. 113; Milleker, DKF, p. 136, DTB, II, C, p. 68; Engel, *TMTT*, p. 44.

64 CIUTA (com. Obreja). Satul este situat pe malul drept al Bistrei, aproape de confluenţa acesteia cu Timişul. La începutul veacului al XV-lea, moşia Ciuta (possessio Chwta) o aveau în stăpânire comună Mihai fiul lui Ivan din Zylwas şi nobilii de Măcicaş. (Pesty, *Krassó*, III, p. 269). În anul 1411 a avut loc o hotărnicire a moşiei, delimitând-o prin semne de hotar de stăpânirile învecinate. Hotarul de răsărit era delimitat de pământurile arabile, aflate lângă Bistra *(ductum terrarum arabilium prope fluvium Byzere)* învecinându-se cu moşia Bizere. Pârâul Calova şi valea cu acelaşi nume delimitau domeniul spre nord.

(penes villa Kalna in portu eiusdem fluvy una metam terream...). Sunt amintite în dealurile şi culmile montane şi drumul peste aceste zone înalte, fără îndoială, vechiul drum roman care pornea de la Tibiscus spre Sarmisegetusa *(per cacumina moncium vulga Berch... ad plagam occidentalem reflectendo quamdam magnam viam in cacuminibus eorundem moncium*...Pesty, *Krassó,* III, p. 275). Nobilii din districtul Sebeş depun mărturie în anul 1440 şi confirmă stăpânirea nobililor de Măcicaş asupra moşiilor lor, printre care este amintită şi Ciuta *(Ibidem*, p. 379). Părţi din moşia Ciuta au fost zălogite şi apoi răscumpărate de cei din familia de Măcicaş spre sfârşitul veacului al XV-lea. (*Ibidem,* p. 420-421). Petsy, *Szörény*, II, p. 48-49; Milleker DKF, p. 176.
65 CÂLNIC (municipiul Reşiţa). Satul situat la vest de oraşul Reşiţa se afla într-un sector îngust de strâmtură al văii Bârzavei. În procesul de proprietate, pe care cnezii din Ţerova l-au purtat între anii 1459-1464 cu banii Severinului, a fost amintit şi Câlnicul. Actul din anul 1460 menţionează pe Luca din Câlnic, om de încredere la punerea în stăpânire asupra moşiilor din districtul Bârzava (C. Feneşan, în *StCIEC*, 1979, p. 299). Câlnicul în cursul veacului al XV-lea se afla pe hotar cu domeniul cnezilor Ţerova şi Mailat Maicho.
66 COMIAT. Aşezare dispărută şi centrul districtului românesc cu acelaşi nume din valea Pogănişului. La hotărnicirea domeniului Remetea-Ersig, din anul 1369, se menţiona că acesta avea, spre răsărit, hotar comun cu districtul Comiat. Semnele de hotar se înşiruiau de-a lungul pârâului Ruşag (*Eruşag-pathaka*), un afluent de pe malul nordic al Pogănişului, şi de-a lungul văii Arenişului, în sud, printre culmile dealurilor Dognecei. *(DRH*, C, XII, p. 583). Aşezarea a fost menţionată în anul 1422, când nobilii Stanciu, fiul lui *Baab* şi Dragan fiul lui Manciu *(Wolahy de Komyath, aulae regie militis*; Pesty, *Oláh Kerületek,* p. 57) au restituit nobililor de Mâtnic moşia zălogită *Wozestya alio nomine Lybanmezeye* din districtul Caran. (Ibidem, p. 58). Statutul de târg la care a ajuns Comiatul este dovedit de actul de zălogire al regelui Sigismund de Luxemburg către Iancu de Hunedoara. *(oppidum nostrum_Komyathy vocatum... cum toto districtu similiter Komyathy,* Pesty, *Krassó,* III, p. 351). Spre sfârşitul veacului al XV-lea, sunt amintite sporadic persoane originare din Comiath. (Pesty, *Szörény*, III, p. 108). Documentele turceşti din a doua jumătate a veacului al XVI-lea nu aduc mărturii despre aşezare.

Informaţiile din izvoarele scrise sunt extrem de sumare, ca atare

fac dificil de localizat Comiatul medieval, care n-a lăsat urme nici în toponomia văii Pogănişului. Identificarea târgului Comiat rămâne o prioritate a cercetării arheologice viitoare. S-a propus o localizare într-o zonă vastă cuprinsă între Şoşdea, Ersig şi Remetea Pogănici. (Pesty, *Krassó*, II/1, p. 282) sau mai restrânsă la Remetea-Pogăniş. (Milleker, *DKF*, p. 201). Recent, s-a opinat o identificare în hotarul satului Fârliug, având în vedere poziţia acestuia în cadrul districtului. V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 255.

67 COMORÂŞTE (com. Forotic). Satul se află aşezat de-a lungul văii Ciornovăţului, între dealurile Doclinului. Documentele din veacul al XIV-lea au consemnat numele satului cu apelativul *Cherneuch*, legat fără îndoială de numele pârâului Ciornovăţ. Se cunoaşte dintr-un izvor otoman de la mijlocul secolului al XVI-lea că satul Ciornovăţ se mai numea şi Comorâşte. (Engel, *TMTT*. p. 42). În anul 1362 este amintit un Ioan fiul lui Grigore diacul din Ciornovăţ. (DRH. C. XII. p. 112). Satul se află în vecinătatea moşiei Oşiac (Forotic) şi ca atare Ioan fiul lui Grigore împreună cu Ladislau fiul lui Iacob de *Cherhenech* au fost trimişi în anul 1364 să cerceteze acolo un caz de omor (DRH. C, XII, p. 280). Nobilii Himfy de la Remetea şi-au extins treptat autoritatea şi asupra moşiei Ciornovăţ. În anul 1364, Petru Himfy se afla în conflict cu Grigore de Ciornovăţ pentru un brâu din argint şi, în acelaşi an, el cumpără pentru 100 florini privilegiul asupra moşiei Ciornovăţ de la Nicolae zis Ordas din Halimba. Acesta din urmă a primit, spre folosinţă pentru şapte ani, o moară pe Bârzava. (DRH, C, XII, p. 334). La sfârşitul anului 1390 *"possessiones et ville Erdsomlio, Crassofew, Cherneuch, Jabolnok. Varadia. Vizvar"* au fost donate de regele Sigismund de Luxemburg banului de Severin. (Pesty, *Krassó*, III, p. 209). Aşezarea a fost identificată în zona râului Caraş de Milleker, *(DKF*, p. 77), sau undeva între Bârzava şi Ciornovăţ. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 77; Suciu, *DIT*, II, p. 310.

68 COSMA. Aşezare dispărută localizată între văile pârâului Vicinic şi Caraş. Documentul din anul 1350 aminteşte moşia *"Fark aliter Cosmafalva"*. Hotarele acesteia, consemnate în acelaşi act se aflau în apropiere de confluenţa Vicinicului cu râul Caraş (Györffy, *ATF*, III, p. 482) Milleker, *(DKF*, p. 109) a propus identificarea acesteia cu o aşezare Kuzminţ; Györffy, *op. cit.*, p. 482 o localizează între Banatska Subotica şi Iasenova.

69 CRIVA (com. Domaşnea). Aşezare dispărută, în apropiere de Poarta

Orientală, situată la poalele versantului vestic al Munţilor Cernei. Petru, fiul lui Dees *"nobilis Kenezius de Temeshel"*, împreună cu fraţii săi Cristofor, Mihail şi Halmag se adresează, în martie 1390, regelui Sigismund de Luxemburg pentru reconfirmarea lor în proprietăţile lor Criva şi Potoc. *("possessionum ipsorum Krivapatak et Patak...sub monte Padich existencium"*, Pesty, *Szörény,* III, p. 10). Actele de stăpânire au fost pierdute în timpul atacului armatei voievodului Ţării Româneşti Dan al II-lea asupra cetăţii Mehadia. *(Ibidem*, p. 10). Vârful Padeş (alt. 800 m), situat la nord-est de Domaşnea, domină în această zonă culoarul de legătură spre Mehadia şi Caransebeş. *Ogaşul Criva* este situat în imediata vecinătate sub vârful Padeş. Proprietatea cnezilor de Timişel poate fi identificată în această zonă de cumpănă a apelor între valea Timişului şi a Cernei. Pesty, *Szörény,* II, p. 272; Milleker, *DKF,* p. 203, *Doc. Val.*, p. 375; identifică aşezarea în hotarul localităţii Crivina de lângă Lugoj.

70 CRIVA DE MIJLOC (com. Domaşnea). Aşezarea s-a aflat la nord de Ogaşul Criva, probabil la poalele dealului Criva. Moşia Criva de mijloc a fost consemnată în actul din anul 1440 alături de Luncaviţa Mare şi Luncaviţa Mică printre proprietăţile lui Ladislau şi Dees fii lui Petru de Timişel *(possessiones eorum Naghlukawicza et Topolchan necnon Kyslukawicza et Keozepkriva vocatas in comitatu sew districtu Myhald*, Pesty, *Oláh Kerületek,* p. 67). Iancu de Hunedoara confirmă, prin diploma din anul 1447, stăpânirile lui Dees şi Ladislau de Timişel de pe rama Munţilor Semenic şi Cerna. Moşia Criva de Mijloc este menţionată alături de posesiunile Timişel, Teregova, Criva de Sus, Cruşovăţ, etc. *(Ibidem*, p. 71).

71 CRIVA DE SUS (com. Teregova). Satul apare menţionat în actul din anul 1447 printre proprietăţile familiei de Timişel (Krewa Superior; *Ibidem,* p. 71). Ea trebuie căutată în bazinul de la capătul nord-estic al Teregovei, unde s-a păstrat şi toponimul Şesu Criva.

72 CRUŞOVĂŢ (com. Cornea). Satul din depresiunea Domaşnea-Mehadica se află amplasat la confluenţa pârâului Mehadica cu Luncaviţa. La mijlocul veacului al XV-lea, când a intrat în conul de lumină al actelor de cancelarie, se afla printre proprietăţile nobililor Dees şi Ladislau de Timişel. Iancu de Hunedoara confirma, prin actul din martie 1447, stăpânirea asupra moşiilor Timişel, Teregova, Criva de Sus, Potoc şi Cruşovăţ (Pesty, *Oláh Kerületek*, p. 70-71); Pesty, *Szörény*, II, p. 290; Milleker, *DKF*, p. 203.

73 CUIEŞTI (oraş Bocşa Română). Cetate regală şi centru unui district românesc situat pe cursul mljlociu al Bârzavei. Amintită documentar prima dată la 1331 (Györffy, III, p. 487). A fost localizată până recent în zona dintre Calina şi Secăş, adică undeva pe rama sudică a Munceiilor Dognecei, la confluenţa cu Valea Caraşului. (Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 62). Plasarea acestei cetăţi regale în această zonă a Caraşului a atras după sine şi identificarea districtului românesc în aceeaşi zonă şi, implicit, a multor aşezări atestate în cuprinsul districtului. Plecând de la explicaţia etimologică a ungurescului *Kövesd*, propusă de Pesty. Fr., după care acesta ar fi dat în româneşte Găvoşdia s-a propus şi identificarea acesteia în zona Găvoşdia. (Pesty, *Szörény*, II, p. 67; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV în baza toponimiei*, p. 234 şi nota 2, unde amendează explicaţia dată de Pesty; Z. Pîclişanu, în Revista istorică română, XIII, 1943, p. 22-23; *Istoria României*, II, p. 265) Localizarea propusă de Z. Pîclişanu, în zona Găvoşdia, a găsit puţin ecou în istoriografia română. (G. Cotoşmanu, 1944, p. 382. Ştefan Pascu, *Voievodatul*, II. p. 282 aminteşte într-o formă neclară - *Cetatea Cuieşti - Găvoşdia - Bocşa*, iar la pagina 275 aminteşte "*Calina-Cucuieşti*, la 1349 şi 1390, plimbând astfel plasarea ei în tot Banatul de Sud. P. Binder a localizat corect cetatea Cuieşti pe Valea Bârzavei identificând-o cu ruinele cetăţii Bocşa-Buza Turcului. (P. Binder, în *AIIC*, 7, 1964, p. 322 şi urm.). Nu are dreptate însă când susţine că cetatea şi-a schimbat numele în cursul veacului al XV-lea în cetatea Bârzavei şi mai târziu în acela de Bocşa. Mărturiile documentare scrise sunt foarte clare în această privinţă, ele reflectă două realităţi diferite, cetatea Cuieşti şi cetatea Bârzavei. (D. Ţeicu, în *Apulum*, 26, 1990, p. 363). Cea dintâi pomenire documentară este din anul 1331. Satul Biniş este amintit la 1351 ca făcând parte din districtul Cuieşti. (DRH, C, vol.X, p. 48). Pe tot parcursul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIV-lea, un permanent conflict a fost menţinut între castelanii cetăţii şi marele domeniu feudal vecin ce aparţine familiei Himfy. Implantarea cetăţii regale în această zonă a Banatului se leagă de existenţa zăcămintelor metalifere din Munţii Dognecei. De altfel, într-un act din octombrie 1395, cetatea este amintită cu satele şi munţii cu zăcămintele de fier ce ţin de ea. (Ortvay, TM, p. 250-251). Izvoarele scrise nu oferă răspuns cu primire la numărul de sate ce formau domeniul cetăţii şi nici la întinderea sa. În a doua jumătate a veacului al XIV-lea, la Cuieşti este amintit un sediu

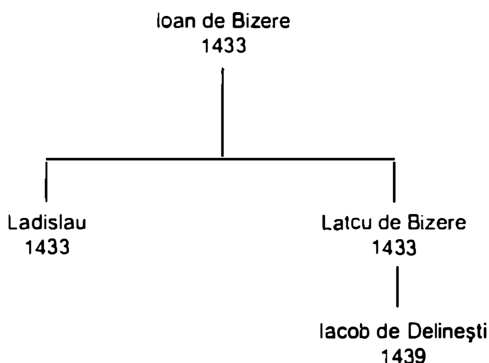
franciscan ce făcea parte din custodia Bulgariei şi vicariatul Bosniei (L. Wadingus, Annales minorum seu trium ordinum, IX, Quaracchi, 1932, p. 294-295, Györffy, *op.cit.*, III, p. 487, după opinia căruia mănăstirea franciscană a fost construită cu scopul de a catoliciza valahii colonizaţi în veacul al XIV-lea). Pesty, Krassó, II, 1, 296; Csanki, MH, I, p. 96-97; Milleker, DKF, p. 50, 57; Suciu, DIT, II, 356; P. Binder în AIIC, 7, 1964, p. 322; Gy. Györffy, ATF, III, p. 487; D. Ţeicu, în *Apulum*, 26, 1990, p. 363.

74 CUPTOARE (com. Cornea). Aşezarea este situată de-a lungul văii Mehadia, la extremitatea sudică, unde pârâul Mehadia întâlneşte valea Luncaviţei. În anul 1501, la introducerea în stăpânirea unor sate de pe valea Timişului a nobililor de Armeniş, a fost consemnat printre martori şi Ştefan Căstruţ din Cuptoare. (Pesty, *Szörény*. III, p. 140). Documentele de cancelarie din secolele XIV-XV păstrează o tăcere deplină asupra acestei aşezări. În schimb, cercetările de arheologie medievală au evidenţiat una din cele mai mari şi mai importante necropole medievale din Banat. Începuturile necropolei se pot fixa spre sfârşitul veacului al XII-lea, perioada de înmormântări neîntrerupte s-a putut dovedi până la începutul veacului al XV-lea. (D. Ţeicu, în *Banatica*. 12/1, 1993, p. 231-235). Vatra satului medieval a fost identificată în zona *Sat bătrân* de la Cuptoare. Pesty. *Szörény*, II, p. 287; Milleker, *DKF*, p. 204.

75 CUSICI (Serbia). Sat aşezat pe valea Nerei, la sud-est de Biserica Albă. *Villa Kusaak* a fost consemnată documentar în anul 1349. (Györffy, *ATF*, III, p. 490). În disputa iscată pentru apa râului Caraş, pentru moara de pe moşia Valea, din anul 1382, a fost consemnat Ladislau fiul lui Nicolae din Cusici. *("in possessiune sua Kuzik"*. Pesty, *Krassó*, III, p. 162; Györffy, *ATF*, III, p. 490; Engel, *TMTT*, p. 82 prezenţa satului şi a mănăstirii de pe malul sudic în documentele turceşti de la mijlocul veacului al XVI).

76 DELINEŞTI (com. Brebu). Aşezarea este amplasată în valea îngustă a Pogănişului mărginită la nord de coama dealurilor Zăgujeniului, iar spre sud de culmile prelungi care coboară dinspre Munţii Semenic. A fost menţionată în anul 1433, alături de Apadia şi Ohabiţa, situate în aceeaşi zonă a văii Pogănişului, printre proprietăţiile confiscate de la Lado de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 26). Scrisoarea regelui Sigismund de Luxemburg din decembrie 1433 decide intrarea în stăpânirea moşiilor sus menţionate pe Nicolae de Bizere şi pe vărul

său Laţcu de Bizere *(Laczkoni filio condam Johannis de dicta Bizere, fratri suo fratueli)*. (Pesty, *Szörény*, III, p. 28). Moşia Delineşti alături de Apadia, Lăţcani, Stredeşti, Ohabiţa a fost dată cu titlu de nouă donaţie în anul 1439 pentru servicii credincioase lui Iacob, fiul lui Laţcu din Delineşti. (C. Feneşan ,în *Sargeţia*, 16/17, p. 274). Documentele ulterioare din veacul al XV-lea nu aduc mărturii despre aşezare. Cunoaştem din aceleaşi surse pe membrii familiei Bizere care au stăpânit grupul de sate din valea Pogănişului în prima jumătate al veacului al XV-lea. Iacob de Delineşti, fiul lui Laţcu, este cunoscut din actul de donaţie din anul 1439 (C. Feneşan,_*op. cit.*, p. 274-278 cu arborele genealogic). Laţcu fiul lui Ioan de Bizere a fost cunoscut în documentele din anul 1433. Petsy, *Krassó*, II, 1, p. 127; Milleker, DKF, p. 177.

77 DENTA. Situată într-o zonă de câmpie de pe cursul inferior al Bârzavei, se afla în marginea nord-vestică a comitatului Caraş. Satul făcea parte la începutul veacului al XIV-lea din domeniul stăpânit de Teodor de Voiteg. Acesta, împreună cu fii săi Nicolae şi Ioan, a dăruit în anul 1322, în condiţii impuse de rege, mai multe moşii, printre care şi Denta, notarului regelui. (DIR, C, veac XIV, III, p. 54-55; M.Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 91-92, p. 128-129, cu privire la acţiunile din 1317 ale lui Theodor de Voiteg în jurul cetăţii Mehadia). Scrisoarea privilegială a capitlului din Strigoniu, din anul 1329, atestă moşia Denta şi un pământ *Kulusfuk* din comitatul Caraş, alături de alte moşii din comitatele Cenad şi Timiş pentru care fii lui Teodor de Voiteg au primit de la magistrul Gall de Omor, notarul regelui, suma de 1000 mărci de argint (*DIR*, C, veac XIV, II, p. 287).

Denta avea în anul 1334 o parohie catolică subordonată arhidiaconului de Caraş. (*DIR*, C, veac XIV, III, p. 234) Satul este consemnat în documentele de cancelarie din anii 1370 şi 1390 *(villa Dench)* printre posesiunile nobililor din Omor.(Pesty, *Krassó*, III, p. 97, 201, 204). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 128; Csanki, *MH*, II, p. 100; Milleker, *DKF*, p. 80; Suciu, *DIT*, I, p. 197; Györffy, *ATF*, III, p. 480; *DTB*, III, p. 39-40).

78 DEZEŞTI (com. Fârliug). Aşezare situată pe cursul râului Pogăniş, sub culmile nordice ale dealurilor care închid Depresiunea Ezeriş. Daga din Dagafalva a fost amintit în actul din 25 iulie 1420, alături de nobilii şi cnezii din districtul Lugoj şi Caransebeş care au confirmat stăpânirea cnezilor din familia Măgoia asupra moşiilor Măgoia, Răchita şi Strâmtura (DRH, D, I, p. 217) Numele satului derivă dintr-un antroponim Dagu sau Dagiu; V. Ioniţă, *Nume de locuri*, p. 49; DTB, III, 1986, p. 42; Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 129; Milleker, DKF, 176-177; V. Achim în *AnB*, II, 1993, p. 255.

DYAKOLCH - vezi BOCORONDIA.

79 DOBRAVICHA. Aşezare dispărută, menţionată documentar în anii 1347 şi 1382. (Györffy, *ATF*, III, p. 482). Petru, fiul lui Farcaş de *Dobravicha*, a fost implicat în conflictul izbucnit între Ştefan de Remetea şi nobilii din Iank pentru apa râului Caraş. Construcţia morii pe moşia *Nandraz*_şi abaterea cursului Caraşului a afectat moara de pe moşia Valea. (Pesty, *Krassó*, III, p. 158-159). Milleker, *DKF*, p. 82 aminteşte toponimele *Mala Dubrava* în hotarul Bisericii Albe dar şi o culme *Tâlva Dobrecea* deasupra văii Caraşului; Györffy, *op. cit.*, p. 480; Pesty, II/1, p. 132. În valea Caraşului la Grădinari, în apropiere de moşia Valea, se află un loc numit *Dobroi (DTB*, III, 1986, p. 55) unde poate fi localizată această aşezare.

80 DOBROGOSTA. Documentele din anul 1394 consemnează satul alături de Maciova, Mâtnic, Mărul, în stăpânirea familiei nobiliare româneşti Mâtnic. Actul din octombrie 1394 confirma cu titlul de nouă donaţie o stăpânire mai veche cnezială *(possessiones Machwa et Dobrogozte...in pertinencio castri nostri existentes ... sub servitute keneziatus tenuisse...* Pesty, *Krassó*, III, p. 229). La mijlocul secolului al XV existau două aşezări Dobrogosta. Nobilii de Măcicaş, care stăpâneau din vechime *(nobiles de Matskas in dominio ipsius possessionis Also Dobrogoszt, ab annis domini Millenis permansissent....* *Ibidem*, p. 392) se aflau în conflict cu nobilii Mâtnic şi se judecau în adunarea districtului Sebeş. Această aşezare

dispărută se afla pe malul nordic al văii Timişului, în zona colinară Maciova-Peştere. Pesty, *Krassó* II/1, p. 133; Milleker, *DKF*, p. 178.

81 DOBROIAN. *Villa Dobroyan* a fost consemnată în anii 1377-1378 cu prilejul împărţirii domeniului Remetea-Ersig între nobilii familiei Himfy *(Doc.Val.*, p. 122). Numele satului s-a format pe baza unui antroponim (*DTB*, III, 1986, p. 55).

82 DOBROTĂ I-II. Actul de partaj al domeniului nobililor Himfy din anii 1377-1378 menţiona *"due ville Dobrothe penes Paganch"* (*Doc. Val.*, p. 233).Sunt menţionate în acelaşi context două mori pe Pogăniş, una situată în apropiere de unul din cele două sate Dobrotă. *(item în Paganch duo molendina pro domino, que sunt sita una in villa Dobrothe. alter in villa Lucasii)*. Aşezările se aflau în valea Pogănişului, între Ersig şi Izgar.

83 DOMAN (municipiul Reşiţa). Amplasat la sud de Reşiţa într-o zonă colinară pe valea pârâului Doman..Moşia Doman a fost atestată în anul 1370 (Pesty, *Krassó*, III, p. 97). Se află pe hotarul dintre pertinenţele familiei de Ţerova, nefiind înglobat acestora şi domeniului cetăţii Caraş. Etimologia satului se regăseşte într-un antroponim. (*DTB*, III, 1987, p. 61); Pesty, *Krassó*. II/1, p. 136; Milleker, *DKF*. p. 82; Suciu, *DIT*. I, p. 206.

84 DRAGODOL (com. Sasca Montană). Actul de hotărnicie al moşiei Zagarian din anul 1367 menţiona satul Dragodol în vecinătatea căruia se aflau două movile de hotar *(DRH*. C, XIII, p. 359). Cele două semne de hotar amplasate la nord de izvoarele râului Micoş, lângă satul Dragodol, delimitau moşia Zagarian de satul Radlmna. (*Ibidem*, p. 359). Această aşezare dispărută a fost localizată în valea Nerei, în apropiere de Biserica Albă, de Pesty Fr. (Pesty, *Krassó*, II/1, p. 119). Editorii colecţiei DRH, C, XIII, p. 869 au propus, fără temei documentar, identificarea ei în valea Caraşului, lângă Ciortea. Satul trebuie căutat pe marginea nordică a munţilor Locvei, în zona Sasca Montană - Ştinăpari. Györffy, *ATF*, III, p. 480, lângă Sasca pe dealul Drăganu; Petsy, *Krassó*, II, 1, p.119; Milleker, DKF, p. 82.

85 DRAGOTA. *Villa Dragotha* a revenit la împărţirea domeniului Remetea-Ersig din 1377-1378 printre stăpânirile lui Nicolae Himfy *(Doc. Val.*, p. 223). Un antroponim, frecvent întâlnit de altfel şi în alte zone ale Banatului, a dat numele aşezării. (DTB, III, 1986, p. 73). În absenţa unor mărturii toponimice este dificil de recunoscut în sectorul văii Bârzavei şi Pogănişului, pe domeniul familiei Himfy.

86 DRENCOVA (com. Berzasca). Aşezare situată pe terasele Dunării la extermitatea estică a depresiunii Liubcova. Un sondaj arheologic a identificat un cimitir din secolele XII-XIII. Izvoarele turceşti de la mijlocul secolului al XV-lea confirmă existenţa satului (Engel, TMTT, p. 48). Cetatea Drencova împreună cu satele aparţinătoare au fost donate de Iancu de Hunedoara, în anul 1452, nobililor români Nicolae de Bizere, Mihai şi Blasiu de Cerna (Pesty, *Szörény*, III, p. 65). Numele satului provine dintr-un toponim sud- slav-occidental. *(DTB*, III, 1986, p. 78-79); Pesty, *Szörény*, II. p. 52; Suciu; *DIT*, I, p. 210; Milleker, *DKF*, p. 149:
87 DUBRUL (com. Forotic). Aşezare situată pe valea Oşiacului, din hotarul actual al Foroticului. *Villa Dubrul* făcea parte, în anii 1377-1378, din părţile de stăpânire ce i-au revenit lui Nicolae Himfy (*Doc. Val.*, p. 222). În anul 1428. documentele au consemnat un *predium Dubrulfalwa in Ozyagh-pathaka* (Pesty, *Krassó*. III, p. 326). Pesty, *Krassó*, II/1, p.139; Milleker, *DKF*, p. 83 propun o identificare a satului lângă Comorâşte; *DTB*, III, 1986, p. 56 cu privire la etimologia acestui nume de loc provenind dintr-un antroponim. posibil însă şi dintr-un toponim slav.
88 DRUGUZLO (sat Izgar. com. Vermeş). Aşezare dispărută din valea Pogănişului, menţionată între pertinenţele familiei Himfy, în actul 1377-1378 (*Doc. Val*.. p. 222).
89 DRUSAN. Aşezare dispărută, consemnată cu ocazia hotărniciilor domeniului familiei Himfy din anii 1377-1378 şi 1389. Satul (*villa Drusa*) i-a revenit, în anii 1377-1378, lui Nicolae Himfy (*Doc. Val.*, p. 222). Documentul din anul 1389 menţionează *possessio Drusanfalva* cu trei familii de iobagi (Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 123-124; Csanki, MH, II, p. 100; Suciu, DIT, II, p. 319 localizată lângă Remetea-Pogănici. În absenţa informaţiilor documentare este dificil de localizat mai restrâns în zona domeniului Remetea-Ersig.
90 DUBIA. Aşezare dispărută menţionată într-un act din anul 1347 în apropierea râului Nera (Györffy, *ATF*, III, p. 480). George cel Mic din Dubia a făcut o cercetare în anul 1374, la plângerea înaintată de Andrei, fiul lui Ştefan din Guluez, împotriva rudelor sale care i-au ocupat abuziv părţile sale de stăpânire. (Pesty, *Krassó*, III, p. 126). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 139 are rezerve pentru localizarea ei în comitatul Caraş; Milleker, *DKF*, p. 82, presupune că satul s-a aflat în apropierea Dealului Dobii de la Surducu Mare; Györffy, *op. cit.*, p. 480 căuta

aşezarea la nordul văii Nerei; *DTB*, II, 1986, p. 90 consemnează antroponimul Duba care se regăseşte în nume de locuri din sudul Banatului.

91 DUBOVA (com Dubova, jud. Mehedinţi). Aşezare situată într-un bazinet al Dunării care desparte zona Cazanelor mari de Cazanele mici ale Dunării. Dinspre nord, din Munţii Clisurii, coboară spre fluviu Valea Satului. Satul a fost consemnat istoric sub acest nume în documentele turceşti din anul 1554, dar a existat fără îndoială încă în veacul al XV-lea; (Engel, TMTT, p. 49). Cetatea Peet, care străjuia intrarea în zona Cazanelor a fost construită în veacul al XV-lea, când este amintită în izvoarele diplomatice maghiare. Actul regelui Vladislav din 12 martie 1443, prin care Mihai şi Vasile de Cerna împreună cu Sandrin Muşina au fost răsplătiţi cu moşii pentru întreţinerea cetăţilor de la Dunărea de jos, menţionează şi cetatea regală Peech (castra nostra regalia Zewryn et Gewrin, Orswa, Peech, Zinicze, Sebes et Myhald: Pesty, *Szörény*, III, p. 44). Cercetările arheologice conduse de D. V. Rosetti la km. 19,500 al Dunării, între Dubova şi Plavişevişa au confirmat existenţa unei aşezări din sec XIII, a unei necropole şi a unei biserci greco-orientale din sec XIV-XV: D. V. Rosetti, în Drobeta, I, 1976, p. 147-153; Pesty, Szörény, II, p. 441-444, cu privire la cetatea Peech, ridicată într-o zonă locuită de români; Engel P., MVA, I, p.391.

92 EBED. Sat pustiit consemnat documentar în anul 1349. A fost localizat în zona de câmpie la vest de lam. Györffy, *ATF*, III, p. 481.

ERDSUMLIO - vezi Vârşeţ.

93 ERDEUTHELEC. Moşia Erdeutelec s-a aflat pe hotar cu Ersigul şi cu Şoşdea. Actul din anul 1369 privitor la delimitarea hotarelor domeniului Ersig menţiona semnele de hotar, printre care şi pârâul Urşilor care despărţea moşia Erdeutelec de Ersig. (DRH, C, XIII, p. 582). Aşezarea se poate identifica la sud vest de Ersig în zona dealurilor care despart valea Bârzavei de bazinul Pogănişului. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 144; Milleker, *DKF*, p. 181; Suciu, *DIT*, II, p. 322 lângă Lugoj; *DRH*, C, XII, p. 871, pe lângă Ersig.

94-95 ERMEN I-II. Aşezări dispărute, aflate undeva la vestul Dealurilor Doclinului în Câmpia Moraviţei. Regele Carol Robert donează, în anul 1323, castelanului din Gymes, Pavel zis Maghor, moşiile *Nag Ermen* şi *Kys Ermen* din comitatul Caraş.(DIR, C, XIV, II, p. 82). Descrierea hotarelor acestor moşii, regăsită în actul capitlului din Cenad, din 3 septembrie 1323, oferă puţine elemente de reconstituire şi fixare a

lor în contextul geografic actual bănăţean. Moşiile se învecinau cu satele Golmar şi *Bodurfalva*, un pământ numit Kereztes şi moşia Worosal. Semenele de hotar descrise pornesc de lângă o groapă mare aflată pe hotarul sudic, se află lângă pârâurile Kopoich şi Bocorondia, străbat o pădure, aflată spre răsărit şi o zonă cu mărăciniş numită *Tyweskerek (Ibidem*, p. 84). Satul este consemnat, în listele papale din anul 1334, printre parohiile catolice din Arhidiaconatul de Caraş (*DIR*, C, XIV, III, p. 234). Moşia Ermen, cu şapte familii de iobagi se afla, în anul 1389, în stăpânirea familiei Himfy *(possessione Ermen vocata habita septem iobagiones et tria loca deserta...a parte civitatis Mezeusumlyo*, Pesty, *Krassó*, III, p. 190). A fost identificată în geografiile istorice mai vechi, dar şi recent cu actuala aşezare Gherman, situată la nord de Jamu Mare. Pesty, *Krassó* II/1, p. 144; Milleker, DKF, p. 83; Suciu, *DIT*, I, p. 258; *DTB*, IV, 1986, p. 86; *DIR*, C, XIV, III, p. 234. Având un reper geografic important, valea Bocorondia, s-a propus o localizare a satelor dispărute lângă Ferendia şi Şemlacu Mare, ceea ce ar fi, şi după opinia noastră, mai aproape de situaţia sugerată de documentele de cancelarie. Györffy, *ATF*, III, p. 481.

96 ERSIG (com. Vermeş). Situat pe cursul mijlociu al Pogănişului sub culmile prelungi ale dealurilor care despart bazinul Bârzavei de cel al Pogănişului. Moşia Ersig a constituit un important sector al domeniului stăpânit înainte de mijlocul secolului al XIV-lea de nobilii Himfy în această zonă a Bârzavei şi Pogănişului. Actul de hotărnicie din anul 1369 pentru moşia Ersig a fost emis la cererea banului Bulgariei, Benedict Himfy şi a fraţilor săi Petru, Nicolae şi a vărului lor Ladislau fiul lui Ivan. (DRH, C, XIII, p. 576). Ea avea hotare cu moşia Şoşdea, spre sud, cu domeniul Duboz şi moşia Erdeuthelek, spre vest, de-a lungul Dealurilor Buziaşului, spre nord, se învecina cu moşia Secăş şi Lugoj, iar la nord est cu districtul Comiat. *(Ibidem*, p. 582-583). Actul de partaj al domeniului Remetea-Ersig, din 1377-1378, solicitat de Benedict Himfy, de fratele său Nicolae şi de nepotul lor Ştefan, fiul lui Petru, aminteşte Ersigul ca o aşezare ajunsă la rangul de târg. *(civitas)*. O stradă din Ersig şi un loc de moară amplasate în apropiere i-au revenit lui Ştefan Himfy (*una platea civitatis penes Paganch*; *Doc. Val.*, p. 222). Documentul mai consemnează o curte din Ersig aparţinând lui Nicolae Himfy *(curia sua)*, gospodăria unui olar *(Benedict lutificulus cum curia sua)* şi o altă gospodărie a unui Nicolae aflată în cealaltă

jumătate a aşezării. *(Ibidem*, p. 222). Actul capitlului din Cenad din 12 august 1389 privitor la reîmpărţirea domeniului Ersig între Ştefan Himfy pe de o parte şi Vasile fiul lui Nicolae, împreună cu fraţii săi, menţionează aşezarea cu douăzeci de familii de iobagi, o curte pustiită şi trei mori pe râul Pogăniş. (Pesty, *Krassó*, III, p. 188). Documentele de cancelarie nu îngăduie să apreciem vechimea aşezării, fără îndoială, cu mult anterioară momentului consemnării. Satul medieval s-a aflat, foarte probabil, în zona numită Târgovişte, din lunca actuală a Pogănişului. Numele aşezării a fost explicat, de obicei, ca provenind dintr-un toponim maghiar. *(DTB*, III, 1986, p. 107). V. Ioniţă a propus explicarea numelui Ersigului dintr-un nume topic *agru* a cărui origine trebuie căutată în latinescul *ager*. *agrum*. (V. Ioniţă, *Nume de locuri*, p. 190-191); Pesty, *Krassó*, II/1, p. 238-242, Milleker, *DKF*. p. 83, Suciu, *DIT*, I, p. 222.

97 FĂRCAŞ I. Sat cnezial *(villa Farkasii)* care a revenit în stăpânirea nobilului Benedict Himfy în anul 1377-1378, la împărţirea domeniului Remetea-Ersig *(Doc.Val.*, p. 223; *DRH*. C, XIII, p. 571). Aşezarea avea, în anul 1389, un număr de 15 familii de iobagi (Pesty, *Krassó*. III, p. 189). Dificil de identificat, în cadrul domeniului Remetea-Ersig, această aşezare. Suciu, *DIT*, II, p. 325.

98 FĂRCAŞ II. Castelanul din Haram a trimis în anul 1363 pe Nicolae din Farcaş să facă o cercetare împotriva iobagilor şi oaspeţilor din Chatar (*DRH*, C, XII, p. 156). Un frate al acestuia, Petheu, fiul lui Bartolomeu din Farcaş se plânge în adunarea nobililor din Caraş împotriva cumnatei sale care a luat de acasă patru cai, şase boi, patru vaci, patruzeci de scroafe, şaizeci de oi, o ladă şi mai multe bunuri. (*Ibidem*, p. 307). Aşezarea dispărută poate fi căutată la nord de Haram.

99 FENEŞ (com. Armeniş). Sat aşezat pe marginea sud-estică a depresiunii Caransebeş, sub poalele Munţilor Ţarcu. Documentele de cancelarie menţionează în anul 1501 două aşezări Feneş, care au existat cu siguranţă încă în veacul al XV-lea. A făcut parte din stăpânirile familiei Fiat de Armeniş. Tradiţia păstrează amintirea vechii vetre a aşezării la Sat bătrân, pe malul Râului Alb. Pesty, Szőrény, II, p. 65-67; Milleker, DKF, p. 182; D. Lucian Ţigău, în Banatica, 14, 1996, p. 45.

100 FILES. Satul cneazului Filles *(villa Phileskenesfalva)* avea, în anul 1389, un număr de 50 familii de iobagi şi se afla în stăpânirea lui Basiliu, fiul lui Nicolae Himfy. (Pesty, *Krassó*, III, p. 189). În absenţa

altor informaţii documentare, satul poate fi localizat în apropiere de Remetea. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 166; Milleker, *DKF*, p. 183; Csanki, *MH*, II, p. 101; Suciu, *DIT*, II, p. 386 cu localizări greşite lângă Remetea Pogănici.

101 FILESTOV. Consemnată documentar *o possessio Fizestou* încă din anul 1323 (Györffy, *op. cit*. III, p. 483). La împărţirea domeniului Remetea-Ersig din anul 1389, moşia *Fylestow* a revenit o jumătate pentru Basiliu, fiul lui Nicolae Himfy, iar cealaltă jumătate unchiului său Ştefan Himfy (Pesty, *Krassó*, III, p. 190). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 166-167; Csanki, *MH*, II, p. 101; Suciu, *DIT*, II, p. 328 cu localizări în valea Pogănişului; Györffy, *ATF*, III, p. 483 sugerează o identificare între Ferendia şi Butin, o zonă cu mai multe braţe de ape.

102 FINTA. Amintit printre proprietăţile revenite, în anul 1377-1378, lui Benedict Himfy la împărţirea domeniului Ersig. (*Doc. Val.*, p. 222; *DRH*, C, XIII, p. 571). Milleker, *DKF*, p. 183 atestă o aşezare Fintafalva în preajma Dubozului în anii 1447 şi 1462.

103 FIZEŞ. Valea Fizeşului, cu obârşia la nord de Doclin, se uneşte cu Bârzava în hotarul Berzoviei, constituind, încă din antichitate, o importantă arteră de comunicaţii cu zona sudică a Banatului. Ladislau şi Pal, fii lui Heym, se aflau, în anul 1328, în dispută pentru un pământ aflat între Bârzava şi râul Fizeş. Disputa pentru zona de vărsare a văii Fizeşului, aflată între domeniul Remetea şi moşia Gherteniş, este consemnată încă în anul 1368; Milleker, *DKF*, p. 85; Györffy, *ATF*, III, p. 482.

104 FOKTALAN. Aşezare dispărută din valea Caraşului. Actul de hotărnicire a moşiei Valea, din 29 martie 1378, menţiona possessio Foktalan în stăpânirea nobilului Ştefan, fiul lui Posa (Pesty, *Krassó*, III, p. 136). Satul cu cele nouă gospodării (*novem mansionenes*) se învecina cu Berlişte (*poss. Perlyzke*) din Valea Vicinicului şi cu moşia Valea de pe valea Caraşului. Ea trebuie căutată în vecinătatea celor două râuri. Pesty, Krassó, II/1, p. 167; Milleker, DKF, p. 85 propune căutarea acesteia lângă Giurgiova.

105 GAI (oraş Deta). Situat în zona de câmpie din nord-vestul comitatului Caraş. Aşezarea a fost menţionată în documente din anul 1348. (Györffy, *ATF*, III, p. 483). Biserica cu hramul Sfânta Maria din satul Gai (*ecclesia Beate Virginis in Villa Gay*, Pesty, *Krassó*, III, p. 67) amintită în anul 1364 într-o plângere adresată adunării nobiliare a comitatului Caraş de Peteu din Farcaş împotriva cumnatei sale Clara.

Milleker, *DKF*, p. 86 aminteşte clopotele unei biserici descoperite în zonă. DTB, IV, p. 74, nume de loc provenind în graiurile sârbeşti.

106 GALAD. Consemnată în documente din anul 1346 printre pertinenţele cetăţii din Vârşeţ *(possessionum Galad...ad castrum Erdsomlow pertinencium...* Györffy, ATF, III, p. 483). Se localizează în zona de la poalele Dealurilor Vârşeţului.

107 GALMAR. Satul *(villa Galmar)* se afla, în anul 1323, pe hotar cu moşiile Ermenul Mare şi Ermenul Mic *(DIR*, C, II, p. 84). Nicolae, fiul lui Simion din *Gialmar*, a făcut parte în anul 1400 ca martor în conflictul dintre Ştefan Himfy şi Petru din Zala pentru iobagii din Ramna (Pesty, *Krassó*, III, p. 237). Satul Gabrian a fost consemnat în anul 1333 cu o parohie catolică (*DIR*, C. XIV, III, p. 229). S-a propus localizarea sa în zona Şemlacul Mare. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 174; Milleker, DKF, p. 89; Györffy, *ATF*, III. p. 483.

108 GAMZA (sat Zorlencior, com. Zorlenţu Mare). Aşezare dispărută din zona Dealurilor Sacoş-Zăgujeni. Actul de confirmare a stăpânirii pământului Valea Mâtnicului, din 8 noiembrie 1352, pentru cnezii Iuga şi Bogdan, menţionează în vecinătatea acestuia aşezarea Gamza. (DRH, C, X, p. 161) ("hotarul lui începe la Mâtnic şi trece printr-o pădure, şi pe drum, vine la Gamza şi trece spre Măcicaş"). Actul capitlului din Arad, din 6 iulie 1442, confirmă cu titlu de nouă donaţie pentru Nicolae zis Turcin din Gamza şi Mihai din Cornet *"walachorum kenesiorum scilicet districtus Lugas"* stăpânirea a jumătate din moşiile Ohabiţa, *Chewohaba* şi Berzew. (Pesty, *Krassó*, III, p. 383). Nicolae din Gamza a fost consemnat în anul 1458 printre martorii la introducerea în stăpânirea unor moşii din districtul Comiat. (Pesty, *Szörény*, III, p. 75). Aşezarea dispărută Gamza se află în hotarul actualului sat Zorlencior. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 174; Milleker, *DKF*, p. 184; V. Ioniţă, *Nume de locuri*, p. 193; V. Achim, în An B, II, 1993, p. 255.

109 GANOW. Aşezare dispărută ce se afla pe hotarul de nord al domeniului cetăţii Haram încă în anul 1290. Actul din 13 oct. 1368 preciza că moşia Ganov şi Terien se aflau lângă râul Caraş şi erau lipite cetăţii Haram (DRH, C, XIII, p. 555). Sunt precizate, în acelaşi context, morile, pământurile de arătură gunoite şi alte folosinţe ale moşiei. Un drum o lega de traseul principal care pleca din Harom (Banatska Palanka) spre Armeniş şi Vârşeţ (*viam de Ganow in Harom ducentem*; Györffy, ATF, III, p. 484). A fost localizată în apropiere de

Banatska Subotița și lasenovo (*Ibidem*, p. 484; Engel, TMTT, p. 69). Satul exista încă în anul 1569 atestat sub numele de Yaniva.

110 GARAB. Așezare dispărută din jurul localității Biserica Albă. A fost consemnată în actele de cancelarie în anul 1349 și mai apoi la începutul secolului următor. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 175; Csanki, *MH*, II, p. 101; Györffy, *ATF*, III, p. 483.

111-112 GĂTAIA I-II (com. Gătaia). Situată pe malul sudic al Bârzavei în zona de câmpie. Actul din anul 1343 menționează deja *possessiones superior Gatal et inferior Gatal* (Györffy, *ATF*, III, p. 483). Mănăstirea catolică din vecinătate a fost pustiită de un raid turcesc din anul 1392. Pesty, *Krassó*. II/1, p. 176; Csanki, MH, II, p. 101; Milleker, *DKF*, p. 86; Suciu. *DIT*, I, P. 253; Györffy, *ATF*, III, p. 483.

113 GEGUS. Așezare dispărută, menționată într-un act din anul 1350 în preajma Văii Carașului și Vicinicului pe hotar cu moșia Cosma (Györffy, *ATF*. III, p. 482). A fost localizată la sud de Subotnița (*Ibidem*, p. 483).

114 GHERTENIȘ (com. Berzovia). Documentul din anul 1328 consemnează *terra Gertanus* situată între Bârzava și valea Fizeșului (Györffy, *op. cit.*, III, p. 484). Informații sporadice din anii 1380 și 1387 menționează familia Cep din Gherteniș. (Pesty, *Krassó*, III, p.174). În primele decenii al veacului al XV-lea, nobilii din Gherteniș s-au aflat în permanent conflict cu vecinii domeniului lor din această zonă a Bârzavei, cel mai adesea cu nobilii domeniului Himfy de la Remetea. Apa râului Bârzava, care despărțea cele două domenii, a fost un motiv de dispută, având în vedere numărul impresionant de mori care funcționau în această zonă. Iacob, Andrei și Nicolae, fii lui Cep de Gherteniș au distrus iazurile de pe Bârzava în anul 1408 lăsând fără apă 24 mori de pe domeniul Remetea *(clausuras cuiusdam aquae Borza vocate destrui ac ipsam aquam cum sua clausura de suo vero cursu remouentes_ad possessionem ipsorum...Ortvay Tm*, p. 395.) Conflictele patrimoniale au vizat pământurile, fânețele, aflate la hotarul celor două domenii, ocupate cu forța de cei din Gherteniș sau atacarea satului Șoșdea și deposedarea iobagilor de animale (Pesty, *Krassó*, III, p. 245, 247, 249). Moșia Gherteniș se învecina spre vest și sud-vest cu Halimba. Toma, fiul lui Emeric din Halimba, a pătruns împreună cu iobagii cu forța, în anul 1404, tăind pădurea acestora. *(Ortvay Tm.*, p. 353). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 186-191; Milleker, *DKF*, p. 89; Csanki, *MH*, II, p. 102; Suciu, *DIT*, p. 258; DTB, IV, p. 87.

115 GERGERFALVA. A făcut parte din domeniul Remetea, moşia fiind consemnată cu ocazia împărţirii din anul 1389 între nobilii Himfy *(possessio Gergerfalva*, Pesty, *Krassó*, III, p. 190). Documentul din anul 1434 menţionează în stăpânirea lui Emeric Himfy cele două moşii Ermen şi Gergelyfalva (*Ibidem*, p. 347). Aşezarea se afla probabil în zona de câmpie în apropiere de Ferendia. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 184 lângă Gherman; Milleker, *DKF*, p. 87 o identifică greşit în zona Nicolinţ.
116 GYURFALVA. Aşezare dispărută menţionată cu 11 familii iobăgeşti în anul 1389 printre stăpânirile familiei Himfy (p. *Gyurfalva*, Pesty, *Krassó*, III, p. 202). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 202 o localizează lângă Remetea Pogănici; Csanki, *MH*, II, p. 102. În apropiere de Şoşdea, lângă Bârzava, o zonă se numeşte Giuricani. *DTB*, IV, p. 89 explică numele locului dintr-un antroponim.
117 GIURGIOVA (com. Goruia). Situat în valea Caraşului, la vestul văii Secăşului, care coboară din Munţii Dognecei. Actul din anul 1285 aminteşte un "pământ de moştenire numit Zeploc, aşezat lângă râul Caraş, la *Gyreug* în partea de răsărit" (*DIR*, C, XIII, II, p. 269). Documentele consemnează, în anul 1354, pe Lorandus de Gyreud şi în 1424 pe Nicolae din *Gywrwgh* (Györffy, *ATF*, III, p. 484; Pesty, *Krassó*, III, p. 308.) Satul se identifică cu actuala aşezare Giurgiova. Milleker, DKF, p. 90; Csanki, *MH*, II, p. 102; Suciu, *DIT*, I, p. 263; Györffy, *ATF*, III, p. 484; Engel, *TMTT*, p. 61; *DTB*, IV, 1986, p. 94 provine dintr-un antroponim sud-slav.
118 GLIMBOCA (com. Glimboca). Vatra satului medieval s-a aflat pe malul drept al Bistrei, în apropiere de confluenţa pârâului Glimboca cu râul Bistra, în locul numit acum *Sat bătrân*. Tradiţia păstrează amintirea în această zonă a vechii biserici a satului. Aşezarea este amintită în documentele de la începutul veacului al XV-lea cu numele de *Novac* sau *Novăceşti*. Actul din anul 1433 consemnează printre posesiunile confirmate de la Lado de Bizere şi moşia Nowacfalua. (Pesty, *Szörény*, III, p. 26-27). Informaţiile despre aşezare sunt cunoscute din actele încheiate în conflictul patrimonial dintre membrii familiei Bizere. În urma înţelegerii din anul 1447 intervenită între Ladislau fiul lui Lado de Bizere, Petru fiul lui Petru de Bizere şi Ladislau fiul lui Ioan şi Nicolae de Bizere, se ajunge la o împărţire a moşiilor confiscate. Nicolae de Bizere împreună cu Ladislau stăpânesc printre altele jumătate din moşiile Mal, Pleşa, Satul de Sus şi *Novachfalva* (*Ibidem*, p. 52). Actul capitlului din Arad din anul 1448 va consfinţi

această situaţie a acestor moşii. (*directe medietates possessionum Byzere, Kalowa, Plesa, Meel, Nowakfalwa, Wolya, et Alsofalwa...in districtu Caransebes; Ibidem*, p. 53). Satul este amintit printre proprietăţiile familiei Bizere, în anul 1475, cu numele de Glimboca. (Ibidem, p. 87). Un preot Oprişa din Glimboca este cunoscut dintr-un act din anul 1493. Hotarul de nord şi nord-est al satului, în anul 1499, cuprindea un întins spaţiu împădurit din Munţii Poiana Ruscă. Valea Loznei şi pârâul Padeş, din masivul Padeş marcau hotarul estic şi nordic al moşiei Glimboca. (Pesty, *Szörény*, III, p. 127). Numele iniţial al aşezării Glimboca. de origine slavă-veche. E. Petrovici, *SDT*, p. 250; Petsy, *Szőrény*, II, p. 78; Milleker, *DKF*, p. 186.

119 GLOBUL CRAIOVEI (com. Iablaniţa). Satul este amplasat în ţinutul numit Craina din sud-estul zonei montane a Banatului. Valea pârâului Craiova sau Globul, cum este adeseori numită, reprezintă o cale de legătură între Depresiunea Almăjului şi Valea Belareca. Satul Kyralmezeye atestat în izvoarele diplomatice de la începutul veacului al XV-lea se identifică cu actuala aşezare de la Globul Craiovei. Actele procesului de proprietate judecat în adunarea generală a Districtului Mehadia din anul 1428 amintesc această proprietate cnezială (Pesty, *Olah keruletek*. p. 59-62). Cnezii Ştefan, fiul lui Radoslav, Raiu şi Dobre din villa kyralmezeye se judecau cu Dees şi Ladislau, fii lui Petru, Mihai şi Petru, fii lui Ilie, Andrei şi Ladislau fii lui Hălmag din Timişel pentru stăpânirea satelor *Jabalchna şi Zalyn* din districtul Mehadia. Nobilii de Timişel au prezentat două acte din anii 1402 şi 1425 prin care au dovedit că ei se aflau în stăpânirea satelor Iablaniţa şi *Zalin* (*Ibidem*, p.60-61). Nobilii şi cnezii din districtul Mehadia adunaţi în for de judecată, în noiembrie 1428, au reconfirmat stăpânirea familiei de Timişel asupra moşiilor Iablaniţa şi Zanin "cum dicto eorum kenesyatu, ac alis utilitatibus et pertinencis" (*Ibidem*, p. 61). Actul din 3 mai 1436 menţiona un sat Kyralmezeye între proprietăţile lui Mihai şi Vasile de Cerna. (Pesty, *Szőrény*, III, p. 31). Capitlul din Arad confirmă în 9 mai 1439 între satele stăpânite de familia Cerna aşezarea Kiskyralmezeye (*Ibidem*, p. 37). La începutul veacului al XVI-lea apare şi un sat Alsokyralmezeye (Milleker, DKF, p. 199). Satul a fost identificat pe valea pârâului Craiova în hotarul localităţii Pârvova. Pesty, *Szőrény*, II, p. 270; Milleker, *op. cit.*, p. 199; I. A. Pop, *Instituţii medievale româneşti*, p. 128; I. Bălan, *Numiri de localităţi*, Caransebeş, 1898, p. 57 identifică satul în valea Craiovei de la care şi-a luat şi numele; V.

Achim, în *Național și universal în istoria românilor*, p.199.

120 GOLOANEA (com. Ramna). A făcut parte din domeniul stăpânit în Valea Bârzavei de nobilii Himfy. În momentul împărțirii moșiilor, prin anii 1377-1378, satul Goloanea *(villa Golonia)* i-a revenit lui Benedict Himfy. Odată cu satul, i-a revenit, prin tragere la sorți, și moara de pe Bârzava. (*DRH*, C, XIII, p. 571 *"cecidit per sortem molendinum de Golonia"*). Plângerea cnezilor din Golonia și Remetea, adresată soției lui Benedict Himfy, aduce precizări de primă importanță pentru localizarea așezării. Actul acesta, din jurul anului 1376, după aprecierea Hariei Holban, menționează că satul Golonea se afla pe hotar cu cetatea Cuiești și are mult de suferit din cauza abuzurilor și atacurilor castelanului. (M. Holban în *SMIM*, 2, 1957, p. 411 și 409). Moara din Golonea este consemnată documentar și în anul 1409 (Malyusz, 20, II, 2, p. 305). Satul a fost identificat până acum în hotarul localității Calina din sudul Munților Dognecei. Pesty, *Krassó*. II/1, p. 244-245; Csanky, *MH*. II, p. 102; Milleker. *DKF*, p. 88; M. Holban, *SMIM*, II, p. 418; *DRH*, C, XIII, p. 571; Suciu. DIT. I. p. 120. La Ramna pe hotarul cu Bocșa se află Dealul Guloane. care mărginește valea Bârzavei. La poalele acestui deal, în lunca râului s-a găsit ceramică medievală (sec. XIV-XV). Așezarea Golonia s-a aflat în această zonă a văii Bârzavei.

121 GORNEA (com. Sichevița). Vatra satului medieval (sec. XII-XIII) a fost investigată arheologic în lunca pârâului Camenița, aproape de vărsarea lui în Dunăre. În imediata vecinătate au fost investigate necropole contemporane satului medieval. Pe terasa de la Căunița de Sus au fost evidențiate 62 de morminte dintr-o necropolă aparținând perioadei secolelor XII-XIII (D. Țeicu, G. Lazarovici, *Gornea*, p. 80-90). Actele de cancelarie atestă satul în veacul al XVI-lea. (Engel, *TMTT*, p. 86, la 1554 Gornea Lupqiva). Cercetarea arheologică, deși parțială, a oferit elemente importante privind vechimea, vatra satului și necropolele contemporane ale unei așezări din secolele XII-XIV din Clisura Dunării. În veacul al XV-lea, satul făcea parte din districtul românesc Liubcova.

122 GORUIA (com. Goruia). Situat pe marginea sudică a văii Carașului, în apropierea cetății de la Carașova. Actul din anul 1437 amintește pe cneazul Petru din Goruia *(Petru kenezius de Garulia)* și pe castelanul cetății Caraș aflați în conflict cu nobilii Himfy (Pesty, *Krassó*, III, p. 355). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 195; Csanki, *MH*, II, p. 101; Suciu,

DIT, I, p. 269).

123 GRĂDIŞTEA (sat Gărâna, com. Brebu Nou). Depresiunea Brebu-Gărâna se detaşează cu claritate în peisajul montan al Semenicului, caracterizat de existenţa unor întinse platforme de eroziune. În această zonă de la izvoarele Timişului se poate identifica aşezarea dispărută Grădiştea perpetuând aşezării. Deşi este consemnată la începutul sec. XVI-lea, ea a existat, cu siguranţă, încă în veacul al XV-lea, odată cu celelalte aşezări consemnate alături de ea. (*possessiones Felseo Temysely, Gradista, Felseo et Also Stremba et Chemernika in districtu Nag Mihald*, Pesty, *Szörény*, III, p. 154). Informaţia ne-a parvenit dintr-o sursă istorică târzie, o socotim extrem de importantă pentru reconstituirile de geografie istorică pe care mi le-am propus. Ea dovedeşte, fără doar şi poate, o exploatare a zonelor înalte ale Semenicului şi existenţa unor aşezări permanente între 800-900 m altitudine. (M. Bizerea, în *StGB*, 1, 1970, p. 262; Milleker, *DKF*, p. 187).

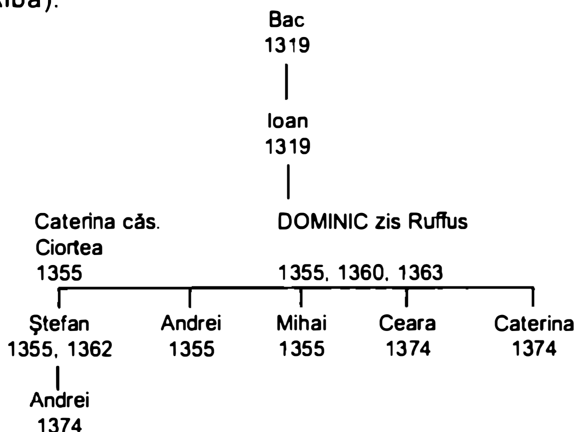
124 GRĂDIŞTE II (sat Gherteniş, com. Berzovia). Aşezarea a fost menţionată la începutul veacului al XV-lea printre posesiunile familiei Chep din Gherteniş. Andrei şi Nicolae, fii lui Andrei de Gherteniş se plâng în anul 1409 împotriva lui Dumitru din Duboz care au atacat doi iobagi ai lor din Grădiştea. (*Ortvay Tm,* p. 404-405). Satul este consemnat în anul 1415 printre stăpânirile lui Iacob zis Chep din Gherteniş (*in possossione sua propria Gradistyan*, *Ibidem*, p. 503-504); Csanki, *MH*, II, p. 38 pe valea Bârzavei, lângă Gherteniş; Milleker, *DKF*, p. 187 o identifică eronat pe platoul Semenic lângă pârâul Grădişte. Moşia s-a aflat la est de Gherteniş, pe malul sudic al Bârzavei, în vatra actuală a Berzoviei, lângă ruinele castrului roman. Cercetări arheologice de suprafaţă au identificat vatra unei aşezări din secolul al XIV-lea lângă albia pârâului Fizeş, la extremitatea vestică a Berzoviei.

125 GREBENAŢ (Serbia). Situat pe malul drept al Caraşului la circa 10 km nord de confluenţa acestuia cu Dunărea. Ioan, fiul lui Luca, nobil din Gherteniş, s-a aflat în dispută cu Ioan cel Roşu din Halimba, în anul 1346, pentru moşia Seleuş. (*DIR*, C, XIV, IV, p. 286-291). Un alt Ivan, fiul lui Ladislau de Gerebench, s-a aflat în anul 1390 printre martorii la introducerea în stăpânirea moşiilor şi satelor aparţinând de cetatea Erdsumlia a banului Severinului Nicolae Peryn. (Pesty, *Krassó*, III, p. 209). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 182; Milleker, *DKF*, p. 88; Csanki,

MH, II, p. 101; Györffy, *ATF*, III, p. 483, *DTB*, IV, 1986, p. 130 explică numele aşezării dintr-un toponim slav cu sensul entopic de promontoriu.

126 GUDEN. Aşezare din lunca Caraşului care se învecina cu moşia Valea. Ea făcea parte în anul 1378, din pertinenţele cetăţii Caraş, când este menţionat doar cu 5 gospodărli *(possessionem et kenezyatu Guden...in quo quinque rustici ad Crassofeu pertinentes residerent;* Pesty, *Krassó*, III, p. 135).

127 GULUEZ. Aşezare dispărută, menţionată în documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Documentul din anul 1355, prin care Caterina, soţia lui Dominic de Guluez, şi fii lui Ştefan, Andrei, Mihai, au fost introduşi în stăpânirea unei treimi din posesiunea Guluez, oferă informaţii privind stăpânirea moşiei, hotarele şi vecinii acesteia. (DRH, C, X, p. 371-372). Locul de sesie se afla în partea de sud a moşiei Guluez şi a fost donat de Iacob de Ciortea şi fii săi, surorii sale ca dotă de fată (*"terciam partem cuiusdam possessionis Guluez...pro quarta parte puellari seu filali"*). Aflăm din acelaşi act că moşiile Ciortea, Bayla. Guluez şi Zeredalul se aflau în vecinătate şi chiar aveau hotar comun. Dota primită de Caterina, cuprindea o treime din moşia Guluez, un deal şi un pământ nelucrat pe care se sădea vie şi a fost delimitată prin semne de hotar la Ciortea, Bayla şi Guluez (Ibidem, p. 372). Dinspre Zerdahel i-au revenit pământuri de arătură (a parte Zeredahel cum terris analilibus; Ibidem, p. 371). Printre vecini şi martori au fost amintiţi oameni din Bayla şi nobili din Feyerghaz (Biserica Albă).

În acelaşi an 1355, Ştefan, fiul lui Dominic a primit zălog un loc de curte în Guluez şi 20 de iugere de pământ în Bayla (unum locum curiae de Guluez ac viginti iugera terre în Baiola; DRH, C, X, p. 360). Ştefan şi Mihai fii lui Dominic se opun în anul 1362 lui Nicolae de Ciortea şi fiilor acestuia la cumpărarea unei bucăţi de pământ din Bayla (DRH, C, XII, p. 111). Ştefan de Guluez stăpânea deja în anul 1362 o treime din moşia Fevtelek (DRH, C, XII, p. 81). Aşezarea dispărută Guluez a fost localizată în nordul câmpiei Banatului la Giulvăz de editorii volumului DRH, C, X, 1977, p. 371-372. Asupra identificării în această zonă a avut reticienţe chiar Pesty Fr., *Krassó*, II/1, p. 198; Gy. Györffy a propus căutarea aşezării în zona Biserica Albă. S-a opinat de Milleker, având ca suport toponimia, identificarea aşezării Guluez, în hotarul aşezării Cruşiţa, printre văile de nord de Biserica Albă (Milleker, DKF, p. 88.89). Foarte probabil că identificarea aşezării Guluez, învecinată cu Ciortea, Bayola şi Zerdahel, trebuie făcută în spaţiul dintre Cruşiţa, Banatska Subotiţa şi Iam. Stăpânirile din această zonă au fost dobândite de cei din familia lui Dominic din Guluez, la mijlocul secolului al XIV-lea, prin înrudiri şi poate prin cumpărări. Nucleul iniţial de stăpâniri şi sate al familiei se afla, la începutul veacului al XIV-lea, în colţul nordic şi nord-vestic al Dealurilor Doclinului. Dominic de Gulue a fost fiul lui Ioan şi nepot al cneazului Baciu, după cum reiese din actul de împotrivire, din anul 1360, împotriva nobililor Himfy (DRH, C, XI, p. 529). Ei au stăpânit Bocorondia, Oşiac, Agriş şi Zeuren "prin puterea actelor celor mai neîndoielnice... bunuri de dobândire ale înaintaşilor" (*Ibidem*, p. 529). Informaţiile documentare relevă următoarea ascendenţă pentru familia cneazului Baciu în cursul veacului al XIV-lea.

128 GUREA. Villa Gurea făcea parte, în perioada 1377-1378, din domeniul familiei Himfy. (*Doc. Val.*, p. 222; *DRH*, C, XIII, p. 571). Se localizează pe teren, undeva, în zona Berzoviei, lângă Bârzava, fiindcă este menţionat în act şi un loc de moară.

129 HALIMBA (com. Măureni). Aşezare dispărută de pe cursul mijlociu al Bârzavei. Ioan cel Roşu şi fiul său Emeric din *Halymba* au ocupat abuziv moşia Seleuş, în anul 1364, ce aparţinea nobilului Ioan de Gerebench (DIR, C, sec. XIV, IV, p. 291). Informaţii sporadice fac referire la această moşie în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Emeric, fiul lui Ioan, a fost menţionat printre martorii ce au luat parte la hotărnicirea moşiei Zagarian (Pesty, *Krassó*, III, p. 76). Toma, fiul

lui Emeric din Halimba, se afla în conflict, în anul 1407, cu nobilii din Gherteniş, pentru ca în anul 1410 să devasteze moşia Şoşdea ce aparţinea nobililor Himfy (Pesty, *Krassó,* III, p. 260, 266). Moara ridlcată pe un braţ al Bârzavei, în faţa moşiei Halimba, a afectat, în anul 1422, funcționarea a două mori ale nobililor Himfy (*Ibidem*, p. 302). Se pare că, la mijlocul secolului al XIV-lea, au existat două aşezări cu acest nume, aşa cum sugerează actul din 1364 care îl menţionează pe Nicolae din *Oslow Halimba* (DRH, C, XIII, p. 334). Nu cunoaştem evoluţia acestei aşezări în cursul celei de a doua jumătăţi a veacului al XIV-lea. Aşezarea dispărută Halimba se afla pe malul Bârzavei în hotarul actual al comunei Măureni. Pesty, *Krassó,* II/1, p. 202; Csanki, MH, II, p. 102; Milleker, *DKF.* p. 92; Györffy, ATF, III, p. 484; Engel, TMTT, p. 63 în anul 1569 satul era deja pustiit.
HALMAS - Vezi Almăj.
130 HARAM (Banatska Palanka, Serbia). Aşezarea şi fortificația se află la un vechi vad al Dunării. pe unde trecea drumul care lega Câmpia Panonică de spațiul sud-bănățean. Ea a fost amplsată în zona dintre vărsarea în Dunăre a râurilor Caraş şi Nera. Cronica lui Anonimus aminteşte cetatea Haram printre stăpânirile ducelui Glad. În cursul veacului al XII-lea, cetatea s-a aflat în miezul conflictelor armate bizantino-maghiare.

Aşezarea de la Haram a fost menţionată în izvoarele scrise din veacul al XIV-lea. Preotul Petru din Haram a plătit suma de zece banali în anul 1334 (DIR, C, veac XIV, III, p. 234). Parohia făcea parte din Arhidiaconatul de Caraş. Hotarele aşezării au fost menţionate în actele emise, la porunca regelui Ludovic, I în anul 1371. Ea se afla pe hotar cu aşezările din Armeniş (*magnam via ab Armenis in Horam ducentem*) Tyvisses (*ad quendam viam qve ducit in* Tyvissed). Sunt menţionate, în aceeaşi zonă de pe malul râului Nera, satele Ganow şi Zentkyral (Gy. Györffy, op. cit., III, p. 489).

Documentele turceşti din anul 1569 au consemnat satul Haramul Vechi (Hiram-iAtiq; Engel, TMTT, p.62). Pesty, Krasso, II/1, p. 205-207; Csanki, MH, p. 95; Milleker, DKF, p. 49; Gyorffy, ATF, III, p. 489; Engel, TMTT, p. 62; P. Binder in Studii, 1968, 21, 4, p. 626-628.
131 HARASTHOWTH. Aşezare menţionată în anul 1343 între pertinenţele cetăţii regale de la Vârşeţ (Pesty, *Oláh Kerületek,* p. 52). Se poate identifica în zona satelor româneşti din zona Vârşeţului.
HARUMTURCU - Vezi Turcu.

132 HĂLMAG. Amintit în anul 1389 printre posesiunile nobililor Himfy (*Halmagkenezhaza vocate duos iobagiones in se continentem*, Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Dificil de localizat în spaţiul Bârzavei şi Pogănişului, pe domeniul Remetea-Erslg, datorită informaţiilor lacunare. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 204-205; Csanki, MH, II, p. 102; Suciu, DIT, II, p. 337.

133 HEGES. Mihai, fiul lui Nicolae de Heges, a fost amintit ca om de încredere a nobililor Himfy în anii 1381 şi 1387 (Pesty, *Krassó*, III, p. 155, 175). S-a sugerat o localizare a aşezării în valea Bârzavei. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 210-211; Milleker, DKF, p. 92; Suciu, DIT, II, p. 338.

134 HIDEG (com. Teregova). Râul Rece sau Hideg îşi are izvoare sub vârful Ţarcu, străbătând apoi zona Munţilor Ţarcu şi Cernei, în apropiere de Rusca Teregova, face un cot brusc spre nord pentru a-şi uni apele cu Timişul. Cristofor, fiul lui Andrei de Kyzen, îşi vindea, în anul 1392, părţile de moşie de la Timişel şi Hideg lui Petru, Halmag, Cristofor şi lui Mihaill de Timişel pentru suma de 200 florini, o sută de boi şi trei sute de oi. (*porciones suas possessionarias in possessionibus Hydech et Themesin*. Pesty, *Szörény*, III, p. 14). Cele două moşi se aflau în apropiere, având hotar comun, după cum reiese dintr-un act emis de capitlul din Arad, în favoarea lui Petru fiul lui *Deyes de Themes (possessionum suarum Themes predicte et Hydek vocatorum tangentia; Ortvay, Tm*. p. 416).

Spre mijlocul veacului al XV-lea satul se pare că s-a divizat deoarece, în anul 1447, nobilii de Timişel stăpâneau o parte din Hidegul de Sus. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 71). Timişelul şi Valea Hidegului sunt consemnate în anul 1547 ca sate pustiite. Având în vedere faptul că cele două moşii aveau hotar comun ele se găseau în bazinetul Teregva. Hidegul era situat pe valea pârâului Hideg până sub dealurile de la Ohaba Mare, (Pesty, *Szörény*, II, p. 90; Milleker, *DKF*, p. 193.

135 IABLANIŢA (com. Iablaniţa). Valea pârâului Globu, străbate zona Craina, care leagă Depresiunea Almăj de cea a Caransebeşului. Satul Iablaniţa este situat în extremitatea sudică a ţinutului Crainei. Ştefan, fiul lui Radoslav, împreună cu *Rayo* şi Dobre, cnezi în satul *Keralmezey* s-a aflat în judecata obştii generale a districtului Mehadia din anul 1428 cu Dees de Timişel şi fraţii săi pentru moşiile Iablaniţa şi *Zalyn* (*poss. Iabolchna et Zalyn...in districtu Myhald*; Pesty *Oláh kerületek*, p. 59). Acestea au revenit celor din familia Timişel, fapt confirmat şi

de actul din anul 1447 (*Ibidem*, p. 71). Toponimul are origine slavă DTB, V, 1987, p. 24; Pesty, *Szörény*, II, p. 93; Milleker, *DKF*, p. 195; I. A. Pop, *op. cit.*, p.128.

136 IABUCA (Serbia). Situată în zona dealurilor de la sud-est de Vârşeţ. Amintită în anul 1390 printre pertinenţele cetăţii Ersumlio de la Vârşeţ (*possessiones et villis Erdsomlia, Crassofew, Cherneuch, Jabolnak, Varadia, Vizvar*; Pesty, *Krassó*, III, p. 209). Pesty, *Krassó*, II/1, p. 233; Csanki, MH, II, p. 103; Milleker, DKF, p. 94; Engel, TMTT, p. 69.

137 IAM (com. Berlişte). Aşezarea este situată în Câmpia Caraşului, la est de confluenţa pârâului Vicinic cu râul Caraş. Delimitarea moşiei Iam din anul 1349 aminteşte semnele de hotar lângă pârâul Vicinic, la confluenţa acestuia cu Valea Iam. (Györffy, *ATF*, III, p. 485). Moşiile Iam şi Rusova au fost menţionate, într-un act din anul 1427, lângă Caraş şi Vicinic. (*Iaam et* Rusolcz...*iuxta fluvios Crasso et Vithelnyk in comitatu de Crassou*, Pesty, *Krassó*, III, p. 315). Satul medieval se afla la nord de vatra actuală în zona *"Sat bătrân"*. D. Ţeicu, în *Banatica*, 9,1987, p.338; Pesty, *Krassó*, II/1, p. 234; Milleker, *DKF*, p. 94-95; Györffy, ATF, III, p. 485-386. Menţiunile documentare din 1321 şi 1335, credem că se referă la Jamul Mare şi Sfântul Gheorghe, aşezări din câmpie situate la nord de Vârşeţ.

128 IANOVA (sat Dejan, com. Moraviţa). Toma, fiul lui Cosma din *Jeneu*, a luat parte la adunarea nobililor din Caraş în anul 1370. (Pesty, *Krassó*, III, p. 96). Tot cu ocazia unei adunări a cnezilor şi nobililor din districtul Bârzava, ţinută în anul 1433, au luat parte Ladislau, fiul lui Luca din Jeneu şi Ioan, fiul lui Gheorghe, din aceeaşi aşezare. (*Ibidem*, p. 346). Satul a fost localizat în hotarul actual al aşezării Dejan. Györffy, ATF, III, p. 486; Engel, TMTT, p. 71; Pesty, *Krassó*, II/1, p. 236; Milleker *DKF*, p. 96-97; Suciu, *DIT*, II, p. 345.

139 IANUSKENEZFALVA. Satul cneazului Ioan, cu optsprezece familii iobăgeşti, făcea parte, în anul 1389, din domeniul Remetea (Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Dificil de identificat pe teren în absenţa altor informaţii documentare; Pesty, Krassó II/1, p. 236; Milleker, DKF, p. 196.

140 IARDAŞTIŢA. Aşezare dispărută de pe valea pârâului Iardaşiţa, afluent de pe malul drept al Cernei. Pârâul Iardaştiţa îşi are obârşia sub culmile estice ale Munţilor Almăjului, unindu-se apele cu Cerna undeva la nord de Topleţ. Moşia *Iardasticza* a fost menţionată împreună cu Cerna, Topleţ, Kyrdmezeye şi Propodna în actul de donaţie din 3

mai 1436 pentru Mihail şi Blasiu de Cerna (Pesty, *Szörény*, III, p. 31). Nobilii români au stăpânit şi până atunci moşia Iardaşiţa şi celelalte posesiuni din bazinul inferior al Cernei după cum se precizează în actul donaţional reunit în 9 mai 1439 (*Ibidem*, p. 37). Confirmarea stăpânirii posesiunilor s-a făcut sub condiţia îndeplinirii anumitor obligaţii pe care le aveau şi ceilalţi nobili români din districtul Mehadia (Ibidem, p. 37). Numele aşezării îşi are originea într-un antroponim, Iordan. (E. Petrovici, *STD*, p. 287-288). Pesty, *Szörény*, II, p. 97; Milleker, *DKF*, p. 196.

141 IAZ (com. Obreja). Aşezarea este amplasată pe Valea Satului; un afluent al Timişului, alături de satul Ciuta străjuiesc, de-o parte şi de cealaltă, intrarea în culoarul Văii Bistrei. Documentele de cancelarie au consemnat satul abia spre sfârşitul secolului al XV-lea. În anul 1480, moşia Iaz. Valea Mare. Cireaşa şi *Keregh* din districtul Sebeş erau întărite în stăpânirea lui Ladislau de Armeniş: Pesty, *Szörény*, III, p. 81). Ea se afla. în anul 1485, disputată de Nicolae de Bizere şi Ladislau fiul lui Iacob de Racoviță. (*Ibidem*, p. 95). Informațiile sumare din izvoarele scrise lasă cu totul în seama supozițiilor încercarea de reconstituire istorică asupra moşiei Iaz: Pesty, *Szörény*, II. p. 98; Milleker, *DKF*, p. 196.

142 IBOR (com. Ramna). O zonă din Lunca Bârzavei, numită Ibor, aproape de hotarul dintre Ramna şi Berzovia păstrează şi perpetuează numele aşezării medievale Libur. Moara de pe Bârzava din Lybur (molendina de Lybur) i-a căzut la sorţi, în momentul împărţirii domeniului Remetea, în anul 1377, lui Ştefan Himfy (DRH, C, XIII, p. 571). Satul (*possessio Libur*) este amintit în anul 1387 printre stăpânirile nobililor Himfy. Csanki, MH, II, p. 104.

143 IELOCU (com. Eftimie Murgu). Sat dispărut din districtul Almăj. A fost consemnat în actul de punere în stăpânire, din anul 1484, pentru Iacob Gârlişteanu (possessiones Gerlysthe, Ialasnycha...C. Feneşan, *DMB*, p. 47). Satul a fost identificat în valea Dunării la Eselniţa. (Milleker, *DKF*, p. 194). Având în vedere poziţia celorlalte moşii consemnate în document, care se localizează în zona depresiunii Almăj, între Prilipeţ şi Rudăria (Eftimie Murgu) şi Gârbovăţ avem temei suficient să presupunem localizarea satului pe valea Ielocului la nordul dealului Ruşnic.

144 IGRICI. Aşezare dispărută, menţionată într-un document din anul 1427 lângă râul Igon. Existau la momentul respectiv trei aşezări cu

acelaşi nume (*possessiones...3 Igryci*, Pesty, *Krassó*, III, p. 296). Se identifică la nord de Vârşeţ. Pesty, *Krassó* II/1, p. 220; Csanki, *MH*, II, p. 102; Milleker, *DKF*, p. 93.

145 ILIDIA (com Ciclova Română). Sat aşezat între Dealurile Oraviţei, în apropierea pârâului Vicinic. Moşia regală Ilidia a fost amintită în documentul papei Honoriu din 30 martie 1223, alături de cetatea Keve şi alte moşii din ţinutul Bacica aflate în stăpânirea Margaretei, fostă împărăteasă a Bizanţului (DIR, C, veac XI, XII, XIII, I, p. 197). Ea a primit de la regele Béla al III-lea aceste moşii ca dotă de nuntă în anul 1185 la căsătoria cu împăratul Isac al II-lea Angelos (L. Tăutu, în *Antemurale*, III, 1956, p. 62-65). Laurenţiu, voievodul Transilvaniei, emite în anul 1248 un act în Ilidia.

Satul este amintit în listele de strângere a dijmelor papale în anul 1334 ca parohie subordonată Arhidiaconatului de Caraş (DIR, C, veac XIV, III, p. 234). Cetatea regală Ilidia a fost ridicată la sfârşitul veacului al XIII-lea sau începutul veacului al XIV-lea. Castelanii cetăţii Ilidia au fost atestaţi în anii 1319 şi 1325 (Gy. Györffy, *op. cit.*, III, p. 485). Ea se afla amplasată la circa 7 km sud-est de la Socolari. Satele aparţinând districtului Ilidia, de pe Valea Vicinicului, au fost consemnate documentar începând cu anul 1312 (*Ibidem*, p. 485). Vatra satului medieval, din secolele XIII-XIV a fost identificată, în vestul actualei aşezări din lunca râului Vicinic (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 327). Biserica parohială şi o curte nobiliară din secolele XIII-XIV au fost cercetate pe dealurile Obliţa şi Cetate. Ilidia ilustrează o implantare a regalităţii maghiare în veacul al XIII-lea în zona de habitat românesc de la poalele Munţilor Aninei. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 224; Csanki, MH, II, p. 96; Milleker, *DKF*, p. 49; Suciu, *DIT*, I, p. 306; GY. Györffy, *ATF*, p. 485; Şt. Matei, în *Banatica*, 2, 1973, p. 317.

146 IZGAR (com. Vermeş). Situat pe marginea nordică a Văii Pogănişului, în apropiere de Vermeş şi Ersig. Pârâul Izgar, care coboară dinspre nord din dealurile Buziaşului, delimita, în anul 1369, moşia Ersig de moşia Duboz (DRH, C, XIII, p. 582). În momentul împărţirii domeniului Remetea-Ersig din anii 1377-1378, în jurul Izgarului sunt amintite satele: Luca, Petru, Bracoi, un altul Bogdan şi un sat pustiit Bratoca (*Ibidem*, p. 571). Documentul nu consemnează mărimea acestor sate, în schimb, actul din 1389 precizează că satul Izgar avea 16 familii de iobagi şi patru curţi pustiite (*possessione Izgara...locis sedecim iobagiones et quator desertas curias*, Pesty,

Krassó, III, p. 188). Pesty, *Krassó* II/1, p. 230; Milleker, DKF, p. 195, Suciu, DIT, I, p. 312; DTB, IV, p. 53.

147 IZVOR. Comitele de Caraş, Posa reclamă, în anul 1343, pe Luca, fiul lui Raic, care a ocupat mai multe moşii din zona montană ce aparţineau cetăţii regale de la Vârşeţ, printre care este amintit şi satul Izvor *(possessiones...Feketeyzwar, Neugteluk, Steepkfalva. Lukaya, Bykesd, Harasthowth, Brancfalva,* Pesty, Oláh kerületek, p. 51). Moşia Izvor (possessio Wyzvar) este consemnată în anul 1346 alături de Seleuş în apropierea căreia se afla probabil (Györffy, ATF, III, p. 485-496). Actele din anii 1390 şi 1392 evocă Izvorul printre satele şi moşiile româneşti aparţinând cetăţii regale din Vârşeţ. (*possessiones et villis Ersomlya, Crassofew, Cherneuch, Jabolnok, Waradia et Wizwar*. Pesty, *Krassó*. III, p. 220). Aşezarea se găsea la poalele dealurilor Vârşeţului în zona sud-estică: Györffy, ATF, III, p. 232; Pesty, *Krassó*, II/1, p. 232; Milleker, DKF. p. 93; Suciu, DIT, II, p. 326. Documentele otomane amintesc satul Izvor în anul 1554. Engel (TMTT, p. 68), satul fiind localizat între Nicolinţ şi Alibunar.

148 JANK. Nicolae cel Mic, zis de Jank, fratele episcopului de Calocea, stăpânea, în anul 1335, moşiile Jam şi Sîngeorge (DIR, C, XIV, III, p. 361). Actele din anii 1382 şi 1383 amintesc pe nobilii din Jank implicaţi în conflicte pentru morile de pe Caraş. Oficialii lui Ştefan Himfy depun o plângere împotriva nobililor Nicolae şi Ladislau, fiii lui Nicolae de Janc, pentru că a ridicat o moară pe Caraş în apropierea hotarului cu moşia Nadraz. (Pesty, *Krassó*, III, p. 157). Aceiaşi nobili au fost acuzaţi, în anul 1382, pentru că au abătut cursul râului Caraş de lângă moşia Valea ce aparţinea nobililor Himfy (*Ibidem*, p. 159). Aşezarea dispărută trebuie identificată în Valea Caraşului în apropiere de moşia Valea. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 235; Milleker, DKF, p. 95.

149 JUPA - Satul (possessio Supafalva) cu şase familii de iobagi este consemnat în actul din 1389, făcând parte din domeniul Remetea-Ersig (Pesty, *Krassó*, III, p. 189). A fost localizată în apropiere de Duboz, în Valea Pogănişului. Milleker, DKF, p.145; Csanki, MH, II, p. 33.

150 JUPA (com. C. Daicoviciu). Aşezarea este situată la nord de Caransebeş în hotar cu Ruginosu şi Dealurile Zăgujeniului care închid, spre vest, culoarul văii Timişului din zona satului Jupa. Capitlul din Arad confirmă şi dispune introducerea în stăpânire, prin scrisoarea din 19 octombrie 1440, a nobililor de Măcicaş, Tyvisk, Tincova de Jos,

Perla, Dobrogosta, Ruginosu, Toplița, Leordiş, Ciuta, Secăşul de Sus şi de Jos, Zăzeşti (Pesty, *Krassó*, III, p. 379). Adunarea nobililor din districtul Caransebeş a confirmat, prin actul din 30 martie 1447, stăpânirea nobililor de Măcicaş asupra moşiilor amintite mai sus. Titlurile de stăpânire au fost distruse în atacurile turceşti asupra zonei (*Ibidem*, p. 391, confirmă cu propriile sigilii Nicolae de Bizere, Dionisie de Mâtnic, Fiat de Armeniş, Luca de Măcicaş şi alții). Aşezarea Tivisk, menționată în izvoarele diplomatice latine de la mijlocul veacului al XV-lea, se identifică şi perpetuează numele anticului Tibiscum. Un izvor narativ grecesc, scris în jurul anului 1519, a consemnat o aşezare numită Timbisko în apropierea Dunării. Sursa istorică analizată de M. Gyóni descriind evenimentele din campania regelui Albert din anul 1439 menționa că regele şi-a stabilit tabăra într-o aşezare numită *Timbisko* (M. Gyóni, în RHC, XXV, 1947, p. 46-47). El a dovedit că aşezarea Timbisko menționată în izvoarele narative greceşti din veacul al XVI-lea se poate identifica în zona de sud a Banatului; ea a perpetuat denumirea centrului episcopal Tibisco din veacul al XI-lea (*Ibidem*, p. 46). Majoritatea istoricilor români au acceptat identificarea unui centru ecleziastic la Jupa, subordonat episcopiei de Branicevo (I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, 1980, p. 21). Documentele din veacul al XV-lea confirmă perpetuarea numele aşezării Tibiscum. Satul cu numele Jupa a fost menționat într-un act din anul 1588. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 323; 255-256; Milleker, DKF, p. 252-253 propune o identificare lângă Zăgujeni, la *Ogaşul cu spini*.

151 KECHAFALVA. Aşezarea dispărută de pe Valea Bârzavei. Documentul din 12 august 1389 privitor la împărțirea domeniului Remetea-Ersig menționează satul cu 42 de iobagi (Pesty, *Krassó*, III, p. 189-190). A fost una din cele mai mari aşezări cneziale consemnate pe domeniu. Ele se află în apropiere de Remetea. Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 267.

KYRALMEZEYE - vezi GLOBUL CRAIOVEI.

152 KIVIS. Aşezare dispărută de pe cursul inferior al văii Vicinicului. Menționată în documentele scrise în anul 1349 şi 1421 alături de Garob, Cusici, Lethkos. Pesty, *Krassó*, III, p. 296; II, 1, p. 275; Csanki, TFH, II, p. 103; Milleker, DKF, p. 106, Györffy, ATF, II, p. 487.

153 KUKE. (Cuca?) Comitele Parabuch a fost răsplătit în anul 1266 pentru serviciile credincioase şi cu moşia Kuke aparținând de cetatea

Caraş. (*terra castri de Krassou*; Pesty, *Krassó*, III, p. 3 regest; DIR, C, XIII, II, p. 81). Actul de hotărnicie al moşiei Iam din anul 1349 aminteşte "possessionem Kuke" un hotar comun, lângă Caraş şi Vicinic cu Iamul. (Györffy, *op.cit.*, III, p. 485). Satul dispărut Kuke se localizează la nord de Iam. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 301; Györffy, ATF, III, p. 409; DTB, II, 1986, p. 148 în sudul Banatului, în depresiunea Oraviţa se întâlneşte frecvent toponimul "cucă", cu înţelesul de vârf de deal mai ridicat, colină sau vârf de munte.

154 KUESD. Aşezare dispărută din depresiunea Almăj. Moşia Kuesd, situată lângă râul Nera aparţinea, în anul 1364, lui Petru Himfy. (DRH, C, XII, p. 311). Iobagii din satul Almăj au atacat, în anul 1364, "pe judele sau cneazul aceluiaşi sat, Kuesd" şi au dărâmat o moară de pe râul Nera. (*Ibidem*, p. 311). Moşia Kuesd (poss. Kwesd) a fost menţionată în anul 1367, într-un act de hotărnicire, pe hotar cu moşia Zagarian (DRH, C. XIII, p. 359). Actul din 17 august 1391 a consemnat moşia (poss. Keuhesal), alături de Secaş, Voia. Ermen. Bastuisse, printre proprietăţile nobililor Himfy. (Pesty, *Krassó*, III, p. 217). A fost localizată în hotarul satului Şopotu Nou, din valea Nerei, având toponimele *Culmea Găvoşdia* şi *Pârâul Găvosalia*. Pesty, *Krassó*, II/ 1, p. 299; Csanki, MH, II, p. 104; Milleker, DKF, p. 107; Györffy, ATF, III, p. 487).

155 KULUSFUK (oraşul Denta). Aşezare dispărută menţionată documentar în anul 1329 alături de satul Denta *(villa Denth et terra Kulusfuk)*, Pesty, *Krassó*, II/1, p. 281; Milleker, DKF, p. 106; Suciu, DIT, II, p. 357; Györffy, ATF, III, p. 487).

156 KUNFALU. Aşezare dispărută menţionată în anul 1323 şi 1389 alături de moşia ERMEN. Satul făcea parte în anul 1389 din stăpânirile ce i-au revenit lui Ştefan Himfy şi avea doar o familie de iobagi (*poss. Arkykunfalu...unum iobagionem in se continentem...*Pesty, *Krassó*, III, p. 190). Se poate identifica în zona de câmpie dintre Ferendia şi Şemlacu Mare, Pesty, *Krassó*, II/2, p. 333; Milleker, DKF, p. 109; Györffy, ATF, III, p. 490.

157 KUZEG. Aşezare dispărută din Clisura Dunării. Satul Kuzegh a fost consemnat în actul emis de adunarea nobililor din Caraş în anul 1370 (DRH, C, XIII, p. 773). Informaţia dintr-un document din anul 1434 localizează satul în apropierea Pojejenei (Kwzwgh prop Posesyn), ajunsă la rangul de târg (opidum; Csanki, MH, II, p. 97). Cauze necunoscute, ţinând şi de poziţia sa geografică au contribuit

la deposedarea acestui târg românesc din districtul Haram în preajma anului 1444 (*opidum regis desertum wolahicale Kwzeg appelatum in districtu Haram*). Toponimia din hotarul Diviciului sugerează o localizare în acest sector al Văii Dunării. Dealtminteri, la Divici pe dealul Grad, în incinta unei fortificaţii dacice s-au găsit urme de locuire medievală. Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 295; Csanki, *MH*, II, p. 97; Milleker, DKF, p. 57.

158 LAZLOHAZA. Actele de cancelarie din 1323 şi 1334 menţionează o *possessio Lazlohaza* în vecinătatea moşlei Ermen. Trebuie identificată în zona de câmpie din vecinătatea acestuia, Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 291, 333; Milleker, DKF, p. 110, Györffy, ATF, III, p. 498.

159 LĂŢCANI (com. Brebu). Aşezare dispărută din valea Pogănişului. În vatra actuală a satului Delineşti se regăseşte un loc cu acest nume, care a perpetuat numele aşezării medievale pustiite. Etimologia numelui de loc se explică printr-un antroponim. (DTB, 5, 1987, p. 140). Moşia Lăţcani a făcut parte alături de Ohabiţa, Apadia şi Delineşti printre proprietăţile confiscate de la Lado de Bizere şi trecute în anul 1433 în stăpânirea lui Nicolae de Bizere şi a vărului său Laţcu (Pesty, *Szörény*, III, p. 26). Iacob, fiul lui Laţcu din Delineşti, nobil român din districtul Sebeş, a fost întărit în stăpânirea moşiilor sus amintite din Valea Pogănişului în anul 1439 (C. Feneşan, în *Sargeţia*, 16/17, p. 267). Lăţcaniul şi celelalte sate din zonă se aflau însă, în anul 1447, din nou în stăpânirea lui Nicolae de Bizere. Prin convenţia încheiată în anul 1447 în faţa capitlului din Arad, Nicolae de Bizere a cedat nepotului său Ladislau, fiul lui Lado, moşiile Lăţcani, Apadia Mică şi jumătate din Apadia de Jos, situate în districtul Sebeş (Pesty, *Szörény*, III, p. 51). Actul aceluiaşi capitlu din martie 1448 prin care s-a consfinţit o nouă reîmpărţire a stăpânirilor din Valea Bistrei şi a Pogănişului între Nicolae de Bizere, Ladislau, fiul lui Lado şi Petru, fiul lui Petru Viteaz, aminteşte moşiile Lăţcani, Apadia şi Ohabiţa *"in Poyanchfeu"*, în stăpânirea lui Nicolae de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 54). Satul va fi pustiit spre mijlocul secolului al XVI-lea, când este amintit ca prediu (Pesty, *Krassó*, III, p. 76-78); Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 307; Milleker, DKF, p. 204.

160 LEORDIŞ (sat Cornuţel, com. Păltiniş). Aşezare dispărută care a făcut parte din stăpânirile familie româneşti Măcicaş. Actul din 1428 menţionează moşia Leordiş, situată, împreună cu Ruginosu, spre izvoarele celor două pârâuri Mâtnic (*quesdam possessiones Ruginocz et Leorgis in capite scilicet duorum fluviorum Muthnok* ; Pesty, *Krassó*,

III, p. 330). Dionisie, Andrei, Farcaş, Costa, Ioan, fiii lui Mihail de Măcicaş, au obţinut de la capitlul din Arad în 28 iunie 1411 un act de hotărnicire a moşiilor Ruginosu, Topliţa, Leordiş şi Tincova din districtul Sebeş (*Ibidem*, p. 271). Hotarele moşiilor cuprindeau zona începând de lângă pârâul Mâtnicelul de la Ohaba Mâtnic, culmile dealurilor Sacoş-Zăgujeni şi Valea Pârâului Mâtnic, situată la est de Cornuţel şi Ruginosu. *(a plaga orientali...in loco Zaldobpataka, propre Riulum Mutnukpataka ad cacumen cuiusdam magni montis ad locum Warhegy...penes quasdam viam...in capite alterius riuli similiter Muthnok vocati...; Ibidem*, p. 272). Moşia Leordiş poate fi identificată la vestul Văii Topliţa între Cornuţel şi Ruginosu. Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 311; Milleker, DKF, p. 204.

LIBUR - Vezi Ibor.

161 LUCA (sat Ersig, com. Vermeş). Aşezarea era situată pe malul Pogănişului şi avea o moară. Acestea i-au revenit unuia din fraţii Himfy în momentul împărţirii domeniului Iersig din anii 1377-1378 (*item in Paganch duo molendino...que sunt sita una in villa Dobrothe. alter in villa Lucasii*...DRH, C, XIII, p. 570-571: Doc.Val., p. 222) Suciu, DIT, II, p. 420.

162 LUCA II. Lucasius fiul lui Raic a ocupat cu forţa în anul 1343 mai multe moşii aparţinând cetăţii regale Ersumlio (*possessiones castri domini regis Ersumlyo vocati Steepkofalva. Lukaya. Bikesd, Harasthowth, Brankfalva, Feketeizwar et Neugteluk* Pesty, *Oláh kerületek*, p. 51; DIR, C, veac XIV, IV, p. 126). Aşezarea se afla situată în zona colinară dintre Vârşeţ şi Vărădia, Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 410; Milleker, DKF, p. 111 o localizează lângă Greoni.

163 LUGOT. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1464 alături de Ciclova în perimetrul districtului Ilidia (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 77). Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 410; Milleker, DKF, p. 111).

164 LUNCAVIŢA MARE (com. Luncaviţa). Aşezare situată pe rama estică a Munţilor Semenic având hotar cu Teregova, Domaşnea şi Verendin. Pârâul Luncaviţa, cu obârşia pe culmile Semenicului, îşi uneşte apele cu pârâul Mehadica în apropierea localităţii Cuptoare. Cele două sate, Luncaviţa Mare şi Luncaviţa Mică, existente deja în anul 1440, au fost consemnate printre proprietăţile stăpânite de nobilii de Timişel (*possessiones eorum Naghlukavicza et Tapolchan, necnon Kyslukawicza...in comitatu seu districtu Myhald*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 67). Moşia Luncaviţa Mare era stăpânită în anul 1447 în devălmăşie

de Ladislau şi Dees de Timişel, pe de-o parte, şi încă de alţi opt cnezi din Luncaviţa. Nobilii de Timişel stăpâneau jumătate din Luncaviţa Mare, cealaltă jumătate a revenit lui Creciu, fiul lui Bogdan din Luncaviţa, Mila, fratele lui Bogdan, fiul lui *Raad*, Dia şi *Wolkaan*, fii lui Iwcha. Au fost amintiţi alături de aceştia Desa şi Novac, fii lui Welyk, fiul lui Bratko şi Dia fiul lui *Lengwl*. (*Ibidem*, p. 72).

Satul este amplasat printre culmile prelungi care coboară dinspre Semenic la o altitudine de 500 m. Toponomia zonei cuprinse între Luncaviţa şi Teregova conservă mărturiile acţiunii de defrişare a culmilor de la poalele Semenicului cu altitudini cuprinse între 600-800 m. Semnificative sunt, în acest context, toponimele: Valea *Lazului*, *Dealul Rătconia*, *Pârâul Rătconia*, *Ogaşul Certejului*. V. Ioniţă, *op.cit.*, p. 127; 131 despre semnificaţia acestor toponime; Pesty, *Szörény*, II, p. 300; Milleker, DKF, p. 205.

165 LUNCAVIŢA MICĂ. Satul a fost consemnat în actul din anul 1440 printre moşiile stăpânite de Ladislau şi Dees, fii lui Petru de Timişel. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 67). Documentele ulterioare nu îngăduie reconstituirea evoluţiei celor două aşezări Luncaviţa. Numele satului are la origine un hidronim slav. *E. Petrovici. SDT*, p. 196-197.

166 MACIOVA (com. Constantin Daicoviciu). Satul este aşezat pe rama sudică a Munţilor Poiana Ruscă, la confluenţa Văii Macioviţa cu Timişul. A fost o moşie a nobililor de Mâtnic în cursul veacului al XIV-lea. Nicolae, fiul lui Bogdan de Mâtnic, obţine în anul 1394, cu titlul de nouă donaţie, confirmarea stăpânirii moşiilor Maciova şi Dobrogosta, aflate în acel moment în stăpânirea cetăţii Sebeş (Pesty, *Krassó*, III, p. 229). Aceste moşii au fost în stăpânirea lui Bogdan de Mâtnic şi a fiilor săi până atunci *“sub servitute keneziatus”* (*Ibidem*, p. 229). Actul din octombrie 1394, emis de capitlul din Alba-Iulia, unde Nicolae de Mâtnic ajunsese cleric, confirmă introducerea în stăpânirea moşiilor Maciova, Măgurul, Mâtnic şi Dobrogosa pentru Bogdan, fiul lui Ştefan de Mâtnic (*Ibidem*, p. 231); Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 8-9; Milleker, DKF, p. 206.

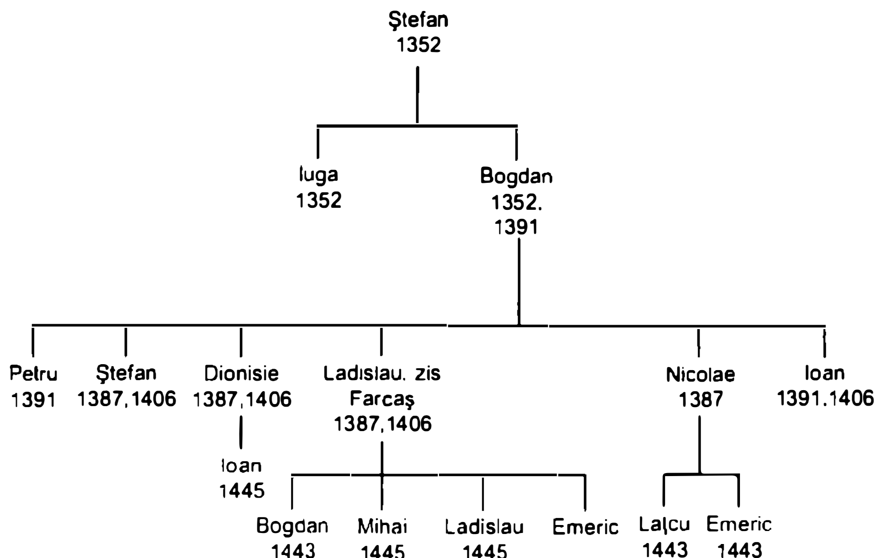
167 MAIUS. Aşezare dispărută de pe cursul mijlociu al Bârzavei. Iacob, preotul din Mausfalva, a fost menţionat în anul 1334 în listele de parohii din Arhidiaconatul de Caraş (DIR, C, veac XIV, III, p. 234). Aşezarea este consemnată în mai multe rânduri în cursul veacului al XIV-lea. Atfel, Dionisie, fiul lui Nicolae de *Maius*, slujbaş al nobilului Petru Himfy, se plângea, în anul 1364, împotriva lui Ladislau, fiul lui Zăbunia, judele

din cetatea Cuieşti pentru furtul unui cal de pe moşia Ramna de Sus (DRH, C, XII, p. 244). Consemnarea aşezării Mayusfalva din anul 1374 era în legătură cu moşia Biniş. Satul este amintit în anul 1389 împreună cu o moară (possessiae Mayanfalva uno molendino in superficei fluvii Borzua; Pesty, *Krassó*, III, p. 190). A fost localizat pe valea Bârzavei, în apropiere de Cuieşti, toponimele de la Biniş, Valea Maşcadini sugerează o localizare în această zonă. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 18; Csanki, *MH*, II, p. 104; Milleker, DKF, p. 112; Györffy, ATF, III, p. 490.

168 MAICHO. Două moşii cneziale cu acest nume au fost consemnate documentar în anii 1418 şi 1433. Conflictul pentru stăpânirea acestor moşii a fost judecat în anul 1418 în adunarea cnezilor din districtul Bârzava. Petru, Filip şi *Mailatdragamer*, fii lui Iuga se judecă cu alţi 16 cnezi din zonă (Pesty, *Krassó*, III, p. 284-286). Aflăm din actul de hotărnicire că delimitarea hotarelor începe de lângă pârâul Mailat Maycho într-o zonă cu dealuri (*ad cacuminem montis Naghmogyilcza*) şi străbate o zonă cu văi şi bălţi (*descendit per quendam rivulum situm ad flumen Borza in magnum voraginem vulgo Erem vocatum...transit super riulum Lespathaka...ad quendam paludem fertes...in volacho Baltha...ad quendam rivulum Borzapataka iuxta dictum rivulum Mailath Maicho... Ibidem*. p. 285-286). Culmea dealului numit Hat se afla în mijlocul celor două moşii numite MAICHO (*montis verticem vulgo Hath vocatum...in medio possessionum utraque Maycho vocatarum...Ibidem*, p. 285). O parte din toponomia hotarului sudic şi sud-vestic al Câlnicului oferă repere pentru identificarea în acest spaţiu al Văii Bârzavei a celor două moşii cneziale. Hotarele acestora se pot identifica între Valea Bârzăviţa, Tâlva Mogului la est şi sud est, Valea Luca spre vest şi lunca Bârzavei în nord. Celor 16 cnezi nominalizaţi în documentul din 1418: Mihai, Gruban, Luca, Ladislau, Andrei, Brancu, Dan, Ştefan, Mica, Ioan, George, Roman, Ioan, Ştefan, Gruban şi Mihai le-a revenit partea răsăriteană a moşiilor, iar fiilor lui Iuga, Petru, Filip şi Mailatdragamer, partea vestică (*Ibidem*, p. 286). Dionisie şi Luca, fii lui Roman, cnezi din districtul Bârzava, s-au aflat în conflict, în anul 1433, pentru mai multe pământuri aflate în hotarele moşiilor Maicho, cu Petru şi Filip, cnezi din acelaşi district (*Ibidem*, p. 344). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 17-18; Milleker, DKF, p. 112, identifică moşiile cneziale în zona Câlnicului; Csanki, *MH*, II, p. 19 a propus identificarea acestora în aceeaşi zonă a Bârzavei, la Moniom; Engel, TMTT, p. 88.

169 MÂTNICU MARE (com. Mâtnicu Mare). Aşezare de la gura Văii

Mâtnicului, acolo unde Dealurile Zăgujeniului întâlnesc lunca înaltă a Văii Timişului. Cnezii luga şi Bogdan, fii lui Ştefan de Mâtnic, au solicitat confirmarea stăpânirii unui pământ pustiu *(terram que iacet deserta)* numit Valea Mâtnicului. Hotarul acestuia începe lângă pârâul Mâtnic, străbate o pădure, se învecinează cu satul Gamza, ajungând până lângă pârâul Măcicaş (DRH, C, X, p. 161). Moşia Mâtnic se învecina spre nord-est cu târgul Caran, acolo unde pârâul Mâtnic îşi unea apele cu Timişul. Nobilii de Mâtnic s-au aflat în conflict cu locuitorii şi oaspeţii din Caran în anul 1376. Semnele de hotar care delimitau târgu Caran şi Mâtnicul au fost refăcute cu acel prilej de la confluenţa Văii Mâtnicului cu Timişul, apoi lângă Valea Neagră, menţionate lângă o pădure şi apoi de-a lungul drumului care vine de la Caran la Mâtnic (Pesty, *Szörény*. III, p. 6-7). Au fost menţionate moriile nobililor Bogdan de Mâtnic şi Radu, fiul lui Voinic, aflate la confluenţa Mâtnicului cu Timişul. (*quandam foveam de Themes usque Mutnukpataka et viginti cubitos terrarum pro via penes dictarum foveam ut clausuras molendinorum possent conservare...Ibidem*, p. 8). Aceeaşi zonă de la confluenţa Mâtnicului cu Timişul a fost disputată între Bogdan de Mâtnic şi fiul său Ştefan, pe de-o parte. şi cetăţenii şi locuitorii şi oaspeţii din Caran în anul 1391 (*Oláh kerületek*. p. 52). Informaţiile cuprinse în actele de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea oferă repere privind hotarele stăpânirii exercitate de nobilii de Mâtnic. Nucleul stăpânirii îl constituia Valea Mâtnicului de la confluenţa cu Timişul şi până spre culmile deluroase de la Ohaba Mâtnic. Bogdan de Mâtnic împreună cu fii săi Ştefan, Dionisie, Ladislau, Ladislau jr. şi Nicolae au primit, ca nouă donaţie în anul 1387, satul Mărul din Valea Bistrei (Pesty, *Szörény*, III, p. 9). Actul din anul 1394 întăreşte stăpânirea asupra moşiilor Maciova şi Dobrogozda, exercitată şi până atunci de Bogdan de Mâtnic şi fii săi în virtutea drepturilor cneziale (*sub servitute keneziatu*, Pesty, *Krassó*. III, p. 229). O treime din moşia Prisaca, aflată în vecinătatea Mâtnicului era stăpânită, în anul 1445, de Bogdan, Mihai, Ladislau şi Emeric, fii lui Farcas de Mâtnic (Pesty, *Krassó*, III, p. 309). Evoluţia acestei familii româneşti în cursul celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIV-lea şi la începutul secolului următor poate fi reconstituită pe temeiul documentelor scrise. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 51; Milleker, DKF, p. 214; DTB, VI, p. 49; Tr. Popa în *Banatul de altădată*, I, p. 533 şi urm.

170 MAL (oraş Oţelul-Roşu). Satul este situat pe cursul inferior al Bistrei Mărului, un afluent al Bistrei care coboară din Munţii Ţarcu. A făcut parte din posesiunile situate la sudul Văii Bistrei ale familiei Bizere în veacul al XV-lea. Moşia Mal (possessio Meel) a fost amintită în anul 1433 alături de Ramna, Slatina, Glimboca printre moşiile confiscate de la Lado, fiul lui Ladislau de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 26). Nicolae de Bizere stăpâneşte, în urma înţelegerii din anul 1447 cu fiul lui Lado, jumătate din moşia Mal (*directe medietates possessionum Meel, Noachfalva*, *Alsofalw*, *Plese*...; *Ibidem*, p. 52). Actul capitlului din Arad, din anul 1448 consfinţeşte această departajare a bunurilor (*Ibidem*, p. 54). Nu cunoaştem evoluţia relaţiilor dintre Nicolae de Bizere şi rudele sale, în speţă, cele cu nepotul său Ladislau, fiul lui Lado, cert este faptul că în anul 1458 documentele amintesc moşia Mal în stăpânirea sa. (C. Feneşan, DMB, p. 42, *possessio Melal*). Pesty, *Szörény*, II, p. 306-307; Milleker, DKF, p. 209; Suciu DIT, I, p. 377; DTB, VI, 1989, p. 7 cu privire la semnificaţia numelui aşezării.

171 MARGA (com. Marga) - Aşezare situată pe rama nordică a Munţilor Ţarcu, care închid în acest sector Valea Bistrei. Iacob din Marga

(Iacobus de Marga) este amintit într-un document din anul 1470 cu ocazia unei judecăţi cu Sandrin Siman (Pesty, *Oláh kerületek,* p. 81). Acelaşi personaj este amintit ca martor într-un act al capitlului din Arad din anul 1492 (Pesty, *Szörény,* III, p. 109). Pesty, *Szörény,* II, p. 301; Milleker, DKF, p. 208; Suciu, DIT, I, p. 378; DTB, VI, p. 15.

172 MARGIANOVA (com. Eftimie Murgu, fostă Rudăria). Sat dispărut, din depresiunea Almăj care a făcut parte din stăpânirile familiei Gârlişteanu. Documentul din anul 1484 o menţionează alături de Prilipeţ, Arneacu şi Sălişte. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 83; C. Feneşan, DMB, p. 47). Toponomia din zona Eftimie Murgu (fostă Rudăria) a perpetuat numele aşezării. Un şes arabil din valea Rudăriei se numeşte Mărgeanova. (DTB, III, 1989, p. 30, toponimul s-a format dintr-un antroponim Mărgean). În aceeaşi zonă, la Bănia, Valea Mică se mai numeşte şi Marginea. L. Smeu, *Contribuţii la istoria Almăjului*, p. 21; S. Iosipescu, în *St.CIEC*, 2, 1977, p. 15; Pesty, *Szőrény*, II, p. 306.

173 **MARTIN.** Sat dispărut, menţionat în 1377-1378 printre proprietăţile nobililor Himfy (Doc. Val., p. 222: DRH, C, XIII, p. 571.

174 **MATHETELEKE.** Aşezare dispărută menţionată documentar în anul 1316 printre moşiile din districtul Ilidia (*ville seu possessiones Matheteleke, Patrugh et Orozy in comitatu de Elyed existentes*, Györffy, *op.cit.*, III, p. 490). Menţionată încă în 1360 printre aşezările din Caraş. Ea poate fi căutată în arealul Văii Vicinicului care a format nucleul districtului Ilidia (Györffy, ATF, III, p. 491).

175 MATYAZ. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1370 cu ocazia proscrierilor din comitatul Caraş (DRH, C, XIII, p. 773). Iacob din Matyaz a fost consemnat printre martorii trimişi în anul 1436 la delimitarea unor dealuri cu vie, pământuri arabile şi fâneţe între aşezările *Sandorpathaka* şi *Wrolcz* din districtul Ilidia. (Pesty, *Krassó,* III, p. 353). Dificil de localizat în cadrul districtului datorită informaţiilor sumare din documente. Pesty, *Krassó,* II/2, 32; Milleker, DKF, p. 113 la Padina Matei.

176 MĂCICAŞ (com. Păltiniş) Aşezare dispărută a cărei vatră se regăseşte în hotarul actual al satului Păltiniş (fost Valea Boului). Pârâul Măcicaş îşi are obârşia pe culmile nordice ale Munţilor Semenic, cu un curs orientat spre nord până la confluenţa cu Timişul. Nobilii din districtul Caransebeş confirmă, în anul 1447, stăpânirea nobililor de Măcicaş asupra moşiilor Măcicaş, Tincova, Dobrogosta, Perlö, Ciuta, Zăzeşti, Ruginosu, Topliţa, Leordiş şi Secaş (Pesty, *Krassó*, III, p. 390-

391). Existau deja la mijlocul veacului al XV-lea, aşa cum sugerează un act din anul 1453, două aşezări Măcicaş. (Pesty, *Krassó*, III, p. 395): *"Iacobi, Sarbani, Ladislai et Jantsul de Also Matskas universas prouwentas keneziales...remittoss et relaxandos"*. Informaţiile lacunare din actele de cancelarie nu îngăduie aprecieri mai nuanţate privind vechimea şi evoluţia aşezării. Aceleaşi izvoare documentare atestă stăpânirea familiei Măcicaş asupra unor sate din aceeaşi zonă după mijlocul veacului al XIV-lea. Astfel, satele Leordiş şi Ruginosu, confirmate în anul 1370 cu titlul de nouă donaţie, erau stăpânirii cneziale ale lul Struza. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 3-8; Milleker, DKF, p. 206; DTB, VI, p. 20.

177 MĂGOIEŞTI. Aşezare dispărută de pe Valea Pogănişului, din districtul Comiat. Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia, primeşte în anul 1420, pentru sine şi pentru Ioan şi Nicolae, fii lui Măgoia, Mihai, fiul lui Ilie, Toma fiul lui Pavel, Stanislav, fiul lui Ioan, Micula fiul lui Luca, confirmarea stăpânirii "cnezatelor moşiilor numite Măgoia, Răchita şi Strâmtura, afătoare în districtul Comiat". (DRH, D, I, p. 216). Nobilii şi cnezi din districtul Comiat, Sebeş şi Lugoj au confirmat, prin jurământ, stăpânirea şi până atunci a numitele moşii" sub nume de cnezat", dar şi-au pierdut actele în urma atacurilor turceşti. Actul din 25 iu' ~ întăreşte lui Bogdan din Mădoia şi fraţilor săi, amintiţi, stăpânirea moşiilor Măgoia, Rachita şi Strâmtura "*more keneziatum ceterorum volacharum...Ibidem*, p. 216". Actele de cancelarie aduc informaţii despre satul Măgoieşti la începutul veacului al XVI-lea. Gabre, fiul lui Bogdan din Călugărenia, a zălogit în anul 1505 jumătate din moşia Măgoieşti nobilului George Găman de Bizere. (Pesty, *Krassó*, III, p. 481). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 15; Milleker, DKF, p. 206; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 256 propune localizarea acestuia în zona vestică a districtului Comiat, în apropiere de Răchita şi Strâmtura.

178 MAROVYTH. Aşezare dispărută de pe cursul superior al Caraşului. George fiul lui Maro din districtul Caraş *(Georgius filius Maro de Crossofew)*, a participat, în luna ianuarie 1452, la adunarea comună a districtelor bănăţene de la Sebeş, (Pesty, *Szörény*, III, p. 64). El este consemnat şi în anul 1464 printre martorii vecini care au luat parte la introducerea în stăpânirea unor moşii din districtul Ilidia a nobililor George, Ioan şi Mihail de Vrani (Pesty, *Oláh Kerületek*, p. 77). O aşezare MAROWYTH este consemnată în anul 1536 în districtul Caraş, lângă Gârlişte, Jitin şi Ciudanoviţa, Pesty, *Krassó*, II/2, p. 23;

Milleker, DKF, p. 113.

179 MĂGURA (fost CRÂJMA, com. Zăvoi). Satul este amplasat pe cursul inferior al Bistrei Mărului, la nord de moşia Mal a nobililor de Bizere. El s-a numit până recent Crâjma, aşa cum este dealtfel cunoscut din actul din 1430. Moşia Crâjma *(possessio Korchoma)* a fost consemnată alături de Valea Bistrei, Zăvoi şi Voislova. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 62; Pesty, *Szörény*, II, p. 286-287; Milleker, DKF, p. 201; Suciu DIT, I, p. 384; DTB, 6, 1989, p. 23.

180 MEHADIA. Aşezare situată în extremitatea sudică a depresiunii Mehadica, ce a ocupat dintotdeauna o poziţie strategică pe culoarul Timiş-Cerna. Odată cu luarea sub control de regalitatea arpadiană a acestui drum spre Dunăre, s-a organizat aici o importantă fortificaţie. Cetatea Mehadia apare consemnată documentar în anul 1317, iar cel dintâi castelan cunoscut, Dionisie Szechy apare într-un act din martie 1322. Amplasarea acesteia în apropierea Severinului şi a Ţării Româneşti a făcut din ea un punct strategic important în cursul veacului al XIV-lea pentru tendinţele de expansiune ale Regatului Maghiar spre sud şi sud-est (M. Holban, *op.cit.*, p. 92-100). Ea a fost amplasată într-o zonă omogen românească, în care a fost organizat în cursul veacului al XIV-lea districtul românesc Mehadia. Actul de danie din 19 iulie 1376, confirmă stăpânirea cnezilor Şurianu, Bogdan, Dimitrie, Toma şi Vlasici a moşiei Valea Bolvaşniţa din districtul Mehadia (C. Feneşan, în *Banatica*, 5, 1979, p. 272). Stăpânirile cnezilor de Timişel la nordul districtului Mehadia au fost consemnate documentar începând din 1387 şi în cursul secolului următor, în timp ce nobilii români de Cerna stăpâneau satele situate la sud de Mehadia.

Cercetările de arheologie medievală au vizat cu precădere fortificaţia de pe dealul Grad, evidenţiind etapele de construcţie ale acesteia (St. Matei, în *Studii de istorie a artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110-112). Urmele unei aşezări din secolele XII-XIII au fost identificate în imediata vecinătate la nordul Mehadiei şi în aceeaşi zonă se află ruinele unei biserici medievale (sec. XIV). Pesty, *Szörény*, II, p. 325-333; Milleker, DKF, p. 149.

MEZEWALLYA - vezi Valea Mare.

181 MEHADICA. Aşezare situată în nord-vestul depresiunii cu acelaşi nume, atestată în a doua jumătate a veacului al XV-lea.Pesty, *Szörény*, II, p. 366.

182 MEZEWHATH. Aşezare dispărută din Valea Pogănişului, din

districtul Comiat. Mihail zis Cornet din Cornet împreună cu fiul şi cele două fiice a fost introdus în stăpânirea moşiilor *Mezewhath*, *Mezevallya* şi a unei pătrimi din Strâmtura în anul 1458 (Pesty, *Szörény*, III, p. 75). Milleker, DKF, p. 211; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 256 identifică aşezarea dispărută pe lângă Valea Mare.

183 MICOŞ (sat Bogodinț, com. Naidăş). Sat dispărut care se afla aproape de confluenţa pârâului Micoş cu râul Nera. La hotărnicirea moşiei Zagarian din anul 1367 a fost pomenită între semnele de hotar şi apa Micoşului (DRH, C, XIII, p. 358). Satul a luat naştere în veacul al XV-lea, probabil, aşa cum sugerează informaţia dintr-un document din 1454 (Csanki, *MH*, p. 76). Documentele otomane confirmă existenţa acestuia în anul 1569. Csanki, *MH*, II, p. 76; Milleker, DKF, p. 115; Engel, TMTT, p. 89-90.

184 MICULEŞTI. Aşezare dispărută din districtul Caransebeş. Actul din 29 iunie 1427 menţionează satul, Mikoles, alături de alte două sate *Igazo*, *Stucolz*, Crivina, Bogdan şi *Meezespataka* în comitatul Timiş. (Pesty, *Krassó*, III, p. 318). Regele Matei Corvin a confirmat în anul 1470, cu titlul de nouă donaţie, nobililor de Măcicaş, stăpânirea moşiilor Igazo, Crivina şi Miculeşti (*possessiones Igazo, Kriwina et Mikulest vocates in Districtu Sebeş*; *Ibidem*, p. 421). Actul de donaţie emis în favoarea lui Iacob de Măcicaş şi a fiilor acestuia Emeric, Ladislau şi Ioan, confirma în fapt o stăpânire mai veche. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 35; Milleker, DKF, p. 245.

185 MIHAIL. Sat dispărut, consemnat în anul 1377-1378 printre posesiunile domeniului Remetea-Ersig. (*Doc.Val.*, p. 223; DRH, C, XIII, p. 571); Suciu, DIT, II, p. 420 trimite pentru identificare în zona Deta.

186 MIHĂENŢI (com. Glimboca). Aşezare dispărută din Valea Bistrei a cărei vatră se poate identifica pe malul stâng al Bistrei, în lunca de la sud de Glimboca unde toponimul *MIENȚ* i-a păstrat amintirea. (fig. 132). Numele satului provine dintr-un nume de grup, Mihăenţi, "cei din neamul lui Mihai sau Mihăilă" (V. Ioniţă, *Nume de locuri*, p. 30; DTB, 6, 1989, p. 42). Actul de punere în stăpânire pentru Nicolae de Bizere din anul 1434 aminteşte moşia *Myhalancz* după Mal, Slatina şi Glimboca (Pesty, *Szörény*, III, p. 27). Documentele scrise aduc din nou în prim plan această aşezare în anul 1475 când sunt consemnate două aşezări Mihăienţi (*Ibidem*, p. 87). Mihăienţiul de Sus şi cel de Jos sunt menţionate în anul 1495 printre stăpânirile nobililor de Bizere din districtul Caransebeş (*Ibidem*, p. 121). Pesty, *Szörény*, II, p. 373-

374, localizează vag aşezarea în zona Caransebeş; Milleker, DKF, p. 211 identifică Mihăienţiul din districtul Comiat cu cel din Valea Bistrei şi propune o localizare în zona Brebu; Suciu, DIT, II, p. 363.

187 MIHĂLINŢI. Aşezare dispărută de pe Valea Pogănişului din districtul Comiat. Moşia *Lopathaka alio nomine Myhalyanch* este confirmată, în anul 1406 la cererea lui Dionisie fiul lui *Chwka*, în stăpânirea unor cnezi din districtul Comiat (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 54-56). Din cele zece susii iobăgeşti ale moşiei, jumătate au revenit în stăpânirea lui Dionisie fiul lui Chwka şi fratelui său Stanislav (*directa et egalis medietatis dicto possessiones Lopathaka alio nomine Myhalyanch vocate prefatis Dionisio et Stanisla*o) iar cealaltă jumătate lui Ladislau, Mihai, Ioan, fiii lui Nicolae precum şi lui Farcaş, Petru, Mihail, fii lui Batraca (*Ibidem*, p. 55). Moşia în vechile hotare a fost stăpânită, până atunci, în temeiul dreptului cnezial (*more keneziatus*). La mijlocul veacului al XV-lea documentele de cancelarie relevă prezenţa activă a lui Ioan Diacul din Mihălinţi. Originea acestui personaj trebuie căutată în familia cnezilor de la Ţerova, aşa cum sugerează actele unui proces de proprietate în anii 1459-1464 pentru moşiile Ţerova, Râul Alb şi Bârzava (C. Feneşan în, *St.CIECC*, II, 1977, p. 294-297). El a fost consemnat în anul 1452 la adunarea districtelor româneşti de la Caransebeş (Pesty, *Szörény*, III, p. 64). Actul de punere în stăpânire a lui Mihail Cornet din Cornet din anul 1458 consemnează în rândul vecinilor şi martorilor pe Ioan diacul din Mihălinţ. Satul Mihălinţ care se mai numea şi Valea Calului datorită informaţiilor lacunare este dificil de localizat în spaţiul Văii Pogănişului. S-a sugerat o localizare în zona estică, spre izvoare, V. Achim în *AnB*, II, 1993, p. 256; Pesty, *Szörény*, II, p. 373, cu inextităţi; Milleker, DKF, p. 211 în zona Brebu.

MIKLOSFALVA - vezi Nicolae.

188 MILCOVENI (com. Berlişte). Situat pe Valea Vicinicului în apropiere de satele Iam şi Rusova. Cercetările arheologice au semnalat urme de locuire medievală la "Sălistiuţă" şi "Prislaua" (E. Iaroslavschi, G. Lazarovici, in ACTA MN, 16, 1979, p. 460). Un act din 1421 consemnează possessio Myrsinch în această zonă a Caraşului,alături de aşezările Iam, Rusova, Cusici, etc. (Pesty, *Krassó*, III, p. 296). Documentele otomane din 1569 atestă în această zonă pe Valea Vicinicului satul *Mircina*, cu alt nume şi *Mirqofce* (Engel, TMTT, p. 90). Opinăm că aşezarea medievală *Myrsing* se identifică cu Milcoveniul de azi şi nu cu satul Mercina din Valea Caraşului. În districtul Ilidia era

consemnată documentar, în anul 1464, posesiunea Marinkolcz (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 77). Ea se identifică cu Milcoveniul, aşezare situată în Valea Vicinicului. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 33, despre satul Mercina din Valea Caraşului; Csanki, MH, II, p. 105; Milleker, DKF, p. 116; Suciu, DIT, II, p. 390; Györffy, ATF, III, p. 491; Engel, TMTT, p. 90, DTB, VI, p. 43-44.

189 MOCERIŞ (com. Lăpuşnicu Mare). Satul este aşezat pe marginea nord-vestică a depresiunii intramontane Almăj. Vatra aşezării din secolele XIV-XV a fost identificată arheologic în intravilanul actual al Mocerişului. George de Moceriş este amintit în anul 1439, printre martorii care au luat parte la introducerea în stăpânirea moşiilor Cerna, Iardaşiţa, Topleţ, Plugova, Verendin de Sus şi de Jos a nobililor Mihai şi Basiu de Cerna (Pesty, *Szörény*, III, p. 39). Acelaşi personaj este cunoscut în anul 1451, când Mihai de Cerna, ban al Severinului, şi Nicolae de Bizere au fost răsplătiţi pentru serviciile credincioase cu moşiile şi satele aparţinând cetăţii Drencova (*Ibidem*, p. 60). Documentele consemnează, în anul 1484, pe Ştefan de Moceriş printre martorii la introducerea în stăpânirea moşiilor din Almâj a lui Iacob din Gârlişte. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 83). Cercetarea ruinelor unui monument de cult, de la Ţârcoviţa, situat într-o zonă deasupra cheilor Nerei (450 m), va oferi informaţii utile reconstituirilor istorice pe care ni le-am propus. Pesty, *Szörény*, II, p. 374; Milleker, DKF, p. 212.

190 MOLDOVA VECHE. La extremitatea vestică a satului Moldova Veche, pe terasa Dunării de la "Rât" s-au făcut cercetări în vatra unei aşezări din secolele XII-XIII. Au fost evidenţiate un număr de 10 complexe arheologice, ce reprezintă locuinţe şi amenajări gospodăreşti. Sondaje arheologice pe hotarul de vest, spre Pescari la Ogaşul cu spini s-au evidenţiat urme de locuire medievală (sec. XII-XIII). Documentele turceşti consemnează o fortificaţie în această zonă a Dunării cu numele Mudava (Engel, TMTT, p. 90). Aceleaşi surse istorice otomane semnalează la vest de Moldova, în 1554, aşezările Ternova şi Vărad, în zona unde a fost semnalată aşezarea din sec. XII-XIII (Engel, TMTT, p. 90, 137, 145).

191 NADRAZ. Ştefan de Remetea s-a aflat în conflict cu nobilii din Janc, în anul 1382, deoarece au abătut cursul râului Caraş de lângă moşia sa Valea (Pesty, *Krassó*, III, p. 159). Ei aveau construită, în anul 1382, o moară pe râul Caraş, aproape de hotarul cu moşia Nadraz (*quoddam molendinum in fluvio Crassow existens aparte possessionis*

Nadraz; *Ibidem*, p. 158). Un act din 1437 aminteşte pe Ladislau de *Vendraz*, trimis să verifice plângerea nobililor Himfy (*Ibidem*, p. 355). Documentul din anul 1382 sugerează că moşia Nadraz se afla în Valea Caraşului, în vecinătatea moşiei Valea. Câmpul Handra aflat între Broşteni şi Mercina, deci în vecinătatea Caraşului, păstrează numele aşezării medievale. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 67 o identifică pe Valea Nadrăşului, lângă Ticvaniul Mare. Csanki, *MH*, II, p. 105; Milleker, *DKF*, p. 117, localizată în aceeaşi zonă; *DTB*, VI, p. 78 cu o etimologie necunoscută; V, 1987, p.3 pentru Handra.

192 NAIDĂŞ. Situat în Valea Nerei, la ieşirea râului din strâmtoarea Munceiulor Locvei spre Depresiunea Biserica Albă. În lunca Nerei, la vest de sat, a fost identificată vatra unei aşzeări din sec. XIV-XV (D. Țeicu, în *Banatica*. 9, 1987. p. 325). Actele de cancelarie consemnează în anul 1370 pe Ioan. fiul lui Nicolae de Nadas, în conflict cu nobilii de *Orozopaty* (Pesty. *Krassó*. III, p. 152-153). Pesty. *Krassó*. II. 2, p. 65; Milleker, DKF, p. 116; Suciu, DIT, I, p. 420; Engel. TMTT, p. 93 satul amintit în actele otomane la 1554; DTB. VI. p. 79.

193 NEACŞU. Satul cneazului Neaşcu, făcea parte din domeniul cetăţii Cuieşti. Cneazul Neaşcu împreună cu vicecastelanul de Cuieşti, au luat. în anul 1376, iobagi din Goloanea, boi şi o căruță pe care le-au dus în satul lui Neaşcu (*villa Nexefalva;* Pesty, *Krassó*, III, p. 129-130). Aşezarea se afla în Valea Bârzavei pe hotar cu Ramna şi Goloanea. Pesty, *Krassó*, II, 2. p. 69 la hotarul dintre comitatul Caraş şi Timiş; Milleker, DKF, p. 17; Suciu, DIT, II, p. 377.

194 NEAGU. Atestată în actul referitor la împărţirea domeniului Remetea-Ersig din 1377-1378 (*villa Negwl,* DRH, C, XIII, p. 571); Suciu, DIT, II, p. 376, pe lângă Ersig.

NEGOTEŞTI - vezi Valea Bistrei.

NEZEBU - vezi Vicinic.

195 NICOLAE I. Aşezare dispărută care a făcut parte din domeniul Remetea-Ersig. În momentul împărţirii domeniului, în 1377-1378, moara de lângă satul lui Nicolae, împreună cu satul i-au revenit lui Nicolae Himfy (*molendina de villa Nicolai*, *filii Prebyl,* DRH, C, XIII, p. 570). Acelaşi document semnalează mai multe aşezări pe domeniu cu acelaşi nume (*Ibidem*, p. 571, *o villa Nicolai*, alături satul Buda şi Brebul i-a revenit lui Ştefan Himfy). Fără a aduce informaţii suplimentare, actul din 1389 menţionează un sat Nicolae cu cincisprezece familii iobăgeşti pe domeniul Remetea-Ersig

(*possessiones Milchosfalva...quindecim iobagiones*, Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Satul se afla pe malul Bârzavei, undeva între Berzovia şi Ramna. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 35; Csanki, *MH*, II, p. 105; Milleker, *DKF*, p. 114 localizat în mod eronat la Nicolinţ; Suciu, DIT, II, p. 370.

196 NICOLAE II. Aşezare dispărută de pe Valea Bârzavei. Documentul din 1377 - 1378, menţiona mai multe aşezări cneziale cu numele Nicolae pe domeniul Remetea-Ersig. Astfel, *o villa Nicolai*, alături satul Buda şi Brebul au revenit la împărţirea domeniului lui Ştefan Himfy (DRH, C, XIII, p. 571). Actul de partaj al domeniului din12 august 1389 menţionează satul cneazului Nicolae cu 24 de familii iobăgeşti (*possessio Nikolai Kenezi cum viginti quator iobagionibus*. Pesty. *Krassó*, III, p. 190). Satul se afla în Valea Bârzavei, aparţinând de Remetea. Cercetările arheologice au identificat pe malul drept al Bârzavei, în zona dintre Berzovia şi Gherteniş, mai multe zone de locuire din veacul al XIV-lea. Aici pot fi localizate vetrele unor sate cneziale menţionate în preajmă de Remetea.

197 NICOLINŢ (com. Ciuchici). Situat pe Valea Vicinicului, la intrarea râului în Câmpia Caraşului. La "Sălişte", s-a aflat vatra satului medieval din sec. XII-XIII şi o necropolă contemporană cu aşezarea (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, p. 336). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 69; Suciu, DIT, I, p. 426; Engel, TMTT, p. 89.

198 NOVAC. Sat dispărut, menţionat în actul din 12 mai 1370 (DRH, C, XIII, p. 773). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 70; Milleker, DKF, p. 117, propune o identificare în apropiere de Iabuca, la nord de Caraş.

199 NYEC. Aşezare dispărută ce-a făcut parte din stăpânirile familiei Chep din Gherteniş. Actul din 1351 aminteşte pe Martin din Neek (Györffy, ATF, III, p. 491). În anul 1370 satul este consemnat deja în stăpânirea lui Andrei, zis Chep din Gherteniş (DRH, C, XIII, p. 815, slujbaşul magistratului Andrei zis Chepe de Nyeg). A fost identificat în Valea Bârzavei, în zona Gherteniş, Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 71; Csanki, MH, II, p. 105; Milleker, DKF, p. 118; Suciu, DIT, II, p. 377; Györffy, ATF, III, p. 491.

200 OHABA. Actul din 10 mai 1485 menţionează două moşii cu acest nume *(utraque Ohaba in districtu civitatis nostre Caransebes)* alături de Racoviţa, Scoarţa, Iaz, Var, *Heresthe* aflate în dispută între Nicolae de Bizere şi Ladislau fiul lui Iacob de Racoviţă (Pesty, *Szörény*, III, p. 95). Hidronimul Scoarţa şi numele de locuri Scoarţa şi Ohaba din hotarul aşezării Glimboca sugerează o identificare a lor în această

zonă a Văii Bistrei Pesty, *Szörény*, II, p. 384-385; V. Ioniță, *Nume de locuri*, p. 130; N. Secară, în *AnB*, I, 1981 (Etnografie) p. 74.

201 OHABA BISTRA (oraş Oțelu Roşu). Aşezarea a făcut parte din moşiile stăpânite de familia de Bizere pe Valea Bistrei în cursul veacului al XV-lea. Documentul din anul 1433 aminteşte *o possessio Zabadfalu* în grupul de moşii confiscate de la Lado de Bizere şi mai apoi donate de regele Sigismund de Luxemburg lui Nicolae de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 26-27). În disputele patrimoniale, deschise în anul 1439 de Ladislau, fiul lui Lado, satul este amintit alături de Ramna şi Vârciorova. Prin înțelegerea din anul 1447, Slatina şi Ohabița i-au revenit în stăpânire lui Petru, fiul lui Petru de Bizere, iar Ramna şi Ohaba lui Nicolae de Bizere şi Ladislau, fiul lui Ioan (possessiones *Ramnapataka et Zabathfalva iamfatis Nicolao et Ladislau* filio *Johannis*; *Ibidem*, p. 52). Actul capitlului din Arad din anul 1448 consfințeşte între stăpânirile din Valea Bistrei pentru Nicolae de Bizere "*possessiones Zabathfalva, Rawna et Worchorowa*". Pârâul Ohaba, un afluent al Bistrei de pe malul drept, care curge la est de pârâul Glimboca s-a aflat în hotarul aşezării medievale; Milleker, (DKF, p. 238) a identificat-o în hotarul actual al Ohabei Bistra, în timp ce Pesty, *Szörény*, II, p. 485-486, o socotea o aşezare pustiită; Suciu, (DIT, II, p. 361) propune aceeaşi identificare incertă în zona Caransebeşului.

202 OHABIȚA (com. Brebu). A făcut parte din grupul de stăpâniri al familiei Bizere din Valea Pogănişului. Satul Ohabița, împreună cu Lățcani, Delineşti şi Apadia, este menționat, în anul 1433, printre proprietățile confiscate de la Lado de Bizere şi trecute în proprietatea lui Nicolae de Bizere şi a vărului său primar Lațcu (Pesty, *Szörény*, III, p. 26). Iacob, fiul lui Lațcu de Delineşti, a primit în anul 1439 satele din Valea Pogănişului pentru serviciile credincioase şi faptele de arme *(possessiones Danilesd predictam ac Szabadfalvu, Apagya, Kisfalu, Lazkan et Striges vocatas propre fluvium Pogancz*; C. Feneşan, în *Sargeția* 16/17, p. 274). Documentele ulterioare din anii 1448 şi 1475 menționează aşezarea Ohabița între proprietățile disputate de Nicolae de Bizere şi nepotul său Ladislau, fiul lui Lado (Pesty, *Szörény*, III, p. 54-55; 86-87). Moşia Ohabița ocupă o zonă colinară în Valea Pogănişului, la poalele Munților Semenic. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 78-80.

OMOR - vezi ROVINIȚA MARE.

203 ORBACIU. Aşezare dispărută din districtul Mehadia, menționată

într-un act din 1414. (*poss. Orbagy in districtu Mihald;* Milleker, DKF, p. 219). Petru de Orbagh, a luat parte în calitate de martor, în anul 1440, l-a introducerea nobililor Ladislau şi Dees din Timişel în stăpânirea moşiilor Luncaviţa Mare şi Mică, Tapolchan din districtul Mehadia. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 68). Datorltă meritelor militare evidenţiate în luptele antiotomane alături de Iancu de Hunedoara, nobilii Dees şi Ladislau de Timişel au primit, în anul 1447, confirmarea, cu titlu de nouă donaţie, a moşiilor Timişel, Teregova, cele două Criva, Potoc, Cruşovăţ, Iablaniţa, *Zalyn* şi alte părţi de moşie; (*Ibidem*, p. 71-72). Alături de acestea a fost consemnată şi moşia Orbaciu. *(poss. Wrbachyen)*. Ea a fost identificată în zona colinară a Luncaviţei, unde se află Dealul Orbaciu şi pârâul cu acelaşi nume, Pesty, *Szörény*, II, p. 388-389, fără localizare; Milleker, DKF, p. 219.

204 OREŞAŢ (Serbia). Situat pe cursul inferior al Caraşului, la nord de Haram *(villa Vrecha)* a fost consemnată în documentele dominicanilor în anul 1292 (Györffy, *op.cit.*, III, p. 491) Milleker, DKF, p. 119; Györffy, ATF, III, p. 491.

OROZY - vezi RUSOVA VECHE.

205 ORŞOVA. Aşezarea ocupă o poziţie strategică deosebită la Dunărea de jos apuseană, controlând traficul în acest sector al fluviului. În acelaşi timp era amplasată în capătul unei importante artere de circulaţie spre nordul Banatului prin culoarul Timiş-Cerna. Izvoarele istorice scrise aduc extrem de puţine mărturii despre rolul jucat de aşezarea de la Orşova în secolele XII-XIII. Organizarea Banatului de Severin, după 1230 de către regalitatea arpadiană, a impus, fără doar şi poate, amenajarea unui punct fortificat la Orşova. Cercetările arheologice intreprinse cu prilejul construcţiei hidrocentralei de la Porţile de Fier, rămase încă în afara circuitului ştiinţific, ar fi putut răspunde la o serie de chestiuni legate de rolul jucat de cetatea şi aşezarea de la Orşova în acest spaţiu al Banatului în veacul al XIII-lea. Castelanii cetăţii Orşova sunt cunoscuţi din actele de cancelarie consemnaţi începând din anul 1351 şi pe tot parcursul veacului următor (Pesty, *Szörény*, II, p. 393). Petru Himfy ocupa în anul 1351 funcţia de castelan de Orşova. Se cunoaşte, de altfel, rolul activ jucat de fraţii Himfy, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, în organizarea acestei zone folosit ca un cap de pod pentru cuceririle din Bulgaria. Orşova a avut un important rol în comerţul pe Dunâre şi pe uscat cu Ţara Românească în cursul veacului al XIV-lea. Scrisoarea regelui Ludovic

I din anul 1373, adresată soţiei lui Benedict Himfy oprea comerţul cu sare din Ţara Românească spre Ungaria (DRH, D, I, p. 106). Călugării franciscani au organizat un sediu la Orşova menţionat în anul 1377 (L. Waddings, *Annales,* IX, p. 194-296). Pesty, *Szörény*, II, p. 393-400; Milleker, DKF, p. 155-219.

206 OŞIACU (com. Forotic). Valea Oşiacului coboară din Dealurile Doclinului şi se varsă în râul Ciornovăţ la sud-vest de Forotic. Dealul Oşiacu se remarcă printre culmile Dealurilor Doclinului la nord de Forotic în vecinătatea hotarelor Surducului Mare cu Ferendia. Izvoarele scrise consemnează, în anul 1323, tentativa regalităţii de-a face donaţii cu moşii şi sate româneşti unor nobili străini. Ladislau, Pavel şi Ioan, fiii lui Heem au fost beneficiarii unei donaţii care cuprindea moşiile *Corulus*, *Chech*, Oşiacu, Bocurundia şi Zeurin situate în nord-vestul comitatului Caraş (Györffy, *op.cit.*, III, p. 478). Moşia Oşiacu a fost iniţial o proprietate cnezială. Dominic de Gulnez, urmaşul cneazului Baciu, a protestat în anul 1360 împotriva lui Laurenţiu Himfy şi a fraţilor săi care au ocupat moşiile sale Oşiacu, Zeuren, Bocorundia şi jumătate din Agriş (DRH, C, XI, p. 529). Acestea au fost "bunuri de dobândire ale înaintaşilor săi" întărite cu acte de stăpânire (*Ibidem*, p. 529). În anul 1428, Oşiacul figura, documentar, în cadrul satelor abandonate (*alia Ozyahg iuxta eadem Ozyahgpathaka;* Pesty, *Krassó*, III, p. 326). Această posesiune cnezială se identifică în hotarul nord-vestic al Foroticului, lângă Dealul Oşiac şi Valea Oşiacului. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 89; Csanki, MH, II, p. 98; Milleker, DKF, p. 119; Suciu, DIT, II, p. 381; Györffy, ATF, III, p. 478; Engel, TMTT, p. 101, în anul 1554 consemnat ca *predium Osiyag*.

207 PAVEL. Aşezare dispărută din districtul Ilidia. Satul cneazului Pavel (*villa Pauli Kenezy, fily Bogdan)* aparţinea în anul 1378 domeniului cetăţii Ilidia. Cele cinci gospodării ale satului *(quinque rustici residerent*) au fost alipite moşiei Valea. (Pesty, *Krassó,* III, p. 135). Cnezatul lui Pavel s-a aflat undeva între valea Vicinicului şi Caraş.

208 PECINIŞCA (oraş Băile Herculane). Aşezarea este situată sub poalele vârfului Domogled, la confluenţa Cernei cu Bela Reca. Numele aşezării păstrează amintirea unei populaţii pecenege din sec. XI-XII care s-a vehiculat prin această zonă a culoarului care lega Dunărea de nordul Banatului. (N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene,* p. 14). Satul a făcut parte din proprietăţile stăpânite de familia Cerna în

secolul al XV-lea în această zonă din sudul Banatului. (Pesty, *Szörény*, III, p. 225, un document din 1540 confirmă o situaţie mai veche cu moşiile nobililor Cerna); *Ibidem*, II, p. 440; Milleker, *DKF*, p. 223.

209 PETROŞNIŢA (com. Bucoşniţa). Actul de donaţie al regelui Matei Corvin din anul 1468, emis de capitlul din Arad pentru Ladislau şi Ludovic de Armeniş şi Iacob de Măcicaş consemnează printre proprietăţile dintre Timiş şi Semenic, moşia Petroşniţa. Informaţiile lacunare din actele de cancelarie, absenţa cercetărilor arheologice nu îngăduie aprecieri mai exacte cu privire la această aşezare şi la întinderea hotarelor spre culmile Munţilor Semenic, Pesty, *Szörény*, II, p. 444; Milleker, *DKF*, p. 225.

210 PETRU. Satul *(villa Petri. fili Balc)*, aparţinând districtului Bârzava a fost menţionat în actul de proscriere din 12 mai 1370. (*DRH*, C, XIII, p. 770). Dificil de localizat datorită informaţiilor istorice lacunare.

211 PETROVĂŢ (sat Greoni, com. Grădinari). Aşezare contopită cu Greoniul, aflată pe malul sudic al pârâului Lişava, un afluent al Caraşului. Documentul din anul 1349 privitor la delimitarea aşezărilor Kuke, Garab şi Kynys menţiona *possessio Peturfalva* (Györffy, *op.cit.*, p. 492). În documentele turceşti din anul 1579, satul este amintit cu denumirea de Pitovce (Engel, TMTT, p. 107) Pesty, *Krassó*, II/1, p. 191; Csanki *MH*, II, p. 99, 105; Suciu, DIT, II, 300; Györffy, ATF, III, p. 492.

212 PLAVIŞEVIŢA (com Dubova). Satul se află situat la gura Văii Morilor, care marchează intrarea în zona Cazanelor Mari ale Dunării. Deşi a fost consemnat abia în documentele turceşti începând cu anul 1554, el a existat, fără îndoială, din veacul al XV-lea când a făcut parte din pertinenţele cetăţii Peeth. Pesty, *Szörény*, II, p. 439; Engel, TMTT, p.107.

213 PLEŞA. Aşezare dispărută de pe cursul inferior al Bistrei. A făcut parte din grupul de sate de la poalele Munţilor Poiana Ruscăi, stăpânite de familia nobiliară românească Bizere în secolul al XV-lea. Satul a fost amintit întâia dată în actul de partaj din anul 1447, intervenit între Nicolae de Bizere şi nepotul acestuia Ladislau, fiul lui Lado de Bizere. (Pesty, *Szörény*, III, p.51-52). Nicolae de Bizere stîpânea în anul 1447 jumătate din satele Pleşa, Glimboca şi Satul de sus *(Ibidem*, p.52). Actul capitlului din Cenad din 12 februarie 1475 precum şi cel emis de Capitlul din Arad în 3 aprilie 1495 au menţionat satul Pleşa în vecinătatea satelor Bizere, Vârciorova şi Calova. (*Ibidem*, p. 86-87,

120). Pesty, *Szörény*, II, p. 447-448, a propus identificarea satului în zona dintre Slatina Timiş, Vârciorova şi Dalci; Milleker, DKF, p. 225 a localizat corect aşezarea dispărută Pleşa, în hotarul comunei Obreja, în zona văii pâraielor Pleşa Mare şi Pleşa Mică.

214 POTOC (com. Domaşnea). Sat dispărut ce-a făcut parte din domeniul stăpânit de familia nobililor români Dees de Timişel. Cnezii Petru, fiul lui Dees şi fraţii săi, Hălmag, Cristofor şi Mihail, au primit, în anul 1387, confirmarea dreptului de stăpânire asupra moşiei Potoc (*villa regalem Patak...in districtu castri Mihald*; *Doc.Val.*, p. 330). Cu ocazia reconfirmării daniei regale, din anul 1390 asupra proprietăţiilor Krivapatak şi Patak, se menţionează că acestea erau situate în apropierea muntelui Padeş. (Pesty, *Szörény,* III, p. 10-11). Stăpânirea acestor moşii cneziale a fost condiţionată de anumite obligaţii fiscale şi militare ce trebuiau îndeplinite. Astfel, cnezii de Timişel erau datori faţă de castelanii din Mehadia cu plata în bani şi "quinquagesima oilor" aşa cum sunt obişnuiţi să plătească şi alte sate cneziale libere". (Pesty, *Oláh kerületek*. p. 52; C. Feneşan. *Banatica*, 5, p. 268). Aveau, de asemenea, obligaţia de a participa cu oşteni la expediţiile contra Ţării Româneşti (Pesty, *Szörény*. III, p. 11). Satul a fost localizat în apropiere de Domaşnea. Pesty, *Szörény*. II, p. 436; Milleker, *DKF*, p. 223 în aceeaşi zonă la Domaşnea; *Doc. Val.*, p. 375 identifică eronat vârful Padeş de lângă Domaşnea cu masivul Padeş din Munţii Poiana Ruscă, la est de Lugoj. Satul Potoc, considerăm că poate fi localizată în apropiere de Domaşnea, unde s-a păstrat, dealtminteri, şi toponimul Potoc.

215 POTOC (com. Sasca Montană). Satul este situat între dealurile înalte din marginea sud-estică a depresiunii Oraviţa, la contactul cu Munţii Aninei. Moşia Potoc se afla, în anul 1367, pe hotar cu Zagarianul, în vecinătatea râului Nera şi a pârâului Bei (*DRH*, C, XIII, p. 359). Un act din 1437 aminteşte iobagii regali din Potoc învinuiţi de furt (*iobagiones de Pathaki nunc...in Chiglobanya*; Pesty, *Krassó*, III, p. 364). Cetatea regală Ilidia, ridicată pe culmea unui deal din vecinătatea pârâului Bei şi Nera, se afla în preajma satului Potoc. Documentele turceşti menţionează, în anul 1554, două sate Potoc. (Engel, *TMTT,* p. 109); Visoqi Potoq se identifică cu Varalia; Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 129; Milleker, DKF, p. 120; D. Ţeicu, în *Banatica,* 9, 1987, p. 335.

216 PLUGOVA (com. Mehadia). Satul este situat pe valea râului Bela

Reca la intrarea acestuia în zona depresiunii Mehadia. Aşezarea medievală s-a aflat însă la nord-est de sat, sub vârful Arjana din Munţii Cernei, unde toponimul Sat Bătrân sau Plugova Bătrână i-a păstrat amintirea. Actul de punere în stăpânire, din anul 1439, pentru Mihai şi Blasiu de Cerna, consemna aşezarea Plugova, alături de Cerna, Topleţ, Verendinul de Sus şi Verendinul de Jos, Toplician, Fazakas şi Belibuc (Pesty, *Szörény*, III, p. 37); Pesty, *Szörény*, II, p. 466, Milleker, DKF, p. 225.

217 PREKOL. Aşezare dispărută din Valea Pogănişului. Actul din anul 1389 referitor la împărţirea domeniului nobililor Himfy menţionează această aşezare (*iuxta riulum Wermespathak...quator kenesiatibus et totidem locis vigintisex iobagionibus et tria loca deserta...a parte ville Prekolfalva*; Pesty, *Krassó*, III. p. 189). Se identifică în hotarul actual al satului Vermeş. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 113; Milleker, DKF. p. 227; Suciu, DIT. II, p. 389.

218 PRILIPEŢ (com. Prigor). Satul este aşezat pe marginea nordică a depresiunii Almăj. cu hotarul mărginit în bună parte de culmile Munţilor Semenic. A fost consemnat în documentul din anul 1484 printre stăpânirile lui Iacob Gărlişteanu. (C. Feneşan, *DMB*. p. 47; Pesty. *Szörény*, II, p. 453; Milleker, *DKF*. p. 228).

219 PRISACA (com. Constantin Daicoviciu). Aşezare situată pe marginea sudică a văii Timişului, la confluenţa acesteia cu Dealurile Zăgujeniului. Moşia Prisaca, din Districtul Caransebeşului, pe care o stăpâneau în comun cnezii Dionisie fiul lui Ioan, Petru, fiul lui Dees, Paul fiul lui Filip şi Stan de Gyepw, ajunge pe jumătate, în anul 1412, în stăpânirea nobililor de Mâtnic, (*medietatem possessionis ipsorum Gyepew vocatam, in comitatu Themesiensi, in districtu Karansebes existentem habitam ipsos titulo perpetue kenesiatus donacionis regalis concernentem*; Pesty, *Krassó*, III, p. 278). Actul capitlului din Arad, din 24 august 1443, confirmat mai apoi de scrisoarea lui Iancu de Hunedoara din 17 iulie 1445, întărea împărţirea moşiei Prisaca în trei părţi egale (*Ibidem*, p.387-390). Dreptul de stăpânire asupra pământurilor de arătură, munţilor, apelor, moşiilor şi pescăriilor de la Prisaca a revenit o parte pentru Bogdan de Mâtnic, Mihai, Ladislau, Emeric, fii lui Farcaş de Mâtnic, a doua parte lui Petru, Sandrin, şi Ioan, fii lui Stan împreună cu Ioan şi Ladislau fii lui Filip, iar cea de-a treia parte lui Ştefan fiul lui Dionisie de Prisaca. Actul capitlului de la Buda din 28 iunie 1496 menţiona că moşia Gyepew se mai numea şi

Prisaca (*poss. Gyepew alio nomine Presaka, ibidem*, p. 472). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 114-115; Milleker, DKF, p. 187; S. Dragomir, în Dacoromania, I, 1921, p. 155-159 cu privire la semnificaţia şi răspândirea prisăcilor în Banat la începutul evului-mediu.

220 PRISIAN (com. Buchin). Satul este aşezat în apropiere de confluenţa pârâului Valea Mare, care coboară de pe culmea Semenicului, cu Timişul. Nicolae de Bizere este introdus de capitlul din Arad, în anul 1447, în stăpânirea moşiilor Prisian şi Besna din districtul Sebeş (Pesty, *Szörény*, III, p. 49). La sfârşitul veacului al XV-lea, sunt menţionate aşezările Prisianul de Sus şi Prisianul de Jos (*Ibidem*, p. 120). Pesty, *Szörény*, II, p. 455, 456; Milleker, *DKF*, p. 228.

221 PROPODNA (com. Topleţ). Aşezare dispărută, menţionată în actele de cancelarie din veacul al XV-lea printre stăpânirile nobililor din Cerna. La punerea în stăpânire a lui Mihai şi Blasiu de Cerna în anii 1436 şi 1439 a fost menţionată *possessio Poprad* în apropiere de Iablaniţa, Topleţ şi Cerna. (Pesty, *Szörény*, III, p. 31, 37). Satul a fost localizat la Topleţ, unde un afluent al văii Cernei, valea Propodna, conservă amintirea aşezării. (Pesty, *Szörény*, II, p. 436; Milleker, DKF, p. 222).

222 RACOVIŢA. Aşezare dispărută din zona de nord-vest a Caransebeşului. Informaţiile documentare scrise din secolul al XV-lea sunt extrem de lacunare cu privire la această aşezare. În anul 1458 Nicolae de Bizere şi Iacob fiul lui Iacob de Racoviţa au stabilit o înţelegere pentru cedarea reciprocă a moşiilor în cazul în care rămîn fără urmaşi (C. Feneşan, DMB, p. 42). Printre proprietăţile lui Iacob de Racoviţă, cuprindeau moşiile Racoviţă, două sate Ohaba (*utraque Zobadfalwa*, *Slatina*, *Var*, *Sthowarcha*, *Harzfalwa*, *Alsokezyn*, *Felsekezyn*. Fiul lui Iacob de Racoviţă, Ladislau se afla în dispută cu Nicolae de Bizere în anul 1475 pentru moşiile Racoviţă, *Zkrocz*, cele două Ohaba, Kiziu, Iaz, Herzesthe şi Var. (Pesty, *Szörény*, III, p. 95). Aşezarea a fost localizată în jurul Caransebeşului. Pesty, *Szörény*, II, p. 473-475; Milleker, *DKF*, p. 230. Pe o hartă cadastrală din anul 1873 apărea consemnat toponimul Racoviţa la nord de Caransebeş. Fundaţiile bisericii şi ale unei necropole din veacul al XIV-lea identificate la Caransebeş-Cărbunari se pot atribui, după opinia noastră, aşezării dispărute Racoviţa. Cele două locuri, Racoviţa şi Cărbunari, se află situate în imediata vecinătate din aceeaşi zonă a Caransebeşului. A. Ardeţ, în *ActaMN*, 33/1, 1996, p. 416-417 şi fig. 1.

223 RACH. Aşezare dispărută de pe valea Bârzavei. Actul de împărţire a domeniului Remetea-Ersig din 12 august 1389 menţionează satul *Rachfalva* aparţinând de Remetea cu 14 familii iobăgeşti (*possessio Rachfalva qatordecim iobagiones pertinerent ad possessionem Remete*; Pesty, *Krassó*, III, p. 189), Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 132.
224 RADOTEŞTI. Aşezare dispărută din depresiunea Caransebeşului. Un document din anul 1486 menţiona moşia Radoteşti împreună cu Pleşiva şi Vălişoara în stăpânirea nobililor români din familia Gârlişteanu (Pesty, *Szörény*, II, p. 469). Se poate căuta pe valea Timişului, în apropiere de Vălişoara. Pesty, *Szörény*, II, p. 469 şi 448 cu privire la numele de locuri Pleşiva din zona Caransebeşului; Milleker; DKF, p. 229, o identifică în apropiere de Bolvaşniţa; I. Drăgan, în MT, I, 1997, p. 102-103 cu privire la stăpânirea nobililor de Gârlişte.
225 RAMNA (com. Ramna). Aşezarea este amplasată pe rama nord-vestică a Munţilor Dognecei. Câmpia Gătaiei pătrunde în zona munceilor având aspectul unui golf, puternic profilat. În momentul atestării documentare, în anul 1364, satul făcea parte din pertinenţele domeniului Remetea, de pe valea Bârzavei ale nobililor Himfy. Satul se afla, în acelaşi timp, pe hotarul dintre domeniul Remetea şi cetatea regală Cuieşti, având mereu de suferit din această pricină. Petru, judele din Cuieşti, a pătruns cu forţa în anul 1364 pe moşia Ramna de Sus şi a luat un cal, iar de la iobagii din Secaş 3 mărci. (*DRH*, C, XII, p. 244). Moşia Ramna, aflată în colţul sud-estic al întinsului domeniu al nobililor Himfy, avea hotarele cuprinse între valea Bârzavei, pârâul Arenişul, iar la nord şi nord-vest moşia Ersig, menţionate la împărţirea domeniului în anul 1369. (*DRH*, C, XIII, p. 583). Satul Ramna i-a revenit nobilului Nicolae Himfy la împărţirea domeniului din anii 1377-1378 (*DRH*, C, XIII, p. 571). În lunca Bârzavei, la sud-vest de Ramna se afla satul Golonia. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 134; Csanki, *MH*, II, p. 106; Milleker, *DKF*, p. 126; Engel, *TMTT*, p. 113.
226 RAMNA (com. Obreja). Pârâul Ramna este un afluent mic al Bistrei de pe malul drept. El are un curs orientat nord-sud situat între pârâurile Vârciorova şi Glimboca. Lunca Bistrei în acest sector este străbătută spre nord de culmile Munţilor Poiana Ruscă, ferestruiţi de văile pâraelor amintite mai înainte (Fig. 15). Moşia Ramna a fost consemnată în actul din anul 1433, printre stăpânirile din valea Bistrei, ce-au fost confiscate de la Lado de Bizere şi au fost întărite în stăpânirea lui Nicolae de Bizere. (Pesty, *Szörény*, III, p. 27). Ladislau, fiul lui Lado de Bizere a

obţinut, în anul 1439, repunerea în drepturi asupra proprietăţilor confiscate de la tatăl său (*Ibidem*, p. 34-35). Disputa pentru aceste moşii din valea Bistrei s-a purtat neîntrerupt aproape patru decenii între Nicolae de Bizere şi Ladislau fiul lui Lado. Astfel, prin înţelegerea din anul 1447, moşia Ramna se afla în stăpânirea lui Nicolae de Bizere şi a lui Ladislau fiul lui Ioan (*possessiones vero Rampnapathaka et Zabathfalw iamfatis Nicolao et Ladislao filio Johannis*, Pesty, *Szörény*, III, p. 52). Actul capitlului din Arad din anul 1448 consfinţea acest fapt (*possessiones Zabathfalwa,Rawna et Warchorowa...in districtu Caransebes...Nicolai et Ladislai...cessissent*; *Ibidem*, p. 54). Documentul din anul 1475 menţionează, în aceeaşi zonă a Bistrei, două aşezări: Ramna de Sus şi Ramna de Jos, Pesty, *Szörény*, II, p. 470-472; Milleker, DKF, p. 230.

227 RÂUL ALB (mun. Reşiţa). Este un afluent mic al Bârzavei, cu obârşia sub culmile Munţilor Semenic. Moşia Râul Alb a făcut parte din stăpânirile cnezilor de la Ţerova de pe valea Bârzavei în secolele XIV-XV. Cu ocazia procesului purtat între cnezii de Ţerova şi banii Severinului, între anii 1458-1464, cei dintâi au prezentat un act din anul 1411 care menţionează moşia Valea Râul Alb. (C. Feneşan, în *St.CIEC*, 1979, p. 295). Pipo de Ozora, comitele Timişoarei, confirma pentru cnezii Stanciu şi Ioan, fiii lui Cristea, pentru George, fiul lui Neacşu, lui Petru, fiul lui Iuga şi Vlad, fiul lui Laţcu, stăpânirea asupra moşiei Râul Alb, care se afla lângă râul Bârzava (*possessionem Feyerwyz Pathaka vocatam usque ad fluvium Borza*; *Ibidem*, p. 295). Documentele turceşti menţionează între anii 1569-1579 o aşezare *Bila Riqa* în această zonă. Engel, *TMTT*, p. 27; Pesty, *Krassó*, IV, p. 204 în anul 1579 alături de Ţerova, Văliug, în districtul Bârzava. Pesty, *Krassó*, II/1, p. 163.

228 RĂCHITA. Aşezare dispărută din districtul Comiat, de pe Valea Pogănişului. Scrisoarea castelanului Sigismund de Losoncz, din 25 iulie 1420, confirmă în numele regelui pentru Bogdan, fiul lui Nicolae de Măgoia şi rudelor sale, stăpânirea cnezatelor moşiilor "*Magoyafalva, Rekethe et Stremptura vocatarum, in districtu Komyathy existentes*" (DRH, D, I, 1977, p. 216). Ei au stăpânit Răchita şi celelalte moşii "*sub nume de cnezat*" şi până atunci, actul din 1420 consfiinţind stăpânire în chipul cnezatelor celorlalţi români... în temeiul şi cu mărturia acelei scrisori (*Ibidem*, p. 217). Actul din 23 noiembrie 1503 consfinţeşte dorinţa nobilului Gabre, fiul lui Bogdan, din Călugăreni

de zălogire a moşiei Răchita *"iuxta ritum Volachie"* (Pesty, *Krassó*, III, p. 476). Capitlul din Arad consfinţeşte în iunie 1505 zălogirea a jumătate din moşiile Călugăreni, Răchita şi Măgoieşti (*Ibidem*, p. 481), Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 139; Milleker, DKF, p. 232; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 257 localizează satul pustiit între Valea Mare şi Fîrliug în zona numită Răchiţi.

229 RĂDEŞTI. Aşezare dispărută din valea Bârzavei consemnată în anii 1377-1378 la împărţirea domeniului Remetea printre posesiunile care au revenit lui Nicolae Himfy (*pro magistro Nicolao villa Radeest*, *DRH*, C, XII, p. 369). Satul avea în anul 1389 un număr de 15 familii iobăgeşti. (Pesty. *Krassó*. III, p. 190, *poss. Radafalva...cum quindecim iobagionibus in se continentibus*). Pesty, *Krassó*. II. 2, p. 132; Milleker, *DKF*, p. 124-125; Suciu, *DIT*, II, p. 391.

230 RĂDULENŢI. Aşezare dispărută din spaţiul districtului Caransebeş. A fost menţionată cu prilejul înţelegerii din anul 1467 între Lado de Armeniş şi Ladislau de Mâtnic împreună cu fraţii săi de cedarea reciprocă a moşiilor în cazul rămânerii fără urmaşi a familiei. (Pesty. *Szörény*. III. p. 80). Pesty. *Szörény*. II, p. 470; Milleker. DKF. p. 229)

231 REMETEA (sat Remetea Pogănici, com. Fârliug). Satul este aşezat pe m·· ·l nordic al Pogănişului, sub rama dealurilor Sacoş-Zăgujeni. Documentele de cancelarie atestă satul în anul 1420, când Gruban din Remetea, alături de alţi cnezi şi nobili din districtele Comiat, Lugoj şi Sebeş au depus mărturie în legătura cu moşiilor Măgoia, Strâmtura şi Răchita (DRH, D, I, p. 216). Tot în calitate de martor şi vecin *Toma din Remethe* a fost consemnat în anul 1458 la introducerea în stăpânirea moşiilor *Mezewhath*, *Mezewallya* şi Strâmtura a lui Mihail Cornet din Cornet (Pesty, *Szörény*, III, p. 76). Marta, fiica lui Toma din Remetea şi alţi urmaşi ai acestuia sunt consemnaţi în actul de zălogire din anul 1503 al moşiilor Măgoieşti, Răchita şi Strâmtura din districtul Comiat (Pesty, *Krassó*, III, p. 476). Numele satului sugerează existenţa în această zonă din bazinul Pogănişului a unui aşezământ monastic, anterior consemnării sale în actele de cancelarie. Istoriografia mai veche a localizat la Remetea reşedinţa nobililor Himfy. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 140-142; Milleker, DKF, p. 232; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 257.

232 REMETEA. (com. Berzovia). Aşezarea dispărută şi curtea feudală Remetea a fost identificate şi cercetate arheologic pe malul nordic al

Bârzavei, în imediata vecinătate a drumului Berzovia-Ersig. Moşia (poss. Remethe) făcea parte, încă din anul 1323, din stăpânirile nobililor Himfy. Ladislau, Pavel şi Ioan, fii lui Heym au primit în anul 1323, donaţie regală, moşiile Oşiacu, Chechet, Zeuren şi Bocorundia care erau în fapt stăpâniri cneziale româneşti (Györffy, ATF, III, p. 478). Pavel, fiul Heym, aprod al curţii regale (*aule nostre iuvenius*) se plângea, în anul 1331, împotriva slujbaşului nobilului Pavel Maghiar şi a cneazului Bratan de la Şoşdea pentru că au devastat moşia sa Remetea (DIR, C, veac XIV, III, p. 303). Dealtminteri, acelaşi cneaz din Şoşdea, Bratan, împreună cu fiii săi a luat de la iobagii din Remetea, în anul 1343, un număr de 94 scroafe (DIR, C, veac IV, p. 166). Actul de hotărnicire al moşiei Ersig, din 13 martie 1369, menţiona moşia Remetea în vecinătatea moşiei Ramna, aflată în Valea Bârzavei (DRH, C, XIII, p. 593). Documente de la începutul veacului al XV-lea sunt mai concludente în această privinţă, oferind mai multe repere pentru localizarea aşezării Remetea în valea Bârzavei. Astfel, actul din 13 octombrie 1414 fixa moşia Remetea pe malul Bârzavei în vecinătatea moşiei Gherteniş *(fluvium Borza vocatarum a territorio dicte possessionis eorum Remethe videlicet suo vero cursu et statu excipiendo in alium novum meatu versus predictam possessionem ipsorum Gyrthyanus transmitti: Ortvay Tm*, p. 488). Informaţiile oferite de actele din 1415 sau cel din 16 ianuarie 1418 confirmă identificarea satului şi a curţii Remetea pe malul nordic al Bârzavei, lângă Gherteniş *(aqua seu fluvii Borza parte possessionis sue Remethe de suo vero et antiquo cursu effodento et excipiendo versus suam possessionum Gywthyanus;* Ortvay Tm, p. 543-544). Cercetările de arheologie medievală au identificat fundaţiile bisericii şi a unor construcţii aparţinătoare curţii Remetea, pe malul nordic al Bârzavei, lângă pădurea Ciclău. (D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat,* p. 38-40). Curtea din Remetea i-a revenit drept reşedinţă nobilului Ştefan Himfy cu ocazia împărţirii domeniului Ersig-Remetea în perioada 1377-1378 (DIR, C, XIII, p. 571). Actul din 12 august 1389 referitor la reîmpărţirea domeniului nobililor Himfy a consemnat moşia Remetea şi alte sate din vecinătatea ei în stăpânirea lui Ştefan Himfy (Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Apa râului Bârzava utilizată la mori a constituit un permanent obiect de conflict între nobilii din Remetea şi cei din Gherteniş. Distrugerea iazurilor de pe Bârzava în anul 1408 de către Iacob, Andrei şi Nicolae, fiii lui Chep din Gherteniş, a oprit 24 de mori

ale nobililor Himfy (Ortvay, Tm, P. 396). Aşezarea şi curtea feudală Remetea au fost localizate fără temei, în Valea Pogănişului la Remetea-Pogănici. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 140; Milleker, DKF, p. 232; Doc. Val. P. 221-222; Suciu, DIT, II, p. 76.

233 ROGOZ. Aşezare dispărută din Valea Pogănişului. Stanislav din Rogoz a luat parte în anul 1458, fiind vecin şi martor, la introducerea în stăpânirea moşiilor Valea Mare, Strâmtura şi *Mezewath* din districtul Comiat (Pesty, *Szörény*, III, p. 76). Satul pustiit Rogoz a fost localizat pe hotarul nordic al aşezării Remetea Pogănici în zona numită Rogoz. V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 257.

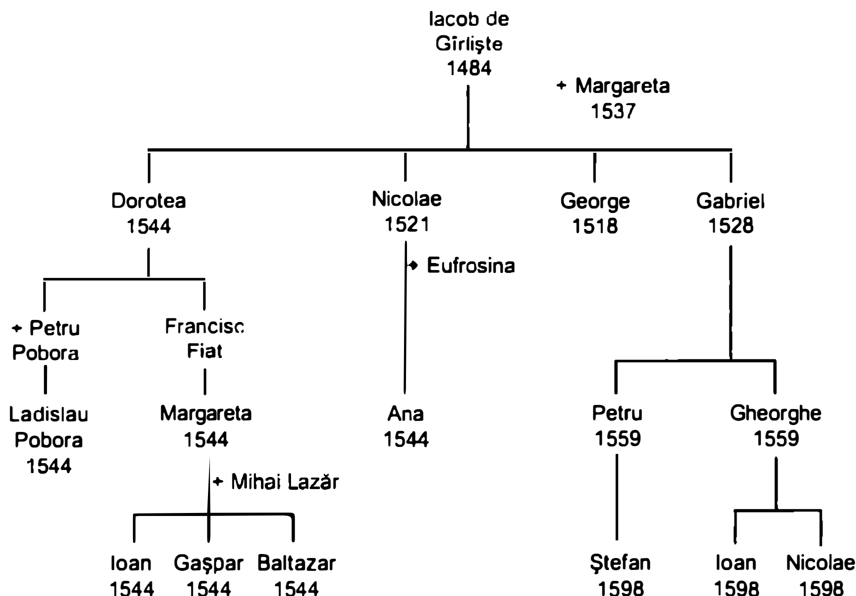
234 ROVINIŢA MARE (Denta). Situată în câmpia Bârzavei având hotar comun cu Denta, Brestea şi Sfântu Gheorghe. Sluşbaşul nobilului Gall, s-a plâns în anul 1319 împotriva celor din Sfântu Gheorghe care au luat şaptesprezece căpiţe de fân din satul Omor *(villa Humur*, DIR, C, XIX, I, p. 326). Satul se afla în stăpânirea nobilului Gall de Omor, care a jucat un rol deosebit la curtea regelui Sigismund de Luxemburg. (M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare*, p. 128-129). Dealtminteri, nobilii din familia Omor au jucat un rol însemnat în viaţa socială şi politică din această zonă a Banatului în cursul veacului al XIV-lea. Actele de cancelarie din anii 1368, 1371 consemnează prezenţa acestora în adunările nobiliare ale comitatului Caraş (Pesty, *Krassó*, III, p. 87, 105). Ştefan Himfy a fost acuzat că a pătruns cu forţa, în anul 1394, pe moşia Omor *(possessionem Humor)* de unde a luat cinci boi şi patru vaci gestante *(quinque boves bonos et duas vacas vitulos procreare*, Pesty, *Krassó*, III, p. 228). Satul şi-a schimbat denumirea din OMOR în ROVINIŢA MARE în anul 1964; Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 83; Csanki, MH, p. 105, Milleker, DKF, p. 118; Suciu, DIT, II, p. 86; Györffy, ATF, III, p. 491.

235 RUDĂRIA (com. Jamu Mare). Moşia Rudăria a fost consemnată documentar în anul 1333 în vecinătatea cetăţii de la Vârşeţ. (*poss. Rudarow in Comitatu de Karaso a parte Ersomlia_adiacentis*; Györffy, *op. cit.*, p. 492). A fost localizată în hotarul comunei Jamu Mare unde Dealul Rudar şi valea cu acelaşi nume au împrumutat numele aşezării.

236 RUDĂRIA (com. Eftimie Murgu, fost Rudăria). Pârâul Rudăria îşi adună apele prin cele două ramuri, Rudăria Mare şi Rudăria Mică din Vârful Svinecea (1224 m) din Munţii Almăjului. După ieşirea din zona dealurilor înalte şi a cheilor, valea Rudăria se deschide spre confluenţa cu valea Nerei. Culmile prelungi şi joase (300 m altitudine) ale

dealurilor Ruşnicu, Gabrovăţu stăjuiesc în acest sector valea Rudăriei. Scrisoarea regelui Matei Corvinu din anul 1484 confirma cu titlu de nouă donaţie stăpânirea moşiilor Rudăria, Ruşnic, Prilipeţ, Arneagu, Margina, Sălişte de către Iacob Gârlişteanu. (C. Feneşan, *DMB*, p. 47). Satele almăjene au fost stăpânite din vechime, de înaintaşii lui Iacob Gârlişteanu (*precessores suos ab antiqua persititisse*; *Ibidem*, p. 46). Documentele scrise ulterioare, cunoscute, nu îngăduie să facem aprecieri cu privire la această stăpânire a Gârliştenilor. S-a menţionat că satul Gârlişte, din Almăj, se numea şi Rudăria (*Gerliste alias Rwderia in Halmas*, Pesty, *Szörény*, III, p. 379). Numele satului sugerează existenţa unor activităţi miniere în apropiere. Mărturiile lui Griselini evidenţiază o exploatare a nisipurilor aurifere de pe râuri şi pârae din Valea Almăjului la Rudăria şi Bănia. (F. Griselini *op. cit.*, p. 301). Prezenţa familiei Gârlişte din Rudăria pe scena social-politică bănăţeană a secolelor XIV-XV este consemnată în puţine mărturii documentare.

Propunere de tabel genealogic al familiei Gîrlişte de Rudăria (sf. sec. XV - sec. XVI) după L. Boldea.

Nu se poate stabili gradul de rudenie între Iacob de Gârlişte consemnat într-un act din anul 1452. Acesta din urmă, alături de un Ioan din Sălişte, de asemenea din Almăj, a luat parte la punerea în stăpânirea cetăţii Drencova a lui Nicolae de Byere şi Mihail de Cerna. Un document din anul 1380 aduce în prim plan pe nobilul român Iacob Gârlişteanu din Caransebeş, care a contribuit cu bani la organizarea expediţiilor antiotomane fapt pentru care a fost absolvit, de către abatele mănăstirii Bata, de păcatele săvârşite. (Pesty, *Szörény,* III, p. 8). Informaţiile lacunare din izvoarele scrise nu îngăduie aprecieri cu privire la momentul înobilării şi al adoptării ritului catolic de către nobilul român Gârlişteanu. Pesty. *Szörény,* II, p. 477; Milleker, DKF, p. 185; V. Ioniţă, *op. cit.*, 232.

237 RUGINOSU (com. Păltiniş). Satul este situat lângă valea pârâului Mâtnic, între culmile Dealurilor Zăgujenilor. Regele Ludovic I confirma la 22 septembrie 1370, stăpânirea a două moşii aflate la capătul celor două râuri Mâtnic pentru Petru, Greban şi Mihail, fii lui Dionisie şi pentru verii lor Mihail, Dionisie şi Zaharia (*DRH, C*, XIII, p. 839). Cele două moşii au fost stăpânite şi până atunci de Sturza şi fiii acestuia Ioan şi Dionisie sub numele de cnezat (*Ibidem*, p. 838). Un document ulterior din 19 octombrie 1428, care menţionează actul regelui Ludovic din anul 1370, menţionează că moşiile Ruginosu şi Leordiş se aflau situate la capătul a două râuri Mâtnic, în stăpânirea nobililor români din Măcicaş (Pesty, *Krassó*, III, p. 329). Actul de hotărnicire din 28 iunie 1411 descrie hotarele moşiilor Ruginosu, Topliţa, Leordiş şi Tincova în urma hotărâri comune a lui Dionisie, Andrei, Farcaş, Costa şi Ioan, fiii lui Mihail, fiul lui Ladislau de Măcicaş (*Ibidem*, p. 217-273). Semnele de hotar delimitau moşiile într-o zonă cu dealuri înalte şi între văile celor două pârâuri Mâtnic (*Ibidem*, p. 272-273). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 152-153; Milleker, *DKF*, p. 233.

238 RUSCA (com. Teregova). Aşezată pe marginea răsăriteană a bazinetului Teregova, de-a lungul văii inferioare a Râului Rece (Hideg). Documentele consemnează satul în anii 1430 şi 1440. (Pesty, *Szörény,* II, p. 477). El se află pe hotar cu moşia Hideg, ajunsă, după 1392, în stăpânirea familiei Timişel; Pesty, *Szörény,* II, p. 477; Milleker, *DKF*, p. 233.

239 RUSOVA VECHE (com. Berlişte). Valea Vicinicului în acest sector începe să străbată Câmpia Caraşului. Satul a fost amintit în anul 1312 printre aşezările din districtul Ilidia *(villes seu possessiones*

Matheteleke, Patrugh et Orozy in comitatu de Elyed, Györffy, *ATF*, III, p. 491). Regele Sigismund de Luxemburg a dăruit satul în anul 1421 cu titlu de nouă donaţie lui Albert de Nagmihal (*Wasarhel, Jaam et Rusolcz...iuxta fluvios Crassow et Wytelnek*, Pesty, *Krassó*, III, p. 320). Cercetările arheologice au identificat urmele unei aşezări la Rusova din secolul al XII-lea (D. Ţeicu în *Banatica*, 9, 1987, p. 336). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 150; Csanki, *MH*, II, p. 106; Milleker, *DKF*, p. 127; Suciu, *DIT*, II, p. 89; Györffy, *ATF*, III, p. 491; Engel, *TMTT*, p. 115.

240 RUŞNIC. Moşia Ruşnic din districtul Almăj (*poss. Rwstnjk in districtu de Halmas*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 83) consemnată în documentul din anul 1484 printre proprietăţile lui Iacob Gârlişteanu. Toponimul Dealul Ruşnicului de la Prilipeţ şi Prigor reprezintă un reper pentru localizarea acesteia. Pesty, *Szörény*, II, p. 477; Milleker, *DKF*, p. 234.

241 SADOVA (sat Sadova Veche, com. Slatina Timiş). Printre moşiile stăpânite în anul 1467 de Lado de Armeniş se consemna o *possesio Zadwa* (Pesty, *Szörény*, III, p. 80). Arheologia medievală n-a adus informaţii privind evoluţia acestei aşezări. (Pesty, *Szörény*, II, p. 487; Milleker, DKF, p. 238).

242 SATU MORII. Aşezare dispărută consemnată într-un document din 25 iulie 1467 între stăpânirile lui Ladislau Zaik din Mâtnik *(dictus de Mothoc)*. Satul Morii *(Malomfalu)* a fost menţionată alături de moşiile Mâtnic, Osesthya, Zederies , Măgura, Răduleşti, Mărul şi un turn locuinţă (*quisdam, turris lapidei...omnio in districtu Karansebeş*; Pesty, *Szörény*, III, p. 80), Pesty, *Szörény*, II, p. 301; Milleker, DKF, p. 207 a căutat localizarea ei lângă Sacu.

243 SĂLIŞTE (sat Gârbovăţ, com. Dalboşeţ). Aşezare dispărută din depresiunea Almăjului. La introducerea în stăpânirea cetăţii Drencova, de la Dunăre, a nobililor Mihai de Cerna şi Nicolae Bizere, în anul 1452, printre martori şi vecini a fost chemat şi *Iohanes de Sylisthe...de pertinencys Halmos* (Pesty, *Szörény*, III, p. 63). Moşia Sălişte este consemnată în anul 1484, alături de Gârlişte, Rudăria, Ruşnic, Prilipeţ, Marginea şi Arneagu, toate din districtul Almăj, în proprietatea lui Iacob Gârleşteanu (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 83; C. Feneşan, *DMB*, p. 47). Suntem de părere că aşezarea Sălişte se poate identifica în marginea sudică a hotarului satului Gârbovăţ la *Sălişte*. S. Iosipescu, în *St CIEC*, 2, 1977, p. 15. Pesty, *Szörény*, II, p. 508; Milleker, *DKF*, p. 242.

244 SECAŞ. Aşezare dispărută din districtul Caransebeş. Nicolae, fiul

lui Dimitrie de Măcicaş, primeşte pentru el şi pentru fraţii săi *(ipsorum carnalium et condivisionalium fratrum)* în anul 1440 cu titlul de nouă donaţie stăpânirea unor moşii din districtul Caransebeş, între care este amintit şi ALSO-SZEKAS şi FESEO SZEKAS (Pesty, *Krassó*, III, p. 374-375). Obştea nobililor din districtul Caransebeş confirmă, în anul 1447, existenţa actului de stăpânirea asupra moşiilor Măcicaş, Tincova, Dobrogosta, Perlo, Ciuta, Jupa, Zăzeşti, Ruginosu, Topliţa, Leordiş şi Sekas avute de nobilii de Măcicaş (*Ibidem*, p. 391). Cele două Secaş au fost localizate în valea Pogănişului în zona Brebu şi Valea Denii. Milleker, DKF, p. 241; Pesty, Krassó, II, 2,.p. 218-219.

245 SECĂŞENI. Moşia Secaş, situată între Valea Caraşului şi culmile sudice ale Munţilor Dognecei, a fost la începutul veacului al XIV-lea o stăpânire cnezială românească. Cnezul Zokul a primit din partea regelui Carol Robert confirmara acestei stăpâniri înainte de 1340, fapt confirmat de actul din 14 iunie 1358 (DRH, C, XII, p. 286). În cursul anului 1357, castelanul cetăţii Erdsumlow, Ioan Pecengul a solicitat regelui "nişte pământuri regeşti sau văi aflătoare în comitatul Caraş, anume una chemată Valea Secăşului, aflătoare şi aşezată lângă râul Caraş" (*Ibidem*, p. 285). În momentul punerii în stăpânire, Farcaş, Grigore şi Nicolae fiii cneazului Zokul, s-au împotrivit, arătând că moşia Secaş este un bun dobândit de tatăl lor de la regele Carol. Actul pentru stăpânire n-a putut fi prezentat în faţa judelui curţii regale în 27 august 1357 deoarece a fost distrus odată cu casele lor atacate şi arse de cnezii Basarab din Caraşova Mică (*Ibidem*, p. 286). Actul capitlului din Cernad din 5 decembrie 1357 confirmă în fapt deposedarea fiilor lui Zokul care au cedat moşia Secaş, renunţând *"la orice drept şi stăpânire asupra ei"* în schimb primind "o serie de pământ unde să se poată ridica 50 de sesii de gospodărie...în acel loc unde-l va hotărî magistrul Ioan" (DRH, C, XI, p. 201). Moşia a ajuns deja în anul 1364 în stăpânirea nobililor Himfy (DRH, C, XII, p. 244). Vicecastelanul din Cuieşti împreună cu cneazul Neacşu au luat, în anul 1376, un iobag din Secaş şi l-au dus pe teritoriul cetăţii Cuieşti, ceea ce a provocat nemulţumirea nobililor Himfy (Pesty, *Krassó*, III, p. 129). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 214-216; Milleker, (DKF, p. 131); menţionează pe Valea Aron, la Dognecea, ruinele unei biserici şi propune localizarea exploatării medievale în aceea zonă; M. Holban, în SMIM, II, 1957, p. 131; Györffy, ATF, III, p. 495.

246 SELEUS. Aşezare dispărută din jurul cetăţii regale de la Vârşeţ.

Ioan, fiul lui se judeca în anul 1346 cu Ioan din Halimba şi fiul acestuia Emeric, care a cotropit moşia Seleuş, aflătoare în comitatul Caraş (DIR, C, veac XIV, IV, p. 286-287). Ioan cel Roşu, din Halimba, nu a prezentat la cele trei termene stabilite actele de proprietate, ca atare capitlul din Cenad prin scrisoarea din 14 iunie 1346 a dispus punerea în stăpânire a lui Ioan fiul lui Luca. Actul de hotărnicire menţionează hotarele moşiei aflată în vecinătatea unui lac numit Hygan (*Ibidem*, p. 300). Documentele din acelaşi an menţionează moşia Seleus, învecinată cu cele trei aşezări Turcu, Izvor, *Galad*, *Iguan* între pertinenţele cetăţii de la Vârşeţ (Györffy, *op.cit*., III, p. 496). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 228 a propus identificarea acestuia în vecinătatea Grebenaţului; Milleker, DKF, p. 41; Csanki, MH, II, p. 107; Györffy, ATF, III, p. 496 propune o localizare în zona aşezărilor româneşti la nord est de Vârşeţ; Engel, TMTT, p. 123, satul este consemnat şi în documentele turceşti la 1569-1579, pe harta întocmită îl regăsim pe malul mlaştinilor dintre Alibunar şi Ilanča.

247 SCESLOV. Aşezare pustiită din Valea Bârzavei, din vecinătatea Ramnei. *Villa Scezlow*, din apropiere de Ramna, i-a revenit lui Nicolae Himfy la împărţirea domeniului în perioada 1377-1378 (DRH, C, XIII, p. 570), *Doc.Val.*, p. 221; Suciu, DIT, II, p. 400.

248 SCOARŢA (com. Glimboca). Moşia *(poss. Zkrocz)* se afla, în anul 1485, în dispută între Nicolae de Bizere şi Ladislau, fiul lui Iacob de Racoviţa (Pesty, *Szörény*, III, p. 95). Nicolae de Bizere a ocupat abuziv moşiile Racoviţa, Scoarţa, Iaz, Var, Neresthe, Kyzyn şi o parte din Slatina. Ea se poate identifica în hotarul satului Glimboca, în zona numită Scoarţa, sau Ohaba Scoarţa, Pesty, *Szörény*, II, p. 512-513; N. Secară, în *AnB*, I, 1981 (Etnografie), p. 75.

249 SÂNGEORGE (com. Denta). Aşezat pe malul Bârzavei în zona de câmpie, el se afla pe hotar cu Omorul. Slujbaşul nobilului Gall din Omor se plângea, în anul 1319, împotriva nobilului Grigore care a pus să se ducă cu forţa în satul său *(in villa Sancti Georgii)* şaptesprezece căpiţe de fân (DIR, C, veac XIV, I, p. 326). Satul avea o parohie catolică care plătea "mărci şi 16 banoli în anul 1333 şi 22 de banoli în anul 1334 (DIR, C, veac XIV, III, p. 229, 234). Moşia Sângeorge şi Jam aparţineau, în anul 1335, lui Nicolae cel Mic, zis Janc, fratele arhiepiscopului de Calocea (DIR, C, veac XIV, III, p. 361). Pesty, *Krassó*. II/2, p. 204; Csanki, MH, II, p. 107; Milleker, DKF, p. 48; Suciu, DIT, II, p. 402; Engel, TMTT, p. 124 despre sat şi mănăstire.

250 SLATINA I (com. Slatina Timiş). Pârâul Slatina îşi are obârşia pe culmile Munţilor Semenic (Tâlva, 1096 m) şi având un curs orientat spre est până la confluenţa cu Timişul în depresiunea Caransebeş. Era stăpânit, jumătate din sat, în anul 1467, de Lado din Armeniş. (Pesty, *Szörény*, III, p. 80). Informaţiile extrem de sumare din actele de cancelarie n-au îngăduit o reconstituire mai nuanţată a posesiunii din valea Timişului (Pesty, *Szörény,* II, p. 495 şi urm. propune o istorie cu multe confuzii a aşezării, Milleker *DKF*, p. 245. Apelativul Slatina s-a dovedit a fi frecvent întâlnit în toponomia românească. Semnificaţia, unanim acceptată este aceea a unor soluri sărate, în cazul Banatului s-a sugerat însă şi sensul unor puncte de aprovizionare cu sare, extrem de importante în economia pastorală a unei zone montane. (V. Ioniţă, *Nume de locuri*. p. 152 şi 176).

251 SLATINA II (com. Glimboca). Aşezare dispărută menţionată în actele diplomatice din veacul al XV-lea printre moşiile stăpânite în Valea Bistrei de nobilii de Bizere. Astfel în anul 1433. Slatina a fost amintită alături de Ramna, Mal, Glimboca printre proprietăţile ce-au fost confiscate de la Lado de Bizere (Pesty, Szörény, III, p. 26-27). Satul Slatina i-a revenit lui Petru, fiul lui Petru de Bizere în urma înţelegerii din anul 1447 cu Nicolae de Bizere, Ladislau fiul lui Lado şi Ladislau fiul lui Ioan (*Ibidem*. p. 52). Actul din anul 1448 confirmă moşia Slatina printre stăpânirile recuperate de Ladislau fiul lui Lado şi Petru fiul lui Petru de Bizere (*Ibidem*, p. 55). Acest sat pustiit a fost identificat de Pesty. Szörény, II, p. 495 în hotarul actual al aşezării Slatina Timiş, evident în mod eronat. B. Milleker, DKF, p. 245 caută aşezarea în zona Mal-Zăvoi unde toponimia i-a perpetuat amintirea.

252 SLATINA NERA (com. Sasca Română). Aşezare situată pe cursul inferior al râului Nera, între dealurile înalte care închid spre sud depresiunea Oraviţei. Vatra unui sat medieval (sec. XIV-XV) a fost identificată pe malul nordic al Nerei, în zona numită Câmpul Petrilei. (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 323). Documentele turceşti menţionează satul sub acest nume în anul 1554. Engel, TMTT, p.129.

253 SOCOLARI (com. Sasca Montană). Satul este aşezat între Dealurile Oraviţei care mărginesc, spre vest Munţii Aninei. El se află situat în imediata vecinătate a cetăţii Ilidia, ridicată pe un promontoriu, lângă Valea Beiului (D. Ţeicu, în *Banatica* 9, 1987, p. 355). Mikch, fiul lui Finta de Socolari, împreună cu fratele său se aflau în conflict cu vicecastelanii cetăţii Ilidia şi cu Ladislau fiul lui Zăbunia, comitele de

Keve în anul 1363 (DRH, C, XII, p. 155). Obiectul disputei i-a constituit furtul unor iobagi din Socolari, duşi în satul Ilidia precum şi o livadă (*Ibidem,* p. 155). Moşia Socolari se învecina spre sud, pe apa Nerei cu moşia Cuieşti (DRH, C, XIII, p. 359, hotărnicirea moşiei Zagarian în anul 1367). Petru de Muron împreună cu fiii lui Ladislau de Muron stăpâneau, în anul 1428, o jumătate din moşia Socolar (Pesty, *Krassó*, III, p. 324). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 226; Csanki, MH, II, p. 107; Milleker, DKF, p. 132; Suciu, DIT, II, p. 138; Györffy, ATF, III, p. 496; Engel, TMTT, p. 130.

254 SOLOMON. Aşezare dispărută *(villa Solomon)* care a aparţinut nobilului Ştefan Himfy, la împărţirea domeniului Remetea Ersig în anii 1377-1378 (DRH, C, XIII, p. 570) Doc.Val., p. 222; Suciu, DIT, II, p. 398.

255 STANCU I. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1378 împreună cu moşia Valea *(villa Ztankfalva)*; Pesty, *Krassó*, III, p. 134. Actul din 20 iulie 1437 menţionează o aşezare Stancu *(possessio Stanko)* între moşiile nobililor Himfy. Informaţiile sumare fac dificilă o localizare mai apropiată a acesteia în zona districtului Ilidia.Csanki, MH, II, p. 108; Milleker, DKF, p. 132, lângă Mercina pe valea Stoian.

256 STANCU II. Documentul din anul 1437 consemnează o plângere a lui Nicolae Himfy împotriva deposedării de bani şi bunuri a unui iobag al său din Stanku (Pesty, *Krassó*, III, p. 358). Se poate localiza la vest de Ramna, unde se află valea şi Dealul Stan; Milleker, DKF, p. 132-133, localizată fără temei în valea Nerei.

257 STRÂMBA. Dealul Strâmba şi Poiana Strâmba sunt situate la 900 m altitudine pe Semenic, în apropierea cursului râului Timiş. Cele două aşezări Strâmba de sus şi Strâmba de jos au fost atestate documentar în anul 1508 odată cu Timişelul de Sus şi Grădiştea (Pesty, *Szörény*, III, p. 154). Confirmarea documentară a aşezării ilustrează exploatarea platformelor de pe versanţii Semenicului. M. Bizerea, în *StGB,* 1, 1970, p. 262; Milleker, *DKF,* p. 247.

258 STRÂMTURA. Aşezare dispărută din bazinul Pogănişului. Sigismund de Losoncz, castelan al unor cetăţi bănăţene confirmă, în iulie 1420, stăpânirea "cnezatelor moşiilor Măgoia, Răchita şi Strâmtura, aflătoare în districtul Comiat" pentru Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măguia şi pentru fraţii săi Ioan şi Nicolae alături de alte rude ale sale (DRH, D, I, p. 216). Cnezi şi nobili din districtul Comiat: Vassa din Gamza, Gruban din Remetea, Ladislau din Cornet şi Daga din

Dagafalva alături de alţi nobili şi cnezi din districtul Lugoj şi Sebeş au confirmat stăpânirea anterioară a moşiilor "sub numele de cnezat" (*Ibidem*, p. 217). Capitlul din Arad, la porunca regelui Matei Corvin, introduce prin actul din 17 octombrie 1458 pe Mihail Cornet din Cornet împreună cu fiul său Ioan şi fiicele sale Magdalena şi Ecaterina în stăpânirea moşiilor *Mezewhath* şi *Mezewallya* şi a unei pătrimi din moşia Strâmtura. Ştefan, zis Popa din Strâmtura a primit de asemenea o pătrime din moşia Strâmtura, aflată la momentul respectiv zălogită *(pignoris titulo concernentes;* Pesty, *Szörény*, III, p. 75-76). În anul 1505 Gabre, fiul lui Bogdan din Călugăreni, zălogeşte jumătate din Călugăreni, moşiile Măgoieşti, Răchita şi o pătrime din Strâmtura aflate în districtul Comiat (Pesty, *Krassó*, III, p. 481). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 74-75; Milleker, DKF, p. 247 propune identificarea ei lângă Vermeş unde se află Valea Strâmtura; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 257 în hotarul satului Duleu, spre Vermeş.

259 SUBOTIȚA. Aşezată la sud de Iam în imediata vecinătate a confluenței pârâului Vicinic cu Caraşul. Aşezarea *Zombothel* consemnată în anul 1353 în vecinătatea Iamului şi Vicinicului (Györffy, *op.cit.*, p. 496). Amplasarea aşezării de-a lungul unei străvechi artere de circulație care lega valea Dunării de nordul Banatului a favorizat întemeierea unui loc de târg (*Ibidem*, p. 496) Pesty, *Krassó*, II/2, p. 229; Csanki, MH, II, p. 107; Milleker, DKF, p. 133; Györffy, ATF, III, p. 496; Engel, TMTT, p. 132.

260 SURDUCUL MARE (com. Forotic). Sat aşezat între dealurile Doclinului, pe Valea Ciornovățului. Moşia Surduc *(poss. Zurduk et Dragadol in comitatu de Karasou)* era deja în anul 1324 o stăpânire nobiliară (Györffy, op.cit., III, p. 496). Aflat în zona de contact cu câmpia bănățeană, satul, ca multe aşezări din această zonă, a fost obiectul unor donații ale regalității în favoarea unor nobili străini. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 233; Csanki, MH, II, p. 108; Milleker, DKF, p. 134; Györffy, ATF, III, p. 497.

261 SURIAN. Moşia Surian *(possessiones Suran)* aparținând nobililor Himfy a fost atacată de Petru, fiul lui Mihail, jude din cetatea Cuieşti, în anul 1364. Casele satului au fost distruse în întregime (DRH, C, XII, p. 244). Acte de cancelarie din 1410 şi 1447 au consemnat moşia *Surianfalva* (Milleker, *op.cit.*, p. 238). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 179; Csanki, MH, II, p. 62; Milleker, DKF, p. 238 a identificat satul pustiit în Valea Pogănişului lângă Duboz; Suciu, DIT, II, p. 405.

262 SVINIŢA. Aşezare aflată la intrarea în zona Cazanelor Dunării. Cercetările arheologice au evidenţiat a fortificaţie şi o necropolă medievală în acest sector al fluviului. Mormintele cercetate aparţineau unei locuiri din secolele XII-XIII (V. Boroneanţ, în *Drobeta*, VI, 1985, p. 111-116). Necropola şi satul medieval se localizează la circa 7 km., amonte de localitate. Turnurile locuinţă de Şviniţa-Tricule se aflǎ la circa 4 km aval de sat (A. Corvătescu in *Tibiscus*, 5, 1979, p. 168-179). Actul din 12 martie 1443 aminteşte cetatea Sviniţa *(castra nostra regalia Zinicze)* alături de alte fortificaţii de pe malul Dunării reparate de nobilii români de Cerna şi Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 44). Satul Sviniţa a fost consemnat în documentele turceşti de la mijlocul veacului al XVI-lea (Engel, *TMTT*, p. 134), Pesty, *Szörény*, II, p. 512; Engel, *TMTT*, p. 134.

263 ŞEMLACUL MARE. Localitate situată în câmpia Moraviţei, învecinată cu Gătaia, Sângeorge, Omor. Dealul Şumig, unde se aflǎ ruinele aşezării medievale, se ridică la nord-est de Şemlac spre hotar cu Omorul. Aşezarea a fost consemnată în actele de cancelarie în anul 1152 cu o biserică cu hramul Sfântul Ştefan (Györffy, *op.cit.*, III, p. 493). Bela al IV-lea a fondat aici o mănăstire a călugărilor augustini cu hramul Sfântul Toma, atestă în anul 1270 (Knauz, MEC. I, p. 583). Documentul din acelaşı an menţionează o parte din hotarele aşezării de la Mezeusumlov revendicată de călugării augustini, este menţionată o moară regală pe Bârzava, drumul mare către aşezare *(magnam viam de Mezeusumlov)* şi un pod peste Bârzava care lega şi drumul mare (*per magnam viam usque ad pontem; Ibidem*, p. 583). Aşezarea este menţionată în anul 1330 printre locurile de târg din comitatul Caraş (Györffy, *op.cit.*, III, p. 493). Dealtfel, în zonă s-au instalat, încă de timpuriu, comunităţi de "oaspeţi regali" semnalate însă abia în anul 1331. Rolul important de centru al comitatului Caraş în veacul al IV-lea pe care l-a avut aşezarea de la Şemlac (civitas Mezeusumlov) este ilustrat de adunările nobiliare care s-au ţinut aici. Documentul din 26 august 1347 menţionează adunarea generală a nobililor comitatului Caraş care a avut loc "propre civitatem Mezeusumlio" (Pesty, *Krassó*, III, p. 26). Târgul medieval Mezensumlov a fost localizat în hotarul Şemlacului Mare pe Dealul Şumig. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 171; Csanki, MH, II, p. 96-97; Milleker, DKF, p. 52-54; Suciu, DIT, II, p. 170; Györffy, ATF, III, p. 494.

264 ŞOŞDEA (com. Măureni). Satul este situat pe malul nordic al

Bârzavei, în imediata vecinătate a curţii medievale Remetea, de la Berzovia. Un document din anul 1333 aminteşte pe cneazul Bratan, care a pustiit moşia Remetea a nobililor Himfy (DIR, C, veac XIV, III, p. 303). Cneazul Bratan din Şoşdea, împreună cu fiii săi Grigore şi Finta, au atacat din nou, în anul 1343, moşia Remetea de unde au luat 94 de scroafe ale iobagilor (DIR, C, veac XIV, IV, p. 167, amintit într-o formă coruptă Bracan). Moşia Şoşdea a fost, până la mijlocul veacului al XIV-lea o posesiune cnezială. Actul din 13 martie 1369 prin care s-a hotărât hotărnicirea domeniului Remetea, consemnează faptul că cele două moşii aveau hotar comun (DRH, C, XIII, p. 581-582). Familia Hench din Biniş, numită acum din Şoşdea stăpânea satul în anul 1369. Ioan, fiul lui Hench şi Petru, fiul lui Egidiu, împreună cu fraţii săi minori şi-au împărţit în două părţi moşia Şoşdea (DIR, C, XIII, p. 629). Satul avea 24 de curţi, din care 12 situate în partea de răsărit au revenit lui Egidiu. Pădurile, dumbrăvile şi apele au rămas în folosinţă comună. Morile de pe râul Bârzava aparţinătoare moşiei au fost împărţite în două părţi egale (*Ibidem*, p. 629). Pământurile de arătură, râturile şi fâneţele au căzut de acord să fie folosite "precum fuseră folosite şi înainte şi atâta cât trebuie să ţină o curte pentru a se îndestula" (*Ibidem*, p. 629). Benedict Himfy a ocupat cu forţa moşia Şoşdea (*possessiones Sasd* et *pertinenciorum eiusdem*) alungând pe Nicolae, fiul lui Alexandru, şi fiii acestuia (*Ortvay Tm*, p. 135). Moşia a rămas în mâinile nobililor Himfy, deoarece Ştefan fiul lui Petru se plângea, în anul 1387, împotriva celor din Gherteniş care au pătruns cu forţa pe moşia Şoşdea (Pesty, *Krassó*, III, p. 173). Aflate de-o parte şi de cealaltă a râului Bârzava, moşia Şoşdea a avut mereu de suferit din pricina nobililor din Gherteniş. Turmele de animale şi porcii iobagilor din Şoşdea au fost luate de cei din Gherteniş în anul 1404 (Pesty, *Krassó*, III, p. 247-248; Ortvay Tm, p. 342-343). Morile amplasate pe Bârzava au fost mereu afectate de conflictele dintre cele două domenii. Cercetările arheologice au identificat vatra unor aşezări medievale la sud-est de sat, pe terasele Bârzavei la Zgurile Mari. În hotarul de la nord de Bârzava al Ghertenişului au fost depistate urme de locuire din sec. XIV-XV la Pătrueni şi Ogaşul Haiducilor; Milleker, DKF, p. 236.

265 ŞOPOTU VECHI (com. Dalboşeţ). Satul este aşezat la gura văii Şopot, un afluent al Nerei, de pe malul stâng, care coboară din Munţii Almăj. Documentele scrise aduc, abia în sec. XVII, satul în conul de

lumină. Investigaţiile arheologice în lunca pârâului Şopot, au identificat la *Mârvilă* şi *Sălişte* o necropolă din sec. XII-XIII şi urmele satului medieval. (D. Ţeicu, în *Crisia*, 21, 1991, p. 308-310). Aşezarea medievală se află amplasată în imediata vecinătate a satului Şopotu Vechi într-o zonă joasă, de luncă.

266 ŞTEFAN. Aşezare dispărută din câmpia Caraşului. Cnezatul lui Ştefan (*villa seu possessiones Stephani kenezi*; Pesty, *Krassó*, III, p. 136) consemnat în actul din 20 mai 1378 se afla în vecinătatea moşiei Valea de lângă râul Caraş. Dealtminteri satul cu doar patru gospodării *(quatour mansiones)* a fost alipit moşiei Valea.

267 TALIAN. Sat dispărut *(villa Talyanfalva)* consemnat în anul 1370 (DRH, C, XIII. p. 773). Dificil de localizat în absenţa altor informaţii istorice. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 237; Milleker, DKF, p. 234.

268 TEREGOVA (com. Teregova).Aşezarea este situată într-o zonă de legătură între depresiunea Caransebeş şi Mehadia, printre dealuri înalte (400-500 m). Culturile Munţilor Semenic înconjoară aidoma unui golf hotarul satului. Pârâul Teregova, de-a lungul văii căruia este amplasat satul, îşi are obârşia sub culmile Munţilor Semenic (Poiana Rătcoasă, 129 m). Moşia Teregova a fost consemnată documentar doar prin actul emis de Iancu de Hunedoara în anul 1447. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 71) în favoarea nobililor de Timişel. Pesty, *Szörény*, II, p. 545, identifică vatra medievală a satului pe valea Cosuştea, pe malul Timişului, ceea ce pare puţin probabil.

269 TEREMFEU. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1370 (DRH, C, XIII, p. 773). Nu se pot face supoziţii pentru localizarea acestuia. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 240; Milleker, DKF, p. 135.

270 TERIEN. O parte din moşia Terien a fost zălogită, pentru zece mărci, în anul 1364 de Mihai, fiul lui Petru din Chure (DRH, C, XII, p. 279). Moşia era slab populată, pe ea aflându-se doar două gospodării *(Duas mansiones super dicta possessione)*. Actul regal de donaţie din 13 octombrie 1368 menţionează că “moşiile Gyano şi Teryen aflătoare în comitatul Caraş, lângă râul Caraş, cu pământuri de arătură, gunoite, mori şi alte folose se aflau în stăpânirea cetăţii Haram; DRH, C, XIII, p. 555. Amintită şi în acte din anul 1428 (Pesty, *Krassó*, III, p. 324-325). A fost identificată în zona Câmpiei Moraviţei, lângă Gaiul Mare. Actul din 13 oct. 1368 precizează că moşiile Ganov şi Terien se aflau lângă râul Caraş şi erau alipite cetăţii Caraş (DRH, C, XIII, p. 555). Ca atare, ea se afla în această zonă a Banatului, lângă Haram.

Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 240-241; Milleker, DKF, p. 135, lângă Gătaia; Suciu, DIT, III, p. 497.

271 TERS. Aşezare dispărută, ce poate fi identificată în marginea sud-vestică a zonei montane a Banatului, lângă Caraş. Iobagii Voicu şi fiul său, din satul Ters *(villa Ters)* au fost acuzaţi în anul 1370 de găzduire de hoţi (DRH, C, XIII, p. 772). Satul a fost amintit într-un act din 1388 alături de Levrench cu cele două mori pe Caraş (Pesty, *Krassó*, III, p. 177). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 241; Milleker, DKF, p. 135-136.

272 TEYED. Moşia Teyed a fost amintită într-un act din 1364, prin care Peteu din Farcaş a ridicat plângere împotriva cumnatei sale Clara (DRH, C, XII, p. 307). Aceasta a fost obligată să depună jurământ împotriva acuzelor aduse în biserica din zid din satul Gai. Satul *(villa Teyed)* şi un voievod de acolo au fost amintiţi în actul din 1370 (Pesty, *Krassó*, III, p. 98). Se poate localiza în apropiere de Gai. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 238-239; Milleker, DKF, p. 135.

TIBISCUM - vezi Jupa.

273 TIMIŞEL (com. Teregova). Aşezare dispărută al cărei hotar se regăseşte în vatra actuală a localităţii Teregova. Numele aşezării, consemnat în actele de cancelarie latine sub forma *Themesin*, *Temeshel*. *Themeslew*. îşi are originea în hidronimul Timiş, care străbate versanţii Semenicului de la vest la est până la intrarea în bazinetul Teregova, după care are o deviere bruscă spre nord a cursului. Petru, fiul lui Dees, cneaz din Timişel *(nobilis Kenezius de Temeshel)* împreună cu fraţii săi Hălmag, Cristofor şi Mihai "*similiter nobilium keneziorum*" au fost întăriţi în stăpânirea moşiilor Criva şi Potoc, de lângă muntele Padeş în anul 1390. (Pesty, *Szörény*, III, p. 10-11, *Doc.Val.*, p. 374-375). Ei şi-au extins stăpânirea în această zonă din bazinetul Teregova, în anul 1392, prin cumpărarea părţilor de moşie de la Râul Rece (Hideg) şi Timişel stăpânite de Andrei de Kezin. (*porcines suas possessionarias in possessionibus Hydech et Temesin...in districtu de Mihald;* Pesty, *Szörény*, III, p. 14; *Doc.Val.*, p. 429). Cele două moşii aveau un hotar comun, fiind situate în vecinătate, informaţie importantă consemnată în actul scris eliberat pentru *Petru Deyes de Themes* în anul 1409. (Ortvay, *Tm*, p. 416, *possessionum suarum Themes predicte et Hydek vocatarum tangentia)*. Actul emis de Iancu de Hunedoara în anul 1447, recompensând meritele militare ale lui Dees şi Ladislau de Timişel,

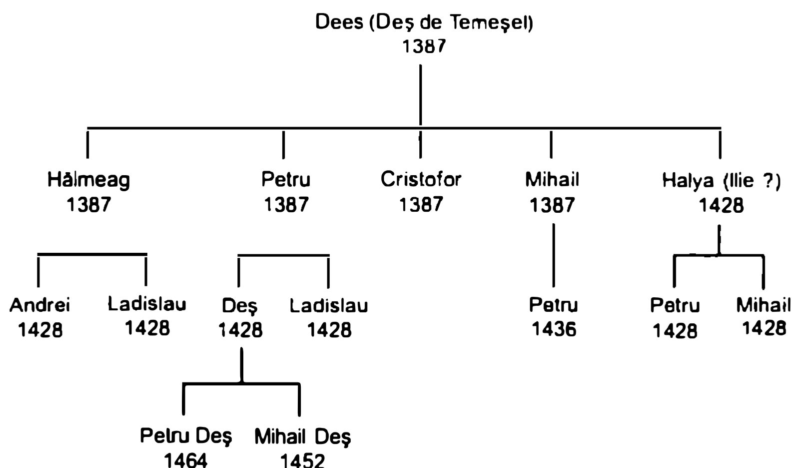
confirmă cu titlu de nouă donaţie stăpânirea moşiilor Timişel, Teregova, Hidegul de sus, Criva de sus, Potoc, Cruşovăţ, *Wrbalchyen*, Iablaniţa, *Zdyk*, Criva de mijloc, Luncaviţa Mare, Toplicean, Luncaviţa Mică. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 70-71). Documentele de cancelarie cunoscute oferă prea puţine date pentru o localizare mai exactă a moşiei Timişel şi cu atât mai puţin pentru reconstituirea hotarelor acesteia în cursul veacului al XIV şi în prima jumătate a celui următor. Cert este că, la mijlocul secolului al XVI-lea Hidegul de Sus şi Timişelul sunt deja pustiite (Pesty, *Szörény*, III, p. 254). Milleker, *(DKF*, p. 248) a localizat aşezarea dispărută Timişel, lângă Teregova, unde dealul Dosu Timişului i-ar păstra amintirea. Pesty, *Szörény*, II, p. 543. localizată în zona Mehadia; C. Feneşan, *DMB*, p. 33; Platforma Tomnacicu, cuprinsă între 600-900 m, cu valea Timişului, a oferit condiţii propice pentru creşterea animalelor şi locuit, acest segment al Munţilor Semenic a reprezentat, foarte probabil, hotarul aşezării Timişel.

Familia românească Timişel a apărut în conul de lumină izvorât din actele diplomatice odată cu sfârşitul veacului al XIV-lea, evoluția acesteia putând fi urmărită aproape un secol. În momentul confirmării proprietăţii de către puterea centrală, în anul 1387, fiii lui Dees, Petru, Hălmag, Cristofor şi Mihail aveau statut social de cnezi. (*Petri fili Dees kenezy districtum castri regalis Michald*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 51). Trei ani mai târziu, în anul 1390, Petru fiul lui Dees şi fraţii săi, în momentul confirmării stăpânirii moşiilor Criva şi Potoc, au fost menţionaţi "*nobiles kenezius de Themeshel*". Actele de confirmare răsplăteau serviciile militare credincioase prestate de cnezii de Timişel pentru regalitate, condiţionate tocmai de achitarea acestor îndatoriri militare şi economice. Actul din 1390 menţionează, în acest sens, obligaţia lor de a participa cu o lancie de oşteni la expediţiile militare organizate împotriva Ţării Româneşti, aşa cum dealtminteri, participau ceilalţi cnezi din ţinut. (Pesty, *Szörény*, III, p. 11). Ascensiunea socială şi politică a acestei familii cneziale româneşti, din zona montană a Banatului în prima jumătate a secolului al XV-lea s-a datorat rolului militar activ în luptele cu turcii. Ladislau şi Dees, fii lui Petru de Timişel, au fost răsplătiţi, în anul 1440, de Vladislav I tocmai datorită serviciilor militare. Actul lui Iancu de Hunedoara din anul 1447 în favoarea celor doi nobili români din familia Timişel este mai explicit în această privinţă. Ei s-au remarcat în luptele contra turcilor din anii 1443-1444 prin

vărsarea sângelui propriu şi pierderea multor slujitori (*ipsorum sanguinis effusione, ac eorum familiarum amissione semper;* Pesty, *Oláh kerületek*, p. 71).

Reconstituirea înrudirilor şi evoluţiei acestei familii se poate face în temeiul mărturiilor documentare dintre anii 1387, 1428 şi 1447. Actul din anul 1390 confirma stăpânirile cnezilor Petru, Hălmag, Cristofor şi Mihail fii lui Dees. La adunarea nobililor, cnezilor şi altor stări din districtul Mehadia, care a avut loc în anul 1428, au luat parte Dees şi Ladislau fii lui Petru Andrei şi Ladislau fii lui Hălmeag. Au fost menţionaţi tot atunci Mihai şi Petru fiii unui Halya. (Pesty, *Oláh kerületek*. p. 59). S-a opinat că acesta ar fi un Ilie, eventual frate cu Petru, Hălmag şi Cristofor (L. Boldea, în *Banatica*, 14, 1996, p. 75).

Propunere de tabel genealogic al familiei Dees de Timişel (sec. XV) după L. Boldea.

Suntem de părere că acesta poate fi mai degrabă identic cu Mihai, fiul lui Dees, amintit alături de Petru, Hălmeag şi Cristofor. Dealtminteri, Petru, fiul lui Mihai de Timişel, este consemnat alături de vărul său Dees, fiul lui Petru, în anul 1436. (Pesty, *Szörény*, III, p. 31). Asupra

evoluţiei acestei familii nobiliare româneşti au zăbovit: Pesty, *Szörény*, III, p. 461-462; V. Motogna în *Banatul de altădată*, p. 573; L. Boldea în *Banatica* 14, 1996, p. 73-75, anexa 2.

274 TINCOVA. Aşezare dispărută, menţionată în actul din 1411, alături de Ruginosu, Topliţa şi Leordiş printre stăpânirile nobililor de Măcicaş. Actul capitlului din Arad, din iunie 1411, privind hotărnicia moşiilor amintite mai sus, denotă că acestea aveau un hotar comun (Pesty, *Krassó*, III, p. 273). Semnele de hotar cuprindeau o zonă începând de lângă pârâul Mâtnicel, de la sud de Ohaba Mâtnic, străbăteau zona deluroasă dinspre Valea Pogănişului, treceau pe lângă Dealul Cetăţuia de la Cornuţel, apoi de-a lungul Văii Topliţa şi Leordiş printre culmile deluroase ajungeau la Valea Mâtnicului spre Ruginosu (*Ibidem*, p. 272-273). A fost identificată, de obicei, cu actuala aşezare Tincova, situată pe malul nordic al Timişului, sub poalele Munţilor Poiana Ruscă. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 243; Milleker, DKF, p. 250.

275 TISOVIŢA (com. Dubova). Valea Tisoviţa coboară dinspre nord din Munţii Clisurii şi îşi varsă apele în Dunăre în zona Cazanelor. Actul din anul 1484, prin care se confirmă, cu titlul de nouă donaţie, moşiile din Almăj pentru Iacob Gârlişteanu, a consemnat printre martori şi pe George de Tisoviţa (Pesty, *Olah keruletek*, p. 83). Documentele turceşti din 1569-1579 amintesc satul Tisoviţa de sus şi un sat pustiit Tisoviţa de jos. Pesty, *Szörény*, II, p. 553; Engel. TMTT, p.137.

276 TYVYSSED. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1330 printre locurile de târg din comitatul Caraş (*fora provincialia eiusdem Comitatu, videlicet in foro Mezeusumlou, in villa Bodugazunfalva, Erthsomlou, Tyvyssed et foro Zeradahel*...; Györffy, *op.cit.*, III, p. 488). A fost situat pe un drum principal care pleca de la Dunăre, din Haram, spre nordul Banatului, ceea ce i-a favorizat şi poziţia de târg în cadrul zonei. Aşezarea poate fi identificată în hotarul localităţii Vracev Gay. Csanki, MH, II, p. 68, identificată în Timiş; Milleker, DKF, p. 42 în comitatul Keve, pe hotar cu Timişul; Györffy, ATF, III, p. 497.

277 TÂRGOVIŞTE (com. Bozovici). În momentul consemnării documentare din anul 1555, apare alături de satele Bozovici şi Lăpuşnica cu predium *Thergowysthya* (Pesty, *Szörény*, III, p. 272). În hotarul sudic al Bozoviciului, pe o terasă a Nerei numită Târgovişte, s-au identificat arheologic urme de locuire din sec. XIV-XV. Aşezarea din districtul Almăj se localizează în acest sector al Văii Nerei. Pesty, *Szörény*, II, p. 551; Milleker, DKF, p. 249.

278 TÎRNOVA. Aşezare situată într-un bazinet colateral pe cursul superior al Bârzavei. Nu a făcut parte din cnezatul de Ţerova cu care se învecina. În anul 1495, alături de Bratova şi Smicolţ, făcea parte din posesiunile lui Ioan de Bizere (Pesty, *Szörény*, p. 121-122). Prin poziţia geografică a făcut parte din districtul românesc Bârzava.

279 TOPLEŢ (com. Topleţ). Aşezarea îşi leagă numele de apele calde, din apropiere de Băile Herculane. Valea Cernei, în acest sector, străbate o zonă de culoar, mărginită de culmile domoale ale dealurilor care mărginesc Munţii Almăjului şi Munţii Cernei. (N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*. p. 20). Topleţul a fost menţionat în actele diplomatice din anii 1436 şi 1439 printre moşiile stăpânite în valea Cernei de Mihai şi Blasiu de Cerna. (Pesty, *Szörény*. III, p. 31, 37); Pesty, *Szörény*, II, p.553; Milleker, DKF, p. 251.

280 TOPLICEAN (com. Cornereva). Aşezare dispărută, ce a făcut parte din stăpânirile familiei Timişel în cursul veacului al XV-lea. Moşia *Topolchan* din districtul Mehadia a fost confirmată, alături de Luncaviţa Mare, Luncaviţa Mică şi Criva de mijloc, prin actul din 140, nobililor Ladislau şi Dees fii lui Petru de Timişel. (Pesty, *Oláh kerületek*. p. 67). Aceiaşi nobili din Timişel aveau în stăpânire în anul 1447 doar jumătate din moşiile Luncaviţa Mare şi Topliceanu. (*Ibidem*. p. 71). Nobilii români din Cerna, în anul 1439, sunt confirmaţi în stăpânirea moşiilor Cerna, Topleţ, Iardăştiţa, Plugova, cele două Verendinuri, Belibuc, alături de care este menţionată şi o posesiune Toplicean (*poss. Thoplichan*. Pesty, *Szörény*. III, p. 37). Localizarea aşezării a fost propusă în zona Munţilor Cernei, la nord de Bogâltin pe valea Toplei. Milleker, *DKF*, p. 251.

281 TOPLIŢA. Moşia Topliţa a făcut parte din posesiunile nobililor de Măcicaş situate între dealurile Zăgujeniului. În anul 1411, moşia Topliţa a fost consemnată alături de Leordiş, Ruginosu şi Tincova printre stăpânirile lui Dionisie, Andrei, Farcaş, Costa, Ioan, fiii lui Mihail de Măcicaş (Pesty, *Krassó*, III, p. 270-271). Nobilii de Măcicaş, datorită meritelor militare, au primit cu titlul de nouă donaţie, în octombrie 1428, confirmarea stăpânirii mai vechi pe care au avut-o asupra moşiilor Ruginosu şi Leordiş, aflate în "capătul celor două Mâtnicuri" (Pesty, *Krassó,* III, p. 329). Topliţa, menţionată în acelaşi act, se afla situată între cele două moşii Ruginosu şi Leordiş (*Ibidem*, p. 329). Valea Topliţei este situată între Păltiniş şi Cornuţel; îşi uneşte apele cu pârâul Măcicaş la nord de Păltiniş. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 252-253; Milleker,

DKF, p. 251.
282 TURCU. Au existat la mijlocul veacului al XIV-lea trei aşezări cu acest nume. Documentul din anul 1346 menţionează aceste sate între pertinenţele cetăţii regale din Vârşeţ (*possessiones...ad castrum Erdsomlio...pertinentes Harumturku*; Györffy, *op.cit.*, p. 497). Se poate identifica în zona deluroasă din jurul Vârşeţului. Györffy, ATF, III, p. 497.
283 TURNU-RUIENI. Sat aşezat pe cursul superior al râului Sebeş, sub poalele Muntelui Mic. Documentul din 17 octombrie 1458 aminteşte printre martorii care au asistat la introducerea în stăpânirea moşiilor *Mezewhath*, Strâmtura şi *Mezewalea* din Districtul Comiat şi pe *Georgius Toth de Pokolfalu* (Pesty, *Szörény*, III, p. 75). O informaţie dintr-un document din anul 1593 precizează că satul Pokolfalu se mai numea şi Ruieni (Pesty, *Szörény*, II, p.460). În înțelegerea intervenită în anul 1467 între Lado, fiul lui Mihail de Armeniş şi Ladislau Zayk de Mâtnic, alături de frații săi, Ştefan şi Sandrin, a fost menționat şi un turn de piatră în Districtul Caransebeş. Donjonul, împreună cu moşiile Rădulenți, Măru, Măgura, Zderyes şi Satul Morii făceau parte dintre proprietățile nobililor de Mâtnic. (Pesty, *Szörény*, III, p. 80). Având drept suport această informaţie istorică s-a admis că aşezarea şi donjonul de la Turnu Ruieni aparţineau familiilor nobiliare româneşti a Mâtnicenilor. N. Secară, în *Banatica*, 3, 1975, p. 303-308, St. Matei, *op. cit.*, p. 108; Pesty, *Szörény*, II, p. 482, doar cu referiri la aşezarea de la Turnu Ruieni; Milleker, DKF, p. 226. Recent, Engel P. a propus identificarea fortificaţiei de la Turnu Ruieni cu cetatea Caransebeşului. Engel P., MVA, I, p. 407. Documentaţia istorică şi arheologică relevă însă existenţa unei fortificaţii din sec XIII-XVI la Caransebeş. P. Bona, N. Gumă, L. Groza, *Caransebeş. Contribuții monografice*, Caransebeş, 1990, p.35 şi urm.
284 VALEA. Aşezare dispărută din districtul Ilidia. Actele regelui Carol Robert din anii 1339-1342 răsplăteau pe Mihai, Ioan şi Nicolae, fiii lui Petru, fiul lui Tyman de genere Olachali "cu stăpânirea moşiei Potoc" (*quendam locum pro perpetua residencia ipsorum in districtu de Elyed*" Pesty, Krassó, III, p. 138). În momentul daniei regale, ei stăpâneau deja, deşi documentul nu menţionează explicit, în virtutea dreptului cnezial, moşia Potoc numită cu alt nume şi Valea "*locum sesionalem Potok, qui alio nomine Woya nominaretur...ubi tunc ydem residenciam habuissent*". (*Ibidem*, p. 138). Documentul din anul 1361 menţionează

moşia Voia, alături de Valea Secaşului, Valea Cuieşti şi jumătate din Bachtuysse în stăpânirea castelanului Ioan Pecenegul din Ersumlio. Sursele istorice păstrează tăcerea asupra modului şi momentului când au fost cotropite aceste moşii. M. Holban se întreba dacă nu cumva moşia Valea a fost dobândită de castelanul din Vârşeţ în anul 1357 odată cu moşia Valea Secaşului (M. Holban, in *SMIM*, II, 1957, p. 97). Nobilii din Valea, Iacob fiul lui Mihail şi Benedict, fiul lui Ioan, au protestat, în februarie 1361, împotriva acestei deposedări (Pesty, *Krassó*, III, p. 143). Moşia Valea, alături de celelalte trei menţionate, cumpărate de la Ioan Peceneagul de regele Ludovic I au fost dăruite în noiembrie 1361, fraţilor Himfy (*Ibidem*, p. 139; V Motogna în *Banatul de altădată*, I, p. 283 cu privire la datele tranzacţiei şi donaţiei). Procesul purtat de românii din Valea cu puternicii feudali Himfy timp de 17 ani avea să se încheie în anul 1378 cu deposedarea definitivă a nobililor români din Valea (M. Holban, *op. cit.*, p. 97-101; 109-119). Hotarele domeniului Valea se pot reconstitui din actele de hotărnicire din anii 1378 şi 1363. Documentul din 22 martie 1363 prin care nobilii Himfy au fost introduşi în stăpânirea moşiilor Valea Secaşului, Voia şi *Bachtuisse* menţionează hotarele moşiei Valea (DRH, C, XII, p. 142-143). Râul Caraş despărţea moşia Valea de moşia Ersumlio *(fluvium Crassou ubi idem distingeret ipsom possessionem Voya a possessione Ersumplio)*. Ea se învecina cu domeniul cetăţii Caraş de care aparţinea cnezatul *Guden* şi cetatea Ilidia. Satele *Stankfalva şi Potok* incluse în hotarele moşiei Valea se învecinau cu cetatea Ilidia, ca şi satul lui Pavel cnezul (Pesty, *Krassó*, III, p. 135). Au fost menţionate pe hotar cu Valea satul Berlişte (*possessione Perlizke...includerent octo mansiones*) şi domeniul lui Posa de Zeer. (*Ibidem*, p. 136). În momentul hotărniciei din anul 1377, moşia Valea avea 108 iobagi, o biserică (*ecclesiam partim in lignis et partim in lapidibus constructa)*, unsprezece iugăre de pământ arabil *(undecim aratra)*, păduri, păşuni, fâneţe şi o moară pe râul Caraş *(unum molendinum inferius pellens, Ibidem*, p. 147). Satul şi moşia Valea au fost localizate în Valea Caraşului în apropiere de Vărădia (Tr. Popa in *Banatul de altădată*, p. 130 nota 36; V. Motogna, *Banatul de altădată*, p. 280). F. Milleker sugera identificarea aşezării la Ticvaniul Mare sprijinindu-se pe toponimia zonei; F. Milleker, *op. cit.*, p. 137; Gy. Györffy, *op. cit.*, III, p. 497 identifică aşezarea pe malul Caraşului în hotarele satului Iertov.
285 VALEA BOLVAŞNIŢA (com. Mehaia). Pârâul Valea Bolvaşniţa

coboară din Munţii Cernei spre sud în hotarul satului actual. Cursul râului este deviat brusc spre vest pentru a-şi uni apele cu Bela Reca la nord de Mehadia. Moşia Bolvaşniţa situată în vecinătatea râului cu acelaşi nume se află în anul 1376 în stăpânirea lui Ladislau, fiul lui Lehach, şi a lui Nau şi Ladislau, fiii lui Kene. (*Doc.Val.*, p. 247). Trei ani mai târziu, în anul 1376, Surian, Bogdan, Dimitrie, Toma şi Vlasiu, fiii lui Baic, au fost răsplătiţi pentru faptele de credinţă şi meritele militare cu moşia Bolvaşniţa *(possesionem Balasnicha...iuxta fluvium Balasnicha...in districtu de Myhald*. C. Feneşan, în *Banatica*, 5, p. 271). Moşia a fost confiscată de la Ladislau, fiul Lehach, care a fugit în Ţara Românească (C. Feneşan, *op. cit.*. p. 272). Dumitru, fiul lui Baic şi fraţii săi sunt confirmaţi în stăpânirea moşiei Bolvaşniţa în anul 1386. (*DRH*, D, p. 108-109). Izvoarele diplomatice amintesc în anul 1436 trei sate cu numele Bolvaşniţa situate în districtul Mehadia. (*trium possessionum Balvasnicza...in districtu Myhald*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 64). Satele Bolvaşniţa, alături de Criva de Sus şi *Hozywmezewm* din districtul Mehadia erau stăpânite în comun de către Iacob, Mihai, fiii lui Emenic de Bolvaşniţa, Ştefan din Criva de Sus şi Dumitru, fiul lui Laya (*fratrum ipsorum condivisionalibus*, *Ibidem*, p. 64). Mihai şi Blasiu de Cerna, care aveau proprietăţi învecinate, au fost martori la punerea în stăpânire. La rândul său, Dumitru de Bolvaşniţa, în anul 1439, este martor la stabilirea hotarelor moşiilor nobililor din Cerna. (Pesty, *Szörény*. III, p. 39). Spre sfârşitul veacului al XV-lea, cele trei sate Bolvaşniţa din districtul Mehadia ajung în stăpânirea familiei din Armeniş (*Ibidem*, p. 88). Urmele unor locuiri medievale şi al unei necropole au fost semnalate prin descoperiri întâmplătoare la Sălişte şi Grobişte. O necropolă, mai timpurie, din perioada arpadiană a fost sondată la *Zidina*, în apropiere de confluenţa pârâului Bolvaşniţa cu Bela Reca. Nici izvoarele scrise şi nici arheologia medievală nu îngăduie o reconstituire a hotarelor moşiei Bolvaşniţa cu amplasarea satelor. Se poate identifica, de-a lungul dealului Belibuc, o parte din hotarul cu proprietăţile nobililor din Cerna, iar la sud, domeniul castrului regal Mehadia.

286 VALEA BISTREI (com. Zăvoi). Satul este situat pe valea Bistrei, având hotar comun cu Zăvoiul şi Voislova. În anul 1397, la introducerea în stăpânirea moşiei Pogăniş *(possessionem nostram regalem Poganch...in districtu de Karan)* este amintit alături de alţi români, Ladislau fiul lui *Pethew de Bysthie* (Pesty, *Szörény,* III, p. 15). Moşia

Bistra sau cu alt nume Negoteşti *(possessionum Bysthere alis Negothest)* a fost consemnalată documentar în anul 1430, împreună cu Zăvoi, Voislova şi Crâşma, în preajma cărora se şi află de altfel. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 62). Acest grup compact de sate ocupa o zonă bine delimitată a Văii Bistrei, situată la est de stăpânirile familiei Bizere. Documentul din anul 1430 menţiona, pentru aceste moşii, Bistra, Zăvoi, Crâşma şi Voislova, exercitarea unei stăpâniri comune, (*Ibidem*, p. 62). Spre sfârşitul secolului al XV-lea, documentele menţionează personaje din Negoteşti (Pesty, *Szörény*, III, p. 112). Satul Bistra sau Negoteşti a fost identificat în mod obişnuit în hotarul actual al oraşului Oţelu Roşu, fosta aşezare Ohaba Bistra. (Pesty, *Szörény*, II, p. 386-387; Milleker, *DKF*, p. 238; N. Secară în *AnB*, I, 1981, p. 74). Opinia noastră este că aşezarea Bistra se identifică cu actuala localitate Valea Bistrei din apropiere de Voislova şi Zăvoi. Pledează în acest sens contextul geografic în care a fost consemnată în documentul din anul 1430 dar şi faptul că moşiile stăpânite de familia Bizere aveau hotarul răsăritean până la Mal, pe Bistra Mărului şi până la pârâul Lozna din Munţii Poiana Ruscă. Ohaba Bistra, actual Oţelu Roşu, făcea parte dintre moşiile stăpânite de nobilii români de Bizere.

287 VALEA MARE (com. Fârliug). Aşezarea se află amplasată la poalele Munţilor Arenişului pe malul sudic al Văii Pogănişului. Moşia Mezewallya, consemnată în actul din 17 octombrie 1458 între stăpânirile lui Mihail Cornet, se identifică cu aşezarea Valea Mare. Mihail Cornet, împreună cu fiul său Ioan şi fiicele Magdalena şi Ecaterina au fost introduşi, în anul 1458, în stăpânirea moşiilor Mezewhath şi Mezewallya şi a unei pătrimi din Strâmtura din districtul Comiat (Pesty, *Szörény*, III, p. 75). Martorii şi vecinii care au luat parte la introducerea în stăpânire au fost Toma din remetea, Mihai şi Luca din Călugăreni, Stanislav din Rogoz şi Ioan Literatul din Mihălinţ (*Ibidem*, p. 76). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 269, satul este amintit sub numele de Valea Mare abia în anul 1584; Milleker, DKF, p. 211; V. Achim, *op.cit.* p. 258.

288 VAR (com. Obreja). Valea Satului este un afluent al Bistrei care coboară de sub culmea Bătrânu (927) din nord-vestul masivului Ţarcu. Ştefan, Ladislau şi Farcaş de Mâtnic au dovedit în faţa comitelui de Timiş, Pipo de Ozora, că stăpâneau de treizeci şi doi de ani nestingheriţi moşia Var (*possessione Mezfalwa vocato sita iuxta fluvium seu riulum Mezpataka... in districtu sive provincia Sebes;* Pesty,

Szörény, III, p. 17). Actul din iunie 1411 emis din însăşi porunca regelui Sigismund de Luxemburg confirma stăpânirea moşiei Var de Ştefan, Farcaş şi Ladislau de Mâtnic. (*Ibidem*, p. 18). La jumătatea veacului al XV-lea, satul se afla în stăpânirea lui Iacob, fiul lui Iacob de Racoviţă. (C. Feneşan, *DMB*, p. 42). În anul 1485 moşia Var (*possessiones Ohaba, Kzyn, Yaaz, Heryesthe et Waar...)* era stăpânită de Nicolae de Bizere care a ocupat-o abuziv. (Pesty, *Szörény*, III, p. 95). V. Ioniţă, *Nume de locuri*, p. 213 nume topic creat de români; Pesty, *Szörény*, II, p. 369 şi urm.; Milleker, *DKF*, p. 210.

289 VARALIA (sat Potoc, com. Sasca Montană). Aşezare dispărută, aflată în vecinătatea cetăţii regale Ilidia. Iobagii din satul Vărădia, care aparţinea de cetatea Ilidia, sunt amintiţi într-un act din anul 1382 (*villa Varadya ad castrum Ellyed pertinenti;* Pesty, *Krassó*, III. p. 158). Satul s-a mai numit în veacul al XIV-lea şi Potoc, fapt sugerat de documentele turceşti de la mijlocul secolului al XVI-lea, care amintesc două sate Potoc, în imediata vecinătate. Engel, *TMTT*, p. 109, la 1554, *Duqi Potoq* şi *Visoqi Potoq*. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 276-277; Milleker, *DKF*, p. 138.

290 VASIOVA (oraş Bocşa). Documentul din anul 1437 menţionează o aşezare "*Vayzlow in pertinenciis Borzafew*" (Csanki, *MH*, II, p. 108). S-a propus identificarea acestei aşezări în hotarul estic al Bocşei, la Vasiova. (Milleker, *DKF*, p. 139-140; Engel, *TMTT*, p. 146). Vasiova, menţionată ca aparţinând districtului Bârzava, s-ar fi aflat însă, în acest caz, in pertinenţele cetăţii Cuieşti.

291 VĂLIŞOARA. Aşezare situată în lunca Timişului, având hotar cu Bolvaşniţa şi Vârciorova II. Satul făcea parte în anul 1468 dintre stăpânirile familiei de Armeniş. (Pesty, *Szörény*, III, p. 82-83). Toponlmele Sat Bătrân şi Dealul Bisericii relevă poziţia satului medieval într-o zonă mai înaltă de pe valea pârâului Sălişte. Pesty, *Szörény*, II, p. 561; Milleker, *DKF*, p. 256.

292 VĂLIUG (com. Văliug). Situat pe cursul superior al Bârzavei, între culmile vestice ale Munţilor Semenic. Actul din 25 mai 1448, emis în urma poruncii lui Iancu de Hunedoara, confirma stăpânirea asupra celor două moşii Ţerova şi Văliug. (*utroque Czerowa et Valle)* a lui Martin şi Vido, fiii lui Stanciu şi a rudelor acestora Ladislau, Mihai şi Blasiu, fiii lui Giura, precum şi a lui Petru, fiul lui Iuga. (C. Feneşan, în *St CIEC*, II, 1979, p. 295-296). Cnezii ţeroveni au stăpânit şi până atunci aceste moşii din Valea Bârzavei, în vechile hotare după datină.

(*more kenesiali tenuisset...possessiones videlicet ultramque Czerowa ac Walle...metis et antiquis limitibus a castro Crasoffew; Ibidem*, p. 296). Regele Matei Corvin în anul 1458, la solicitarea lui Ioan literatul din Mihăuţi şi a lui Martin, fiul lui Stanciu de Ţerova, a confirmat cu titlul de nouă donaţie stăpânirea asupra celor două moşii Ţerova, a Văliugului şi a prediului Ţeroviţa din districtul Bârzava. *(Ibidem*, p. 296). Satul a fost obiect de dispută la mijlocul veacului al XV-lea între membrii familiei româneşti din Vaida din Ţerova şi banii Severinului Ştefan de Mâtnic şi Ladislau de Dolcz. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 271; Milleker, *DKF*, p. 138; Suciu, *DIT*, II, p. 418.

293 VĂRĂDIA (com. Vărădia). Aşezată în lunca Caraşului lângă ruinele castrului Arcidava, la o importantă răscruce de drumuri care legau zona montană a Banatului cu Valea Dunării. Satul a făcut parte din domeniul cetăţii regale Erdsumlio de la Vârşeţ în anul 1390 (*possessionis et villis Erdsomlio. Crassofew. Chermende, Iabolnok. Varadia et Vizvar;* Pesty, *Krassó*, III, p. 209). Pesty, *Krassó*. II/2, p. 272; N. Tincu - Velia, *Istoria bisericească politico-naţională*, p. 179, Milleker, *DKF*, p. 138.

294 VERENDIN (com. Luncaviţa). Satul este aşezat la circa 550 m altitudine pe rama nordică a depresiunii intramontane Mehadica. Actul capitlului din Cenad menţiona, în mai 1439, două aşezări Verendin printre proprietăţile nobililor de Cerna. (*poss. Werenden inferioris et superioris,* Pesty, *Szörény*, II!, p. 39). Nu cunoaştem din izvoarele scrise evoluţia aşezărilor, cert este că peste un secol documentele consemnează o singură aşezare. Pesty, *Szörény,* II, p. 568; Milleker, *DKF*, p. 258.

295 VÂRCIOROVA (com. Obreja). Aşezare dispărută din Vala Bistrei, care a făcut parte în cursul secolului al XV-lea din domeniul stăpânit de nobilii români din familia Bizere. Satul a fost identificat, de obicei, în hotarul actual al localităţii Vârciorova, de pe valea râului Bolvaşniţa, de sub Muntele Mic. (Pesty, *Szörény,* II, p. 565-568; Suciu, *DIT,* II, p. 306; Bona, *Biserica medievală din Caransebeş*, p. 38). A existat însă în istoriografia pozitivistă şi o altă opinie care identifica aşezarea dispărută Vârciorova, la Obreja în valea Bistrei, dar care n-a găsit rezonanţă. (B. Milleker, *DKF*, p. 165). Informaţiile din izvoarele diplomatice, cercetările arheologice converg pentru identificarea acestui sat pustiit în zona văii pârâului Vârciorova, un afluent al Bistrei din hotarul comunei Obreja. (D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval*

din Banat, p. 50). Documentele de cancelarie atestă satul în anul 1433 printre proprietăţile confiscate de la Lado de Bizere şi trecute în stăpânirea lui Nicolae de Bizere. (Pesty, *Szörény*, III, p. 26). Înţelegerea intervenită între Nicolae de Bizere şi Ladislau, fiul lui Lado, din anul 1447 prevedea că Nicolae de Bizere stăpânea trei părţi din moşiile Bizere, Calova şi Vârciorova (*tres partes totalium possessionum Byzere predicte Kalowa Worchorowa...prefato Nicolao et suo fratri Ladislao...*, Pesty, *Szörény*, III, p. 52). Actul încheiat de capitlul din Arad în anul 1448 aduce informaţii de primă importanţă privitoare la situaţia moşiei Vârciorova. El consfinţeşte stăpânirea sa de Nicolae de Bizere şi Ladislau, fiul lui Ioan (*Ibidem*, p. 54). Aflăm din acelaşi document că cele două moşii Bizere şi Vârciorova se aflau în imediata vecinătate şi urmau a fi delimitate prin semne de hotar. (*annotata possessio Worchorowa a prefata possessione Byzere nondum metaliter foret separata et districta*; Pesty, *Szörény*, III, p. 55). Oamenii de încredere în număr de opt urmau să stabilească hotarul dintre cele două aşezări într-o zonă împădurită, muntoasă (*terrarum silvarum moncium alpinum inter predictas Worchorowa et Byzere)*. Se pare că încă la mijlocul secolului al XV-lea satul s-a divizat, după cum sugerează documentul din anul 1458 care menţionează o *possessio Alsoachowa*. (C. Feneşan, *DMB*, p. 42). Nu cunoaştem etapele în care din aşezarea Vârciorova s-au desprins şi format sate noi, consemnate la sfârşitul secolului al XV-lea: Vârciorova de Sus, Vârciorova de Mijloc, Vârciorova de Jos. (*Ibidem*, p. 119, 136). Numele aşezării ar exprima, după opinia lui E. Petrovici, prin filiaţie sud-slavă ocupaţia de olar. (E. Petrovici, *SDT*, p. 224; V. Ioniţă, *op.cit.*, p. 25-26 accepta aceeaşi etimologie). N. Drăganu, *op.cit.*, p. 253-254 a propus o altă explicaţie.
296 VÂRCIOROVA II (com. Bolvaşniţa). Satul este aşezat pe valea râului Bolvaşniţa, sub culmile Munţilor Ţarcu. Cercetări arheologice au identificat în punctul numit "La copaci" urmele unei aşezări din secolele XIII-XIV, Pesty, *Szörény*, II, p. 565-568.
297 VÂRŞEŢ. Culmea Vârşeţului reprezintă prelungirea sudică a Dealurilor Doclinului unde se află localitatea Vârşeţ. Ea este situată pe o cale de comunicaţie importantă, care ocolea zona montană, legând bazinul dunărean prin Câmpia Banatului de spaţiul panonic. M. Bizerea a propus identificarea Vârşeţului cu cetatea *Vrscia* consemnată în *Cronica notarului anonim*. Argumentele geografice şi de logică istorică pledează în favoarea localizării cetăţii Vrscia (castrum

Vrscia) al ducelui Glad în această zonă de la confluența câmpiei cu dealurile vestice (M. Bizere, Fl. Bizerea, în *StB*, 5, 1978, p. 2-8). Dealtminteri descoperiri arheologice timpurii din sec. X-XI dovedesc prezența maghiarilor la Vârşeț (N. Stanojev, *op. cit.*, p. 43). Documentele scrise din veacul al XIII-lea amintesc această zonă cu denumirea de *Erdsumlov*. Cetatea şi castelanii acesteia au fost atestaţi în acte la începutul veacului al XIV-lea. Şi fiul lui Mihail a fost menționat în anul 1319 "comes Sumlou et Karasou" (Győrffy, *op. cit.*, III, p. 493). Actul din anul 1323 menţionează într-o situație identică pe Nicolae "de Erdsumlov et de Krasou" (*Ibidem*, p. 493). Cetatea a ajuns în cursul anului 1335 în stapânirea arhiepiscopului de Calocea (Pesty, *Krassó*, III, p. 10 *mg. Thoukam de Ersumlya et Karasofw, castelanum suum tamquam officialem et judicem suum*). Domeniul cetății, revenită în stăpânire regală, cuprindea în anul 1343 satele: *Steepkfalva*. *Lucaja*. *Bikesd*, *Harastowt*, *Brankfalva*. *Feketeizvar*. *Newektelek* (Pesty. *Olah kerületek*. p. 51.

Amplasarea aşezării de-a lungul unei importante căi de comunicație au determinat amplsarea unui loc de târg important al ținutului încă înainte de 1330 (Győrffy, *op. cit.*, p. 493). Aşezarea este menționată în anul 1334 cu o parohie catolică ce făcea parte din Arhidiaconatul de Caraş. legată fără îndoială de prezența unei comitați de "oaspeți regali" în zonă. Dealtminteri, încă în anul 1227, documentele semnalează existența unei mânăstiri dominicane, la Ersumlow. Activitatea misionară a dominicanilor în veacul al XIII-lea, legată de prezenţa unei cetăţi regale aveau menirea de a controla şi converti satele ortodoxe româneşti din zona Dealurilor Oraviței şi Vârşețului (DIR, C, veac XIV, p. 234). Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 165-171, localizează în apropiere de Vărădia; Csanki, *MH*, II, p. 96-97; Milleker, DKF, p. 52; Suciu, DIT, II, p. 170; Györffy, ATF, III, p. 493; Engel, TMTT, p. 118.

298 VICINIC. Aşezare dispărută, aflată pe cursul inferior al pârâului Vicinic, aproape de confluența acestuia cu râul Caraş. Moşia Vicinic a fost atestată în anul 1349 la delimitarea hotarelor moşiilor Iam şi Kuke. (*poss. Wetelnuk, flumen Wetelnuk*, Györffy, *ATF*, III, p. 485, 498). Ulterior, începând din anul 1350 şi mai apoi 1353, a fost consemnat în vecinătatea satului Kuke însă sub numele de Nezebur (*possessiones Nezebur et Kuke*, *Ibidem*, p. 498). Documentul din 1471 aminteşte moşiile Nezebur, Wegh, Ach în comitatul Caraş. (Pesty, *Krassó*, III, p.

428). Numele iniţial al satului Vicinic a fost împrumutat fără doar şi poate de la hidronimul cu acelaşi nume. Aşezarea se poate identifica în apropiere de Iam, pe valea Vicinicului. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 69; Csanki, *MH*, II, p. 105; Milleker, *DKF*, p. 117 fără temei în valea Caraşului lângă Ticvani; Györffy, *ATF*, III, p. 498 în apropiere de Milcoveni; Engel, *TMTT*, p. 94, la 1569 un sat pustiit Niriste, localizat lângă Berlişte.

VIZVAR - vezi IZVOR.

299 VODAD. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1334 cu o parohie catolică, ce aparţinea arhidiaconatului de Caraş. (*DIR*, C, XIV, III, p. 234). S-a propus, în temeiul unor informaţii din acte emise în 1412 şi 1414, localizarea ei în valea Bârzavei, în vecinătatea Ghertenişului. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 260; Csanki, *MH*, II, p. 109; Milleker, *DKF*, p. 140; Suciu, *DIT*, II. p. 424; Györffy, *ATF*, III, p. 497; Engel, *TMTT*, p. 145, la mijlocul sec. XVI consemnează pusta Vadat, lângă Denta, ceea ce susţine localizării în zona Denta.

300 VOISLOVA (com. Zăvoi). Satul este aşezat la confluenţa pârâului Rusca cu râul Bistra. Un document din cancelaria regală, emis în anul 1397, menţiona pe Ladislau, fiul lui Petru, numit Românul din Voislova, la introducerea în stăpânirea moşiei regale Pogăniş. (Pesty, *Szörény*, III, p. 15). Moşia Voislova în anul 1430, alături de Crăjma, Zăvoi şi Valea Bistrei erau stăpânite în comun de Ioan fiul lui Wolkzam, George fiul lui Petru, un alt Wolkzan, fiul lui Bogdan, Petru fiul lui Stoian, Laţcu fiul lui Iuga şi de Novac fiul lui Neagotă. (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 63). Idem, *Szörény*, II, p. 558: Milleker, DKF, p. 257.

301 VOIVODINŢ (Serbia). Situat la sud-vest de Vârşeţ pe malul Caraşului. Satul Waydafalva semnalat într-un act din anul 1447. (Csanki, *MH*. II, p. 108). Milleker, *DKF*, p. 137-138; Engel, *TMTT*, p. 149 apare în documentele turceşti din 1554 sub forma Viyvidinč.

302 VOROSD. Moşia Vorosd se afla în anul 1323, pe hotar cu moşiile Ermen, din vecinătatea moşiilor Bocurundia şi Kopoyoch. (*DIR*, C, XIV, II, p. 84). Actul din 1331 o menţionează alături de moşiile Kordus, Woyamezey (*possessiones Woymezey, Korolus et Worod;* Györffy, *ATF*, p. 498). S-a sugerat localizarea ei în câmpia Bârzavei la vest de Şemlacu Mare. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 273; Csanki, *MH*, II, p. 108; Milleker, *DKF*, p. 138; Suciu, *DIT*, II, p. 425.

303 VRANI. Capitlul din Arad confirma în anul 1464 nobililor din Vrani (*fidelium nostrurum Johanis, Georgi, Michaelis et alterius Georgy de*

Wran) stăpânirea moşiilor Ciuchici, Ciclova, *Lugoth, Werbolcz, Marincolcz, Dicyn.* Ei au stăpânit aceste moşii din comitatul Caraş, districtul Ilidiei încă din vechime (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 77). Actul din danie regală confirma exercitarea stăpânirii în aceleaşi condiţii în care făceau ceilalţi nobili din district (*sub illis modis et condicionibus quibus ceteri nobiles prefati districtus possessiones tenere solent; Ibidem*, p. 77). Nobilii George, Ioan şi Mihai de Vrani din Comitatul Caraş au luat parte în acelaşi an 1464 la introducerea lui Petru Desi de Timişel în stăpânirea unor moşii din Timiş (Pesty, *Krassó*, III, p. 415). Actele de cancelarie din secolul al XV-lea aduc informaţii despre această familie românească din districtul Ilidia. O parte din moşiile stăpânite se identifică în zona colinară a Depresiunii Oraviţa. Această amplasare a moşiilor ne determină să localizăm satul Vrani pe valea cu acelaşi nume dintre Ilidia şi Ciclova unde a fost investigată o necropolă şi vatra unei aşezări din secolele XIV-XV (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 341). Dealtminteri documentele referitoare la procesul moşiei Valea din a doua jumătate a secolului al XIV-lea nu menţionează în Valea Caraşului, unde se află actuala aşezare Vrani, această moşie. Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 247; Milleker, *DKF*, p. 143; Csanki, *MH*, II, p. 108.

304 VRANI (com. Vrani). Aşezat în lunca Caraş, la sud-vest de Vărădia. Satul este amintit cu acest nume în documentele turceşti începând din anul 1554 (Engel, *TMTT*, p. 150). O necropolă medievală (sec. XIV-XV) a fost sondată arheologic la nord-vest de sat.

305 VRĂNIUŢ (com. Răcăşdia). Satul este aşezat în câmpia joasă Milcoveni-Răcăşdia din cadrul depresiunii Oraviţa. Pe malul nordic al pârâului Ciclova, pe câmpul înalt care desparte bazinul Ciclovei de cel al Caraşului au fost identificate locuinţe din sec. XIII-XIV. În lunca aceluiaşi pârâu, pe malul sudic au fost găsite, în două zone, vetrele unor aşezări medievale. (sec. XIV). Documentele scrise amintesc satul, sub această denumire târziu; Pesty, *Krassó*, II, 2, p. 276; Engel, *TMTT*, p. 150, în anul 1569 consemnat ca pusta Viranoc; D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 343.

306 WEEK. Moşia (*poss. Week)* a fost consemnată în anul 1350 la hotărnicia moşiei Cosmafalva. (Györffy, *ATF*, III, p. 482, 498). Actul din anul 1471 aminteşte satul Wegh împreună cu Nezeber, Ach in comitatul Caraş (Pesty, *Krassó*, III, p. 430). A fost localizat în preajma moşiei Vicinic, Pesty, *Krassó,* II/2, p. 282; Csanki, *MH*, II, p. 109;

Milleker, *DKF*, p. 143, lângă Cârnecea, Györffy, *ATF*, III, p. 489.

307 WERBOLCZ. Aşezare dispărută din districtul Ilidia. Actul capitlului din Arad, din anul 1464 menţiona *(possessiones Werbolcz)* alături de Ciclova, Ciuchici, *Marinkolcz, Dichyn* şi *Lugot* între posesiunile nobililor din Vrani (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 77). Donaţia regală confirma de fapt o stăpânire veche. Satul poate fi căutat pe valea pârâului Ciclova unde a fost identificate urme şi vetre de sat (D. Ţeicu, în *Banatica*, 9, 1987, p. 343, la Răcăşdia sub dealul Obana). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 281; Milleker, DKF, p. 142.

308 VOZESTIA. Aşezare dispărută din districtul Sebeş. Actul din anul 1404 emis de Filip de Korog, comitele de Timiş şi Sebeş, confirmă stăpânirea nobililor Ştefan, Farcaş, Ladislau şi Ioan, fii lui Bogdan de Mâtnic, asupra moşiei Libanfalva sau Vozestia (*possesionem regiam Lybanfalva alias Vozestya vocatum in districtu castri Sebesiensis*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 53). Moşia era scoasă astfel de sub jurisdicția cetății Sebeş şi redată în hotarele vechi (antiquis metis) în stăpânirea comună a lui Ştefan, Farcaş, Ladislau, Ioan, alt Ladislau şi Mihail, fiii lui Oprişa de Macova, Ştefan şi Dionisie, fii lui Iuga, Mihail, fiul lui Marcu, Mogoş, fiul lui Dumitru, Pavel şi Şincai, fiii lui Roman (*Ibidem*, p. 54) Nu cunoaştem prin ce mijloace moşia Vozestya a ajuns înainte de 1422 în stăpânirea unor nobili români din Comiat.Capitlul din Arad consfinţeşte retrocedarea moşiei Vozestia (*possesionem Wozestya alio nomine Lybanmezye vocatam in districtu Karan*; Pesty, *op. cit.*, p. 58) de către nobilii Stanciu, fiul lui Baab, Drăgan, fiul lui Manciu, Balotă, Dan, Costea, Stanciu, fiul lui Dan, un alt Stanciu fiul lui Dragotă cu toţii români din Comiat, către Ştefan de Mâtnic şi un alt Ştefan fiul lui Iuga de Vozestia (*Ibidem*, p. 57-58). Actul din 25 iulie 1467 aminteşte satul (*poss. Osethya*) în stăpânirea lui Ladislau Zaic de Mâtnic şi a fraţilor săi (Pesty, *Szörény*, III, p. 80). Aşezarea se poate localiza în spaţiul nord-estic al depresiunii Caransebeş. Pesty, *Szörény*, II, p. 295; Milleker, *DKF*, p. 240-205.

309 ZAGARIAN (com. Sasca Montană-Cărbunari). Moşia Zagarian şi-a avut hotarele cuprinse între culmile munţilor Locva, de la Sasca-Cărbunari şi până în zona Cheilor Nerei. Ioan şi Mihai, fii lui Petru de Zagarian solicită, în decembrie 1366, reîntregirea acestei moşii, cu bucata de pământ trecută în stăpânirea regală (DRH, C, XIII, p. 291). Actul din 7 mai 1367 delimitează hotarele moşiei Zagarian, de moşiile vecine Radima înspre sud şi sud-vest, Potoc şi Chichireg înspre nord

şi nord-est şi moşia Cuieşti la sud-est. Hotarul nordic se întindea de-a lungul văii Nerei de la confluenţa acesteia cu pârâul Bei *(fluvium Nyaragh... cum alia fluvio Byrele vocato, insimul coniunguntur)* şi până la vărsarea pârâului Micoş în Nera (*Ibidem*, p. 357). Apa râului Micaş, care curge de la nord de Moldoviţa şi până la confluenţa cu Nera, la Petrilova, despărţea spre vest moşia Radimna de Zagarian (*Ibidem*, p. 356). Moşia Potoc şi Chichireg (poss. Pathak; *Kakarek*) se aflau în preajma cetăţii Ilidia, amplasată aproape deconfluenţa pârâului Bei cu Nera. Hotarele moşiei acopereau o suprafaţă apreciabilă de circa 50 de km^2. Documentele de cancelarie nu aduc mărturii privind evoluţia acesteia în cursul secolelor XIV-XV. Pesty, *Krassó,* II/2, p. 287-288; Milleker, DKF, p. 144.

310 ZALIN. Aşezare dispărută care se găsea în cursul veacului al XV-lea pe rama de nord-est a Munţilor Almăjului, probabil în apropiere de Iablaniţa. Zalyn a fost menţionat în actele de cancelarie începând cu anul 1402 mereu alături de Iablaniţa. În anul 1428. adunarea generală a nobililor, cnezilor şi altor stări din districtul Mahadia judecă conflictul izbucnit între Dees de Timişel şi fraţii. pe de-o parte, şi cnezii Ştefan, Dobre şi Rayo din Keralmezey, pe de altă parte, pentru moşiile Iablaniţa şi Zalyn (*poss. Iabalchna et Zalyn vocatis in dicto districtu Myhald*; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 59). Disputa a fost rezolvată, dând câştig de cauză familiei din Timişel. Cele două sate Iablaniţa şi Zalyn, în anul 1447, sunt consemnate printre stăpânirile confirmate cu titlu de noua donaţia lui Dees şi Ladislau de Timişel (*Ibidem*, p. 71). Aşezarea a fost localizată de Pesty, *Szörény*, II, p. 490 în regiunea dintre Almăj şi Mehadia; Milleker, *DKF*, p. 259 a propus identificarea aşezării în hotarul satului B.orlovenii Vechi unde se găseşte Valea Selina.

311 ZANISLO Actul de împărţire a domeniului Remetea-Ersig din anul 1389 între nobilii Himfy aminteşte aşezarea *Zanislokenezfalva* cu opt iobagi (Pesty, *Krassó*, III, p. 189). Numele aşezării se regăşte într-un antroponim Stanislav. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 180; Milleker, *DKF*, p. 239; Suciu, *DIT*, II, p. 429.

312 ZARASD. Aşezare dispărută, menţionată documentar în anul 1371. A fost localizată în sudul Banatului, în hotar cu Haram. Györffy, *ATF,* III, p. 495.

313 ZAZEŞTI. Aşezare dispărută, menţionată în documentele din veacul al XV-lea printre moşiile stăpânite de nobilii de Măcicaş. Actul capitlului din Arad din anul 1440 menţiona "possessio Zazesth in districtu de Karansebeş" alături de Măcicaş, Tincova de Jos, Perla,

Dobrogoste, Ruginosu, Toplița, Leordiş, Ciuta şi cele două Secăşuri (Pesty, *Krassó*, III, p. 379). Nobilii din districtul Caransebeş au confirmat în anul 1447 aceleaşi stăpâniri aparținând familiei Măcicaş (*Ibidem*, p. 391). Informațiile sumare din actele de cancelarie nu ne îngăduie o identificare precisă în zona Caransebeşului a acestei aşezări. Pesty, *Krassó*, II/2, p. 292; Milleker, *DKF*, p. 259.

314 ZAYDRUGHAZA. Aşezare dispărută menționată în anul 1323 printre stăpânirile nobilului Pavel, zis Maghiar, castelan din Gymes. Informații documentare din anul 1334 menționează moşia *Zaydrughaza*, alături de *Ermen*. *Ketkunfalva*, Fizeş, Lazlău în aceeaşi stăpânire. La mijlocul secolului al XIV-lea, acesta era deja pustiit. Engel, *TMTT*, p. 121. care-l localizează în vecinătate de Gătaia. Pesty. *Krassó*. II/2. p. 291; Csanki, *MH*, p. 109; Milleker, *DKF*, p. 143; Suciu, *DIT*, II, p. 429; Györffy, *ATF*. III. p. 498.

315 ZĂVOI (com. Zăvoi). Aşezare situată de-a lungul Văii Bistrei pe ruinele unui castru şi aşezării romane Acmonia. Capitlul din Cenad introduce în stăpânirea moşiilor Negoteşti, Zăvoi, Voislava şi Cârciuma în anul 1430, pe Ioan fiul lui Wolkzan, fiul lui Bogdan, Petru, fiul lui Stoian, Lațcu, fiul lui Iuga, şi Novak, fiul lui Neagotă (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 63). Zăvoi, alături de alte moşii româneşti de pe Valea Bistrei, a fost donat în anul 1444, din însăşi dispoziția regelui Vladislav, lui Nicolae de Bizere (*possessiones wolahicales Kusklya*, *Zawoy*. *ultraque Patlak et Zylfa*; *Ibidem*, p. 69). Documentele de cancelarie ulterioare, din cursul veacului al XV-lea, nu mai amintesc moşia Zăvoi între proprietățile nobililor Bizere, Pesty, *Szörény*, II, p. 491-492; Milleker, *DKF*, p. 259.

316 ZEDERIES. Aşezare dispărută menționată în izvoarele scrise din veacul al XV-lea printre stăpânirile nobililor de Mâtnic. În convenția din anul 1467, încheiată între Ştefan, Sandrin şi Lado de Armeniş, moşia Zederies a fost menționată alături de Mâtnic, Măgura, Rădulenț, Cernota, Măru şi un turn de piatră din districtul Caransebeş, între posesiunile aparținătoare nobililor de Mâtnic (Pesty, *Szörény*, III, p. 80). Aflăm dintr-un document ulterior din 1585 că satul se mai numea şi *Zeldebaci* Pesty, *Krassó*, II/2, p. 200-201; C. Feneşan, *DMB*, p. 34 le-a plasat în zona Dragomireşti-Ştiuca. Se poate căuta în această zonă a Văii Timişului de la Sacu spre Zgribeşti.

317 ZENTHKYRAL. Aşezare dispărută (*villa Zenthkyral*) menționată încă la sfârşitul veacului al XIII-lea (Györffy, *op.cit.*, III, p. 495).

Documentele de cancelarie amintesc satul în anii 1433, 1458 (Csanki, *MH*, II, p. 99; Milleker, *DKF*, p. 271, căuta aşezarea în zona Oraviţei; Györffy, ATF, III, p. 495 o identifică în Valea Dunării, la nord de Haram.

318 ZERDAHEL I. Aşezare dispărută menţionată în anul 1330 printre locurile de târg din Caraş (*in foro Zeredahel*; Györffy, *ATF*, III. p. 495). Un document din anul 1354 a fost emis în *villa Zeredahel*. Aşezarea se aflǎ în apropiere de Ciortea, *Bayla* şi *Guluez*, mărturie fiind actul de punere în stăpânire al Caterinei de Guluez şi al fiilor acesteia din anul 1355 (*DRH*, C, X, p. 371-372). Pământurile de arătură de la Zeredahel au întregit seria menţionată mai sus (*Ibidem*, p. 371). Aceste informaţii documentare care pledează pentru identificarea aşezării dispărute Zeredahel în preajma aşezărilor Bayla, Ciortea şi *Guluez*, pe marginea de nord a văii Nerei, în zona Biserica Albă Györffy. *ATF*, III, p. 495 şi harta. Milleker, *DKF*. p. 130 caută aşezarea în valea Nerei. la sud de Zlatiţa Pesty, *Krassó*. II/2. p. 211, lângă Ciortea.

319 ZERDAHEL II. Izvoarele diplomatice de la începutul veacului al XV-lea sugerează localizarea acestei aşezări dispărute la NE de Vârşeţ. Ştefan Himfy de Remetea se plângea, în anul 1411, împotriva locuitorilor şi oaspeţilor din Zeredahel (*cives et hospites de Zeredahel*) care i-au cules roadele de pe moşia sa Bastnisse cu care se învecina. (Pest' *Krassó*, III. p. 268). Emeric, fiul lui Ioan din Zeredahel este menţionat în anii 1424 şi 1425 în conflicte cu nobilii Himfy (*Ibidem*, p. 308, 309). Aceste informaţii documentare ar pleda pentru identificarea aşezării Zeredahel în apropiere de Srediştea Mare. Györffy, *op.cit.*, p. 446, Engel, p. 127 la mijlocul sec. XVI, menţionată sub forma Dolna Siridişte.

320 ZEREP. Aşezare dispărută, menţionată în anul 1335 în Arhidiacandul de Sebeş (*DIR*, C, sec. XIV, III, p. 243). Milleker, *DKF*, p. 259.

321 ZEURIN (com. Gătaia). Aşezare dispărută care se identifică în Câmpia Moraviţei în zona de contact cu ultimele prelungiri spre vest ale dealurilor Doclinului. Apare menţionată într-un document din anul 1323 alături de Bocorondia, Oşiac, *Korolus* (Györffy, *ATF*, III, p. 496). Nobilii Himfy ajung în anul 1353 la o înţelegere în privinţa împărţirii moşiilor Remetea, Agriş, Oşiacu, Bocorondia, Zeurind, Mocyoz şi Harumprede din comitatul Caraş (*DRH*, C, XI, p. 237). Zeurin, ca şi celelalte moşii au fost sub stăpâniri cneziale, încă de la începutul secolului al XIV-lea, dobândite cu forţa de nobilii Himfy. Domlnic de

Guluez, nepot al cnezului Baciu, s-a opus, în anul 1360, în adunarea comitatului Caraş împotriva ocupării abuzive a moşiilor *Zeurin*, Oşiacu, Bocorundia şi jumătate din Agriş de către nobilii Himfy (*DRH*, C, XI, p. 529-530). Procesul pentru aceste moşii se judeca în anii 1363 şi 1364 (*DRH*, C, XII, p. 191, 204). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 229; Csanki, *MH*, II, p. 107; Milleker, *DKF*, p. 132; Suciu, *DIT*, II, p. 453; Györffy, *ATF*, III, p. 496. A fost localizată la nord de Şemlacul Mare unde se afla Câmpul Seret, lângă vârful Şumig.

322 ZILFA. Aşezare dispărută din districtul Caransebeş. Martin din Zilfa a fost pomenit ca martor, în anul 1430, cu ocazia introducerii în stăpânirea moşiilor Zăvoi, Voislava, Valea Bistrei (Pesty, *Oklev.* 62). Actul regelui Vladislav din anul 1444 răsplăteşte pe Nicolae de Bizere şi pe vărul acestuia Ladislau, fiul lui Ioan cu stăpânirea moşiilor Kusklya, Zăvoi, cele două Potocuri şi Zilfa (*possessiones Wolachicales...in districtu Karansebeş*: Pesty, *Oláh kerületek*, p. 69). Ei stăpânesc o pătrime din moşiile amintite sub aceleaşi condiţii şi obligaţii sub care sunt ţinute celelalte moşii româneşti din ţinut (*sub illis condicioniens et serviicis quibus alie possessiones Wolachicale in dicto districto tenetur et possidentur ac sub eiusdem vigoribus quibus similes possessiones Wolochicales per predecesores nostros Reges conferre solite fuere*; *Ibidem*, p. 70). Poate fi localizată la nord de Caransebeş, pe Valea Bistrei, (Pesty, *Szörény*. II, p. 511; C. Feneşan, *DMB*, p. 59).

323 ZLATIŢA (com. Socol). Numele aşezării se leagă, fără îndoială, de extragerea aurului din albia râului Nera. Documentele de cancelarie au consemnat, printre martorii la introducerea în stăpânirea cetăţii Drencova, în anul 1452, a nobililor de Cerna şi a lui Nicolae de Bizere, pe George şi Petru din Zlatiţa (Pesty, *Szörény*, III, p. 65). Informaţiile sumare ale izvoarelor nu îngăduie aprecieri în legătură cu satul Zlatiţa din Valea Nerei. Milleker, *DKF*, p. 144; Engel, *TMTT*, p. 152 în legătură cu satul şi mănăstirea Zlatiţa.

324 ZORLENŢ (com. Zorlenţul Mare). Aşezare situată în Valea Pogănişului. Actul din 8 august 1499 atestă moşia Zorlenţ (poss. Zorilencz) din districtul Comiat în stăpânirea comună a nobililor Nicolae, Ioan Alb, Ioan Dogan şi a lui Filip zis Halgos (Pesty, *Krassó*, III, p. 474-475). În urma morţii lui Filip fără urmaşi pe linie masculină, fiica acestuia, Dorothea, soţie a nobilului Găman de Bizere a intentat proces nobililor Nicolae şi Ioan Alb precum şi lui Ioan Dogan. Ea a

solicitat drepturile care i se cuveneau ca fată din partea posesionară a tatălui ei pe care nu le-a primit la căsătorie. Întreaga zestre şi darurile de nuntă au fost apreciate la suma de 20 florini aur, după dreptul românilor *(iuxta ritum valachie)*. Deoarece pârâţii nu aveau această sumă, fiind săraci, au zălogit, partea lui Filip zis Holgos fiicei acestuia *(titulo pignoris obligassent; Ibidem*, p. 475). Pesty, *Krassó*, II/2, p. 298-299; Milleker, *DKF*, p. 260; V. Achim, în *AnB*, II, 1993, p. 258.

3. REPARTIŢIA ŞI DENSITATEA SATELOR MEDIEVALE BĂNĂŢENE

Peisajul geografic, pentru întreaga perioadă, a jucat un rol determinant în amplasarea şi repartiţia aşezărilor.

Cercetările arheologice de teren coroborate cu informaţiile din izvoarele scrise oferă, pentru spaţiul sud bănăţean, jaloane semnificative în această chestiune. Documentaţia arheologică pentru secolele XIII-XIV, atunci când informaţiile scrise lipsesc ori sunt lacunare, este extrem de importantă. Deosebit de utile pentru cunoaşterea habitatului bănăţean la sfârşitul veacului al XV-lea sunt izvoarele turceşti referitoare la această zonă. Dispunem, pentru veacul al XIII-lea în stadiul actual al cercetării, de situaţia aşezărilor din Valea Dunării şi depresiunea Oraviţa. Vatra satelor de la Gornea, Moldova Veche şi Berzasca ocupau o parte din zona joasă a fluviului, uneori în preajma albiei unui pârâu. Locuinţele din veacul al XIII-lea de la Ilidia şi Vrăniuţ, bunăoară, au fost construite în zona de luncă a pârâurilor Vicinic şi Ciclova.

Marea majoritate a satelor din veacul al XIV-lea s-au aflat în zonele depresionare sau de-a lungul albiei râurilor şi pârâurilor care străbat spaţiul montan al Banatului. Ele se află, de obicei, la altitudini cuprinse între 200-300 m pe cursul inferior şi mijlociu al apelor. Vatra unor aşezări din veacul al XIV-lea de pe valea Bârzavei a fost identificată arheologic la Şoşdea, Gherteniş, Berzovia şi Ramna. Ea ocupa un sector din lunca râului, de obicei, la confluenţa acestuia cu dealurile joase care mărginesc valea Bârzavei spre nord. O situaţie asemănătoare s-a constatat pe cursul inferior al văii Bistrei, la Glimboca şi Obreja, bunăoară, unde s-au identificat vetrele unor

aşezări dispărute (Vărciorova, Ramna, Mihăenţi, etc.). În zona depresiunii intramontane Almăj zonele de habitat medieval, din secolul al XIV-lea, au fost identificate la Bozovici, Moceriş, Şopotul Vechi, pe terasele joase ale Nerei sau pe cursul inferior al afluenţilor acesteia. Documentele de cancelarie certifică un număr apreciabil de aşezări răspândite între culmile dealurilor cu altitudini cuprinse între 300-400 m. Au existat însă, puţine aşezări cu caracter permanent la altitudini de peste 500 m., aflate de obicei în zona platformelor din Munţii Semenic.

Relieful în trepte, sub forma unui amfiteatru cu deschiderea spre vest, a determinat şi o anume structură a habitatului medieval în Banatul de sud. Informaţiile izvoarelor scrise, completate uneori în mod elocvent de arheologia medievală, certifică existenţa aşezărilor şi a unor structuri social-politice româneşti pe cursurile superioare ale râurilor Bârzava. Timiş şi Caraş în cursul veacurilor XIV-XV. Nu dispunem, în momentul actual, de suficiente date pentru a urmări concomitent evoluţia habitatului în zonele înalte, pe văile râurilor, în strânsă conexiune cu vechimea aşezării. Avem indicii clare, cel puţin pentru veacul al XIV-lea, care fac dovada existenţei aşezărilor pe cursurile superioare ale râurilor sau versanţii de vest ai Munţilor Semenic. Regăsim în izvoarele turceşti de la mijlocul secolului al XVI-lea câteva indicii extrem de sugestive privind extinderea zonelor locuite pe văile împădurite de la poalele Munţilor Aninei, la Ilidia şi Ciclova, bunăoară. Debutul acestul fenomen, fără îndoială, că poate fi căutat în veacul al XV-lea. Caracterul tendenţios al reconstituirii habitatului, în care zona de la poalele Semenicului este redată ca un spaţiu nelocuit în lucrarea lui Gy. Györffy este evident şi în contradicţie cu informaţia istorică.

Prezenţa unor moşii şi a unor sate aparţinând cnezilor de Timişel în cursul veacului al XIV-lea şi al XV-lea pe versanţii vestici ai Semenicului, în zona unor platforme de eroziune la altitudini de 600-900 m., dovedeşte o expansiune a habitatului spre zonele înalte.

Aprecierea formei şi mărimii satelor bănăţene începând cu veacul al XIV-lea rămâne încă o chestiune deschisă, la care izvoarele scrise şi arheologia medievală au oferit puţine răspunsuri. Documentele statistice cu privire la numărul caselor dintr-un sat, la populaţie şi economie sătească apar la mijlocul veacului al XVIII-lea ca urmare a intereselor autorităţilor imperiale habsburgice în administrarea Banatului sau din necesităţile bisericii ortodoxe.

Statistica bisericilor din Eparhia Caransebeşului, realizată în ianuarie 1757, oferă date cu privire la numărul caselor şi la situaţia monumentelor de cult din satele zonei montane bănăţene[23]. Informaţii complete se regăsesc în raportul unui funcţionar administrativ din anul 1774. Aceste date pot fi utile pentru reconstituirea de geografie istorică pe care am propus-o doar ca termen de comparaţie privitor la evoluţia habitatului rural bănăţean[24].

Actele de cancelarie din veacul al XIV-lea sunt lacunare atunci când este vorba de mărimea şi structura internă a unui sat. Cu excepţia văii Bârzavei şi a câmpiei Caraşului, zonele intramontane bănăţene sunt complet lipsite de orice informaţie în această privinţă. Aprecierile privind mărimea satelor din culoarul Timiş-Cerna ori de pe valea Bistrei, nu numai în veacul al XIV-lea. ci şi în perioada următoare rămân în domeniul ipotezelor. Arheologia medievală nu a oferit documentaţia necesară în această privinţă. Actul de donaţie a moşiei Biniş, în anul 1351. menţionează doar vatra satului (*locum seu situm ville Belenus*) şi hotarele acestuia[25]. Satul Şoşdea. situat în vecinătate, pe valea Bârzavei, a ajuns după mijlocul secolului al XIV-lea în stăpânirea aceleiaşi familii Hench din Biniş. El avea în anul 1369 un număr de 24 de gospodării dispuse de-a lungul unei uliţe, orientate est-vest[26]. Actele relativ numeroase păstrate din arhiva familiei Himfy oferă informaţii nuanţate despre aşezările ce formau domeniul acesteia în a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi care ocupa o zonă fertilă din lunca Bârzavei şi a Pogănişului. Documentele din 12 august 1389 care consfinţeau împărţirea domeniului Ersig-Remetea, înregistrează un număr de 28 de sate, curţi pustiite şi morile de pe Bârzava şi Pogăniş[27]. Acest act are o importanţă deosebită, informaţiile despre mărimea satelor româneşti şi situaţia demografică a acestora, au fost analizate şi utilizate în mod critic în istoriografia română şi maghiară. Din cele

---

[23] I.D. Suciu, R.Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*. I, Timişoara.1980, p.222. 225. 230

[24] J.J. Ehrler, *op. cit*., p. 58-70; 131-133, 13, 143-144. Districtul Caransebeşului avea 75 din totalul de 76 de localităţi cu populaţie exclusiv românească; districtul Orşova care cuprindea şi Almăjul avea toate cele 41 de aşezări româneşti.

[25] V. Achim, *op. cit*., p. 53.

[26] *DRH*. C. XIII. p. 581-582.

[27] Pesty, Krassó. III. p. 185 şi urm.; Doc.Val., p. 362; I. Moga, *Les roumains de Transylvanie au Moyen Age*. Sibiu. 1944. p. 108-110.

28 de sate menţionate, se specifică numărul familiilor iobăgeşti la 22 din acestea. Ersigul avea trei mori pe Pogăniş, o curte pustiită şi un număr de aproape 40 de familii iobăgeşti, la Izgar au fost menţionate 16 familii de iobagi şi patru curţi abandonate, iar lângă Valea Vermeşului, 26 de familii iobăgeşti. Printre aşezările cu peste douăzeci de familii aservite a fost menţionat satul cneazului Nicolae şi satul cneazului Brebu. Un grup de opt aşezări aveau sub zece familii aservite menţionate în hotarul lor. În cadrul acestui *Arkikumfalva* avea doar o familie.

Se remarcă numărul important de sate cnezlale care aveau peste zece gospodării, unele având peste douăzeci de gospodării. Localizarea lor în cadrul geografic al domeniului Ersig nu este uşor de realizat în absenţa unor martori în toponimia zonei. Ele au gravitat în jurul centrelor importante ale domeniului din Valea Pogănişului care au fost cele două aşezări Ersig şi Izgar. Documentul nu oferă date despre aşezările importante din valea Bârzavei cum au fost Remetea, Ramna sau Galonea. Acţiunile de deposedare a cnezilor românilor din valea Caraşului şi procesele care au avut loc în a doua jumătate a veacului al XIV-lea fac referire uneori la mărimea satelor din zonă. Ioan Pecenegu castelanul cetăţii *Ersomlou* a deposedat cu forţa, în anul 1357, pe cnezii Farcaş, Grigore şi Nicolae, fii lui Zokul de moşia lor din Valea Secăşului. El a consimţit să le ofere în schimbul acestei moşii o sesie unde să poată ridica cincizeci de gospodării (*unam sesionem terre... ubi quinguaginta mansiones fieri possent*[28]). Actele procesului pentru moşia Valea din anul 1373 menţionează câteva din aşezările de pe hotar şi întinderea lor. Aflăm astfel că satul cnezului Ştefan avea doar patru gospodării (*villam_seu possessionem Stephani kenesi ubi quator essent mansiones*), cnezatul Guden de aceeaşi mărime (*una possessionem et keneziatum Guden in quo quinque rustici residerent*) iar satele Foktalan şi Berlişte cu opt-nouă curţi. Hotărnicirea însăşi a moşiei Valea din anul 1378 consemna o sută opt iobagi, o biserică, o parte din zid şi o parte din lemn[29].

Datele sumare cunoscute din actele de cancelarie pentru câteva din satele de pe valea Bârzavei şi Caraşului la sfârşitul veacului al XIV-lea nu îngăduie încheieri cu caracter general sau estimări cu privire

---

[28] DRH, C, XI, p. 288.
[29] Pesty, *Krassó*, III, p. 135-136.

la satele din spaţiul montan al Banatului. Documentaţia arheologică cu privire la aşezări, în măsura în care se bazează pe o cercetare exhaustivă, va putea sprijini şi completa Informaţiile actelor de cancelarie.

4. SITUAŢIA DEMOGRAFICĂ A AŞEZĂRILOR BĂNĂŢENE ÎN SECOLELE XIV-XV

Reconstituirea structurilor demografice a satelor bănăţene presupune un grad de risc şi aproximaţie având în vedere sursele istorice referitoare la această chestiune. Izvoarele demografice propriu-zise apar odată cu veacul al XVIII-lea, când au fost redactate conscripţiile fiscale şi confesionale[30]. Studiul întocmit de J. J. Ehrler, înalt funcţionar al Administraţiei imperiale a Banatului, în anul 1774, menţiona numărul populaţiei structura socială şi etnică la momentul respectiv în unităţi administrative[31]. Informaţiile demografice din acest raport pot constitui un reper în aprecierea evoluţiei demografice a Banatului pentru circa trei secole. Dispunem însă, pentru zona cercetată, de conscripţiile turceşti din anul 1579 în care este specificat pentru unele aşezări şi numărul locuitorilor. Existau la momentul respectiv o concentrare de populaţie în centrele districtuale de la Deta[32] (2380 de locuitori). la Bocşa (1050 locuitori) şi Caraşova Mare (1350 locuitori). Aşezările rurale din bazinul Pogănişului şi Bârzavei aveau între 100 şi 200 de locuitori. Existau sate, pe cursurile superioare ale râurilor, Domanul bunăoară, cu 50 de oameni, Ţerova şi Caraşova Mică cu 95 şi chiar un sat ca Duleu cu doar 15 locuitori[33]. Datele din izvoarele otomane pot fi luate ca bază de calcul pentru evaluarea demografică a aşezărilor din veacul al XV-lea din această zonă. Numărul mediu de locuitori obţinut pentru o aşezare ar fi de circa 180, ceea ce ar însemna 40 de familii pentru un sat. Cifrele obţinute pentru

---

[30] S. Bolovan, I. Bolovan, în *RT*, I, 1, 1991, p. 103.

[31] J.J. Ehrler, *op. cit.*, p. 143-144.

[32] T. Halasi-Kun, în *The Effects of Islamic and Judish-Christian The East Europeen Pattern* World. Ed. By A. Ascher,T. Halasi-Kun and B.K. Kiraly, Brooklyn, N.Y., 1979, p. 115-116.

[33] T. Halasi-Kun, în *AO*. X. 1985. p. 105-132.

aşezările din zona montană a Banatului în veacul al XV-lea se află sub media de 320 de locuitori propusă pentru aşezările din a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi prima jumătate a veacului al XV-lea în Transilvania[34]. Este evidentă o pondere mai mare a numărului de locuitori în aşezările aflate spre zona de câmpie a văilor.

Încercarea de evaluare a situaţiei demografice a aşezărilor bănăţene din veacul al XIV-lea are de surmontat obstacolul datorat surselor istorice, care dealtminteri se întâlneşte şi pentru aşezările din spaţiile învecinate ale Banatului.

Demersul în această chestiune îşi are suportul documentar în cele câteva referinţe din actele de cancelarie ale veacului al XIV-lea privind mărimea unor sate din zonă. Satul Şoşdea, din Valea Bârzavei, avea în anul 1369 un număr de 24 de gospodării. Cunoaştem din aceeaşi zonă a Banatului situaţia aşezărilor de pe domeniul Ersig din anul 1389. Din cele 28 de sate se menţionează la 22 din acestea numărul iobagilor, al sesiilor iobăgeşti şi al curţilor abandonate[35]. În valea Pogănişului, la Iersig sunt menţionate în jur de 40 de gospodării iobăgeşti, la Izgar 42. Aşezarea dispărută *Kechafalva* avea în momentul împărţirii domeniului un număr de 43 de gospodării. Satele cneazului Brebu şi Mayanfalva din valea Bârzavei aveau câte 24 de familii iobăgeşti. Existau însă, aproape un sfert din numărul celor menţionate care aveau sub zece gospodării iobăgeşti. Satul cnezului Halmag avea doar două gospodării, Kunfalu, consemnat cu o gospodărie.

Actul final al procesului pentru moşia Valea din anul 1378 aduce informaţii despre mărimea unor sate cneziale din vecinătatea acestuia. Ele sunt relevante pentru reconstituirea dinamicii habitatului în spaţiul sudic al Banatului, în valea Caraşului. Apare menţionat cnezatul Guden cu cinci familii de ţărani, de sub ascultarea cetăţii Caraş, satul cneazului Pavel cu cinci ţărani, aparţinător cetăţii Ilidia, satul cnezului Ştefan cu patru gospodării. Moşia lui Ştefan de Zeker cuprindea satele Berlişte cu opt gospodării şi pământul Foktalan cu nouă gospodării. Moşia Valea a fost inventariată cu o biserică şi 8 familii iobăgeşti.

Datele despre aşezările bănăţene consemnate în actele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea au fost utilizate în mod diferit

---

[34] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 371.

[35] Pesty, *Krassó*, III, p. 185 şi urm.; Doc. Val., p. 362; I. Moga, *op. cit.*, p. 109.

pentru evaluarea numărului de locuitori care le populau. Acceptând un indice familial ca fiind în jurul valorii de 4,5 se obţine pentru satele cneziale din jurul moşiei Valea un număr de 30-40 de suflete, iar pentru moşia Valea circa 500 de locuitori. Utilizând aceeaşi procedură pentru satele din valea Bârzavei se obţin pentru aşezările de la Izgar, Ersig şi Kechafalva un număr de peste 200 de locuitori. Aşezările de lângă Bârzava satul cnezului Brebu şi Mayanfalva, Borziluc aveau o populaţie în jur de 100 de locuitori, în timp ce altele aveau un număr cuprins între 60 şi 80 de oameni. Grupul aşezărilor mici în jur de opt aveau doar 20-30 de locuitorl, câteva chiar sub această cifră. Coroborând cifrele obţinute pentru aşezările din Valea Bârzavei şi Caraşului, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea satele din această zonă a Banatului aveau o medie de circa 21 de gospodării. Aprecierile propuse pentru aceleaşi zone, plecând de la premisa unor familii, mari de circa 12-13 persoane au condus la valori demografice, pentru veaul al XIV-lea care depăşesc chiar numărul locuitorilor consemnat cert în a doua jumătate a veacului al XVI-lea[36].

Estimările demografice propuse pentru aşezările bănăţene din secolul XIV se circumscriu valorilor stabilite pentru aşezări contemporane din zona învecinată a Haţegului sau alte spaţii montane ale Transilvaniei sau Regatului Maghiar[37]. Pe măsură ce documentaţia arheologică se va completa cu informaţii precise referitoare la habitatul din secolele XIV-XV reconstituirile demografice vor fi mai nuanţate şi mai exacte.

---

[36] St. Pascu, *op. cit.*, II, p. 349, 353, 356-357 ajunge la valori de 650 de oameni la Ersig, 570 de locuitori la Izgar, 1450 de locuitori în satul Valea la 1378, 320 de locuitori în anul 1369 la Şoşdea .

[37] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 135, a apreciat media de 20 de familii pentru un sat haţegan în veacul al XIV-lea; K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*, 1958, p. 46 o medie de 24 de familii pentru un sat din sec. XIV; I. Szabó, *A falurendszer kialakulása Magyarországon* (X-XV század), Budapesta, 1966, p. 191 ponderea o deţineau satele cu un număr de până la 10 gospodării.

5. SITUAŢIA ETNICĂ A AŞEZĂRILOR

Problema situației etnice a aşezărilor, într-o conexiune directă cu vechimea şi numele acestora se regăseşte constant în abordările istoriografice pe această temă[38]. Concepţiile istorice şi metoda de lucru au fost, uneori, subordonate unor idei preconcepute despre prezența românilor în acest spaţiu. Migrarea populaţiei româneşti şi întemeierea aşezărilor acesteia în spaţiul montan al Banatului din veacul al XIV-lea se regăsesc în istoriografia maghiară, de la Pesty Frigyes şi până în recentele reconstituiri de geografie istorică datorate lui György Györffy[39]. Izvoarele onomastice, cuprinzând toponimia şi antroponimia, alături de cele diplomatice au rol de primă importanță pentru acest segment din geografia istorică medievală a Banatului. Lista parohiilor catolice din Arhidiaconatul de Caraş şi Sebeş din anii 1333-1335 cuprinde un număr de 13 şi respectiv 10 localităţi[40]. În interioriul spaţiului Banatului de sud se pot identifica parohiile catolice de la Vârşeț. Ilidia, în Arhidiaconatul Caraşului şi cele de la Sebeş, Lugoj şi Caraşova din Arhidiaconatul de Sebeş. Cele mai multe se aflau dispuse de-a lungul zonei de câmpie care mărginesc dealurile vestice de la Şemlacul Mare, Denta şi până la Vârşeț. Documentele de cancelarie din veacul al XIV-lea menţionează prezența unor comunităţi de "hospites" în aşezări sau târguri aflate pe hotarul sudic al Câmpiei Caraşului sau în lunca Timişului (Ciatar, Zeredahel, Caran şi Semlac).

Districtele bănăţene se prezintă ca un grup omogen de aşezări

---

[38] S. Dragomir in *AIIN*, III, 1926, p. 281; V. Motogna, în *Banatul de altădată*, I, 1944, p. 314-315; Şt. Manciulea, în *Banatul de altădată*, p. 334; I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 68-69.

[39] Pesty, *Krassó*, I, p. 109, Gy. Györffy, *op. cit.*, p. 473.L. Makkai, în *Histoire de la Transilvanie*, Budapesta, 1992, p.181 şi urm., vorbeşte încă de " patria nobilă " a românilor ca şi despre infiltrarea şi colonizarea lor în spaţiul carpatic odată cu veacul al XIV-lea. El reia vechi clişee istoriografice întâlnite şi în volumul Documenta Valachorum, p. XVI, bunăoară, vorbind despre consecinţele demografice catastrofale asupra populaţiei maghiare din Banatul de Severin în urma marii invazii mongole. Urmarea acestei depopulări în zona dunăreană a Banatului a avut loc, conform scenariului propus, o puternică imigrare românească. I. Moga, Les roumains de Transylvanie au Moyen Age, Sibiu, 1944, p. 43 şi urm., a adus argumente pertinente împotriva acestei imagini a situaţiei etnice din spaţiul carpatic în secolele XIII-XIV.

[40] *DIR*, C. veac XIV, III, p. 229, 233-235, 244; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 281; V. Motogna, *op. cit.* p. 315.

româneşti. Cazul satului Biniş, din districtul Cuieşti, care a fost donat unei famllii de micl nobili maghiari, în anul 1349, reprezintă o excepţie şi acesta nu a modificat raportul etnic din zonă. Alăturând informaţiile din izvoare referitoare la aşezările sud-bănăţene în veacul al XIV-lea se poate aprecia că un procent de 12% ar reprezenta aşezări străine.

Acest procent foarte mare de aşezări străine mediului românesc se explică doar văzând amplasarea acestora în fâşia de câmpie care înconjoară spaţiul montan al Banatului. Majoritatea acestora se identifică în spaţiul vestic al câmpiei, deci într-o zonă mult lărgită a Banatului montan. Aşezările din interiorul spaţiului montan în aceeaşi perioadă relevă un alt tablou etnic, în care ponderea satelor româneşti depăşeşte 95%. Odată cu veacul al XV-lea harta etnografică a Banatului de sud a suferit unele modificări care au schimbat raporturile etno-teritoriale. Cuceririle turceşti de pe linia Dunării în cursul veacului al XV-lea au determinat un aflux de populaţie slavă de la sudul Dunării spre Banat şi sudul Ungariei. S-a apreciat în istoriografie că de la sfârşitul veacului al XIV-lea şi până la sfârşitul veacului următor au existat cinci etape distincte de emigrare a populaţiei sârbe[41]. Regii maghiari Sigismund de Luxemburg şi Matei Corvin au încurajat aceste mişcări de populaţie în cadrul regatului. Domeniul cetăţii Ersumlio (Vârşeţ) a fost donat de Sigismund de Luxemburg despotului sârb George Brancovici. Izvoarele istorice turceşti relevă la mijlocul secolului al XVI-lea prezenţa populaţiei sârbeşti la Deta, în zona câmpiei Moraviţei[42]. În masa compactă de sate româneşti dintre Caraş şi Bârzava se află enclava slavă a Caraşovenilor, care cuprinde şapte aşezări[43]. Această populaţie catolică, care se distinge prin religie de trunchiul ortodox slav de la sudul Dunării, a fost considerată multă vreme ca fiind de origine bulgară[44]. Studiile de dialectologie al graiului caraşovenilor au evidenţiat originea şi legăturile acestuia cu graiurile sârbo-croate dln Serbia. Aşezarea lor în zona depresiunii Lupac şi a Văii Caraşului s-a făcut probabil în cursul veacului al XV-lea[45]. Aspectul

---

[41] Şt. Manciulea, *op. cit.*, p. 336-338; I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 69.

[42] T. Halasi-Kun, in *The Effects of Islamic and Judish-Christian Worls*... p. 116 şi urm.

[43] Satele craşoveneşti sunt: Caraşova, Lupac, Nermet, Clocotici, Rafnic, Vodnic şi Iabalcea

[44] Şt. Manciulea, *op. cit.*, p. 340.

[45] E. Petrovici, *Graiul Craşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Bucureşti, 1935, p. 221-224.

etno-demografic al Banatului montan în veacul al XV-lea nu a cunoscut modificări sensibile prin stabilirea acestui grup de sate sârbeşti. Spaţiul celor opt districte privilegiate, din această perioadă, a cuprins o zonă unitară de aşezări româneşti. Documentele scrise din veacul al XV-lea care atestă districtele româneşti din Clisura Dunării confirmă existenţa unei lumi româneşti care a evoluat în strânsă legătură cu zonele cu care se învecina.

6. NUME DE AŞEZĂRI

Aşa cum ne-au parvenit prin izvoarele diplomatice maghiare din secolele XIV-XV şi prin cele otomane din secolul al XVI-lea ridică o serie de întrebări legate de originea şi creatorii acestor nume de raporturile etno-teritoriale din zona Banatului de sud. Informaţiile oferite de cercetarea toponimiei minore a zonei montane constituie o sursă fundamentală pentru acest aspect al reconstituirilor de geografie istorică medievală. Un număr apreciabil, de circa 60 de sate au avut un nume care provenea dintr-un antroponim. Multe din numele cunoscute au fost consemnate în a doua jumătate a veacului al XIV-lea pe domeniul Ersig Remetea, ca sate cneziale. Câteva aşezări, din aceeaşi perioadă, menţionate cu numele cnezului se cunosc în valea Caraşului, în preajma moşiei Valea. Informaţiile documentare sunt lacunare, adeseori satele au fost menţionate o singură dată, pentru a îngădui stabilirea unor conexiuni între vechimea aşezărilor şi "întemeietorul", al căror nume îl poartă. S-a apreciat că cele 22 de sate cneziale de pe domeniul Remetea au fost întemeiate de cnezii al căror nume se regăseşte în urmele satului. Această apreciere nu poate fi susţinută la nivelul întregului spaţiului sud-bănăţean pentru o identificare a toponimelor provenind din onomastice cu "întemeietorul" aşezării. Această chestiune, dealtminteri a suscitat în literatura istorică şi sociologică o serie de obiecţii[46].

Studiile lingvistice şi de toponime au relevat pentru Banat, pe de-o parte, multe nume topice care provin din nume de persoană şi în

---

[46] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 142; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 231, 237.

acelaşi timp o stratificare cronologică a acestora. O parte a numelor topice îşi au originea în perioada anterioară veacului al X-lea în epoca convieţuirii româno-slave, altele din Valea Almăjului, bunăoară conservă o influenţă a graiurilor sârbeşti din veacul al XV-lea[47].

Actele de cancelarie au consemnat în secolele XIV-XV peste cincisprezece aşezări amplasate în valea care avea un nume comun cu râul în preajma căruia se aflau. Satul Borzua, consemnat în anul 1459 în stăpânirea cnezilor de la Ţerova, se afla pe cursul superior al Bârzavei. Un document din anul 1397 menţiona o aşezare Pogăniş în valea Pogânişului. Alte aşezări se aflau pe pârâuri sau afluenţii unor râuri sud-bănăţene: precum cele trei Vârciorova şi Ramna consemnate la sfârşitul veacului al XV-lea pe valea Bistrei, Teregova, Timişel, Bizere, Bolvaşniţa. Există fără îndoială un raport de interdependenţă între vechimea satelor, numele acestora şi hidronimul în preajma căruia şi-au avut vatra, care fac obiectul cercetărilor lingvistice[48].

Documentele medievale bănăţene relevă aspecte ale unui fenomen întâlnit şi în habitatul transilvănean: aşezări cu acelaşi nume sau altele care au avut două nume diferite folosite în acelaşi timp. Avem în vedere, în cazul aşezărilor cu acelaşi nume cele trei sate Igrici, consemnate la 1427, sau cele trei Turcu (*poss. Haramturcu*) existente în jurul anului 1346 lângă cetatea regală de la Vârşeţ. În districtul Mehadia erau menţionate în anul 1436 trei sate Bolvaşniţa. Apariţia unor sate noi prin desprinderea de vatra unui sat a determinat modificări parţiale în denumirea aşezărilor prin adăugarea unor sufixe de felul: *Mare, Mic, Sus, Jos* sau *Mijlociu*. A fost identificată această transformare în cazul aşezărilor Vârciorova, Ramna, de pe valea Bistrei, Caraşova, Halimba şi Ramna.

Inventarierea aşezărilor din secolele XIII-XV care au avut două nume în acelaşi timp relevă un număr relativ redus de cazuri. Avem în evidenţă situaţii de felul: Glimboca-Novăceşti, Gârlişte-Rudăria, Bocorondia-Diakolch, Valea Bistrei- Negoteşti, Valea-Potoc. Aceste situaţii se întâlnesc în toate zonele Banatului de sud[49].

---

[47] E. Petrovici, *SDT*, p. 138-139, 141; I. Pătruţ, *Studii de limbă românească*, Cluj, 1974 şi urm.

[48] N. Drăgan, *op. cit.*, p. 240, 243-25; E. Petrovici, op. cit., p. 287-290 susţine numele aşezărilor (Bolvaşniţa, Petroşniţa, Iardoşiţa) a stat la baza formării hidronimelor din apropierea acestora.

[49] Datele pentru fiecare caz se regăsesc în registrul aşezărilor.

7. ÎNTEMEIEREA AŞEZĂRILOR. PROBLEMA SATELOR PUSTIITE

Stabilirea momentului întemeierii unui sat medieval este o chestiune importantă într-o cercetare de geografie istorică. Actele de cancelarie, principala sursă istorică scrisă, pentru aşezările din veacurile XIV-XV, nu aduc informaţii privind cronologia acestora şi condiţiile întemeierii lor, căci în bună măsură vechimea aşezărilor depăşeşte cu mult momentul consemnării lor oficiale. O cercetare arheologică exhaustivă a vetrei unui sat şi a necropolelor contemporane oferă elemente pentru stabilirea cel puţin a unei cronologii relative a satului respectiv. Cercetările arheologice în spaţiul Banatului de sud au adus informaţii de primă importanţă pentru cunoaşterea habitatului medieval. Aşezările din Clisura Dunării au intrat în sfera relaţiilor juridice feudale abia în veacul al XV-lea. Satul Gornea, care făcea parte din districtul Liubcova este consemnat abia în anul 1554 în conscripţiile turceşti[50]. Documentaţia arheologică evidenţa însă la Gornea o aşezare importantă, încă din veacul al XII-lea, ajunsă în secolele XIII-XIV, poate chiar centrul districtului Liubcova. O situaţia similară s-a documentat arheologic pentru aşezarea de la Moldova Veche. Coroborarea informaţiilor din izvoarele scrise cu cele oferite de arheologia medievală oferă şansa stabilirii cât mai apropiate a momentului apariţiei unui sat.

Departajarea vechimii satelor după momentul consemnării lor documentare este relativă. Caracterul formal al acestei metode şi erorile de apreciere pe care le poate genera au fost discutate în analiza habitatului medieval din Ţara Haţegului[51]. O sinteză statistică a datelor referitoare la momentul atestării aşezărilor relevă următoarele date: până la mijlocul veacului al XIV-lea au fost consemnate un număr de 64 de aşezări iar în a doua parte a intervalului un număr de 90 de aşezări. În cursul veacului al XV-lea documentele semnalează un număr de 74 de aşezări până la 1450 şi încă 39 până la sfârşitul veacului. Au fost consemnate documentar în secolele XIV-XV un număr de 267 de aşezări. La acestea se adaugă încă patru aşezări cunoscute de la sfârşitul secolului al XIII-lea. Arheologia medievală a identificat

---

[50] Engel, P, *op. cit.*, p. 86.

[51] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 139.

vetrele sau necropolele a încă 12 aşezări din secolele XIII-XIV. Majoritatea absolută a satelor consemnate în prima jumătate a veacului al XIV-lea sau la sfârşitul secolului al XIII-lea se află situate la baza amfiteatrului montan al Banatului în zona de întâlnire a câmpiei cu dealurile vestice. Acest fapt confirmă odată în plus că momentul atestării documentare a fost determinat de pătrunderea în zonă a relaţiilor feudale şi juridice impuse de autoritatea regală.

Urmărirea dinamicii habitatului bănăţean, prin departajarea aşezărilor din secolele XIII-XIV de cele apărute în secolul al XV-lea, în stadiul actual al documentaţiei istorice şi arheologice, se impune făcută cu precauţie. Interpretarea unilaterală, fără controlul datelor arheologice a informaţiei documentare, poate să creeze, aşa cum s-a încercat pentru alte zone transilvănene, impresia deformată a unei "explozii demografice" în veacul al XIV-lea. Datele de care dispunem, prezentate în situaţia demografică a aşezărilor bănăţene în secolele XIV-XV, nu îngăduie o departajare a acestora pe criteriul mărimii şi importanţei unui sat.

S-a propus, pentru o situaţie asemănătoare din Haţeg, un criteriu geografic, al amploarei aşezărilor, pentru stabilirea unei cronologii relative între aşezări. S-a plecat de la premisa că satele "vechi" au ocupat iniţial zonele joase de luncă şi câmpie care a oferit resurse bogate pentru aşezare, iar în etape ulterioare au fost ocupate de satele mai "noi" zonele de văi înalte, dealuri şi chiar zonele montane. Defrişarea pădurilor în secolele (X-XIII) este un fenomen general admis în istoriografia europeană. S-au exprimat însă şi obiecţiuni asupra acestei scheme de evoluţie a habitatului care presupune un indice demografic mereu în creştere şi un cadru economic şi social neschimbat pe durata mai multor secole. Se impune de aceea o judecată diferenţiată pentru fiecare zonă geografică.

Apariţia unor aşezări în a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi în cursul veacului următor însoţite de apelativele "sus", "jos" sau "mari", "mici" dovedeşte apariţia unor aşezări "noi" faţă de o aşezare iniţială mai "veche". Astfel de sate au fost menţionate în documente în zonele de la poalele vestice ale Munţilor Semenic în a doua jumătate a veacului al XV-lea. În aceeaşi perioadă a veacului al XV-lea sunt consemnate sate ca Vârciorova de jos, mijloc şi Vârciorova de sus înşiruite din lunca Bistrei spre pantele Munţilor Poiana Ruscă. Prezenţa unor aşezări pe văi colaterale înguste şi împădurite, la sfârşitul veacului al XV-lea în zona Dealurilor Oraviţei sau Clisurii este

susţinută de informaţiile din izvoarele turceşti[52].

În cadrul aceloraşi zone de habitat medieval din Banat s-a manifestat în aceeaşi perioadă fenomenul depopulării şi abandonării unei aşezări. Acest fenomen s-a întâlnit în mod obişnuit în evul mediu european şi nu a ocolit nici mediul feudal din Transilvania şi Banat. S-au evocat în istoriografie între cauzele frecvente care au generat pustiirea satelor, factorii de criză economică, conflicte locale, deposedările abuzive şi calamităţile naturale[53]. Documentele de la mijlocul veacului al XIV-lea au surprins manifestările acestui proces în spaţiul de sud al Banatului. Scrisoarea de înţelegere între nobilii Himfy din perioada 1377-1378 pentru împărţirea domeniului menţiona satul pustiit Bratoca[54]. Situaţia unor aşezări mici cu 2-3 familii aservite de pe acelaşi domeniu o ilustrează actul din 12 august 1389. Existau în aceeaşi vreme în jurul unor aşezări importante ca Izgarul, patru gospodării abandonate, lângă Ersig o gospodărie. Districtul românesc Cuieşti, situat în zona Munceilor Dognecei, se afla în anul 1389 depopulat şi a ajuns sub controlul nobililor Himfy (*districtum de Kwesd habitatoribus destitutum*). Plângerea cnezilor de pe domeniul Remetea din anul 1376 constituie un document extrem de sugestiv pentru condiţia satelor cneziale de pe un mare domeniu[55]. Dealtminteri, în această zonă a Bârzavei se înregistrează un coeficient de părăsire extrem de ridicat. Abuzurile slujbaşilor de pe marele domeniu feudal Remetea, conflictele locale permanente cu castelanii cetăţii Cuieşti, aflată în vecinătate, au obligat oamenii împreună cu cnezii să-şi părăsească satele. Aşezarea Golonia de pe malul Bârzavei care se afla pe hotar era "în mare pătimire din pricina castelanului care este Chuchuest. Oamenii care sunt în Golonia vor să plece de tot[56]. Cnezii din Remetea se plâng şi ei împotriva judelui de pe domeniu care a luat dări abuzive" şi pentru asta vor paisprezece oameni să plece şi doisprezece oameni vor muri de foame[57]". Analiza statistică a numărului de sate atestate pe domeniul Remetea-Ersig la sfârşitul

---

[52] Engel, P, *op. cit.*, p. 23; satul Baca apărut la nord de Ilidia, sub poalele Munţilor Aninei, Botuşu în aceeaşi zonă.

[53] G. Duby, *Homme et structure du Moyen Age*, Paris, 1973, p. 321-322; A. Habostiak, *op. cit.*, p. 227-237; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, p. 120-123.

[54] Doc. Val., p. 222 "*villa Bratoca que nunc desolata est*".

[55] M. Holban, in *SMIM*, II, 1957, p. 410-417.

[56] *Ibidem*, p 409.

[57] *Ibidem*, p. 410

veacului al XIV-lea faţă de cele menţionate în aceeaşi zonă de izvoarele turceşti la mijlocul veacului al XVI-lea relevă un coeficient de părăsire foarte mare. Dintr-un număr circa 50 de sate menţionate în cadrul domeniului Himfy în a doua jumătate a veacului al XVI-lea au supravieţuit până la mijlocul secolului al XVI-lea doar două aşezări: Ramna şi Ersigul, ceea ce echivalează cu un coeficient de părăsire de 98%. Analiza habitatului pe cursul superior al Bârzavei, în cadrul districtului Bârzava, pentru acelaşi segment cronologic relevă o cu totul altă situaţie. Un număr de şapte aşezări din cele zece cunoscute au supravieţuit până după conscripţiile otomane, ceea ce înseamnă, un coeficient de 30%. Cifrele obţinute pentru districtul Mehadia din extermitatea sud-estică a zonei montane relevă un coeficient de părăsire de circa 60%. S-a avansat în istoriografie, pentru comitatul Caraş un procent de 73%, în acelaşi timp pentru aşezările din Transilvania coeficientul de părăsire a fost stabilit la 34%[58]. Analiza datelor cunoscute pentru aşezările din Banatul de sud a oferit o cifră apropiată însă Transilvaniei (36%).

Documentaţia scrisă şi arheologică de care dispunem oferă date inegale privind apariţia şi pustiirea satelor medievale în microzonele spaţiului montan al Banatului. Aşezările din Clisura Dunării ori din Almăj au intr..t în fascicolul de lumină al actelor de cancelarie odată cu veacul al XV-lea. Vechimea acestor comunităţi, care şi-au desfăşurat viaţa în forme de organizare socială şi juridice proprii coboară două-trei secole înaintea atestării scrise. Se constată pentru zonele în care informaţia scrisă este completată de documentaţia arheologică o stabilitate şi o continuitate de locuire în zona vetrei satului medieval în secolele XIII-XV. Necropola satului Cuptoare, din depresiunea Mehadica din secolele XIII-XV ilustrează, credem, sugestiv acest aspect al habitatului medieval bănăţean. Elementele de habitat rural din secolul XII-XIII surprinse arheologic la Gornea oferă repere pentru înţelegerea fenomenelor legate de amplasarea şi dispunerea gospodăriilor în cadrul unui sat medieval românesc. O cercetare arheologică de amploare a habitatului din secolele X-XIV este singura în măsură să ofere informaţiile necesare pentru geografia istorică a spaţiului montan al Banatului şi în egală măsură să poată surprinde elementele de legătură cu situaţia habitatului anterioară acestei epoci.

---

[58] Şt. Pascu, *op. cit.*, II, p. 128, 131-132.

Actele de cancelarie din secolele XIV-XV au fixat în spaţiul Transilvaniei şi Banatului etapa finală de constituire a satului medieval[59]. Această etapă a fost precedată de existenţa şi evoluţia unor sate mai vechi dispersate în aceste zone.

---

[59] I. Moga, *op. cit.*, p. 108-112; R. Popa, op. cit., p. 117.

VIII. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A TERITORIULUI. INSTITUȚII MEDIEVALE

1. COMITATUL CARAŞ

Organizarea administrativă a teritoriului montan sud bănățean a fost abordată în istoriografie în contextul istoric creat în Banat, la începutul veacului al XI-lea, după înfrângerea voievodului Ahtum şi impunerea unei noi ordini religioase şi administrative. S-a opinat că, organizarea în spaţiul dintre Dunăre şi Mureş a episcopiei de Cenad a fost legată nemijlocit de organizarea în acelaşi teritoriu a unui mare comitat divizat ulterior în unități mai mici[1]. Informaţiile lacunare din sursele istorice scrise referitoare la această chestiune au determinat susţinerea în istoriografie a unor opinii diverse cu privire la momentul apariției şi organizării comitatului Caraş. O supoziţie mai veche, reluată recent de Gy. Györffy, fără argumente, avansa ideea organizării comitatului Caraş, ca un ţinut de hotar, imediat după 1008 de către regele Ştefan[2]. Având ca reper anul 1177 când a fost atestată cetatea Caraş (*villa Emelka Carasuensis castri*) s-a căutat momentul organizării comitatului la începutul său în a doua jumătate a secolului al XII-lea[3]. Nu a lipsit nici opinia după care acesta a fost organizat abia după anul 1241, după momentul marii invazii mongole[4]. Datele consemnate în izvoarele scrise nu pot susţine, după opinia noastră,

---

[1] Kristó Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapesta, 1988, p. 459-461.

[2] Szenklaray J. *Krassó vármegye őshajdana*. p. 107; Gy. Györffy, *op.cit.*, III, p. 471 şi urm.

[3] Pesty, *Krassó*, I. p. 87-88; Kristó Gy., *op.cit.*, p. 467.

[4] Kristó Gy. *op.cit.* p.467.

organizarea comitatului într-o perioadă anterioară mijlocului secolului al XII-lea.

Informaţiile din veacul al XIII-lea oferă puţine repere pentru delimitarea hotarelor comitatului Caraş în spaţiul sud bănăţean şi reconstituirea istoriei politico-administrative a acestei structuri teritoriale. Cel dintâi comite cunoscut, Weith, apare menţionat în anul 1200, ulterior fiind consemnaţi comiţii de Caraş, Grigore fiul lui Toma în anul 1255 şi Anselm în anul 1277[5] Satul Voila aparţinând cetăţii Caraş a fost amintit în anul 1234 şi 1247 *"Woyla iuxta Danubium... a castro de Crassou exemptam"* şi satul Pinar în anul 1241[6]. Organizarea administrativă a teritoriului în veacul al XIII-lea s-a făcut concomitent cu impunerea unor structuri organizatorice proprii bisericii catolice. Arhidiaconatul de Caraş, subordonat Episcopiei din Cenad, era organizat deja în anul 1285[7].

Hotarele comitatului Caraş la sfârşitul veacului al XIII-lea pot fi mai mult bănuite, actele de cancelarie oferind puţine repere. Reconstituirea acestora s-a făcut pe temeiul informaţiilor despre parohiile catolice consemnate în lista de strângere a dijmelor dintre anii 1333-1335[8]. Cele 13 parohii din Arhidiaconatul de Caraş se localizează în zona de câmpie de-a lungul dealurilor vestice din valea Bârzavei până între dealurile Vârşeţului şi cele ale Oraviţei. Parohiile identificate la Denta, Sângeorge şi Şemlac, jalonează hotarul nordic de-a lungul văii Bârzavei, iar spre sud, la confluenţa Caraşului şi Nerei cu Dunărea se află Haram. Comitatul Keve (Cuvin) se învecina printr-o zonă de câmpie, spre vest cu Caraşul[9]. Noua structură administrativă creată de regatul arpadian se delimitează între aceste puţine repere, cu o formă alungită, pe direcţia nord-sud între valea Bârzavei şi culoarul Dunării, ocupând deci în bună parte Câmpia Moraviţei şi Caraşului.

Hotarul estic cobora de-a lungul Munţilor Semenic şi Almăj până în zona Sviniţa, la intrarea Dunării în defileul Porţilor de Fier. Includerea Depresiunii Caransebeş şi a culoarului Bistrel, argumentându-se că Arhidiaconatul de Sebeş se află în cuprinsul

---

[5] Györffy, *op.cit.*, III, p. 488.
[6] DIR, C, veac XI, XII, XIII, I, p. 240.
[7] DIR, C, veac XIII, II, p.270.
[8] Kristó Gy., *op.cit.*, p. 469-470.
[9] Györffy, *op.cit.*, p.308 şi urm., cu privire la comitatul Keve.

comitatului Caraş nu are susţinere documentară[10]. Aşezările de pe cursurile superioare ale Bârzavei, Caraşului şi Nerei delimltau de-a lungul zonei montane hotarul estic. El ocupa un spaţiu delimitat natural, de Bârzava în nord, Dunărea la sud, şi extremitatea vestică a Munţilor Banatului până în zona de câmpie. Spaţiul montan din estul şi sud-estul Banatului, care asigura accesul spre valea Dunării şi mai departe spre Balcani prln culoarul Timiş-Cerna, a intrat în sfera de control a Regatului Maghiar la începutul deceniului al IV-lea al secolului al XIII-lea, după organizarea Banatului de Severin.

Centrul acestui ţinut se afla iniţial în zona dintre vărsarea Caraşului şi a Nerei în Dunăre la Haram. Cetatea Caraşului amintită în *Cronica Notarului Anonim (castrum Haram),* care se identifică în hotarul localităţii Banatska Palanka, a rămas în afara sferei de cercetare a arheologiei medievale. Ea îşi avea importanţa strategică deoarece se afla la un vad al Dunării şi în acelaşi timp de-a lungul importantei artere de comunicaţie spre Peninsula Balcanică. Drumul care lega Bulgaria de Câmpia Panonică era un drum imperial roman prin Niš-Belgrad, iar la nordul Dunării, prin Câmpia Caraşului, ocolind dealurile vestice spre Şemlac şi Timişoara. Împăratul bizantin Ioan Comnenul a trecut Dunărea pe la Haram în anul 1128, ocupând cetatea. Armatele bizantine, trimise în anul 1162 de împăratul Manuel Comnenul, au folosit acelaşi drum, prin Haram[11] Aici se afla, la sfârşitul veacului al XIII-lea, sediul Arhidiaconatului de Caraş, menţionat într-un act din anul 1285[12]. Rolul cetăţii din Haram a fost evident în cadrul politicii dunărene, de expansiune a Ungariei spre sudul Peninsulei Balcanice în veacul al XIII-lea. Castelanii cetăţii, menţionaţi în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, aveau şi atribuţia de vicecomite al comitatului de Caraş[13]. Cetăţile de la Ilidia, Vârşeţ şi izvoarele Caraşului au fost construite de regalitate, la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea în cadrul unui program de implantare a noilor structuri administrative în mediul românesc din zona deluroasă a Caraşului.

Aşezarea de la Şemlacul Mare (*Mezeusumlow*), situată în zona

---

[10] Kristó Gy., *op.cit.*, p.470 susţine fără temei formarea arhidiaconatului de Sebeş pe teritoriul comitatului Caraş într-o zonă montană populată târziu de români.

[11] Györffy, *op.cit.*, III, p.487.

[12] *DIR*. C. veac XI, XII, XIII, I, p 270.

[13] *DRH*, C. XII, p. 70; *DRH*. C, XIII, p.15; Doc.Val., p. 171, 260.

de câmpie a Văii Bârzavei, ajunsă în secolul al XIV-lea la rangul de târg, a fost centrul de întrunire a adunărilor nobiliare ale comitatului Caraş. Aici s-a desfăşurat adunările din anii 1347, 1364 şi 1370[14]. Forul nobiliar a hotărât în adunarea din anul 1366 ca un număr de 12 asesori juraţi să aducă la îndeplinire o decizie în legătură cu judecarea unui găzduitor de hoţi[15]. Adunarea din mai 1370, condusă de palatinul Ungariei, ducele de Oppeln a adoptat măsuri extrem de severe împotriva iobagilor fugiţi de pe moşii[16].

S-a susţinut uneori în istoriografie existenţa unui comitat Sumplio tocmai în jurul aşezărilor de la *Mezeusumlow* şi *Erdsumlow*. În documentele procesului pentru moşia Valea din anul 1378 se face referire la un act din anul 1277 care menţiona aşezările Valea şi Kereszeg *(poss. Voia et Kereszeg in comitatu Sumplio)*[17]. Comitele de Caraş poartă în documentele din anii 1319 şi 1326 şi titlul de comite de Sumlow. Având ca suport documentar aceste menţiuni s-a susţinut existenţa unui comitat Sumlow aflat în vecinătatea comitatului Caraş[18]. Această unitate administrativă ar fi ocupat zona de câmpie cuprinsă între Şemlacul Mare şi Valea şi cetatea Ersumlow de la Vârşeţ. Cele două aşezări, de la Vârşeţ şi Şemlac se află pe traseul căii de legătură spre Balcani, în jurul căreia s-a organizat comitatul Caraş. El ocupa încă de la constituire un spaţiu geografic bine determinat natural între bazinul Caraşului şi Bârzavei. Atestată din veacul al XII-lea, aşezarea de la Mezeusumlow de pe Bârzava ajunsă în secolul al XIV-lea târg[19] (*civitas*) a jucat încă din veacul al XIII-lea, foarte probabil, rostul centrului administrativ al comitatului Caraş. Acest fapt explică şi numirea uneori a acestui spaţiu atât cu numele de Caraş, cât şi Sumplio[20].

Un alt comitat dispărut a fost delimitat în jurul cetăţii Haram de

---

[14] Györffy, *op.cit.*, III, p. 493 "*congregacionem generalem ... prope civitatem Mezensumlio*": DRH, C, XIII, p. 770-771; DRH, C, XII, p. 311.

[15] DRH, C, XIII, p. 43.

[16] DRH, C, XIII, p. 722.

[17] Pesty, *Krassó*, III, p. 4.

[18] Pesty, *Krassó*, I, p. 88, nu acceptă ideea acestui comitat; Kristó Gy., op.cit., 468, aprecia că *Sumlov* reprezintă un alt nume al comitatului Caraş. Această schimbare de nume s-a produs în secolul al XIII-lea; St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 181-119, a preluat ideea existenţei unui comitat *Sumlio*.

[19] Györffy, *op.cit.*, p. 493.

[20] *Ibidem*, p. 493.

la Dunăre[21]. Documentele din veacul al XV-lea menţionează aşezări care făceau parte din districtul românesc Haram, doar în acest sens poate fi acceptată ideea "comitatului" dispărut Haram.

Banatul de Severin

Analiza structurilor socio-politice din zona estică a Banatului, la începutul mileniului al II-lea, nu poate evita chestiunea Banatului de Severin şi aspectele legate de cronologia, hotarele şi antecedentele creării acestei structuri administrative. Ceea ce caracterizează spaţlul bănăţean în zona sud-estică este dominarea masivă a Munţilor Banatului şi a prelungirilor vestice ale Carpaţilor Meridionali. Depresiunile tectonice mari, Timiş şi Cerna, au constituit culoare de legătură între bazinul Dunării şi câmpia din nordul Banatului. Reconstituirea stărilor etno-demografice şi a structurilor socio-politice, din acest spaţiu montan de peste 3000 km^2, în secolele X-XII are mai mult un caracter ipotetic având în vedere tăcerea izvoarelor scrise. Cercetările arheologice din depresiunea Caransebeş şi Mehadica n-au oferit dovezi ale prezenţei maghiare în secolele X-XII. Foarte probabil că această zonă de culoar montan a rămas până în veacul al XIII-lea în afara sferei de influenţă şi dominaţie a regatului arpadian maghiar[22].

Reconstituirea etapelor intrării acestei zone în sfera de control efectiv a regalităţii maghiare şi impunerea unor structuri administrative specifice au constituit o preocupare de durată a istoriografiei. Încă de la sfârşitul veacului trecut, Pesty Fr. a realizat o geografie istorică a Banatului de Severin având ca suport izvoarele scrise. Acelaşi istoriograf a abordat istoria Banatului de Severin şi a districtelor româneşti în secolele XIV-XV. O serie de chestiuni legate de premisele apariţiei sale şi evoluţia sa istorică au fost reluate în diverse studii. Istoria Banatului de Severin în secolul al XIII-lea continuă să fie analizată pe baza informaţiilor oferite de izvoarele scrise, arheologia medievală aducând, deocamdată puţine contribuţii[23]. Caracterul lacunar al izvoarelor din veacul al XIII-lea, referitor la această chestiune, a făcut ca anumite aspecte legate de apariţia banatului,

---

[21] St. Pascu, *op.cit.*, IV, p. 118-119
[22] R. Popa, in *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 354.
[23] V. Achim, in *RI*, 5, 3-4, 1994, p. 233.

întinderea sa în această etapă, să conducă la reconstituiri diverse în istoriografie sau să fie judecate prin prisma unor realităţi diferlte din secolul XIV-XV.

Banul Severinului apare menţionat ca martor, alături de demnitari ai regatului maghiar în jurământul din august 1233 de la Bereg[24]. Importanţa acestei mărturii a fost unanim acceptată, rezerve exprimându-se doar asupra duratei şi evoluţiei instituţiei la mijlocul veacului al XIII-lea. Documentele menţionează existenţa unor bani de Severin în anii 1240 şi 1243[25]. S-a admis că Banatul de Severin a fost creat cândva în perioada august 1232-1233, data primei sale menţiuni documentare[26]. El a fost organizat ca un ţinut de margine al regatului, cu rosturi militare şi administrative clar circumscrise politicii maghiare în zona Dunării de jos apusene. Informaţiile sumare şi lacunare ale izvoarelor scrise au determinat formarea unei imagini diferite despre această structură instituţională arpadiană văzută de M. Holban "mai degrabă înjghebarea unei organizări clientelare depinzând de cooperarea elementelor locale"[27]. Ea vedea în acelaşi context momentul transformării Banatului de Severin într-o realitate concretă, abia în anul 1260, şi atunci însă pentru o perioadă de două decenii. Argumentele esenţiale pentru propunerea momentului de organizare în anul 1260 au fost susţinute de numărul redus al documentelor şi pe tăcerea acestora în anumite perioade. O reluare recentă a cercetării istorice de V. Achim releva caracterul nefondat al acestei argumentaţii[28].

Premisele creerii Banatului de Severin trebuiesc văzute în contextul politicii promovate de regalitatea maghiară la Dunărea de jos la sfârşitul veacului al XII-lea şi începutul veacului al XIII-lea. Poziţia strategică deosebită a Dunării de jos prin legăturile naturale care le deschidea spre Peninsula Balcanică au reprezentat o atracţie permanentă în tendinţele de cucerire ale regilor unguri. Dispariţia de la frontiera dunăreană la sfârşitul secolului al XII-lea a Imperiului

---

[24] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 126; vezi şi observaţiile critice la M. Holban, *op.cit.*, p. 55.

[25] M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-maghiare*, p. 69.

[26] Pesty, *Szörény*, I, p.13 şi urm.; D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, 1968, p. 52-53; I. Nistor, in *AARMSI*. III, 27, 1945, p. 11, V. Achim, *op.cit.*, p 236.

[27] M. Holban, *op.cit.*, p. 69.

[28] V. Achim, *op.cit.*, p. 236-237.

bizantin a determinat o amplificare a tendinţelor de cucerire spre sud şi sud-est ale Regatului maghiar. Dealtminteri, extremitatea vestică a sectorului Dunării de jos de la Belgrad-Branicevo-Niš a fost cucerit de regele Bela al III-lea în anii 1183[29].

Pe sectorul nord dunărean, la vestul zonei montane, a fost organizat la finele veacului al XII-lea comitatul Caraş, iar la cealaltă extremitate a Dunării de jos apusene a fost organizat la începutul veacului al XIII-lea Banatul de Severin. El se afla, astfel într-o zonă importantă a frontierei cu Imperiul vlaho bulgar al Asăneştilor. Odată cu luarea sub control a zonei montane de est a Banatului şi organizrea Banatului de Severin se realiza o cale de legătură între Ungaria şi Peninsula Balcanică, prin Câmpia Banatului, Caransebeş, Orşova, Severin apoi Vidin cu mult mai scurtă decât cea balcanică[30]. Intervenţiile armate maghiare începând cu cea consemnată între anii 1211-1213 au avut ca scop controlul Vidinului în tot cursul veacului al XIII-lea. Segmentul bănăţean al Dunării de jos a căpătat odată cu veacul al XIII-lea o importanţă strategică deosebită în cadrul politicii balcanice a Ungariei. Construcţia unor fortificaţii în veacul al XIII-lea de la Pescari, Sviniţa şi Turnu Severin ilustrează luarea sub controlul efectiv al regalităţii maghiare a întregului sector nord dunărean al fluviului.

Delimitarea hotarelor Banatului de Severin în veacul al XIII-lea, în condiţiile puţinelor repere oferite de izvoarele scrise a suscitat opinii divergente în istoriografie[31]. Graniţa de nord a formaţiunii, în măsura în care a fost ferm trasată se afla undeva în spaţiul montan din răsăritul Banatului. Din cauza documentaţiei lacunare nu există un consens asupra traseului iniţial al acestuia. Se apreciază, de obicei, că întreaga zonă montană din estul Banatului a intrat în componenţa Banatului de Severin[32]. Cercetările arheologice din Caransebeş ori din culoarul Timiş-Cerna nu oferă, în stadiul actual, elemente concludente în

---

[29] Gy. Moravcsik, in *Studia Bizantina*, Budapesta, 1967, p. 314-316; S. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 1993, p. 37.

[30] R. Popa, *op.cit.*, p. 357; V. Achim, *op.cit.*, p. 238-240.

[31] Pesty, *Szörény*, I, 1877, p. 7-8; D. Onciul, *op.cit.*, I, p. 624, cu hotare extrem de vaste din Haţeg, estul Banatului şi o parte din Oltenia; II, p. 56-57, a revenit asupra întinderii acestei formaţiuni doar în zona sud-estică a Banatului şi Mehedinţi; I. Nistor, *op.cit.*, p. 10-11; R. Popa, *op.cit.*, p. 357; V. Achim, *op.cit.*, p. 239.

[32] R. Popa, *op.cit.*, p. 357, cu analiza opiniilor pe această temă.

această privință. Controlul efectiv al drumului spre Dunăre şi mai departe spre Bulgaria prin culoarul Timiş-Cerna a impus, fără doar şi poate, integrarea întregii zone în sistemul instituțional al noii provincii de graniță create în prima jumătate a veacului al XIII-lea.

Un aspect extrem de discutat al acestei chestiuni instituționale l-a constituit situația din perioada premergătoare organizării Banatului de Severin. S-a avut în vedere, pe de-o parte, originea instituției băniei şi, în acelaşi timp, s-a căutat identificarea unei formațiuni anterioare[33]. S-au confruntat ipoteze în favoarea cărora au fost aduse argumente diverse, privind situația teritoriului estic al Banatului şi al Olteniei în perioada anterioară momentului 1233. Spațiul Dunării de jos, până în zona Porților de Fier, a fost văzut ca o prelungire spre răsărit a stăpânirii cumane, de la care a fost preluat de unguri[34]. Aceeaşi zonă a fost considerată însă ca o extensiune la nordul Dunării a Imperiului vlaho-bulgar al Asăneştilor[35]. Şt. Pascu a sugerat prezența unei structuri socio-politice româneşti, existente în zona peste care s-a suprapus Banatul de Severin[36]. Sursele istorice aduc extrem de puține mărturii cu privire la istoria zonei Dunării de jos apusene după prăbuşirea controlului bizantin la sfârşitul veacului al XII-lea şi crearea în deceniul al treilea al veacului al XIII-lea a Banatului de Severin. A existat fără îndoială o dispută între Țaratul Asăneştilor şi Regatul maghiar pentru controlul zonei. Mărturii istorice indirecte pledează pentru apartenența zonei dunărene la Imperiul vlaho-bulgar la începutul veacului al XIII-lea. Este dificil de precizat până unde s-a extins spre nord zona montană bănățeană, controlul sau influența Imperiului Asăneştilor. Nu poate fi tăgăduită iarăşi existența în zonă a unor formațiuni româneşti, aşa cum le consemnează diploma din anul 1247, aflate în sfera de confluență politică şi religioasă ale statului sud-dunărean. Raporturile religioase foarte strânse ale spațiului bănățean cu teritoriile de la sudul Dunării pledează şi pentru o influență politică în aceeaşi direcție. Având drept suport istoric toponimul Craina, din spațiul sud-estic al Banatului montan, Viorel Achim aduce

[33] V. Achim, *op.cit.*, p. 240-241.

[34] I. Ferenț, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj. 1931, p. 59-60; I. Nistor, *op.cit.*, p. 11

[35] D. Onciul, *op.cit.*, I, p. 625, II, p. 54-55; L. Tăutu, in *Buna Vestire*. 1, 1966, p. 1; idem in *Mélanges Eugène Tisserant*. III, 2. 1964, p. 379.

[36] St. Pascu, în *Istoria României*, II, 1962, p. 113; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 146-147; P. Binder *in StRI*, 21, 4, 1968, p. 635.

Fig.116. Harta Comitatului Caraş (după G. Györffi).

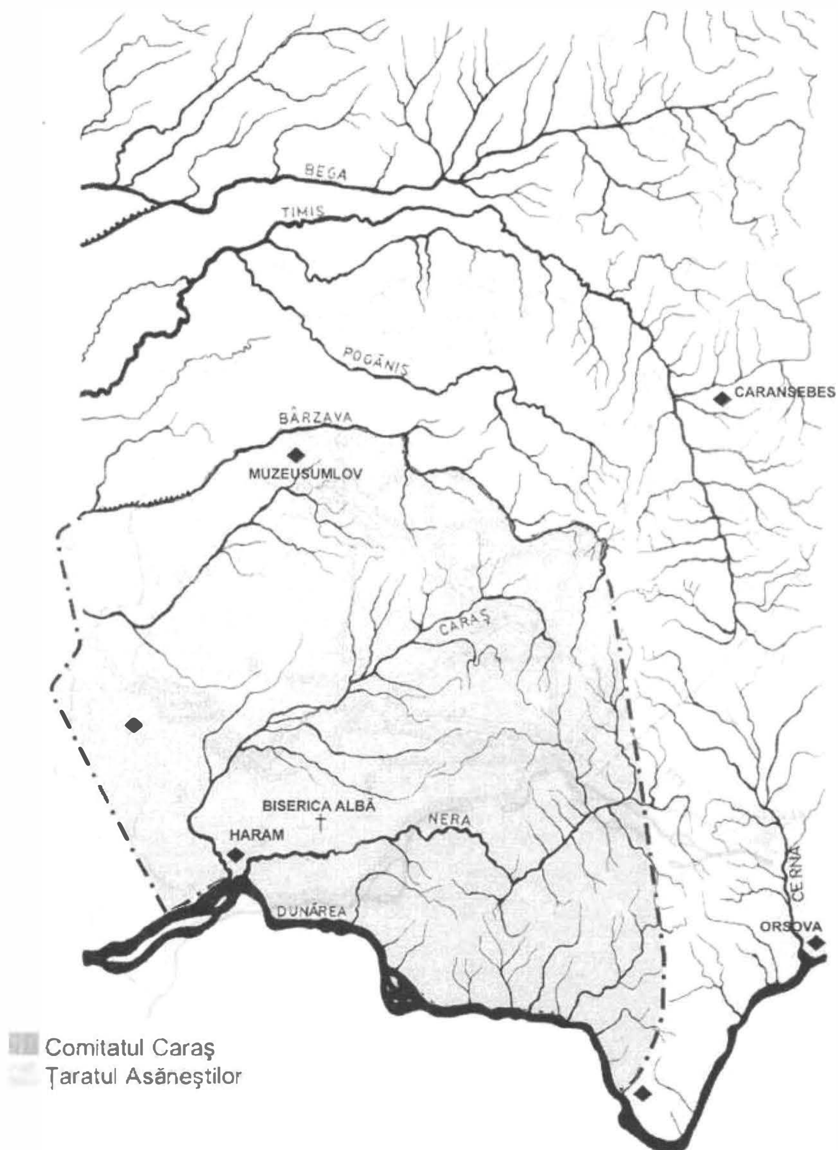

Fig.117. Banatul Montan la sfârşitul secolului al XII-începutul secolului al XIII.

argumente pentru existenţa unei formaţiuni medievale aflate sub controlul Imperiului vlaho-bulgar, la sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea.

Ţinutul Craina, cu cele 12 aşezări ocupă, în fapt, zona depresiunii Mehadica care controla accesul spre nordul Banatului, atât prin depresiunea Almăjului, cât şi prin cea a Caransebeşului[37]. Crearea Banatului de Severin la începutul veacului al XIII-lea a avut fără îndoială un impact asupra structurilor politice româneşti care evoluau în cadrul unor zone geografice delimitate natural. Două au fost direcţiile de acţiune care s-a exercitat asupra societăţii româneşti: pe de-o parte autonomiile locale au fost integrate în noul cadru statal al regatului maghiar iar pe de altă parte efortul de subordonare politică a fost însoţit de o tendinţă evidentă de asimilare confesională a populaţiei ortodoxe româneşti. Evoluţia autonomiilor locale bănăţene şi a stărilor confesionale se poate urmări în perioada secolelor XIV-XV când izvoarele istorice oferă informaţii.

2. AUTONOMII LOCALE. DISTRICTELE MEDIEVALE BĂNĂŢENE

Izvoarele istorice de la începutul veacului al XIV-lea surprind, pentru spaţiul montan al Banatului, forme proprii de organizare şi manifestare a elementului românesc. Districtele bănăţene în măsura în care sunt reflectate în documentele din secolele XIV-XV, au fost manifestări ale unei autonomii locale în cadrul sistemului feudale apusean al Regatului Maghiar[38]. Problema districtelor medievale a fost o preocupare de lungă durată a istoriografiei multiculturale din Banat. Tema se regăseşte în scrierile pozitiviste maghiare de la sfârşitul veacului trecut şi până în perioada actuală, fiind abordată cu mijloace de lucru, concepţii şi din perspective istorice diferite. Pesty Frigyes a

---

[37] V. Achim, în *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 190-205; I. Bălan, *Numiri de localităţi*, Caransebeş, 1898, p. 56-59.

[38] N. Iorga, *Istoria românilor. Ctitorii*. III, Bucureşti, 1993, p. 164-165, remarcând aceste autonomii locale străvechi, a văzut în ele afirmarea unei vitalităţi româneşti.

atras atenţia asupra districtelor româneşti într-un studiu apărut în anul 1876[39]. Datorăm aceluiaşi istoric editarea în bună măsură a izvoarelor istorice referitoare istoria acestei instituţil medievale româneşti.

Istoriografia bănăţeană, în cadrul cercetărilor de istorie locală,s-a preocupat în perioada interbelică de problematica districtelor medievale, constituind un subiect predilect în cercetările istorice ale Institutului Social Banat-Crişana din Timişoara. Se remarcă în această privință studiile lui Victor Motogna şi Nicolae Tomiciu[40]. Baza de date a fost îmbogăţită prin investigaţii recente datorate cercetărilor întreprinse de Costin Feneşan şi Viorel Achim, care au abordat, în acelaşi timp, cu noi instrumente de lucru, şi cu o metodă modernă, problematica autonomiilor medievale româneşti din Banat[41].

Districtul Almăjului s-a constituit pe cursul superior al râului Nera, într-o zonă geografică delimitată natural. Depresiunea Bozovici sau Almăjul cum mai este cunoscută, are aspectul unei depresiuni intramontane tipice înconjurată de culmile Munţilor Semenic şi Aninei spre nord şi nord-est în timp ce Munții Almăjului o despart de culoarul dunărean. Râul Nera străbate ca un ax longitudinal, pe o distanţă de circa 30 km. spațiul depresionar. Căile naturale de comunicație spre sud-vest cu depresiunea Oraviţa şi nord-est peste Craina Bănăţeană cu Valea Dunării asigurau accesul în Depresiunea Almăj. Drumul medieval, menţionat în actul din anul 1367 străbătea Almăjul transversal urmând un vechi traseu roman[42]. El străbătea zona minieră Sasca, unde se identifică moşia *Zagarian*, ocolind Cheile Nerei, coborând în depresiunea Almăj la Şopotul Nou, prin hotarul aşezărilor *Kuesd* şi *Almaş*. Au existat însă şi căi de legătură peste Munţii Almăjului cu Depresiunea Liubcova din Valea Dunării.

Districtul Almăj a fost consemnat în izvoarele scrise doar în cursul veacului al XV-lea. Actele de cancelarie menţionează apartenenţa unor moşii şi sate ale districtului Almăj sau participarea unor juraţi la adunările comune ale districtelor bănăţene. Scrisoarea din 21 august 1430 prin care *Nicolaus de Radawitz*, comandantul

---

[39] Pesty, Fr, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 3-49.

[40] V. Motogna, in *Banatul de altădată*, p. 3-18; 565-570; N. Tomiciu, in RISBC, 10, 1942,p. 595 şi urm.; G. Cotoşman in RISBC, 13, 1944, p. 367-389.

[41] C. Feneşan, in *Banatica*, 5, 1979, p. 266-272; V. Achim, in *Banatica*, 12, 2, 1993, p. 47-57; idem in *AnB*, 2, 1993, p. 245-258.

[42] DRH, C, XIII, p. 359"un drum lat ce trece peste râul Nera".

cavalerilor teutoni se plânge regelui împotriva nobililor şi cnezilor din Almăj, poate constitui cea dintâi mărturie despre organizarea districtului Almăj[43]. La adunarea comună a celor şapte districte bănăţene din anul 1452, districtul Almăj a fost reprezentat de Ioan de Sălişte *(Johannes de Sylisthe)*. Blasiu de Gârlişte *(Blasiu de Gerlestha)* şi de Ioan fiul lui Dragomir *(Johannes filius Dragamer)*[44]. De reţinut că actul din 22 ianuarie 1452 menţiona districtul cu termenul de " *pertinencis Halmas* "[45]. Iacob Gârlişteanu stăpânea moşiile Rudăria, Gârlişte, Prilipeţ, Arnegu, Marginea, Sălişte şi Prodaria situate în zona sudică a depresiunii. Scrisoarea regală din anul 1484 confirmă această stăpânire din vechime a moşiilor şi satelor din districtul Almăj *(omnia in districtu de Halmas)*[46]. Două documente din anii 1550 şi 1555, cu referiri la stăpâniri mai vechi au menţionat aşezările Prigor, Lăpuşnic, Bozovici şi mai multe predii din jurul Bozoviciului, situate în cadrul aceluiaşi district[47]. Documentele scrise din secolele XIV-XV oferă puţine informaţii despre aşezările din hotarele districtului, iar arheologia medievală a făcut paşi nesemnificativi în această privinţă. Aspectul lacunar al documentaţiei nu îngăduie închegarea unei imagini clare despre evoluţia habitatului în secolele XIV-XV în districtul Almaj. Cele 14 aşezări cunoscute din izvoarele scrise şi arheologice se înşiruie de-a lungul Nerei, din zona Şopotului Nou şi până la Prigor[48]. Hotarele districtului s-au înscris astfel în conturul geografic al depresiunii. Nu avem elemente de comparaţie în izvoarele medievale cu privire la extensiunea şi ocuparea spaţiului montan din jurul depresiunii. Deşi a fost sugerată existenţa unei cetăţi regale la Dalboşeţ, pe Dealul Grădişte[49], cercetarea arheologică nu a confirmat existenţa acesteia.

Cu excepţia actului din anul 1452 care menţiona pe cei trei juraţi din Almăj ce au participat la adunarea reunită a districtelor,

---

[43] Pesty, *Szörény*, III, p. 24.

[44] *Ibidem*, p. 62-63.

[45] *Ibidem*, p. 63.

[46] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 82, 84; C. Feneşan, DMB, p. 46-47.

[47] Pesty, *Szörény*, III, p. 261-262; 271-275.

[48] Pesty Fr, *Oláh kerületek*, p. 12-13; St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, 1989, p. 50.

[49] Th. Trâpcea, in *StIB*, I, 1970, p. 55; St. Pascu, *op.cit.*, p. 50, acceptă ipoteza despre existenţa unei cetăţi a Almăjului la Dalboşeţ; Engel, *op. cit.*, p. 324 presupune o localizare a cetăţii Almăj în zona Şopotu Vechi.

izvoarele scrise, păstrate, nu aduc informaţii privitoare la adunările din district. Cnezii şi nobilii din districtul Almăj aflaţi în conflict cu Emeric Himfy, într-o unitate de nezdruncinat au refuzat, în anul 1430, judecata banului de Severin - Nicolae Radewitz. Această solldarizare românească ilustrează o acţiune a unei instituţii româneşti în cadrul autonomiei locale de care se bucura[50]. În aceeaşi perioadă, în actele ordinului cavalerilor teutoni au fost recenzate în districtul Almăj 293 de cnezate. În cadrul feudalităţii româneşti din zonă, se detaşează familia Gârliştenilor ce-şi avea centrul stăpânirilor pe Valea Rudăriei. Ceea ce cunoaştem însă despre nobilii Gârlişteni în veacul al XV-lea, despre rolul lor în cadrul feudalităţii româneşti din Banat, este extrem de puţin. Se remarcă, alături de aceştia, existenţa unor familii nobiliare româneşti la Moceriş, Bănia şi Bozovici.

Districtul de la Izvoarele Bârzavei ocupa o parte din bazinul de pe cursul superior al râului Bârzava. Aspectul zonei este dominat de prezenţa Munţilor Semenic care ocupă, în cadrul bazinului hidrografic, circa 14 km^2. Relieful zonei este structurat în trepte care coboară de la înălţimile platourilor montane până în zona cu aspect colinar situată la vest de Reşiţa. De la izvoare şi până la zona de contact cu Munceii Dognecei, Bârzava străbate pe o lungime de circa 50 de km aproape toate formele de relief. Râul are o vale adâncă şi îngustă doar în aval de Reşiţa până spre Moniom valea se lărgeşte şi prezintă o luncă mai largă de 400-600 m.

Existenţa districtului în acest segment al spaţiului montan bănăţean a fost consemnată documentar în anul 1370 când este atestat în cadrul său *satul lui Petru*[51]. Deşi nu face o precizare anume, satul Doman, menţionat în acelaşi context, era cu siguranţă parte din cadrul districtului de la Izvoarele Bârzavei. Situaţia habitatului este reflectată într-o măsură mai bună în actele de cancelarie ale veacului al XV-lea. Informaţiile despre aşezări îngăduie, dealtminteri, şi o reconstituire a întinderii districtului în această perioadă. Documentele de la începutul veacului al XV-lea, actul din anul 1411 referitor la moşia Râul Alb, bunăoară, relevă o stăpânire a văii superioare a Bârzavei de către cnezii din Ţerova[52]. Arheologia medievală a făcut dovada existenţei reşedinţei feudale a ţerovenilor încă din prima jumătate a

---

[50] Pesty, *Szörény*, III, p. 24; I. A. Pop, *op.cit.*, p. 129.
[51] DRH, C, XIII, p. 770 "*villa Petri fili Balk in pertinencibus Borzafeu*".
[52] D. Ţeicu, in *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 59 şi urm.

veacului al XIV-lea, coborând implicit şi existenţa stăpânirilor exercitate încă din această perioadă. Alături de cele şase sate ale cnezilor din Ţerova, izvoarele scrise din veacul al XV-lea amintesc aşezările de la Câlnic, *Mailat*, *Maicho*, Târnova, Bratova, Vasiova şi Baciu, deci un număr de 13 sate[53].

Districtul de la izvoarele Bârzavei cuprindea o zonă delimitată din hotarul actualelor aşezări: Văliug, Târnova, Bratova, Ţerova, Câlnic, Moniom şi Doman. El ocupa o suprafaţă de circa 300 km² de-a lungul cursului Bârzavei. Limita estică a districtului se afla pe platourile Semenicului, în zona Văliug, în timp ce hotarul vestic se poate identifica la vest de Moniom. Depresiunea Ezeriş mărginea spre nord-vest districtul Bârzava. Delimitarea hotarului sudic, care-l despărţea de districtul Caraşului, printre culmile joase ale Munţilor Aninei se face cu aproximaţie având în vedere informaţiile lacunare[54]. Aprecierile despre extinderea hotarelor vestice până în zona de câmpie a văii Bârzavei nu au un temei documentar şi au fost preluate ca atare în istoriografie fără o verificare a izvoarelor[55].

Documentele veacurilor XIV-XV pun în evidenţă un habitat omogen românesc iar din punct de vedere al stărilor sociale relevă stăpânirile cneziale. Disputele patrimoniale din anii 1418 şi 1433 dintre Filip ş' Petru, fii lui Iuga, împreună cu Mailat Dragomer, fratele lor şi alţi şaisprezece cnezi, pentru cnezatele moşiilor Mailoth Maicho au ajuns să fie judecate în faţa adunării districtului. Cnezii din Ţerova şi-au constituit pe cursul superior al râului Bârzava un cnezat de vale, care cuprindea la mijlocul secolului al XV-lea un număr de şase sate. Actul de confirmare a stăpânirii satului *Vale* şi a celor două Ţerove din 25 mai 1448 preciza că ei au stăpânit şi până atunci aceste moşii în baza dreptului cnezial. Satul Baciu, aflat pe un afluent al Bârzavei şi menţionat în anul 1433 era, de asemenea, o stăpânire cnezială. Raporturile lumii româneşti din district cu autoritatea regală erau reglementate prin intermediul castelanului cetăţii regale a Bârzavei. Iacob de Abel, castelanul din anul 1418 se afla în conducerea unui for de judecată al cnezilor din districtul Bârzava şi Caraş. Aceeaşi

---

[53] Pesty Fr. *Oláh kerületek*, p. 49, consideră doar un număr de 9 aşezări; Turchány T, *op.cit.* I, p. 246, aprecia doar opt aşezări în cuprinsul districtului.

[54] C. Feneşan, *op.cit.*, p. 295 şi urm.; documentul din 25 mai 1448 preciza că domeniul cnezilor din Ţerova se învecina cu cetatea Caraşului.

[55] R. Vuia, in AnB, II, 3, 1929, p 28-29; M. Bizerea, C. Rudeanu, *op.cit.*, p. 10; St. Pascu, *op.cit.*, IV, p. 49.

instanţă de judecată cnezială a rejudecat procesul pentru moşia Mailat Maicho în anul 1433 sub conducerea castelanului Petru de Kerestez[56]. Adunările cneziale, constituite în foruri de judecată au hotărât asupra unor cauze locale la care au participat cnezii din zonă. Ele funcţionau în virtutea unei tradiţii arhaice pe care zona de la poalele Semenicului şi-a conser-vat-o vreme îndelungată[57]. Districtul Bârzava a fost reprezentat la adunarea reunită a districtelor bănăţene din anul 1452 de către castelanul cetăţii Egidiu şi de Filip *Bachi* (probabil Baciu)[58]. În viaţa socială a districtului, timp de două secole (sec. XIV-XV), un rol de primă importanţă a jucat familia cnezială de la Ţerova[59]. Documentele păstrate nu îngăduie o apreciere mai apropiată despre rolul jucat în viaţa socială a districtului de cnezi din Baciu, amintiţi uneori alături de cei din Ţerova.

Districtul de la izvoarele Caraşului a fost organizat pe cursul superior al râului Caraş, într-o zonă dominată la nord de Munceii Dognecei iar la sud şi răsărit de Munţii Aninei. Informaţii lacunare din actele de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea oferă repere pentru delimitarea hotarelor districtului. Actul de hotărnicire a moşiei Secaş din anul 1358 menţiona pe hotarul de nord o moşie regală numită **Baia Secăşului** şi pământurile cetăţii regale Caraş[60]. Un act mai târziu din 25 mai 1448 arată că moşiile cnezilor de la Ţerova, din Valea Bârzavei aveau hotar din vechime cu cetatea Caraşului *(metis et antiquis limitibus a castro Crasofeu)*[61]. Marginea nordică a districtului poate fi identificată de la nordul Cârnecei, Calina şi a depresiunii Lupac. El se învecina în această zonă metaliferă a Munceilor Dognecei cu districtul Cuieşti. Tot pe hotarul nordic, undeva în preajma aşezării Doman, se întâlnea cu districtul Bârzava. Recunoaşterea extremităţii sud-estice şi răsăritene unde se învecina cu districtul Ilidia se poate face cu destulă aproximaţie având în vedere caracterul lacunar al surselor istorice.

Actul de hotărnicire a moşiei Valea din 29 martie 1378 menţiona în vecinătatea acesteia satul *Guden*, care aparţinea de cetatea

---

[56] Pesty, Krassó, III, p. 344.
[57] V. Achim, in *RI*, 3, 9-10, 1992, p. 919.
[58] Pesty, *Szörény*, III, p. 64.
[59] C. Feneşan, *op.cit.*, p. 291; D. Ţeicu, in *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 68-69.
[60] DRH, C, XI, p. 285.
[61] C. Feneşan, *op.cit.*, p. 296.

Caraşului. Cnezatul Guden era situat în apropiere de confluenţa pârâului Zecen cu Caraşul *(ubi Zecenpataka în earundem fluvium Crassou caderet)*[62]. Mărturii mai târzii din anul 1535 consemnau în cadrul districtului aşezările de la Gârlişte, Jitin, Agadici, Ciudanoviţa şi Budoviţa[63]. Linia aşezărilor de la Gărlişte, Ciudanoviţa, Măidan, până la Agadici marchează hotarul sud-estic şi răsăritean al districtului de-a lungul culmilor Munţilor Aninei. Cursul Caraşului, într-o zonă cuprinsă de la Valea Budoviţa până la Vărădia şi Vrani, unde se afla moşia Valea, despărţea spre vest districtul Caraşului de posesiunile cetăţii *Ersumlov* de la Vârşeţ[64]. Informaţiile documentare menţionează în cursul veacului al XIV-lea un număr de şapte aşezări în cuprinsul districtului. Tabloul habitatului pentru veacul al XV-lea şi începutul veacului următor cuprinde şaptesprezece aşezări, incluzând aici şi pe cele cunoscute din perioada anterioară[65]. Sistematizând datele din izvoarele secolelor XIV-XV referitoare la district se poate aprecia că acesta ocupa un spaţiu delimitat de hotarele actualelor sate: Caraşova. Gârlişte, Goruia, Ciudanoviţa, Jitin, Agadici, Giurgiova, Calina, Secăşeni, Cârnecea şi Ticvaniul Mare. Valea Caraşului, cu un curs orientat dinspre nord-est spre sud-vest formează un culoar de acces în această zonă dominată de dealuri şi de două masive montane. Ea străbate, între Ticvaniul Mare şi Caraşova, un traseu lung de km. Districtul Caraşului ocupa o suprafaţă de 300 km^2, din care spaţiul montan şi deluros aveau ponderea cea mai întinsă. Actele de cancelarie din veacul al XIV-lea atestă aşezările Caraşova Mare, Caraşova Mică şi Secăşul în anul 1358 şi satul *Guden* în anul 1378. În cursul veacului al XV-lea, apar consemnate satele Goruia, Luca, Petrovăţ şi *Marovyth*, iar Agadiciul, cunoscut încă din veacul anterior, este atestat ca târg. Arheologia medievală, cu excepţia cercetărilor de biserică şi necropolă de la Cârnecea, nu a adus elemente importante pentru cunoaşterea habitatului din districtul Caraşului. Din aşezările cunoscute din izvoarele latine ale secolelor XIV-XV, doar patru aşezări nu se regăsesc în sursele turceşti de la mijlocul secolului

---

[62] Pesty, *Krassó*, III, p. 135.

[63] *Ibidem*, IV, p. 19-20; C. Feneşan, DMB, p. 56.

[64] St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 49, stabilea, fără temei, hotarele districtului tocmai în Valea Dunării.

[65] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 49, menţionează şalsprezece aşezări, bună parte însă aparţin de cetatea de la Vârşeţ; St. Pascu, *op.cit.*, p. 49, a preluat acelaşi număr de aşezări.

al XVI-lea, ceea ce arată un indice de pustiire foarte mic. În cadrul dinamicii habitatului când se remarcă existenţa unor aşezări "noi" cum este cazul cu Prolasul care avea 105 locuitori[66].

Raporturile districtului cu autoritatea centrală erau reglementate prin intermediul castelanului din cetatea de la Caraşova. Castelanli acesteia apar menţionaţi în documente începând cu anul 1323. Asupra acestei chestiuni, ca şi a gradului de autonomie al districtului, a funcţionării mecanismelor instituţionale, relevant este documentul din 1418 care menţionează cnezii Dionisie de *Luca* şi Dominic din Goruia participanţi la for de judecată pentru moşiile Mailat Maicho din districtul învecinat al Bârzavei. În aceeaşi cauză reluată în anul 1433, au participat la o adunare cnezială Ioan, zis Farcaş, Dionisie din Goruia, Nicolae de *Luca* şi Mihail cel Mic de *Armista*[67]. Nobili români şi cnezi din districtul de la izvoarele Caraşului au luat parte la adunarea reunită a celor şapte districte ţinută la Caransebeş în anul 1452[68]. George, fiul lui Maro din Caraşova şi Luca din *Luki* " *de pertinenciis Crassofew* " au depus mărturie, alături de reprezentanţii celorlalte districte, confirmând stăpânirea unor cetăţi de la Dunăre de Mihail de Cerna şi Nicolae de Bizere[69]. Diploma privilegială din 29 august 1457 menţionează districtul Caraşului în rândul celor opt districte cărora regalitatea le-a garantat anumite privilegii sociale care au îmbrăcat forma unei autonomii locale. Stările sociale reflectate în actele de cancelarie din secolele XIV-XV aduc imaginea unor stăpâniri cneziale în cuprinsul districtului. Moşiile de pe Valea Secăşului ale cnezilor Farcaş şi Grigore, fiii lui Zokul, erau stăpâniri cneziale, sub forma unui cnezat de Vale. Cotropirea acestei moşil de către Ioan Pecenegul în anul 1358 a reprezentat o deposedare violentă a feudalilor români şi transformarea cnezatelor în posesiuni nobiliare. Această acţiune, desfăşurată în spaţiul unui district, dovedeşte că, la momentul anului 1358, şi, se pare, până la sfârşitul veacului al XIV-lea, feudalitatea românească nu a obţinut între privilegiile acordate interdicţia unor donaţii regale pentru nobili străini în cadrul districtelor. Cazul deposedării nobililor români din Valea din districtul Ilidia sau al satului Biniş, din districtul Cuieşti, confirmă faptul că acest privilegiu al

---

[66] T. Halasi-Kun, *op.cit.*, p. 128.
[67] Pesty, *Krassó*, III, p. 345; V. Achim, *op.cit.*, p. 195.
[68] Pesty, *Szörény*, III, p. 62.
[69] *Ibidem*, p. 64.

românilor din districte a fost impus regalității la începutul veacului al XV-lea. Moşia Secăş, aflată în interiorul districtului a rămas o proprietate a nobililor Himfy.

Documentele scrise din veacul al XV-lea aduc puţină lumină în privința cnezilor şi nobililor români din district. Ei apar menţionaţi ca martori şi vecini în procesele de proprietate de pe Valea Bârzavei din anii 1418 şi 1433 sau printre participanţii la adunări comune ale districtelor.

Districtul Comiat s-a grefat pe zona închisă a bazinului superior al Pogănişului. Munceii Dognecei şi Armenişului mărginesc, spre sud, Valea Pogănişului, până spre Bărbosu şi Valea, la ieşirea acestuia în câmpie. Culmile prelungi ale dealurilor Sacoş-Zăgujeni, coboară dinspre nord, până în Valea Pogănişului conferindu-i acesteia aspectul unei zone închise. În acest cadru natural a evoluat în cursul veacului al XIV-lea o instituţie românească care a grupat un număr de 15 sate româneşti[70]. Actul de hotărnicire a domeniului Remetea-Ersig din 13 martie 1369 menţiona semnele de hotar care o despărţeau la sud-vest şi vest districtul Comiat (*provincia Comyath*). Valea pârâului Eruşag şi Areniş, afluenţi ai Pogănişului din hotarul satelor Duleu şi Valeapai despărţeau domeniul nobililor Himfy de districtul Comiat "acolo unde pârâul Erusag se varsă în râul Poganiş se află două movile de hotar noi aşezate, dintre care una dinspre răsărit desparte şi deosebeşte ţinutul Cumiat,iar cealaltă spre apus moşia Ersig"[71]. Un afluent sudic al Pogănişului, pârâul Areniş constituia hotarul sud-vestic al Comiatului cu moşia Ersig ("acolo unde pârâul Aurit se varsă în acel râu Poganiş... se află două movile de hotar nou ridicate, dintre care una dinspre răsărit desparte moşia Cumyath, iar cealaltă dinspre apus moşia Ersig[72]. Actul de hotărnicire din 1369 menţionează că districtul Lugojului se află pe hotar nordic cu Comiatul. La sud şi sud-est, de-a lungul culmilor Munceilor Dognecei se aflau districtele Cuieşti şi Bârzava. Documentele de cancelarie nu oferă informaţii despre situaţia depresiunii Ezeriş şi eventuala sa apartenenţă la unul din districtele cu care se învecina.

Delimitarea hotarului estic, de-a lungul culmilor Dealurilor Sacoş-Zăgujeni care-l despărţeau de districtul Sebeş este jalonată cu ajutorul

---

[70] V. Achim, in *AnB*, 2, 1993, p. 254-258.

[71] DRH, C, XIII, p. 583.

[72] *Ibidem*, p. 583.

informaţiilor din actele de cancelarie de la sfârşitul veacului al XIV-lea şi începutul veacului următor. Satul dispărut Gamza, amintit în actul de donaţie din 1352 pentru cnezii de Mâtnic, se localizează în hotarul actualului sat Zorlencior. Acte de la începutul veacului al XV-lea dovedesc că satul Gamza aparţinea districtului Comiat. Un grup de şase sate aflate spre izvoarele râului (Delineşti, Ohabiţa, Apadia, Lăţcani, *Striges* şi *Kisfalu*) au făcut parte, la începutul veacului al XV-lea din stăpânirile nobililor de Bizere din această zonă[73]. Reconstituirea hotarelor districtului Comiat relevă faptul că acesta ocupa o suprafaţă de 200 km², din bazinul râului Pogăniş[74]. Instituţia ca atare a fost consemnată documentar, după cum am văzut, în anul 1369 sub forma *provincia* sau *possessio Cumyath*. Satele din cuprinsul acesteia apar în lumina documentelor după anul 1420. Acest sector al Văii Pogănişului nu a făcut încă obiectul unei cercetări arheologice nici chiar parţiale, sub forma unor sondaje, şi ca atare. arheologia medievală n-a adus elemente noi cu privire la vechimea satelor şi structura habitatului medieval. S-a constatat deja, în această chestiune o anume instabilitate a habitatului având în vedere că. din cele 15 aşezări din district, 11 sate s-au pustiit[75], ceea ce avansa un coeficient de părăsire de 73%. Trebuie avut în vedere faptul că sursele otomane de la mijlocul veacului al XVI-lea menţionează pentru zona de vest a districtului aşezările Duleu, Dezeşti, Fârliug, unele precum Fârliugul cu 180 de locuitori, ceea ce denotă o anume concentrare a habitatului sub impactul cuceririlor otomane de la 1550[76]. O parte din satele pustiite se pot regăsi în aceste aşezări, ceea ce înseamnă, fără îndoială, şi un coeficient de părăsire mal mic.

Raporturile districtului cu puterea centrală sunt greu de precizat în absenţa unor mărturii referitoare la existenţa unei cetăţi regale sau a unul castelan în zonă. Adunările districtuale, deciziile cu caracter patrimonial şi juridic aprobate reprezintă o expresie a autonomiei de care s-a bucurat districtul, identică cu a celorlalte instituţii româneşti din spaţiul montan al Banatului. Nobili şi cnezi din district au luat parte în anul 1391 la o adunare reunită a patru districte condusă de banul de Severin. *(nobiles et kenesias districtum et provinciarum quator*

---

[73] C. Feneşan, in *Sargeţia*, 16/17, p. 275,

[74] V. Achim, *op.cit.*, p. 247

[75] *Ibidem*, p. 247

[76] T. Halasi-Kun, in *AO*. X. 1985, p. 119-120; Engel. *TMTT*, p. 50, 53

scilicet de Sebeş. de Lugas ac de Karan et Komyathi). Tot în urma unei adunări comune a nobililor şi cnezilor din districtele Lugoj, Sebeş şi Comiat care a avut loc în anul 1420, Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia, a primit o diplomă de confirmare a cnezatelor moşiilor sale[77]. Nobilii şi cnezii menţionaţi în actul din 25 iulie 1420 au depus jurământ că Bogdan şi fraţii săi şi-au pierdut actele în luptele cu turcii[78], "pe cuvântul lor de cinste, cu care s-au legat faţă de Dumnezeu". Districtul Comiat a fost reprezentat la adunarea reunită a celor şapte districte care a avut loc în anul 1452, de Ladislau Mozka şi Ioan diacul din Mihălinţi. Actul de zălogire din 1503 ca şi procesul civil privitor la o moştenire din anul 1499 s-au derulat în temeiul vechiului drept românesc *(iuxta ritum valachie)*. Târgul şi districtul Comiat au fost zălogite de către regele Sigismund de Luxemburg lui Iancu de Hunedoara în anii 1435 şi 1437[79]. Diploma din anul 1457, emisă de însăşi porunca regelui, anula actul de zălogire, în urma achitării datoriei de către locuitorii districtului, şi prevedea recăpătarea drepturilor de care se bucurau şi celelalte şapte districte[80]. S-a relevat deja importanţa acţiunii intreprinse de locuitorii districtului care atestă o structură organizatorică pusă la punct a unei instituţii medievale româneşti, capabilă să menţină coeziunea comunităţii româneşti şi să-i apere autonomia[81]. Acest fapt explică, de altfel blocul, compact etnic românesc care se regăseşte în structura habitatului din spaţiul montan al Banatului.

Din punct de vedere al structurilor sociale, documentele relevă, încă la începutul veacului al XV-lea, stăpâniri de tip cnezial. Diploma de confirmare a stăpânirii "cnezatelor moşiilor Strâmtura, Răchlta şi Măgoia din anul 1420 preciza că Bogdan, fiul lui Nicolae să le aibă şi să le stăpânească în chipul cnezatelor celorlalţi români"[82]. Documentele din prima jumătate a veacului al XV-lea, menţionează reprezentanţi ai feudalităţii româneşti din district care au jucat, fără îndoială. un rol important şi în conducerea acestuia. Vasa din Gamza apărea în anul 1420 participant la o adunare reunită a districtelor şi în

---

77 DRH, D, I, p. 217.

78 *Ibidem*, p. 217.

79 Pesty, *Krassó*, III, p. 351-352, 360.

80 Idem, *Oláh kerületek*, p. 75-76.

81 V. Achim, *op.cit.*, p. 250.

82 DRH, D, I, p. 217.

anul 1457 trimisul obştii din district la rege pentru anularea zălogirii. Nicolae Tihomir din Gamza este cunoscut dintr-un act din anul 1458, în aceeaşi vreme au fost menţionaţi Toma din Remetea, Mihail din Călugăreni şi Stanislau din Rogoz. O figură aparte asupra căreia merită zăbovit a fost Ioan diacul din Mihălinţ. El a reprezentat districtul în adunarea reunită din anul 1452 şi este menţionat cu ocazia unor introducerii în stăpânire din 1458. În perioada cuprinsă între 1458-1464, Ioan diacul de Mihălinţ apare într-un proces de proprietate de pe valea Bârzavei, alături de cnezii din Ţerova, din familia cărora şi provenea[83].

Districtul Cuieşti se află situat la confluenţa Munceilor Dognecei cu Câmpia Timişului, care pătrunde sub forma unui golf de-a lungul văii Bârzavei spre zona montană. Instituţia a fost menţionată în actul de donaţie a moşiei Biniş din 4 iulie 1349 (*locum seu situm ville in districtu Kuesd*)[84], dar funcţiona, fără îndoială, de la o dată mult anterioară. De-a lungul marginii vestice a Munceilor Dognecei, care forma şi hotarul acesteia, se învecina cu un mare domeniu feudal al familiei Himfy. Satele Ramna şi *Goloane*, din Valea Bârzavei, se aflau pe hotar cu cetatea Cuieşti. Marginea nordică se situa în zona montană, în jurul Culei Arenişului, unde se învecina cu districtul Comiat, de pe Valea Pogănişului şi pe un anumit segment, cu acelaşi domeniu cu al nobililor Himfy[85]. Actul de hotărnicire a moşiei Biniş, aflat în colţul sud-vestic al districtului, menţiona în anul 1351, zona exploatărilor miniere de la Ocna de Fier (drumul care vine de la Banya)[86]. Delimitarea hotarului sudic o putem aprecia, în zona montană cuprinsă între Doclin şi Dognecea. Districtul Bârzavei se întâlnea cu districtul Cuieşti, în zona văii Bârzavei, undeva la vest de Moniom. Informaţiile lacunare din actele de cancelarie fac dificilă o jalonare mai nuanţată a hotarelor districtului Cuieşti. El a fost organizat însă în zona metaliferă a Munceilor Dognecei, cursul Bârzavei tăindu-l ca un ax transversal de la est spre vest. Dealtminteri, actul de donaţie din 14 februarie 1395 făcea o referire anume la cetatea Cuieşti împreună cu munţii metaliferi, din jur (*castrum Kwesd vocatum ... simulcum villis et montaniferi ad ipsum castrum spectantibus*)[87].

---

[83] C. Feneşan, in *StCIEC*, II, p. 296 şi urm.

[84] V. Achim, in *Banatica*, 12, 2, 1993, p. 55.

[85] DRH, C, XIII, p. 582.

[86] V. Achim, *op.cit.*, p. 59.

[87] *Ortvay Tm*, p. 250-251.

Delimitarea districtului în spaţiul de sud al Banatului a fost făcută adeseori în contradicţie chiar cu puţinele mărturii documentare. Pesty Fr. a căutat identificarea acestuia în regiunea dintre Caraş şi Ilidia, cetatea Cuieşti fiind plasată undeva între Calina şi Caraş[88]. Propunerea aceasta se regăseşte în studiile de geografie istorică mai vechi de la F. Milleker[89] şi Csanki D.[90] dar şi în lucrări mai recente la M. Bizerea ori Şt. Pascu[91].

Centrul districtului se află în valea Bârzavei, în hotarul actual al oraşului Bocşa unde a fost construită cetatea Cuieşti. Actul de hotărnicire a moşiei Biniş din anul 1351, amintea pârâul Valea Bocşei, care despărţea ţinutul cetăţii Cuieşti de moşia Biniş. Castelanii şi slujbaşii cetăţii regale Cuieşti sunt amintiţi în a doua jumătate a veacului al XIV-lea într-un permanent conflict cu domeniul învecinat al familiei Himfy. Cnezii de pe domeniul cetăţii erau implicaţi alături de castelanii în disputele patrimoniale, cazul cneazului Neacşu, din anul 1376, este extrem de concludent în această privinţă[92].

Raporturile lumii româneşti din district cu castelanii cetăţii, funcţionarea adunărilor cneziale şi exercitarea prerogativelor acestora în cadrul autonomiilor locale sunt extrem de puţin cunoscute datorită absenţei surselor istorice. Consemnarea într-un document din 21 septembrie 1370 a lui "*Radul Voyvoada comes de Kuesd*" confirmă existenţa funcţiei voievodale în cadrul districtului Cuieşti. O analiză recentă a chestiunii voievozilor în cadrul districtelor bănăţene punea în evidenţă rosturile importante pe care aceştia le-au avut în organizarea adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti din districte[92]. Amestecul brutal al regalităţii, ilustrat prin deposedarea satului Biniş, în anul 1349 şi menţionarea districtului Cuieşti în anul 1389, între stăpânirile familiei Himfy, ilustrează în mod convingător procesul de restrângere a autonomiei şi desfiinţarea unei instituţii româneşti.

Documentele scrise de la mijlocul veacului al XIV-lea privitoare la aşezările din districtul Cuieşti menţionează stăpâniri cneziale. Binişul şi satul cneazului Ilie din vecinătate erau sate cneziale. Donaţiile regale

---

[88] Pesty, *Krassó*, II, 1, p. 299.

[89] B. Milleker, DKF, p. 50.

[90] Csanki, MH, II, p. 96.

[91] M. Bizerea, C. Rudeanu, in StIB, I, 1969, p. 10; St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 61.

[92] V. Achim, in *SMIM*, 12, 1994, p. 99-104; idem in *Banatica*, 12, 1993, p. 49 şi urm.

în cadrul districtului Cuieşti, cum a fost cazul satului Biniş, au avut consecinţe sociale şi politice profunde care au condus în finalul secolului al XIV-lea la desfiinţarea unei structuri instituţionale româneşti.

Districtul Caran ocupa un sector redus al văii Timişului la ieşirea spre câmpie, cuprins între Căvăran (azi C. Daicoviciu) şi Jdioara. El se situa în acest fel între districtul Lugojului în nord - vest şi cel al Sebeşului în sud. Documentul din 1 iunie 1397 menţiona moşia Pogăniş, existentă în districtul Caran[93], care constituie cea dintâi consemnare a existenţei sale. Târgul Caran se afla în lunca Timişului, din hotarul comunei C.Daicoviciu (fost Căvăran) şi nu pe malul Sebeşului cum s-a apreciat uneori în istoriografie[94]. Hotarele districtului se situau pe limita sudică a Dealurilor Zăguljeniului, unde se învecina cu moşiile nobililor de Mâtnic şi marginea vestică a Munţilor Poiana Ruscă unde se învecina cu districtul Sebeşului. R. Popa a propus includerea cetăţii regale de la Jdioara în hotarele districtului, castelanii de aici având rolul de reprezentanţi ai puterii centrale în district[95].

Conflictele patrimoniale ale "oaspeţilor" din Caran cu nobilii de Mâtnic au ajuns în anul 1391, în dezbaterea unei adunări reunite a nobililor şi cnezilor din districtele Lugoj, Sebeş, Caran şi Comiat[96]. Acelaşi for judiciar al nobililor şi cnezilor din districtele Lugoj, Sebeş, Caran şi Comiat s-a întrunit la Caran, în mai 1419, pentru reglementarea diferendului între nobilii de Mâtnic şi locuitorii din Caran[97]. Integrarea districtului Caran cu districtul Sebeş a avut loc treptat, în cursul veacului al XV-lea, când documentele amintesc doar oraşul liber Caran.

Districtul Sebeşului a grupat, în secolele XIV-XV, satele din depresiunea Caransebeşului. Zona are un aspect colinar, delimitată la răsărit de Munţii Ţarcu, iar la vest de Munţii Semenic. Râul Timiş, după ieşirea din strâmtura de la Teregova, străbate spre nord spaţiul intramontan. În apropierea Caransebeşului, râul Sebeş, care coboară

---

[93] Pesty, *Szörény*, III, p. 15.

[94] I. Miloia, in *AnB*, 4, 1. 1931, p. 33 şi urm.; Al. Horvath, in *StCIEC*, II, 1977, p. 403-408, despre delimitarea teritorială a districtelor Caran şi Sebeş; *Doc. Val.*, p. 124 a preluat opinia mai veche despre situarea celor două târguri pe malurile Sebeşului; St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 43 aceeaşi opinie.

[95] R. Popa, in *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 360 şi nota 34.

[96] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 52-53.

[97] Idem, *Krassó*, III, p. 289 şi urm.

de sub Muntele Mic, îşi uneşte apele cu cele ale Timişului, iar în apropiere de Jupa are loc confluenţa cu râul Bistra.

Existenţa districtului este confirmată în anul 1350 prin actul privilegial în favoarea voievodului Lupcin din familia Mâtnicenilor[98]. Doi ani mai târziu, în 8 noiembrie 1352, cnezii de Mâtnic au primit confirmarea stăpânirii unui pământ numit Valea Mâtnicului din districtul Sebeşului *(provincia Sebes)*[99]. Satele stăpânite de familia Mâtnic situate între Dealurile Zăgujeniului şi până la a Timiş, de la Ohaba Mâtnic, Prisaca, Jupa, marcau o parte din hotarul nordic al districtului Sebeş. Limita nordică se derula apoi pe Valea Bistrei, de-a lungul culmilor Munţilor Poiana Ruscă, într-un sector cuprins între Ciuta şi Băuţar. Satul Ciuta, situat la intrarea în culoarul Bistrei, era amintit în actul de hotărnicire din 8 iunie 1411, în hotarele districtului Sebeş (*possessio ipsorum Chwta vocato in districtu de Sebeş*)[100]. Satele şi moşiile nobililor de Bizere, aflate în provincia Sebeş, ocupau, la începutul secolului al XV-lea, un sector lung de peste 12 km pe Valea Bistrei, până sub culmile Munţilor Poiana Ruscă[101]. De-a lungul Văii Timişului, la nord de Prisaca şi Peştere, se afla organizat districtul Caran, care mărginea în acest spaţiu districtul Sebeşului. Pe malul stâng al Timişului, între dealurile Zăgujeniului, districtul Comiat se învecina pe hotarul nordic cu districtul Sebeşului[102].

Hotarul sudic se afla undeva în zona de strâmtură a Văii Timişului, de la Armeniş. Satele stăpânite în această zonă, atât spre Semenic, cât şi spre Munţii Ţarcu, de nobilii români din Armeniş în veacul al XV-lea delimitează marginea sudică, unde districtul Sebeşului se învecina cu cel al Mehadiei. Teritoriul cuprins între valea Timişului şi versanţii estici ai Semenicului cu aşezările de la Armeniş, Sadova, Slatina, Goleţ, Bucoşniţa şi Petroşniţa a fost menţionată în anul 1468 în stăpânirile nobililor din Armeniş şi Măcicaş[103]. Ei stăpâneau şi o parte a zonei răsăritene a văii Timişului la Armeniş, Sat Bătrân şi Vălişoara. Reconstituite global, hotarele districtului Sebeş, de-a lungul culoarului Timişului şi al afluenţilor săi din spaţiul montan, acopereau o suprafaţă de aproape 1800 km^2. Documentele de cancelarie de la

---

98 St. Olteanu, in StRI, 17, 5, 1964, p. 1411 şi urm.
99 DRH, C, X, p. 161.
100 Pesty, *Krassó*, III, p. 269.
101 Idem, *Szörény*, III, p. 41 şi 54.
102 V. Achim, in *AnB*, 2, 1993, p. 246.
103 Pesty, *Szörény*, III, p. 82.

sfârşitul secolului al XV-lea referitoare la district au consemnat existenţa a 40 de aşezări[104]. Tabloul habitatului din spaţiul districtului în veacul al XIV-lea este departe de a avea o imagine satisfăcătoare în condiţiile în care sursele scrise menţionează doar câteva din satele Mâtnicenilor, iar cercetările arheologice în această chestiune se află într-un stadiu incipient. Cu excepţia cercetărilor de la Obreja, unde a fost localizată aşezarea dispărută Bizere şi un monument de cult, lipsesc încă verificările de teren pentru identificarea aşezărilor medievale.

Centrul districtului s-a aflat la Caransebeş, aşezare amplasată la confluenţa Timişului cu Sebeşul. Numele iniţial al districtului şi al oraşului întâlnit în actele din secolele XIV-XV a fost Sebeş. Ridică semne de întrebare documentul emis în 29 aprilie 1290 la Caransebeş de regele Ladislau al IV-lea[105], deoarece numele oraşului în această formă completă de "Caransebeş" se întâlneşte în actele de cancelarie începând cu anul 1370[106] *(in districtu Karansebus)*. I. Miloia, sprijinit pe documente scrise şi săpături arheologice, a dovedit, cu mai bine de şase decenii în urmă, existenţa târgului Caran la circa 15 km nord de Sebeş în hotarul localităţii Căvăran, azi C.Daicoviciu[107]. Topografia medievală a Caransebeşului a preocupat în mică măsură cercetarea arheologică. Identificarea cetăţii medievale, din secolele XIII-XIV, a rămas deocamdată în afara sferei de interes a arheologiei medievale. Nucleul iniţial a fost reconstituit având ca suport documentar planuri ale oraşului din veacul al XVIII-lea[108]. Castelanii cetăţii regale din Sebeş sunt atestaţi începând cu anul 1325[109]. Cercetări de suprafaţă şi sondaje au identificat urme de locuire din secolele XII-XIII în zona Balta Sărată la sud-vestul oraşului Caransebeş. Pe malul Sebeşului s-au investigat morminte dintr-o necropolă din aceeaşi perioadă, care îndreaptă atenţia cercetărilor de arheologie spre această zonă.

Actul din anul 1350, care constituie prima atestare documentară

---

[104] Idem, *Oláh kerületek*, p. 43-46; St. Pascu, *op.cit.*, p. 44 menţiona un număr de 83 de aşezări la sfârşitul sec. XV; M. Bizerea, C. Rudeanu, *op.cit.*, p. 11-12 cu aceleaşi cifre necontrolabile.

[105] DIR, C, veac XIII, 2, p. 316.

[106] DRH, C, XIII, p. 839 "*in districtu Karansebus*".

[107] I. Miloia, *op.cit.*, p. 33 şi urm.

[108] G. Anghel, *op.cit.*, p. 119; R. Popa, *op.cit.* p. 361.

[109] DIR, C, veac XIV, 2, p. 149. Posa de Zer îndeplinea funcţia de castelan de Ilidia şi Sebeş.

a districtului Sebeş, menţionează instituţia cu termenul *districtus*. Ulterior, în anul 1352, acesta este consemnat sub forma "provincia Sebeş" pentru ca în anul 1366, să întâlnim menţionat chiar în ambele forme: "*in toto provincia seu toto districtu Sebeş*"[110]. Cele două moşii Mâtnic, confirmate prin actul de danie din 22 septembrie 1370 fiilor lui Sturza, erau "aflătoare în districtul Caransebeş"[111]. Deşi a fost consemnat sub zona Caransebeş, documentele din veacul al XV-lea dovedesc evoluţia încă separată a districtului Caran şi Sebeş. Conflictul izbucnit în anul 1391 între Bogdan de Mâtnic şi "oaspeţii" din Caran a ajuns în faţa adunării reunite a nobililor şi cnezilor din cele patru districte învecinate: Sebeş, Lugoj, Caran şi Comiat *(nobiles et kenesios districtum et provinciarum quator scilicet de Sebes, de Lugas, ac Caran et Comyathi)*[112].

Districtul Sebeşului se prezintă, din punct de vedere al aspectului etnic al aşezărilor, ca o zonă de locuire românească compactă. Informaţii din documentele secolelor XIV-XV pun în lumină aspecte ale realităţilor sociale româneşti din district, precum şi raporturile acestei instituţii medievale româneşti cu puterea centrală. Adunările obşteşti ale districtului Caransebeş, recent discutate în istoriografie, ilustrează în chip strălucit prerogativele cnezilor şi nobililor români şi autonomia locală de care se bucurau românii în cadrul instituţional impus de regalitatea angevină[113]. Actul celei dintâi adunări cunoscute, emis de Sebeş în 12 martie 1439, a avut un caracter probator în favoarea lui Lado de Bizere[114]. Adunarea nobililor din aprilie 1440 s-a întrunit pentru a adeveri stăpânirea moşiilor Ciuta şi Zăzeşti de nobilii Ioan, Dumitru şi Şorban de Măcicaş[115]. Forul de judecată al districtului, întrunit în martie 1447, a confirmat nobililor Şorban, Dumitru şi Ladislau de Măcicaş stăpânirea unor moşii, ale căror acte de proprietate au fost distruse în cursul unei incursiuni turceşti. Asupra aceleiaşi cauze a nobililor de Măcicaş adunarea nobililor şi cnezilor din district "*universitas nobilium et kenesiorum de*

---

[110] DRH, C, XIII, p. 2.

[111] *Ibidem*, p. 839.

[112] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 52-53.

[113] V. Achim, in *Banatica*, 9, 1987, p. 371-378.

[114] Pesty Fr, *Szörény*, III, p. 33, "*universitas nobilium et kenesiorum districtus Sebes*".

[115] Idem, *Krassó*, III, p. 371.

districtu Karansebes" emite un act de adeverire în 2 iulie 1456[116]. Întrunirea nobililor din district în august 1448 a avut de judecat o cauză civilă legată de stăpânirea unor zone montane *(montibus alpinis Selye)*[117]. Adunarea nobililor din district a dezbătut în februarie 1454 o cauză de natură fiscală, care oglindeşte o parte din dările la care erau obligaţii cnezii din spaţiul montan al Banatului la mijlocul veacului al XV-lea. Nobilii Iacob, Dumitru şi Ladislau de Măcicaş au fost judecaţi pentru că refuzau să plătească dările anuale *(censum et munera anuallia ut moris kenesiatus)* pentru cele două moşii - Măcicaşul de sus şi *Alsothewis*[118]. Ei au avut câştig de cauză la judecata nobiliară a districtului bazaţi pe un act privilegial mai vechi care-l scutea de aceste dări.

Caransebeşul a fost nu numai reşedinţa districtului unde aveau loc adunările comune ale cnezilor şi nobililor din district, dar el a fost şi principalul centru unde s-a întrunit forul comun de judecată al celor opt districte din spaţiul montan al Banatului. Actul din 22 ianuarie 1452 a fost emis în urma adunării reunite a celor şapte districte româneşti care a avut loc în Sebeş *("sedem scilicet iudiciariam principalem septem sedium nobilum Walahicalium"*[119]).

Informaţiile privitoare la situaţia patrimonială a satelor din districtul Sebeşului, relevante îndeosebi pentru veacul al XV-lea, atestă realităţi sociale reprezentate de stăpâniri cneziale şi nobiliare româneşti. Se detaşează, în această privinţă, familiile Bizere, Mâtnic, Măcicaş şi Fiat de Armeniş. Reprezentanţii acestor elite româneşti au jucat un rol de primă importanţă şi în conducerea districtului Sebeş, regăsind constant pe Dionisie de Mâtnic şi Bogdan de Mâtnic, pe Nicolae de Bizere şi Ioan de Bizere sau Fiat de Armeniş în adunările obşteşti ale districtului[120].

Districtul Haram este cunoscut dintr-un document din anul 1444 care aminteşte *"opidum desertum walahicale Keowseg appelatum in districtu de Haram"*[121]. O informaţie din anul 1473 menţionează aşezările Potoc, *Gyano şi Duplay "in comitatu Haram"*[122]. Ştirile extrem

---

[116] *Ibidem*, p. 402-40 .

[117] Idem, *Szörény*, III, p. 56-57.

[118] *Ibidem*, p. 67.

[119] *Ibidem*, p. 63.

[120] V. Achim, *op.cit.*, p. 374 şi urm.

[121] Csanki, *MH*, II, p. 97.

[122] *Ibidem*, p. 93; Milleker, *DKF*, p. 94; Györffy, *ATF*, III, p. 484.

de sumare referitoare la aşezările din district nu îngăduie aprecieri asupra hotarelor sau a derulării mecanismelor sale funcţionale în cursul secolului al XV-lea[123]. Districtul grupa aşezările româneşti aflate la vărsarea Caraşului şi Nerei în Dunăre şi de pe sectorul dunărean dintre Haram şi Pojejena.

Districtul Ilidia ocupă zona de sud a depresiunii Oraviţa, de la poalele Munţilor Aninei şi până în câmpia Caraşului. Valea pârâului Vicinic a fost axul de-a lungul căreia au gravitat satele din centrul acestui district. O ştire din anul 1312, care menţiona satele Rusova, *Patrug* şi *Mateteleke* "in comitatu de Elyed" confirmă astfel existenţa acestuia în spaţiul sud-bănăţean[124]. Documentele de la mijlocul veacului al XIV-lea privitoare la moşia Valea aduc informaţii de primă importanţă pentru cunoaşterea realităţilor sociale din district. Moşia Valea este semnalată în anul 1342 în extremitatea vestică a districtului Ilidia, în stăpânirea românilor Mihai, Ioan şi Nicolae, fiii lui Petru, fiul lui Timan[125]. Ea ajunge în urma unei deposedări şi a unui îndelungat proces în anul 1378 în stăpânirea nobililor Himfy[126]. Acest caz de deposedare şi ocupare forţată a unei posesiuni cneziale prezintă similitudini cu cele petrecute în districtul Cuieşti, la Biniş în anul 1349 sau pe cele două moşii Secaş din districtul Caraşului. Deşi izolate. cazurile semnalate ilustrează un aspect al politicii regalităţii angenine, evident în vremea regelui Ludovic I, de restrângere a autonomiei de care beneficiau districtele româneşti[127]. Actele de hotărnicire a moşiei Valea din anul 1363 şi 1378, jalonează o parte din hotarul vestic al districtului Ilidia. Răul Caraş, în câmpia dintre Iam şi Vrani despărţea ţinutul cetăţii Ersumlow de cel al districtului Ilidia, aici aflându-se satele Valea, *Ztankfalva*, satul cneazului Ilie şi Ştefan. De-a lungul Vicinicului, unde se afla hotarul sudic sunt cunoscute, din actele de la 1312 şi 1378, satele Rusova şi Berlişte. Hotarul nordic se află de-a lungul culmilor din Munţii Aninei într-o zonă cuprinsă între Cheile Nerei şi până la Agadici, unde se întâlneau aşezările din districtul Caraşului. Actul de hotărnicire a moşiei Zegerien din 7 mai 1367 menţionează la

---

[123] Z. Pâclişanu, in *RIR*, 13, 3, 1943, p. 23.

[124] Gy. Györffy, *op.cit.*, III, p. 485.

[125] Pesty, *Krassó*, III, p. 138, "*quendam locum pro perpetua residencia ipsorum in districtu de Elyed in loco Patac*".

[126] M. Holban, in *SMIM*, II, 1957, p. 96 şi urm.

[127] V. Achim, *in Banatica*, 12, 2, 1993, p. 50-51.

sud de cetatea Ilidia moşiile Potoc, *Zegerien* şi *Radamlia* ce ocupau o parte din culmile joase ale Munţilor Locva, care aparţineau probabil de districtul Ilidia[128]. Apreciate în temeiul puţinelor informaţii din veacul al XIV-lea, hotarele districtului Ilidia delimitau un spaţiu de circa 400 km ele cuprind teritoriul actual al aşezărilor Berllşte, Rusova, Ciuchici, Sasca Română, Potoc, Ilidia, Socolari, Ciclova Română, Răcăşdia, Vrăniuţ şi Oraviţa. Dispunerea şi concentrarea aşezărilor de-a lungul pârâului Vicinic sugerează că la originea districtului Ilidia s-a aflat o formaţiune socială de tipul unui cnezat de vale. Verificările de teren în Valea Vicinicului şi cea veclnă a Ciclovei au identificat vetre de aşezări din secolele VIII-XIII, dispuse în aceeaşi zonă a văilor[129].

Documentele din secolele XIV-XV. confirmate de cercetări de teren, certifică în spaţiul districtului un număr de 21 de aşezări din care 15 existau încă din veacul al XIV-lea[130]. Satele cunoscute din documentele veacului al XIV-lea reprezentau stăpâniri cneziale. Stările sociale româneşti din district sunt cunoscute, pentru această etapă, din actele procesului cnezilor de pe moşia Valea. Transformările din sânul feudalităţii româneşti în cursul veacului al XV-lea, ascendenţa acesteia în rândul nobililor sunt oglindite în documentele din anul 1464 care consfinţesc stăpânirea unui domeniu format din şase sate pentru nobilii Ioan, George, Mihai şi un alt George din Vrani. Ei au primit cu titlu de nouă donaţie stăpânirea moşiilor Ciclova, Ciuchici, *Werbolcz*, *Marincolcz*, *Dichin* şi *Lugot* sub aceleaşi condiţii în care-şi ţin moşiile ceilalţi nobili din district[131]. Cetatea regală se afla situată în marginea sud-estică a districtului în zona dealurilor înalte de la Socolari, de sub poalele Munţilor Aninei. Castelanii acesteia, reprezentanţii puterii centrale în cadrul districtului sunt cunoscuţi din anii 1319, 1325-1326[132]. Menţionarea în actul papal din anul 1223 a moşiei Ilidia între posesiunile care au făcut parte din dota Margaretei, fiica lui Bella al III-lea, la căsătoria din anul 1185, aduce în discuţie exercitarea controlului regalităţii maghiare asupra zonei încă la finele veacului al

---

[128] DRH. C. XIII. p. 359.

[129] Pesty. *Oláh kerületek*. p. 10-11; St. Pascu, *op.cit.*, p. 49; M. Bizerea, C. Rudeanu, *op.cit.*, p. 10; D. Ţeicu. in *Banatica*, 9, 1987, p. 320, pentru structura habitatului medieval investigată arheologic în Depresiunea Oraviţa.

[130] Pesty. *Oláh kerületek*, p. 10-11;

[131] *Ibidem*, p. 77.

[132] Györffy, *op.cit.*, III, p. 485.

XII-lea[133]. Investigaţiile arheologice oferă repere de primă importanţă despre existenţa unei curţi feudale pe dealul Obliţa, în care s-a evidenţiat o locuinţă turn de la mijlocul secolului al XII-lea[134]. Existenţa unei parohii catolice la Ilidia în perioada 1333-1334 se leagă de prezenţa castelanului şi a unei curţi feudale.

Documentele din secolele XIV-XV au păstrat extrem de puţine mărturii privitoare la realităţile locale din districtul Ilidia, în temeiul cărora să poată fi reconstituite organizarea administrativă şi juridică. Adunările cneziale atestate în şapte cazuri din veacul al XIV-lea, menţionează doar o dată participarea cnezilor din districtul Ilidla, alături de cei din Sebeş[134]. Nici pentru veacul al XV-lea nu dispunem de o documentaţie mai concludentă în această privinţă. Astfel, cu excepţia actului privilegial din anul 1457 şi a unor mărturii neprecizate ca dată despre cnezii din districtul Mehadia, Ilidia şi Liubcova[135], realităţile sociale şi instituţionale ale districtului Ilidia au rămas în afara sferei de interes a cancelariilor feudale. Prezentarea familiilor cneziale şi nobiliare româneşti, care au avut, fără îndoială, un rol important în structurile organizatorice ale districtului nu poate fi făcută datorită surselor istorice existente. Se conturează în lumina documentului din 1464 existenţa nobililor români din Vrani care stăpâneau un grup de şase -te pe valea pârâului Vicinic şi Vrani.

Districtul Liubcova s-a dezvoltat în cadrul hotarelor Depresiunii Liubcova din Clisura Dunării. Zona depresionară se conturează în culoarul dunărean de la Liborajdea şi până la Drencova, pe o lungime de circa 16 km, mărginită spre nord şi nord-vest de culmile joase ale Munţilor Locvei, iar spre nord-est de Munţii Almăjului.

Existenţa acestei structuri politico-instituţionale, în cadrul autonomiilor locale din Banat, a fost certificată documentar în veacul al XV-lea. Nobilii şi cnezii din districtul Liubcova au fost menţionaţi într-un act din veacul al XV-lea alături de cei din districtul Ilidia şi Mehadia[136]. Dispunerea aşezărilor în cadrul districtului se poate face pe baza informaţiilor din izvoarele scrise de la mijlocul secolului al XVI-lea şi a verificărilor de teren inteprinse. Existau în acest spaţiu

---

[133] L. Tăutu, in *Antemurale*, III, p. 51-79; idem in *Mélanges E. Tisserant*, III, 2, p. 379, 391-393.

[134] I. A. Pop, *Instituţii medievale româneşti*, Cluj-Napoca, 1991, p. 68.

[135] Csánki D., *op.cit.*, II, p. 104.

[136] Ibidem, p. 104.

aproape 200 km² ocupaţi în cea mai mare parte de munte, în anii 1554-1570, un număr de nouă aşezări din care au supravieţuit şapte[137]. S-a dovedit arheologic existenţa satelor de la Gornea, Sicheviţa, Berzasca şi Drencova încă din secolele XII-XIII. Regatul maghiar şi-a extins controlul asupra zonei încă din veacul al XIII-lea, după cum sugerează nivelul de fortificare din această perioadă din cetatea de la Pescari[138]. Cetatea de la Drencova, situată în extremitatea estică a depresiunii Liubcova a fost donată împreună cu satele şi districtul nobililor români Mihail, Blasiu şi Nicolae de Cerna alături de Nicolae de Bizere, de regele Albert. Actele de stăpânire asupra cetăţii şi satelor (*literalia instrumenta ... ipsum castrum Dranko comitatumque necnon villas*), fiind distruse în timpul războaielor cu turcii, adunarea reunită a nobililor români din cele şapte districte a confirmat stăpânirile nobililor de Bizere şi Cerna în iunie 1451[139].

Organizarea districtului Liubcova trebuie văzută pe structura unui cnezat de vale existent de-a lungul pârâului Sicheviţa, avându-şi nucleul în aşezarea de la Gornea. Valea acestuia ocupa o poziţie importantă în zonă fiind o cale de acces spre Depresiunea Almăjului. Districtul Liubcova nu a făcut parte în veacul al XV-lea din autonomiile locale ale căror privilegii au fost reconfirmate prin actul din anul 1457. El a ajuns odată cu cetatea Drencova în stăpânirea nobililor români din familiile Bizere şi Cerna.

Districtul Mehadia ocupa o zonă de culoar care lega bazinul dunărean de nordul Banatului, dispusă în prelungirea depresiunii Caransebeş. El s-a constituit astfel în spaţiul delimitat natural al depresiunii Mehadica şi pe cursul inferior al Cernei. Existenţa unei structuri organizatorice româneşti în colţul sud-estic al Munţilor Banatului a fost confirmată în actul de donaţie al moşiei Valea Bolvaşniţa din 19 iulie 1376[140]. Regele Ludovic I confirma românilor Bogdan, Dimitrie, Toma şi Vlasiu, stăpânirea "moşiei numită Valea Bolvaşniţa, de pe râul chemat Bolvaşniţa, care se află în districtul Mehadia"[141].

Reconstituirea globală a hotarelor districtului este posibilă cu

---

[137] Engel, *TMTT*, p. 80, 86, 113 şi harta.
[138] St. Matei, *op.cit.*, p. 106.
[139] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 61-63
[140] C. Feneşan, in *Banatica*, 5, 1979, p. 272.
[141] Ibidem, p. 272.

ajutorul reperelor regăsite în actele de cancelarie ale secolelor XIV-XV. Hotarul nordic era delimitat de cursurile Pârâului Rece (Hideg) la poalele Munților Țarcu și de cursul superior al Timișului de sub culmile Munților Semenic. Cnezii de Timișel, Petru, Halmag, Cristofor și Mihail aveau în anul 1392 stăpâniri în această zonă menționate în cadrul districtului Mehadia[142]. Actul din anul 1447 menționează între moșiile nobililor de Timișel, cele două Criva, Timișel și Teregova situate pe cursul superior al Timișului, iar Hidegul de Sus aflat pe valea pârâului cu același nume[143]. Pe platourile netede ale Semenicului districtul Mehadia avea hotar comun cu districtul de la izvoarele Bârzavei. În această zonă montană se aflau moșiile Grădiște, Timișelul de Sus și cele două moșii Strâmba din "*districtu Nag Mihald*"[144]. O parte a hotarului estic al districtului se afla de-a lungul culmilor Semenicului, care închideau depresiunea Mehadica în această zonă. Moșiile Luncavița Mare, Luncavița Mică și Toplicean, aflate în anul 1440 în stăpânirea nobililor de Timișel erau situate pe ramura estică a depresiunii Mehadica[145]. Extremitatea sudică și sud-vestică a districtului era delimitată de satele și moșiile stăpânite de nobilii români de Cerna la începutul veacului al XV-lea. Pe cursul inferior al râului Cerna, străjuite de culmile Munților Aninei și Munților Mehedinți, se aflau moșiile Topleț, Cerna, Iardaștița și Propodna, confirmate prin actul din 3 mai 1436 în stăpânirea nobililor români din Cerna[146]. Izvoarele diplomatice din secolele XIV-XV oferă extrem de puține repere cu privire la așezările aflate pe marginea estică a depresiunii Mehadica între culmile Munților Cernei și Pârâul Rece. Bazinetul de la Cornereva, de pe cursul superior al râului Belareca a oferit condiții prielnice existenței unor așezări, precum cea de la Cornereva și Bogâltin, încă din perioada anterioară.

Districtul românesc Mehadia ocupa în spațiul montan bănățean o suprafață de circa 850 km, în care izvoarele scrise din secolele XIV-XV au consemnat un număr de 30 de așezări[147]. Identificarea vetrei satelor medievale, investigarea gospodăriilor și a curților cneziale și

---

[142] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 14, "*in possessionibus Hydech et Temesin vocatis in districtu de Mihald*".

[143] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 71.

[144] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 154.

[145] C. Feneșan, *DMB*, p. 32.

[146] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 31.

[147] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 46 și urm.

nobiliare rămâne o prioritate a cercetărilor de arheologie medievală viitoare. Se remarcă totuşi contribuţiile aduse la cunoaşterea habitatului din cadrul districtului Mehadia de săpăturile de la Mehadia şi Cuptoare.

În ceea ce priveşte starea etno-demografică a zonei, documentele din veacurile XIV-XV, nu lasă să transpară prezenţa unor comunităţi străine, evidenţiind, în schimb, un bloc unitar românesc. În cuprinsul districtului Mehadia, aceleaşi surse istorice relevă stări sociale româneşti, sub forma unor stăpâniri cneziale, asemănătoare celor din districtele învecinate din Banatul de sud. Moşia Potoc din districtul Mehadia era o stăpânire cnezială, documentul de confirmare din anul 1387 ilustrând statul social-cnezial al lui Petru, fiul lui Dees de Timişel[148]. Membrii familiei de Timişel, Petru, Halmag, Cristofor şi Mihail, care stăpâneau împreună moşiile Criva şi Potoc în anul 1390, erau numiţi "nobilium keneziorum de Temeshel"[149]. Fără îndoială că acelaşi statut social aveau românii Bogdan, Şurian, Dimitrie şi Toma de pe Valea Bolvaşniţa în anul 1376, deşi documentele n-o menţionează explicit. Actele de donaţie îndeplinirea unor a moşiilor Criva şi Potoc pentru cnezii de Timişel erau condiţionate de îndeplinirea unor obligaţii fiscale şi militare la care erau supuse celelalte stăpâniri de tip cnezial din district. În cuprinsul districtului au fost menţionate, în actele ordinului cavalerilor teutoni, în anul 1430, un număr de 224 de cnezate[150].

Puţine documente de la sfârşitul veacului al XIV-lea şi începutul veacului următor aduc mărturii despre organizarea internă a districtului şi funcţionarea instituţiei proprii, adunarea cnezilor şi nobililor români, în cadrul autonomiei locale. Actul de reconfirmare a stăpânirii moşiilor Criva şi Potoc pentru cnezii de Timişel din 16 martie 1390, o adunare comună a nobililor şi oamenilor de altă stare din comitatele Sebeş, Lugoj şi Mehadia[151]. Ea a avut rol de adeverire, nobilii români din cele trei districte confirmând pierderea actelor de proprietate pentru moşiile Criva şi Potoc, de sub muntele Padeş în timpul atacului voievodului

---

[148] Ibidem, p. 51-52, "*Petri fili Dees kenezi districtum castri regalis Michald*".

[149] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 10.

[150] Al. Nemoianu, in *MN*, 2, 1975, p. 381 şi urm.; I. Haţeganu, in *Tibiscus*, 5, 1978, p. 193.

[151] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 10-11, "*a nobilibus et alterius status hominibus comitatum, Sebus, Lugas et Myhald*".

Țării Româneşti. Aşa cum s-a remarcat deja, actul cancelariei regale lasă să transpară realități româneşti, deşi nu menționează explicit desfăşurarea adunării cnezilor şi nobililor români din cele trei districte[152]. În anul 1428, a avut loc la Mehadia, în prezența regelui Sigismund de Luxemburg, adunarea nobililor români şi a cnezilor din district (*in congregacione nostra generali universitati nobilium kenesiorumque ac alterius status districtus nostri Myhald vocati*)[153]. Adunarea districtului a hotărât într-un proces de proprietate început înainte de anul 1402 când a fost deja judecat într-o altă adunare. Conflictul pentru moşiile Iablanița, Zalynia şi Kendmezey a fost judecat în anul 1402 într-o adunare a districtului Mehadia la care au luat parte castelanii de Sebeş. Ioan zis Bologh şi Mihail de Vrani, Stoian de Cerna, Ladislau fiul lui Pethen, Farcaş fiul lui Bogdan de Mâtnic în calitate de arbitri şi nobilii din districtele Sebeş şi Mehadia[154]. Având atribuții judiciare, adunarea generală a districtului Mehadia din anul 1428 a dezbătut conflictul pentru cnezatele sus amintite, confirmând hotărârile adunării din anul 1402 prin satele Iablanița şi Zalyn au revenit nobililor de Timişel. Cauza pe rol a fost judecată şi în anul 1428 de un număr neprecizat de jurații din rândurile cnezilor şi nobililor participanți la adunare[155]. Districtul Mehadia a fost reprezentat în ianuarie 1452 la adunarea judiciară reunită a celor şapte districte de Ioan, fiul voievodului din Mehadia. alături de Mihail Dees de Timişel, Olchul de Bogâltin şi Ladislau Deze de Domaşnea. Documentele din perioada 1439-1452 atestă existența unei funcții voievodale în cadrul districtului Mehadia, ale cărei atribuții în cadrul adunărilor districtului au fost apreciate a fi de natură juridică[156]. Perpetuarea acestei funcții în cadrul instituțiilor româneşti în cursul veacului al XV-lea poate fi apreciată prisma aspectului compact românesc pe care le-a avut zona montană a Banatului şi a conservării autonomiei judiciare de care s-a bucurat. Ascensiunile sociale ale unor familii cneziale din district sunt ilustrate de rolul jucat la începutul veacului al XV-lea de nobilil români de Cerna

---

[152] I. A. Pop, *op.cit.*, p. 122; V. Achim, *op.cit.*, p. 921.

[153] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 59-60.

[154] *Ibidem*, p. 59; Datele procesului şi adunării din anul 1402 la I. A. Pop, *op.cit.*, p. 128-129; V. Achim, *op.cit.*, p. 195.

[155] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 61.

[156] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 64; V. Achim, în *SMIM*, 13, 1994, p. 105-106; 114-115, analizează prezența voievozilor şi atribuțiile acestora în cadrul districtelor româneşti din Banat.

şi Timişel.

La începutul veacului al XIV-lea, documentele de cancelarie menţionează structuri politico-instituţionale, specifice societăţii româneşti bănăţene, sub forma districtelor. Sate de pe Valea Vicinicului, din zona Dealurilor Oraviţei, apar organizate în anul 1312 în cadrul districtului Ilidia. Până spre anul 1350, documentele certifică existenţa districtului Sebeş, pe cursul superior al Timişului şi a districtului Cuieşti între culmile Munceilor Dognecei. Ulterior, până la sfârşitul secolului al XIV-lea, apar menţionate şi districtele de la izvoarele Bârzavei, Comiat, Caran şi Mehadia în spaţiul montan al Banatului, existând o organizare instituţională specifică lumii româneşti. Documentele de cancelarie din veacul al XIV-lea, care aduc în prim plan districtele româneşti, menţionează aceste structuri instituţionale cu o terminologie asemănătoare instituţiilor proprii regatului maghiar: *comitatus, provincia, pertinentiae şi districtus*[157], iar actul privilegial din anul 1451 nominalizează districtele bănăţene cu termenul de *sedes*[158]. S-a încercat, uneori, utilizarea în cuprinsul actului de folosire a aceloraşi termeni echivalenţi, actul din 1366, bunăoară, menţionând "*provincia seu districtu de Sebeş*"[159].

Problematica districtelor medievale bănăţene, din momentul intrării, în anul 1876, în câmpul de cercetare istorică şi până azi, deşi a acumulat o bogată bibliografie nu beneficiază încă de o abordare monografică. Astfel, o serie de chestiuni legate de originea districtelor, momentul organizării lor, locul şi rolul lor în cadrul instituţiilor regatului maghiar aşteaptă o abordare unitară.

Momentul organizării districtelor în intervalul secolelor X-XIV a fost apreciat diferit în istoriografie, tocmai datorită izvoarelor extrem de puţine şi caracterului lacunar al informaţiilor. Şt. Pascu, abordând problema instituţiilor din Voievodatul Transilvaniei, a legat momentul organizării districtelor de constituirea cnezatelor şi a voievodatelor. El cobora în acest fel geneza acestei instituţii politico-administrative româneşti, chiar dacă nu o spunea explicit, într-o perioadă anterioară veacului al X-lea[160]. Această idee generoasă n-a fost susţinută însă

---

[157] V. Motogna, *op.cit.*, p. 299; St. Pascu, *op.cit.*, IV, p. 43, 50.

[158] Pesty Fr., *Szörény*, III, p. 63.

[159] DRH, D, I, p. 97; Pesty, *Szörény*, III, p. 17, "*in districtu sive provincia Sebes*" la 1411.

[160] St. Pascu, *op.cit.*, IV, p. 13.

cu argumente documentare sau analogii de situații istorice din spațiile vecine. Dealtminteri, o opinie identică privind vechimea districtelor, dar şi organizarea lor pe structura unor cnezate sau jupanate o regăsim la V. Motogna şi alţi promotori ai istoriei locale bănăţene grupaţi în jurul Institutului Social Banat-Crişana din perioada interbelică[161]. V. Motogna vedea originea districtelor în confederaţii de cnezate grupate în jurul unui nucleu militar, numit "*jupă*". Regalitatea maghiară, prin banii de Severin au preluat sub control aceste jupanate pe care le-a numit districte. De altfel, ideea originii şi evoluţiei districtelor bănăţene din perioada comunităţii de stat vlaho-române, care a existat cel puţin în veacul al IX-lea d. Hr., a fost lansată încă de Silviu Dragomir[162]. Numele de locuri din Banat, care atestă existenţa instituţiei jupanatelor, sunt anterioare veacului al XI-lea când la popoarele slave instituţia jupelor a cunoscut perioada de declin, iar în Regatul maghiar a început organizarea sistemului comitatelor regale. Districtele bănăţene ar avea, aşadar, aceeaşi vechime

Analiza structurilor administrative şi politice, pentru spaţiul Transilvaniei, într-o sinteză a istoriei naţionale, l-a determinat pe Fr. Pall să aprecieze că districtele româneşti, au apărut odată cu comitatele şi scaunele secuieşti la începutul veacului al XIII-lea, sub numele de "ţări"[163]. Cazul districtelor bănăţene a constituit o preocupare stăruitoare în cadrul cercetărilor de istorie socială şi instituţională ale lui V. Achim, care vedea închegarea acestei instituţii către mijlocul veacului al XIV-lea[164]. Momentul apariţiei districtelor în spaţiul montan al Banatului a fost văzut ca o includere efectivă a regiunii în sistemul administrativ al regatului maghiar, sub forma unei autonomii etnico-teritoriale. Ideile vehiculate la începutul acestui secol în istoriografie care apreciau districtele drept o formă a administraţiei maghiare rezultată în urma politicii de colonizare a românilor, evident nu aveau un suport documentar[165].

---

[161] V. Motogna, *op.cit.*, p. 17; N. Tomiciu, *op.cit.*, p. 597; G. Cotoşman, *op.cit.* p. 367.

[162] S. Dragomir, în *Dacoromania*, I, 1921, p. 147-148, 161.

[163] Fr. Pall, in *Istoria României*, II, p. 263.

[164] V. Achim, in *SMIM*, XII, 1994, p. 111.

[165] Turchany T, *Krassó-Szörény vármegye*, I, p. 196; Aceleaşi idei, care susţin impunerea unor structuri sociale şi politice societăţii româneşti după veacul al XIII-lea, de către regalitatea arpadiană, se regăsesc în *Histoire de la Transilvanie*, sub red. Béla Köpeczi, 1992, p. 193 şi urm.

Aprecierile atât de diferite privitoare la momentul organizării districtelor au fost generate de caracterul lacunar al izvoarelor. Reconstituirea structurilor social-politice româneşti din Banat în secolele XIV-XV nu se pot face decât în temeiul oferit, deocamdată, de izvoarele scrise şi în contextul situaţiei de ansamblu al structurilor social-politice din această zonă a Dunării de jos apusene. În momentul consemnării lor oficiale în documentele de cancelarie de la mijlocul veacului al XIV-lea, districtele existau, fără îndoială de multă vreme. Cazul districtului Ilidia, existent deja în anul 1312, dovedeşte că o parte a districtelor au fost organizate încă din veacul al XIII-lea. Politica de expansiune a regatului maghiar la Dunărea de jos apuseană, în contextul politic sud-est european de la începutul veacului al XIII-lea a creat "noul cadru al istoriei româneşti"[166], care a avut fără doar şi poate un puternic impact şi asupra structurilor politice proprii societăţii româneşti. Aceste forme instituţionale au fost integrate, cu autonomiile pe care le-au conservat, în structurile regatului arpadian. Organizarea Banatului de Severin, la începutul veacului al XIII-lea, precedată de organizarea comitatului Caraş la vestul Munţilor Banatului, a însemnat, în fapt, luarea sub control a spaţiului intramontan bănăţean şi a căilor de acces spre Dunăre. Expansiunea regatului arpadian a avut impact asupra habitatului din spaţiul sud-bănăţean dar şi asupra structurilor teritorial-politice româneşti. Izvoare scrise, care atestă explicit existenţa şi modul de organizare a districtelor, în veacul al XIII-lea, lipsesc. Totuşi, pe baza informaţiilor de la începutul veacului următor, se poate aprecia existenţa acestora încă în cursul veacului al XIII-lea. Integrarea districtelor în sistemul politico-administrativ al regatului maghiar s-a făcut însă în a doua jumătate al veacului al XIII-lea şi începutul veacului următor, odată cu prezenţa castelanilor şi a cetăţilor regale în cuprinsul districtelor. Analiza în parte, a fiecăruia dintre districtele din zona montană a Banatului, a dovedit că, organizarea acestor structuri s-a făcut în zone delimitate natural unde funcţionau cnezate sau jupanate. O susţinere a acestei constatări aduc şi rezultatele cercetării, deja consemnate, a unei structuri social-politice româneşti din Haţeg, identice celor bănăţene. Analizând raporturile dintre "ţară" şi "districtul" Haţegului sub raport teritorial şi instituţional, Radu Popa a dovedit că districtul Haţegului a perpetuat în aceleaşi

---

[166] S. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 66 şi urm.

limite teritoriale o structură social-politică românească prestatală[167].

Originea districtelor bănăţene, ca de altfel, şi a celor din zonele învecinate, se regăseşte în structurile proprii ale societăţii româneşti de la începutul mileniului al XII-lea. Ele oglindesc, aşa cum s-a remarcat deja în istoriografie, stadiul de organizare arhaică al societăţii româneşti, surprins în izvoarele istorice odată cu veacul al XIII-lea[168]. În momentul consemnării lor în izvoarele scrise ale veacului al XIV-lea, districtele apar ca manifestări ale unor autonomii locale în virtutea unor vechi cutume, integrate însă sistemului feudal al regalităţii angevine[169]. Descifrarea mecanismelor interne ale districtelor, atribuţii juridice, politice şi militare în cadrul lumii româneşti în care îşi exercitau aceste prerogative au fost evidenţiate în istoriografie în măsura în care au fost reflectate în izvoarele scrise ale secolelor XIV-XV. Adunarea districtului, numită uneori adunare obştească sau numai adunarea cnezială şi nobiliară a districtului, s-a bucurat de atenţia deosebită a cercetării istorice[170]. Sigur că, în absenţa unor consemnări documentare, nu putem aprecia ferm măsura în care s-au transmis atribuţii instituţionale din secolele X-XII, în forma în care se regăsesc consemnate în actele de cancelarie din secolele XIV-XV.

Documentele bănăţene menţionau adunarea districtului Sebeş din anul 1369 sub formularea de "*universitas kenesiorum et alium olachorum,*" pe când cea ţinută la Mehadia în anul 1428 drept o "*congrecione generali universitati nobilium kenesiorumque*"[171] . Actul emis în anul 1369, în urma celei dintâi adunări cunoscute a districtului Caransebeş, este extrem de important pentru cunoaşterea rolului iniţial, administrativ şi militar, al districtelor. Cnezii din district aveau obligaţii militare atât pentru paza de hotare, cât şi pentru acţiuni militare în afara graniţelor regatului. Aflăm din documentul menţionat că în perioada acţiunilor din Bulgaria, din anul 1365, au însoţit cu trupele

---

[167] R. Popa, în *Ţara Haţegului*, p. 259.

[168] S. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 57-58, elemente definitorii ale acestor "ţărilor" (terra) româneşti erau *structurile politice, militare şi ecleziastice închegate în cadrul acestora.*

[169] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1993, p. 164-165, 193; V. Achim, în *AnB*, 2, 1993, p. 245.

[170] I. A. Pop, *Instituţii medievale româneşti*, p. 58 şi urm.; V. Achim, în *Rd I*, 41, 2, 1988, p. 191-203; idem, in *RI*, 3, 9-10, 1992, p. 917-927; idem, în *SMIM*, 12, 1994, p. 111 şi urm.

[171] DRH, D, I, 1977, p. 98; Pesty, *Oláh kerületek*, p. 59; I. A. Pop, *op.cit.*, p. 58.

organizate ale ei oastea regală "şi noi toţi am intrat şi noi cu ei în Vidin, după obiceiul celor ce slujesc în oaste"[172]. Au luat parte şi la expediţiile din Ţara Românească şi din momentul declanşării conflictului "am ţinut necurmat cel puţin două sute de oameni în munţi, şi în ziua şi noaptea până la venirea iernii. Pe deasupra, noi cu cinci sute de oameni strânşi dintre cei mai buni, am rămas acolo în Mehadia"[173]. Documentul menţionează limpede obligaţia cnezilor din districte de a organiza şi echipa trupe, obligaţie care o regăsim şi mai târziu, la confirmarea unor stăpâniri cneziale. Astfel cnezii, de Timişel din districtul Mehadia au primit actul de confirmare a stăpânirii moşiilor Potoc şi Criva cu condiţia de a însoţi oastea regelui maghiar în acţiunlle din Ţara Românească cu o lance de oşteni după obiceiul celorlalţi cnezi nobili din district[174]. Diploma regelui Ladislau al V-lea din anul 1457, care confirmă autonomia celor opt districte româneşti, recunoaşte rolul militar al acestora la vadurile Dunării.

Adunările cneziale şi nobiliare din districte aveau şi atribuţii fiscale care reglementau sub acest aspect raporturile lumii ortodoxe româneşti cu puterea centrală. Acelaşi act al obştii româneşti din districtul Caransebeşului menţiona în anul 1369 cheltuielile de 264 de florini pentru oraş şi 150 de florini pentru district, care au trebuit să fie suportate cu ocazia trecerii împăratului bizantin, Ioan al V-lea Paleologul spre Buda[175]. Dar cea mai elocventă mărturie a funcţionării unor mecanisme interne în cadrul districtelor care au reglementat chestiunile fiscale se regăseşte în acţiunea districtului Comiat, finalizată prin diploma din 29 august 1457. Regele Sigismund de Luxemburg a zălogit în anii 1435 şi 1437 districtul Comiat pentru suma de 2750 florini lui Iancu de Hunedoara. Comunitatea românească din district a adunat şi restituit banii obţinând în acest fel răscumpărarea zălogirii şi integrarea districtului în rândul celor cu privilegii recunoscute, în acelaşi an[176].

Autonomia juridică a românilor a fost ilustrată în mod special de funcţionarea unei instituţii specific româneşti, adunările cneziale

---

172 DRH, D, I, p. 97, "am mers în acea oaste cu bunurile şi, de asemenea, cu trupurile noastre".

173 *Ibidem*, p. 97.

174 *Ibidem*, p. 124-125; A. Andea, *op.cit.*, p. 135; V. Motogna, *op.cit.*, p. 12.

175 DRH, D, I, p. 97; N. Iorga, *op.cit.*, p. 164-165.

176 Pesty, *Oláh kerületek*, p. 75-76; V. Achim, in *AnB*, 2, 1993, p. 250.

şi nobiliare din districte. Analizele stăruitoare din ultima vreme inteprinse de I. A. Pop şi V. Achim au reconstituit regresiv organizarea, componenţa şi competenţa acestei instituţii medievale româneşti[177]. Efortul cercetării s-a concentrat pentru surprinderea caracteristicilor iniţiale, originale ale Instituţiei bănăţene şi evoluţia acesteia sub influenţa exercitată de instituţiile statului feudal maghiar[178].

Actul de confirmare al stăpânirii pământului de pe Valea Mâtnicului din 8 noiembrie 1352 pentru Bogdan şi Iuga, fii lui Ştefan de Mâtnic stipula şi limitele jurisdicţiei cneziale. Ei aveau dreptul să judece "orice fel de pricini, afară de trei şi anume: tâlhăria, furtul şi focul şi dacă se întâmpla să fie «astfel» de pricini, atunci să fie datori a le trimite la scaunul judelui, la Sebeş"[179]. Documentele din veacul al XIV-lea relevă, într-o mică măsură rolul judiciar al adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti din districte, ele având mai degrabă rosturi de adeverire a unor stăpâniri cneziale. Ulterior în cursul veacului al XV-lea adunările comune ale districtelor dezbat procese civile şi penale. Coroborarea informaţiilor din actele de cancelarie cu prevederile judiciare ale diplomei din anul 1457 au contribuit la înţelegerea atribuţiilor judiciare ale adunărilor districtuale. Diploma din 29 august 1457 stipula că nobilii români şi cnezii puteau fi judecaţi numai de către comite "nobilibus valachis et kenesis ut nulles eas tempore constitutum"[180]. Informaţiile actelor de cancelarie relevă că aceste judecăţi aveau loc doar în cadrul adunării cnezilor şi nobililor din district, condusă într-adevăr de castelanii cetăţilor din zonă[181]. S-a apreciat în contextul puţinelor mărturii din secolele XIV-XV, că voievozii atestaţi în districte aveau rolul unor juzi ai nobililor cu rol în convocarea şi conducerea adunărilor cneziale şi nobiliare[182].

Cauzele ajunse în dezbaterea forului judiciar al districtului se judecau după normele dreptului românesc. Adunarea nobililor români din districtul Caransebeşului, în prezenţa judelui nobililor *(judices nobilium districtus Karansebes)* a judecat o acţiune introdusă de nobilul din Vad împotriva lui George Găman de Bizere, acuzat, în anul

---

[177] *Supra* nota 169.

[178] V. Achim, *op.cit.*, p. 112; I. A. Pop, *op.cit.*, p. 58 şi urm.

[179] DRH, C, X, p. 161.

[180] Pesty, *Krassó*, III, p. 404.

[181] V. Achim, in *SMIM*, 12, 1994, p. 112-113.

[182] *Ibidem*, p. 116-117

1478, de arderea unei mori. Nobilul Bizere a fost obligat de forul de judecată să depună jurământ, împreună cu alte douăsprezece persoane după vechea lege a districtelor româneşti (*juxta antiquam et approbatam legem districtum volahicalium*)[183]. Aplicarea normelor de drept românesc (*jure volachie*) a fost întâlnită în cauze civile, amintită în actul de la 1 octombrie 1500 sau în cazul zălogirii unei moşii, cum a fost, bunăoară, cazul în districtul Comiat în anul 1503[184].

Tendinţele de încălcare a autonomiei juridice a românilor din districte au declanşat manifestarea unor solidarităţi româneşti pe care le vedem declanşate în districtele de la izvoarele Bârzavei sau din Almăj la începutul veacului al XV-lea. Astfel, cnezii şi nobilii din districtul Almăj, aflaţi în anul 1430 în conflict cu Emeric Himfy, au refuzat să se prezinte la judecată, la termenul stabilit de Nicolae de Radewitz. Ei acceptau judecarea cazului doar în faţa curţii regale[185]. Diploma privilegiată din anul 1457 a stabilit oficial cadrul în care puteau fi judecaţi cnezii şi nobilii români, reglementând şi modul de percepere a amenzilor la care erau supuşi aceştia[186]. Analiza "libertăţilor, prerogativelor şi a drepturilor"[187] câştigate de districtele bănăţene evidenţiază autonomia etnică şi teritorială de care s-au bucurat în secolele XIV-XV. Adunările cneziale şi nobiliare din districte constituie cea mai importantă instituţie medievală românească care a funcţionat în cadrul acestor autonomii locale.

---

[183] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 82-83; G. Ciulei, în *Banatica*, 7, 1983, p. 334 şi urm.

[184] Pesty, *Szörény*, III, p. 135; idem, *Krassó*, III, p. 476. Nobilul Gabre din Călugăreni şi-a anunţat intenţia de zălogire a părţilor de stăpânire din moşiile Călugăreni, Măgoieşti, Răchita şi Strâmtura "*iuxta ritum volachie*".

[185] Pesty, *Szörény*, III, p. 24-25, A. Andea, *op.cit.*, p. 114-115; I. A. Pop, *op.cit.*, p. 129

[186] Pesty, *Krassó*, III, p. 405. în cazul unor amenzi se interzicea confiscarea cailor, armelor şi a şoimilor de vânătoare.

[187] Ibidem, p. 404. "*comun libertatibus, prerogativis et juribus confecta, ac si presentibus literis nostris de verbum ad verbum inserta essent*".

3. ÎNCEPUTURILE ORGANIZĂRII BISERICEŞTI ÎN BANATUL MONTAN (SEC. X-XIII). SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎN FAŢA OFENSIVEI CATOLICE (SEC. XIII-XV)

Problema organizării ierarhice a bisericii la români a fost o preocupare de lungă tradiţie în istoriografia română, care a suscitat nu odată opinii contradictorii. Izvoarele istorice de la începuturile evului mediu aruncă puţină lumină asupra vieţii bisericeşti a românilor. Originea latină a creştinismului timpuriu şi utilizarea unei limbi slave în oficierea liturghiei singularizează istoria vieţii bisericeşti a românilor în contextul istoriei medievale sud-est europene[188]. S-au admis, de obicei, în istoriografie că momentul adoptării liturghiei slave în întreg spaţiul nord-dunărean se poate circumscrie veacului al X-lea. într-o perioadă anterioară cuceririi maghiare. Explicaţia acestui fenomen, în condiţiile unor interpretări istorice obiective, se regăseşte în influenţa politică şi social-culturală a statului bulgar[189]. Cu toate opiniile diverse privind durata şi extinderea geografică în spaţiul de la nordul Dunării, stăpânirea primului ţarat bulgar în secolele IX-X, rămâne un fapt istoric susţinut de izvoarele narative ale epocii[190]. Pătrunderea liturghiei slave, în secolele IX-X, în mediul creştin românesc din nordul Dunării şi impunerea unei structuri ecleziastice venite din biserica bulgară apar, astfel, ca evoluţii istorice fireşti în cadrul politic existent. Fenomenul apare cu atât mai verosimil, într-o perioadă în care structurile instituţionale bisericeşti, erau strâns legate de structurile politice ale vremii[191].

---

[188] P. P. Panaitescu. *Interpretări româneşti*, ed. II, Bucureşti. 1993, p. 48 "un popor romanic, fapt unic în istorie, a adoptat ca limbă liturgică ... limba slavă bisericească".

[189] *Ibidem*, p. 48; G. Brătianu. *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1988, p. 142; I. A. Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV*, Cluj-Napoca, 1996, p. 39-40; G.Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, 1995, p. 35.

[190] A. Decei, *Relaţiile româno-orientale*, I, 1978, p. 44 şi urm., cu bibliografia mai veche a problemei; V. Spinei, *op. cit*, p. 49; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49; Gy Moravcsik, *Studia Byzantina*, Budapesta, 1967, p. 331.

[191] N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de S. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 95.

Documente de cancelarie imperiale bizantine din anii 1019 şi 1020, cunoscute însă din redactări mai târzii, aruncă lumini nebănuite despre începuturile organizării ierarhice bisericeşti în spaţiul Banatului. Împăratul Vasile al II-lea (976-1025) în urma cuceririi primului ţarat bulgar, a stabilit, prin cele trei edicte din anii 1019-1020, situaţia juridică a patriarhatului bulgar cu reşedinţa la Ohrida[192]. El a dat dovadă de un remarcabil simţ politic, menţinând, prin hotărârile adoptate, integritatea teritorială a acestei structuri ecleziastice. Patriarhatul bulgar de la Ohrlda a fost transformat într-o arhiepiscopie autocefală, sustrasă controlului patriarhiei din Constantinopol, care se bucura, aşadar, de o importantă autonomie ecleziastică, în interiorul imperiului bizantin[193]. Documentele emise de împăratul Vasile al II-lea aduc date importante privind situaţia canonică din cadrul arhiepiscopiei de Ohrida şi, în egală măsură, cu privire la întinderea geografică a acesteia[194]. Astfel, la Dunărea de jos apuseană, erau menţionate episcopiile de la Branicevo. Belgrad şi Sirmium[195].

Episcopia din Branicevo avea un "castru" episcopial şi la Tibiscum, în mijlocul spaţiului montan al Banatului. M. Gyóni a dovedit, cu mai bine de jumătate de veac în urmă, identificarea "castrului" episcopal Tibiscum, la Jupa pe malul Timişului[196]. Pe acelaşi edict, din 1019, în cadrul episcopiei de la Belgrad, menţiona un "castru" episcopal la Biserica Albă (Bela Crkva)[197]. Avem, astfel, dovada existenţei, în jurul anului 1020, a două structurl ecleziastice, pe Valea Nerei şi pe Valea Timişului, subordonate episcopiilor de la Branicevo şi Belgrad care-şi desfăşurau activitatea în mijlocul populaţiei româneşti din sudul Banatului. Actele împăratului Vasile al II-lea au menţinut în noul cadru al arhiepiscopiei de Ohrida o situaţie mai veche, care exista încă din vremea ţarului bulgar Samuel, de la sfârşitul

---

[192] H. Gelzer, in BZ, 2, 1893, p. 41-43; Gy. Moravcsik, in *Bizantinoturcica*, I, 1942, p. 114.

[193] M. Gyóni, in *RHC*, 25, 1, 1947, p. 44.

[194] Idem, in *ÉSR*, I, 3, 1948, p. 149.

[195] *Ibidem*, p. 150-151.

[196] Idem, in *RHC*, p. 45-46; I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 40-41 a încercat fără o argumentaţie istorică serioasă să acrediteze ideea localizării la Timişoara a "castrului" episcopal Tibiscum.

[197] M. Gyóni, in *ÉSR*, p. 151 cu privire la identificarea aşezării medievale *Alba Ecclesia* în hotarul Socolului la *Kruglița* vezi T. Halasi-Kun, in *Hungaro-Turcica. Studies in Honours of Julius Németh*, Budapesta, 1967, p. 295 şi urm.

veacului al X-lea[198]. Putem aprecia că începuturile organizării bisericeşti în spaţiul de sud al Banatului se regăsesc în cursul veacului al X-lea, într-o perioadă de dominaţie politică, culturală şi religioasă a primului ţarat bulgar.

Stabilirea frontierei Imperiului Bizantin la începutul veacului al XI-lea pe linia Dunării, organizarea unei teme[199] şi menţinerea acestuia până în anul 1185, a avut repercusiuni şi asupra structurilor bisericii ortodoxe din Banat. Episcopiile dunărene de la Branicevo şi Belgrad şi-au desfăşurat controlul canonic în cursul secolelor XI-XII asupra centrelor religioase care au existat şi s-au organizat în Banat. Rolul bisericii bizantine, în organizarea vieţii bisericeşti şi monahale, din spaţiul Dunării de jos apusene până în sudul Ungariei, în secoleleXI-XII, este susţinut de sursele istorice bizantine, ca şi de unele descoperiri arheologice[200]. Gy. Moravcsik aprecia că, în secolele XI-XII, în regatul maghiar. au existat, în acest interval, circa 600 de mănăstiri greceşti, care s-au menţinut până la începutul secolului al XIII-lea, când au fost treptat ocupate de ordinele călugăreşti apusene[201].

Existenţa şi organizarea unor mănăstiri ortodoxe în spaţiul Banatului de sud în perioada secolelor X-XII a rămas în afara sferei de interes a cancelariilor medievale iar arheologia medievală n-a oferit încă o documentaţie concludentă în această privinţă. Picturile rupestre de la Ilidia pot oferi un reper al existenţei unor pustnici în văile retrase ale Munţilor Banatului.

Izvoarele istorice oferă extrem de puţine informaţii despre situaţia confesională a populaţiei româneşti din zona Dunării de jos apusene şi despre funcţionarea structurilor ecleziastice ale acesteia în cursul veacului al XIII-lea. Expansiunea Regatului maghiar în zona dunăreană şi conflictul cu Imperiul vlaho-bulgar al Asăneştilor a implicat şi controlul asupra centrelor episcopale din zonă. Prin scrisoarea din ianuarie 1204, adresată Papei Ioncenţiul al III-lea, se solicită, de Caloian, revenirea sub autoritatea statului vlaho-bulgar a celor cinci episcopii ocupate de regele maghiar[202]. Presiunile exercitate

---

[198] M. Gyóni, *op. cit.*, p. 49.

[199] Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 314 şi urm.; T. Wasilewski, in *ZbVI*, VIII/2, 1964, p. 465-485 despre tema bizantină Sirmium în secolele XI-XII.

[200] Gy. Moravcsik, *Byzantinum and the Magyars*, p. 114 şi urm

[201] *Ibidem*, p. 114-115.

[202] Hurmuzaki, I, p. 29-30.

de papalitate în anul 1232 pentru aducerea sub ascultare a episcopiilor de Branicevo şi Belgrad sunt extrem de sugestive pentru situaţia politică şi confesională din regatul maghiar la începutul veacului al XIII-lea. Scrisoarea din 21 martie 1232 adresată de papa Grigorie, episcopului de Cenad, se solicita ca episcopii de Albă şi de Branduşium ai Bulgarilor să revină la unitatea bisericii romane, altfel episcopatele acestora să fie trecute sub autoritatea episcopului de Sirmium[203].

Acţiunile de asimilare confesională şi subordonare ierarhică de genul celei evidenţiate au afectat, fără îndoială, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, şi centrele episcopale din sudul Banatului cunoscute la Tibiscum şi Biserica Albă. Aceeaşi soartă au avut-o şi mănăstirile ortodoxe din cuprinsul regatului maghiar la începutul veacului al XIII-lea[204]. Politica confesională tolerantă din Regatul maghiar a cunoscut, la începutul veacului al XIII-lea, o schimbare radicală de curs, care a însemnat, în fapt, începutul unei politici radicale de asimilare şi subordonare la biserica Romei.

Acţiunile din plan confesional au fost precedate de acţiunea politică a regalităţii arpadiene în zona dunăreană care au dus la înfiinţarea înainte de 1232 a Banatului de Severin. Societatea românească s-a văzut confruntată la începutul veacului al XIII-lea, pe întreg spaţiul intracarpatic, cu expansiunea Regatului arpadian care a îmbrăcat acţiunea militară cu cea confesională. Concomitent cu acţiunile militare de cucerire s-a desfăşurat acţiunea ordinelor călugăreşti misionare, dominicanii şi franciscanii, a căror prezenţă în zona dunăreană este semnalată deja în deceniul al patrulea al secolului al XIII-lea[205]. Scrisorile papei Grigore al IX-lea din luna mai 1237 aduc dovada activităţii în Ţara Severinului *(terra Ceurin)* de către călugării misionari dominicani[206]. Aceştia aveau misiunea de a converti la învăţăturile condiţiei catolice "mulţimea oamenilor din Ţara Severinului". Ei erau sfătuiţi să acorde fără zăbavă iertarea de pedeapsa anatemei, fie clericilor, fie mirenilor care au primit în prealabil învăţătura bisericii romane[207].

Strădania de a organiza în Banatul de Severin o episcopie

---

[203] DIR, C, veac XIII, I, p. 256.
[204] Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 115.
[205] S. Papacostea, *op. cit.*, p. 56; idem in *AIIA*, Iaşi, 36, 1989, p. 222
[206] DIR, C, veac XI, XII, XIII, I, p. 301-302
[207] *Ibidem*, p. 301.

catolică, care să depindă direct de voinţa regelui Béla al IV-lea, apare menţionată cu limpezime în scrisoarea din 7 iunie 1238 pe care a adresat-o papei[208]. Demersul regelui, prin care solicita puterea "de a hotărnici diecezele, de a împărţi parohiile şi de a aşeza acolo pentru întâia oară episcopi" era motivat prin mulţirea oamenilor "din ţara numită Severin" care nu ţineau de nici o dieceză episcopală[209]. Rolul deosebit de activ al regelui maghiar Bella al IV-lea în impunerea credinţei catolice a fost exprimat cu tărie şi în scrisoarea sa din noiembrie 1250 adresată suveranului pontif. Acţiunile armate şi politica matrimonială pe care o promova aveau menirea de a întinde "mlădiţele credinţei catolice de-a lungul Dunării până la Marea Constantinopolitană"[210]. Mănăstirile dominicane de la Ersumlov (Vârşeţ) atestată în anul 1292 şi Mezeusumlov (Şemlacul Mare) existentă încă la mijlocul veacului al XII-lea şi-au desfăşurat acţiunea de propagandă pe rama de vest a spaţiului montan al Banatului[211]. Ele aveau menirea de a converti elementul românesc aflat în aşezările din zona de contact a câmpiei cu dealurile vestice. Dealtminteri, în această zonă supusă unor presiuni confesionale și de cotropire a cnezatelor de nobili străini instituţiile social politice româneşti au fost afectate, cazul districtului Cuieşti fiind sugestiv în această privință.

'ructuri ecleziastice catolice în spaţiul Banatului de sud au apărut menționate în documente spre sfârşitul veacului al XIII-lea. În comitatul Caraş, care ocupa o parte din Câmpia sudică a Banatului, a fost organizat, la o dată anterioară anului 1285, arhidiaconatul de Caraş, subordonat episcopiei din Cenad.

Documentele veacului al XIV-lea oferă informaţii esenţiale pentru reconstituirea aspectului etno-demografic al Banatului de sud şi în acelaşi timp pentru cunoaşterea reacţiilor societăţii româneşti în faţa acţiunii de prozelitism a bisericii catolice şi a ordinului franciscan. Cercetările inteprinse de S. Papacostea pentru cunoaşterea vieţii bisericeşti a românilor în veacul al XIV-lea şi mai recent de V. Achim în aceleaşi probleme confesionale, reprezintă contribuţii esenţiale aduse la problemele confesionale ale Banatului în veacurile XIV-XV[212].

[208] *Ibidem*, p. 313-315.

[209] *Ibidem*, p. 314, vezi discuţia la M. Holban, *op. cit.*, p. 66-67.

[210] DIR, C, veac XI, XII, XIII, I, p. 346.

[211] Györffy, *op. cit.*, III, p. 493; Knauz, *MES*, I, p. 583.

[212] V. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 205-220; V. Achim, in *RI*, VII, 1-2, 1996, p. 41-55; Idem, in *RI*, VII, 5-6, 1996, p. 391-410

Imaginea bisericii ortodoxe şi a slujitorilor acesteia, dogmele şi ritualurile acesteia se regăsesc oglindite în scrierile cu caracter polemic ale lui Bartolomeu de Alverna, conducătorul vicariatului franciscan din Bosnia între 1376-1407. Evidenţierea acestor surse în istoriografia română de S. Papacostea atrage atenţia asupra politicii confesionale de asimilare promovată de regatul maghiar angevin şi pe de altă parte relevă aspecte extrem de rar întâlnite în sursele medievale cu privire la mentalitatea vremii[213]. Se afirmă răspicat, într-una din scrieri, existenţa clerului ortodox bisericesc şi monahal, extrem de activ, şi pentru atragerea căruia la credinţa catolică sau în caz de eşec izgonirea acestuia se recomandă orice mijloace. Ei au fost apreciaţi drept "falşi preoţi" nefiind investiţi canonic. Se remarcă atitudinea de repudiere a clerului ortodox şi de mediile monahale bizantine, care au însoţit în anii 1365-1366 pe împăratul Ioan al V-lea Paleologul[214]. Călugărul franciscan, într-un evident spirit politic, invocă poziţia socială modestă a preoţilor ortodocşi, care i-a îndepărtat de cunoaşterea dogmelor şi aplicarea ritualului bisericii catolice[215]. Scrierile vicarului Bosniei, cu importante centre şi în Banat, evidenţiază efortul masiv desfăşurat în regatul maghiar de asimilare confesională şi realizarea "unităţii de credinţă" în jurul bisericii Romei în cursul veacului al XIV-lea.

Analiza structurii etnodemografice a habitatului medieval (sec. XIV-XV) în spaţiul montan al Banatului evidenţia, aici, o zonă omogen românească, cu instituţii proprii consemnate în cadrul autonomiei locale. Structurile bisericii catolice implantate în acest spaţiu s-au desfăşurat acţiunile în cadrul Arhidiaconatelor de Sebeş şi Caraş din cadrul episcopiei de Cenad. Actele papale din anii 1332-1335, completate de informaţiile unor documente de cancelarie ulterioare relevă un număr mic al parohiilor catolice care au activat în cele diaconate. Din cele 23 de parohii consemnate în listele papale din anii 1333-1334 doar cinci se aflau în spaţiul propriu-zis al zonei deluroase şi montane a Banatului. Satele româneşti aflate în cadrele districtelor ofereau imaginea unui bloc ortodox românesc în spaţiul sud-estic al Banatului. În aceste condiţii, Banatul fiind situat şi în preajma statelor ortodoxe din sudul Dunării şi a Ţării Româneşti unde

---

[213] S. Papacostea, *op. cit.*, p. 211 şi urm.

[214] *Ibidem*, p. 215-217 şi nota 29.

[215] *Ibidem*, p. 215.

s-au dezvoltat structuri ierarhice ortodoxe a devenit începând cu mijlocul veacului al XIV-lea o zonă de intensă activitate a bisericii catolice şi a ordinului franciscan. Politica ofensivă, de cuceriri în Peninsula Balcanică dusă de regele Ludovic I a fost însoţită strâns de o politică de asimilare religioasă a populaţiilor ortodoxe din această zonă a Dunării[216]. Ordinul franciscan a jucat rolul principal pentru îndeplinirea proiectelor a realizare a "unităţii de credinţă" promovată de regele angevin maghiar. Lumea ortodoxă din sudul Banatului a intrat în câmpul de acţiune misionară a franciscanilor din Vicariatul Bosniei după mijlocul veacului al XIV-lea. Spre sfârşitul secolului al XIV-lea, actele ordinului menţionau în spaţiul sud-bănăţean sedii (*loca*) în cadrul custodiei Bulgariei la Severin, Orşova, Sebeş, Srim şi Cuieşti, iar în custodia Cuvinului aveau sedii la Cuvin, Haram şi Armeniş[217]. Urmărind dispunerea geografică a sediilor franciscane se observă că cele din custodia Bulgariei erau dispuse de-a lungul arterei de comunicaţie Cerna-Timiş şi se aflau în districtele româneşti cele mai mari: Sebeş şi Mehadia iar cele din custodia Cuvin se situau pe o altă arteră care pornea din Valea Dunării ocolind dealurile vestice spre centrul Banatului. Este evidentă amplasarea lor în centrul districtelor bănăţene din zona montană[218]. Momentul creării custodiei Bulgariei şi implicit al sediilor din Banat se leagă nemijlocit de acţiunile din anii 1365-1369 din Bulgaria intreprinse de regele Ludovic I, Numele custodiei Bulgaria reprezintă şi un indiciu cronologic aşa cum arată recent V. Achim într-un studiu consacrat prezenţei teritoriale a franciscanilor în spaţiul românesc[219]. Înfiinţarea celor două custodii din spaţiul de sud al Banatului a fost efectul direct al politicii anticonfesionale ortodoxe şi a deposedărilor cnezilor români din Banat dusă de regele Ludovic I, Cercetările recente de arheologie medievală în centrul oraşului Caransebeş au evidenţiat ruinele unei biserici sală şi ale unui claustru care pot fi atribuite ordinului franciscan. Opinia lansată de R. Popa cu privire la întemeierea mănăstirii franciscane din Caransebeş, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, nu are suficientă argumentaţie[220]. Documentele scrise şi documentaţia

---

[216] S. Papacostea, *op. cit*., p. 209; V. Achim, *op. cit*., p. 46; A. Andea, *op.cit*., p. 81; M. Holban, *op.cit*., p. 124-126.

[217] L. Wadingus, *Annales*, IX, 1932, p. 294-296.

[218] V. Achim, *op. cit*., p. 399.

[219] *Ibidem*, p. 399.

[220] R. Popa, in *SCIVA*, 40, 4, 1989, p. 367.

arheologică pledează pentru prezenţa centrului franciscan din Caransebeş după mijlocul veacului al XIV-lea. Evaluarea acţiunii de prozelitism dusă de centrele franciscane din Banat presupune un anume grad de aproximaţie având în vedere absenţa unor surse care să fi cuantificat fenomenul. Impactul asupra comunităţilor rurale ortodoxe a fost redus, aspectul confesional al zonei a rămas unitar românesc şi ortodox. Dispoziţia dată de Ludovic I, în 20 iulie 1366, cu privire la preoţii slavi sau schismaticii din comitatul Caraş şi Cuvin a fost mult dezbătută în istoriografia română mai veche sau mai nouă[221]. Se cerea tuturor nobililor şi oamenilor cu stare precum şi oraşelor din comitatele Caraş şi Cuvin să adune *"preoţii slavi sau schismaticii... împreună cu copii, nevestele şi toate lucrurile lor"* şi să fie înfăţişaţi nobilului Benedict Himfy[222]. Dealtfel, se pare că în acelaşi an, regele a emis un ordin prin care condiţiona accederea în starea socială nobiliară de apartanenţă la biserica catolică. Măsurile regelui erau de o extremă severitate şi se înscriau în programul său politic antiortodox şi antiromânesc de care am mai vorbit. Orientarea politicii maghiare spre sud-estul european, vizând evident şi Ţara Românească, şi zelul catolic al Regelui Ludovic I sunt cele două coordonate în care Silviu Dragomir a circumscris, cu multă claritate, măsurile confesionale antiortodoxe din Banat. Astfel, în cadrul politicii orientale maghiare, impuse din anul 1365, Banatul de sud avea un rol extrem de important de pod de legătură şi în egală măsură se conta pe forţa militară a cnezilor bănăţeni.

Vidinul, un vechi sediu episcopal, avea rolul unui important centru ortodox la Dunărea de jos apuseană şi ale cărui legături cu lumea ortodoxă bănăţeană erau deja tradiţionale. Preoţii ortodocşi din Banat, se aflau în dependenţă canonică de episcopul din Vidin, ceea ce a influenţat fără doar şi poate deciziile regelui catolic maghiar din anul 1365[223]. Problema confesională a elitei româneşti din Banat se

---

[221] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 132; I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 54 cu bibliografie mai veche; L. Makkai, în *Histoire de la Transilvanie*, p. 213-214 recunoaşte că bilanţul acţiunilor de prozelitism la confesiunea catolică, în rândul românilor a fost modest. Românii au opus rezistenţă confesională.

[222] Hurmuzaki, *op. cit*, p. 132.

[223] S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche* a *românilor de pe teritoriul diecezei orădene*. Sibiu, 1927, p. 14-15; N. Iorga, Condiţiile de politică generală în cari s-au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV-XV, în *Studii asupra evului mediu românesc*, Bucureşti, 1984, p. 101-103; M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare, p. 169.*

regăseşte constant între preocupările recente ale istoriografiei bănăţene[224]. Originile nobilimii române bănăţene se află în rândurile cnezilor şi voievozilor din districtele româneşti care erau de la bun început adepţii credinţei ortodoxe. Chestiunea la care s-a căutat răspuns în documentele vremii a fost legată de raportul între confesiune şi ascendenţa cnezilor în rândul nobililor în cazul bănăţean. Ludovic I a iniţiat măsuri extrem de severe pentru nobilii şi cnezii din districtul Caransebeşului. Un act din 5 decembrie 1428, prin care erau reconfirmate privilegiile franciscanilor, face referire la dispoziţia regelui Ludovic I prin care *"în toată ţara şi în tot ţinutul Caransebeşului să nu ţină vreo moşie în chip de danie şi de pământ nobiliar, ori s-o păstreze şi s-o stăpânească decât dacă este catolic adevărat"*[225]. Deşi s-au ridicat obiecţiuni asupra existenţei şi autenticităţii ordinului regal, condiţionarea acordării actelor de proprietate de apartenenţă la biserica catolică a existat în vremea lui Ludovic I[226]. Discutabilă rămâne doar consecvenţa cu care s-a aplicat în cazul districtelor bănăţene această prevedere. Cazul nobililor români Nicolae şi Mihai Cucaviţa de Porecha, din districtul Mehadia, dovedeşte condiţionarea stăpânirii unei moşii de apartenenţă la confesiunea catolică. Actele din anul 1500 arată că cei doi nobili români au fost deposedaţi de moşiile lor pe motiv că au revenit la credinţa ortodoxă (*Mihailo et Nicolaus, contempta religione fidei cristiane, damnabili secte scimatice Wolachorum sive Rascianorum adesisse dicuntur*)[227]. S-a aplicat, în acest caz, prevederile unei vechi legi a regatului *(iuxta antiquam et aprobatam eiusdem regni nostre Hungariae legem et consuetudinem rite et legitime devoluta esse perchibentur)*[228]. Reconstituirea nuanţată a problemei confesiunii la feudalitatea românescă din Banat, evoluţia raporturilor între confesiune şi dreptul la stăpânire în secolele XIV-XV are de surmontat obstacolul unor surse istorice lacunare şi pe de altă parte clişeele create deja în istoriografie. Documentaţia arheologică susţine ridicarea unor biserici româneşti încă în cursul primei jumătăţi

---

[224] V. Achim, in RI, VII, 1-2, 1996, p. 41-55, L. Boldea, *in Banatica*, 13, 2, 1995, p. 27-44

[225] I. D. Suciu; R. *Constantinescu, documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, p. 89.

[226] V Achim, *op. cit.*, p. 45; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 55; M. Holban, *op.cit.*, p 125 şi urm.; L. Makkai, *op. cit.*, *p.* 213.

[227] Pesty, *Szorény*, III, p. 128; 132.

[228] *Ibidem*, p. 132.

a veacului al XIV-lea, unele dintre acestea fiind ctitorii cneziale. Micul edificiu de cult de la Reşiţa a fost ctitoria cnezilor de la Ţerova. O provincie istorică învecinată, Haţegul, a avut o evoluţie diferită în problema confesională a elitelor şi a bisericii ortodoxe locale, în acelaşi interval de timp de la sfârşitul secolului al XIII şi până la mijlocul veacului al XIV-lea[229]. Existau aici, la mijlocul veacului al XIV-lea, protopopiat ortodox, care a exercitat, probabil, unele atribuţii episcopale.

Diplomele regale de confirmare a stăpânirilor cneziale bănăţene din a doua jumătate a veacului al XIV-lea nu condiţionează explicit stăpânirile de confesiune, dar, în acelaşi timp, nu produc dovezi de deposedări pe temeiuri confesionale. Faptele au fost receptate în istoriografia recentă drept dovada unei situaţii normale prin care feudalii români au acceptat adoptarea credinţei catolice în schimbul dobândirii actelor de stăpânire[230]. Procesul de înnobilare a unor cnezi români a fost urmat de compromisuri în plan confesional, care au dus la adoptarea credinţei catolice.

Documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea şi prima jumătate a veacului al XV-lea, prin care stăpânirea cnezilor a fost recunoscută prin diplome regale, marchează şi limitele procesului de adoptare a catolicismului de către elitele româneşti din sudul Banatului. Cât de profund a fost acest proces rămâne o chestiune discutabilă, pe care situaţii ulterioare din secolele XVII-XVIII o pun sub semnul întrebării. Cu siguranţă însă că o parte a familiilor nobile bănăţene, care au avut şi importante prorpietăţii au dovedit ataşament faţă de biserica catolică, în cursul veacului al XV-lea, prin importante donaţii. Astfel, în anul 1455 Iacob de Măcicaş şi soţia sa Ana au fost primiţi în ordinul franciscan[231]. Acelaşi convent din Caransebeş a primit în anii 1490 pe Ioan de Mâtnic şi soţia sa Ana[232] şi, 1497, pe familia fostului ban de Severin, Mihail de Mâtnic[233]. Inventarul funerar deosebit de bogat, cu podoabe din aur, descoperit la mormintele din criptele bisericii franciscane din Caransebeş, cu siguranţă, că a aparţinut unor

---

[229] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 248; A. A. Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, p. 32 şi urm.

[230] V. Achim, *op. cit.*, p. 48-49.

[231] Pesty, *Szörény*, III, p. 70-71.

[232] *Ibidem*, p. 104-105.

[233] *Ibidem*, p. 122-123.

astfel de protectori bogaţi[234]. Unul din membrii familiei Mâtnicenilor, Nicolae fiul lui Bogdan, apare menţionat în anul 1394 în cadrul capitlului din Alba-Iulia[235]. S-a propus recent, de V. Achim, o ipoteză tentantă privind acceptarea generalizată în rândurile elitei feudale româneşti din Banat a confesiunii catolice printr-un compromis în problema ritului: feudalii români bănăţeni erau catolici de rit grec[236]. Formula sugerează, astfel, o etapă medievală, de scurtă durată, a unirii religioase de mai târziu. Chestiunea s-a putut pune după 1439. anul Conciliului de la Florenţa, care marca tentativa de unire a celor două biserici creştine[237]. Dealtminteri, şi pentru o zonă vecină Banatului. care a cunoscut, sub multe aspecte sociale şi confesionale, o evoluţie asemănătoare s-a apreciat că perioada aceasta de sfârşit a deceniului al patrulea al veacului al XIV-lea s-a sesizat o destindere în confruntările cu confesiunea ortodoxă[238].

Reconstituirea cadrelor în care şi-a desfăşurat activitatea biserica ortodoxă din Banat în secolele XIV-XV şi surprinderea reacţiilor societăţii româneşti la presiunile exercitate de biserica catolică în acest interval, s-a putut face cu multă aproximaţie, având în vedere absenţa sau caracterul lacunar al surselor istorice. Pentru zone întregi din spaţiul montan al Banatului, unde au existat instituţii româneşti specifice. bunăoară districtele: Almăj, Bârzava, Caraş, suntem lipsiţi de informaţii în problema confesională, rămânând doar pe terenul unor supoziţii. Legăturile spirituale ale românilor bănăţeni cu centre ecleziastice deja constituite în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, cum a fost bunăoară al episcopiei ortodoxe de la Turnu - Severin, pot fi bănuite cu tărie, având în vedere cazul călugărilor ortodocşi care se mişcă de-o parte şi de cealaltă a Dunărli şi a Munţilor[239].

---

[234] P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeş*, p. 71-95 şi fig. 14-17; din acest punct de vedere, al elitelor româneştl din districtul Caransebeş, care au îmbrăţişat confesiunea catolică, biserica poate fi definită "românească".

[235] Pesty, *Krassó*, III, p. 229-230.

[236] V. Achim, *op. cit.*, p. 50; M. Diaconescu, în MT, I, 1-2, 1997, p. 57 şi urm, cu analiza specială a cazului bănăţean.

[237] *Ibidem*, p. 50; L. Boldea, *op. cit.*, p. 37; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 23.

[238] A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 23.

[239] N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 188; 211. S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei orădene*, p. 15; R. Theodorescu, *op. cit.*, p.207 şi urm., cu privire la episcopia ortodoxă de la Severin şi la prezenţa unui ierarh bisericesc din Vidin la nordul Dunărli; L Makkai, în *Histoire de la Transilvanie*, p. 214 cu privire la rolul unor centre ortodoxe constituite în jurul mânăstirilor de la Peri, Prislop

IX. SOCIETATEA FEUDALĂ DIN BANAT ÎN SECOLELE XIII - XV

1. OBŞTILE SĂTEŞTI

Documentele scrise oferă informaţii despre stările sociale din societatea bănăţeană odată cu veacul al XIV-lea, iar pentru unele zone periferice din spaţiul de sud al Banatului chiar din veacul al XV-lea. Reconstituirea cadrului social pentru perioada anterioară a secolelor X-XIII, în temeiul unor ştiri răzleţe, ne plasează cu totul în domeniul ipotezelor. Dealtminteri, pentru începutul acestui interval de timp, beneficiem doar de informaţiile cronicii *Vita Sancti Gerhardi*, de la începutul veacului al XI-lea, care consemna în voievodatul lui Ahtum ostaşii numeroşi şi nobilii care se închinau puternicului feudal bănăţean[1]. Odată cu veacul al XIII-lea, societatea românească din vaste spaţii ale arcului carpatic s-a văzut confruntată cu expansiunea regatului maghiar arpadian care a avut un puternic impact asupra structurilor politice şi ecleziastice şi a produs, în egală măsură, transformări în structurile sociale[2]. Consemnarea scrisă a relaţiilor stabilite în interiorul societăţii, sub influenţa civilizaţiei occidentale, oferă repere pentru a urmări evoluţia societăţii bănăţene odată cu veacul al XIV-lea, evident cu inerentele limitării[3].

Obştile săteşti definesc structura societăţii româneşti din Banat în perioada medievală. Originea acestor structuri sociale se regăseşte în perioada de început a evului mediu, ele având o lungă vieţuire în timp şi după consemnarea lor în documentele de cancelarie din secolele XIV-XV. Obştea a fost identificată, în abordările de

---

[1] Vita Sancti Gerhardi, X, în *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, p. 28.

[2] S. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 56 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 57; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 145.

istoriografie socială, cu noţiunea de sat, cei doi termeni definind aceeaşi realitate socială[4]. Sursele istorice menţionează, de obicei, satele, gospodăriile care formau un sat, hotarele acestora şi numele stăpânilor. Astfel, în documentele de la începutul secolului al XIII-lea, în perioada de început a consemnării lor, se foloseau termenii de *terra* şi *locus*[5]; avem în această accepţiune un document din anul 1230 *terra Woyla*[6]. O lungă utilizare, fiind un termen foarte vechi, a avut-o *villa*, cu înţelesul de vatră a satului, uneori definind şi hotarele acestuia[7]. Documentul din 17 iulie 1349, făcând referinţă la vatra satului Biniş, o menţionează în formularea "*locum seu situm ville Belenus*"[8]. Alteori însă, cum a fost cazul satelor din districtul Ilidia la 1312, au fost menţionate ca "*villas seu possessiones Matheteleke, Patrugh et Orozy*"[9]. Termenul cel mai des utilizat în actele medievale a fost cel de *possessio*, cu o accepţiune mai largă de moşie şi stăpânire[10]. Documente încă de la începutul veacului al XIII-lea menţionează sate sud-bănăţene cu acest termen[11]. Aşezările bănăţene se regăsesc, în cursul secolelor XIV-XV, însoţite de unul din aceşti termeni, în atestările lor documentare. Informaţiile trunchiate ale surselor istorice referitoare la numărul gospodăriilor dintr-un sat, la exercitarea stăpânirilor comune, a cutumelor care guvernau lumea satului fac extrem de dificilă reconstituirea globală obştilor bănăţene şi a mecanismelor interne ale acestora. În momentul intrării în atenţia cancelariilor medievale au avut deja o lungă evoluţie iar elementele specifice ale devălmăşiilor care funcţionau în cadrul autonomiei obştii nu au intrat în sfera de interes a forurilor care emiteau acte[12]. Obştile săteşti bănăţene au fost celula de bază care a asigurat funcţionarea

---

[4] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti, II*, p. 33 "satul este uneori sinonim cu obştea, adică organul său administrativ de conducere; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova* (sec. XIV-XVII), Bucureşti, 1957, p. 79; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 145.

[5] I. Szabo, *A falurendszer*, p. 43.

[6] DIR, C, veac, XI, XII, XIII, I, p. 240.

[7] I. Szabo, *op.cit.*, p. 36 şi urm.

[8] V. Achim, *op.cit.*, p. 55.

[9] Gy. Györffy, *op.cit.*, III, p. 490.

[10] I. Szabo, *op.cit.*, p. 51.

[11] Ilidia atestată în anul 1223 drept o "moşie regală" şi Jamul cu aceeaşi accepţiune în anul 1221; Györffy, *op.cit.*, p. 485.

[12] R. Popa, op.cit., p. 147 pentru limitele reconstituirilor obştii săteşti în Haţeg; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *op.cit.*, p. 85.

autonomiilor locale bănăţene. A existat, fără îndoială, un raport de interdependenţă puternic între instituţiile care au funcţionat în cadrul autonomiei locale, cnezatele, districtele şi obştile săteşti. Extrem de semnificativă în această privinţă trebuie apreciată structura adunării districtului Sebeş din anul 1369 aşa cum este reflectată în actul înaintat banului Benedict Himfy. Alături de "obştea cnezilor" au participat "alţi români şi toţi bogaţii şi săracii din cetatea Sebeşului"[13].

Documentele din veacul al XIV-lea reflectă în mod inegal satele şi implicit realităţile sociale din cuprinsul spaţiului sud-bănăţean. Astfel, în zona de vest şi sud, de la contactul cu câmpia, satele sunt consemnate cu prilejul unor danii sau conflicte patrimoniale încă de la începutul veacului al XIV-lea. în timp ce aşezările de pe rama estică a blocului montan sunt menţionate în actele de cancelarie doar la sfârşitul veacului al XIV-lea, şi în cursul veacului al XV-lea. În momentul consemnării documentare obştile săteşti erau deja, într-o formă sau alta aservite. Satul Agriş apare consemnat în anul 1319 cu ocazia strămutării locuitorilor săi în altă parte de către Paul zis Oloz, el având statutul unei aşezări cneziale ce aparţinea cneazului Baciu. Procesul de aservire al obştii bănăţene a urmat căile general apreciate pentru obştea sătească la români şi s-a petrecut într-o epocă anterioară veacului al XIV-lea, când o consemnează sursele istorice[14]. Funcţionarea obştilor săteşti în cursul veacului al XIV-lea a fost determinată de modul diferit de aservire aşezării. Se poate identifica un grup de circa 40 de aşezări, amplasate pe cursurile inferioare şi mijlocii ale râurilor Bârzava, Pogăniş şi Caraş, în care satele româneşti au ajuns în cuprinsul unor domenii nobiliare[15]. Se remarcă, între acestea, un grup masiv de peste 20 de aşezări care formau domeniul Remetea-Ersig al familiei Himfy. Gradul de aservire al obştii în aceste zone a fost cu mult mai evoluat decât în satele cneziale din hotarele districtelor bănăţene. În fruntea acestor sate româneşti, în care obştea aservită îşi ducea cu greu traiul, documente de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea consfinţesc existenţa unor cnezi[16]. Actul

---

[13] DRH, D. I, 1977, p. 98.

[14] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 12-13; R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, p. 132.

[15] Avem în vedere satele Valea Secaşului, Potoc sau Valea, de pe Caraş, grupul de sate din jurul Remetei de pe Valea Bârzavei şi dintre Ersig şi Izgar din bazinul Pogănişului.

[16] M. Holban, in *SMIM*, II, 1957, p. 411 şi urm.

din anul 1376 aminteşte obligaţiile în bani şi produse la care este obligată colectivitatea faţă de nobilii Himfy şi modul abuziv în care "judele" domeniului le percepea[17]. Obligaţiile în muncă, la construirea unor cetăţi regale[18], dările în bani şi produse, menţionate în documente din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, reflectă formele de aservire a obştilor săteşti. Diploma regelui Ludovic I din anul 1351 a reglementat, într-un cadru general valabil, obligaţiile în bani şi produse pe gospodării faţă de puterea centrală[19]. Obligaţiile în bani *(cens)* şi darurile periodice în timpul anului *(munera)* faţă de stăpânii feudali grevau obştile săteşti, alături de cele datorate regelui[20]. Lista socotelilor de pe domeniul Himfy, de la sfârşitul veacului al XIV-lea evidenţiează sumele importante încasate drept "tribut al Timişului", dările în bani şi animale încasate de pe diverse moşii, fiind menţionate astfel veniturile de 42 florini de pe moşia Sculea, de lângă Gătaia şi boii primiţi de pe moşia Lugoj[21]. Monopolul feudal asupra morilor aducea, de asemenea, venituri. Morile de la Remetea şi de pe Bârzava sunt consemnate în lista de venituri a lui Benedict Himfy, din anii 1372-1382, cu sumele încasate[22].

Transformările care le suferă obştile săteşti la mijlocul veacului al XIV-lea, atât datorită prefacerilor interne, cât şi a factorilor externi, sunt ilustrate de apariţia categoriei sociale a iobagilor. Vicecastelanii cetăţii Ilidia au fost acuzaţi, în anul 1363, că au luat *iobagii din Kuesd* şi I-au dus să locuiască în satul Ilidia[23]. Existenţa iobagilor în satul Almăj, care aparţinea arhiepiscopului de Calocea este semnalată într-un act din 30 iulie 1364[24]. Obştea sătească din Secaş, sat cnezial ajuns după 1361 în stăpânirea nobililor Himfy, a suferit profunde transformări, pentru ca, în anul 1364, să fie semnalaţi iobagii din satul Secaş[25]. Desele conflicte între nobilii Himfy şi castelanii cetăţii Cuieşti

---

[17] *Ibidem*, p. 413.

[18] *Doc.Val.*, p. 239-241 cu enumerarea districtelor şi a unor cnezi bănăţeni care au trimis oameni la construirea cetăţii Orşova în anul 1372.

[19] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, p. 119 şi urm.

[20] *Ibidem*, p. 133 şi urm.

[21] I. Dani, C. Feneşan, *op.cit.*, p. 149 şi urm.

[22] *Ibidem*, p. 150.

[23] DRH, C, XII, p. 154.

[24] *Ibidem*, p. 311.

[25] Cu privire la satul Secaş şi evoluţia acestei stăpâniri cneziale la M. Holban, *op.cit.*, p. 94 şi urm.; DRH, C, XII, p. 240.

din Valea Bârzavei au avut drept cauză, adeseori, acapararea şi transferul unor iobagi, cazul din anul 1376 fiind ilustrativ în această privinţă[26]. Cunoaştem din actul de partaj al domeniului Remetea-Ersig satele cu numărul familiilor iobăgeşti la momentul anului 1389. Satele cneziale ajunse între hotarele domeniului nobiliar sunt menţionate şi ele cu numărul de iobagi pe care îl aveau[27]. Apariţia categoriei sociale a iobagilor în satele bănăţene încă în prima jumătate a veacului al XIV-lea se leagă nemijlocit de evoluţiile sociale pe care acestea le-au cunoscut în acest interval. Transformările din cadrul unor sate cneziale, ajunse în urma unor danii sau a unor cotropiri îm mâinile nobililor străini au determinat, fără îndoială, şi mutaţii în rândul obştilor săteşti. S-a conturat o zonă distinctă în spaţiul sud-bănăţean, cuprinsă în fâşia de contact a câmpiei bănăţene cu dealurile vestice în care satele cneziale au suferit mutaţii de ordin patrimonial şi social[28]. Sub acest aspect, al stărilor sociale, Banatul de sud a cunoscut o evoluţie diferită faţă de zonele româneşti învecinate, ca bunăoară, Ţara Haţegului unde categoria ţărănimii aservite direct apare abia spre mijlocul veacului al XV-lea[29]. În cuprinsul zonei montane bănăţene, în districtele Mehadia şi Sebeş, documentele confirmă existenţa iobagilor în cursul veacului al XIV-lea. Actul regal din 5 ianuarie 1373 menţiona, pe moşia Valea Bolvaşniţa, din districtul Mehadia, care aparţinea românilor Ladislau fiul lui Lehach, Nan şi Ladislau fii lui Kene, existenţa iobagilor[30]. Informaţiile limitate din izvoarele scrise şi modul de reflectare a realităţilor sociale din zonele închise ale spaţiului montan bănăţean nu îngăduie o reconstituire globală a realităţilor din obştile săteşti.

---

[26] Pesty, *Krassó*, III, p. 129; M. Holban, *op.cit.*, p. 66-67 cu privire la iobagi.

[27] Pesty, *op.cit.*, p. 188-189.

[28] V. Achim, in *Banatica*, 12/2, p. 52.

[29] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 147; Acelaşi fenomen al apariţiei iobagilor într-o altă zonă românească, Maramureş, a fost identificat la începutul secolului al XV-lea, idem, *Ţara Maramureşului*, p. 134-135.

[30] *Doc.Val.*, p. 247.

2. FEUDALII BĂNĂŢENI. CNEZII

Izvoarele scrise aduc mărturii despre stările sociale din societatea feudală bănăţeană odată cu veacul al XIV-lea când apar consemnaţi, alături de obştile săteşti, stăpânii de pământ. Cercetarea obştii săteşti a adus, în mod obligatoriu în sfera de investigaţie, problema cnezilor şi a cnezatului. Documentele de cancelarie menţionează existenţa cnezilor bănăţeni în raporturi diverse cu autoritatea centrală sau cu o starea patrimonială diversă ceea ce a determinat opinii diferite privind originile şi structura acestei clase sociale. Beneficiem în momentul actual, în problema cnezilor bănăţeni, de o investigaţie monografică datorată profesorului Avram Andea, precum şi de un studiu special al Mariei Holban[31].

Sursele primare pentru reconstituirea caracteristicilor cnezatului bănăţean rămân documentele de cancelarie şi puţinele acte emise cu ocazia unor adunări judiciare ale districtelor. Ele oferă informaţii despre relaţiile cnezilor cu autoritatea regală, despre obligaţiile militare, fiscale ale acestora. Există însă şi o altă sursă: izvoarele arheologice care aduc mărturia existenţei unei categorii de stăpâni, prin monumentele de cult şi fortificaţiile cu caracter familial care le-au aparţinut. Informaţiile obţinute prin investigarea acestor izvoare aduc dovada unei vechimi dincolo de momentul consemnării cnezilor în actele de cancelarie şi în egală măsură fac dovada potenţialului lor economic şi constructiv. Monumentele de cult medievale din Banat, spre deosebire de zonele învecinate, se cunosc doar în urma cercetărilor arheologice[32]. Bisericile de curte, ctitorte de o familie, feudală au fost identificate la Ilidia şi Reşiţa, în cadrul unor curţi feudale. Cnezii de la Ţerova au beneficiat de confirmarea stăpânirilor de pe Valea Bârzavei la începutul veacului al XV-lea, dar biserica de curte pe care au ridicat-o la Reşiţa exista deja la mijlocul veacului al XIV-lea[33]. O situaţie identică s-a înregistrat la Obreja, pe Valea Bistrei, unde monumentul

---

[31] A. Andea: *Banatul cnezial până la instăpânirea habsburgică* (1718), Reşiţa, 1996; M. Holban, *Deposedări şi judecăţi în Banat pe vremea angevinilor* (1361-1378), in *SMIM*, II, 1962, p. 61 şi urm.

[32] A se vedea observaţiile despre arhitectura ecleziastică din acest studiu la p. 174-198.

[33] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, p. 10 şi urm.

de cult de pe domeniul familiei Bizere era construit la începutul veacului al XIV-lea, fiind anterior cu aproape un veac consemnării acestei familii româneşti în actele scrise[34]. Locuinţa turn de la Ilidia dovedeşte ridicarea acestei categorii de monumente de către feudalitatea bănăţeană încă în cursul veacului al XII-lea, într-o zonă unde s-au interferat influenţele culturale bizantine cu cele ale civilizaţiei occidentale. Ea relevă ponderea aparte pe care o capătă informaţia arheologică în cercetarea istoriei sociale a Banatului de sud în secolele X-XIV. Rămâne, deocamdată, o prioritate pentru arheologia medievală identificarea curţilor cneziale şi nobiliare ale familiilor Cerna, Timişel, Mâtnic şi Gârlişte care pot oferi informaţii utile pentru reconstituirea imaginii cnezatelor bănăţene.

Documentaţia istorică cu privire la cnezi şi cnezate a fost abordată într-un cadru general al istoriei româneşti sau pe zone restrânse (Banat, Haţeg, Maramureş) cu metode de lucru şi concepţii diverse, ceea ce a dus la încheieri diferite în această chestiune[35]. S-a căutat un răspuns în problema originii instituţiei cnezatului la români şi a evoluţiei acestei instituţii. S-a conturat un curent, iniţiat încă de I. Bogdan, care plasa vechimea acestei instituţii în perioada convieţuirii slavo-române (sec. VI-VII)[36]. El vedea originea cnezilor în judecii sau juzii populaţiei romanizate, termenul de cnez fiind adoptat de români după secolul al X-lea sub influenţa bulgară sau sârbească[37]. S-a admis în acest context originea cnezilor din interior obştilor săteşti, având de la început atribuţii judecătoreşti şi administrative[38].

Opinia lansată de P.P. Panaitescu despre originea etnică slavă a feudalităţii româneşti, plasa în secolele VII-VIII geneza instituţiei cneziale la români[39]. Discuţiile privitoare la originea şi caracterul etnic al cnezatului s-au purtat în strânsă legătură cu originea şi caracterul feudalismului românesc, al factorului intern şi al influenţei externe

---

[34] *Ibidem*, p. 48 şi urm.

[35] I.Drăgan, în *Nobilimea românească din Transilvania*, sub. M.Diaconescu, Satu Mare, 1997, pag.5-33; I.A.Pop, în acelaşi volum, p.36-53, cu privire la elitele româneşti din Transilvania în secolele XIII-XIV.

[36] I. Bogdan, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 205 şi urm.

[37] *Ibidem*, p. 205; G. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor*, p. 35-37.

[38] I. Bogdan, *op.cit.*, p. 205; D. Onciul, *op.cit.*, II, p. 347 şi urm.; H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Bucureşti, 1969, p. 188 şi urm.; D. Arion, *Cnejii (Chinejii) români. Contribuţii la studiul lor*, Bucureşti, 1938, p. 61 şi urm.; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 203 şi urm.

[39] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1994, p. 40-41.

venite prin cuceriri[40]. Argumentele aduse în favoarea identificării cnezilor cu juzii obştilor săteşti romanizate, constând în dreptul jurisdicţional, ca şi cele privitoare la originea slavă a clasei feudale româneşti s-au bazat pe analogii cu spaţiile europene învecinate sau pe argumente logice în absenţa unor mărturii proprii societăţii româneşti. Acceptând punctul de vedere care vedea dezvoltarea instituţiei cneziale în juzii săteşti, nu putem însă trece cu vederea argumentele privitoare la o influenţă pe care aceasta a suferit-o din partea instituţiilor sud-slave, după veacul al IX-lea[41]. Ne gândim la influenţa pe care a putut-o avea biserica în susţinerea autorităţii cnezilor asupra comunităţilor[42]. În cazul Banatului, prezenţa unor structuri ecleziastice legate de episcopiile de la sudul Dunării în secolele X-XII a fost evidentă şi dovedită. Cea dintâi apariţie pe scena de istorii a cnezilor din spaţiul bănăţean se regăseşte în *Cronica notarului Anonim*. În armata ducelui Glad, alături de români, luptau bulgari şi cumani (pecenegi), sursa istorică menţionând moartea celor trei cnezi bulgari[43]. Un alt izvor narativ din veacul al XI-lea, *Viaţa sfântului Gerhard din Cenad*, face dovada unor structuri în voievodatul lui Ahtum, dar nu menţionează existenţa cnezilor. Izvoarele istorice aduc în prim planul scenei sociale cnezii, nu aduc mărturii cu privire la geneza şi la etapele parcurse în cristalizarea acestei clase sociale. Pornind de la această constatare a absenţei informaţiilor istorice în secolele X-XII, cu privire la cnezii români. L.Makkai ajungea la concluzia paradoxală că instituţia cnezatului a fost creată de regele Béla al IV-lea, după invazia mongolă, pentru aşezările româneşti atunci colonizate[44]. A explica geneza unei clase sociale prin voinţa şi condiţiile create de un suveran, desprinsă cu totul de societatea în care evolua, constituie o opinie fără nici un suport logic şi fără analogii istorice. În documente de cancelarie din sec. XIV-XV care oferă informaţii despre cnezi şi stăpânirile exercitate de aceştia în spaţiul bănăţean, se regăsesc informaţii despre satele sau părţile de sat stăpânite, condiţiile

---

[40] H. H. Stahl, *op.cit.*, p. 62 şi urm. cu discuţia privitoare la doctrinele româneşti despre feudalism; P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 57 feudalitatea românească era asimilată cu toate formele şi drepturile feudalităţii de tip apusean; R. Popa, *Ţara Haţegului*, *op.cit.*, p. 162-163.

[41] P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 48.

[42] R. Popa, *op cit.*, p. 163

[43] *IIR*. I, 1934, p. 57-58.

[44] L.Makkai, în *Histoire de la Transilvanie*, p.193-195.

în care a fost recunoscută oficial această stăpânire precum şi eventualele obligaţii faţă de puterea centrală regală care o grevează. Cnezii apar dintru început consemnaţi în categoria stăpânilor de pământ. Pornindu-se de la această bază documentară şi ţinând seama de normele juridice cuprinse în diploma din anul 1366 care menţiona categoria "cnezilor de rând" şi cea a "cnezilor... cu adevărat nobili", s-a propus o cercetare structurată pe mai multe categorii a cnezilor şi a caracteristicilor stăpânirii cneziale[45]. După aceste criterii au fost definite o categorie a cnezilor nobili, a cnezilor de cetate şi o categorie a cnezilor comuni[46]. R. Popa, analizând categoria socială a cnezilor în două importante ţinuturi româneşti: Maramureş şi Haţeg, a propus o metodă de investigaţie care analiza chestiunea din interiorul acestor structuri sociale[47]. Criteriul de bază cu care s-a operat pentru a delimita cnezatul şi a face departajări a fost reconstituirea teritorială. S-a dovedit că o categorie majoritară o formau cnezi de sat, mai bine evidenţiată în Maramureş, şi a doua categorie formată din câteva familii care stăpâneau cnezate de vale, realităţile sociale au fost extrem de complexe şi într-o continuă evoluţie şi adaptate la normele feudale ale regatului, ceea ce face dificilă încadrarea în criterii formale de studiere[48].

În cele dintâi atestări documentare din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cnezii bănăţeni apar menţionaţi în categoria stăpânilor de pământ. Satul Agriş constituia, în anul 1319, proprietatea cneazului Baciu, documente ulterioare din a doua jumătate a veacului al XIV-lea confirmând stăpânirea acestuia de urmaşii cneazului Baciu. Moşia Şoşdea a fost, cu siguranţă, la începutul secolului al XIV-lea, o stăpânire cnezială, ca şi Binişul situat în aceeaşi zonă. Documentele referitoare la împărţirea domeniului nobililor Himfy din Valea Bârzavei şi Pogănişului evidenţiază un grup masiv şi omogen de sate cneziale

---

[45] D. Arion, op.cit., p. 107, 199, 225 unde definea cele trei categorii ale cnezilor: cnezii nobili, cnezii castrelor şi cnezii comuni; M. Holban *op.cit.*, p. 61 şi următoarea cu o clasificare identică.

[46] M. Holban *op.cit.*, p. 64-65 Şt. Pascu, *op.cit.*, I, p. 203-205.

[47] R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 140-145; idem *Ţara Haţegului*, p. 157 şi urm.

[48] *Ibidem*, p. 160-161; I.Aurel Pop, în *Nobilimea românească din Transilvania*, p.45-47, defineşte situaţia cnezilor români în secolele XIII-XIV: între un statut de fapt şi unul de drept. El jalonează clar limitele între care au pendulat elitele româneşti în această perioadă.

româneşti ajunse în dependenţa nobiliară, documentul în care cnezii au ajuns într-o situaţie socială subordonaţi stăpânului feudal. Documentul din anul 1376, o plângere a cnezilor de la Remetea, ilustrează rosturile şi condiţia cnezilor de pe un mare domeniu nobiliar din a doua jumătate a veacului al XIV-lea[49]. Condiţia cneazului stăpân de sat este inegal regăsită documentar pentru spaţiul de sud al Banatului. Structurile sociale româneşti din depresiunile intramontane sau din zonele periferice au intrat în coliziune cu relaţiile feudale impuse de regalitatea maghiară într-o perioadă mai târzie şi ca atare cnezii apar consemnaţi doar în cazul instituţional al adunărilor districtelor.

Actele de punere în stăpânire a cnezilor bănăţeni reflectă o situaţie deja existentă, confirmând de drept o veche stăpânire. Confirmările primite cu titlul de nouă donaţie specifică de fiecare dată existenţa unei stăpâniri din vechime, de la înaintaşi[50]. Informaţiile arheologice, acolo unde ele există, confirmă existenţa unor curţi cneziale cu mult anterioare momentului consemnării în actul scris.

Documentele reflectă în acelaşi timp transmiterea ereditară a proprietăţilor cneziale şi într-o perioadă anterioară existenţei actului de proprietate. Actele procesului moşiei Valea sau Potoc din anul 1378 fac dovada unei succesiuni neîntrerupte, încă de la sfârşitul veacului al XIII-lea, a mai multor generaţii de cnezi ajunşi la condiţia nobiliară. Un caz asemănător se regăseşte în documentele din anul 1358 pentru moşia Valea Secaşului, stăpânită de urmaşii cneazului Zocul. Dreptul de transmitere ereditară a proprietăţii a constituit fundamentul instituţiei cneziale. Actul din anul 1372, referindu-se la moşiile lui Ivan, Ladislau, Petru şi Neacşu, menţiona condiţiile în care au fost dobândite: în virtutea dreptului ereditar de moştenire, prin donaţie regală sau alt mod[51]. Importanţa conferită transmiterii ereditare a proprietăţii în perioada angevină se regăseşte reflectată în actele de donaţie din această perioadă.

Stăpânirea cnezială apare din contextul documentelor ca o stăpânire feudală decurgând din dreptul de stăpânire al pământului.

---

[49] M. Holban, in *SMIM*, 2, 1957, p. 411 şi urm.

[50] I.Drăgan. Cnezi şi nobili români în vremea corvineştilor, în *Nobilimea românească din Transilvania*. p.117 şi nota 17 aduce precizări importante legate de noţiunea "nouă donaţie", introduse în actul de danie începând cu domnia regelui Ludovic I.

[51] D. Arion, *op.cit.*, p. 118.

Transmise ereditar, aceste stăpâniri s-au exercitat, în absenţa actului de proprletate, în virtutea unei tradiţii cneziale. Documentele de confirmare a stăpânirii unor moşii de la începutul veacului al XV-lea precizează existenţa proprietăţii cneziale anterioare sub formula juridică a unui *more kenesiatus*. Moşia Mihălinţi din districtul Comiat a fost confirmată mai multor cnezi în anul 1406 cu titlul de nouă donaţie, actul specificând faptul că ea se găsea şi până atunci în stăpânirea lor în baza dreptului cnezial (*more kenesiatus tenuissent et possedissent et in cuius dominio ipsi existerent)*[52]. O situaţie identică au avut cnezii de la Ţerova pentru satele Ţerova şi Văliug până în anul 1448, când au primit confirmarea scrisă a stăpânirii[53]. Documentul din 22 septembrie 1370 întărea cu titlul de nouă donaţie stăpânirea celor două moşii Mâtnic pentru Roman şi Ladislau, fiii lui Struza, care au fost stăpânite şi până atunci sub numele de cnezat de către tatăl lor Struza *(per prefatum Struza, patrem ipsorum, sub nomine sui kenesiatus)*[54]. Cnezatul format din cele două moşii Mâtnic era confirmat cu drept de stăpânire ereditară sub hotarele pe care le aveau din vechime în actul de nouă donaţie. Confirmarea regală venea astfel să întărească o situaţie mai veche pe care o acceptă întocmai. Informaţiile documentare de la sfârşitul veacului al XIV-lea relevă astfel de situaţii cu privire la cnezii şi cnezatele din spaţiul montan al Banatului. Adunările cneziale din districte au confirmat, la solicitarea castelanilor, exercitarea stăpânirii cneziale înaintea reconfirmării acestora prin acte de danie regală. Bogdan, fiul lui Nicolae din Măgoia, împreună cu fraţii săi au primit în anul 1420 confirmare stăpânirii "cnezatelor moşiilor... numite Măgoia, Răchita şi Strîmtura, afătoare în districtul Comiat", pe care le-au avut şi până atunci "sub nume de cnezat"[55]. Şi în acest caz, cnezii din districtul Sebeş şi Comiat au depus mărturie că Bogdan de Măgoia şi fraţii săi au stăpânit acele moşii. Actul de danie venea şi în acest caz să confirme o stăpânire mai veche exercitată în baza dreptului cnezial.

Confirmarea stăpânirilor cneziale, întâlnită frecvent după mijlocul veacului al XIV-lea lasă să se întrevadă şi caracterul de

---

[52] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 55.
[53] C. Feneşan, in *StCIEC*, II, p. 296.
[54] DRH, C, XIII, p. 838.
[55] DRH, D, I, 1977, p. 217.

dominium al stăpânirilor cneziale[56]. Existenţa unui dominium, exercitat de cnezi în calitate de stăpâni ai pământului conferă acestora dreptul de jurisdicţie. Recunoaşterea unei stăpâniri cneziale printr-un act scris aducea cu sine şi recunoaşterea unui dominium în conformitate cu dreptul nobiliar. Cnezii, a căror stăpâniri erau recunoscute printr-un act de donaţie, au fost asimilaţi din punct de vedere juridic nobililor, în conformitate cu normele diplomei regale din anul 1366[57].

Actul din 8 noiembrie 1352 ilustrează condiţia cneazului întemeietor de sat şi o parte din drepturile de stăpânire cnezială. Deşi nu se menţionează în mod explicit condiţia cnezială a lui Iuga şi Bogdan, fiii lui Ştefan de Mâtnic, aceştia au primit confirmarea stăpânirii unui pământ pustiu, numit Valea Mâtnicului "în libertatea în care cnezii au satele < lor > libere în districtul Sebeş"[58].Actul de danie relevă conferirea unei stăpâniri ereditare asupra moşiei şi dreptul de jurisdicţie asupra oamenilor de pe moşie. Ei aveau dreptul "de a judeca < orice fel de pricini > afară de trei, şi anume tâlhăria, furtul şi focul..."[59]. Jurisdicţia cnezială apare astfel limpede definită şi legată indispensabil de dreptul de proprietate asupra unei moşii. Nobilii de Timişel, în anul 1390, odată cu reconfirmarea cu titlul de nouă donaţie asupra moşiilor Potoc şi Criva, privesc şi jurisdicţia asupra acestora *(cum omnibus ipsarum iuribus iurisdiccionibus)*[60]. Diploma privilegială din anul 1457 reglementa normele juridice care se aplicau cnezilor şi nobililor români din cele opt districte bănăţene în cazul comiterii unor delice. Adunările cneziale şi nobiliare ale districtelor sub conducerea castelanilor din cetăţile regale erau desemnate ca foruri juridice abilitate să judece cauzele nobililor şi cnezilor. Informaţii documentare din secolele XIV-XV aduc confirmarea utilizării normelor dreptului românesc în cadrul districtelor româneşti din Banat.

Izvoarele istorice din secolele XIV-XV oferă secvenţe dintr-un tablou complex care reprezenta categoria socială a cnezimii bănăţene în această epocă. Reconstituirea caracteristicilor esenţiale ale condiţiei cneziale din Banat nu este uşor de realizat în contextul conferit de

---

[56] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 162 cu privire la analiza stăpânirii la cnezii haţegani; I.Aurel Pop, în *Nobilimea românească din Transilvania*, p.50-51.

[57] DRH, C, XIII, p. 162; D. Arion op.cit., p. 166-167.

[58] DRH, C, X, p. 161.

[59] *Ibidem*, p. 161.

[60] Pesty, *Szörény*, III, p. 11.

documentația istorică constituită până în momentul actual. Se conturează, pe de-o parte, existența posesiunilor cneziale ca element dominant al structurilor sociale din spațiul montan al Banatului, pe de altă parte, este evident un proces de polarizare în rândul clasei sociale cneziale. Documentar se surprind în aceeaşi perioadă, faze diferite din evoluția cnezilor bănățeni, de la cei aserviți de pe domeniile nobiliare, cnezii de sat şi până la cnezi ale căror posesiuni au beneficiat de acte de confirmare din partea autorităților angevine. Cnezul de pe moşia Almăj a arhiepiscopului de Calocea era menționat în anul 1364 drept "villicum seu kenesium eiusdem ville"[61] dar în acelaşi timp, întâlnim cnezi care sunt asimilați juridic nobililor regatului.

Reconstituirea teritorială a cnezatelor, pe temeiul informațiilor din izvoarele scrise, relevă diferențieri mari, consecințe ale procesului de polarizare din cadrul cneziumii bănățene la sfârşitul veacului al XIV-lea. Aceste structuri teritoriale reconstituite pe hartă pentru spațiul maramureşean sau cel hațegan au fost definite de R. Popa drept *cnezate de vale*[62].

CNEZATELE DE VALE BĂNĂȚENE.

Problema cnezatelor de vale se circumscrie problematicii generale a instituțiilor prestatale din societatea românească la începutul acestui mileniu. Delimitarea teritorială a moşiilor stăpânite de cnezii bănățeni evidențiază deosebirile mari care existau, care au favorizat constituirea unor stăpâniri în zone delimitate natural, de obicei, pe cursul unei văi. Acest fenomen este sesizabil în documente în perioada de sfârşit a veacului al XIV-lea şi în cursul veacului al XV-lea. Cnezatele mari, evidențiate în Maramureş şi într-o oarecare măsură şi în Hațeg, în secolele XIV-XV au fost numite de R. Popa *cnezate de vale*[63]. În cazul Banatului, ca şi al Hațegului, ar putea fi numite mai degrabă *jupanate*, titlul de jupan fiind frecvent utilizat pentru desemnarea vârfurilor feudalității româneşti din Hațegul învecinat. Toponimele Jupa, Jupalnic confirmă vechimea acestui

---

[61] DRH, C, XII, p. 310.

[62] R. Popa, *Țara Maramureşului*, p. 143 şi urm.; idem *Țara Hațegului*, p. 165 şi urm.

[63] R. Popa, *Țara Hațegului*, p. 165; idem *Țara Maramureşului*, p. 143.

termen în lumea feudală bănățeană[64]. Documentele bănățene în momentul consemnării acestor structuri teritoriale surprind faza finală a existenței jupanatelor, a transformării lor în stăpâniri nobiliare.

CNEZATUL BÂRZAVEI.

Satele care formau acest cnezat de vale se aflau pe cursul superior al râului Bârzava, din hotarele actualului oraş Reşița şi până pe platourile Munților Semenic. Reconstituirea hotarelor se poate face în temeiul informațiilor din actele procesului de proprietate care a avut loc la mijlocul veacului al XV-lea între cnezii din Țerova şi banii Severinului[65]. Actul regal din 2 noiembrie 1459, emis în urma cererilor repetate ale lui Ioan literatul din Mihălinți, Martin, Mihai, George, Ioan, Ştefan şi Vaida de Țerova, cuprinde referiri la documentele mai vechi prin care au fost confirmate stăpânirile țerovenilor în bazinul superior al Bârzavei. Comitele Pipo de Ozora confirma, în anul 1411, în temeiul unui act mai vechi al comitelui de Caraş, Ladislau fiul lui Zobonia, moşia Râul Alb până la apa Bârzavei[66]. Actul comitelui de Timiş întărea stăpânirea asupra moşiei Râul Alb, pentru serviciile credincioase lui Stanciu şi Ioan nepoții lui Farcaş, lui George fiul lui Neacşu, Petru fiul lui Iuga şi Vlad, nepotul lui Bogdan. Pentru vechimea acestei stăpâniri trebuie avut în vedere faptul că Ladislau, fiul lui Zobonia a fost castelan de Caraş şi Cuvin între anii 1362-1364[67]. Cele două moşii, Țerova şi *Vale* erau stăpânite până în anul 1448 "more keneziali". Actul de punere în stăpânire din 25 mai 1448 menționa că cele două moşii, Țerova şi *Vale*, erau împărțite în patru părți egale şi erau stăpânite de Ioan literatul de Mihălinț şi fratele său Ladislau, o parte, Martin şi Vaida, fiii lui Stanciu de Țerova, o alta, Petru fiul lui Iuga şi Ladislau, Mihai, Blasiu, fiii lui Giura cea de-a patra parte[68]. Regele Matei Corvinul răsplătea serviciile credincioase ale țerovenilor confirmând, prin actul din 4 iunie 1458, cu titlul de nouă donație, stăpânirea moşiilor Țerova,

---

[64] Idem, *Țara Hațegului*, p. 166; I. Pătruț, *Studii de limbă română şi slavistică*, Cluj, 1970, p. 105 opinează că influența termenilor *şchiau şi jupân* cu sensul echivalent de stăpân s-a produs asupra latinei dunărene în sec. VI-VIII; S.Dragomir, în *Dacoromania* , 1, 1921, p.147-148.

[65] C. Feneşan in *StCIEC*, II, 1979, p. 294-300

[66] *Ibidem*, p. 295.

[67] DRH, C, XII, p. 244.

[68] C. Feneşan, *op.cit.*, p. 296.

Văliug şi a unui predium Ţeroviţa din districtul Bârzavei. Actul de punere în stăpânire din 30 octombrie 1458 menţiona, pe lângă moşiile Râul Alb şi Ţeroviţa, o moşie Bărzava *(possessiones Feyerwyz, Cerowicza et Borza)* în stăpânirea lui Ioan literatul de Mihălinţi şi a lui Martin, Ştefan, Mihai, George şi Ioan de Ţerova. Până în anul 1464, au fost consemnate cinci sate şi un predium în stăpânirea familiei de Ţerova. Reşedinţa cnezilor ţeroveni, din care a mai putut fi cercetată biserica de curte şi necropola, s-a aflat la Reşiţa pe o terasă a Bârzavei. Cnezatul Bârzavei ocupa o suprafaţă apreciabilă din bazinul superior al Bârzavei.

CNEZATUL BISTREI.

În momentul apariţiei în lumina izvoarelor scrise membrii familiei Bizere, la începutul veacului al XV-lea, se bucurau deja de privilegii nobiliare. Ioan, fiul lui Lado de Bizere apare în anul 1411 printre martorii şi oamenii de încredere la stabilirea hotarelor moşiei Ciuta de la confluenţa Bistrei cu Timişul[69]. Nicolae de Bizere, fratele lui Lado, care a trecut în Ţara Românească este menţionat în anul 1433 "oştean al curţii noastre" *(aulae nostre militis)*[70]. Actul din 29 noiembrie 1433 enumera un număr de opt sate, care se grupau pe cursul inferior al Bistrei, la poalele Munţilor Poiana Ruscă. Hotarele domeniului Bizere erau delimltate spre vest de valea pârâului Calova şi spre est de pârâul Ohaba, de lângă Oţelul Roşu. Satele Bizere, Ramna, Vârciorova, Calova, Glimboca, Ohaba şi Mihăenţi, aflate într-o perioadă anterioară anului 1433 în stăpânirea lui Lado de Bizere, erau situate de-a lungul afluenţilor cu acelaşi nume ai râului Bistra. Documentele păstrate nu îngăduie aprecieri cu privire la începuturile şi ascensiunea familiei Bizere, cu siguranţă la originea cnezială. Moşiile grupate în acest sector al Bistrei au putut constitui iniţial un cnezat de vale.

CNEZATUL CERNEI.

Cunoaşterea perioadei de constituire a acestei structuri teritoriale româneşti ne plasează şi în acest caz sub semnul unor incertitudini. Actul capitlului din Cenad din 3 mai 1436 menţionează

---

[69] Pesty, *Krassó*, III, p. 269.
[70] Pesty, *Szörény*, III, p. 26.

introducerea lul Mlhai fiul lui Mihail de Cerna şi a lui Blasiu fiul lui Stoian în stăpânirea satelor Cerna, Iardaşiţa, Propodna, Topleţ şi *Kyralmezeye*[71]. Aşezările se înşiruie pe cursul inferior al Cernei sau al influenţilor săi. Ele au avut un statut cnezial iniţial, Mihail şi Blasiu de Cerna, "*walachorum nostrum*" au fost răsplătiţi prin diploma de donaţie din 9 mai 1439 pentru meritele militare cu grupul de sate amintit, la care s-a adăugat cele două sate Verendia, Plugova şi Belabuc[72].

CNEZATUL RUDĂRIEI.

Moşiile confirmate în anul 1484 lui Iacob Gârlişteanu se aflau situate de la confluenţa pârâului Rudăria cu Nera şi până sub culmile vestice ale Munţilor Almăjului. Actul de punere în stăpânire din 25 februarie 1484 menţionează că moşiile Gârlişte, Prodaria, Prostnic, Prilipeţ, Arnegu, Marginea şi Sălişte se aflau din vechime în stăpânirea netulburată a înaintaşilor lui Iacob Gârlişteanu[73]. Absenţa unor informaţii istorice nu îngăduie aprecieri cu privire la perioada de constituire a cnezatului de pe Valea Rudăriei.

CNEZATUL MÂTNICULUI.

Pârâul Mâtnic este un afluent de pe malul stâng al Timişului care-şi are obârşia în culmile Dealurilor Zăgujeniului. Iuga şi Bogdan de Mâtnic au primit confirmarea stăpânirii unui pământ numit Valea Mâtnicului din districtul Sebeş. Actul de danie din 8 noiembrie 1352 stabilea că cel doi cnezi de Mâtnic puteau să-l stăpânească "în libertatea în care cnezii au satele < lor > libere din districtul Sebeş"[74]. Semnele de hotar delimitau Valea Mâtnicului de aşezarea Gamza, Mâtnic şi până la Măcicaş. În apropiere de confluenţa pârâului Mâtnic cu Timişul cnezatul de vale al Mâtnicului se afla pe hotar cu târgul Caran ceea ce a generat, uneori, conflicte cu "oaspeţii" şi locuitorii târgului. Bogdan, fiul lui Ştefan de Mâtnic împreună cu alţi nobili de Mâtnic se afla în anul 1376 în conflict cu cei din Caran din cauza unor pământuri[75]. Informaţiile din izvoare semnalează în cursul veacului al

---

[71] *Ibidem*, p. 31.
[72] *Ibidem*, p. 37.
[73] C. Feneşan, DMB, p. 47.
[74] DRH. C, X, p. 161.
[75] Pesty, *Szörény*, III, p. 6-8.

XIV-lea doar două aşezări, alte sate şi moşii, stăpânite în afara cnezatului, se aflau pe malul nordic al Timişului sau pe Valea Bistrei despre care documentele nu precizează întotdeauna modul de dobândire.

CNEZATUL MĂCICAŞULUI.

Această structură teritorială s-a aflat situată în imediata vecinătate a cnezatului Mâtnicului din zona cuprinsă între dealurile Zăgujeniului şi valea Timişului. Pârâul Măcicaş îşi are obârşia la sud-vestul satului Rugi, de unde curge pe direcţia nord prin hotarele satelor Păltiniş, Zăgujeni şi Prisaca până la confluenţa cu râul Timiş.

Actul donaţional al regelui Ludovic I din 22 septembrie 1370 confirma cu titlul de nouă donaţie stăpânirea a două moşii situate la izvoarele celor două râuri Mâtnic, pentru Roman şi Ladislau fiii lui Struza şi nepoţii acestora. Petru, Struza Gruban şi Mihail, fiii lui Dionisie, precum şi pentru Mihail, Dionisie şi Zaharia, fii lui Ioan[76]. Cele două moşii erau stăpânite până atunci de Struza sub numele de cnezat. Aflăm dintr-un document ulterior. din anul 1428, că cele două moşii aflate în capătul Mâtnicului, se numeau Ruginosu şi Leordiş *(quasdam possessiones Ruginocz et Leordis nuncupatas in capite scilicet duorum fluviorum Muthnok)*[77]. Se preciza, în acelaşi act din anul 1428, că moşia Topliţa era situată pe hotar cu cele două moşii şi a fost stăpânită de Roman şi Mihail de Măcicaş cu acte de confirmare de la regele Ludovic I. Actul capitlului din Arad din 19 octombrie 1440 confirmă stăpânirile nobililor de Măcicaş de la Ruginosu, Leordiş, Topliţa, Măcicaş, *Tywisk* şi cele situate în Valea Timişului din districtul Caransebeş[78]. Satul Prisaca, situat la extremitatea nordică a Văii Măcicaşului, este consemnat în anul 1445, stăpânit o treime de Bogdan de Mâtnic şi fiii lui Farcaş de Mâtnic[79]. Hotarele cnezatului cuprindeau un număr de cinci aşezări: Măcicaş, Leordiş, Topliţa, Ruginosu şi Tibiscum.

---

[76] DRH, C, XIII, p. 839.
[77] Pesty, *Krassó*, III, p. 329-330.
[78] *Ibidem*, p. 379-380
[79] *Ibidem*, p. 390

CNEZATUL TEREGOVEI.

S-a constituit în bazinetul de la Teregova, o zonă de legătură între Depresiunea Mehadica şi Depresiunea Caransebeşului. Cnezii Petru, Hălmag, Cristofor şi Mihail, fiii lui Dees, au obţinut, în anul 1387, act de confirmare a stăpânirii satului Potoc, condiţionat de obligaţiile fiscale faţă de castelanul cetăţii Mehadia[80]. Având confirmarea prealabilă a nobililor şi altor stări sociale, după cum preciza documentul din 16 martie 1390, cnezii de Timişel *(nobilium Kenesiorum)* obţin recunoaşterea stăpânirii moşiilor Criva şi Potoc din districtul Mehadia[81]. La mijlocul veacului al XV-lea, nobilii de Timişel stăpâneau, aproape în întregime, zona bazinetului de la Teregova. Actul din anul 1447 reconfirma pentru Ladislau şi Dees, fiii lui Petru de Timişel, stăpânirea exercitată în moşiile Timişel, Teregova, Hidegul de Sus, Criva de Sus, Criva de Jos şi Potoc. Ei stăpâneau şi jumătate din moşiile Luncaviţa, Luncaviţa Mică[82]. Actul de donaţie răsplătea meritele militare deosebite, câştigate de nobilii de Timişel în luptele contra turcilor, în campania din Bulgaria. Nucleul cnezatului îl formau satele de pe valea Criva şi Teregova, el ocupând treptat zona până la platourile Semenicului, de la izvoarele Timişului.

Informaţiile istorice de care dispunem îngăduie într-o măsură mai mică, spre deosebire de Haţeg bunăoară, reconstituirea teritorială a cnezatelor de vale bănăţene.

Existenţa acestora nu poate fi negată, actele de cancelarie de la sfârşitul veacului al XIV-lea oferind suportul documentar. Astfel de structuri teritoriale au existat, fără îndoială, şi în alte zone pentru care nu dispunem de documentaţie istorică, sau informaţiile provin dintr-o perioadă târzie, de la finele veacului al XV-lea. Cnezatele de vale din Banatul de sud cuprindeau un număr mai mic de aşezări, circa 5-6 în medie, spre deosebire de Haţeg sau Maramureş unde au fost reconstituite structuri de până la 20 de aşezări[83]. Existenţa unor stăpâniri cneziale, în cadrul districtelor dovedeşte că şi în aceste zone au funcţionat structuri teritoriale care au exercitat atribuţiile unor cnezate de vale. Avem în vedere situaţiile întâlnite în districtul Ilidia

---

[80] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 51-52.
[81] Idem, *Szörény*, III, p. 11.
[82] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 71-72.
[83] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 184.

încă la începutul veacului al XIV-lea, al cărui nucleu l-a constituit aşezările de pe Valea Vicinicului. Reglarea relaţiilor patrimoniale între obştile săteşti, coordonarea unor activităţi sociale, juridice au făcut necesară existenţa unor factori care au condus la crearea unor uniuni de obşti într-o zonă delimitată natural[84]. Documentaţia istorică de care dispunem nu îngăduie o reconstituire nuanţată a acestui proces în care a evoluat obştea sătească până la formarea cnezatelor, proces unanim acceptat pentru teritoriile româneşti la începuturile evului mediu.

3. EVOLUŢIA FEUDALITĂŢII ROMÂNEŞTI ÎN SECOLELE XIII-XV

Crearea de către regalitatea arpadiană a comitatului Caraş în cursul veacului al XII-lea a avut consecinţe şi asupra structurilor social-politice din zonă. Luarea sub control a unei importante căi de acces prin spaţiul montan bănăţean încheiată cu înjghebarea Banatului de Severin în deceniul al patrulea al secolului al XIII-lea a desăvârşit luarea sub control a întregii zone a Banatului de sud de către Regatul maghiar. Expansiunea politică a regalităţii maghiare la începutul veacului al XIII-lea în bazinul Dunării de jos apusene a avut consecinţe asupra structurilor social-politice şi asupra stărilor sociale româneşti din acest spaţiu[85]. Societatea românească s-a văzut confruntată cu noul cadru jurisdicţional impus asupra proprietăţii, în condiţiile unei stăpâniri efective exercitate în forme administrative proprii regatului. Apariţia cetăţilor regale la sfârşitul veacului al XIII-lea şi începutul veacului al XIV-lea în mijlocul zonelor cu populaţie românească a însemnat instituirea unor relaţii directe de control a feudalităţii româneşti de către autorităţile centrale, prin castelanul cetăţii. Concepţia despre *domeniul regal* s-a extins şi asupra Banatului de sud, potrivit căreia făcea parte din patrimoniul regalităţii şi asupra căruia regele avea dreptul de stăpânire *(dominium eminens)*[86].

---

[84] *Ibidem*, p. 184.
[85] S. Papacostea, *op.cit.*, p. 56 şi urm.
[86] D. Arion, *op.cit.*, p. 72-73.

Documentele de cancelarie de la mijlocul veacului al XIV-lea produc dovada stabilirii unor relaţii directe între cnezii bănăţeni şi castelanii cetăţilor din zonă prin care erau reglementate obligaţiile care aceştia le datorau. Actul emis de banul Severinului în anul 1387 prin care confirma stăpânirea satului Potoc *(villa regalem Potok)* menţiona obligaţiile pe care le aveau cnezii de Timişel faţă de castelanul cetăţii Mehadia. Castelanii erau aceia care au emis acte de recunoaştere a stăpânirilor cneziale pentru Iuga şi Bogdan de Mâtnic în anul 1352, ca şi pentru cnezii de Țerova de către castelanul cetăţii Cuieşti. Evoluţia relaţiilor feudalităţii locale bănăţene în noul cadru integrator impus de regalitatea maghiară în cursul veacului al XIII-lea şi menţiunile documentare în această privinţă din secolul al XIV-lea se poate face în condiţia unor ipoteze de lucru. Stăpânirile cneziale au fost acceptate în mod tacit. Dreptul românesc care decurgea din acest sistem de proprietate era recunoscut printre privilegiile jurisdicționale de care se bucurau şi celelalte etnicuri din regatul maghiar[87]. Întâlnim în documentele bănăţene definirea cnezatului în înțelesul normelor juridice ale regatului, ca o stăpânire de moşie şi de oameni sub anumite obligații faţă de castelanii cetăților din zonă[88]. Cele două moşii Ruginosu şi Leordiş de la izvoarele râurilor Mâtnic, întemeiate de Struza, erau recunoscute de regele Ludovic I în anul 1370 ca un cnezat.

Deşi a existat şi s-a manifestat în acelaşi cadru instituţional al regatului maghiar de la sfârşitul perioadei arpadiene şi în cursul celei angevine, instituţia cnezatului din Banat şi Ardeal, a cunoscut evoluţii influenţate de realităţile locale. Explicaţia acestei evoluții diferenţiate se regăseşte în deosebirile regionale în care au evoluat relațiile între feudalii români şi autoritățile regale[89]. Cele dintâi recunoaşteri cu diplome ale unor stăpâniri cneziale apar pe moşiile Valea şi Secaş în vremea regelui Carol Robert. Cele două moşii de pe valea Secaşului au fost stăpânite şi confirmate cu act de danie pentru Zokul în calitate de cnez. Moşia Valea sau Potoc din districtul Ilidia a fost dăruită de regele Carol Robert lui Mihail, Ioan şi Nicolae, fiii lui Petru, fiul lui Timan. Documente ulterioare din anii 1347 şi 1358 menţionează pe membrii familiei Valea cu calitate de nobili. Ioan de Voia stăpânea

---

[87] *Ibidem*, p. 91-92.
[88] R. Popa, *Țara Maramureşului*, p. 160; idem *Țara Haţegului*, p. 189.
[89] *Ibidem*, p. 190.

însă sate pentru care datora şi obligaţii cuvenite cnezilor[90]. Un alt caz de confirmare a unor stăpâniri, în aceeaşi perioadă, a fost cel al moşiilor Oşiac, Zeuren şi Agriş, reclamat în anul 1360 de Dominic, nepot al cneazului Baciu. Stăpânirile cneziale recunoscute prin diplome regale se situează pe marginea vestică a spaţiului montan al Banatului la confluenţa cu zona de câmpie. Ele au avut ca efect în cazul Valea cât şi al urmaşilor cneazului Baciu, asimilarea acestora în rândul nobilimii. În cursul domniei regelui Ludovic I au obţinut acte scrise pentru unele moşii cnezii de Ţerova, Mâtnic şi Măcicaş. Cnezii de Ţerova au obţinut recunoaşterea stăpânirii moşiei Râul Alb, de lângă Bârzava, printr-un act al comitelui de Caraş şi Keve cândva între anii 1362-1364. Actul castelanului de Caraş şi Sebeş din anul 1352 confirma, pentru Iuga şi Bogdan, stăpânirea unui pământ pustiu de pe Valea Mâtnicului. El ilustrează, în cel mai deplin mod, adaptarea feudalităţii bănăţene la condiţiile juridice de stăpânire impuse de regalitatea angevină[91]. O situaţie identică în această privinţă evocă actul de danie din 22 septembrie 1370 pentru Roman şi Ladislau, fiii lui Struza. Cele două moşii pentru care au obţinut titlul de nouă danie erau stăpânite şi până atunci sub forma cnezatului.

O creştere semnificativă a numărului de familii româneşti din Banat care obţin diplome de danie cu caracter nobiliar se înregistrează în vremea domniei regelui Sigismund de Luxemburg. Cinci familii bănăţene au primit diplome regale pentru stăpânirile mai vechi, cu caracter cnezial pe care le deţineau. Semnificativă în această privinţă este ascensiunea nobiliară a cnezilor de Timişel la sfârşitul veacului al XIV-lea. Ei stăpâneau moşiile Potoc şi Criva, până în anul 1387 sub condiţia cnezială, cu obligaţii în natură şi bani faţă de cetatea regală de la Mehadia. Meritele militare ale cnezilor de Timişel au fost recompensate cu diplome de danie, începând cu anul 1390, care confereau statut nobiliar cnezului lor.

O situaţie identică reflectă actele de proprietate emise în favoarea familiilor Cerna, Bizere şi Fiat de Armeniş, în prima jumătate a veacului al XV-lea. Ascensiunile în starea nobiliară a acestor familii româneşti au fost favorizate de meritele militare şi participarea activă la campaniile antiturceşti, pe care actele de danie cu titlul de nouă donaţie le menţionează de fiecare dată. Mihail şi Blasiu de Cerna

---

[90] M. Holban, *op.cit.*, P. 63.

[91] *Ibidem*, p. 79.

"*walahorum nostrorum*" s-au acoperit de glorie în luptele cu turcii sub comanda regelui Albert iar meritele şi sacrificiul "*ipsorum sauguinis effusione*" de care au dat dovadă Dees şi Ladislau de Timişel la campaniile din Bulgaria sunt evocate în actul de danie din anul 1447[92]. Nobilii Roman şi Mihail de Măcicaş au căzut în luptele duse pentru cetatea Golubăţului în anul 1428[93]. Meritele militare ale cnezilor şi nobililor români din cele opt districte bănăţene au fost recunoscute solemn şi prin diploma din anul 1457. Fără îndoială că, aceleaşi merite militare au favorizat ascensiunea celor din familia Bizere, până în momentul consemnării în acte cu stăpânirile ei de pe Valea Bistrei.

Informaţiile documentare jalonează drumul lung parcurs de cnezii bănăţeni, cunoscut documentar începând din prima parte a veacului al XIV-lea şi încheiat la începutul veacului al XV-lea, prin care au devenit nobili şi "cavaleri bănăţeni ai angevinilor", după cunoscuta apreciere a lui Nicolae Iorga[94]. Analiza situaţiei elitelor româneşti în vremea Corvineştuilor (1440-1490) făcută cu multă competenţă de Ioan Drăgan, evidenţia faptul că această perioadă marchează încheierea unui proces îndelungat, prin care o parte a cnezimii româneşti a fost asimilată nobilimii regatului maghiar. Se constată însă, o perpetuare a stăpâniri de tip cnezial în cadrul acestei nobilimi româneşti[95].

Diferenţieri în parcurgerea acestui proces s-au putut sesiza chiar între zonele din interiorul Banatului de sud.
S-au evidenţiat cazuri în cursul veacului al XIV-lea, la nobilii de Valea, bunăoară, care aveau, în acelaşi timp, şi obligaţii pentru anumite stăpâniri cu caracter cnezial[96]. Situaţii de genul celei evocate mai înainte s-au perpetuat în cadrul feudalităţii româneşti bănăţene şi în cursul veacului al XV-lea. Adunarea nobililor din districtul Sebeşului întrunită în februarie 1454 a dezbătut o astfel de cauză[97]. Nobilii Iacob,

---

[92] Pesty, *Szörény*, III, p. 37; idem, *Oláh kerületek*, p. 71; I.Drăgan, în MT, I, 1997, p.87-89 cu privire la elitele româneşti din perioada 1440-1514, referiri la "aleşii" (egregius) nobilimii româneşti din banat, la familiile Dees de Timişel, Mâtnic, Măcicaş, Bizere, Gârlişteanu şi Fiat de Armeniş la p.96-104.

[93] N.Iorga, Istoria românilor, IV, Bucureşti, 1937, p.115 aprecia actul drept un "privilegiu de naţiune".

[94] N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, p. 32 "cnezul a ajuns un adevărat baron," referindu-se la ascensiunea lui Nicolae Bizere.

[95] I.Drăgan, în *Nobilimea românească din Transilvania*, p.111 şi urm.

[96] M. Holban, *op.cit.*, p. 63

[97] Pesty, *Szörény*, III, p. 67.

Ladislau şi Dumitru din Măcicaşul de sus au fost somaţi, de banii Severinului, să-şi plătească prestaliile în bani şi produse după datina cnezială *(census et munera annualia ut moris kenesiatus)*[98]. Ei au invocat în acest caz un privilegiu obţinut de la regele Sigismund, în urma morţii sub cetatea Golubăţ a fraţilor Mihail şi Roman din Măcicaşul de sus, care reglementa această chestiune[99]. Situaţii identice au fost întâlnite în cazul cnezilor haţegani, dovedind că integrarea feudalităţii româneşti din cadrul prestatal în care se află în normele statului feudal de drept a parcurs o cale nu arareori anevoioasă[100]. Integrarea cnezilor în rândurile nobilimii de rând s-a făcut în urma unui proces în care tendinţele de ascensiune socială ale cnezilor bănăţeni s-au interferat cu interesele regalităţii maghiare, pericolul otoman, la adresa lumii creştine şi contracararea acestuia sub vechea concepţie a cruciatei la care se adaugă poziţia geografică a Banatului, în prima linie a luptei au accelerat acest proces social din rândurile feudalilor bănăţeni. Raporturile feudalităţii româneşti din Banat, ca şi din celelalte zone româneşti ale Ardealului cu regalitatea maghiară în cursul veacului al XIV-lea au îmbrăcat forma contractuală a recunoaşterii stăpânirii cneziale[101].

Nu putem încheia prezentarea cnezilor bănăţeni fără a aborda un aspect important al stăpânirii cneziale şi anume acela ale obligaţiilor care-l legau de rege în calitate de stăpân absolut al pământului *(dominiium eminens)*. Informaţiile documentare în această privinţă oferă puţine repere pentru reconstituirea evoluţiei acestor raporturi. De obicei, documentele de danie specifică aceste obligaţii sub formula ca "*acea liberate şi obicei, cu care sunt obişnuiţi să-şi păstreze moşiile ceilalţi nobili români din acelaşi district*"[102] ori "*sub aceleaşi condiţii şi slujbe sub care sunt ţinute şi stăpânite în acel district alte moşii româneşti şi sub aceleaşi temeiuri, sub care s-a obişnuit să fie hărăzite*

---

[98] *Ibidem*, p. 67.

[99] *Ibidem*, p. 68.

[100] D. Arion, *op.cit.*, p. 92-93; R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 193.

[101] D. Arion, *op.cit.*, p. 98-99, definea acest proces "o coliziune a intereselor regale şi chineziale"; A. A. Rusu *op.cit.*, p. 23 şi urm. Evidenţia o situaţie identică în lumea feudalilor haţegani, un raport bivalent de interese reciproce ale cnezilor haţegani şi ale regilor angevini.

[102] C. Feneşan, *op.cit.*, p. 272, în actul de donaţie din 19 iulie 1376 al moşiei Valea Bolvaşniţa.

de către regii înaintaşi ai noştri asemenea moşii româneşti"[103]. Actul de confirmare al stăpânirii satului Potoc de către cnezii de Timişel din anul 1387 specifică obligaţiile acestora, care grefau stăpânirea cnezială. Ei aveau obligaţia de a da la sărbătoarea Sfântului Mihail pentru fiecare sesie a moşiei câte trei grosi iar la sărbătoarea Sfântului Gheorghe (23 aprilie) obişnuita quinquagesima, aşa cum o dădea şi pentru alte sate cneziale *(de aliis liberis villis ipsorum kenesialibus solvere sunt consuenti)*[104].

Datul oilor era o dare percepută de la populaţia românească care constituia un venit regal[105]. Ea are originea străveche întâlnindu-se peste tot în zonele locuite de populaţia românească din Balcani şi până în zonele extreme ale Carpaţilor. Perioada de percepere a dării nu era aceeaşi peste tot, dacă în Banat este menţionată la Sfântul Gheorghe, în alte zone ale Transilvaniei documentele menţionează încasarea acesteia la sărbătoarea Rusaliilor[106]. Un document de la mijlocul veacului al XVI-lea aduce unele precizări cu privire la modul şi cuantumul în care era percepută darea oilor. Astfel, se menţionează că, dintr-un număr de 25 de oi, se lua o oaie cu miel, de la 50 de oi, un miel şi o mioară, iar de la 100 de oi două cu miel şi o mioară[107]. Documente din veacul al XV-lea lasă se se întrevadă că stăpânirea cnezială era grevată şi de alte dări în bani *(census)* şi produse *(munera)*. Cazul mai sus evocat din anul 1454 al nobililor Iacob, Ladislau şi Dumitru de Măcicaş este relevant în această privinţă[108]. Ei au dovedit prin privilegiul obţinut de la regele Sigismund de Luxemburg că obligaţiile în bani şi produse care le datorau pentru cele două moşii, după obiceiul cnezatului le-au achitat. Acestea cuprindeau un viţel gras, trei vieri şi trei colaci, la Paşti, un muşchi de porc la Crăciun şi douăsprezece ouă cu trei colaci la Paşti[109].

Obligaţiile militare ale cnezilor în cadrul slujbei care o datorau în urma exercitării unei stăpâniri de pământ. Regii arpadieni au căutat

---

[103] DRH, D, I, p. 377, în actul de donaţie din 11 iunie 1444 al moşiilor româneşti Kusklia, Zăvoi, Zilfa şi Potoc din districtul Caransebeş pentru Nicolae Bizere.

[104] Pesty, *Oláh kerületek*, p. 51-52.

[105] Al. Dobosi, *Datul oilor. Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania*, Bucureşti, 1937, p. 5 şi urm.; A. Andea, *Banatul cnezial*, p. 141 şi urm.

[106] Al. Doboşi, *op.cit.*, p. 25.

[107] *Ibidem*, p. 22-23.

[108] Pesty, *Szörény*, III, p. 67.

[109] *Ibidem*, p. 67.

să reglementeze sarcinile militare ale nobilimii încă în cursul veacului al XIII-lea, în acest context regăsindu-se şi sarcinile militare care reveneau cnezimii. Poziţia naturală a Banatului, la Dunărea de jos apuseană, folosită ca bază de pornire a acţiunilor de cucerire iniţiate de regatul maghiar în veacul al XIII-lea spre sudul Dunării şi spre răsărit a amplificat importanţa slujbelor militare pentru cnezii români.

Regele Sigismund de Luxemburg prin actul din 16 martie 1390 confirma "nobililor cnezi": Petru, Mihail, Halmag şi Cristofor de Timişel, din districtul Mehadia stăpânirea moşiilor Criva şi Potoc cu condiţia îndeplinirii sarcinilor militare. Aceştia erau îndatoraţi de a participa, în cazul organizării unor expediţii militare "către părţlle răsăritene" cu o "lance", după obiceiul celorlalţi nobili cnezi din ţinut[110]. Actul obştii cnezilor şi celorlalţi români din districtul Sebeş din anul 1369 evldenţiază, în mod sugestiv, obligaţiile militare ale cnezilor atât la paza hotarelor cât şi în cadrul expediţiilor de la sudul Dunării[111]. Diploma privilegială din anul 1457 în favoarea districtelor bănăţene recunoştea faptele de credinţă şi slujbele credincioase ale tuturor nobililor, cnezilor şi celorlalţi români în paza şi apărarea vadurilor Dunării împotriva turcilor[112]. Actele de donaţie nouă din vremea lui Sigismund de Luxemburg pentru cnezii şi nobilii bănăţeni menţionează de fiecare dată meritele militare ale beneficiarilor.

---

[110] *Ibidem*, p. 11, "tali mondo et condicione mediante, quod dum nos vel nostri succesores reges Hungarie temporum lm processu exercltum versus plagarm orientalem ... ad predictum exercitum cum una lancea ut ... consuetudinis certorum nobilium keneziarum dictarum terra ...;" A. Andea, *op.cit.*, p. 135 cu privire la semnificaţia termenului "lancea" cu accepţiunea de unitate militară care luptă sub comanda unui nobil.

[111] DRH, D. I, p. 96-98.

[112] A. Andea, *op.cit.*, p. 137.

X. DIN ISTORIA POLITICA A BANATULUI MONTAN ÎN SECOLELE X - XV

Evoluţia istorică a societăţilor pe vaste spaţii de la Dunărea mijlocie şi inferioară a fost profund influenţată la sfârşitul mileniului I d. Hr. de acţiunile cuceritoare ale migratorilor târzii. Stabilirea ungurilor în Panonia la începutul veacului al X-lea a avut un impact puternic şi de lungă durată asupra societăţii româneşti din interiorul arcului Carpatic. Învăţatul împărat bizantin Constantin al VII-ea Porfirogenetul consemna prezenţa ungurilor pe culoarul dunărean la mijlocul veacului al X-lea. Astfel, după mărturia împăratului istoric, turcii, adică ungurii, se învecinau la Dunărea de jos apuseană, la mijlocul veacului al X-lea, cu bulgarii[1]. Informaţiile din cronicile maghiare mai târzii din secolele XII-XIII, confirmă aceasta situaţie etno-demografică din bazinul dunărean. Societatea feudală românească din Banat, în momentul impactului cu triburile maghiare cuceritoare, era organizată într-o formaţiune statală condusă de către un *duce* sau un principe. *Gesta Hungarorum*, relatând acţiunile de cucerire în spaţiul dintre Dunăre şi Mureş, menţionează că acest teritoriu era stăpânit de "oarecare duce cu numele Glad, care a ieşit cu ajutorul cumanilor, din cetatea Vidin şi din ai cărui urmaş s-a născut Ohtum"[2]. Incursiunea maghiară în Banat condusă de Zuardu, Cadusa şi Baiota a înfrânt armata de călăreţi şi pedestraşi a "ducelui" Glad, în care luptau alături de români, cumanii, adică pecenegii şi bulgari. Lupta finală a avut loc lângă cetatea Keve, asediată de tabăra maghiară aşezată pe braţul Dunării de la Poneviţa, după care a urmat cucerirea unei alte fortificaţii

---

[1] FDRH, I, p. 667; A. Decei, *op. cit.*, I, p. cu bibliografia mai veche.
[2] *Gesta Hungarorum*, XI, in IIR, I, 1934, p. 83.

numită *Urscia (Vârşeţ)*[3]. Acţiunile de cucerire ale ungurilor în spaţiul sud-bănăţean au avut loc probabil, în jurul anului 934, căci anterior unul din comandanţi, Zuardu, era menţionat în luptele din centrul Europei[4]. Urmărind pe hartă traseele urmate de incursiunile maghiare dinspre Mureş spre Dunăre se constată că acestea cu ocolit pe la vest spaţiul montan al Banatului. Descoperirile arheologice timpurii care pot fi atribuite ungurilor confirmă traseul incursiunilor de-a lungul de câmpiei bănăţene de la Deta până la Vârşeţ.

Cronica notarului anonim, sursa istorică apreciată contradictoriu, oferă, totuşi informaţii despre istoria politică a spaţiului bănăţean în veacul al X-lea şi în egală măsură ne îngăduie formarea unei opinii privitoare la societatea feudală românească şi a legăturilor acesteia cu lumea sud-dunăreană. Este evidentă, existenţa unei feudalităţi bănăţene şi a unei structuri politice care controla spaţiul bănăţean. Voievodatul bănăţean. condus de Glad se afla într-o dependenţa politica de primul ţarat bulgar. Din Cronica notarului anonim transpar asemenea legături cu lumea feudală bulgărească şi pentru alte formaţiuni statale româneşti din Ardeal[5].

Raidurile maghiare din veacul al X-lea au avut urmări şi asupra habitatului românesc din zona de câmpie care înconjoară spaţiul montan. bănăţean. determinând fără doar şi poate, deplasări spre interiorul spaţiului montan, acolo unde documentele de cancelarie de la începutul veacului al XIV-lea consemnează un bloc omogen românesc. Fenomene similare s-au produs în nordul Banatului, pe culoarul văii Mureşului. la hotarele Haţegului[6]. Gravitarea întregului spaţiu bănăţean, în momentul coliziunii cu maghiarii, la începutul veacului al X-lea, în sfera de dominaţie politica a primului ţarat bulgar este susţinută de izvoarele diplomatice bizantine de la începutul veacului al X-lea. Diplomele imperiale din anii 1019-1020 privind

---

[3] *Gesta Hungarorum*, XLIV; M. Bizerea Fl. Bizerea in *StIB*, 5, 1978, p. 3 şi urm., cu discuţiile privind localizarea unor aşezări bănăţene menţionate în cronică; I. Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV*, p. 113; G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea satelor româneşti*, p. 203-214.

[4] G. Bakó, in *Relations between the autochthonous population and the migratori populations on the teritory of Romania*, Bucureşti. 1975. p. 241; I. Aurel Pop, *op.cit.*, p. 115-116 cu o reluare a discuţiilor legate de cronologia raidurilor.

[5] *Gesta Hungarorum*, LI, in *IIR*, I, p. 118; G. Brătianu, *op.cit.*, p. 203 admite un control al Ţaratului bulgăresc asupra "ducilor" menţionaţi în cronică.

[6] R. Popa, *Ţara Haţegului*, p. 265-266.

organizarea arhiepiscopiei de Ohrida au consfinţit o situaţie mai veche, din veacul al X-lea, când au existat deja centre episcopale la Tibiscum şi Biserica Albă, depinzând canonic de episcopiile de la sudul Dunării[7].

Legăturile politice ale Voeivodatului bănăţean cu primul tarat bulgar, până în momentul cuceririi acestuia de către împăratul bizantin Vasile al II-lea (976-1025), sunt susţinute de un alt izvor narativ din veacul al XI-lea, *Viaţa Sfântului Gerard* din *Cenad*. Ahtum, feudal cu nume trainic, poate peceneg, stăpânea la începutul veacului al XI-lea întreg spaţiul bănăţean şi o parte a teritoriului între Mureş şi Criş. Puternicul feudal bănăţean, care fusese botezat după credinţa grecească în "Cetatea Vidinului"[8] a organizat cu călugări "greci" o mănăstire pe malul Mureşului, fiind astfel cel dintâi ctitor bănăţean cunoscut din izvoarele istorice. Botezul lui Ahtum la Vidin, înainte de cucerirea bizantină din anul 1002, îşi găseşte o explicaţie firească prin prisma mai vechilor legături politice şi ecleziastice existente încă în veacul al X-lea între spaţiul bănăţean şi taratul bulgar[9].

Teritoriul formaţiunii statale conduse de Ahtum, pe care izvoarele narative contemporane o numeau "terra" şi "regnum" avea elementele definitorii ale unei structuri politice, militare şi ecleziastice. Ţara lui Ahtum, cuprindea un teritoriu întins de peste 40.000 km^2 unde sunt consemnaţi de izvoare, ostaşii numeroşi, nobilii şi clerul. Izvoarele lasă să se înţeleagă că stăpânirea se transmitea ereditar, Ahtum având legături de sânge cu ducele Glad[10]. Conflictul dintre regele maghiar Ştefan I şi Ahtum, încheiat, se pare înainte de anul 1004, reprezintă o altă etapă în politica de cucerire a maghiarilor, consemnată la începutul veacului al X-lea, în vremea ducelui Glad.

Cucerirea statului bulgar, în urma acţiunilor energice întreprinse de împăratul Vasile al II-lea, a adus Imperiul Bizantin, după 1018, cu frontierea la Dunărea de jos apuseană. Banatul de sud se învecina astfel nemijlocit, pe parcursul secolelor XI-XII, cu Bizanţul pe culoarul dunărean. Organizarea politico-administrativă, prin crearea temei Serbia, în anul 1018, urmată de reorganizarea ecleziastică a arhipiscopiei de Ohrida de către acelaşi energic împărat în anii 1019-

---

[7] M. Gyóny, *op.cit.*, p. 49.

[8] *Vita Sancti Gerardi Moresanae ecclesial episcopi. X. la I.D. Suciu, R. Constantinescu, Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, p. 28-29.

[9] Al. Madgearu, in *Banatica*, XII/2, p. 9.

[10] *Gesta Hungarorum*, XI, "un oarecare duce cu numele Glad ... şi din ai cărui urmaşi s-a născut Ohtum".

1020 nu a rămas fără urmări pentru lumea românească din spaţiul bănăţean [11]. Chestiunea esenţială la care cercetarea istorică trebuie să ofere un răspuns este aceea a raporturilor politice şi ecleziastice între lumea românească din Banat şi Bizanţ pe de o parte şi în acelaşi timp cu regatul maghiar. Deoarece în perioada anterioară cuceririi bizantine din 1018, au fost evident un control politic şi o subordonare ecleziastică a spaţiului bănăţean faţă de primul ţarat bulgar, se naşte întrebarea în ce măsură aceste raporturi au fost păstrate şi preluate de Imperiul Bizantin până în anul 1185 cât s-a aflat pe frontirea dunăreană. Izvoarele istorice scrise oferă extrem de puţine informaţii în această privinţă cu ajutorul cărora să putem reconstitui istoria politică şi culturală a Banatului în secolele XI-XII. Consolidarea traptată pe parcursul secolelor XI-XII a puterii maghiare care înconjura ca un cleşte zona montană a Banatului a fost denatură să modifice şi raporturile lumii româneşti cu Bizanţul. Evoluţia relaţiilor politice bizantino-maghiare în cursul veacului al XII-lea s-a răsfrânt, într-o anume măsură şi asupra istoriei politice bănăţne din acest interval. Organizarea comitatului Caraş, la vestul zonei montane, consfinţea impunerea unei stăpâniri efective pe un segment al Dunării de jos, care se afla de-a lungul vechii căi de legătură din Balcani prin Câmpia bănăţeană spre europa centrală. Zona montană străbătură de culoarul Timiş-Cerna a rămas până la începutul secolului al XIII-lea în afara sferei de control maghiare. Aici se aflau, pe malul nordic al fluviului la Turnu Severin şi Orşova, capate de pod care legau printr-o cale mai scurtă sud-estul european de centrul continentului. Este posibil ca Imperiul Bizantin a menţinut aşa cum au avut toate puterile care au stăpânit malul sudic, o zonă de control şi anumite capete de pod, la nordul fluviului. Documentaţia arheologică este singura în măsură să aducă unele lămuriri în această privinţă.

Influenţa culturală bizantină resimţită de comunităţile româneşti din Banat este evidenţiată de documentaţia arheologică acumulată deja în ultimele trei decenii. Circulaţia monetară din veacul al XII-lea şi începutul celui următor, podoabe din argint şi ceramică smălţuită, toate acestea denotă strânsele contacte culturale pe care Banatul le-a avut cu lumea feudală sud-dunăreană. Prezenţa bizantină la

---

[11] T. Wasilewski, în *ZbVI*, VIII/2, 1964, p. 65 şi urm. cu privire la tema Serbia; M. Gyóny, *op. cit.*, p. 43 şi urm.; idem, în *ESR*. I, 1948 şi urm. cu privire la Episcopia vlahilor din cadrul Arhiepiscopiei de Ohrida.

Dunărea de jos apuseană a asigurat comunităţilor româneşti din sudul Banatului o continuitate neîntreruptă, în secolele XI-XII, a vieţii spirituale. Centrele bisericeşti de la Tibiscum şi Biserica Albă, independenţa canonică de episcopiile de la Branicevo şi Belgrad şi-au continuat activitatea pastorală a comunităţilor româneşti bănăţene. A existat în jurul acestor centre episcopale o structură ecleziastică organizată după canoanele răsăritene pe care misionarii catolici de la începutul veacului al XIII-lea şi în cursul veacului următor au căutat s-o combată şi chiar s-o anihileze prin orice mijloacele pentru a-i contracara influenţa în mediul românesc.

Relaţiile bizantino-maghiare în deceniul al III-lea al secolului al XIII-lea au fost marcate de conflicetele de pe frontierea dunăreană, generate de amestecul împăratului Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) în disputele de la curtea regelui Ştefan al II-lea (1114-1131)[12]. Izvoarele narative bizantine au consemnat expediţia bizantină din anul 1128 încheiate cu luptele de pe malul Caraşului din faţa cetăţii Horom[13]. Expediţii bizantine pe Dunăre au avut loc în anii 1156 şi 1162, până în momentul în care s-a produs o cotitură în relaţiilebizantino-maghiare, înlocuind o stare conflictuală cu o alianţă politică. Împăratul Manuel Comnenul (1143-1180), şi regele Bela al III-lea au fost promotorii unei alianțe bizantino-maghiare în cursul celei de-a doua jumătăţi al veacului al XII-lea[14].

Semnalarea moşiei Ilidia într-un document din anul 1223 în rândul proprietăţilor care au făcut parte din dota Margaretei, fiica lui Béla al III-lea, la căsătoria, în anul 1185, cu Isac al II-lea Angelos, atrage atenţia asupra implicării acestei zone în sfera relaţiilor bizantino-maghiare la sfârşitul veacului al XII-lea[15]. Distrugerea locuinţei-turn de la Ilidia, la mijlocul veacului al XII-lea, poate fi văzută în contextul impunerii autorităţii maghiare în zona piemontană a Banatului de sud, proces care, fără îndoială, nu a fost întotdeauna paşnic. Apariţia turnului-locuinţă într-o zonă de omogen românească, în cursul veacului al XII-lea, îşi afla explicaţia în poziţia geografică a zonei, unde se

---

[12] Gy. Moravcsik, în *Studia Bizantina*, p. 315-319; 307; 312.

[13] Pesty, *Krassó*, I, p. 118-119; Gy Moravcsik, *op.cit.*, p. 316.

[14] Gy. Moravcsik, *Byzantinum and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 89 şi urm.; V. Laurent, în *RHSEE*, 18, 1941, p. 111 şi urm.

[15] *DIR*, C, veac XI, XII, XIII, I, p. 197; L. Tăutu, in *Antemurale*, III, Roma, 1956, p. 52 şi urm.

interferau influențele civilizației bizantine şi occidentale.

Dispariția puterii bizantine la Dunărea de jos, spre sfârşitul veacului al XII-lea, după moartea energicului împărat Manuel Comnenul, a lăsat deschisă calea pentru impunerea unui control politic, în care s-au angrenat Regatul maghiar şi Imperiul vlaho-bulgar. Banatul de sud, care era controlat de regalitatea maghiară, în parte, a fost folosit ca bază de acţiune datorită poziției sale strategice spre Bulgaria. Pentru contracararea acţiunilor Imperiului Asăneştilor, care apărea în primii ani ai veacului al XIII-lea ca principală putere balcanică, a fost necesară luarea sub control efectiv a căilor de comunicație prin interiorul spaţiului montan al Banatului şi a segmentului dunărean de la Porțile de Fier. Organizarea Banatului de Severin în jurul anului 1232, care cuprindea zona estică a Banatului şi o parte a Olteniei, semnifică un moment important din istoria politică bănățeană şi în egală măsură din conflictul dintre cele două mari puteri[16]. O chestiune mult dezbătută în istoriografie a fost aceea privitoare la statutul avut de teritoriul Banatului de Severin înainte de organizarea sub forma unei mărci de graniță de către regalitatea arpadiană. Dacă pentru spațiul estic al Banatului, înglobat Banatului de Severin, un control cuman pare puțin probabil, s-a susţinut, în schimb, exercitarea controlului de către Imperiul Asăneştilor, într-o perioadă cuprinsă de la sfârşitul veacului al XII-lea şi până în primele decenii ale veacului al XIII-lea[17]. Absența unor informații istorice oferă prea puține şanse pentru a înțelege forma în care s-a desfăşurat controlul politic al Imperiului Asăneştilor asupra zonei montane bănățene. S-a perpetuat o formă de dominaţie şi control mai veche exercitată, foarte probabil, anterior, de către Imperiul Bizantin asupra formaţiilor politice româneşti din zonă[18].

Crearea Banatului de Severin în deceniul al patrulea al veacului al XIII-lea marca luarea sub control de către regatul arpadian a întregii zone de sud a Banatului. societatea românească cu structurile sale social-politice şi ecleziastice s-a văzut confruntată în cursul veacului

[16] V. Achim, *op cit.*, p. 247 şi urm.

[17] L. Tăutu, în *Mélanges Eugène Tisserant*, III, 2, p. 368 şi urm.; V. Achim, *op.cit.*, p. 240-241; N.S. Tanaşoca, în *Răscoala şi Statul Asăneştilor*, Bucureşti, 1989, p. 153.

[18] V. Achim, *op.cit.*, p. 241 sugerează pentru înțelegerea situaţiei, analogiile cu stările de fapt menționate în diploma din anul 1247 privitoare la formaţiunile statale româneşti din Oltenia.

al XIII-lea cu instituțiile prorpii ale regalității arpadiene şi în acelaşi timp cu acțiunile de prozelitism şi asimilare confesională impuse de biserica catolică în aceeaşi vreme[19]. Prezența dominicanilor la Severin, consemnată documentar în anul 1237, cu scopul declarat de a converti la credință catolică "mulțimea namurilor de aici" marchează debutul acțiunilor de prozelitism în rândul comunităților româneşti de la Dunărea de jos. Scrisoarea Papei Grigore al IX-lea din anul 1232, către episcopul de Cenad prin care solicită aducerea episcopilor de Branicevo şi Belgrad sub jurisdicția bisericii Romei, se înscrie în politica ecleziastică promovată de papalitate, evident, cu sprijinul puterii laice a regalității maghiare la Dunărea de jos apuseană în cursul veacului al XIII-lea[20].

Puține izvoare îngăduie recostituirea rolului jucat de către cumani, o realitate etnică şi militară extrem de importantă în spațiul nord dunărean în secolele XII-XIII, în istoria politică a Banatului din această perioadă[21]. Izvoarele istorice şi cercetările arheologice oferă puține informații directe despre impactul asupra habitatului din Banatul de sud în timpul marii invazii mongole din anii 1241-1242 şi în perioada care i-au urmat[22]. Observațiile din necropola de la Cuptoare, amplasată într-o zonă de circulație spre sudul Dunării, dovedesc că viața din aşezare n-a fost afectată şi nu există întreruperi pe tot parcursul veacului al XIII-lea. Relieful montan al zonei a oferit fără îndoială protecție locuitorilor în timpul năvălirii tătare ceea ce a permis continuarea vieții în vechile tipare. Se constată în aşezările de la Dunăre şi din interiorul spațiului montan preluarea unor influențe culturale în cursul veacului al XIII-lea, venite dinspre centrele balcanice. S-a asimilat în acest interval tehnologia smălțuirii ceramicii sesizată în aşezarea de la Gornea bunăoară, şi a unor podoabe de certă factură bizantino-balcanică de descoperirile din necropole.

Deşi au fost inițiate încă în veacul al XII-lea, pentru anumite zone din Banatul de sud, relațiile stabilite între autoritățile regale

---

[19] Ş. Papacostea, *op.cit.*, p. 56-57; 72.

[20] *Ibidem*, p. 42.

[21] I. Ferenț, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, 1931, p. 58-61; I. Donat, în *Relation between the autochthonous population* ... p. 291 şi urm.; V. Motogna, *op.cit.*, p. 258-260 cu privire la colonizarea cumanilor în Banat; V. Spinei, *Ultimele valuri migratoare de la Nordul Mării Negre şi al Dunării de jos*, Iaşi, 1996, p. 131 şi urm.

[22] V. Motogna, *op.cit.*, p. 246-249 cu bibliografia mai veche; V. Spinei, *op. cit.*, p. 219 şi urm.

maghiare şi instituţiile româneşti s-au cristalizat o dată cu veacul al XIII-lea. Documentaţia istorică oferă însă extrem de puţine date pentru reconstituirea acestor relaţii şi a reacţilor lumii româneşti din Banat la noile contrângeri sociale şi confesionale impuse de regalitatea arpadiană. Structurile social-politice bănăţene, pe care documentele de la începutul secolului al XIV-lea le-au consemnat sub forma districtelor, au existat cu siguranţă încă din secolul al XIII-lea, cu atribuţii administrative, militare şi juridice deja bine structurate. Construcţia cetăţilor regale, începute la sfârşitul secolului al XIII şi continuată în veacul următor, a determinat adaptarea acestor forme tradiţionale de organizare a societăţii bănăţene la noile condiţii social-politice impuse de regalitatea arpadiană odată cu crearea comitatului Caraş şi a Banatului de Severin.

Impunerea dinastiei angevine la începutul veacului al XIV-lea pe tronul regatului maghiar găseşte în cnezii bănăţeni un element militar de primă importanţă care va fi angrenat în politica sud-dunăreană şi răsăriteană a regatului. Carol Robert şi-a petrecut o parte a domniei în spaţiul bănăţean, avându-şi între anii 1308-1323 reşedinţa la Timişoara. Cnezii de pe moşia Valea şi Valea Secăşului au obţinut diplome de recunoaştere a stăpânirilor în vremea regelui Carol Robert, cu siguranţă în urma unor servicii şi merite militare, în care s-au remarcat.

Rolul militar al cnezilor bănăţeni este evidenţiat cu pregnanţă de izvoarele istorice de la mijlocul veacului al XIV-lea, când îi găsim angrenaţi în evenimentele politice locale sau cele de pe scena balcanică. Cnezii din districtul Caransebeşului au luat parte la campania lui Ludovic I de la Vidin din anul 1365. Ei au participat "în acea oaste, cu bunurile şi, de asemenea, cu trupurile noastre" după cum singuri mărturisesc într-o scrisoare din anul 1369 adresată lui Benedict Himfi[23]. Traseul oastei regale a străbătut Banatul iar la Caransebeş au făcut joncţiunea cu detaşamentul condus de voievodul Transilvaniei Dionisie Laukfy, cândva după 15 mai 1365 şi au dat găzduire regelui cu această ocazie[24]. Ei l-au primit şi ospătat la

---

[23] *DRH*, C, XIII, p. 632.

[24] *Ibidem*, p. 632; V. Gjuzelev, în *BB*, 6, 1980, p. 156, cu privire la derularea evenimentelor şi traseul oastei regale din luna mai 1365; M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 161 şi urm., în legătură cu problema Vidinului la mijlocul secolului XIV.

începutul anului 1366 pe împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul în drum spre Buda şi tot ei au oferit în martie, la întoarcere, găzduire împăratului bizantin şi regelui Ludovic, cu cheltuieli atât de mari pentru district cât şi pentru oraş pe care documentul le indică exact[25]. Retras la Mehadia în toamna anului 1368 regele Ludovic în urma campaniei împotriva domnului muntean, a fost întreţinut de cnezii aceluiaşi ţinut. Aportul militar este menţionat şi cu această ocazie în actul cnezilor caransebeşeni din anul 1369[26].

Presiunea otomană la Dunărea de jos apuseană exercitată începând cu ultimele decenii ale veacului al XIV-lea a modificat raportul de forţe în această parte a Europei. Situată pe frontirea dunăreană Banatul de sud este supus raidurilor turceşti încă din anul 1389, când au avut loc confruntarea majoră de la Kosovopolje, care a înclinat balanţa în favoarea forţelor semilunii. Documentele consemnează aproape în fiecare an raiduri turceşti atât asupra zonei montane din estul Banatului cât şi pe vechiul drum care pornea din Horom ocolind pe la Vârşeţ dealurile vestice[27]. Cnezii şi nobili bănăţeni au susţinut financiar efortul de luptă antiotomană în vremea regelui Sigismun de Luxemburg, şi a lui Iancu de Hunedoara şi au participat în acelaşi timp cu contigente la aceste lupte. Documentul din 16 februarie 1380 consemna contribuţia bănească a nobilului Iacob Gârlişteanu din Caransebeş (Iacobus Garalyscha de Karansebeş) pentru susţinerea luptei antiotomane[28]. Documentele de la mijlocul veacului al XV-lea menţionează eforturile financiare şi împrumuturile în bani acordate regelui de nobilii Cerna, Bizere şi Muşina din Densuş pentru care au fost răsplătiţi cu proprietăţi în comitatul Timiş ori cu cetăţi şi districte la Dunăre. Actul din 22 ianuarie 1452, prin care se confirmă stăpânirea

---

[25] *DRH*, C. XIII, p. 632; M. Holban, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, II, Bucureşti, 1975, p. 122-123 în legătură cu trecerea împăratului Ioan al V-lea prin Banat în primăvara anului 1366; Idem, *Din cronica relaţiilor româno-maghiare*, p. 164-165.

[26] *DRH*, C, XIII, p. 632, pe durata conflictului cu Ţării Româneşti "am ţinut necurmat cel puţin 200 de oameni în munţi ziua şi noaptea până la venirea iernii. Pe deasupra noi cu 500 de oameni după noi strânşi dintre cei mai buni, au rămas acolo în Mehadia".

[27] B. Milleker, *A. tőrőkoknek elsö betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert Kiralyok ideiében és Keve és Krassó vármegyék megszűnese* 1393-1439, Timişoara, 1914, p. 5 şi urm; I. Haţegan, *Pavel Chinezu*, Timişoara, p. 34 şi urm. cu o cronologie a evenimentelor.

[28] Pesty, *Szörény*, III, p. 8.

cetăţii Drencova şi a districtului Liubcova nobililor Mihail de Cerna şi fiului său Nicolae, împreună cu Blasiu de Cerna şi Nicolae de Biezere aduce dovada serviciilor militare în luptele antiotomane[29]. Documente de danie din anii 1428-1429 aduc mărturii participării nobililor Măcicaşi şi Bizere la luptele din anul 1428 din Serbia. Roman şi Mihail de Măcicaş au căzut în luptele pentru cetatea Golobăţului din anul 1428. Informaţii sumare, de obicei din acte de danie, aruncă o rază de lumină asupra implicării cnezilor şi nobililor bănăţeni în campaniile militare ale lui Iancu de Hunedoara[30].

Istoria politică a Banatului până la mijlocul veacului al XV-lea este dominată de confruntările militare cu Imperiul Otomana cărui presiune asupra zonei sud-est europene a crescut constant până în momentul cuceririi Constantinopolului. Societatea românească din Banat s-a aflat angrenată în eforturile militare ale regatului, care a recunoscut prin diploma din anul 1457 autonomiile locale pentru cele opt districte din zona montană a Banatului. Încercarea de a creiona sumar evenimentele din istoria politică a Banatului de sud în secoelel X-XIV-lea a evidenţiat faptul că acestea s-au desfăşurat în strânsă legătură cu evoluţiile istorice ale provinciilor învecinate. Dincolo de aspectele locale, determinate de poziţia la Dunărea de jos apuseană, istoria Banatului medieval se integrează în evoluţia unitară a societăţii româneşti.

---

29 *Ibidem*, p. 59-63.
30 I. Haţegan, *op. cit.*, p. 42-44.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

1.PERIODICE

AAWG	= Abhandlungen der Akad d Wissenschaften in Götingen, Phil-hist Kl, Götingen, 1977.
AAH	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta.
AH	= Acta Historica, Budapesta.
Acta MN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
Acta PA	= Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
AJA	= American Journal of Archeology, New York.
AARMSI	= Analele Academiei Române.Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti.
An B	= Analele Banatului, Timişoara.
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
AIIN	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj
AIIA	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi.
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj.
Arch Ert	= Archaeologiai Ertesitö, Budapesta.
AO	= Archivum Ottomanicum, Budapesta.
Arch Pol	= Archaeologia Polona, Varşovia.
Arch Olt	= Arhivele Olteniei, I (1920) şi urm.
Arh Mold	= Arheologia Moldovei, Iaşi.
AM	= Arheologia Medievală, Reşiţa.
AP	= Archeološki, Pregled, Belgrad.
BB	= Bizantino Bulgarica, Sofia.
BZ	= Byzantinische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.
BDL	= Bläter für deutsche Landesgeschichte.
CA	= Cercetari arheologice, Bucureşti.
CAH	= Commnunicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
ĖBB	= Ėtudes Byzantines et post Byzantines, I, Bucuresti
ĖSR	= Ėtudes Slaves et Roumaines, Budapesta.
Fol Arch	= Folia Archaeologica, Bucureşti.
GZM-A	= Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Arheologija ; Sarajevo.
GEM	= Glasnik Etnografskog Muzeja, Belgrad.
GMP	= Glasnik prilozi za nauku, umetnost i kulturu ; Narodni Muzej Pancevo.
GGB	= Godišnyak grada Beograd, Belgrad.

IBI	= Internationales Burgen- Institut Bulletin, München
Luc StG	= Lucrările ştiinţifice ale cadrelor didactice, seria Geografie, Timişoara.
MCA	= Materiale si cercetări arheologice, Bucureşti.
MT	= Mediaevalia Transilvanica, Satu Mare.
MB	= Mitropolia Banatului, Timişoara.
MN	= Muzeul Naţional, Bucureşti.
PamArch	= Památky Archeologiké.
Prob G	= Probleme de geografie, Bucureşti.
Rad VM	= Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad.
RMM-MIA	= Revista Muzeelor si Monumentelor. Monumente istorice şi de Arta, Bucuresti.
RI	= Revista istorică, S.N., 1990, Bucureşti.
RIR	= Revista istorică Română, Bucuresti.
RISBC	= Revista Institutului Social Banat-Crişana, Timişoara.
Rd I	= Revista de istorie, Bucureşti.
RT	= Revue de Transylvanie, (serie nouă), Cluj-Napoca.
RĖSĖE	= Revue des ėtudes sud-est europeėnnes.
RHC	= Revuė d'historice comparėe, Budapesta, 1947.
RHSEE	= Revuė historique du sud-est europeėn, Bucureşti
SlovArh	= Slovenscá Archeologia, Bratislava.
StuSl	= Studia Slavica, Budapesta.
StGB	= Studii de Geografie a Banatului, I, Timişoara.
StIB	= Studii de Istorie a Banatului, Timişoara.
StCGGB	= Studii şi Cercetări de geologie, geografie şi biologie, Reşiţa.
StS	= Studii şi Comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu.
StCIEC	= Studii şi Comunicări de Istorie-Etnografie, Caransebeş.
StRI	= Studii. Revista de istorie, Bucureşti.
StT	= Studii teologice, Bucureşti.
TréT	= Történelmi és Régészeti Ertesitö, A Délmagyarszágy Történelmi és Régészeti, Társulat Közlönye, Timişoara.
VF	= Vorträge und Forschungen, Siagmaringen.
ZbNM	= Zbornik Narodnaia Muzeja, Belgrad.
ZbVI	= Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta, Belgrad.
ZfAM	= Zeitschrift für Archäologie de Mittelalters.

Călători = Călători străini despre Ţările Române, I; Ed. M.Holban, şi urm.; Bucureşti, 1968.

CTTR = Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase, II, sec.XVII-începutul sec. XVIII, Bucureşti, 1974; volum îngrijit de M. Guboglu.

DIR, C = Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIII;vol.I-veac XIV, vol.II-IV, Bucureşti; 1951-1955.

DRH, C = Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania, vol.X-XIV, Bucureşti,1977-1997.

DRH,D = Documenta Romaniae Historica, D, Relatii între Ţările Române, I,Bucureşti, 1977.

Doc. Val. = E. Lukinch ; L. Gáldi, Documenta historiam Valachorumin Hungaria illustrantia usque ad annum 1400p. Cristum, Budapesta, 1941.

Knauz, MEC = F.Knauz, Monumenta Ecclesiae Strigonensis, I, Strigoniu, 1870. Feneşan,

DMB = C. Feneşan . Documente medievale bănăţene (1440-1653), Timişoara, 1981.

FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, II- IV, Bucureşti, 1970-1982.

Hurmuzaki = E. Hurmuzaki. Documente privitoare la istoria românilor, I, Bucureşti, 1887,şi urm.

IIR = Izvoarele istoriei românilor, editate de G.Popa –Lisseanu, I, Bucureşti, 1934.

Malyusz, ZO = Mályusz E., Zsigmondkori okleveltar, I-II, Budapesta, 1951-1958.

Ortvay, Tm = Ortvay T(red.); Pesty Fr., Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez, Bratislava, 1896.

Pesty, Krassó = Pesty Fr, Krassó vármegye történeté, III-IV, Budapesta, 1882-1883.

Pesty, Szörényi = Pesty Fr, A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye történeté, III, Budapesta, 1878.

Pesty, Oláh kerületek = Pesty Fr, A Szörényi vármegye hajdani oláh kerületek, Budapesta, 1876.

Tautu, Acta GP = Acta Gregori Papae, XI, (1370-1378), Roma, 1966.

Wading, Annales = L.Wading, Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum, Quaracchi, 1931.

Csánki MH = Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Koraban, II, Budapesta, 1913.

DTB = V.Fraţilă, V.Goicu, R. Sufletel,Dicţionarul toponimic al Banatului, I ,(A-B), Timişoara, 1984 şi urm.

Engel MVA = Engel,P. Magyarország világi archontológiája. 1301-1457,I-II, Budapesta, 1996.

Engel TMTT = Engel P, Temesvári és Moldovai szandzsak törökkori telepulései (1554-1579) Szeged, 1996.

Györffy ATF = Az Árpád-kori Magyarország törteneti földrajza, III, Budapesta, 1987.

Halasi-Kun,AO = Halasi-kun T, Krassó county and the Otttoman Nahiyes Bogça, Kirasova-Bitilnik, and Semlik, I, Bogça Nahiyesi, in Archivum Ottomanicum, X. 1985, p. 103-178.

Halasi-Kun, HT = Halasi-kun T, Unidentified medieval settlements in southeastern Hungari : Alba Ecclesia, Castrum Ér-Somlió. Castrum Somlió and Maxond, in Hungaro-Turcica. Studies in honour of Julius Német. Budapesta, 1976.

Kristó, MTL = Kristó G.,(red.) , Korai magyar törteneti lexikon (9-14 század), Budapesta, 1994.

Milleker, DKF = Milleker F., Délmagyarország közepkori földrajza,, Timisoara, 1915.

Pesty, Szörényi II = Pesty Fr, A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye történeté, II, Budapesta, 1878.

Pesty, Krassó II, 1-2 = Pesty Fr, Krassó vármegye történeté, II, 1-2, Budapesta, 1882-1883.

Suciu, DIT = Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania, I-II, Bucureşti, 1967-1968.

DAS BANATER BERGLAND IM MITTELALTER

(ZUSAMMENFASSUNG)

I.EINLEITUNG

Die mittelalterliche Geschichte des Banater Berglandes wurde aus verschiedenen Gesichtspunkten von der multikulturellen Geschichtsschreibung des Banats erforscht.
Die Summe der Erkenntnisse der Banater mittelalterlichen Archäologie sind unser Ausgangspunkt für die Rekonstruktion die wir für die Geschichtgeographie des Banater Berglandes im 13.-14. Jh. vorschlagen, gleichwie für unsere Meinung über die verschiedenen Aspekte der mittelalterlichen Zivilisation dieser Region.
Unsere Erforschungen aus dem letzten Jahrzehnt in der Almascher Senke, im Berzava und Bistra Tal führten zur Integrierung des ganzen Montangebietes in die Banater Erforschungszone. Gleichzeitig brachten sie wichtige Informationen. Die so erhaltenen Daten mittels deren wir viele mittelalterliche Dörfer genau identifiziert haben, sind die Grundlage für unsere Rekonstruktion im Bereich der Banater Geschichtsgeographie des 13.- und 14. Jh. Die Rekonstruktion des mittelalterlichen Habitats bezog sich auf einen bestimmten Teil des Banats, an der unteren westlichen Donau. Bei unserem Versuch die verschiedenen Aspekte der mittelaltelichen Banater Zivilisation zu erforschen veranlaßten uns die ethnologischen Methoden, die schriftlichen Quellen aus einer späteren Zeit, sowie auch die archäozoologischen Forschungen zu benützen. In dem Maße in dem es uns die archäologischen Quellen erlaubten, verfolgten wir den Weiterbestand von Elementen wie Wohnungen und materielle Kulturgüter ent-

lang der ganzen mittelalterlichen Zeit.
Der Anfang der wissenschaftlichen Erforschung des rumänischen Mittelalters anhand von historischen, ethnologischen, onomastischen und archäologischen Quellen kann auf die Zeit vor drei Jahrzehnten bestimmt werden.
Es bildete sich eine Forschungsmethode aus die sich vorgenommen hat die mittelalterliche Geschichte der Rumänen regressiv zu erforschen, und zwar in natürlich begrenzten Regionen. Es ist der Verdienst von Radu Popa diesen neuen Forschungsweg begonnen und glänzend weitergeführt zu haben.
Unsere Erforschung im Bereich der so vielfältigen und komplexen Problemen des Mittelalters im Banater Bergland lassen sich in eine rumänische Tradition der Geschichtsschreibung eingliedern, die eine Konzeption und Methode hat die in anderen von Rumänen bewohnten Gegenden geprüft wurde.

II. GEOGRAFIE RESSOURCEN,GRENZEN DER ERFORSCHTEN REGION

Das Banat ist der geografische Raum, der im Norden begrenzt wird vom Unterlauf der Mieresch/Mures, im Westen von der Theiß und im Süden von der Donau. Eine hohe Gebirgskette trennt im Osten das Banat von anderen zwei historischen rumänischen Provinzen, Siebenbürgen und Oltenien. Die historische Individualität dieser Provinz im Südwesten des rumänischen Siedlungsraums wurde von der Geschichtsschreibung des 18.Jh. einstimmig anerkannt. Aus einem größeren südosteuropäischen Blickwinkel gesehen ist das Banat eine Kontaktzone, eine Drehscheibe zwischen der mitteleuropäischen Welt und der südlichen, der balkanisch-ägäischen Welt. Auf der Donaulinie kreuzen sich mehrere Wege, die nach Mittel- und Westeuropa führen sowie nach Kleinasien. Das Relief der Region ist unterschiedlich und enthält alle Formen der Bodengestalt. Das Banat hat die Form eines Amphitheaters, dessen Stufen eine Öffnung nach Westen vorweisen. Die Banater Berge oder die Karpaten des Banats, wie

sie des öfteren genannt werden, erreichen Durchschnittshöhen von 500 - 1000 m. Die höchsten Gipfel erreichen 1500-2200 m und dominieren den Süden der Region. Die Banater Berge bestehen aus mehreren Gebirgszügen, und zwar: das Semenikgebirge, Aninaer Gebirge, Almaj- und Locvei-Gebirge. Im Osten des Banats bilden die Poiana Rusca Berge einen einheitlichen Block, den das Bistra-Tal vom Muntele Mic-Massiv trennt.
Die Vorgebirge, eng an die Gebirgsketten gebunden, haben Höhen bis zu 500 m. Die Berge von Orawitza/Oravita, Dognecea und Poganis umgrenzen westlich das Banater Gebirge. Die Ebenen sind fast die Hälfte der Fläche der Provinz und erstrecken sich meist im Norden und Westen des Banats. Diese kurze Darstellung der Geografie des Banats kann hoffentlich klar zeigen, daß der südliche Teil der Provinz eine eigenständige geografische Einheit bildet. Der gebirgige Teil umfaßt 70% der Fläche des Südbanats, das im Ganzen etwa 9000 qkm hat. Darum kann das Südbanat leicht das Montanbanat genannt werden, zum Unterschied vom Norden, wo 80% Ebenen und Hügel sind.
Wir versuchen im Folgenden, einige der geografischen Eigenschaften des Südbanats zu definieren, die dieser Region Individualität geben. In erster Linie haben wir das Vorwiegen des gebirgigen Reliefs. Die Banater Berge und Poiana Rusca, die Banater Karpaten sind einige der Benennungen, die in der geografischen Literatur über die Zone benutzt werden. Sie gehören dem nördlichen Teil der Karpaten des Eisernen Tors an, zwischen Timoc- und Timis-Tal. Der Süden des Banats ist eine Assoziation von bewaldeten Gebirgsmassiven, die von tiefen Tälern und Senken getrennt sind. Eine Folge dieser tektonischen Brüche ist der schwierige Zugang zu dieser Steinfestung des Banater Berglands. Sowohl intramontane als auch peripherische Senken sind für den Banater Raum wichtige Habitatszonen, wie auch Kommunikationswege. Der wichtigste Kommunikationsweg zwischen Donautal und der nördlichen Banater Ebene ist die Senke Caransebes-Mehadica. Das Bistra-Tal verbindet über das Eiserne Tor Siebenbürgens das Banat mit dem Hateg-er Land. Der Domasnea-Pass oder die Porta Orientalis macht die Verbindung zur Mehadica-Senke. Eine typische intramontane geografische Einheit ist die Almaj- oder Bozovici-Senke, Die Terrassen der Nera und die Täler ihrer Nebenflüsse bildeten einen günstigen natürlichen Rahmen zur Gründung mittelalterlicher Siedlungen. Die Senke Oravita liegt am Rand der Aninaer Gebirge und ähnelt einem Golf mit breiter Öffnung in Richtung Caras-Ebene.
Das Südbanat weist ein dichtes hydrografisches Netz auf, das der Zone Einheit und Zugänglichkeit bietet. Die Donau, der Strom der Mitteleuropa

mit dem balkanisch-pontischen Raum verbindet, hat die größte Bedeutung für das Banat. Übrigens beginnt an der südlichen Grenze des Banats auch der Unterlauf der Donau. Das Südbanat bildet also einen klaren, gut begrenzeten Sektor der Unteren Donau, ein Grund, der dazu beigetragen hat, daß sie des öfteren die westliche Untere Donau genannt wurde.
In dieser kurzen Darstellung des geographischen Raumes versuchten wir die natürlichen Grenzen des Südbanats zu schildern sowie die allgemeinen Eigenschaften der geographischen Umwelt. Die Informationen über das geographische Milieu und die Bodenschätze müssen in dem Kontext, den sie am Anfang des 12. Jh. gehabt haben, analysiert werden. Sie sind Teil eines größeren Themas, welches die Beziehungen zwischen Mensch und Umwelt betrifft. Gleichzeitig aber muß die Forschung die lokalen Eigenschaften zwisschen der mittelalterlichen Banater Gesellschaft und deren geografischen Raum unterstreichen.
Die Grundvoraussetzung beim Studium des mittelalterlichen Südbanater Habitats bildet die Beschreibung der Kulturlandschaft, in welcher sich die mittelalterliche Banater Gesellschaft entwickelt hat. In diesem Kontext ist es notwendig, die Änderungen zu präzisieren, die während des X.-XIV. Jh. im Bereich der Besitzrechte auf Grund und Boden, Gewässernutzung, der Nutzung der Bodenschätze, des Forst- und Jagdrechts passiert sind. Die uns zur Verfügung stehenden schriftlichen Quellen sind rar und informationsarm, verglichen mit anderen europäischen Regionen derselben Zeit. Selten enthalten die Kanzleiurkunden Informationen über die geografische Umwelt und die wirtschaftliche Tätigkeit in der studierten Zone. Die Gemarkungen von Dörfern und Feudalgütern aus dem 14.-15.Jh. insbesondere aus dem Bersautal und der Karansebescher Senke erlauben eine bessere Kenntnis der Grundstücke aus den betreffenden Teilgebieten. Die Informationen, die uns aus wissenschaftlichen Arbeiten des 18. Jh. bekannt sind - etwa aus Griselini - sind nützlich für die Kenntnis des Gebiets, der Bodenschätze, der Siedlungen, Straßen, usw. im Augenblick des Übergangs vom Mittelalter zur Moderne. Die Banater Berge enthalten reiche Eisen-, Kupfer und Bleierzvorkommen, die schon in der Römerzeit gefördert wurden. Die wichtigsten Bodenschätze befinden sich entlang der Linie Bocşa-Oraviţa-Moldova Nouă. Die von Dognecea und Ocna de Fier (Magnetit und Polymetallerze) sind schon im Mittelater abgebaut worden, wie es aus den Quellen hervorgeht. Multidisziplinäre Forschungen erlauben die Folgerung, daß zu lokalem Bedarf auch Limonit benutzt wurde.

III. QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES SÜDBANATS IM 10.-15. JH.

Es gibt wenig und nur lückenhafte schriftliche Quellen des Auslands (ungarisch oder byzantinisch) über die Zeit vom 10. bis 12. Jh. und die banater feudale Gesellschaft hat in dieser Zeit keine eigenen internen schriftlichen Quellen produziert. **Die Archäologie des Mittelalters** ist ein noch junger und schwacher Zweig der rumänischen Archäologie, und dieses Charakteristikum gilt umsomehr für das Montangebiet des Banats. Erst vor einem Vierteljahrhundert sind die ersten archäologischen Grabungen durchgeführt worden. bei den mittelalterlichen Denkmälern von Ilidia und Gornea. Bis zur Stunde verfügen wir über vollständige Forschungen nur über die kultischen Denkmäler von Ilidia, Reşiţa, Cârnecea und Berzovia und über eine Nekropole des 12. Jh. aus Sopotul Vechi. Die Wichtigkeit der archäologischen Quellen gilt vor allem für das 10. bis 13. Jh., wo es praktisch keine schriftlichen Quellen gibt. Deshalb muß die Archäologie Antwort finden über Art und Dauer der Siedlungen im Südbanat. Aber auch für die darauffolgende Zeit (14.-15. Jh.), hat die Archäologie eine große Bedeutung. denn sie überprüft und verfollständigt die schriftliche Information. Hervorragend sind in diesem Sinn die Forschungen von Resita, Ilidia und Berzovia. Die diplomatischen Quellen aus dem 13. Jh. erwähnen das Südbanat nur selten, doch im 14. Jh. bereits steigt ihre Zahl stark an. Es gibt auch eine qualitative Verbesserung hinsichtlich der Vielfalt der Informationen und die schriftlichen Quellen werden zur primären Informationsquelle. Für das 14.-15. Jh. gibt es fast 800 schriftliche Quellen für das Südbanat.

Das Südbanat ist in einer günstigen Lage hinsichtlich des Sammelns und der Veröffentlichung von diplomatischen Quellen. Herausragend ist die Persönlichkeit von Pesty Frigyes, der in der zweiten Hälfte des 19. Jh. eine Vielzahl diplomatischer Quellen veröffentlichte. 1882-1883 kamen zwei Bände von Dokumenten über den westlichen Teil des Banater Berglands heraus, wo das Comitat Caraş existiert hat. Orthmayer Tivadar veröffentlichte 1896 Dokumente über das Grenzgebiet zum Nordbanat, Teile des Komitates Timis. Eine herausragende Bedeutung hat auch die Veröffentlichung der mittelalterlichen banater diplomatischer Quellen durch

Costin Fenesan. Er sammelte und verwertete Dokumente über banater mittelalterliche Distrikte, über rumänische mittelalterliche Familien, über das rumänische mittelalterliche Leben das in diesem Teil des Bergbanats im ganzen Mittelalter pulsiert hat.

Die byzantinischen Erzählquellen enthalten nur insofern historische Information über das Banat und diesen Teil der Unteren Donau, als die Gegend für das Byzantinische Kaiserreich von Interesse war. Als erste geschichtliche Quelle über die geopolitische Lage an der Banater Donau gilt "De administrando imperio " des gelehrten Kaisers Constantin VII, Porphyrogenetos (913-959).

Die ungarischen Erzählquellen sind hervorragende Quellen der banater Geschichte. Die "Gesta Hungarorum" aus dem 10. Jh. , geschrieben vom Magister P. dem Notär des Königs Béla II, sowie die Chronik des Anonymus haben als Geschichtsquellen bis zum heutigen Tage unterschiedlichste Interpretationen zugelassen. Die Banater Geschichte zur Jahrtausendwende wird auf hervorragende Weise durch die Legenda Major "Vita Sancti Gerardi Moresanae Ecclesiae Episcopi" vervollständigt..

Die Bedeutung der ungarischen und byzantinischen Erzählquellen fär die Banater Geschichte ist unumstritten. Sie bezeugen die Anwesenheit der rumänischen Bevölkerung in diesem Raum während des Einfalls der ungarischen Eroberer, sie sind eine Quelle von erstrangiger Bedeutung für die Kenntnis der geopolitischen, kulturellen und religösen Realitäten im westlichen Teil der Unteren Donau.

Die Quellen der Onomastik. Ortsbezeichnungen und Personennamen über und aus dem Banater Raum sind interessant, vor allem die Antroponymie und die Toponymie. Letztere wurde besonders intensiv erforscht. Es gibt ein fast komplettes Repertorium der Ortsnamen im Banat, bis auf die Mikrotoponymie der Berggegend, und diese sind äußerst nützlich für die Erforschung des mittelalterlichen Habitats. Trotz seiner Lage im Interferenzgebiet Europas und der heterogenen kulturellen Beeinflussung verfügt das Banat über einen starken dialektalen und ethnologischen Konservatismus. Die Nutzung ethnologischer Informationen für klar abgegrenzte Epochen verlangt zwar viel Vorsicht, hat aber Bedeutung für das Verständnis von Volkstechnologien und für die Geschichte der Mentalitäten. Die Förderung Interdisziplinärer Forschungen wäre also für eine geschichtliche Rekonstruktion nur förderlich, weil sie Erkenntniswege aufzeigt die auch auf traditionelle Quellen aufgebaut werden können.

IV. STAND DER FORSCHUNG

Studien zur Geschichte der Banater Geschichtsschreibung, I.D. Suciu, V. Neumann, A. Crisan, R.Ardelean, N. Bocsan haben eine globale Analyse der Entwicklung der Banater Gschichtsschreibung gemacht oder auch nur bestimmte Segmente davon analysiert, wobei auch das Interesse für die mittelalterliche Zivilisation nicht gefehlt hat. Ein Grundzug der Banater Geschichtsschreibung war von Anfang an die Multikulturalität. Diese zeigt ein historisches und ethno-demographisches Spezifikum der Provinz zu Beginn des 18. Jh. , wo Rumänen, Serben, Ungarn und Deutsche gelebt haben. Es entstand auf dieser Weise eine nationale Geschichtsschreibung mit dem Ziel einer ethnokulturellen Identifikation und der Verankerung der nationales Gruppen in der Vergangenheit der Provinz. Die Analyse der Banater Geschichtsschreibung aus dieser Perspektive erhebt eine Reihe von Fragen der Methodik. Konzeption und kulturellen Ideologie die in einer kürzlichen Studie von N. Bocşan hervorragend unterstrichen wurden. Fr. Griselini den man für den ersten Geschichtsschreiber des Banats hält hat schon Ende des 18. Jh. darüber geschrieben. Die historiographischen Beschäftigungen waren auch der romantischen Generation nicht fremd, in den Werken über das Banat von A.T.Laurian, N.Tincu Velia, V. Maniu werden allerdings keine besonderen Beiträge dokumenatrischer oder konzeptioneller Art gebracht. Die mittelalterliche Geschichte des Banats war Teil eines breitgefächerten und kohärenten Programms der ungarischen Geschichtsschreibung, das von der Ungarischen Akademie ausgerichtet und koordiniert worden war und das in der zweiten Hälfte des 19. Jh. startete. Hier arbeiteten professionelle Historiker, allen voran Pesty Fr. die moderne Arbeitsmethoden der positivistischen Geschichtsschreibung anwendeten. Hervorragend die verlegerische Tätigkeit von Pesty Fr. durch die Dokumentensammlungen über das Caraser Komitat und die alten rumänischen Distrikte des Severiner Banats. Ausgehend von dieser soliden Dokumentarischen Basis hat der ungarische Historiker die erste Geografie des Südbanats aufgebaut. Die politischen Mentalitäten mit nationalistischer Tendenz, charakteristisch fär das Ende des 19 Jh., die Theorien über die Emigration der Rumänen fehlen in Pesty Frigyes Arbeiten nicht, sind aber viel prägnanter in den historischen Arbeiten von Szentklaray Jenö, oder in anderen anderen ungarischen

Studien über die Geschichte der Konfessionen. Auch die deutsche Geschichtsschreibung hat sich mit dem Banat beschäftigt. Die Arbeiten von J.H. Schwicker und L. Böhm und präsentieren die politische Geschichte des Banats in bereits konsekrierten Klischees. Erwähnt werden muß aber die reichhaltige Tätigkeit von Felix Milleker, Kustos des Werschetzer Museums zwischen 1894-1942. Seine über 20 Monografien sind ein wertvoller Beitrag zur Lokalgeschichte des Banats. Als Historiker und Archäologe benutzte er schriftliche Quellen, Toponymie und Archäologie in der Monographie von Weißkirchen, Werschetz, Pantschiowa u.a. Der schwäbische Historiker Theodor Ortvay-Orthmayer (1869-1914) hat sich mit der Kirchengeschichte und der Geschichtsgeographie der Provinz beschäftigt. Zu Beginn des 20. Jh. gab es rumänische Beiträge zur Geschichte dieses Raums durch Patriciu Dragalina und Gheorghe Popovici. In der Darstellung des banater Mittelalters dominiert dabei die Darstellung der politischen Geschichte in ihrer zeitlichen Abfolge. Es gibt polemische Akzente zur ungarischen Geschichtsschreibung über die Ethnogenese und die Anwesenheit der Rumänen im Banat im Mittelalter.
In der Zwischenkriegszeit gab es im Banat eine Intellektuellergruppe mit mit Interesse für Geschichte, die sich bemüht hat den fehlenden akademischen Rahmen in dieser Region zu kompensieren. Es geht um "den kreativen Lokalismus" ein geschichtliches und kulturelles Phänomen jener Zeit, das sich um das Sozial Institut Banat Crişana konzentrierte. 1943 gründete man eine eigene Geschichtsabteilung unter Leitung von Victor Motogna. Die Banater Geschichtsschreibung wird in jenen Jahren durch zwei grundlegende Werke über die Organisierung und Struktur der katholischen Kirche im Banat vervollständigt, die vom deutsche Historiker K. Juhasz stammen. Es gibt ausserdem eine Reihe von ethnologischen Forschungen über das rumänische Banat sowie linguistische Studien einer Gruppe von Banater Slawen, welche die interdisziplinäre Geschichtsforschung vervollständigen.
Das Interesse der Geschichtsforschung hat sich in den letzten drei Jahrzehnten dieses Jahrhunderts besonders auf das Banat konzentriert. In erster Linie wird die dokumentarische Basis breiter und verschiedenartiger. Maria Holban schrieb Studien mit modellhaftem Charakter über das Banater Mittelalter im Geiste der europäischen Geschichtsschreibung. Kanzleidokumente sind erst-oder neuveröffentlicht worden.
Die Frage rumänischer mittelalterlicher Institutionen des Banats hat konstant die rumänische Geschichtsforschung der letzten drei Jahrzehnte

beschäftigt. Costin Feneşan hat nicht nur die dokumentarische Basis erweitert sondern historische Informationen neu interpretiert. Fenesan, I.Aurel Pop, Viorel Achim und andere jüngere Historiker haben sich der Institutionsgeschichte der Banater Mittelalterlichen Distrikte mit größerem geschichtlichen und archäologischem Wissen genähert.

Die Geschichtsgeographie des mittelalterlichen Banats war ein Vorzugsthema der positivistischen ungarischen Geschichtsschreibung. Sie wurde mit vollständigerem dokumenatrischen Wissen und anderer Methodik wiederaufgenommen. Wir erwähnen die Geschichtsheographie Ungarns zur Zeit der Arpaden, von Gyula Györffi, dessen dritter Band sich auch auf das Südbanat bezieht. Die rumänische Geschichtsschreibung hat Bedenken über die Arbeitsmethode und die Ergebnisse Györffis geäussert. Fragen der Banater mittelalterlichen Geschichtsgeographie, der Identifizierung von verschwundenen Ortschaften oder Befestigungsanlagen und Fragen der Distriktgrenzen haben P. Binder und M. Bizerea behandelt. Die vorgeschlagenen Lösungen und Hypothesen haben nicht immer eine ausreichende Deckung und sind wiederholt korrigiert worden. Die Studie des byzantinologen M. Gyony aus dem Jahre 1947 eröffnete eine andere Perspektive über den Beginn kirchlicher Organisation im Banat. Eine Integration der Banater Geschichte in den kulturellen und konfessionellen Kontext des europäischen Süd-Ostens vom Beginn des Mittelalters gibt es auch in den Studien des griechisch-katholischen Kanonikus A. Tautu. Synthesearbeiten über die Geschichte dieser Provinz im 3.-4. Jh. und im 4.-12. Jh. haben auch Doinea Benea und Adrian Bejan geschrieben und sich dabei bereits stark auf die Archäologie gestützt. Die serbische Geschichtsschreibung (N. Stanoiev, Milica und Djeorge Iancovic) hat weite Räume des westlichen Teils der Unteren Donau beschrieben, analysiert und spezifische Probleme hervorgehoben, Ausserdem sind verschiedene archäologische Monographien über Banater mittelalterliche Orte erschienen, etwa über Gornea.

Die Billanz der geschichtlichen und archäologischen Forschungen der letzten drei Jahrzehnte zeigt zweifelsfrei bedeutende Akumullation in der Banater Geschichtsschreibung, aber auch die immer noch großen Lücken und Probleme, die von einer künftigen Forschung gelöst werden müßen.

V. DIE ARCHÄOLOGISCHE DOKUMENATATION ÜBER DAS BANATER BERGLAND IM 4.-10. JH.

Das erste Repertorium der Funde aus der Zeit der Vökerwanderung hat Felix Milleker, Kustos des Werschetzer Museums zu Beginn dieses Jahrhunderts veröffentlicht. Er erwähnt die Siedlungen und metallurgischen Anlagen von Şoşdea, die Gräber von Denta, Deta, Werschetz, Weißkirchen und andere banater Funde.

1967 begannen die systematischen archäologischen Ausgrabungen in Gornea, wenig später in Ilidia. Man erforschte Befestigungsanlagen und Siedlungen der spätrömischen Zeit und vom Beginn des Mittelalters.

Die archäologische Dokumentation über diese Zeitspanne ist unausgeglichen. Reichhaltig ist sie für die spätrömische Zeit und für das 8.-9. Jh., viele weiße Flecken gibt es für das 6.-7. Jh. 7. und für das 10. Jh. Da viele Gräberfelder noch unerforscht sind, ist es schwierig Aussagen über diese Zeit zu machen und eine globale Analyse zu versuchen.

1.BEFESTIGUNGSANLAGEN AUS SPÄTRÖMISCHER ZEIT.

Ein Hauptproblem für die rumänische Archäologische Forschung ist die Frage nach der Ausdehnung und nach den Grenzen des Raumes nördlich der Donau, der durch Befestigungsanlagen und Truppen durch die beiden römischen Provinzen am Südufer der Donau kontrolliert wurde. Ein Teil des Bergbanats, bis zum Cerna-Timis Durchbruch der sich gegenüber der Provinz Dacia Ripensis befand, wurde bestimmt auch von da aus kontrolliert. Die westbanater Hügel und ein Teil des westlichen Berglandes befanden sich an der Nordgrenze der Provinz Moesia Prima. Die archäologischen Grabungen auf der Insel Spaja und jene von Gornea gehören zu den wenigen, die eine aufschlußreiche Dokumentation über die befestigten Grenzen des römischen Reiches im Banater Raum im

vierten Jh. bieten. Die archäologischen Grabungen von Orşova (1966-1971) die vor dem Bau des Donaukraftwerks Eisernes Tor I stattfanden, sind bis zum heutigen Tag zum großteil unveröffentlich geblieben. Allein Doinea Benea veröffentlichte unlängst etwas über das Castellum aus dem 3.-4. Jh. Die archäologischen Forschungen von Tibiscum hätten bereits eine Antwort geben müssen über die Funktionsweise des Castrums im 4. Jh., einer kürzlichen Veöffentlichung zufolge die letzte Besiedlungsperiode des Castrums. Die Forschungen von Tibiscum hätten eine Antwort geben können auf die Frage nach der räumlichen Tiefe der Kontrolle des römischen Reiches nördlich der Donau im vierten Jh.

2. LÄNDLICHES HABITAT IM 4. JH.

Man kennt im Südbanat 130 Ortschaften mit Entdeckungen aus dem 3.-4. Jh. . Archäologische Sondierungsgrabungen haben Gruppen von Wohnungen, Töpfereiwerkstätten, metallurgische Werkstätten oder Gräber in Moldova-Veche, Gradinari, Sosdea, Fizes, Varset usw. dokumentiert. Da es aber keine großflächigen systematischen Ausgrabungen gibt, kann auch eine Rekonstruktion des Bildes des dörflichen Habitats im 4. Jh. im Südbanat nur unvollständig sein. Fragen der Ausdehnung von dörflichen Siedlungen ,der Besiedlungsdauer, ihrer inneren Struktur können unter den gegenwärtigen Bedingungen teilweiser Erforschung nicht beantwortet werden.
Ein von der multikulturellen Geschichtsschreibung des Banats vielbesprochenes Thema betraf die ethnischen Substanz und zugleich die Benennung der ländlichen Siedlungen. Die rumänische Geschichtsschreibung hat die identifizierten ländlichen Siedlungen der romanischen Bevölkerung zugeschrieben, folglich wurden sie hier dako-romanische Siedlungen genannt. Die serbische und die ungarische Geschichtsforschung die die Ortschaften aus dem Süd-Westen oder aus der Banater Ebene des 3.-4. Jh. studiert hat schreibt diese den Sarmaten zu.
Die Rekonstituierung des Habitats aus dem 4. Jh. bringt das Problem der Dorfwohnung in den Vordergrund. Sicher kann die Archäologie auch in diesem Falle eine Datenbasis für das Kennen Dorfwohnung der dako-romanischen Bevölkerung aus dem 4. Jh., und nicht nur , geben. Die Wohnungen entlang des Donauufers von Moldova Veche hatten einen

einzigen Raum und hatten den Boden in die Erde gegraben.
Vorrangig für die archäologische Forschung der nächsten Jahre wird die Identifizierung der Nekropolen aus dem 3.-4. Jh sein die sich um den identifizierten Ortschaften aus der montanen Zone des Süden des Banats befinden. Das Studium der Grabbeigaben, die komparative Analyse mit dem Inventar der Sarmaten, wird eine genaueres Bild über das Habitat des 4. Jh. geben
Die Ökonomie des Süden des Banats charakterisiert sich während des 4. Jh. durch eine intensive Münzenzirkulation und durch eine Konzentrierung in Zonen mit metallurgischer Tätigkeit. Archäologische Sondierungsgrabungen in Fizeş, Şoşdea, Berzovia und Reşiţa brachten metallurgische Metallöfen aus dem 4. Jh. zum Vorschein. Diese Öfen die in Fizes ausgegraben wurden haben eine kegelstümpfige Form mit dem Herddurchmesser von 0,75 und 0,80m. Die Höhe ist von 0,80 m. Essentiell ist für die archäologische Forschung die Informationen zu liefern die es erlauben werden den Beginn und die Dauer der metallurgischen Tätigkeiten festzustellen.
Die historische Untersuchung dieses Segments der Wirtschaft aus der späten römischen Periode muß gemacht werden im Kontext der Existenz der römischen Befestigungsanlagen entlang der Donaulinie sowie einer großen Menge von Münzen die im 4. Jh. im Süden des Banats im Umlauf waren. Die metallurgische Tätigkeit erklärt sich durch die Zugehörigkeit des Banater Montangebietes im 4. Jh. zum Römischen Reich. Das Verlassen der Provinz Dazien hatte unter anderem als Folge auch den Verlust von Gegenden reich an Bodenschätzen so wie diejenige aus Siebenbürgen sind. Diesa hatte als Folge die Intensivierung der Eisenerzförderung aus dem Dognatschkaer Gebirge und war ein Impuls für die metallurgische Tätigkeit in der Zone.

3.DIE ARCHÄOLOGISCHE DOKUMENATTION ÜBER DAS 5.-10. JH.

Die archäologischen Entdeckungen aus dem 5. Jh. aus dem Südbanat sind extrem wenig und sie stammen nur aus der Donaugegend.
Laut dem heutigen Stand der Forschung haben wir keine großzügigere Dokumentatio nicht einmal über das 6. Jh. für das Südbanat. Die schriftlichen Quellen beweisen daß ein Teil des Südens des Banats,

wenigstens in der Donaugegend während dem 6. Jh. zum kulturellen und politischen Einflußbereich des Byzantinischen Reiches gehörte. Die archäologischen Forschungen entlang des banater Donauufers von Orsova bis Cuvin haben wenig Beweise gebracht für die byzantinische Präsenz im 6. Jh. in diesem Raum.

4. CHRISTLICHE SPUREN AUS DEM , 4.-6. JH.

Die geographische Lage des Banater Raums als natürliche Verbindung zwischen dem mittel und südeuropäischen Raum sowie das Bestehen der römischen Kaiserreiches bis Ende des vierten Jh. in dieser Gegend waren wichtige Faktoren, welche die Aufnahme und die Verbreitung des Christentums in diesem Raum begünstigt haben.
Die Mehrheit der christlichen Gegenstände, die im Banat gefunden wurden, sind Zufallsfunde. zum Teil noch aus dem vergangenen Jh.. über die gelegentlich geschrieben wurde und die zum Teil in den Depos der Museen untergetaucht sind. Die archäologischen Grabungen im Castrum und in der römischen Siedlung Praetorium von Mehadia brachten auch einen Gefäßdeckel zum Vorschein. der auf dem Griffknopf ein Kreuz eingerizt hat. Der Deckel aus feiner rötlicher Tonpaste wurde im Catsrum ausgegraben, neben dem Gebäude des Kommandanten, auf demselben Niveau wie mehrere Münzen aus dem vierten Jh. Aus Tibiscum kennt man ebenfalls mehrere christliche Gegenstände aus dem vierten Jh. . 1841 fand man in Herkulesbad den Stein eines Fingerrings, auf dem christliche Symbole waren. Es ist ein besonderes Zeugnis des Christentums. Der Goldring auf welchem der blaue Stein montiert war wiedergibt das Bild eines Pfaus, der in seiner Krallen einen Delfin hält. Dieses Symbol wird mit Sicherheit als christlichen Ursprungs betrachtet. Ebenfalls christlichen Ursprungs scheint ein Bronzefragment zu sein, das in der Befestigungsanlage aus dem 4. Jh. von Gornea ausgegraben wurde. Unserer Meinung nach können allerdings nur diese angeführten Gegenstände, die alle aus römischen Siedlungen oder Befestigungsanlagen stammen, mit Sicherheit christlichen Gemeinschaften des 4. Jh. zugerechnet werden.
Eine ganze Reihe verschiedenster Gegenstände aus dem Südbanater Raum, von Werschetz, Dubovăţ, Berzovia, Gornea und aus dem Tal der Caraş könne nicht zu christlichen Zeugnissen aus dem 4. Jh. gezählt werden.

Wenn wir die altchristlichen Gegenstände aus dem 4. Jh. nach ihrer räumliche Streuung im Südbanat beurteilen, wird klar, daß diese ausschließlich aus dem Umfeld der römischen Siedlungen , Tibiscum, Praetorium und Gornea stammen. Einige Funde aus Orşova und Neu Palanca zeugen ebenfalls von christlichen Gemeinschaften des 4. Jh. des Südbanater Raums.

5.SIEDLUNGEN UND ENTDECKUNGEN AUS DEM 7.-10. JH.

Für das Banater Montangebiet des 5.-7. Jh. verfügen wir über extrem wenig Belege. Man kennt einige Entdeckungen von Caransebes. Jupa und Drencova die dem 6.-7. Jh. zugeschrieben werden.
Im 8. Jh. verzeichnet die Karte dieses Gebiets 16 Ortschaften mit Funden. Man kennt Wohnspuren die dem 8.-9. Jh. zugeschrieben werden in der Donauklamm, in Tälern der Senke Oravita und der Senke Caransebes. Weil für das 7.-9. Jh. die schriftlichen Quellen fast gänzlich fehlen, wird die ethno-demographische Karte des Karpaten-Donauraums anhand der archäologischen Funde gezeichnet. Folglich, ist es sehr schwierig anhand der archäologischen Dokumentation den ethnischen Charakter der Bevölkerung zu bestimmen. Die exhaustive Forschung einer Siedlung aus dem 7.-10- Jh. und deren Friedhof ist die Grundlage für jedwelchen Versuch in diesem Bereich.
Für das Banater Montangebiet haben wir keine vollständliche archäologische Dokumentation einer Siedlung oder eines Friedhofs. Dies ist der Grund warum der Autor es vermieden hat einzelne Funde zeitlich und ethnisch zu bestimmen. Das Fehlen der obengenannten kompleten archäologischen Dokumentation vermindet die Chancen einer historischen Rekonstruktion
Für das 10. Jh. verfügen wir über noch weniger archäologischer Dokumentation. Man hat byzantinische Münzen in Deta, Orsova und Cuvin gefunden. Man kennt ältere zufälligere Funde von Schmuck und Kleidungszubehör von Deta, Vrsac und Denta, die den 10.-11. Jh. zugeschrieben wurden.
Die Gräber aus dem 10.-11. Jh. die man den ungarischen Eroberer zuschreiben kann (die Periode *honfoglalas*) befinden sich im Westen des Banater Vorgebirges, in der Begegnungszone der mit der Ebene. Die Entdeckungen von Timisoara-*Cioreni*, Voiteg, Deta, Vrsac makieren und um-

gehen im Westen das Banater Montangebiet.
Das Fehlen von Entdeckungen die man einer frühen ungarischen Präsens im Timis-Cernatal zuschreiben kann, suggerieren, daß das Banater Montangebiet außerhalb der ungarischen Aktionen aus dem 10.-11. Jh. stand. Es ist möglich, daß dieses Gebiet im Westen umgangen wurde.

VI. DIE ZIVILISATION DES MITTELALTERS IM BANATER BERGLAND

1.DAS MITTELALTERLICHE DORF

Die Geburt und Entwicklung des rumänischen Dorfes war ein ständiges Thema für die rumänische Geschichtsschreibung. Historiker, Archäologen, Filologen und Ethnologen beschäftigten sich damit.
Die Rekonstruktion des Bildes eines mittelalterlichen Dorfes setzt voraus daß man den Ortskern oder die Ortskerne des Dorfes kennt, daß die Wirtschaft (Landwirtschaft und Handwerk) sowie die Kultgegenstande und Nekropolen, als auch die Befestigungsanalagen bekannt sind.
Die archäologische Erforschung des mittelalterlichen banater Dorfes hat erst vor drei Jahrzehnten begonnen. Der Ort Gornea wurde zwischen 1973 und 1979 erforscht. Mit all ihren Makeln hat die Erforschung von Gornea einen besonders wichtigen archäologischen Punkt ans Licht gerückt, der einzige Ort dem man auch eine Monographie gewidment hat. Auch die Ausgrabungen von Moldova Veche -**Rât** aus dem Donautal müssen in diesem Sinne erwähnt werden.
Die archäologische Erforschung des Ortes Ilidia - ein Ort aus der Oravitaer Senke - begannen im Jahre 1969 und wurden mit Unterbrechungen bis 1985 fortgeführt. Man untersuchte in dieser Zeitspanne einen mittelalterlichen Hof vom Berge **Oblița** und eine Kirche mit Mauer und Erdbesfestigungen aus dem 13. Jh. auf dem Berg **Cetate**. Der mittelalterliche Dorfkern (12.-13-Jh.) im Tale des Baches Vicinic zwischen den Bergen **Oblița** und **Cetate** identifiziert, wurde in den Jahren 1973-1985 nur sondiert.

Die Befestigungsanlagen aus Mauer aus dem Süden des Banats erfreuten sich des Interesses der archäologischen Erforschung. Die Befestigungsanlagen von Pescari / Coronini und Werschetz, wo archäologische Grabungen durchgeführt wurden, sind auch wissenschaftlich ausgewertet. Insgesamt hat man im Rahmen der archäologischen Erforschung des Mittelalters im Südbanat in den letzten drei Jahrezehnten entweder eine globale Erforschung des Habitats betrieben oder auch einige globale Bewertungen der Siedlungen gemacht. Leider aber ist weder der materielle Einsatz noch die Zahl der Arbeitskräfte entsprechend gewesen so daß die wenigsten archäologischen Grabungsstätten abgeschlossen und entsprechend wissenschaftlich ausgewertet worden sind.
Im gegenwärtigen Stadium der Forschungenkennt man 35 Ortschaften. wo Bewohnungsspuren sicher gestellt wurden und wo es Siedlungen aus dem 10. bis 14. Jh. gaben. Die Verteilung dieser Ortschaft auf der Landkarte des Südbanats zeigt unserer Meinung nach blos einen Zwischenstand der Forschung an und auch die Intensität. mit der bisher geforscht werden konnte. Die Siedlungen befinden sich im allgemeinen in unmittelbarer Nähe von Gewässerläufen. Die Flußauen waren die bevorzugte Ansiedlungsstellen für Dörfer. Die Siedlungen reihen sich wie Perlenschnüre entlang der Flußläufe, wie dies anhand der Forschungen in den Tälern des Vicinic und Ciclova Baches nachgewiesen wurde. Die Flüsse, die durch enge Täler fließen, etwa Belareca boten kaum günstige Möglichkeiten für die Anlage von Siedlungen. Dort allerdings wo sich die Täler erweitern, nutzte man die Möglichkeit einer Dorfanlage. Nördlich von Mehadia bei **Ulici** , steigen die Hügeln in sanften Hanglagen bis etwa 100m oberhalb des Belarecatales hinab und hier wurden Wohnungen aus dem 12.-13. Jh. identifiziert, sowie eine Kultstätte mit Gräbern rund herum. Auch die Siedlungen aus dem 14. Jh., die am Mittellauf der Birzava identifiziert worden sind lagen an der Schnittstelle zwischen der tiefer gelegenen Au und sanften Hängen von Hügeln. Dies ist der Fall in Ramna, Berzovia, Gherteniş und Şoşdea.
Sporadische archäologische Entdeckungen in Anina, in den Aninaer Bergen oder in Văliug, am Fuße des Semenicgebirges zeugen bloß von einer Nutzung der Gegend, aber nicht von ständigen Siedlungen in den Berggegenden über 700m Seehöhe. Die archäologische Erforschung des Banater mittelalterlichen Habitats hat bisher keine klaren Beweise erbracht für das Vorhandensein ständiger Siedlungen über 700m Seehöhe.
Die wenigen Daten, die durch die archäologischen Erforschung eines mittelalterlichen Dorfes gesammelt werden konnten, sind meist die

einzigen sicheren Daten für ein reales Bild, so grob gezeichnet es auch sei, von diesen Siedlungen, lassen aber noch keinen einddeutigen Standpunkt zu. Das Dorf aus dem 12.-13. Jh. bei Gornea, zwischen **Tarmuri** und **Zomoniţa** entlang des Camenita Baches erstreckte sich auf etwa 300 mal 200 m. Davon sind aber erst etwa 1/10 erforscht, wobei 14 Wohnungen aus dem 12.-13. Jh. zum Vorschein kamen. In Ilidia - **Sălişte** zwischen den Bachläufen des Vicinic und des Mascaseni erstreckt sich die Siedlung auf 500 mal 200 m, und man erforschte eine Dorfanlage aus dem 14. Jh., allerdings nur vier Wohnungen. Die archäologischen Grabungen von Moldova-Veche -**Rât** zeigten auf einer Donauterasse zehn Wohnungen, die gemäß des Forschungsberichtes aus dem 12.-13. Jh. stammen.
Die Informationen aus schriftlichen Quellen von der Mitte des 14. Jh. sagen uns wenig über die Art und Weise, wie diese Dorfsiedlungen eine Intravilastruktur erhielten. Mit Sicherheit hatten die Grundstücke in allen Fällen eine wichtige Rolle in der inneren Organisierung der mittelalterlichen Dörfer. Die Forschungen von Berzovia, in deren Rahmen die Kirche des Feudalsitzes Remetea gefunden wurde sowie Spuren des mittelalterlichen Hofes geben einigermaßen Aufschluß über die innere Organisierung des Dorfes Remetea. Knesen oder Adligenhöfe aus dem 12. Jh. von Ilidia oder aus dem 14. Jh. von Resita und Berzovia befanden sich in der Nähe von Dorfsiedlungen, aber auf Hügelerücken, welche die Gegend dominierten.

2.MITTELALTERLICHE HÄUSER UND HÖFE

Die schriftlichen Quellen aus dem Mittelalter bieten äusserst wenig Informationen, mit deren Hilfe man das Bild einer mittelalterliche Wohnung im gebirgigen Teil des Banats umreißen könnte. Zweifelsohne kann die Archäologie auch in diesem Fall wichtige Dokumentationshilfen bieten über das mittelalterliche Haus. Zeugnisse ausländischer Reisender über das Banat des 18. Jh. haben einige bezeichnende Merkmale der rumänischen Häuser festgehalten. Diese Informationen verdanken wir dem kaiserlichen Beamten J.J. Ehrler, und sie stellen ein wichtiges Dokument über das rumänische dörfliche Haus am Ende des Mittelalters dar. Angesichts der Macht der Präzedenzfälle und der Tatsache, daß Veränderungen am Dorf nur äusserst langsam passieren kann man sehr wohl die schriftliche Zeugnisse Ehrlers mit den Daten der Archäologie und Ethnologie

zusammenlegen und dadurch eine wichtige Grundlage erziehlen für eine Rekonstruktion der mittelalterlichen Dorfwohnung im Banater Raum.
Ausgangspunkt jedwelcher Diskussion über das mittelalterliche banater Haus muß die Dokumentation sein welche die Archäologie des mittelalterlichen Dorfes bietet. Die Erforschung der Siedlungen aus dem 12.-14.Jh. von Ilidia, Gornea und Moldova-Veche bot aufschlußreiche Eckdaten über Form und Struktur sowie über deren Wirtschaftsinventar. Die Wohnungen bestanden aus einem in die Erde versenkten Teil, durchschnittlich 0,5m. Während der Grabungen fanden wir keine Vertiefungen, wo die eventuellen Pfosten eingelassen gewesen wären, wodie Wände und das Dach befestigt waren. Dieselben Schlußfolgerungen gab es in Gornea und Moldova-Veche. Wir wagen deshalb die Vermutung, daß die Wohnungen von Ilidia Wände hatten, die auf horizontalen Balken aufgesetzt waren. Die archäologischen Forschungen in Siedlungen aus dem 12.-13. Jh. von Gornea und Moldova-Veche zeigen dieselbe Hausbauform. Auch hier waren die Wohnungen in die Erde vertieft, zwischen 0,40-0,80m.
Ein Systematisierungsversuch der archäologischen Daten über die Banater Wohnung aus dem 12.-14. Jh. gibt einigen Aufschluß über deren Planimetrie. Typologisch verfügen alle untersuchten Wohnungen über einen einzigen funktionalen Kern. Man hat festgestellt daß auch noch im 14. Jh., beispielsweise in Ilidia, die Wohnungen immer noch in die Erde vertieft waren. In Mittel-und Westeuropa beginnen im 12.-13. Jh. die Holzhäuser bereits zu verschwinden und durch Steinhäuser ersetzt zu werden, wobei die in die Erde vertieften Wohnungen gänzlich verschwinden. Das hölzerne Landhaus mit einer Teilvertiefung hat im Banater Raum lange Zeit überlebt.
Ein bestimmendes Element der Funktionalität eines archäologischen Fundes und dafür, ob dieser eine Wohnung war sind die Herd-und Kochstelle. Diese findet man in den Wohnungen in der Form von Herdestellen und Öfen. Die Wohnung aus dem 12. 13- Jh. von Ilidia-**Funii** hatte eine einfache offene Herdstelle die sich direkt auf dem Fußboden der Wohnung befand. Dieselbe Anordnung der Herdstelle auf dem Fußboden finden wird auch in Wohnung Nr.2 von Moldova-Veche und Nr. 13. von Gornea, beide aus dem 13. Jh. Allgemein wurde festgestellt, daß die Herdstellen rund waren und sich in der Mitte der Wohnung oder irgendwo am Rande befanden. Mittelalterliche Wohnungen mit Herdestellen im Inneren der Wohnung findet man sowohl in der Mittel- und Otseuropäischen slawischen Welt als auch im rumänischen Umfeld. In der Siedlung von Gornea gibt es Kochstellen sowohl im Inneren als

auch ausserhalb der Wohnung.
Kanzleidokumente des 14. Jh. nennen die Häuser im Inneren der Siedlungen ***domus.*** Anbauten zu den Wohnungen werden in den Dokumenten selten erwähnt, umsoweniger findet man iregndwelche nützliche Hinweise für ihre Rekonstruktion. Viel diskutiert wurde in der rumänischen Geschichtsschreibung die Terminologie der mittelalterlichen Wohnungen, die archäologisch erforscht worden sind. Da sie zum Teil in die Erde versenkt waren sprach man von Erdhütten, Halberdhütten, Halbvergrabenen Wohnungen, Wohnungen mit natürlicher Bodenfläche usw. Ich selbst neige dazu, wie auch bei anderer Gelegenheit von Oberflächenwohnungen mit leicht vertieftem Fußboden zu sprechen.
Ab dem 14. Jh. gibt es reichhaltige Informationen über die Struktur mittelalterlicher Dörfer im Banat. Daraus geht hervor daß in jener Zeit das definierende Element des dörflichen Habitats der feudale Hof war. Kanzleidokumente des 14. Jh. sprechen von diesem Hof als **curia** oder **fundus curiae**. Das Dorf Sosdea im Tal der Birzava hatte 1369, 24 Wirtschaften. Dokumente aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. bestätgen die Auffassung vom mittelalterlichen Hof im Bezug auf die Domäne der Familie Hinfy im Tal der Birzava und des Poganis. 1377-1378 ist ein Dokument datiert, welches die Neuaufteilung der Domäne Remetea-Ersig betrifft und wo dieser Hof als Bezugspunkt erwähnt wird. Die bäuerliche Wirtschaft wird in den Dokumenten manchmal **mansio** genannt. Mit diesem Begriff nennt das Dokument von 1357 eine Grundstücksession von 50 Wirtschaften im Tal des Secasbaches.
Der feudale Hof war eine klar abgegrenzte ökonomische Einheit und ein definierendes Element der Struktur des mittelalterlichen Banater Dorfes. Er umfaßte im allgemeinen Wohnhäuser, andere Bauten, Unterkünfte für die Tiere, Gärten und andere Nutzbauten einer Wirtschaft. Dieser Begriff und Inhalt des feudalen Hofes als Grundeinheit der Wirtschaft des mittelalterlichen Dorfes finden wir auch in der mitteleuropäischen Geschichtsschreibung.
Die mittelalterliche Archäologie hat in den letzten drei Jahrzehnten offensichtlich viele Daten über das Banater Dorf des 12.-14. Jh. sammeln können, ist aber noch weit entfernt davon die nötige Dokumentation zu liefern für das Kennen und die Rekonstruktion bäuerlicher oder von Knesenhöfen. Wir verfügen in dieser Hinsicht über die Daten der archäologischen Forschungen an den Knesen-und Adligenhöfen von Resita und Ilidia. Desgleichen haben wir archäologische Daten über Ilidia, Gornea und Moldova-Veche, also auch Kenntnisse über Wohnungen und Wirtschaften der Bauern im 12.-14. Jh. Die größeren Wohnungen allerdings

von Ilidia-**Sălişte** (14.Jh.) oder Ilidia-**Funii** (13.Jh.), in deren Nähe kleinere Bauten mit demselben Wirtschaftsinventar gefunden wurden, scheinen das Bild einer Wirtschaft zu konturieren.

3.KNESEN- UND ADLIGENSITZE

Die Identifizierung von Feudalsitzen des 10.-12. Jh., die man aufgrund vorhandener schriftlicher Quellen gesucht hat, bleibt eine Priorität der künftigen Forschungen. Ein Architekturdenkmal aus dem 12. Jh., das in Ilidia identifiziert worden ist, ist ein Beweis für die Organisation eines Feudalhofes der Rumänen im Süddbanat. Der Wohnturm wurde in der zweiten Hälfte des 12. Jh. erbaut, in sukzessiven Etappen. Undzwar in Ilidia-**Obliţa** wo im 12. Jh. auch ein Feudalhof entstand. von dem bisher die Hofkapelle und der umliegende Friedhof und mehrere Bauten aus Brennziegeln und Burchstein freigelegt wurden. Die Forschungen von Ilidia sind weitgehend unveröffentlicht, bieten aber eine wichtige Dokumentation über den Feudalhof. Jener von Ilidia belegt eine Fläche von 13500 qm und befindet sich auf einer Hügelkuppe, welche die Gegend überragt.
Einen rumänischen Feudalsitz der Knesen von Ţerova identifizierte man in Reşiţa. Er erstreckt sich auf 5500qm und hier befand sich auch eine Saalkirche und ein Friedhof rundherum. Das verschwundene Dorf und der Feudalhof Remetea sind am Nordufer der Bârzava bei Berzovia gefunden worden. Die archäologische Forschung brachte die Grundmauern einer Saalkirche zum Vorschein die in einem Dokument von 1414 als Dorfkirche erwähnt wird. Die Spuren des Feudalhofes von Remetea, über den es Dokumente bereits aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. gibt, sind etwa 300 m südwestlich der Kirche entdeckt worden. Der Hof belegt eine Fläche von 3400 qm und befindet sich auf einer Anhöhe, die in der Niederung der Bârzava künstlich angelegt wurde. Von der Struktur des Hofes von Remetea kennen wir aus Sondierungsgrabungen bloß die Umrisse eines Holzbaues, der auf horizontalem Balken stand. Das archäologische Inventar verweist auf die zweite Hälfte des 14. Jh.

4.MITTELALTERLICHE FRIEDHÖFE

Bisher sind 30 mittelalterliche Gräber oder Friedhöfe aus dem 10.-15. Jh. bekannt. Die wenigsten davon sind archäologisch, systematisch und komplett erforscht worden. Hervorzuheben die vollkommene archäologische Erforschung des Friedhofs von Şopotu Vechi in der Almăj-Senke. Die Friedhöfe von Cuptoare in der Senke von Mehadica und jene von Gornea in der Donauklamm sind ebenfalls umfangreicher erfoscht worden. Die Friedhöfe aus dem 13.-14. Jh. rund um die gemauerten Kirchen von Ilidia, Reşiţa, Cărnecea und Mehadia sind ziemlich gut erforscht. Im allgemeinen aber sind die mittelalterlichen Friedhöfe im Südbanat ungleich gut erforsch worden, und in vielen Fällen gibt es bloß archäologische Sondierungen. Wissenschaftliche Publikationen gibt es nur über die Friedhöfe von Reşiţa und Gornea. Über wichtige Entdeckungen, etwa Cuptoare wurde keine archäologische Dokumentation publiziert und die Daten blieben unzugänglich.

REPERTORIUM DER ENTDECKUNGEN:

I. Nekropolen und Gräber aus dem 10.-12. Jh.

1. Weißkirchen/Bela Crkva
Die Forschungen M.Garasanins haben am Unterlauf des Nera-Flußes 23 Gräber freigelegt, die zweifelsohne zu einem größeren Friedhof gehören. Der Schmuck wurde dem 10.-11..Jh. zugeordnet, unserer Meinung nach stammt er aber eher aus dem 12..Jh.
2. Caransebeş-Mahala
Sechs Gräber, gruppiert, sind zwischen den Ruinen einer römischen Farm untersucht worden. Ein Armband aus Glas, das aus einem der Gräber stammt, weist auf das 12..Jh. hin.
3. Cuptoare-Sfogea
Der Friedhof von Cuptoare-Sfogea befindet sich auf dem Rücken des Sfogea-Hügels. Hier ist mehr als ein Jahrzehnt lang gegraben worden und man identifizierte 347 Gräber. Die Nekropole zeugt von einer rumänischen Siedlung, deren Anfänge ins 12.Jh. zurückreichen und deren

Existenz bis zur ersten schriftlichen Erwähnung im Mittelalter verfolgt werden können. Siedlung und Nekropole befinden sich in einem homogen rumänischen Raum des Mittelalters, dem Distrikt Mehadia.

4. Cuvin

Die archäologischen Forschungen aus dem Jahr 1968 im Donautal verzeichnen hier Gräber mit Schläfenringen, die in S-Form enden.

5. Detta/Deta

Zufallsfunde vom Ende des vergangenen Jahrhunderts, die F. Milleker verzeichnet, sprechen vom Vorhandensein ungarischer Gräber aus dem 10.-11.Jh.

6. Drencova

Eine archäologische Sondierungsgrabung durch V. Boroneanţ in diesem Raum des Donautals lokalisierte Gräber aus dem 12.-13.Jh.

7. Gornea-Căuniţa de Sus

Am Südende der Donauterrasse von **Căuniţa de Sus** ist eine Nekropolis teilweise erforscht worden, die aus dem 12.-13..Jh. stammt. Auf 300 qm sind 65 Gräber erforscht worden.

8. Ilidia-Funii

In der Au des Vicinic-Baches im Südosten des Obliţa-Hügels wurde eine Nekropolis aus dem 11.-12..Jh. freigelegt, wo bisher 17 Gräber erforscht werden konnten.

9. Mehadia-Zidina

Die archäologischen Grabungen im römischen Castrum stellten eine Gräbergruppe fest, die aus der Zeit der Arpaden stammt.

10. Moldova-Veche-Rât

In unmittelbarer Nähe des mittelalterlichen Dorfes aus dem 11.-13.Jh. gibt es am Donauufer feudale Gräber.

11. Pescari/Coronini

Am Donauufer, in der Nähe der mittelalterlichen Festung vom Cula-Hügel, wurde ein Grab gefunden, das ein Glas-Armband enthielt. Es gehört zweifelsohne zu einem Friedhof aus dem 12.-13.Jh.

12. Pojejena

Westlich des Dorfes fand man Spuren eines mittelalterlichen Friedhofs. Ein Silberring, aus gedrehtem Draht, stammt aus dem 11.Jh. und bietet einen Anhaltspunkt zur Datierung des Gräberfelds.

13. Şopotu Vechi-Mârvila

Eine Nekropole mit 47 Gräbern wurde 1988-91 vollkommen erforscht. Die Nekropole von Şopotu Vechi-**Mârvila** gehörte einer kleinen Gemeinschaft vom Ende des 12. und Anfang des 13. Jh. .

14. Sviniţa

Eine Gruppe von 12 Gräbern ist in diesem Teil des Donautals erforscht worden. Die Grabbeigaben deuten auf das 12.-13. Jh. hin.
15. Vârşet.
Ältere Entdeckungen, die Felix Milleker verzeichnet, sprechen vom Vorhandensein ungarischer Gräber aus dem 10.-11. Jh.
16. Voiloviţa
Die Archäologen haben einen Friedhof aus dem 12.-13. Jh., entdecrt aus dem 23 Gräber erforscht worden sind.

Nekropolen aus dem 14.-15. Jh.

Im Laufe des 14. Jh. wurden Friedhöfe am Rande bäuerlicher gemeinschaften angelegt, die sich nicht in der Nähe von Kirchen befanden. Man kennt solche Nekropolen in Ciclova Română. Gornea, Pojejena, Vrani und Vrăniuţ.
17. Ciclova Română-**Morminţi**
Es wurden 25 Gräber erforscht aus einem Friedhof, der größer ist. Nach den Grabbeigaben stammen sie aus dem 14. Jh.
18. Gornea-**Ţârchevişte**.
Auf der Donauterasse von Ţârchevişte wurden 55 Gräber mit bescheidenem Inventar aus dem 14. Jh. erforscht.
19. Pojejena-**Nucet**.
Am Donauufer bei Nucet in der Nähe der mittelalterlichen Burg von Pojejena wurden Sondierungsgrabungen auf dem Friedhof durchgeführt.
20. Petnic
Die Ortschaft liegt in der Crain, welche die Almaj Senke mit dem Timis-Cernadurchbruch verbindet. Auf dem Morminti Hügel wurde eine Gruppe von Gräbern identifiziert, die anscheinend aus dem 15.-16. Jh. stammen.
21. Vărădia
Man kennt mittelalterlichen Schmuck aus dem 14.-15. Jh. von einem Friedhof aus der Gemarkung der Gemeinde.
22. Vrani
Archäologische Sondierungen im Tal des Caras Flußes entdeckten mittelalterliche Gräber aus dem 14.-15. Jh.

Friedhöfe rund um Kirchen aus dem 14.-15. Jh.

23. Berzovia-Pătruieni
Die Dorfkirche der verschwundenen Ortschaft Remetea wurde am Nordufer der Bârzava in der Nähe der Straße nach Iersig lokalisiert. Rund um sie

wurden 12 Gräber freigelegt. Der Fiedhof kennt eine Begräbnisphase die älter ist als der Kirchenbau.

24. Cârnecea-**Dealul Bisericii**.

Im Umfeld der Saalkirche wurden 55 Gräber freigelegt, die zu einem Dorffriedhof gehören, dessen Größe wir nicht kennen. Die Grabbeigaben deuten auf die Benutzung von Kirche und Friedhof im 14.-15. Jh. hin.

26. Ilidia-**Cetate**

Der Bau der Saalkirche von Ilidia -Cetate wurde in der Mitte des 13. Jh. begonnen. Rund um sie sind 92 Gräber erforscht worden, mit zwei Bestattungsphasen. Die erste endet in der zweiten Hälfte des 12. Jh.

26. Mehadia-**Ulici**

Es wurden 16 Gräber in unmittelbarer Nähe der Kirche erforscht. Ein Siegelring mit zweiköpfigem Adler weist auf das 14. Jh. hin.

27. Ilidia-**Oblița**

Die Rundkirche aus dem Feudalhof war eine Kapelle, um welche sich ein Friedhof befindet. Innerhalb und ausserhalb der Kirche wurden 37 Gräber erforscht. Die Grabbeigaben, Münzen und Schmuck, deuten auf das 14.-15. Jh. hin.

28. Reşița-**Moroasa**

Neuere archäologische Forschungen habe rund um die Kirche 33 Gräber eines bestimmt größeren Friedhofs freigelegt. Bestattungen sind hier schon vor dem Kirchenbau durchgeführt worden.

Analyse der Grabbeigaben

1. **Diademe**

Auf dem Friedhof von Cuptoare-**Sfogea** und bei Şopotu Vechi-**Mârvila** wurden unter den Grabbeigaben Fragmente von Diademe gefunden. Jene von Şopotu Vechi stammen aus der zweiten Hälfte des 12. Jh. , die von Cuptoare aus dem 12.-13. Jh.

2. **Ohrringe**

a. Schläfenringe, die S-förmig enden.

Man kennt solche von Ilidia-**Cetate** und **Funii**, Gornea- **Căunița,** Şopotu Vechi- **Mârvila** und Cuptoare- **Sfogea.** Der Schläfenring von Cuptoare-Sfogea ist aus Silber und hat zwei cm im Durchmesser.

b. Astragalringe. Dieser Typ wurde aus rundem Draht gefertigt, der Kreisförmig gebogen wurde, mit Durchmessern zwischen 1,5-3 cm. Ringe dieses Typs fand man in Cuptoare-**Sfogea,** Gornea-**Căunița** und Şopotu Vechi-**Mârvila** .Die Ohrringe von den letzten beiden Fundstätten stammen aus dem 12. Jh. vielleicht aus seiner zweiten Hälfte.

c. Kugelförmige Ringe

Dieser Typ ist im Banat nur aus Cuptoare bekannt. Sie slnd spezifisch für das 12. Jh.

d. Ohrringe mit doppeltem Konus

Man kennt solche Ringe von Şopotu Vechi. Ähnlicher Schmuck wurde auf den Nekropolen von Trngane, Vinca und Brestovik gefunden und sie sind spezifisch für das 12. und den Beginn des 13. Jh.

e. Tokayringe

Schläfenringe des Typs Tokay wurden im Banater Montangebiet in Cuptoare, Reşiţa-Ogasele und im Schatz von Macovişte gefunden. Der Schläfenring von Resita-Moroasa, vom knesialen Friedhof wurde auf das 14. Jh. datiert, möglicherweise auf seinen Beginn. Der Ring von Cuptoare hat Ähnlichkeiten mit Funden von Cladovo, Vărşet und aus dem Schatz von Prahovo. Aufgrund der Analogien datieren wir den Ring von Cuptoare auf das 13. Jh.

3. **Perlen**

Glasperlen wurden in Cuptoare und Gornea-Căuniţa gefunden.

4. **Gedrehte Armringe**

Schmuck dieser Art wurde in Cuptoare. Şopotu-Vechi und Gornea-Căuniţa gefunden. Die Höchstblüte dieser Schmuckform fällt ins 12. Jh., es gibt sie aber auch im darauffolgenden.

5. **Gläserne Armbänder**

Man kennt sie aus Cuptoare-Sfogea, Caransebeş-Mahala und Şopotu Vechi- Mârvila. Zum Großteil sind sie aus runden Glasbarren gearbeitet. Es gibt aber auch solche mit elipsoidalem oder halbrundem Profil. Die einfabrigen glärenen Armringe aus dem Norden des Banats haben Entsprechungen vom Donautal bis Mazedonien. Zeitlich stammen die meisten aus dem 12. Jh. .

6.**Fingerringe**

a. Die Fingerringe aus dem 12.-13. Jh. von Cuptoare. Şopotu Vechi und Gornea gehören typologisch drei Gruppen an:

- Fingerringe aus einem einzigen Stück, sowohl Ring als auch Korpus;
- Silberringe, die mit Silbergranülen geschmückt sind. Man fand sie in Ilidia Cetate und Cuptoare.
- Schmuckringe mit Halbedelsteinen. Sind nur aus Cuptoare-Sfogea bekannt.

b. Aus den Grabbeigaben im Südbanat konnte eine Kollektion von Fingerringen aus dem 14.-15. Jh. zusammengestellt werden. Aus Reşiţa und Ilidia-Obliţa wurden einheitliche Siegelringsammlungen aus dem 14.-15. Jh. gefunden.

Bemerkungen über den Bestattungsritus

Es wurden Münzen in den mittelalterlichen Gräbern des Südbanats gefunden. Die Erscheinung wurde vor allem in Şopotu Vechi und Reşiţa-Moroasa studiert. Die Münze wurde dem Toten in den Mund gelegt. In Reşiţa fand man eine Münze aus der Zeit Ludwig I. In anderen Fällen befand sich die Münze auf der Brust, auf dem Bauch oder in der Hand des Toten. Aus Cuptoare sind einige Fälle bekannt, wo die Münze unter dem Kopf lag.
Die Münze ist ein Totenobulus. Im frühen Mittelalter (10-12.Jh.) findet man den Totenobulus auf dem ganzen Balkan und vom Karpaten Donauraum bis nach Mitteleuropa. Im Banater Bergland ist die Münze als Totenobulus vorläufig nur aus dem 12. Jh. bekannt. Es werden ausnahmslos Münzen verwendet, die auch als Zahlungsmittel im Verkehr waren. Wir verfügen über keine Beweise der Kontinuität dieses Brauchs aus der spätrömischen Zeit.
Die Arme der Toten waren in verschiedenen Positionen. Es gibt Hypothesen, die aufgrund der Lage der Arme eine Chronologie versuchen. Da aber zu jener Zeit der Ritus der Bestattungen kein kirchliches Dogma war, gibt es auch keine historische Quellen darüber. Die Frage der Bestattung war ein praktisches Problem und wurde als solches weitergegeben. Die archäologischen Feststellungen widersprechen der Hypothese einer Chronologie aufgrund der Stellung der Arme.

Historische Bemerkungen über die mittelalterlichen Gräber im Banat

Die Grabbeigaben sind eine richtige Datenbasys für das Kennenlernen der mittelalterlichen Zivilisation im Südbanat. Es konnte die Chronologie der spezifischen Grabbeigaben in diesem Teil des Banats geklärt werden. Gläserne Armbänder, gedrehte Armbänder und Ohrringe mit doppeltem Konus sind für das 12. Jh. spezifisch. Ab dem 14. Jh. gibt es viele Friedhöfe rund um gemauerte Dorfkirchen: Ilidia-Cetate, Mehadia, Cavaran, Sat Bătrân, Berzovia. Zum Teil gibt es hier aber auch Bestattungen die älter als die Kirche sind. In Ilidia -Cetate gab es einen frühen Friedhof aus dem 12. Jh. in der Umgebung einer Holzkirche.
Ein Teil der Grabbeigaben aus dem 12. Jh. etwa die Schläfenringe mit S-Ende, definieren die Friedhöfe vom Typ "Bjelo Brdo". Diese gibt es ab der zweiten Hälfte des zehnten Jh. von Mitteleuropa bis zur Unteren Donau auf slawischen, ungarischen und feudalen rumänischen Friedhöfen,

einschließlich in Siebenbürgen und im Banat.

5. BANATER KIRCHEN UND KLÖSTER

Im Gegensatz zu den benachbarten rumänischen Gebieten aus Siebenbürgen und Oltenien hatte das Südbanat ein schlimmeres Schicksal hinsichtlich der Erhaltung mittelalterlicher Kirchen und Klöster. Diese sind fast ausnahmslos verschwunden. Allein die archäologischen Forschungen der letzten Jahrzehnte haben wieder Kirchen und Klöster aus dem banater Mittelalter zu Tage gebracht. 1969-70 wurden in Ilidia-Cetate die Fundamente einer Saalkriche entdeckt, die aus der Mitte des 13. Jh. stammt. Es war eine Dorfkirche. In Ilidia-Oblita wurde auf dem Feudalsitz eine Zentralkriche gefunden. Diese hat außen eine Kreisform und ist Innen viereckig. Die Grabbeigaben rund um die Rotonde deuten auf das 14. Jh. Wir schließen daraus, daß der Bau vom Ende des 13. , Anfang des 14. Jh. stammt Sollte sich dies bestätigen dann ist dies einer der letzten Bauten romanischer Kunst die im Laufe des gesamten 13. Jh. errichtet worden sind

In Cârnecea wurde in den letzten Jahren eine Saalkirche erforscht. Sie hat einen archaischen Plan, das Schiff mißt 9/7,75 m außen, der rechteckige Altarraum hat die Außendimensionen 6/3,75m . Die Gräber rund um die Kirche stammen vom Ende des 14. und aus dem 15. Jh.

Zur Gruppe der Dorfkirche gehört auch jene von Berzovia, vom Nordufer der Bârzava. Das Kirchenschiff maß innen 11 / 6,55m , der Altarraum 6,5 / 4,5 m . An der Nordwand des Altarraums war eine Sakristei angebaut.. Die Kirche von Bezovia-Patruieni wurde aufgrund diplomatischer Zeugnisse der Zeit als Kirche des verschwundenen Dorfes Remetea identifiziert. Dokumentarisch wird sie zu Beginn des 15. Jh. erwähnt. Es gibt aber Zeugnisse über den Bau der Kirche und das Dorf aus der zweiten Hälfte des 14. Jh.

Am Oberlauf der Barzava in Resita wurde eine kleine Saalkirche entdeckt. Sie hat einen einfachen archaischen Plan, das Kirchenschiff mißt innen 5/ 6 m, der quadratische Altarraum ebenfalls innen 3/3 m . Aufgrund der Stratigrafie und der Grabbeigaben wurde sie in die zweite Hälfte des 14. Jh. datiert. Es war eine Hofkapelle des mittelalterlichen Knesensitzes von Ţerova.

Am Ufer des Belareca Flußes, 2 km nördlich von Mehadia, sind heute

noch die Ruinen einer Saalkirche sichtbar. Das Schiff mißt innen 7,60 / 7,40 m, der Altarraum 6 / 5,20. In einer späteren Etappe wurde eine Sakristei mit dem Innenmaß 5/6 m angebaut. Die Kirche stammt aus dem 14. Jh.

Die mittelalterliche Kirche von Cavaran gehört zur Serie der Saalkirchen mit quadratischem Altarraum. Sie scheint aber eher eine Adaption der alten Saalkirchen an den gotischen Stil zum Beginn des 15. Jh. zu sein.

Im heutigen Zentrum von Caransebeş wurden aufgrund archäologischer Forschungen aus dem Jahr 1988 die Ruinen eines Klosters freigelegt. Der Hauptbau ist eine Saalkirche größeren Ausmaßes. Das Schiff hatte eine Fläche von 125 qm (15 / 8,40) der leicht verlängerte Chorraum maß 5,90 / 5,50 und hatte im Norden eine Sakristei. Der Autor der Forschungen meint, daß die Kirche in zwei Etappen errichtet worden sei: Mitte des 13. Jh. der gesamte Bau, einschließlich der beiden schrägen Kontreforts auf der Westseite, die zweite Etappe am Ende des 13. Jh. , als die paarweise angeordneten Kontreforts an der längsseite des Schiffes entstanden. Der Autor meint auch. dieses Denkmal sei das Werk der orthodoxen rumänischen Gemeinschaft der mittelalterlichen Stadt. Wir müssen klarstellen daß diese Bauensamble von Caransebes zum Franziskanischen Klosterkomplex bestehend aus einer großen Saalkirche und dem Claustrum gehört hat. Es ist offensichtlich daß es sich hier um eine Verknüpfung archaischer Architekturelemente handelt, die spezifisch sind für die romanische zeit (z.B. die halbrunde Absise des Altars) die mit spezifischen gotischen Elementen zusammengehen. Die archäologischen Informationen sowie die Analogien mit Plänen anderer Kirchen deuten unserer Meinung nach auf einen späteren Bau als die bisherige Hypothese hin, undzwar zweite Hälfte des 14. Jh.

Wir stellen also ab der Mitte des 13 Jh. im Südbanater Raum die Errichtung erster gemauerter rumänischer Kirchen fest. Erst im Laufe des 14. Jh. errichten sich die örtliche Lokalherren Kapellen und es tauchen gemauerte Dorfkirchen auf. Alle Bauten aus dem 13.-14. Jh. sind grundlegend romanisch geprägt und nachträglich kommen gotische Elemente dazu. Der einfache archaische Plan der Saalkirchen mit quadratischem Altarraum reiht diese Kirchen zu den bisher bekannten rumänischen Feudalkirchen. Diese Kirchen sind dem orthodoxen Ritus angepaßt worden.

6. MITTELALTERLICHE BEFESTIGUNGSANLAGEN

Die Kanzleidokumente vom Beginn des 14. Jh. sprechen von Befestigungsanlagen. Die Archäologie des Mittelalters muß ihren Beitrag leisten zur Klärung der Architektur der Befestigungsanlagen im Banat. Wir verfügen zur Stunde über sehr wenige Daten über Banater Befestigungsanlagen. Untersucht wurden die Burgen von Mehadia, Pescari / Coronini und Jdioara. Sondierungsgrabungen wurden auch in Bocşa, Ilidia, Turnu Ruieni und Varset durchgeführt. Sie ergaben Teildaten über Planimetrie und Chronologie der Anlagen.

Wichtige Daten lieferten für das Banat die archäologischen Grabungen von Ilidia. Beim Feudalsitz auf dem Obliţa Hügel wurden die Fundamente einer Mauer freigelegt die 11 / 11 m maß. Es handelt sich um einen Wohnturm aus der zweiten Hälfte des 12. Jh. Sein Vorhandensein zwingt zu einer Neudiskutierung der Frage der Wohntürme im Banat und im rumänischen Raum.

Die archäologische Dokumentation über die Fortschritte der Befestigungsarchitektur im Südbanater Raum ist für da 13. Jh. viel reicher. Die Burg Erdsumlya / Erdsumlov, die bei Vârşet lokalisiert wurde gehört zu den ersten Befestigungsbauten der zweiten Hälfte des 13. Jh. Der Burgturm von Vârşet war rechteckig und wurde später von einer Verteitigunsmauer umgeben. Die archäologische Erfoschung der Befestigungsanlage am Donauufer bei Pescari / Coronini brachte eine Verteitigungsmauer von der Mitte des 13. Jh. zutage. Die Anlage hatte einen steinernen Turn, doch keine anderen Zusatzbauten an der Mauer. Die Burg von Pescari / Coronini, kontrollierte eine wichtige Donaufurt, gleichzeitig aber auch zwei Senken am linken Ufer des Donaulaufs, wo es kompakte rumänische Siedlungen gab.

Verschiedene dokumentarische Quellen nuancieren das Bild der Verteitigungsarchitektur im Banat im 14. Jh. Die banater mittelalterlichen Festungen von Mehadia, Turnu Ruieni, Jdioara, Bocşa und Ilidia sind archäologisch erforscht worden. Einerseits gibt es die Gruppe der Wohntürme oder Donjons deren Ursprung auf das 12. Jh. im Banat zurückgeht. Der Donjon von Mehadia auf dem Hügel Grad hat einen sechseckigen Grundriß mit Seitenlängen zwischen 6,50 und 7, 70 m. Die archäologische Forschung und die Kanzleidokumente belegen seinen Ursprung zu Beginn des 14. Jh.

Die königliche Festung Erdsumlya / Erdsumlov wird in den

Kanzleidokumenten im 14. Jh. erwähnt und wurde auf der gegenwärtigen Gemarkung von Werschetz identifiziert. Der rechteckige Wohnturm war gleichzeitig der Kern der Verteitigungsanlage.
Der massive Wohnturm von Turnu Ruieni ist ein ursprünglich rechteckiger bau mit den Innemaßen von 4,60 / 4,80 m. Vier massive Stufenförmige Kontreforts stützen in einem Winkel von 45 Grad den Bau. Das Parterre des Wohnturms war leicht vertieft, darüber gab es drei Etagen. Archäologische Sondierungen brachten Keramik und eine Münze aus der Zeit Karl Roberts von Anjou zutage. Dies, und die Plananalogien, deuten auf einen Baubeginn anfang des 14. Jh.
Die Wohntürme von Svinița Tricule, 45 km Donauaufwärts von Orşova, auf der Gemarkung des Dorfes Svinița, sind in dreiecksform mit einer Spitze in Richtung Donau ausgerichtet. Archäologisch wurden Metallgegenstände, Keramik aus dem 11.-13. Jh. sowie aus dem 13.-14. Jh. sowie eine byzantinische Münze aus der Zeit des Manuel Comnenos gefunden. Die Türme sind also im 13.-14. Jh. erbaut worden.
Im Rahmen der Banater Befestigungsanlagen bilden die Burgen von Bocşa, Jdioara, Pescari / Coronini, Caraşova und Ilidia eine Sondergruppe. Sie waren ausnahmslos königliche Burgen, königlicher Besitz. Gemeinsam haben sie noch ihre geringe Größe und die Tatsache, daß sie auf Hügelkämmen mit zum Teil schroffen Hängen also schwer zugänglich angelegt sind. Sie sind alle im Laufe des 14. Jh., zum Teil noch im 13. Jh. angelegt worden.

7. DIE MITTELALTERLICHE WIRTSCHAFT

Die archäologische Erforschung der mittelalterlichen Siedlungen (12.-14. Jh.) von Ilidia, Gornea, Moldova Veche und Berzovia brachte einige Belege über ihr Wirtschaftsleben. Die Kanzleiurkunden aus dem 14.-15. Jh. bringen neue Informationen über das wirtschaftliche Leben der mittelalterlichen Dörfer und Domänen, gewöhnlich infolge von Vermögensstreitigkeiten.
Eine Urkunde aus dem Jahre 1322 erwähnt „die mit Mist gedüngten Ackerböden“ auf den Gütern des Theodor von Voiteg, aus dem Komitaten Caras und Timis. Die Technik des Düngens mit Mist die im Banater Raum wahrscheinlich schon vor dem 15. Jh. angewendet wurde, hat ohne Zweifel die landwirtschaftliche Leistungsfähigkeit erhöht.

Für das 14. Und 15. Jh. haben wir keine schriftlichen Quellen über die landwirtschaftlichen Geräte. Folglich befinden wir uns im Bereich de Hypothesen. Übrigens hat auch die Archäologie des Mittelalters keine Dokumentation gebracht zur Kenntnis der landwirtschaftlichen Geräte aus den mittelalterlichen Banater Dörfern. Man kann als bedeutend die Entdeckungen von Vrsac und Berzovia erwähnen.
Die Kanzleiurkunden aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. und vom Anfang des 15. Jh. beziehen sich manchmal auf das Vieh das in den ländlichen Siedlungen des Banats benützt wurden. Es hatte eine große Rolle sowohl für die Wirtschaft des Leibeigenen, wie auch der Knesen, als auch der großen feudalen Höfe. Dies wird bewiesen durch die zahlreichen Konflikte deren Thema der Raub von Arbeitstieren war. Statistisch gesehen werden die Pferde des öfteren im letzten Jahrzehnt des 14. Jh. und in den ersten Jahrzehnten des 15. Jh. erwähnt. Die Urkunden aus der Mitte des 14. und den ersten Jahrzehnten des 15.Jh. erwähnen viel öfter Ochsen sowohl in Verhandlungen als auch infolge von Enteignungen.
Die Anwesenheit der Wassermühlen im Banater Montangebiet widerspiegelt einerseits, ein Aspekt der ruralen Wirtschaft, und andererseits die Nutzung der energetischen Ressourcen der Zone mittels einer spezifischen Technologie. Die ersten Informationen über Wassermühlen in Banat findet man in den schriftlichen Quellen aus der Mitte des 13. Jh. Im unteren westlichen Donauraum verzeichnet eine Urkunde aus dem Jahre 1247 die Wassermühlen. Schon 1270 funktionierte auf der Bersau eine Mühle für „molenalinum nostrum regalem in Mezeumsumlov super fluvium Borzua". Seit der Mitte de 14. Jh. haben wir Informationen über die Wassermühlen aus dem Süden des Banats.
Die Mühle hat eine wichtige Rolle in der mittelalterlichen Wirtschaft gespielt, sowohl in der Nutzung von feudalen oder königlichen Güter, wie auch für die knesialen Besitztümern. Sie war eine permanente Einkommensquelle, denn die Bauern wurden verpflichtet ihr Getreide in der Mühle des Feudalherrn zu mahlen.
Viezucht war ein wichtiges Segment der mittelalterlichen Wirtschaft. Die Bodenbeschaffenheit des Banater Montangebiets begünstigte die Exitenz einer vielfältigen Ackerbau- Viezuchtwirtschaft.
Eine Urkunde aus 1392 über den Ankauf der Güter Timiselu und Hideg vom Fusse der Semenic bzw Tarcu Berge liefert uns Informationen über die Viehzucht der Zone. Die rumänischen Adligen aus der Familie Dees de Timisel haben für die oben ernannten Güter 200 Fl, 100 Ochsen und 300 Schafe bezahlt.
Die Kanzleiakten werden durch die archäologische Forschung der Sied-

lungen Ilidia, Gornea, Moldova Veche und Berzovia bereichert und nuancieret. Eine Wohnung aus dem Hof Remetea (Mitte des 14. Jh.) brachte bedeutende Informationen über die Haustierarten die zur täglichen Nahrung benützt wurden. Den ersten Platz nimmt das Schwein ein, es folgen die Rinder, man fand aber auch Knochen von Schaf/Ziegen und Geflügel.

Eine Urkunde aus dem 1400 beweist die Jagd mit Falken durch die Banater Feudalherrn. Arhäozoologische Erforschungen brachten wichtige Informationen über das gejagte Wild. In der Donauklamm, von Gornea bis nach Moldova Veche jagte man den Hirsch, das Reh und das Wildschwein, aber auch Biber, Marder und Dachs. Am Fusse der Anina Berge, in der Gemarkung von Ilidia, aber auch in der Nähe von Remetea wurde der Hirsch gejagd. Im 8. Jh. war der Ur im Banat vorhanden. Es scheint, daß er noch im 13.-14. Jh. in den Wälder aus der Nähe von Ilidia gejagd wurde. Eine wichtige Rolle spielte im mittelalterlichen Banat die Förderung der hiesigen Erze.

Um die Mitte de 14. Jh. werden die Bergwerke aus der südlichen Gegend der Dognecea Berge als königlicher Besitz erwähnt.

Es ist bewiesen, daß im mittelalterlichen Banat auch sekundäre Erzlagerstätte aus der Nähe der mittelalterlichen Siedlungen gefördert wurden. In Ilidia fand man Spuren der Nutzung von Brauneisenstein. Diese Eisenlinsen befinden sich an der Erdoberfläche oder in kleiner Tiefe, so daß sie leicht von den Einheimischen Meistern gefördert werden konnten. Die archäologische Forschung hat eine metallurgische Werkstatt aus dem 12. Jh. in der Siedlung Gornea, im Donauklamm entdeckt.

VII. GESCHICHTSGEOGRAPHIE DES SÜDBANATS IM 13.-15.. JH.

1. FORSCHUNGEN IM BEREICH DER GESCHICHTSGEOGRAPHIE UND DER ARCHÄOLOGIE DES MITTELALTERS

Die Rekonstruktion der Geschichtsgeographie des Banater Montangebietes kann nur aufgrund interdisziplinärer Forschungen - historische und archäologische Investigation der Siedlungen - gemacht werden. Der Einfluß der Bodenform, der Gewässer auf die Art der Siedlungen kann nur infloge einer solchen interdisziplinären Forschung gemacht werden. die nicht immer leicht zu realisieren ist. Die schriftlichen Quellen und die Archäologie des Mittelalters spielen die Hauptrolle im Studium der historischen Geografie einer Zone. Die historische Geographie des Banater Montangebietes die wir vorschlagen stützt sich eben auf schriftliche Quellen und archäologischer Forschung. Diese Rekonstruktion der Geschichtsgeographie der Zone bezweckt hervorzuheben die Rolle des rumänischen Elementes im Rahmen des mittelalterlichen Banater Habitats. Die bis jetzt verfaßten Geschichtsgeographien dieses Raumes wurden auschließlich aufgrund der Informationen aus den schriftlichen Quellen geschrieben. Dies führte dazu daß ganze Regionen von der Landkarte ausgeschlossen blieben. Die archäologische Erforschung des Mittelalters aus den letzten zwei Jahrzehnten hat die Datenbasis betreff das mittelalterliche Habitat bereichert und gleichzeitig einige Informationen über das Alter der banater Dörfer nuanciert. Die Kanzleiurkunden geben ungleiche Informationen über die Siedlungen aus dem Banater Montangebiet. Die peripherischen ebenen Zonen weckten viel später das Interesse des Ungarischen Königreiches als die geschlossenen Zonen aus dem Inneren des Montangebiets. Vielbenützt zur Rekonstruktion der geschichtlichen Geographie des Arpadischen Königreiches waren die *“Päpstlichen Zehentslisten”* aus den Jahren 1332-1337. Diese vermerkten

die Staaten mit katholischer Bevölkerung aufgeteilt in Dechanate und Bistümer.
Die Archäologie des Mittelalters ist eine bedeutende Quelle für die Rekonstruktion der geschichtlichen Geographie des banater Montangebiets. Die systematische Erforschung der Dorfkerne von Gornea oder Ilidia oder der Nekropolen aus derselben Zeit haben viele Informationen über das Alter der mittelalterlichen Dörfer gebracht.
Schon die positivistische Geschichtsschreibung des letzten Jahrhunderts war damit beschäftigt die Geographie des Mittelalters zu rekonstruieren. Pesty Frigyes hat neben den Urkundensammlungen (Komitat Caraş und Seweriner Banat) auch je eine Geschichtsgeographie des Komitates Caraş und des Seweriner Banats geschrieben.
Die Südbanater Komitate finden wir auch in der geschichtlichen Geographie die Csanki Deszö im Jahre 1913 veröffentlicht hat. Der Verfasser hat die Datenbasis über die mittelalterlichen Dörfer wesentlich bereichert. Ein bedeutender Vertreter der deutschen Geschichtsschreibung des Banats hat im Jahre 1915 die mittelalterliche geschichtliche Geographie der Südbanater Komitate geschrieben. Er hat die von Pesty Fr. und Csanki Dezsö benützten Quellen auch verwertet. Die Vertrautheit mit dem Banater Land half ihm sehr viel bei der Bestimmung einiger Siedlungen. Im letzten Jahrzehnt erschienen neue Versuche die geschichtliche Geographie des Banats wissenschaftlich zu behandeln. Der dritte Band der *Geographie Ungarns in der Zeit der Arpader* beschäftigt sich auch mit dem Comitat Caraş. Der Verfasser Gy. Györffy hat eine bedeutende dokumentarische Bereicherung geleistet. Er veröffentlicht bisher unbekannte Kanzleiurkunden die eine neue chronologische Perspektive für einige Ortschaften bringen. Die Grenzen dieser Arbeit, wegen der übertriebenen Nutzung eben dieser Quellen sowie wegen der Geschichtsauffassung, wurden von Radu Popa in seiner historischen Untersuchung des Haţeger Landes gezeigt. Darauf kommen wir nicht mehr zurück. Die geschichtlichen geographischen Rekonstruktionen des Südbanats für die Mitte des 16. Jh. von T.Halasi/Kun und Engel Pal, bieten Elemente zum Kennen des Habitats und des demographischen Elements im 16. Jh. Die Erforschung durch Viorel Achim eines Segments des südbanater Raumes, des Distriktes Comiat, hat die Voraussetzungen geschaffen für die Rekonstruktion der geschichtlichen Geographie die in gleichem Maße die schriftlichen Quellen wie auch die archäologische Erforschung benützt .

2. REGISTER MITTELALTERLICHER SIEDLUNGEN

3.VERTEILUNGSDICHTE DER BANATER DÖRFER IM MITTELALTER

Der Großteil der Banater Dörfer aus dem 16.. Jh. befand sich in Gegenden von Senken oder entlang der Fluß und-bachauen. Sie befinden sich gewöhnlich auf dem unteren oder mittleren Lauf der Gewässer, 200 - 300 m über dem Meeresspiegel. Das Weichbild einiger Siedlungen aus dem 14. Jh. aus dem Bârzava Tal , wurde archäologisch in Şoşdea, Ghertiniş, Berzovia und Ramna identifiziert. Es befand sich gewöhnlich in der Bachau, dort wo der Fluß die Berge traf die das Bârzava Tal im Norden begrenzen. Ähnliches stellte man am unteren Lauf des Bistratales fest, z.B. in Glimboca und Obreja wo das Weichbild verschwundener Ortschaften festgestellt wurde. (Vârciorova, Ramna, Mihăenţi). In der Almăj Senke wurden die mittelalterlichen Habitatszonen in Bozovici, Moceriş, Şopotul Vechi, auf den niedrigen Terassen der Nera und auf dem oberen Lauf desselben Baches identifiziert. Die Kanzleiurkunden bestätigen die Existenz einer bedeutenden Zahl von Siedlungen die zwischen den Bergen 300-400m über dem Meersspiegel lagen. Es gab aber wenig ununterbrochen bewohnte Siedlungen auf Höhen über 500 m. Diese befanden sich gewöhnlich im Gebiete der Semenikplateaus.
Die Existenz von Güter und Dörfer der Knesen von Timişel, im 14. und 15. Jh.auf den Westhängen der Semenicberge, auf einer Höhe von 600-900m beweist die Ausbreitung des Habitats in den höheren Zonen.
Die Kanzleiurkunden aus dem 14. Jh. sagen wenig aus über die Größe und die Innere Struktur eines Dorfes. Mit Ausnahme des Bîrzava Tales sowie der Caraş Ebene haben wir diesbezüglich absolut keine Informationen über die intramontanen Zonen des Banats. Die Einschätzung der Größe der Dörfer aus dem Timiş-Cerna Korridor oder jener aus dem Bistra Tal im 15. und nachfolgenden Jahrhundert bleibt nur im Bereich der Hypothesen. Die Archeologie des Mittelalters hat nicht genügend Dokumentation diesbezüglich gebracht. Das Dorf Şoşdea hatte im Jahre 1369 24 Wirtschaften die sich entlang einer nach Osten orientierten Gasse

befanden. Die relativ zahlreichen Akten aus dem Archiv der Familie Himfy geben uns nuancierte Informationen über die Ortschaften die die Familiendomäne in der zweiten Hälfte des 14. Jh. bilden. Dieses Gut befand sich in einer fruchtbareb Zone der Au der Bârzava und des Pogănici.

4. DEMOGRAPHISCHE LAGE DER BANATER ORTSCHAFTEN IM 14.-15.JH.

Die Rekonstruktion der demographischen Strukturen der banater Siedlungen beinhaltet ein gewisses Rissiko und eine gewisse Approximation dank der historischen Quellen. Die eigentlichen demographischen Quellen erscheinen im 18. Jh. als die fiskalen und konfessionellen Konskriptionen verfaßt worden sind. Für die erforschte Region sind wir aber auch im Besitz der türkischen Konskriptionen aus dem jahre 1579 wo in einigen Fällen auch die Anzahrl der Bewohner angegeben wird. Zu jener Zeit gab es eine Bevölkerungskonzentrierung in den Distriktszentren von Deta (2380 Einwohner), Bocşa (1050 Einw.,) und Caraşova Mare (1350 Einw.). Es gab ländliche Siedlungen auf den oberen Läufen der Flüße wie z.B. Doman das 50 Einwohner hatte oder Ţerova und Caraşova Mică mit 95 Einwohner oder sogar mit 15 Einwohner wie z.B. Caduleu. Die Daten aus den türkischen Quellen können als Rechnungsgrundlage benützt werden für die demographische Einschätzung der Siedlungen dieser Zone aus dem 15 Jh.. Die Durchscnittszahl von Einwohnern in einem Ort wurde auf 180 ausgerechent, was bedeutet 40 Familien für ein Dorf. Die Zahlen die man für die Siedlungen aus den Montanorten im 15. Jh. ausgerechnet hat sind kleiner als 320, die Zahl die als Durchschnitt vorgeschlagen wurde für die zweite Hälfte des 14. Jh. und die erste Hälfte des 15. Jh. in Siebenbürgen. Der Versuch die demographische Einschätzung der banater Siedlungen zu machen muß die Hürde der historischen Quellen überschreiten, ein Problem das auch für die Siedlungen aus den mit dem Banat benachbarten Zonen gilt.
!369 hatte Şoşdea 24 Wirtschaften. Aus derselben banater Zone kennen wir die Lage vom Gut Ersig aus dem Jahre 1389. Von 28 erwähnten Dörfern wird in 22 von ihnen die Anzahl der Leibeigenen, der Sessien der Leibeigenen und der verlassenen Höfe erwähnt. Der Schlußakt im Prozeß des Gutes Valea aus dem Jahre 1378 bringt Informationen über die Größe

einiger Knesendörfer aus dessen Nachbarschaft. Diese haben Relevanz für die Rekonstruktion des Habitats aus dem südlichen Raum des Banats, aus dem Caraş-Tal. Wenn wir die Zahl 4,5 als Familienmeßwert annehmen, erhalten wir für die Knesendörfer aus der Umgebung des Gutes Valea eine Bevölkerungsanzahl von 30-40 Einwohner und für das Gut Valea cca. 500 Einwohner. Wenn wir dieselbe Rechnungsmethode für die Dörfer aus dem Bârzava Tal anwenden, dann erhalten wir für die Siedlungen Izgar, Ersig und Kechafalva eine Anzahl von 200 Einwohnern. Das Dorf des Knesen Brebu, Mayanfalva, Borziluc, die sich neben der Bârzava befanden hatten ungefähr 100 Einwohner, während andere nur 60-80 Einwohner hatten. Ungefähr acht war die Zahl der kleinen Orte, die nur 20 bis 30 Bewohner hatten, einige noch weniger. Wenn wir diese Zahlen auf die zweite Hälfte des 14. Jh. projektieren so hatten die Dörfer aus dieser Zone des Banats im Durchschnitt ungefähr 21 Wirtschaften.

5. DIE ETHNISCHE LAGE DER SIEDLUNGEN

Das Problem der ethnischen Lage der Siedlungen, immer in Verbidnung mit ihrem Alter und Namen, findet immer wieder seinen Platz in den historiographischen Versuchen. Die Deutung der Informationen aus den schriftlichen Quellen betrfeff die Südbanater Siedlungen aus dem 14. Jh. erlaubt uns zu schlußfolgern daß 12% dieser Siedlungen bilden nichtrumänische Ortschaften. Dieser große Anteil der fremden Ansiedlungen in einer rumänischen Umwelt kann man nur erklären wenn man ihre Anordnung in den Streifen von Ebenen die das Banater Montangebiet umgeben in Betracht nimmt . Den Großteil dieser fremden Ortschaften identifiziert man im westlichen Teil der Ebene, also in einem gut ausgebreiteten Teil des Banater Montangebiets. Die Siedlungen aus dem Inneren des Montangebietes aus derselben Zeit zeigen uns ein anderes ethnisches Bild. Hier bilden die rumänischen Dörfer 95% der gesamten Dorferzahl.

6. ORTSNAMEN

Die Namen die uns durch die ungarischen diplomatischen Quellen aus dem 14.-15. Jh. sowie durch die türckischen aus dem 16. Jh. bekannt überliefert worden sind erheben eine Reihe von Fragen über den Ursprung und die Gründer dieser Namen, über die ethno-teritorialen Beziehungen aus dem Südbanat. Die Informationen die uns die Forschung der minoren Toponimie der Montangegend gibt bilden eine wesentliche Quelle für diesen Aspekt der geographischen Rekonstruktion der mittelalterlichen geschichtlichen Geographie. Die mittelalterlichen Banater Urkunden zeigen einen Aspekt den man auch im siebenbürgischen Raum findet: Siedlungen die denselben Namen tragen oder andere die in der gleichen Zeit verschiedene Namen getragen haben. Für diesen letzten Fall denken wir an die drei Dörfer mit den Namen Igrici, die im Jahre 1427 verzeichnet wurden, oder die drei Orte Turcu (poss. Haramturcu) die im Jahre 1346 neben der königlichen Festung von Vârşeţ existierten.

7. SIEDLUNGSGRÜNDUNGEN, DAS PROBLEM DER WÜSTUNGEN

Die Festsetzung der Gründung eines mittelalterlichen Dorfes ist ein sehr wichtiges Problem im Falle der Erforschung der Geschichtsgeographie. Die wichtigsten schriftlichen Quellen für das 14. und 15. Jh., die Kanzleiurkunden, bringen keine Informationen über ihre Chronologie sowie über Ihre Gründungsverhältnisse denn meistens sind sie nicht viel älter als ihre erste schriftliche Erwähnung. Das Dorf Gornea aus dem Distrikt Liubcova wurde erst im Jahre 1554 in den türkischen Subskriptionen erwähnt. Die archäologische Dokumentation zeigte aber schon für das 12. Jh. die Existenz einer wichtigen Siedlung die im 13. und 14. Jh. vielleicht sogar das Zentrum des Distriktes Liubcova geworden ist. Man braucht Vorsicht wenn die Dinamik des banater Habitats untersucht wird, indem man die Siedlungen aus dem 13.-14. Jh. von jenen die im 15. Jh. erschienen sind unterscheidet. Im Rahmen derselben Zone eines banater Habitats fand zur gleichen Zeit das Phänomen der Entvölkerung und der Aufgabe eines Ortes statt. DiesesPhänomen war üblich im europäischen Mittelalter und hat auch die feudale Welt aus Siebenbürgen und Banat

nicht umgegangen. Die Urkunden aus der Mitte desr 14. Jh. schildern diesen Prozeß im Südbanat. Für das Komitat Caraş wird ein Prozentsatz von 73% angenommen während für dieselbe Zeitspanne der Koeffizient der verlassenen Siedlungen 34% ist. Die Untersuchung der Daten für das Südbanat geben aber eine Zahl die ähnlich mit jener aus Siebenbürgen ist: 36%. Die schriftliche und archäologische Dokumentation über die wir verfügen bieten ungleiche Daten über die Gründung und Verwüstung der mittelalterlichen Dörfer aus den Mikrozonen des Banater Montangebietes.

VIII. ADMINISTRATIVE EINTEILUNG DES GEBIETS. DIE MITTELALTERLICHEN INSTITUTIONEN

1. KOMITAT CARAŞ

Die ältesten territoriellen Verwaltungsformen des Südbanats die von den Historikern studiert wurden, waren jene vom Anfang des 11. Jh., nach der Niederlage des Wojwoden Ahtum und der Durchsetzung eines neuen religiösen und Verwaltungssystems. Eine ältere Meinung die vor kurzem, ohne Argumente, von Gy.Györffy wieder aufgenommen wurde, behauptete die Gründung des Komitates Caraş, als Grenzgebiet gleich nach dem Jahre 1008 durch König Stefan. Als Orientierungspunkt galt das Jahr 1177 als die Burg Caraş erwähnt wird (*villa Emelka Carasuensis castri)*. Folglich wurde der Anfang oder die zweite Hälfte des 12. Jh. als Gründungszeit des Komitates Caraş vorgeschlagen. Es fehlte auch die Meinung nicht der entsprechend dieses Komitat erst nach dem Tatarensturm aus dem Jahre 1241 organisiert wurde. Die Daten aus den schriftlichen Quellen erlauben nicht, unserer Meinung nach, die Schlußfolgerung daß das Komitat Caraş in einer Zeit vor der Mitte des 12. Jh. organisisert wurde. Wir können die Grenzen des Komitates Caraş vom Ende 13. Jh. nur ahnen, die Kanzleiurkunden bieten uns nur wenig Anhaltspunkte. Ihre Rekonstruktion machte man anhand der Listen der Zehentseinnahmen aus

den katolischen Gemeinden aus den Jahren 1333-1335. Das Komitat war im Norden von der Bârzava begrenzt, im Süden von der Donau und den westlichen Teil der Banater Berge bis in die Ebene.
Das Zentrum diese Gebietes befand sich ursprünglich zwischen der Mündung der Caraş und der Nera in die Donau bei Haram. Die Caraş-Burg , die von der *Chronik des anonymen Notärs* erwähnt wird (*Catsrum Haram)* und im heutigen Banatska Palanka identifiziert wird, wurde nicht archäologisch erforscht. Sie hatte eine wichtige strategische Rolle da sie sich an einer Donaufurt und gleichzeitig an wichtigen Kommunikationsstraßen in Richting Balkanhalbinsel.

Das Seweriner Banat

Die Analyse der sozio-politischen Strukturen aus dem Osten des Banats, am Anfang des 2. Jahrtausend kann nicht das Problem des Seweriner Banats umgehen und die Aspekte der Chronologie, der Grenzen und der Antezedenzen der Gründung dieser Verwaltungseinheit.
Der Ban von Sewerin wird als Zeuge unter Eid, neben Würdenträgern des ungarischen Königreiches im Prozeß von Bereg aus dem Monat August des Jahres Jahre 1233 erwähnt. Die Rolle dieser Zeugnisse wurde einstimmig erkannt, Zweifel gab es nur bezüglich der Dauer und Entwicklung der Institution. Die Urkunden erwähnen den Ban von Sewerin in den Jahren 1240 und 1243. Man akzeptierte daß das Seweriner Banat in der Zeit zwischen 1232-1233 gegründet wurde. Dann wird es zum ersten mal erwähnt. Es wurde als ein Grenzgebiet des ungarischen Königreiches gegründet mit präzisen militärischen und administrativen Befugnissen. Es war klar der ungarischen Politik in der Zone der Westliche Unteren Donau untergeordnet.
Die Voraussetzungen der Gründung des Seweriner Banats müsssen im Kontext der ungarischen Politik an der Unteren Donau am Ende des 12. Jh. und Anfang des 13 Jh. gesehen werden. Die strategische Lage der Westlichen Unteren Donau, der Zugang zum Balkan, bildeten eine ständige Anziehung für die Eroberungslüste der ungarischen Könige. Der Rückzug des Byzantinischen Reiches von der Donaulinie am Ende des 12. Jh. führte zur Intensifizierung der Eroberungstendenzen der ungarischen Könige nach Süden und Süd-Osten.
Die Bestimmung der Grenzen des Seweriner Banats im 13. Jh. führte zu widersprüchlichen Meinungen.
Ausserordentlich umstritten war das Problem der Lage des Banats in der Zeit vor der Organisierung des Seweriner Banats. Einerseits versuchte

man zu klären den Ursprung der Institution des Banats, andererseits versuchte man politischen Gebilde zu identifizieren die dem Seweriner Banat vorausgegangen waren. Gleichzeitig gab es Meinungsunterschiede über die Lage des östlichen Banats und die von Oltenien (Kleine Walachei) in der Zeit vor dem Jahre 1333.

2. DIE LOKALEN AUTONOMIEN. MITTELALTERLICHE BANATER DISTRIKTE

Zu Beginn des 14. Jh. erörtern die geschichtlichen Quellen eigene Organisations und -äusserungsformen des rumänischen Elements. Die banater Distrikte die in den Urkunden aus dem 14. und 15 Jh. erwähnt werden. sind Äusserungen von lokalen Autonomien im Rahmen des abendländischen feudalen Systems des ungarischen Knigreiches. Die banater Geschichtsschreibung hat sich lange Zeit mit dem Problem der Distrikte beschäftigt.

Der Almăj Distrikt bildete sich auf dem oberen Lauf der Nera in einer natürlich abgegrenzten Zone. Der Distrikt wurde schriftlich zum ersten mal im 15. Jh. erwähnt. Die Kanzleiurkunden verzeichnen Dörfer und Güter die dem Distrikt Almăj angehören sowie die Tätigkeit von Geschworenen aus den Dörfern des Distrikts bei Versammlungen der banater Distrikte.

Der Distrikt an den Quellen der Bârzava erstreckte sich auf einem Teil des oberen Laufes der Bârzava. Der Distrikt ist im Jahre 1370 urkundlich erwähnt als in seinem Dorf ein gewisser Petru erwähnt wird.

Dieser Distrikt befand sich auf einem Gebiet der Gemarkung der heutigen Orte: Văliug, Târnova, Bratova, Ţerova, Câlnic, Moniom und Doman. Er hatte eine Oberfläche von ungefähr 300 km^2 entlang dem Lauf der Bârzava. Die Urkunden aus dem 14.-15. Jh. zeigen ein homogänes rumänisches Habitat. Aus sozialer Sicht werden die knesialen Herrschaften hervorgehoben.

Der Distrikt von den Quellen der Caraş, wurde auf dem oberen Lauf der Caraş organisiert, in einer Zone die im Norden von den Dognecea Bergen und im Süden von den Aninaer Bergen dominiert sind. Er hatte eine Oberfläche von 300 km^2. Überwiegend waren die Gebirge und die Berge. Der Kastellan von Caraşova regelte die Beziehungen des Distrikts mit den zentralen Behörden. Die Kastellane erscheinen in den Urkunden beginnend mit dem Jahre 1323.

Der Distrikt Comiat entwickelte sich in der geschlossenen Zone des

oberen Laufes des Pogănici. Die Berge Dognecea und Armeniş begrenzen im Süden das Tal des Pogănci bis nach Bărbosu und seiner Mündung in die Ebene.

Der Distrikt Cuieşti, befindet sich an der Begegnungszone zwischen den Dognecea Bergen und der Timiş Ebene die in Golfform in das Bârzava Tal in Richtung Montangebiet eindringt. Der Distrikt wurde in der Schenkungsurkunde des Gutes Biniş vom 4. July 1349 (**locum seu situm Belenus in districtu Kuesd**). Die Urkunden aus der Mitte des 14. Jh. erwähnen die Knesenbesitze.

Der Distrikt Caran befindet sich in einem Teil des Timiş Tales, zwischen Căvăran (heute C. Daicoviciu) und Jdioara. also zwischen dem Distrikt Lugoj im Nord-Westen und dem Sebeşer Distrikt im Süden.

Der Distrikt Sebeş, umfaßte im 14.-15. Jh. die Dörfer aus der Caransebeşer Senke. Das Bestehen des Distriktes wird 1350 bestätigt durch ein Privilegium zugunsten des Voivoden Lupcin aus der familie der Mâtniceni. Zwei Jahre später, am 8 November 1352 bekamen die Knesen von Mâtnic die Bestätigung ihres Besitzes über ein Grundstück. genannt Valea Mâtnicului aus dem Sebeşer Distrikt. *(Provinz Sebeş).*

Das Zentrum des Distrikts befand sich in Caransebeş. dort wo sich die Flüße Timiş und Sebeş begegnen. Der ursprüngliche Name aus dem 14. und 15. Jh. des Distriktes und der Stadt war Sebeş.

Distrikt Haram wegen sehr spärlichen Informationen können wir keine Bemerkungen über Grenzen oder Funktionmechanismen im 15 Jh. machen.

Distrikt Ilidia befindet sich im Süden der Oraviţa Senke. von dem Fuße der Anina Berge bis zur Caraş Ebene. Die Urkunden aus dem 14.-15. Jh., bestätigt von archäologischen Ausgrabungen, erwähnen in diesem Distrikt 21 Siedlungen von denen 15 im 14. Jh. noch existierten

Distrikt Liubcova entwickelte sich in der Senke Liubcova aus der Donauklamm. Er war aufgrund einem Talknesat auf dem Bach Sicheviţa organisiert dessen Zentrum sich in Gornea befand.

Distrikt Mehadia befindet sich in einem Korridor der das Donaubecken mit dem Norden des Banates verbindet. Es ist eine Verlängerung der Senke von Caransebeş. Er bildete sich so im Raum der natürlich von der Mehadica Senke auf den unteren Lauf der Cerna begrenzt war.

Am Anfang des 14. Jh. erwähnen die Kanzleiurkunden politische und institutionelle Strukturen die für die rumänische banater Gesellschaft in Form der Distrikte spezifisch waren. Dörfer vom Vicin Tal, aus der Zone der Oravizaer Berge erscheinen in den Urkunden im Jahre 1312 im Rahmen des Distriktes Ilidia. Bis zum Jahre 1350 erwähnen die Urkunden

die Existenz des Distriktes Sebeş auf dem oberen Lauf des Timiş sowie die des Distriktes Cuieşti zwischen den Höhen der Berge Dognecea. Später, bis zum Ende des 14. Jh. werden erwähnt die Distrikte von den Quellen der Bârzava, Comiat, Caran und Mehadia.
Die Historiker schätzten den Augenblick der Gründung dieser Distrikte im 10.-14. Jh. unterschiedlich ein, weil die Quellen in kleiner Anzahl und die Informationen lückenhaft sind.
Im Augenblick ihrer ofiziellen Verzeichnung in den Kanzleiurkunden um die Mitte des 14. Jh. existierten die Distrikte selbstverständlcih schon seit langer Zeit. Der Fall des Distriktes Ilidia der schon 1312 organisiert wurde bringt den Beweis daß ein Teil der Distrikte schon im 13. Jh. organisiert wurde. Die Eroberungspolitik des ungarischen Königreiches an der westlichen unteren Donau am Anfang des 13. Jh. hat "den neuen Rahmen der rumänischen Geschichte" gegeben der selbstverständlich einen großen Einfluß auf die Strukturen der rumänischen Gesellschaft ausgeübt hat. Diese institutionellen Formen wurden mit ihren konservierten Autonomien in die Strukturen des Reiches der Arpads aufflnammen. Aufgrund der Informationen aus dem nachfolgenden Jahrhundert kann man ihre Existenz schon für das 13. Jh. annehmen. Die Integration der Distrikte in das politisch und administrative System des ungarischen Reiches fand aber in der zweiten Hälfte des 13. Jh. und am Anfang des nächsten Jahrhunderts statt, als die Kastellane und die königlichen Burgen in den Distrikten schon anwesend waren. Die inneren Mechanismen der Distrikte, ihre juridischen, politischen und militärischen Befugnisse im Rahmen der rumänischen Welt, wurden von der Geschichtsschreibung in dem Maße gezeigt in dem sie von den schriftlichen Quellen widerspiegelt worden sind. Der Versammlung des Distriktes, manchmal auch Versammlung der Gemeinschaft genannt, oder der Knesen oder Adligenversammlung des Distriktes, schenkten die Historiker eine besondere Aufmerksamkeit.
Die Versammlungen der Knesen und der Adligen hatten auch finanzielle Befugnisse die so auch die Beziehungen der orthodoxen Welt mit der Zentralmacht regelten.

3. DER BEGINN DER KIRCHLICHEN ORGANISIERUNG IM SÜDBANAT (10.-13.JH.). DIE RUMÄNISCHE GESELLSCHAFT UND DIE KATHOLISCHE OFFENSIVE, 10.-13. JH.

Die byzantinischen Kanzleiurkunden aus den Jahren 1019-1020 die aus späteren Abfassungen bekannt sind, werfen ungeahnte Lichter auf die Anfänge der Organisierung der kirchlichen Ierarchie im Banat. An der westlichen unteren Donau werden die Bistümer von Branicevo, Belgrad und Sirmium erwähnt. Das Bistum von Branicevo hatte ein bischöfliches "Castrum" auch in Tibiscum im Zentrum des Banater Montangebietes. M. Gyöni hat vor mehr als einem halben Jahrhundert bewiesen daß das bischöfliche Castrum von Tibiscum sich in Jupa am Timiş Ufer befindet. Dasselbe Edikt aus dem Jahre 1019 erwähnt im Rahmen des Belgrader Bistums ein bischöfliches "Castrum" in Weißkirchen (Bela Crkva). Folglich haben wir für das Jahr 1020 den Beweis der Existenz von zwei kirchlichen Strukturen im Neratal und im Timiştal die den Bistümer von Branicevo, beziehungsweise Belgrad untergeordnet waren und die unter der rumänischen Bevölkerung des Banats tätig waren. Kaiser Vasile II. hat im Rahmen des Bistums von Ohrida, einen älteren Zustand aufbewahrt , aus der Zeit des bulgarischen Zaren Samuel vom Ende des 10. Jh. Wir können annehmen daß der Anfang der kirchlichen Organisation im Süden des Banats, im 10 Jahrhundert gemacht worden ist , eine Zeit in der das erste bulgariche Zarenreich politisch, kulturell und reliogiös dominierte.
Die Donaubistümer von Branicevo und Belgrad übten im 12. und 13 Jh. die kanonische Kontrolle über die kirchlichen Zentren aus dem Banat aus. Die Geschichtsquellen geben wenig Aufschluß über die konfessionelle Lage der rumänischen Bevölkerung aus der Gegend der Westlichen Unteren Donau und über die Funktionierungsart der kirchlichen Strukturen im 13. Jh.
Die Tendenz der Katholischen Kirche im 13. Jh. die Andersgläubigen zu assimillieren und ierarhisch sich zu unterordnen, hat ohne Zweifel auch die Bischoffszentren aus dem Süden des Banats betroffen. Dasselbe Schicksal hatten auch die orthodoxen Klöster aus dem ungarischen Reich am Anfang des 13. Jh. Die tolerante konfessionelle Politik des ungarischen Reiches änderte sich radikal am Anfang des 13 Jh. in eine Assimilierungspolitik und Unterordnung Rom gegenüber.
Katholische kirchliche Strukturen aus dem Süden des Banats erscheinen in den Urkunden gegen Ende des 13. Jh. Im Komitat Caraş das einen Teil

der südlichen Ebene des Banats einschloß wurde vor dem Jahre 1285 das Arhidiakonat Caraş organisiert das dem Bistum Cenad untergeordnet war.
Die Strukturen der katholischen Kirche die hier aufgebaut wurden, waren aktiv im Rahmen der Erzdechanate von Sebeş und Caraş des Bistums Cenad. Von den 23 Pfareien die in den päpstlichen Listen in den Jahren 1333-1334 verzeichnet waren, befanden sich nur fünf auf dem eigentlichen Gebiete des Banater Montangebietes. Die rumänischen Dörfer aus den Distrikten vermitteln das Bild eines orthodoxen rumänischen Blocks im Süd-Osten des Banats. Weil das Banat sich in der Nähe der orthodoxen Staaten aus dem Süden der Donau befand sowie neben der Walachei wo sich orthodoxe Strukturen entwickelt hatten, wurde das Banat Ziel der Tätigkeit der katholischen Kirche und speziell des Franzizkanerordens. Die Eroberungspolitik Ludwig I. im Süden der Donau wurde von einer Assimilierungspolitik der orthodoxen Bevölkerung der Region begleitet. Die orthodoxe Welt des Südbanats kam in der zweiten Hälfte des 14. Jh. ins Visier der Missionären Tätigkeit der Franziskaner aus dem bosnischen Vikariat.
Die Rekonstruktion des Rahmens in der die orthodoxe Kirche tätig war sowie die Reaktion der rumänischen Gesellschaft auf den Druck des Katholizismus konnte nur mit großer Wahrscheinlichkeit gemacht werden da die Quellen sehr lückenhaft sind oder sogar fehlen.

IX. DIE FEUDALE GESELLSCHAFT DES BANATS IM 13.-15. JH.

1. DIE DORFGEMEINSCHAFTEN

Die schriftlichen Quellen bringen Informationen über die sozialen Zustände aus der banater Gesellschaft seit dem 14. Jh.. Über einige peripherische Zonen des Südbanats sprechen die Quellen erst seit dem 15. Jh. Die Rekonstruktion des sozialen Rahmens für die Zeitspanne die der Periode

10.-13. Jh. vorausgeht bringt uns in den Bereich der absoluten Hypothesen. Die Dorfgemeinschaften definieren die Struktur der rumänischen Gesellschaft aus dem Banat im Mittelalter. Der Ursprung dieser Gemeinschaften befindet sich in der Anfangsphase des Mittelalters. Sie hatten eine lange zeitliche Dauer auch nach dem sie in den Kanzleiurkunden aus dem 14.-15 Jh, verzeichnet wurden. Die Dorfgemeinschaft wurde in den Versuchen von sozialer Geschichtsschreibung mit dem Ausdruck Dorf identifiziert. Die beiden Begriffe bezeichnen ein und dieselbe soziale Realität. Die Geschichtsquellen erwähnen gewöhnlich die Dörfer, die Wirtschaften die ein Dorf bildeten, die Gemarken des Dorfes und den Namen der Besitzer. Im Augenblick ihres Verzeichnens waren die Geschichtsquellen schon in einer oder der anderen Form in Abhängigkeit geraten. Im 14 Jh. haben die Dorfgemeinschaften weiter funktioniert undzwar in verschiedenen Stufen der Abhängigkeit. Eine Gruppe von etwa 40 Ortschaften kann identifiziert werden, die, auf dem unteren und mittleren Lauf der Flüße Bârzava, Pogăniş und Caraş gelegen, Teil eines Adligenguts geworden sind. Der Abhängigkeitsgrad dieser Dorfgemeinschaften war viel fortgeschrittener als in den Knesendörfern aus den Banater Distrikten. Die Abgaben in Geld (cens) oder die andere periodischen Geschenke für die Feudalherren im Laufe des Jahres (munera) belasteten die Dorfgemeinschaften neben denen die sie dem König abgeben mußten. Im 14. Jh finden in den Dorfgemeinschaften Veränderungen statt. Dies wir durch die Erscheinung der neuen sozialen Kategorie der Leibeigenen dargestellt. Die beschränkten Informationen aus den schriftlichen Quellen und die Art und Weise wie diese Wirklichkeit in den Quellen geschildert wird erlauben nicht eine globale Rekonstruktion der Realitäten aus den Dorfgemeinschaften.

2. DIE BANATER FEUDALHERREN. DIE KNESEN.

Die schriftlichen Quellen bringen die ersten Informationen über die soziale Lage aus der feudalen banater Gesellschaft im 14. Jh. Jetzt werden neben den Dorfgemeinschaften auch die Bodenbesitzer erwähnt. Die Erforschung der Dorfgemeinschaft hat in den Bereich der Forschung das Problem der Knesen und des Knesates gebracht. Die Kanzleiurkunden erwähnen die banater Knesen in ihrem Umgang mit der Zentralmacht oder mit ihrem

Besitz, was verschiedene Meinungen über den Ursprung und der Struktur dieser sozialen Klasse hatte. Zur Stunde gibt es in diesem Bereich eine Monographie des Professor Avram Andea und eine Studie von Maria Holban.
Die Hauptquellen für die Rekonstruktion der Eigenschaften des banater Knesates bleiben die Kanzleiurkunden und die wenigen Akten die bei den juridischen Versammlungen der Distrikte entstanden. Sie bieten Informationen über die Beziehungen der Knesen mit der königlichen Autorität, über die militärischen und finanziellen Verpflichtungen der Knesen. Es gibt aber auch andere Quellen, die archäologischen die die Existenz einer Kategorie von Besitzer, Herrscher, bestätigen, undzwar durch die Grabdenkmäler sowie durch die Befestigungsanlagen die einzelnen Familien gehört haben. Diese bringen das Argument der Existens dieser Kategorie schon vor ihrer Vermerkung in den Urkunden.
In den ersten urkundlichen Erwähnungen aus der ersten Hälfte des 14 Jh. werden die Banater Knesen als Grundbesitzer erwähnt.
Die Urkunden die die Knesen in Besitz von Grund und Boden setzen, verzeichnen eine ältere Situation. Die Bestätigungen die als eine neue Schenkung verzeichnet werden, bestätigen eigentlich de jure einen alten Besitz, geerbt von den Vorfahren. Gleichzeitig wiederspiegeln die Urkunden die erbliche Übergabe der Knesenbesitztümer schon vor ihrem Verzeichnen in den Urkunden. Die Akten des Prozesses des Gutes Valea lui Potoc aus dem Jahre 1378, beweisen eine ununterbochen Sukzession seit dem Ende des 13 Jh. mehrerer Generationen von Knesen die in den Adligenstand aufgestiegen sind. Die häufige Bestätigung der Knesenbesitze im 14. Jh. erlauben den *dominium* Charakter der Knesenbesitze festzusetzen. Die Existenz eines von den Knesen als Grundbesitzer ausgeübten dominium, gibt diesen das Richterrecht. Die Anerkennung eines knesialen Besitzes durch einen schriftlichen Akt, brachte mit sich auch das Erkennen eines dominium dem feudalen Recht entsprechend. Die Knesen deren Besitztümer durch eine Schenkungsurkunde anerkannt wurden, wurden so vom Stand der Adligen assimilliert, gemäß mit den Normen des königlichen Diploms aus dem Jahre 1366.

Die Banater Talknesate

Das Problem der Talknesate ist ein Teil des allgemeinen Problems der rumänischen vorstaatlichen Institutionen vom Anfang dieses Jahrtausends. Die territorielle Abgrenzung der Güter der rumänischen Knesen hebt die

großen Unterschiede hervor, die die Gründung von Herrschaften in natürlich abgegrenzten Zonen (gewöhnlich Wassekurse) begünstigt haben.

Knesat Bârzava

Die Dörfer dieses Knesats befanden sich auf dem oberen Lauf der Bârzava, im Gebiet der heutigen Stadt Reşiţa bis auf den Höhen des Semenicgebirges. Die Grenzen dieses Knesats können wiederhergestellt werden aus den Akten der Prozesse der zwischen den Knesen von Ţerova und den Ban von Severin im 15. Jh. stattgefunden haben.

Knesat Bistra

Anfang des 15. Jh. als die Mitglieder der Familie Bizere in den Urkunden erscheinen sind sie schon Nutznießer von Privilegien. Die Urkunden geben uns keinen Einblick in die Anfänge und in den Aufstieg der Familie Bizere. Sicher stammten die Bisere aber von Knesen. Ursprünglich bildeten die Güter aus diesem Abschnitt der Bistra ein Talknesat.

Knesat Cerna

Die Urkunde des Kapitels von Cenad vom 3 Mai 1436 verzeichnet daß Mihai der Sohn des Mihai von Cerna, und Blasiu der Sohn des Stoian in den Besitz der Dörfer Cerna, Iardaşiţa, Propodna Topleţ und Kyralmezeye gesetzt worden sind. Die Ortschaften reihen sich entlang des unteren Laufes der Cerna oder ihrer Nebenflüße. Ursprünglich hatten sie einen knesialen Status.

Knesat Rudăria

Die Güter in deren Besitz im Jahre 1484 Iacob Gârlişteanu bestätigt wurde, befanden dort wo sich die Rudăria mit der Nera begegneten auf der westlichen Seite der Almăj Berge.

Knesat Măcicaş

Befand sich in der Nähe des Knesates Mâtnic in der Gegend zwischen den Zăgujeni Bergen und das Timiş Tal.

Knesat Teregova

Bildete sich im Becken Teregova, eine Verbindungszone zwischen der Mehadica Senke und der Senke von Caransebeş. Die Knesen Petru von Hălmag, Cristofor und Mihail, die Söhne des Dees, wurden 1387 im Besitz des Dorfes Potoc bestätigt, mit der Bedingung ihren finanziellen Verpflichtungen dem Kastellan der Burg von Mehadia nachzukommen. Im heutigen Stand der Forschung können wir weniger als im Falle von Haţeg die teritorielle Ausdehung der banater Talknesate rekonstruieren.

Die Talknesate aus dem Süden des Banats umfaßten eine kleine Anzahl von Ortschaften, 5-6 im Durchschnitt zum Unterschied von Haţeg und Maramureş wo Strukturen mit bis zu 20 Ortschaften erkannt worden sind.

Die Entwicklung der rumänischen Feudalität im 13.-15. Jh.

Die Kanzleiurkunden aus der Mitte des 14. Jh. beweisen die Existenz direkter Beziehungen zwischen den banater Knesen und den Kastellanen der Burgen aus den betreffenden Gegenden. Die Urkunde durch die der Ban von Severin im Jahre 1387 den Besitz des Dorfes Potoc bestätigt, beinhaltet auch die Verpflichtungen der Knesen von Timişel dem Kastellan der Festung von Mehadia gegenüber. In den Banater Urkunden finden wir die Definition des Knesates, laut dem feudalen Recht des Ungarischen Königreiches, als ein Gut und-menschenbesitz mit gewissen Verpflichtungen den Kastellanen gegenüber. Die beiden Güter Ruginosu und Leordiş die sich an den Quellen des Mâtnic befanden und von Sturza gegründet wurden, zusammen mit den Menschen die dort lebten, wurden im Jahre 1370 vom König Ludwig als Knesat anerkannt.
Obwohl die Institution des Knesats im Banat und in Siebenbürgen zur gleichen historischen Zeit im ungarischen Königreich existierten (unter den Arpads und den Anjou's), waren sie trotzdem von den lokalen Beschaffemnheiten beeinflußt. Die Erklärung dafür sind die regionalen unterschiedlichen Bedingungen in denen die Beziehungen zwischen den rumänischen Adligen und der maghiarischen Regalität sich abgespielt haben. Die erste Anerkennung durch Diplome, der Knesenbesitze Valea und Secaş ştammen aus der Zeit Königs Carol Robert. Die Knesenbesitze die durch Diplome anerkennt sind, befinden sich auf der westlichen Seite des Banater Montangebiets in der Begegnungszone mit der Ebene. Im Falle Valea und im Falle der Nachfolger von Baciu wurden sie den Adligen assimiliert. Die Knesen von Ţerova, Mâtnic und Măcicaş haben in der Zeit Ludwig I. schriftliche Bestätigungen für einige Güter bekommen.
Unter Sigismund von Luxemburg steigt die Zahl der rumänischen Familien die Schenkungsurkunden mit adligem Charakter bekommen. Fünf banater Familien haben königliche Diplome bekommen für ältere Besitztümer mit knesialem Charakter. Bedeutungsreich ist der Aufstieg als Adlige der Knesen von Timişel am Ende des 14. Jh. Sie besaßen die Güter Potoc und Criva bis zum Jahre 1387 als Knesenbesitz mit Verpflichtungen in Natura und Geld der königlichen Burg von Mehadia gegenüber. Die militärischen Verdienste der Knesen von Timişel wurden mit Schenkungsdiplomen belohnt, beginnend mit dem Jahre 1390. Diese Diplome verliehen den Knesen den Adligenstatus.
Die Urkunden schildern den langen Weg der Banater Knesen, seit der ersten Hälfte des 14. Jh. bis zum Anfang des 15. Jh. als sie Adlige wurden

und *"Banater Ritter der Anjou's"* wie es N. Iorga sagt.
Im 15. Jh. gab es Fälle wie z.B. der der Adligen von Valea die zur gleichen Zeit auch Knesenverpflichtungen für verschiedene Besitztümer mit Knesencharakter hatten. Solche Situationen finden wir auch im 15. Jh. Die Integrierung der Knesen in die Klasse der Adligen fand statt, infolge eines Prozesses in dem die Aufstiegstendenzen der banater Knesen mit den Interessen des ungarischen Königtums übereinstimmt haben. Die türkische Gefahr für die christliche Welt, der Widerstand gegen diese Gefahr im Namen der alten Auffassung des Kreuzzuges und die geographische Lage des Banats in der ersten Linie des Kampfes, haben diesen sozialen Prozeß in den Reihen der banater Feudalen beschleunigt.
Wir können diese Vorstellung der banater Knesen nicht beenden ohne einen wichtigen Punkt der Beziehungen zwischen Knesen und Königtum zu erwähnen: die Verpflichtungen des Knesen dem König gegenüber der absoluter Herr des Bodens war *(dominicum eminens)*. Die Urkunden aus dem 15. Jh. zeigen daß der Knesenbesitz war auch durch andere Verpflichtungen kennzeichnet: Abgaben in Geld (census) und Arbeit *(munera)*.

X. AUS DER POLITISCHE GESCHICHTE DES SÜDBANATS IM 10.-15. JH.

Die Chronik des anonymen Notärs eine widersprüchlich eingeschätzte historische Quelle bietet trotzdem Informationen über die politische Geschichte des banater Raumes im 10. Jh. Gleichzeitig erlaubt sie die Bildung von Meinungen über die rumänische feudale Welt und ihren Beziehungen mit dem Süden der Donau. Die Existenz einer banater Feudalität ist offenkundig wie auch deren Beziehungen mit der Welt südlich von der Donau. Das Banater Woiwodat unter der Leitung von Glad hatte eine Abhängigkeitsbeziehung mit dem ersten Bulgarischen Zarat.
Die diplomatischen byzantinischen Quellen vom Anfang des 10. Jh. zeugen davon daß im Augenblick des Zusammenstoßes mit den Ungarn der ganze banater Raum unter dem politischen Einfluß des ersten bulgarischen Zarats war. Die kaiserlichen Diplome aus den Jahren 1019-1020 über die

Organisierung des Erzbistums Ohrida bestätigen eine ältere Situation, aus dem 10. Jh. als schon die bischofflichen Zentren von Tibiscum und Weißkirchen existierten, die kanonisch von den Bistümern vom Süden der Donau abhängig waren.
Die politischen Beziehungen des Banater Woiwodates mit dem ersten Bulgarischen Zarat bis zu dessen Eroberung durch den Kaiser Vasile II (976-1025) werden auch von einer anderen Quelle aus dem 11. Jh. bezeugt: *Das_Leben des Hl. Gerard von Cenad*. Ahtum , Adliger mit turanischem Name, vielleicht Petschenege herrschte am Anfang des 11. Jh. über das ganze Banat, vielleicht auch über einen Teil des Gebiets zwischen Mureş und Criş.
Infolge der energischen Handlungsweise von Vasile II, eroberte der Kaiser den bulgarischen Staat. So wurde die westliche untere Donau zur Grenze zwischen Byzanz und dem Südbanat.
Der byzantinische kulturelle Einfluß auf die rumänischen banater Siedlungen wird durch die archäologischen Funde der letzten drei Jahrzehnte bewiesen. Die Präsens des Byzanz an der Unteren Westlichen Donau hat den rumänischen Siedlungen aus dem Süden des Banats ein ununterbrochenes geistiges Leben im 11-12 Jh. gesichert. Die kirchlichen Zentren von Tibiscum und Weißkirchen, in kanonischer Abhängigkeit von den Bistümern Branicevo und Belgrad, führten ihre pastorale Tätigkeit in den rumänischen Gemeinschaften weiter.
Nach dem Tode des energischen Kaisers Manuel Comnen, am Ende des 12. Jh. verlor Byzanz seine Stellung an der westlichen unteren Donau. Dem ungarischen Königreich und dem Vlaho-Bulgarische Kaiserreich blieb der Weg frei um Ihren politischen Einfluß hier durchzusetzen. Das teilweise von Ungarn kontrollierte, strategisch wichtige, Südbanat wurde als Ausgangspunkt für die in Richtung Bulgarien unternommenen Feldzüge benützt. Anfang des 13. Jh. war das Reich der Asăneşti die wichtigste balkanische Macht. Um dieser entgegenzuwirken mußten die Ungarn effektiv die Kommunikationswege im Inneren des Banater Montangebiets unter Ihre Kontrolle nehmen sowie den Donauabschnitt vom Eisernen Tor. Die Organisierung des Seweriner Banats im Jahre 1232, zu dem der östliche Teil des Banats gehörte, wie auch ein Teil von Oltenien, war ein bedeutender Augenblick der politischen Geschichte des Banats wie auch des Konflikts zwischen den beiden Mächten.
Am Anfang des 14. Jh. findet die neue ungarische Dinastie der Anjou's in den banater Knesen ein erstrangiges militärisches Element das der ungarischen Politik aus dem Süden und Osten des Königreiches impliziert wird.

Die militärische Rolle der banater Knesen wird von den historischen Quellen der Mitte des 14. Jh. hervorgehoben. Diese zeigen uns die Knesen in lokalen oder balkanischen politischen Ereignissen impliziert. Die Knesen aus dem Distrikt Caransebes nahmen Teil an dem Feldzug Ludwig I, nach Vidin im Jahre 1365. Sie nahmen Teil "in jenem Heer mit unseren Gütern und auch mit unseren Körpern" wie sie es selbst in einem Brief von 1369 an Benedict Himfi sagen.
Der otomanische Druck an der Unteren Westlichen Donau beginnend mit den letzten Jahrzehnten des 14. Jh. hat das Kräfteverhältnis in diesem Teil Europas verändert.
Auf der Donaugrenze gelegen ist das Südbanat schon im Jahre 1389 den türkischen Angriffen ausgesetzt als die entscheidende Konfrontation von Kossovopolje (Lerchfeld) stattgefunden hat, infolge deren die Waage sich zugunsten des Halbmonds geneigt hat. Fast jährlich verzeichnen die Urkunden türkische Streifzüge sowohl in der östlichen Berggegend des Banats wie auch auf dem alten Weg der von Horom ausgehend bei Werschetz die westlichen Berge umging. Die Banater Knesen und Adligen haben den Kampf gegen die Türken finanziell unterstützt, sowohl in der Zeit Sigismund von Luxemburg wie in der Iancu von Hunedoara. Gleichzeitig stellten sie Truppen zur Verfügung.
Bis zur Hälfte des 15 Jh. ist die politische Geschichte des Banats von den militärischen Konfrontationen mit dem Türkischen Reich dominiert dessen Druck ständig bis zur Eroberung Konstantinopels gewachsen ist. Die rumänische Gesellschaft aus dem Banat trug die militärischen Bemühungen des Ungarischen Königreiches mit. Dieses hat beginnend mit dem Jahr 1457 die lokalen Autonomien für die acht Distrikte aus der Montanzone des Banats anerkannt. Die Geschichte des mittelalterlichen Banats gliedert sich , neben den lokalen Charakteristiken, die von seiner Stellung an der Westlichen Unteren Donau bestimmt waren, in die einheitliche Geschichte der rumänischen Gesellschaft ein.

Deutsch von R. Gräf

ABBILDUNGZVERZEICHNIS

Abb. 16. Berzovia. Lageplan des mittelalterlichen Habitats der verschwundenen Siedlung Remetea und des mittelalterlichen Hofs.
Abb. 17. Iersig. Katasterplan aus dem 13.Jh. mit dem Lageplan der Wohnungen des Dorfes.
Abb. 18. Plan der mittelalterlichen Wohnungen von Ilidia (12.-14.Jh.)
Abb. 19. Ilidia-Funii. Vorschlag zur Rekonstruktion einer Wohnung aus dem 12.-13.Jh.
Abb. 20. Gornea. Pläne von Wohnungen (12.-13.Jh.)
Abb. 21. Moldova Veche. Pläne von Wohnungen (12.-13.Jh.)
Abb. 22. Ilidia-Sălişte. Plan und Rekonstruktionsvorschlag einer Wohnung aus dem 14.Jh.
Abb. 23. Mittelalterliche Holzarchitektur aus dem Montan Banat (Ciclova Română und Ilidia).
Abb. 24. Mittelalterliche Holzarchitektur aus dem Montan Banat (Rudăria und Ciclova Română).
Abb. 25. Mittelalterliche Funzel (14.Jh.).
Abb. 26. Mittelalterliche Funzel (14.Jh.).
Abb. 27. Ilidia-Obliţa. Lageplan des mittelalterlichen Herrensitzes.
Abb. 28. Reşiţa-Moroasa. Lageplan des mittelalterlichen Herrensitzes.
Abb. 29. Südbanat. Nekropolen: 1. Ilidia; 2. Ciclova Română; 3. Pojejena; 4. Socol; 5. Moldova Veche; 6. Pescari/Coronini; 7. Gornea; 8. Cuptoare; 9. Mehadia; 10. Caransebeş; 11. Obreja; 12. Reşiţa; 13. Cârnecea; 14. Vărădia; 15. Vrsac; 16. Deta; 17. Deta; 18. Drencova; 19. Petnic; 20. Şopotu Vechi; 21. Vrăniuţ.
Abb. 30. Gornea-Căuniţa de Sus. Gräber aus dem 12.-13.Jh.
Abb. 31. Gornea-Căuniţa de Sus. Gesamtansicht der Nekropole (12.-13.Jh.)
Abb. 32. Şopotu Vechi-Mârvilă. Ansicht des Hügels mit der Nekropole aus dem 12.-13.Jh.
Abb. 33. Cuptoare-Sfogea.
Abb. 34. Berzovia. Lageplan mit den Untersuchungen bei der Kirche und dem Herrensitz des verschwundenen Dorfes Remetea.
Abb. 35. Reşiţa-Moroasa. Lageplan der Nekropolis rund um die Hofkapelle.
Abb. 36. Gornea. Grabbeigaben aus dem 12.-13.Jh.
Abb. 37. Gornea-Căuniţa de Sus. Schmuck aus Gräbern (12.-13.Jh.)
Abb. 38. Şopotu Vechi. Grabbeigaben aus dem 12.-13. Jh.
Abb. 39. 1-2. Diademe aus dem Schatz von Macovişte; 3-5. Gegenstände aus der Nekropolis von Cuptoare.
Abb. 40. Schläferinge, Ohrringe mit Enden in S-Form.
Abb. 41. Ohrringe mit Astragalen.
Abb. 42. Ohrringe mit Astragalen: 1-2, 4-9, 11-13 aus Cuptoare, 3 - aus Gornea, 10 - aus Şopotu Vechi
Abb. 43. Kugelförmige Ohrringe aus Cuptoare.

Tipar executat la ImprimeriaMIRTON Timişoara
Str. Samuil Micu nr7
Tel./fax: 056-208.924

Dumitru Ţeicu s-a născut la Ilidia, judeţul Caraş-Severin, în data de 26 ianuarie 1954. Este absolvent al Universităţii "Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (1978), unde a urmat cursuri speciale de istorie şi arheologie medievală. Doctor în istorie al aceleiaşi universităţi din anul 1998.

A ocupat în permanenţă funcţia de muzeograf-arheolog în cadrul Muzeului Banatului Montan din Reşiţa, în perioada 1978-1990, iar din luna iulie 1990 a fost numit director al aceleiaşi instituţii. A făcut parte, între anii 1978-1986, din colectivele de cercetare de pe şantierele arheologice de la Ilidia, Gornea, Moldova Veche şi Cuptoare. Odată cu anul 1986, a condus cercetările de la Berzovia, Reşiţa, Mehadia şi Şopotul Vechi, care au marcat o nouă etapă în cunoaşterea civilizaţiei medievale din Banat.

În seria
BIBLIOTHECA HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA BANATICA
au apărut:

I. Florin Draşovean, *Cultura Vinca târzie (faza C) în Banat.*
II. *The Vinca Culture its role and cultural connections.*
III. Georgeta El Susi, *Vânători, pescari şi crescători de animale în Banatul mileniilor 6 in. Ch.– 1 d. Ch.*
IV. Vasile Rămneanţu, *Emanuil Ungureanu.*
V. Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat.*
VI. Rodica Vârtaciu, *Centre de pictură românească în Banat, sec. XIX.*
VII/1. Florin Medeleţ, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică.*
VIII. Ion Haţegan, *Filipo Scolari, un condotier italian pe meleaguri dunărene.*
IX. Lajos Kakucs, *Contribuţii la istoria agriculturii în Banat (sec. XVIII–XIX).*
X. Radu Ardevan, *Viaţa municipală în Dacia Romană.*
XI. Vasile Dudaş, *Aurel Cosma.*
XIV. *The Late Neolithic of The Middle Danube Region.*
XVII. Coriolan H. Opreanu, *Dacia romană şi barbaricum*
XVIII. Miodrag Milin, *Rezistenţa anticomunistă din Munţii Banatului.*

În pregătire:

VII/2. Florin Medeleţ, Vasile Rămneanţu, *Muzeul Banatului. File de cronică.*
XII. Eugen Comşa, *Uneltele şi armele din piatră cioplită pe teritoriul României.*
XIII. Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Zoia Kalmar, *Parţa.*
XV. Lidia Gaga, *Norme sociale şi atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat.*
XVI. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural Suplac.*